

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

FACULTAT DE FILOLOGIA, TRADUCCIÓ I COMUNICACIÓ

DEPARTAMENT DE FILOLOGIA CATALANA

TESI DOCTORAL
(MENCIÓ INTERNACIONAL)

**Programa de doctorat de Llengües, Literatures, Cultures i les seues aplicacions -
3135 Llengües, Literatures, Cultures i les seues aplicacions (RD 99/2011)**

**LA BIFURCACIÓ DIALECTAL DEL SISTEMA
DEMOSTRATIU VALENCIÀ EN L'ÈPOCA
MODERNA**

Tesi doctoral presentada per PAU MARTÍN MIÑANA

Dirigida per EMILI CASANOVA HERRERO I MANEL PÉREZ SALDANYA

València, maig de 2022

Agraïments

Hi ha qui diu que el camí predoctoral és molt solitari. En el meu cas, afortunadament, he tingut un munt de persones que m'han ajudat durant tota aquesta etapa.

Abans de res, m'agradaria agrair la paciència i dedicació dels professors Emili Casanova Herrero i Manuel Pérez Saldanya. He après moltíssim d'ells al llarg dels meus anys de formació i els agraiisc sobretot que hagen estat capaços de redirigir la meua hiperactivitat per a focalitzar-la finalment en aquest treball.

També, he tingut una sort immensa d'haver pogut compartir el meu estudi amb altres doctorands i d'haver pogut crear un espai on fer xarxa a través de l'Associació de Joves Investigadors en Llengua i Literatura Catalanes. La creació d'aquesta associació ha estat una de les iniciatives més engrescades que mai ens havíem plantejat i que m'ha fet aprendre moltíssim a cada congrés i a cada esdeveniment.

A més, hi ha altres persones que no pertanyen al món acadèmic que m'han donat suport en molts aspectes vitals al llarg d'aquest camí. Com que no voldria que aquesta secció ocupara més que la tesi mateixa, senzillament m'agradaria fer un agraïment general a cadascuna de les persones que han estat al meu costat. M'heu fet sentir acompanyada tant quan veia que podia amb tot el que tenia per davant com quan no tenia forces per a continuar.

Per acabar, vull donar les gràcies a la meua esquena, que ha estat sacrificada durant la realització d'aquest exercici intel·lectual, i al sentit de l'humor, que espere no perdre mai.

Abstract

This research aims to identify and locate the several processes which led to the setting up of the Valencian demonstrative system, different from the main Catalan system. In the Late Middle Ages, the Catalan demonstratives built a system with three deictic terms, with a new intermediate (*(aqu)eix*, *això*, *aquí*), which developed a deictic use from its initial anaphoric function.

However, over the early modern era, more alterations emerged in the demonstrative system. Some areas, like Valencia and Ribagorça, kept a three-term system with some modified forms, e.g. *este* or *ahí*, while the Catalan demonstrative system generally went to a reduced two-term structure. In general, Catalan gradually lost some demonstratives (such as *ací*, *açò*, and *aqueix*). As a result, the first and the second degree were merged (in *aquí*, *això*, and *aquest*).

In this study, we are going to focus on the split of the Valencian three-term demonstrative system in contrast to the main two-term system. Therefore, we arranged a corpus formed of texts dated between the 16th century and the first half of the 19th century. Overall, we obtained 60183 occurrences of the first and second-degree demonstratives (*ací*, *aquí*, *ahí*, *açò*, *això*, *(aqu)est*, *(aqu)eix...*), in addition to the third-degree adverbial demonstratives (*allí*, *allà*) and some particles as the clitic *hi* or the pronoun *çò*.

According to the results of the corpus, we have observed that the stigmatization of the *aqu-* forms in Valencian texts affects the adverb *aquí* before the determiners *aquest* and *aqueix*. The statistic test reveals that the reduction of the *aqu-* demonstratives are correlated, even if the effect size is weak. Instead, there is a strong correlation in Valencian texts between the decrease of *aquí* (and *hi*) and the establishment of *ahí*.

On the other hand, we examined the Valencian simple determiners with a paragogic *-e* (*este*, *eixe*) and we detected that this ending produced confusion between masculine and feminine in several cases of other dialects (e.g. *esta plat*). In those texts, by contrast, we noticed a surprising boost of *est* from the 18th century, promoted by the scholar grammar, which even surpassed the occurrences of the reinforced demonstrative *aquest*. Therefore, besides the analysis, this work investigates the demonstratives in grammar tradition, their system in the Romance context, and their widespread function in order to offer a general vision of this phenomenon.

Resum

Aquesta investigació té com a objectiu principal identificar i localitzar els diversos processos pels quals el valencià forma el seu propi sistema demostratiu, diferent del sistema català general. Al final de l'edat mitjana, el català gesta un sistema ternari a través d'un nou grau intermedi, que emergeix a partir de formes inicialment anafòriques ((*aqu*)*eix*, *això*, *aquí*) que entren en terreny díctic.

No obstant això, durant l'edat moderna ocorren més alteracions. En algunes àrees com la valenciana i la ribagorçana es manté el sistema ternari amb la modificació d'algunes formes (ex. *este* o *ahí*). En canvi, en la major part del català el sistemademostratiu es redueix a una organització binària. Progressivament, el català general deixarà de banda algunes formes demostratives (com ara *ací*, *açò* i *aqueix*) i establirà un sistema de dos graus (amb les formes *aquí*, *això* i *aquest*).

En aquest estudi ens centrarem en la bifurcació del sistema ternari demostratiu valencià enfront del sistema binari que preval en el català general. Per això, hem reunit un corpus format per textos des del segle XVI fins a la primera meitat del segle XIX. En total, hem obtingut 60183 ocurrencies entre demostratius primer i segon grau (*ací*, *aquí*, *ahí*, *açò*, *això*, (*aqu*)*est*, (*aqu*)*eix*...), així com dels adverbis de tercer grau (*allí*, *allà*) i algunes partícules relacionades com el clíctic *hi* o el pronom *ço*.

Segons els resultats del corpus, hem observat que l'estigmatització de les formes amb *aqu*- en els textos valencians arriba abans a l'adverbi *aquí* que als determinants reforçats *aquest* i *aqueix*. El test estadístic revela que la decadència de les formes *aquí*, *aquest* i *aqueix* està associada, encara que la magnitud de l'efecte és dèbil. En canvi, en els textos valencians el decreixement de *aquí* (i *hi*) enfront de l'assentament de *ahí* també estan associats, amb una magnitud més alta.

Hem examinat també els determinants no reforçats paragògics valencians (*este*, *eixe*) i hem detectat diversos casos en què aquesta terminació produeix confusió entre el masculí i femení en altres dialectes (ex. *esta plat*). En canvi, en textos no valencians, ens ha sorprès l'increment de *est* a partir del segle XVIII, un fenomen promogut per la influència de la gramàtica escolar que inclús arriba a superar en freqüència el reforçat *aquest*. A banda de l'anàlisi, aquest treball durà a terme una revisió de la gramàtica tradicional, dels sistemes demostratius romànics i, a grans trets, del funcionament general del demostratiu a fi de tindre una visió general d'aquest fenomen.

Índex

Agraïments	2
Abstract	3
Resum	4
Índex	5
Índex de taules i figures	9
Índex de gràfics	11
Introducció	14
I PART	23
CAPÍTOL 1. EL DEMOSTRATIU	23
<i>1. Els fonaments de l'ús del demostratiu</i>	23
1.1. El naixement i l'adquisició dels demostratius	24
<i>2. El canvi lingüístic a través del subjecte</i>	28
2.1. La (inter)subjectivitat	29
2.2. La (inter)subjectivació	31
2.3. Gramaticalització i demostratius	33
<i>3. Les classes de demostratiu</i>	40
3.1. Adverbis demostratius	41
3.1.1. Els adverbis demostratius i la categoria d'adverbi	43
3.1.2. La perspectiva de la localització	44
3.2. Determinants demostratius	45
3.2.1. La categoria de determinant i els demostratius	45
3.2.2. La flexibilitat posicional del determinant demostratiu	47
3.3. Pronoms neutres demostratius	50
<i>4. El valor del demostratiu</i>	52
4.1. El punt de referència del demostratiu	54
4.2. Les fronteres dels graus demostratius	56
4.2.1. L'aparició de fronteres demostratives	56
4.2.2. La divisió de l'espai demostratiu	58
4.2.3. Les fronteres temporals	62
4.2.4. De divisió per fronteres a divisió per focus	66
4.3. Valors del referent segons el demostratiu	71

4.3.1. La delimitació del referent en els adverbis demostratius	72
4.3.2. El focus i el contrast	74
4.3.3. Matisos emotius del demostratiu	81
5. <i>Modes de la referència</i>	86
5.1. Tipus de modes de la referència	87
5.1.1. Activació de la referència en l'entorn extralingüístic	93
5.1.2. Activació de la referència en l'entorn lingüístic	96
5.2. <i>Exòfora enfront d'endòfora</i>	100
5.3. Usos gramaticals	102
CAPÍTOL 2. EL DEMOSTRATIU CATALÀ ENTRE ELS SISTEMES ROMÀNICS	104
6. <i>El sistema demostratiu llatí</i>	105
6.1. Els demostratius del llatí clàssic	106
6.2. Les alteracions del sistema demostratiu clàssic	108
6.3. Els resultats romànics a partir dels demostratius llatins	110
6.3.1. El sorgiment de nous elements gramaticals romànics	111
6.3.2. El paper del reforç de ECCE/ECCU en les formes demostratives romàniques	113
6.3.3. La formació de nous adverbis demostratius romànics	115
6.3.4. La gestació dels sistemes demostratius romànics	117
7. <i>El sistema demostratiu de la romània oriental</i>	118
7.1. El demostratiu del romanés	119
7.1.1. Els dos paradigmes de determinants del sistema demostratiu romanés	121
7.1.2. Els descendents gramaticalitzats de (ECCE) ILLE al romanés	123
7.2. Els demostratius de l'italià i d'altres llengües italo-romàniques	124
7.2.1. El sistema demostratiu de l'italià	124
7.2.2. El grau intermedi del sistema ternari toscà	128
7.2.3. La multiplicitat formal i funcional dels demostratius de les llengües italo-romàniques	131
8. <i>El sistema demostratiu gal·loromànic i occitanoromànic</i>	134
8.1. El demostratiu del francès	135
8.2. El demostratiu occitanoromànic	142
9. <i>El sistema demostratiu iberoromànic</i>	147
9.1. Les formes dels determinants i els pronoms neutres demostratius iberoromànics	150
9.1.1. Formes amb i sense reforç <i>aqu-</i>	150
9.1.2. La vocal de suport en els demostratius no reforçats	154
9.2. La consolidació del grau intermedi iberoromànic	156
9.2.1. L'evolució dels derivats de IPSE	157
9.2.2. De <i>hi</i> a <i>ahí</i>	159
9.3. Del sistema ternari al binari	163

<i>10. El demostratiu català</i>	165
10.1. Els demostratius catalans en la llengua antiga	166
10.1.1. El grau intermedi en català	173
10.1.2. La forma <i>ahí</i> en català	175
10.2. L'esbós de la bifurcació dialectal	180
10.2.1. Envers una reducció del sistema ternari a binari en el català general	180
10.2.2. Les formes no reforçades dels sistemes ternaris dialectals	184
10.3. Els demostratius del català actual	186
CAPÍTOL 3. REFERENTS GRAMATICALS I SISTEMA DEMOSTRATIU	191
<i>11. Els referents de la gramàtica catalana</i>	193
11.1. El demostratiu per a la gramàtica grecolatina	193
11.2. El demostratiu castellà des de la gramàtica de Nebrija	198
<i>12. El demostratiu en tractats gramaticals de l'edat moderna</i>	200
12.1. Josep Ullastra i la primera gramàtica catalana (1743)	203
12.2. La gramàtica de Ballot (1814) i la gramàtica de Petit (1823)	205
12.3. L'aprenentatge del català a través d'Amengual (1835) i Pers i Ramona (1847)	209
II PART	212
CAPÍTOL 4. METODOLOGIA D'ANÀLISI	212
<i>13. Objectius i hipòtesis de base per a l'estudi</i>	212
<i>14. Corpus analitzat</i>	220
<i>15. Paràmetres analitzats i el tractament de les dades</i>	222
CAPÍTOL 5. RESULTATS DE L'ANÀLISI DEL CORPUS	226
<i>16. Els adverbis demostratius de primer i segon grau</i>	227
16.1 Aquí i ací	230
16.1.1. <i>Aquí</i> al nord i sud del valencià	236
16.2. Ahí	239
16.3. Contraposició entre la partícula hi i els demostratius aquí i ahí	243
16.3.1. El funcionament del segon grau a l'edat moderna	249
16.4. L'adverbi de menor focus o llunyà a l'emissor	251
<i>17. Els pronoms neutres demostratius de primer i segon grau</i>	255
17.1. Açò i això	258
17.2. Ací i açò	260
<i>18. Els demostratius determinants de primer i segon grau</i>	265
18.1. Resultats dels determinants demostratius en tot el corpus	270
18.2. Determinants en valencià i en la resta de dialectes	273
18.2.1. Els determinants de primer grau	275

18.2.2. Els determinants de segon grau	280
18.2.3. Les diferents evolucions dels determinants demostratius de primer i segon grau	285
18.3. L'estigmatització de aqu- (< ECCU) en valencià	289
18.3.1. Entre les formes reforçades i no reforçades en textos no valencians	297
18.3.2. L'adverbi <i>ahí</i> i les formes no reforçades en valencià	302
18.4. Les formes del grau intermedi: ahí, això i (aqu)eix i variants	303
18.5. La posició del determinant	304
18.5.1. La posposició	307
<i>19. Els demostratius i els elements que els acompanyen</i>	309
19.1. Alguns complements dels demostratius	309
19.1.1. L'èmfasi de <i>mateix</i>	309
19.1.2. Entre el determinant demostratiu i el substantiu	312
19.2. L'ús de demostratius en construccions gramaticalitzades	315
19.2.1. Construccions amb adverbis demostratius	316
19.2.2. Construccions amb pronoms neutres demostratius	319
19.2.3. <i>Ço</i> i els pronoms neutres demostratius	321
<i>20. Els modes de la referència</i>	325
Conclusions	338
Annexos	359
<i>Annex 1. Relació de totes les obres consultades i la seua respectiva referència bibliogràfica</i>	359
<i>Annex 2. Ocurrències de cada demostratiu cada 50 anys en cada dialecte de tot el corpus</i>	405
<i>Annex 3. Fragment del manuscrit pertanyent al Capbreu de la Confraria d'Òrfenes a Maridar de València (segles XIV-XVII) amb demostratiu subratllat</i>	412
<i>Annex 4. Evolució dels demostratius determinants de segon grau en textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V)</i>	414
Referències bibliogràfiques	416

Índex de taules i figures

Taula 1. Demostratius del català al final de l'edat mitjana i inici de l'edat moderna	14
Taula 2. Sistema demostratiu del valencià general consolidat al llarg de l'edat moderna	15
Taula 3. Sistema demostratiu del català general consolidat al llarg de l'edat moderna	16
Taula 4. Adquisició d'elements díctics (basat en Clark, 1978: 88)	27
Taula 5. Estadis del canvi semàntic per a Traugott (2014: 550)	34
Taula 6. Exemple de l'evolució semàntica (ECCU)IPSE>(aqu)eix segons els estadis de l'evolució semàntica de Traugott (2012: 550)	35
Taula 7. Esquema del cicle dels demostratius (extret a partir de Vindenes, 2018: 657)	37
Taula 8. Procés d'independència d'un nou significat quant al context (basat en Heine, 2002: 86)	39
Taula 9. Formes del demostratiu determinant (masculí) i pronom neutre	50
Figura 1. Relative frame, intrinsic frame i absolute frame (Diessel, 2014).	55
Taula 10. Graus dels determinants masculins (d'acord amb Brucart, 2008: 1492; Veny, 1982: 146)	58
Taula 11. Graus dels adverbis (d'acord amb Colomina, 2008: 549, § 3.2.1.1.; Veny, 1982: 146)	58
Figura 2. Configuració de l'espai en els sistemes demostratius binaris: a l'esquerra, sistema d'estil hispanoamericà i, a la dreta, sistema del català general.	59
Taula 12. Fronteres segons la intensitat del focus.	67
Taula 13. Graus dels determinants masculins (Brucart, 2008: 1492; Veny, 1982: 146) segons la divisió per focus	68
Taula 14. Evolució de l'article definit francès i de ce segons Harris (1978: 76)	69
Figura 3. Diagrama dels tipus de focus	71
Taula 15. Trets qualitius de la referència segons el demostratiu	72
Taula 16. Tipus de processos en l'espai (segons Tekavčić, 1972: 570)	72
Taula 17. Connexió funcional entre tipus d'articles i de demostratius.	74
Taula 18. Fronteres segons la intensitat del focus o amb absència de focus.	76
Taula 19. Construccions relatives amb article o demostratiu	77
Taula 20. Correspondència entre article definit i demostratiu (formes valencianes) en construccions de relatiu, preposicionals amb de i superlatives relatives.	78
Figura 4. Escala d'íctica de Parret, a l'estil de l'esquema de Cornish (1999: 31)	94
Taula 21. Evolució dels modes de la referència, basat en Diessel (1999a: 113)	102
Taula 22. Demostratius d'àmbit nominal del llatí clàssic (basat en Egido, 2000: 85-88)	106
Taula 23. Adverbis demostratius del llatí clàssic (seguint Ribera, 2020: 105 i Company i Espinosa, 2014: 147)	108
Taula 24. Demostratius del romanés antic (d'acord amb Avram, 1986: 174-177; Sala, 1998: 122; Pană Dindelegan, 2013: §§ 5.3 i 8.3; Pană Dindelegan, 2015: §§ 4.1.4 i 4.1.5)	119
Taula 25. Demostratius del romanés actual (Pană Dindelegan, 2013: §§ 5.3 i 8.3)	121
Taula 26. Determinants demostratius del romanés (basat en Avram, 1986: 174-177).	122
Taula 27. Demostratius de l'italià antic (Vanelli, 2010; Sosnowki, 2010)	125
Taula 28. Demostratius de l'italià actual	128
Taula 29. Determinants demostratius del toscà segons Frei (1944: 133; apud Brodin, 1970: 29)	130

Taula 30. Demonstratius del toscà (basat en Brodin, 1970: 31)	131
Taula 31. Demonstratius del francès antic (Guillot-Barbance i Marchello-Nizia, 2015: 89, Lamíquiz, 1967: 170, TLFi; Buridant, 2019)	136
Taula 32. Demonstratius del francès del final de l'edat mitjana i l'inici de la moderna (Guillot-Barbance i Marchello-Nizia, 2015: 98, Lamíquiz, 1967: 172, TLFi; Buridant, 2019)	138
Taula 33. Demonstratius del francès actual (Lamíquiz, 1967: 190, TLFi)	139
Taula 34. Adverbis demostratius francès (d'acord amb Brzozowska-Zburzyńska, 2009)	141
Taula 35. Demonstratius de l'occità antic (seguint Jensen, 1994, més la configuració de pronoms neutres i adverbis segons Ronjat, 1980)	142
Taula 36. Demonstratius de l'occità (Alibèrt, 1976)	146
Taula 37. Demonstratius de l'occità aranès (IEA i AALO, 2015)	146
Taula 38. Demonstratius del castellà antic (Fajardo, 2006; Company i Espinosa, 2014)	149
Taula 39. Demonstratius del portugués antic (s. XIV, segons Teyssier, 1981: 9)	149
Taula 40. Paradigma del castellà antic (seguint l'explicació de García Fajardo, 2006: 514)	152
Taula 41. Demonstratius de l'aragonés (Nagore, 1979)	165
Taula 42. Demonstratius del portugués i del castellà	165
Taula 43. Els demostratius del català antic	166
Taula 44. Sistema demostratiu ternari del català a l'inici de l'edat moderna	170
Taula 45. Sistema demostratiu català abans de la introducció del grau intermedi com a díctic	173
Taula 46. Sistema del català general després de l'expansió de l'àmbit de <i>aquest</i> , <i>això</i> i <i>aquí</i>	183
Taula 47. Demonstratius del ribagorçà (basat en la taula Rosàs, 2016: 227)	186
Taula 48. Graus demostratius en català general	187
Taula 49. Demonstratius del valencià i del ribagorçà (seguint Veny, 1982: 146; Colomina, 2008: 549, §3.2.1.1.; Rosàs, 2016: 227; Colomina, 2021: 648-649)	188
Taula 50. Elements pronominals segons Apol·loni Díscol	194
Taula 51. Sistematització de la categoria pronominal segons la <i>Gramàtica castellana</i> de Nebrija (1492)	199
Taula 52. El sistema demostratiu del final de l'edat mitjana i inici de l'edat moderna (dalt) i els sistemes demostratius actuals del valencià (baix esquerra) i del català general (baix dreta)	213
Taula 53. Recompte total de paraules en cada dialecte i en cada mig segle	221
Taula 54. Nombre de casos i freqüència relativa dels adverbis demostratius de tot el corpus	227
Taula 55. Nombre de casos i freqüència relativa dels pronoms neutres demostratius de tot el corpus	255
Taula 56. Variants gràfiques dels demostratius determinants registrades en tot el corpus	265
Taula 57. Nombre de casos i freqüència relativa dels demostratius determinants de tot el corpus	266
Taula 58. Recompte dels modes de la referència en cada demostratiu de primer i segon grau en la selecció de textos teatrals valencians	330
Taula 59. Recompte dels modes de la referència en cada demostratiu de primer i segon grau en la selecció de textos teatrals del català central	330

Índex de gràfics

Gràfic 1. Evolució dels adverbis demostratius en tot el corpus	228
Gràfic 2. Freqüència relativa dels adverbis demostratius de primer i segon grau en textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V)	228
Gràfic 3. Evolució dels adverbis demostratius en textos no valencians	229
Gràfic 4. Evolució dels adverbis demostratius en textos valencians	229
Gràfic 5. Evolució dels adverbis demostratius ací i aquí en textos no valencians	231
Gràfic 6. Evolució dels adverbis demostratius ací i aquí en textos valencians	231
Gràfic 7. Evolució de l'adverbi demostratiu de primer grau ací en textos valencians (OC:V) i en textos centrals (OR:C)	232
Gràfic 8. Evolució de l'adverbi demostratiu aquí en textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V)	235
Gràfic 9. Evolució dels adverbis demostratius de primer i segon grau en textos valencians	239
Gràfic 10. Evolució dels adverbis demostratius <i>aquí</i> i <i>ahí</i> en textos valencians	242
Gràfic 11. Evolució dels adverbis demostratius <i>aquí</i> i <i>ahí</i> en textos valencians	243
Gràfic 12. Evolució del pronom <i>hi</i> (i variants gràfiques <i>hy</i> , <i>ey</i> , <i>ay</i> , <i>hay</i> , <i>ei</i> , <i>ai</i> i <i>hai</i>), només en funció adverbial (ni lexicalitzada en <i>haver-hi</i> , ni en combinació pronominal), en textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V)	244
Gràfic 13. Evolució de l'adverbi demostratiu <i>aquí</i> i el pronom <i>hi</i> (i variants gràfiques <i>hy</i> , <i>ey</i> , <i>ay</i> , <i>hay</i> , <i>ei</i> , <i>ai</i> i <i>hai</i>), només en funció adverbial (ni lexicalitzada en <i>haver-hi</i> , ni en combinació pronominal), en textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V)	245
Gràfic 14. Evolució de l'adverbi demostratiu <i>ahí</i> i el pronom <i>hi</i> (i variants gràfiques <i>hy</i> , <i>ey</i> , <i>ay</i> , <i>hay</i> , <i>ei</i> , <i>ai</i> i <i>hai</i>), només en funció adverbial (ni lexicalitzada en <i>haver-hi</i> , ni en combinació pronominal), en textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V)	246
Gràfic 15. Evolució dels adverbis demostratius <i>aquí</i> , <i>ahí</i> i <i>hi</i> (i variants gràfiques <i>hy</i> , <i>ey</i> , <i>ay</i> , <i>hay</i> , <i>ei</i> , <i>ai</i> i <i>hai</i>), només en funció adverbial (ni lexicalitzada en <i>haver-hi</i> , ni en combinació pronominal), en textos valencians	248
Gràfic 16. Evolució dels adverbis demostratius <i>aquí</i> , <i>ahí</i> i <i>hi</i> (i variants gràfiques <i>hy</i> , <i>ey</i> , <i>ay</i> , <i>hay</i> , <i>ei</i> , <i>ai</i> i <i>hai</i>), només en funció adverbial (ni lexicalitzada en <i>haver-hi</i> , ni en combinació pronominal), en textos no valencians	249
Gràfic 17. Evolució dels adverbis demostratius de tercer grau en tot el corpus	252
Gràfic 18. Evolució dels adverbis demostratius de segon i tercer grau i <i>hi</i> (i variants gràfiques <i>hy</i> , <i>ey</i> , <i>ay</i> , <i>hay</i> , <i>ei</i> , <i>ai</i> i <i>hai</i>), només en funció adverbial (ni lexicalitzada en <i>haver-hi</i> , ni en combinació pronominal), en textos no valencians	253
Gràfic 19. Evolució dels demostratius locatius de segon i tercer grau i <i>hi</i> (i variants gràfiques <i>hy</i> , <i>ey</i> , <i>ay</i> , <i>hay</i> , <i>ei</i> , <i>ai</i> i <i>hai</i>), només en funció adverbial (ni lexicalitzada en <i>haver-hi</i> , ni en combinació pronominal), en textos valencians	254
Gràfic 20. Evolució dels pronoms neutres demostratius en tot el corpus	257
Gràfic 21. Evolució dels pronoms neutres demostratius de primer i segon grau en textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V)	258
Gràfic 22. Freqüència relativa dels pronoms neutres demostratius de primer i segon grau en textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V)	259
Gràfic 23. Evolució del pronom neutre i adverbi demostratiu de primer grau en tot el corpus	261
Gràfic 24. Evolució de <i>ací</i> i <i>açò</i> en textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V)	261

Gràfic 25. Evolució de l'adverbi demostratiu de primer grau en textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V)	264
Gràfic 26. Evolució del pronom neutre demostratiu de primer grau en textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V)	264
Gràfic 27. Evolució dels demostratius determinants singulars de primer grau	270
Gràfic 28. Evolució dels demostratius determinants plurals de primer grau	271
Gràfic 29. Evolució dels demostratius determinants singulars de segon grau	271
Gràfic 30. Evolució dels demostratius determinants plurals de segon grau	272
Gràfic 31. Freqüència relativa de demostratius determinants reforçats i no reforçats en textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V)	273
Gràfic 32. Evolució dels demostratius determinants singulars de primer grau en textos valencians	275
Gràfic 33. Evolució dels demostratius determinants plurals de primer grau en textos valencians	276
Gràfic 34. Evolució dels demostratius determinants singulars de primer grau en textos no valencians	276
Gràfic 35. Evolució dels demostratius determinants plurals de primer grau en textos no valencians	277
Gràfic 36. Evolució dels demostratius determinants singulars de primer grau reforçats en textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V)	279
Gràfic 37. Evolució dels demostratius determinants singulars de primer grau no reforçats en textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V)	280
Gràfic 38. Evolució dels demostratius determinants singulars de segon grau en textos valencians	280
Gràfic 39. Evolució dels demostratius determinants plurals de segon grau en textos valencians	281
Gràfic 40. Evolució dels demostratius determinants singulars de segon grau en textos valencians	282
Gràfic 41. Evolució dels demostratius determinants plurals de segon grau en textos valencians	282
Gràfic 42. Evolució dels demostratius determinants de segon grau en textos no valencians: nord-occidental (OC:NO), alguerés (OR:A), balear (OR:B), central (OR:C) i septentrional (OR:S)	284
Gràfic 43. Evolució dels demostratius determinants de primer i segon grau en textos del català septentrional	285
Gràfic 44. Evolució dels demostratius determinants reforçats i no reforçats de primer grau en textos valencians	286
Gràfic 45. Evolució dels demostratius determinants reforçats i no reforçats de segon grau en textos valencians	286
Gràfic 46. Evolució dels demostratius determinants reforçats i no reforçats de primer grau en textos no valencians	287
Gràfic 47. Evolució dels demostratius determinants reforçats i no reforçats de segon en textos no valencians	287
Gràfic 48. Evolució dels demostratius determinants reforçats i de l'adverbi <i>aquí</i> en textos valencians (amb el percentatge d'aparició segons el total de paraules de cada mig segle).	290
Gràfic 49. Percentatge d'aparició de cada demostratiu determinant reforçat i de l'adverbi <i>aquí</i> d'acord amb el seu propi nombre total d'ocurrències en textos valencians	292
Gràfic 50. Evolució dels adverbis demostratius <i>aquí</i> i <i>ahí</i> en textos valencians	293
Gràfic 51. Evolució del demostratiu determinant femení reforçat i no reforçat de primer grau en textos valencians	294
Gràfic 52. Evolució del demostratiu determinant femení reforçat i no reforçat de segon grau en textos valencians	294

Gràfic 53. Evolució del demostratiu determinant masculí reforçat i no reforçat (sense paragoge, est, i paragògic, este) de primer grau en textos valencians	295
Gràfic 54. Evolució del demostratiu determinant masculí reforçat i no reforçat (sense paragoge, <i>eix</i> , i paragògic, <i>eixe</i>) de segon grau en textos valencians	296
Gràfic 55. Evolució dels demostratius determinants monosíl·labs, bisíl·labs i trisíl·labs en textos valencians	297
Gràfic 56. Evolució dels demostratius determinants reforçats i de l'adverbi aquí en textos no valencians	298
Gràfic 57. Evolució del demostratiu determinant masculí reforçat i no reforçat de primer grau en textos no valencians	299
Gràfic 58. Evolució del demostratiu determinant masculí reforçat i no reforçat de segon grau en textos no valencians	300
Gràfic 59. Evolució dels demostratius determinants monosíl·labs, bisíl·labs i trisíl·labs en textos no valencians	301
Gràfic 60. Evolució dels demostratius determinants no reforçats i l'adverbi <i>ahí</i> en textos valencians	302
Gràfic 61. Evolució dels demostratius de segon grau en textos valencians	303
Gràfic 62. Evolució de la posició dels demostratius determinants en tot el corpus	304
Gràfic 63. Evolució de la posició dels demostratius determinants en textos valencians	305
Gràfic 64. Percentatge d'aparició de determinants demostratius en posició postnominal	309
Gràfic 65. Nombre total de demostratius a què acompanya <i>mateix</i> (i variants flexives)	311
Gràfic 66. Possessius trobats entre determinant demostratiu i substantiu i percentatge d'aparició d'acord amb el nombre total de possessius intercalats	314
Gràfic 67. Evolució de <i>ço</i> i <i>açò</i> en textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V)	324

Introducció

L'objectiu fonamental d'aquesta tesi consisteix a analitzar la bifurcació dialectal que es produeix dins del català durant l'edat moderna i que acaba consolidant-se en la contemporània. Ens interessa especialment el cas del valencià, que presenta en diferents punts concomitàncies amb els sistemes de les llengües iberoromàniques. També revisarem, encara que en menor mesura, el sistema que té major extensió dins del català i que qualificarem de català general, atés que presenta alguna peculiaritat que considerem important dins dels sistemes demostratius romànics.

Abans d'aquesta bifurcació dialectal, el sistema de demostratius evoluciona de manera paral·lela en tot el català. Així des de final de l'edat mitjana, podem pressuposar que tot el català presenta un sistema com l'esquematitzat a continuació:

	DETERMINANTS		PRONOMS	ADVERBIS
	NO REFORÇATS	REFORÇATS	NEUTRES	LOCATIUS
1r grau	<i>est</i>	<i>aquest</i>	<i>açò</i>	<i>ací</i>
2n grau	<i>eix</i>	<i>aqueix</i>	<i>això</i>	<i>aquí</i>
3r grau		<i>aquell</i>	<i>allò</i>	<i>allí/allà</i>

Taula 1. Demostratius del català al final de l'edat mitjana i inici de l'edat moderna

Com s'indica en la taula, els demostratius podien ser categorialment determinants, pronoms o adverbis. A més, els determinants també mostraven flexió de gènere i nombre, però a fi de simplificar la informació de la taula 1 hem mostrat únicament la forma morfològica més simple, és a dir, la del masculí singular. Així també, podem destacar el fet que els determinants demostratius tenien formes reforçades (*aquest*, *aqueix*) i no reforçades (*est*, *eix*) en el primer i segon grau, mentre que el tercer tenia només el reforçat *aquell*.

Dins de cada categoria s'establia també una oposició ternària que permetia diferenciar tres graus de distància respecte a l'espai de l'acte de parla: un primer grau, de proximitat immediata o proximitat al parlant; un segon grau, de proximitat mediata o proximitat a l'interlocutor, i un tercer grau de llunyania. A pesar que els demostratius de segon grau tenien inicialment un valor anafòric, ja des de final del segle XIII trobem casos en què expressen proximitat a l'interlocutor i, de fet, aquest valor està plenament convencionalitzat a final de l'edat mitjana.

Ara bé, al llarg de l'edat moderna s'inicia una clara bifurcació dialectal dins del sistema demostratiu, a través de la qual el valencià va conformant un sistema amb formes i graus diferents al que acabà consolidant-se en el català general. El valencià, així, manté el sistema ternari que s'havia instaurat a l'inici de l'època moderna, però amb una sèrie de modificacions causades, en bona mesura, per l'estigmatització dels demostratius amb *aqu-* (concretament, l'adverbi *aquí* i els determinants *aquest*, *aqueix* i les seues respectives variants).

D'una banda, l'adverbi *aquí* és substituït per l'equivalent castellà *ahí* i, d'una altra, els determinants reforçats de primer i segon grau (*aquest*, *aqueix*) cauen en desuetud i es mantenen només les formes paral·leles no reforçades però amb l'adopció d'una *-e* paragògica en el masculí singular (*este*, *eixe*). Indiquem en la taula 2 el sistema resultant dels canvis esmentats que caracteritza la major part del valencià actual.

	DETERMINANTS	PRONOMS NEUTRES	ADVERBIS
1r grau	<i>este, esta, estos, estas</i>	<i>açò</i>	<i>ací</i>
2n grau	<i>eixe, eixa, eixos, eixes</i>	<i>això</i>	<i>ahí</i>
3r grau	<i>aquell, aquella, aquells, aquelles</i>	<i>allò</i>	<i>allí/allà</i>

Taula 2. Sistema demostratiu del valencià general consolidat al llarg de l'edat moderna

Deixant de banda algunes diferències dialectals, en la resta de parlars catalans, en el sistema que podem qualificar com a més general i propi de la llengua estàndard, s'imposa un sistema binari, que distingeix dos graus d'íctics: un de proximitat a l'espai de l'acte de parla (i, per tant, de proximitat al parlant i/o a l'interlocutor) i un altre de llunyania. Aquest canvi funcional va acompanyat d'una remodelació formal que es tradueix, d'una banda, en la progressiva decadència d'algunes de les formes vinculades als dos primers graus de la taula 1 i, d'una altra, en el canvi funcional de les que es mantenen.

D'una manera més específica, aquests canvis s'expliquen, bàsicament, per una progressiva pèrdua de vitalitat de les formes amb sibilant alveolar /s/ (*açò* i *ací*) i per la consolidació de les formes amb el reforç *aqu-* (*aquest* i *aquí*), amb l'excepció del determinant *aqueix*. Indiquem en la taula 3 els canvis formals i funcionals que acaben imposant-se en el català general.

	DETERMINANTS	PRONOMS NEUTRES	ADVERBIS
1r grau	<i>aquest, aquesta, aquests, aquesta</i>	<i>això</i>	<i>aquí</i>
2n grau	<i>aquell, aquella, aquells, aquelles</i>	<i>allò</i>	<i>allí/allà</i>

Taula 3. Sistema demostratiu del català general consolidat al llarg de l'edat moderna

En aquest estudi resseguirem els passos que fan els demostratius entre el segle XVI i la primera meitat del segle XIX, de manera que puguem entendre com es va bifurcar el sistema demostratiu valencià enfront de la resta del català. A l'hora d'exposar els canvis que van emergint, confrontarem l'evolució dels demostratius valencians en oposició dels altres dialectes catalans. La divisió en aquests dos blocs (valencià vs resta dialectal) implica agrupar els dialectes no valencians com un bloc comú, malgrat la diversitat dialectal que presenten. Però, aquesta divisió serà necessària per a fixar el focus sobre el valencià i el procés de construcció del seu sistema demostratiu.

Si bé és cert que les formes no reforçades valencianes (*este, eixe*) i l'adverbi intermedi *ahí* acosten el sistema demostratiu valencià al paradigma iberoromànic, cal tindre en compte que el sistema demostratiu del català general també presenta certs punts de concomitàcia amb els sistemes de la Iberoromània. Alguns exemples són l'existència d'un adverbi iniciat per *aqu-* (*aqui*, port.; *aquí*, cat., cast.), d'un pronom derivat de l'ètim IPSE (*això*, cat.; *esso*, port.; *eso*, cast.; etc.), o també, el fet de disposar de formes pròpies per als pronoms neutres (enfront d'altres llengües com l'italià, en què *questo* a més de pronom és determinant). Des d'un punt de vista funcional, a més, com ocorre en castellà, els determinants demostratius catalans poden aparéixer posposats al nom que modifiquen (*l'home aquest*, cat.; *el hombre este*, cast.).

Així i tot, l'entroncament valencià amb les formes demostratives iberoromàniques, especialment amb el castellà *este* i *ahí*, comporta que el sistema demostratiu valencià pugui ser concebut com una variant més influenciada pel castellà i més allunyada de l'estàndard català. Aquesta consideració de les formes demostratives valencianes té implicacions en l'ús actual; per això, al nostre parer, és important fer un treball diacrònic que permeti comprovar com van sorgir i com es van desenvolupar dins del conjunt català.

Conèixer l'evolució d'aquests demostratius pot contribuir a entendre'ls com a formes pròpies i vàlides de certes zones del català. A tall d'exemple, en la seua tesi doctoral sobre la parla del tortosí, Ulldemolins (2018: 299-301) fa palés que a l'àmbit

escolar en ocasions es prefereix el demostratiu reforçat (*aquest*), més proper a l'estàndard i considerat més correcte, abans que el no reforçat tortosí autòcton *este*. Això pot generar, doncs, una vacil·lació entre *aquest* i *este* que pot conduir a la discriminació de la forma autòctona.

Per tal d'evitar aquest tipus de situacions, pensem que aquest treball pot ajudar a extraure conclusions clares i estadístiques que ens permeten conèixer quines condicions evolutives van afectar els demostratius valencians (i, més generalment, de la resta de dialectes). D'aquesta manera, podem esclarir quin ha estat el desenvolupament d'aquests demostratius, sense negar ni la pressió que el castellà exerceix sobre el català durant l'edat moderna, ni tampoc que al capdavall es tracta d'una variant dialectal dins del conjunt català.

OBJECTIUS

L'objectiu principal d'aquest estudi és revisar la bifurcació dialectal del sistema demostratiu català que té lloc durant l'edat moderna i comprovar com evoluciona especialment el sistema ternari del dialecte valencià en contrast amb el sistema binari que s'estableix en el català general. Així doncs, aquesta revisió ens pot detallar millor quan, com i en quines formes es van desenvolupant els canvis dels demostratius valencians enfront de la resta dialectal.

Com que no totes les formes demostratives evolucionen juntament, a fi d'assolir l'objectiu principal, hem detallat diversos objectius que atendrem individualment, però, que de forma conjunta ajudaran a entendre com es van conformar els demostratius del sistema valencià i del català general al llarg de l'època moderna. Tractarem més detingudament en § 13 cadascun dels objectius que conformen aquest estudi, però no obstant això els descriurem breument a continuació.

Quant a la pèrdua, manteniment o introducció de certes formes demostratives, examinarem, en primer lloc, la tendència evolutiva dels demostratius amb la sibilant /s/ *ací* i *açò*, ja que en valencià es mantindran, mentre que en el català general cauran en desuetud. En segon lloc, delimitarem quan i com s'introdueix l'adverbi demostratiu *ahí* en valencià en contrast amb les formes adverbials *aquí* i el pronom àton *hi*. En tercer lloc, comprovarem l'estigmatització de les formes amb *aqu-* en valencià.

Pel que fa a la variació entre els determinants demostratius reforçats i no reforçats, en quart lloc, confrontarem l'evolució dels determinants demostratius masculins

singulars per comprovar l'establiment de les formes paragògiques amb *-e* (*este* i *eixe*) en els textos valencians. En cinqué lloc, revisarem si les formes demostratives que apareixen en els textos de l'edat moderna coincideixen amb l'organització del sistema demostratiu que fan els gramàtics en els seus tractats al final de l'edat moderna, ja que dediquem un capítol a la descripció dels demostratius en diverses obres gramaticals. Sobretot ens centrem en la presentació dels determinants amb el paradigma reforçat i no reforçat.

En relació amb el funcionament dels demostratius durant l'edat moderna, en sisé lloc, indagarem sobre les diverses posicions que poden tindre els determinants demostratius i els components que es poden introduir entre demostratiu i nucli nominal. En seté lloc, cercarem els demostratius en diverses construccions gramaticals per a veure quines formes utilitzen. En huité lloc, observarem quins modes de la referència desenvolupen els diferents demostratius. Finalment, en nové lloc, tractarem de delimitar el sistema de demostratius catalans per comparació amb els sistemes de llengües romàniques, atés que dedicarem un capítol sencer a la revisió dels demostratius en diferents parlars romànics.

METODOLOGIA

El treball s'assenta, fonamentalment, en l'edat moderna, uns segles que fins ara no han estat tan investigats com els de l'etapa medieval (Martines, 2019: 115). Recordem, en aquest sentit, que la *Gramàtica del català antic* actualment en procés d'edició (Pérez Saldanya, Martines & Rigau, en premsa) se centra en l'estudi del català medieval i de la primera meitat del segle XVI, per la qual cosa aquesta recerca ens pot aportar informació nova sobre els demostratius. Centrat en el període que analitzem en aquesta tesi, només hi ha el treball de Casanova (1993). Es tracta d'un treball molt rellevant, que no es basa, però, en una anàlisi comparativa ni quantitativa, que serà la base del nostre estudi.

Respecte del període anterior al que analitzem en aquesta tesi convé esmentar també els treballs de Pérez Saldanya i Rigau (2011), així com el de Pérez Saldanya (2015), que se centra fonamentalment en els adverbis demostratius, encara que aporten també dades interessants sobre el conjunt del sistema de demostratius i la seua reestructuració durant l'edat mitjana.

Per a l'anàlisi, que detallem en § 14, hem emprat sobretot els textos del Corpus Informatitzat de la Gramàtica del Català Modern (CIGCMod). Aquest corpus integra

especialment textos de diversos dialectes dels segles XVII, XVIII i de la primera meitat del segle XIX, a banda d'alguns textos de la segona meitat del segle XVI. Per equilibrar algun període o dialecte, hem tingut en compte també textos del segle XVI del Corpus Informatitzat del Català Antic (CICA) i un text de la primera meitat del segle XIX del Corpus Informatitzat del Valencià (CIVAL). Hem dividit els segles cada 50 anys (per exemple, 1500-1549 és la primera meitat del segle XVI (XVIa); 1550-1599, segona meitat del segle XVI (XVIb); etc.).

A partir d'aquest corpus hem reunit 60183 ocurrences entre formes demostratives de primer i segon grau, en què es produeixen els canvis de cada sistema demostratiu, així com d'altres elements rellevants per a la investigació: exactament, la partícula neutra *çò*; el pronom feble *hi* d'ús adverbial sense combinació ni lexicalitzat en *haver-hi*, i els adverbis de tercer grau *allí* i *allà*.

A més del recompte de cada forma d'acord amb el període diacrònic i el dialecte a què correspon, hem dut a terme diversos tests khi quadrat i V de Cramer (detallats en § 15). Aquests tests ens han permès conèixer la correlació entre diverses variables, com ara, entre la tendència en descens de l'adverbi *aquí* i els determinants reforçats iniciats per *aqu-* (*aquest*, *aqueix...*) en valencià; o també, entre el descens del pronom feble *hi* i l'adopció de l'adverbi *ahí* en valencià.

Com que aquesta tesi se centra en la formació del sistema demostratiu valencià enfront del català general, majoritàriament hem agrupat l'anàlisi dialectal en dos blocs: les dades obtingudes dels textos valencians enfront dels textos de la resta de dialectes; però, si ha estat necessari, hem observat els resultats d'altres dialectes (com ara, l'ús de *aqueix* en dialectes on es consolida aquesta forma reforçada). Així mateix, ens hem fixat quan era necessari en la tipologia textual per tal de comprovar la seua influència en l'ascens o descens de freqüència dels demostratius al llarg dels segles o, també, en factors estilístics que tractem en aquest treball.

ESTRUCTURA

Hem dividit la recerca en dos parts: una part descriptiva, en què realitzem l'acostament cap al concepte de demostratiu, les seues categories i el seus valors, i una altra part analítica, on exposem i discutim els resultats de les dades estadístiques. Cada part del treball està dividida en un nombre de capítols diferent segons la necessitat de l'exposició. En el primer capítol definim el concepte de demostratiu, tenint sempre en

compte el sistema demostratiu català, que és el punt de partida de la nostra investigació. Dins d'aquest capítol, en § 1 tractem de manera àmplia el sorgiment i l'adquisició dels demostratius, mentre que en § 2 ens fixem en el funcionament de la seua evolució lingüística i exposem quin és el nostre enfocament per a l'anàlisi històrica de la nostra recerca.

Seguint la categorització que proposa Diessel (1999a) sobre la descripció morfològica, sintàctica i semàntica del demostratiu com a concepte general i transversal en moltes llengües diferents, en § 3 ens centrem en les categories de demostratiu que té el català (determinant, pronom neutre i adverbi locatiu). En § 4 comprovem les divisions entre els graus (binària, ternària) i alguns matisos pragmàtics que apliquen els demostratius (dixi emotiva) i en § 5 veurem els diferents mecanismes d'assenyalar una referència que té el demostratiu català (dixi, anàfora, etc.).

En el capítol 2 realitzem una panoràmica dels sistemes demostratius de diverses llengües romàniques. Al nostre parer, aquest capítol és indispensable per a comprendre on se situa el català abans i després de la bifurcació entre la resta de sistemes demostratius romànics. En § 6 revisem l'itinerari dels demostratius des del llatí fins al naixement de les llengües romàniques. La resta d'apartats d'aquest capítol van dedicats a posar en relleu les relacions i les divergències de cada sistema demostratiu romànic amb el sistema del català. Examinarem, concretament, els sistemes del romanés, l'italià, el toscà, així com d'altres llengües italo-romàniques (§ 7), el francès, l'occità (§ 8), el portugués, el castellà i l'aragonés (§ 9).

Aquest marc ens ajudarà a percebre tendències evolutives similars i les afinitats que el català pot mantindre amb unes o altres llengües. Així, en l'últim apartat, § 10, recollirem aquesta informació i l'acararem amb la que posseïm sobre l'evolució del sistema demostratiu català. Aquestes idees estan relacionades amb el capítol 3, on fem una ullada al concepte de demostratiu dins de la tradició gramatical. Les gramàtiques grecollatines estableixen una estructura heretada per la gramàtica castellana i aquests dos models conformaran la base de la gramatografia catalana. Així doncs, a més de revisar el demostratiu en la tradició grecollatina i la seua recepció en la gramàtica castellana (§ 11), pararem atenció a algunes gramàtiques de diversos autors que a final de l'edat moderna exposen els paradigmes sobre els demostratius (§ 12).

Aquest últim capítol de la primera part s'ha afegit especialment per a entendre quines eren les formes demostratives que es promulgaven en l'època, ja que podien

promoure el seu ús en els textos i comportar canvis de tipus estilístic. Per tant, a fi de no menystenir la petjada que tenia especialment la gramàtica escolar en la nostra producció escrita, hem cregut convenient dedicar un capítol a exposar una ràpida revisió sobre la plasmació del demostratiu en la tradició i en els gramàtics del final de l'edat moderna.

Amb aquesta base, s'inicia la segona part de la recerca, que posarà el focus en l'evolució del sistema demostratiu valencià durant l'edat moderna i la seua bifurcació dialectal respecte de la resta del català. El capítol 4 ofereix la descripció del desenvolupament de la investigació, des dels objectius i les hipòtesis de base (§ 13), fins a la enumeració de cada text que ha conformat el corpus (§ 14, també a l'annex 1) i cada paràmetre analitzat per a extraure resultats estadístics (§ 15).

Una vegada descrita l'anàlisi realitzada, en el capítol 5, procedim a l'exposició dels resultats. A través de l'anàlisi quantitativa i dels tests estadístics interpretarem el procés evolutiu de cada forma examinada, alhora que revisarem el que s'ha dit en estudis anteriors, tant sobre català com sobre altres llengües. Començarem amb el demostratiu més bàsic, l'adverbi locatiu (§ 16), perquè remet primàriament a una ubicació, i continuarem amb el pronom neutre (§ 17), a fi d'acabar resultats (com ara, les formes amb /s/ *ací* i *açò*, que no es mantenen en el sistema demostratiu del català general actual).

Analitzarem els determinants demostratius després dels adverbis i els pronoms (§ 18), ja que la seua gran varietat de formes flexives ens obliga a desglossar la informació en més subapartats. Així, a banda de la interpretació de dades, podrem confrontar també formes demostratives de les tres categories (com és el cas de § 18.3, on es tracten les formes en *aqu-*, o § 18.4, en què examinem les formes del grau intermedi). A més, també comprovarem quina és posició més freqüent dels determinants demostratius dins del sintagma nominal (§ 18.5).

En acabant, cercarem constituents que acompanyen els determinants demostratius (§ 19.1) i algunes construccions més o menys fixades en què apareixen els adverbis i pronoms neutres (§ 19.2). Així, podrem comprovar si existeix preferència per unes formes demostratives o unes altres i si comencen a establir-se canvis (com ara, en valencià, *de {aquí > ahí} a*, o també, en altres dialectes, *no obstant {açò/això}*). També constatarem els modes de la referència que poden exercir els demostratius de l'època moderna (§ 20), per tal de comprovar quins tipus de funcions pragmàtiques desenvolupa cada classe de demostratiu.

Finalment, a tall de resum, reunirem les conclusions més importants en l'apartat final *Conclusions*, on a més d'exposar els resultats més destacats reprendrem els objectius inicials i intentarem establir un diàleg amb altres estudis que hem esmentat i incorporat al llarg del treball. Això ens permetrà completar, corroborar i/o contrastar les investigacions anteriors amb la nostra recerca a fi d'oferir una perspectiva més àmplia sobre els demostratius.

I PART

CAPÍTOL 1. EL DEMOSTRATIU

1. ELS FONAMENTS DE L'ÚS DEL DEMOSTRATIU

El demostratiu és un component gramatical bàsic per a la comunicació humana; per això, d'acord amb Diessel (1999a: 1), el podem trobar en qualsevol llengua. Així doncs, tots els sistemes lingüístics disposen almenys d'un element demostratiu que té com a funció principal posar en relleu un referent (zones, persones, objectes, frases...) durant el discurs.

All languages have demonstratives, but their form, meaning and use vary tremendously across the languages of the world. Some languages have only a few demonstrative particles, which they employ in a variety of syntactic contexts for a wide range of semantic and pragmatic functions. (Diessel, 1999a: 1)

Al llarg de la nostra tradició gramatical, el demostratiu ha estat classificat com a pronom, adjectiu, determinant, adverbi o inclús article (Tordera, 2010: 225-226). És cert que, tot i la seua diversitat, els demostratius s'entenen com un aplec de formes gramaticals que funcionen i evolucionen conjuntament. Formen, per tant, un sistema o conjunt. Tenint en compte això, podem definir el demostratiu com una categoria transversal, és a dir, una categoria que acull diferents categories lèxiques, les quals comparteixen propietats sintàctiques i semàntiques (IEC, 2016: § 6.3.1).

A partir d'un estudi amb una àmplia mostra de demostratius de diverses llengües, Diessel (1999a) explica que cada llengua pot diferenciar fins a quatre categories de demostratiu d'acord amb la seua distribució sintàctica: pronom demostratiu, determinant demostratiu, adverbi demostratiu i identificador demostratiu. No obstant això, com explica Diessel (1999a: 79), cada categoria ha de tindre una forma específica: si, per exemple, la categoria de demostratiu identificador no es pot distingir formalment de la categoria del pronom demostratiu, es considera que pertanyen realment a la mateixa categoria.

Des del punt de vista d'aquest investigador, els demostratius poden classificar-se des de diferents perspectives. Tenen variació a través de la seua forma (per gènere, nombre, cas...) (Diessel, 1999a: 13) o a través dels seus trets dítctics (respecte de

l'emissor) i qualitatiu (si el referent és animat/inanimat, humà/no humà, etc.) (Diessel, 1999a: 35). Així mateix, també hi ha variació segons la distribució del demostratiu.

Com hem dit abans, Diessel distingeix fins a quatre categories demostratives d'acord amb la seua distribució: com a pronom independent (pronom demostratiu), anteposat al nucli nominal (determinant demostratiu), com a modificador verbal (adverbi demostratiu) o juntament amb una oració copulativa o no verbal (identificador demostratiu) (Diessel, 1999a: 57-58). I, finalment, Diessel (1999a: 93) també indica la variació segons la funció pragmàtica que exerceix el demostratiu (exofòrica, anafòrica, etc.).

Cada sistema demostratiu presenta diverses variacions segons les formes, els trets d'íctics i qualitatiu, les distribucions i els usos pragmàtics dels seus demostratius. A tall d'exemple, mentre que el català distingeix els trets d'íctics dels demostratius segons la distància respecte de l'emissor (proximitat/llunyania), en groenlandès occidental també es diferencien formes demostratives per a indicar elevació (dalt/baix), visibilitat (visible/invisible) o inclús posició geogràfica d'acord amb la vora de la mar (nord/sud) (Diessel, 1999a: 46).

Aquestes variacions també es poden trobar al si d'una mateixa llengua, com és el cas del català. Segons el dialecte, els demostratius catalans poden diferenciar dos o tres graus de distància respecte de l'emissor. Dialectes com el valencià o el ribagorçà van consolidar un sistema ternari, mentre que el català general utilitza un sistema binari.

Centrant-nos en el català, com hem indicat a la introducció, els demostratius poden ser categorialment determinants demostratius, pronoms neutres demostratius i adverbis demostratius. També presenta variació respecte als graus (amb sistema binari o ternari), a la forma (reforçades i no reforçades), a les posicions que poden ocupar dins del sintagma nominal (anteposada, posposada o sense nucli nominal explícit) o als modes de la referència (dixi, anàfora, etc.).

1.1. El naixement i l'adquisició dels demostratius

El demostratiu es concep habitualment com un element que permet localitzar una entitat o denotar-la i, per aquesta raó, tradicionalment se l'ha vinculat amb els graus de distància (vg. § 4.2.2). Aquest fi localitzador parteix d'una noció d'íctica, és a dir, prové de la idea que el demostratiu s'encarrega d'assenyalar els diferents graus de distància en l'entorn conversacional. Seguint aquesta visió, la funció primària del demostratiu és la

dixi (Diessel, 1999a: 110-112), terme que etimològicament significa ‘indicar, mostrar, assenyalar’.

Per a Diessel (2006), el precursor del demostratiu és el gest d’assenyalar (amb el dit o d’altres maneres segons la cultura) cap a un punt concret on s’uneix l’atenció d’emissor i receptor. El demostratiu no sorgeix únicament del fet d’assenyalar, sinó que també és indispensable que hi haja una coordinació mútua tant de la mirada com de la finalitat d’aquesta: sense aquesta coordinació no hi ha comunicació i sense comunicació es perd el sentit del referent.

Apes follow the human’s pointing and looking to the bucket, but then they do not make the seemingly straightforward inference that the human is directing their attention there because he thinks it is somehow relevant to their current search for the food. They do not make this relevance inference because it does not occur to them that the human is trying to inform them helpfully— since ape communication is always directive— and this means that they are totally uninterested in why the human is pointing to one of the boring buckets. (Tomasello, 2014: 52)

En relació a la comunicació a través de gestos, Tomasello i Camaioni (1997) estipulen dos tipus d’interacció i de gestualitat que discerneixen la comunicació humana de la dels altres primats: d’una banda, la interacció diàdica i triàdica i, de l’altra, els gestos imperatius i declaratius. Per començar, la interacció diàdica té lloc quan es manté una comunicació *de tu a tu*, en què l’emissor para atenció només al receptor i omet l’entorn.

Aquest tipus d’interacció és duta a terme tant en ximpanzés com en humans amb menys d’un any de vida i solament permet apuntar o assenyalar objectes de l’ambient, però no determina una coordinació real entre emissor i receptor. Conseqüentment, si s’apunta cap a un objecte, tant un ximpanzé com un humà d’un any o menys no arriben a entendre per a què. Esdevé, doncs, un gest imperatiu, és a dir, l’única deducció que en poden extraure és la voluntat d’obtenir l’objecte i en aquest cas no hi hauria una veritable comunicació.

En canvi, és a partir de l’any o de l’any i mig quan un/a xiquet/a comença a dirigir l’atenció cap a l’objecte alhora que es coordina amb el receptor: aquesta és la interacció triàdica. En aquest cas el/la xiquet/a d’un any o més pot ser capaç de mostrar o percebre l’interés en un objecte, més enllà del fet d’obtenir-lo o no. Els gestos poden ser, també, declaratius: es comença a entendre per quina raó s’apunta cap a un objecte concret o,

almenys, es pot inferir que en l'objecte indicat hi ha alguna cosa d'interès per a ell/a. És així com emergeix la cooperació i comunicació entre emissor i receptor.

La interacció triàdica assenta les bases de la creació d'un focus d'atenció conjunt per a emissor i receptor cap a un mateix punt. Sobre aquesta atenció comunicativa s'erigirà el demostratiu (Diessel, 2006): així com el gest d'apuntar ressalta una persona, un objecte o un lloc a causa de la mirada conscient i conjunta d'emissor i receptor, el demostratiu assenyala un punt d'atenció comú per als agents de la conversa. Per això, encara que no l'arribara a reconèixer, és indispensable que el receptor perceba que hi ha alguna cosa significativa en el lloc o ens referit.

I encara més, seguint Clark (1978: 91), qui estudia l'adquisició dels demostratius anglesos des d'una perspectiva díctica (això és, en l'entorn ambiental), seria també imprescindible que l'humà fora capaç de percebre l'existència independent de l'objecte específic assenyalat, és a dir, que el poguera reconèixer com una cosa individual i classificable segons les possibles finalitats que l'objecte o ens puga tindre. És per això que, per una part, els demostratius díctics formen part del vocabulari d'un humà des de ben prompte (Clark, 1978: 95; Diessel, 2006: 471) i que, per una altra part, aquest principi ens ajuda a entendre que, abans de denotar distància, el demostratiu té l'objectiu de generar un focus d'atenció (Diessel, 1999a, 2006).

A fi de comptes, si cal explicitar-ne la distància és perquè necessitem posar en relleu només un de dos objectes o llocs idèntics del nostre voltant comunicatiu. En conseqüència, per un costat, marcar un contrast a través de la distància seria possiblement el motiu principal de l'aparició de sistemes graduals en els demostratius. Però, per l'altre costat, la funció contrastiva per distància no suposaria una funció tan primordial per als demostratius com sí que ho és el fet d'assenyalar o posar en relleu. Aquest raonament esclareix per què hi ha demostratius que no marquen distància, com és el cas de la partícula *ce* en francès o *ço* en el català antic.

En qualsevol cas, tenint com a base l'estudi de Clark (1978: 108) entorn als díctics anglesos (*here/there; this/that*), la distinció de proximitat-llunyania tarda vora tres anys a adquirir-se. Això no vol dir que des de ben prompte l'humà o la humana no compregua que el demostratiu pot funcionar com a element localitzador, sinó que de manera innata no pot discernir bé la distància que indica o la focalització que aporta el demostratiu.

Ben mirat, cada grau demostratiu designa un espai amb fronteres que s'amplien o es limiten segons el referent (Vanelli, 1992: 93). Podem posar un exemple que més tard recuperarem (§ 4.2.1): l'amplitud de *ací* en *Vine ací al despatx*, més reduïda que *Vine ací a València*. A més, hem de tindre en compte la dificultat que poden suposar els rols reversibles per a un/a xiquet/a. Comptat i debatut, és complicat percebre tot el que implica el canvi de parlant, ja que cada vegada que ocorre es modifica el punt de referència a partir del qual s'estableixen els graus de distància.

<i>jo – tu</i>	locutor
<i>aquí – allà</i>	locutor + lloc
<i>aquest – aquell</i> <i>això – allò</i>	locutor + lloc + objecte

Taula 4. Adquisició d'elements dítics (basat en Clark, 1978: 88)

Al capdavant, els contrastos dítics entre *jo* i *tu* són relativament complexos i es van adoptant al llarg dels nostres primers anys de vida. Conseqüentment, fins que no es capta aquesta inversió contínua dels papers emissor-receptor entre els agents de la conversa, no es poden distingir les referències a llocs o entitats des de la perspectiva de qui parla. Si parem atenció a la taula 4, podrem observar que els adverbis demostratius aporten una informació més elemental i que, per això, s'adquireixen abans (Clark, 1978: 88).

Des d'aquesta perspectiva, els adverbis locatius conformarien la subcategoria més bàsica dels demostratius, mentre que els determinants o els pronoms neutres comporten més càrrega semàntica: afegixen, a part del lloc, l'objecte (o subjecte) referit, situen una entitat per referència a un lloc. Com a conseqüència, d'acord amb Clark, els determinants i pronoms neutres demostratius resulten realment més complexos, perquè aporten més informació. Aquesta dada ens dona pistes de la condició diferent que té l'adverbi demostratiu respecte de la resta de categories demostratives.

Com explica Brodin (1970: 26), «[l]a differenza di sviluppo fra gli aggettivi e pronomi dimostrativi da una parte e gli avverbi dall'altra è dunque manifesta, ma la causa di questa differenza certo è difficile da trovare». Per aquesta raó, fins i tot quan les diferents classes lèxiques de demostratives tenen la mateixa tendència evolutiva (per exemple, la creació d'un sistema de tres graus), el seu desenvolupament no sempre es dona de manera simultània.

Aquestes diferències ens ajuden a entendre per què en les descripcions gramaticals rarament s'exposen els adverbis demostratius juntament amb als determinants o pronoms neutres demostratius. És cert que els adverbis solen ser tractats a banda perquè la resta de demostratius tenen un caràcter nominal i poden constituir sintagmes nominals tot sols o integrar-s'hi com a modificadors del nucli nominal. A més, com veurem més endavant (vg. capítol 3), el caràcter adverbial dels adverbis demostratius els ha relegat en moltes ocasions a ser tractats posteriorment i a ser inclosos tradicionalment a l'elenc del calaix de sastre dels adverbis.

Comptat i debatut, des dels seus inicis per mitjà de la gestualitat i la mirada conjunta fins a l'ús variat que té actualment, s'aprecia com els demostratius no deixen enrere la tasca de posar en relleu els elements a què fan referència. Així, partint de la coordinació gestual i visual, en aquest treball entendrem el demostratiu com a mecanisme lingüístic que serveix per a manipular el focus d'atenció (Diessel, 2006:469). Aquesta coordinació i la manera com s'executa evolucionen durant el desenvolupament humà, com explica Clark (1978: 92):

The listener may not always be able to identify the object from the speaker's act of definite reference. In the limit, therefore, the speaker may satisfy the axiom of identity by *showing* the listener the object he is referring to. For adults, this is a last resource. But for children, this limiting case is actually their starting-point for making definite reference. At first, they can only *show* their 'listeners' what they are referring to. Later on, they learn how to *tell* them. The natural history of deixis, therefore, starts when children begin to show things to their 'listeners'.

2. EL CANVI LINGÜÍSTIC A TRAVÉS DEL SUBJECTE

Encara que és evident que de l'origen gestual fins a la forma demostrativa hi ha una gran distància, en els dos casos té lloc una interacció comunicativa produïda per l'atenció conjunta d'emissor i receptor. És necessari que ambdós se centren en el mateix punt per tal que sorgisca la comunicació. Per tant, encara que l'emissor dirigeix el discurs, sempre actua d'acord amb el receptor, el qual, per la seua banda, ha de parar atenció i (almenys ha d'intentar) entendre el que diu l'emissor. Des d'aquesta perspectiva, Grice (1975) enuncia que hi ha un principi cooperatiu pel qual tant emissor com receptor col·laboren per entendre's mútuament a l'hora de comunicar-se.

Així, en el cas concret dels demostratius, hem vist que l'emissor focalitza sobre un ens que és rellevant per a ell, per al receptor i/o per a la conversa en general. I,

ahora, aquest receptor ha d'identificar aquest ens o mínimament fer l'intent i tindre la capacitat de reconèixer-lo. Fins i tot, tal com afirma Vidal (1967: 164), la precisió d'una referència emergeix en el moment que parlant i oient s'acorden; per això, es necessita la retroalimentació.

En moltes ocasions el focus es pren des de l'emissor com a punt de referència (per exemple, assenyalar una ubicació que ve des de la seua posició local o temporal). Així mateix, el focus pot provindre des d'un punt de connexió establert a partir de les vivències o els coneixements compartits entre emissor i receptor. És el que ocorre, per exemple, amb *aquella* en *Recordes aquella professora de física?*, en què cal que el receptor també reconega el referent. En resum, a pesar que el parlant té la veu, el seu punt de vista es retroalimenta i al llarg d'una conversa un parlant sol tindre en compte les expectatives de l'oient.

Aquest factor instaura un debat sobre si el comportament d'un parlant va determinat segons les intencions realment pròpies del subjecte o segons les convencions socials en les quals s'educa. Dit d'una altra manera: fins a quin punt la forma de parlar mostra el que vol expressar el/la parlant i fins a quin punt es deriva del que creu que l'oient espera d'ell/a? Partint d'aquesta perspectiva, ens centrarem tot seguit en els conceptes teòrics de (inter)subjectivitat i (inter)subjectivació per tal de saber com afecten el procés de canvi lingüístic. Finalment, ens centrarem en la gramaticalització i en el paper que aquest procediment de canvi lingüístic pot jugar en l'evolució dels demostratius.

2.1. La (inter)subjectivitat

Seguint Benveniste (1966), la subjectivitat és una noció vinculada a la idea de *subjecte que parla*, és a dir, un agent comunicatiu que informa o expressa la seua pròpia realitat i que ho fa des de les coordenades d'*ací* i d'*ara* (Benveniste, 1966: 259). És interessant la idea que a través de l'acte de parlar es genera una realitat pròpia, perquè es pren la parla com a referència per a crear la identitat d'un/a mateix/a.

Hem d'entendre el subjecte com a concepte ampli, des dels límits del *jo*. En aquest sentit, ja advertia Clark (1974: 89) que el primer contrast dític que adquireix un/a xiquet/a és *jo* enfront *tu*. De fet, aquesta diferenciació no és tan senzilla per a un infant, ja que aquests dos rols fonamentals d'emissor-receptor són reversibles i durant una conversa habitual s'alternen ràpidament i contínua. Per exemple, cada canvi de

parlant pot canviar des de la desinència verbal, dir *menge* (jo) enfront *menges* (tu) dependent de qui faça l'acció; fins a la percepció de la pròpia proximitat-distància demostrativa, com dir *aquells* (elements llunyans) enfront d'*aquests* (elements propers).

Per això, cada persona creix realitzant un exercici intrasubjectiu inicial, que té el fi d'estipular les fronteres del *jo*, l'*ací* i l'*ara*. Aquests termes són essencials per a, en acabant, transposar aquest sistema cap a altres punts de vista i entendre les fronteres de la resta de persones, així com d'altres espais i temps. El concepte de Piaget de l'*egocentric child* segueix aquesta línia: una vegada constituïts els límits propis, el/la xiquet/a va adoptant altres perspectives fins a adquirir l'habilitat de descentralitzar el seu punt de vista i dur-lo més enllà de l'experiència d'ell/a mateix/a (Caffi, 2005: 26).

Així mateix, aquestes nocions coincideixen amb la teoria de Tomasello (2014), d'acord amb la qual els fonaments del pensament comunicatiu humà (enfront d'altres primats) s'erigeixen des de l'egocentrisme cap a l'empatia i la comprensió de la perspectiva de l'altre. Per tant, el parlant no actua ni parla sense filtres: si pot imaginar la perspectiva de l'oient, pot suposar-ne la reacció i, si escau, pot modificar el seu comportament i la seua forma de parlar inclús abans de fer o dir quelcom. Aquesta és l'arrel de la intersubjectivitat.

D'acord amb Caffi (1990), la intersubjectivitat es constitueix des de la modulació estilística de les intervencions de cada parlant al llarg d'una interacció conversacional. Seria una mena de procés bidireccional que es va construint per mitjà de les inferències que s'extrauen del que diu l'altre agent de la conversa i, també, de com ho diu. Segons el context i el receptor, una persona pot imaginar una o diverses possibles reaccions a qualsevol missatge que pugua emetre i, així, anar modulant-lo.

Quina seria, doncs, la diferència entre subjectivitat i intersubjectivitat? Traugott (2010: 34) entén que, per exemple, emprar un demostratiu i llançar un focus d'atenció sobre un referent concret (ex. *Què és aquesta cosa?*), no es tractaria d'intersubjectivitat, encara que aquest procediment necessite de la coordinació d'emissor i receptor (Traugott, 2010: 34). Captar les inferències que apareixen en qualsevol intercanvi comunicatiu (Grice, 1975) seria, doncs, qüestió de subjectivitat interpersonal (Traugott i Dasher, 2002: 225; Traugott, 2010: 34).

En canvi, per a considerar que un ús lingüístic concret és intersubjectiu, cal que vaja associat al *feed-back* que pot aportar l'oient i que pugua afectar la imatge del parlant (Nuyts, 2005: 14; Traugott, 2010, 2012). Per exemple, en *Com es diu aquella?*, el

demonstratiu pot dur associat un matís menyspreatiu dependent de qui o què és el referent, que no és convenient emprar si no és amb un cert grau de confiança amb l'interlocutor (vg. § 4.3.3).

D'acord amb Traugott (2012: 560) i Ruiz Gurillo (2010: 189), la subjectivitat és fonamental per als processos de canvi lingüístic perquè un parlant pot produir enunciats que afavorisquen l'emergència d'inferències discursives que es poden fixar per un procés de rutinització i donar lloc a un nou possible significat o a una nova forma. La intersubjectivitat també pot produir innovacions lingüístiques, però en aquest cas es tracta d'un pas més enllà: a més de fixar nous paràmetres, en aquest cas, el canvi lingüístic està relacionat amb la imatge que l'oient percep del parlant. En el següent apartat tractarem el procés de subjectivació i intersubjectivació per a descriure més detalladament com actua la subjectivitat i la intersubjectivitat en el procés de canvi lingüístic.

2.2. La (inter)subjectivació

El procés de canvi lingüístic pot passar a través de la subjectivitat o de la intersubjectivitat: és el que Traugott (2010: 29-30) anomena *subjectivació* i *intersubjectivació*, respectivament:

One branch of my own work [...] has been to study the semanticization over time of subjectivity, understood as relationship to the speaker and the speaker beliefs and attitudes, and of intersubjectivity, understood as relationship to the addressee and addressee's face. I have called the diachronic process of semanticization "(inter)subjectification", assuming that an important (though not rigid) distinction is to be made between *-ity* (synchronic state) and *-ation* (diachronic process).

En aquests processos, les implicatures i inferències van conduint cap a noves interpretacions; concretament, una reanàlisi del significat pragmàtic cap a una codificació semàntica que involucra parlant i oient. Ja Traugott i Dasher (2002) proposen com a exemple els demostratius llatins *iste* 'aqueix' i *ipse* 'el mateix (emfàtic)', que van modificant el seu significat cap al demostratiu de primer grau (*aquest*) i segon grau (*aqueix*), respectivament (Carlier i De Mulder, 2010: 243).

Com que la reinterpretació a través de referències i implicatures s'exposa per part del parlant, Traugott i Dasher (2002) aporten una etiqueta més ajustada: *referència invitada*. La teoria de la referència invitada parteix de la idea que l'emissor convida el

receptor a fer una inferència concreta i a entendre el concepte des d'una visió més precisa. Això implica que, realment, la relació entre emissor i receptor no és simètrica: pot haver-hi una discordança entre la intenció del parlant i la interpretació de l'oient, atesa la divergència dels estatus cognitius que pot haver-hi entre els dos agents (Kuteva, 2001; Traugott, 2012: 558).

La referència invitada crea paràmetres d'un nou possible significat o forma. Posarem dos exemples referits als demostratius: un del català medieval i un altre del català modern. Inicialment, el demostratiu *aquí* tenia un valor anafòric i s'utilitzava per a reprendre una localització introduïda en el discurs previ. Com en el cas del pronom feble *hi* (Pérez Saldanya i Rigau, 2011: 460), el parlant el podria utilitzar també amb un valor díctic contextual com, per exemple, en contextos en què s'adreça a una persona que no acaba de distingir amb la pregunta *Qui està aquí?* Es tracta, per tant d'un ús de *aquí* amb el qual el parlant està convidant l'interlocutor perquè interprete que amb aquest demostratiu designa l'espai en què se situa.

La convencionalització d'aquest significat inicialment inferencial dona lloc al sistema ternari que els demostratius presenten al final de l'edat mitjana, amb què es diferenciaven tres graus díctics: *ací* (proximitat immediata), *aquí* (proximitat mediata), *allí/allà* (llunyania). Durant l'edat moderna, tanmateix, l'ús de *aquí* comença a emprar-se també per a la proximitat immediata.¹ Quan un parlant empra *aquí* en comptes de *ací*, està convidant el receptor perquè interprete *aquí* com si fora de primer grau. En aquest context, i quan aquesta interpretació es valida, s'estén el seu ús i es manifesta un canvi lingüístic que prové d'un procés de subjectivació.

A diferència de la subjectivació, la intersubjectivació té a veure amb la imatge de l'interlocutor i la manera com es modulen (i evolucionen) els components lingüístics usats per a generar una reacció concreta en el receptor. Pot manifestar-se tant en el nivell monològic (amb estratègies com l'atenuació o la intensificació) com en el dialògic (com una fórmula d'un acord). Un exemple clar que esmenta Traugott (2010: 32) és l'anglès *please* (< *if you please*), anàleg al català *sisplau* (< *si us plau*). En aquests casos no només es manifesta la interacció del significat (com era el cas de *aquí* com a primer grau), sinó també la negociació amb l'oient sobre la imatge del parlant

¹ Podem comprovar-ho a aquest exemple de la primera meitat del segle XVII: «Devant vós me postraré [...] segura y confiada: *aquí* està vostra esclava» (*Comèdia hagiogràfica de Santa Quitèria*, XVIIa, OR:C, p. 218)

(seguint l'exemple, es potencia l'ús de la forma *please/sisplau* per la projecció cortesa que se'n deriva).

Pel que fa als demostratius, també es poden veure afectats per un procés d'intersubjectivació. Com tractarem detingudament a § 4.3.3, trobem diferents matisos pragmàtics entre els demostratius del català antic i del català actual. En ocasions, els textos antics poden fer servir demostratius on actualment empraríem una altra categoria lèxica.² Per exemple, en *Qui és {aquella/ella}?*, el relleu que li aporta la forma demostrativa sense nucli nominal explícit provoca que el demostratiu prenga un matís de menyspreu habitualment utilitzat per a crítica o burla actualment.³

En canvi, la neutralitat que adopta el pronom fort a l'hora de referir-se a un ens humà no desenvoluparia aquest matís. Per tant, escollir-ne un o l'altre conduiria cap a reaccions diferents en el receptor i generaria una imatge o una altra, cosa que podria suposar un canvi en la seua interacció.

2.3. Gramaticalització i demostratius

La gramaticalització es defineix com el procés de canvi lingüístic que fa que una unitat o construcció amb significat lèxic assumisca un significat gramatical, o que una unitat o construcció que ja té un significat gramatical assumisca un de més gramatical encara. Es tractaria d'una pèrdua del sentit originari envers l'obtenció de noves funcions, cap a un funcionament més procedimental. En els processos de gramaticalització, és habitual que el canvi semàntic i funcional s'associe a una progressiva erosió formal. És el que ocorre, per exemple, en italià amb la pèrdua de la tonicitat del demostratiu *sta* en la seqüència *stamattina*, que pot culminar amb la fusió amb el substantiu que modifica i la reanàlisi del conjunt com un substantiu que admet fins i tot la reduplicació del demostratiu com en *questa istanotte* (Brodin, 1970: 40).

També podem percebre el procés de gramaticalització a través d'un afebliment semàntic, com va ocórrer amb l'emfàtic llatí ECCU ('heus ací'), que perd l'èmfasi en el

² Posem com a exemple aquest extracte de la primera meitat del segle XVI: «restaren sent y vin_i_un criats, que eren fills de servidós antics de la casa y que són restats perduts, y, sens *exos* [ells, els criats], a quatre o sinc altres persones a qui té molta obligació à dit de no» (*Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens*, XVIa, OC:V, Carta 64).

³ Especialment si es tracta d'una referència humana, l'elecció del pronom fort no apliquen cap espècie de distància com fan els demostratius; per això, pensem que escollir el demostratiu, a més sense cap nucli nominal, aportaria un matís marcat, habitualment negatiu (Martín Miñana, 2022: 82).

pas cap a les llengües romàniques. El reforç *aqu-* (< ECCU) esdevé senzillament un suport fonètic sense èmfasi, necessari per a diferenciar el demostratiu de tercer grau (*aquell*, català; *aquel*, castellà, *aquele*, portugués) del pronom fort de tercera persona (*ell*, català; *él*, castellà; *ele*, portugués).

No obstant això, cal tindre en compte que, a diferència d'altres processos que tenen un contingut lèxic més clar de partida (ex. *avall* < AD VALLEM '(cap) a la vall' o *amunt* < AD MONTEM '(cap) a la muntanya'), res indica que els demostratius sorgisquen d'un element de base lèxica (Diessel, 1999a: 150).⁴ Més aviat, evolucionen des d'elements de base gramatical a què es van afegint reforços, com ara la reduplicació o nous elements díctics (Greenberg, 1978: 77).

En resum, la gramaticalització mostra un procés que pot partir d'una base tant lèxica com gramatical i que va evolucionant cap a nous significats més gramaticals, més funcionals. Concretament, Traugott (2012: 550) presenta l'evolució semàntica per mitjà dels estadis reproduïts a la taula 5. En efecte, poden arribar a conviure interpretacions distintes (estadi 3), però rarament romanen el significat antic i el nou o, en termes de Heine (2002), el *source meaning* (significat originari, 'p') i el *target meaning* (significat meta, 'q').

	Estadi 1	Estadi 2	Estadi 3	Estadi 4
Forma	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>	<i>f</i>
Significat	'p'	'p' (+>'q')	'p', 'q'	'q'

Taula 5. Estadis del canvi semàntic per a Traugott (2014: 550)

D'acord amb l'aproximació que ofereixen els neogriceans, l'inici d'aquesta evolució es desenvolupa a través d'implicatures que contravenen o modifiquen les màximes griceanes (Grice, 1975). Per a Grice (1975: 50), hi ha implicatures determinades pel context conversacional concret (*conversational implicatures*) i d'altres determinades pel significat de la frase (*conventional implicatures*), que actuen com una pressuposició.

Com hem dit abans, Traugott i Dasher (2002: 35) prenen aquesta divisió i l'ajusten a una perspectiva diacrònica: una implicatura comença a partir d'una novetat feta per un parlant concret (*Invited Inference* o *implicatura conversacional*

⁴ «[T]here is no convincing evidence from any language that word indicate that demonstratives evolve from a lexical source» (Diessel, 1999a: 150).

particularitzada) i aquesta es va estenent i generalitzant (*Generalized Invited Inference* o *implicatura conversacional generalitzada*). D'aquesta manera, introdueixen la implicatura com a principi del procés de gramaticalització, el qual parteix de la particularitat i es dirigeix cap a la generalització.

Aquest procés de gramaticalització a partir de la generalització d'inferències invitades permet explicar l'evolució del demostratiu IPSE del llatí al català. Inicialment aquest demostratiu no tenia un valor dític i s'usava per a referir-se emfàticament a un element esmentat (com *ipse Caesar* 'el mateix Cèsar'). A partir d'aquest valor, en determinats contextos es generalitza i actualment s'empra ja en català com a demostratiu de grau intermedi, (*aqu)eix*, que fa referència a un element no pròxim.

	Estadi 1	Estadi 2	Estadi 3	Estadi 4
Forma	(ECCU)IPSE	(ECCU)IPSE>(aqu)eix	(ECCU)IPSE>(aqu)eix	(aqu)eix
Significat	'el mateix (emfàtic)'	'el mateix' (+>'referent anafòric')	'el mateix', 'referent anafòric/no pròxim'	'referent no pròxim'

Taula 6. Exemple de l'evolució semàntica (ECCU)IPSE>(aqu)eix segons els estadis de l'evolució semàntica de Traugott (2012: 550)

En especial, el canvi es pot iniciar amb una implicatura que trenque la màxima de rellevància, per la qual el parlant ha d'intentar fer una contribució pertinent; la màxima de quantitat, segons la qual ha d'intentar fer una contribució amb la quantitat d'informació necessària, o la de manera, en què ha d'intentar fer una contribució transparent: ser breu, evitar ambigüitats... (Traugott, 2012: 551-552).

Aquests paràmetres esmentats (la rellevància, la quantitat d'informació necessària, la brevetat, la claredat...) poden fomentar canvis en l'evolució dels demostratius. Per exemple, al llarg del temps, un cert component pot esdevenir rellevant o pertinent, com és el cas de l'aparició de l'article en les llengües romàniques (que prové de formes demostratives llatines: ILLE, IPSE).

També, la innovació lingüística pot contribuir a evitar l'ambigüitat. Un exemple és l'ús habitual que es feia del demostratiu en la llengua antiga.⁵ Encara que des d'un punt de vista actual pugja semblar abusiu, s'emprava constantment per a fer palés quin

⁵ Podem avançar un exemple que veurem més tard, en què es reprén com a referent el rei Felip III amb el demostratiu *aquest* perquè havia estat mencionat poc abans: «—*aquest* Felip 3, rey de Castella, y segon de Aragó, morí dimecres a 31 de mars, any 1621» (*Dietari de Pere Joan Porcar-I, XVIb, OC:V, p. 71*)

és el referent del demostratiu (Batlle *et al.*, 2016: 541-542), especialment en textos d'un caire més memorialístic o cronístic (vg. § 4.3.3).

Tornant al procés de gramaticalització, Vindenes (2018: 645) explica que cal tindre en compte que les innovacions que s'observen en els demostratius es corresponen al resultat del procés de gramaticalització, no a la causa:

Demonstratives are not reinforced because they have been bleached *per se* (that is, there is no stage at which demonstratives are 'malfunctional' or 'too weak') but because other expressions are 'attracted' to the same usage contexts, since it is natural to use emphatic constructions when pointing out specific referents (Vindenes, 2018: 647).

En altres paraules, el pes del canvi demostratiu no residiria en les implicatures, sinó en l'avantatge que pot tindre una major exactitud i èmfasi aplicada per una nova variant. Vindenes (2018) defén que l'ús constant o habitual d'un demostratiu pot fer que es produïska una mena de desgast que vaja difuminant el seu caràcter marcat. Si això ocorre, els parlants poden afegir components de reforç als demostratius fins a recuperar el seu caràcter marcat.

Aquesta nova forma demostrativa innovadora i marcada pot ser avantatjosa per l'èmfasi que atribueix, per aquesta raó podria augmentar progressivament la freqüència. Ara bé, si la seua freqüència augmenta fins a tindre un ús constant i habitual, acabarà desgastant-se i convertint-se de nou en un element no marcat. En conseqüència, es generaria un cicle en què s'introdueixen de nou més reforços que seran primerament més marcats i finalment més generals i menys marcats.

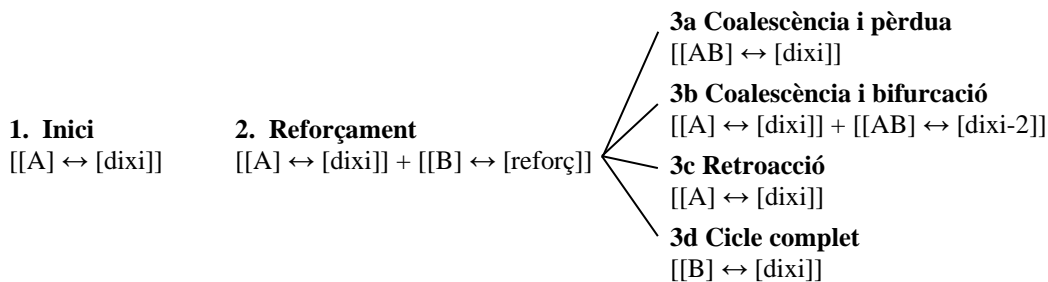
En efecte, aquesta teoria concep l'evolució del demostratiu com un procés continu de reparació constant, noció que entronca amb la idea de desenvolupament gramatical en forma d'espiral (Gabelenz, 1901; Meillet, 1916: 140) i que pren la seua base a partir del cicle de Jespersen, que se centra en la renovació cíclica de la negació des d'aquest mateix procés (com el francès *ne > ne _ pas > (ne) _ pas*).

Posem com a exemple el reforç ECCE/ECCU que prenen els demostratius en llatí tardà. L'ús inicialment emfàtic de ECCE/ECCU en els demostratius llatins es realitzaria per a marcar precisió (Lamíquiz, 1967: 168), no per la feblesa del demostratiu sense reforç ni per cap necessitat d'afegir ECCE/ECCU. En el pas cap a les llengües romàniques, aquest matís de precisió adjunt a les formes demostratives esdevindria útil i habitual. En conseqüència, hi hauria una extensió progressiva de ECCE/ECCU en les llengües

romàniques, fins a perdre finalment el matís originàriament emfàtic a causa del desgast d'un ús continuat i constant. A favor d'aquesta perspectiva, certament, trobem nous reforços lèxics al llarg de l'evolució dels demostratius, com en el cas de la sufixació francesa *-ci* i *-là*.

També la reduplicació o l'afixació són processos que poden contribuir a la renovació cíclica del demostratiu: Vindenes (2018: 655) il·lustra el cas de reduplicació dels adverbis del suahili *hapa hapa* 'ací mateix' (literalment 'ací ací') o *pale pale* 'allà mateix' (literalment 'allà allà'). En el mateix treball, també s'exemplifica l'afixació del siksika, que pot indicar una dixi *am phantasma* mitjançant la sufixació, específicament a partir del sufix *-ka*, o també un diminutiu, a través del sufix *-sst* (Vindenes, 2018: 656).

El procés de reforçament normal a què es veuen sotmesos en molts casos els demostratius no sempre culmina ni segueix sempre la mateixa evolució. Per donar compte d'aquest fet, és interessant tenir en compte la proposta del cicle evolutiu dissenyada per Vindenes (2018: 657) que reproduïm a continuació:

Taula 7. Esquema del cicle dels demostratiu (extret a partir de Vindenes, 2018: 657)

A banda de la proposta de Traugott (2012: 550) (taula 5 i 6), en la taula 7 podem veure com Vindenes (2018) exposa diversos resultats possibles. En (3a) es perd el significat no emfàtic antic [A] i es manté el significat de la combinació del reforç amb el díctic [AB]. Aquest podria ser el cas del toscà *codesto* < ECCU TIBI ISTUM, literalment 'heus aqueix a tu', que conté un demostratiu reforçat per l'emfàtic ECCU i pel datiu de segona persona TIBI, i que va esdevindre un determinant i pronom demostratiu toscà comunament relacionat amb l'espai del receptor (Brodin, 1970: 68; Vanelli, 1992: 86).

En (3b), en canvi, no es perd la forma antiga [A], sinó que es manté juntament amb la combinada [AB]. Podem exemplificar aquest cas mitjançant l'ús de les formes entre *esta* (< ISTA) i *aquesta* (< ECCU ISTA) en català de l'època moderna, que finalment

es bifurcaran dialectalment. Per la seua banda, el resultat de (3c) implica que el cycle no es completa i es retorna al significat sense reforçament. Aquest és el cas, concretament, del valencià, on s'han generalitzat les formes més antigues no reforçades (*esta* < ISTA), i han caigut en desuetud les més tardanes i reforçades (*aquesta* < ECCU ISTA). Finalment, (3d) mostra la possibilitat que es complete el cycle, com ocorre en el català general, que ha acabat desplaçant les formes no reforçades a favor de les reforçades (*aquesta* < ECCU ISTA).

Tal com proposava Traugott (2012: 550), habitualment el cycle es tanca, per la qual cosa se sol abandonar la variant menys marcada, ja desgastada, i se sol deixar pas a una variant marcada, emfàtica. Així i tot, hem pogut constatar l'existència de diferents resultats, que mostren com es tracta d'un cycle constant que pot tancar-se amb qualsevol de les quatre opcions possibles (3a-3d). En conjunt, s'observa que la freqüència d'ús suposa un element important en els canvis demostratius.

De fet, l'augment de la freqüència pot conduir fins i tot cap a la ritualització, un procés en què una fórmula o forma perd el seu sentit originari però guanya funcionalitat (Haiman, 1994: 5). En tot cas, la freqüència és una més de les variables que poden influir en el procés de gramaticalització. Heine (2002: 84) en reconeix algunes més:

- les implicacions semàntiques, com ara la desemantització o generalització (p. ex., el francès *là-bas* (TLFi, s. v. “là-bas”), que del significat ‘allà baix, als inferns’ es va restringir a senzillament ‘allà, enllà’ (Brzozowska-Zburzyńska, 2009: 74-75));
- la direccionalitat: cap a l'abstracció (p. ex. ILLE i IPSE > articles catalans *el, es*) o cap a la concreció (p. ex. (ECCU)IPSA > (*aqu*)*eixa*; demostratiu que naix amb ús anafòric i s'introdueix en el sistema díctic);⁶
- el tipus de mecanisme de transferència (p. ex., metàfora, metonímia..., com ara el romanés *astă-noapte* < ISTA NOCTE, que té el significat de ‘anit’);
- el context, del qual s'anirà independitzant a poc a poc la innovació lingüística.

Pel que fa a aquesta última variable, el context, Heine (2002) en delimita diversos estadis segons el grau d'independència. De manera general, el context d'un component que està en procés de gramaticalització té, en primer lloc, un context pont (o *bridging context*) que suggereix nous significats o *target meanings*, però aquest context és

⁶ En un principi, la gramaticalització parteix d'un significat més lèxic o amb una definició més acurada i delimitada cap a un significat més funcional o relacional, o almenys així ocorre majoritàriament. Podeu consultar Haspelmath (1999) i Lehmann (2002: 14-17) per revisar informació al voltant de la unidireccionalitat de la gramaticalització.

cancel·lable i pot conviure amb altres contextos. Si continua el procés de gramaticalització, en segon lloc, hi ha un intercanvi de context (o *switching context*): el nou significat o *target meaning*, armat d'un context específic desplaça l'antic significat o *source meaning* i es converteix en l'única interpretació.

En acabant, la *convencionalització* (o *conventionalization*)⁷ es dona quan s'assenta del tot el nou significat o *target meaning*: es concep com un significat totalment diferent a l'originari o *source meaning*, per la qual cosa poden aparèixer en la mateixa frase i s'independitza totalment del context.

Estadi	Context	Significat
Inicial	No restringit	Significat originari
Context pont	Nou context que potencia el significat meta	Principalment significat meta
Intercanvi de contextos	Nou context concebut diferentment del significat originari	Significat originari com a secundari
Convencionalització	Nou significat que no necessita un context específic i pot usar-ne altres	Només significat meta

Taula 8. Procés d'independència d'un nou significat quant al context (basat en Heine, 2002: 86)

Per tant, la gramaticalització també suposa un procés d'alliberament de nous significats en relació al context (com les formes reflexives, que s'encaminen cap a la passivitat i es trobarien en el tercer estadi).⁸ Alhora, la gramaticalització també fixa la forma i l'estructura del component gramaticalitzat (per exemple, *(a)leshores* < ILLAS HORAS). Però, aquest model atén especialment a un procés de gramaticalització des d'un punt de vista sintagmàtic i que no s'ajusta exactament al cas dels demostratius. Aquests no reben tant el pes del context i de l'aparició de significats a banda, sinó que giren entorn del seu propi sistema i es van reforçant i renovant.

És cert que, a més de renovar el seu propi sistema, el demostratiu és un element que també ha generat un gran nombre de components gramaticals, com ara, els articles.⁹ Però, en aquest treball, ens centrarem en la renovació del sistema demostratiu català. Per

⁷ Per a Diewald (2002), que estudia aquest procés en l'alemany, parteix del *untypical context* i arriba al *critical context* (més o menys equivalent al *context pont*) i, en acabant, a l'*isolating context* (més o menys equivalent a l'*intercanvi de context*).

⁸ Ho indica pel que fa al castellà Heine (2002: 99).

⁹ Diessel (1999b) n'exposa una llarga llista, entre els quals enumera pronoms de tercera persona, articles definits, adverbis temporals, marcadors discursius, relatius o, fins i tot, numerals i possessius.

això, al nostre parer, cal considerar especialment la proposta de Vindenes (2018), perquè pren com a base el paradigma de formes dels demostratius i dona compte de la competició que es produeix al si d'aquest paradigma.

3. LES CLASSES DE DEMOSTRATIU

Com hem indicat més amunt (vg. § 1), els demostratius constitueixen una categoria transversal, això és, una categoria que conté elements de categories lèxiques diferents, però que comparteixen determinades propietats sintàctiques, semàntiques i pragmàtiques. També hem indicat que, segons Diessel (1999a), es poden diferenciar fins a quatre categories diferents de demostratius: determinants, pronoms, adverbis i identificadors.

No totes les llengües distingeixen les quatre categories. Per exemple, el català actual no té una forma específica per als identificadors.¹⁰ Així mateix, en anglés el determinant i el pronom demostratiu comparteixen la mateixa forma (*this, that*) i no es pot parlar, per tant, de dues categories lèxiques diferents. Per consegüent, cada llengua té un nombre de categories diferent:

If the demonstratives in copular and nonverbal clauses are phonologically or morphologically distinguished from pronominal demonstratives in other clause types, I assume that they form a class of demonstrative identifiers independent of demonstrative pronouns. If, on the other hand, the demonstratives in copular and nonverbal clauses are formally indistinguishable from demonstrative pronouns, I assume that they belong to the same grammatical category. (Diessel, 1999a: 79).

Com que la convergència o divergència formal i fonològica pot ser un principi raonable per a discernir les diferents categories demostratives, ajustarem la proposta de Diessel (1999a) al català actual. En conjunt, de les quatre classes sintàctiques de demostratiu que exposa aquest autor, en català resulten pertinents les categories de determinant demostratiu (com *aquell, aquella, aquells, aquelles*), pronom neutre demostratiu (com *allò*) i adverbi demostratiu (com *allí*).

Específicament, farem ús d'aquestes etiquetes (determinant, pronom neutre i adverbi), d'acord amb la distribució d'aquests demostratius. A més, també tindrem en

¹⁰ L'equivalent de la categoria de demostratiu identificadora són els demostratius nominals, això és, els determinants i pronoms demostratius. Aquests són «l'únic constituent explícit de l'atribut en una copulativa identificativa: *Ell és aquest; Les setrillers són això*» (IEC, 2016: § 16.4.2).

compte aspectes l'anteposició, posposició i pronominalització de la categoria de determinant. Des del nostre punt de vista, i com es debatrà a § 5.1, els demostratius són, de base, categories díctiques espacials. A més, com tractarem al llarg d'aquest capítol, els demostratius es poden desenvolupar usos temporals o d'altre tipus a partir de l'ús situacional díctic originari.

3.1. *Adverbis demostratius*

Els adverbis demostratius pertanyen a la categoria lèxica dels adverbis i denoten llocs, com *ací* en *Visc ací* (en el lloc ocupat o pròxim als interlocutors de l'acte de parla) o *Ves-te'n cap allà* (és a dir, cap a un lloc allunyat del que ocupen els interlocutors de l'acte de parla).

Seguint Clark (1978:88), i tal com hem plasmat a la taula 4 (§ 1), els demostratius que fan únicament referència a una ubicació comporten menys càrrega d'informació que els altres tipus de demostratius (que poden assenyalar, per exemple, un objecte o una persona). Per tant, s'adquireixen abans per part dels parlants (de L1).

Com que ja tenen un significat locatiu de base i no acompanyen cap substantiu que els restringeix, la localització que aporta aquest demostratiu té unes delimitacions que poden variar amb més facilitat (com l'exemple ja vist des de § 1, *Ací al despatx ~ Ací a València*). És cert que, com veurem més endavant (§ 4.3.1), hi ha també divergències entre sèries que etimològicament ja indicaven una localització més precisa (*allí* < ILLIC) o més areal (*allà* < ILLAC).

Els adverbis demostratius, amb tot, no només s'encarreguen de generar focus en ubicacions i localitzar. Elements com *ací* o *ahí* poden tindre altres valors; com ara, temporal, com en (1), o referit a qualsevol entitat interpretada com un espai, com en (2).¹¹ També, especialment en l'àmbit col·loquial, pot tindre usos gramaticalitzats amb matís modal, com en (3), o d'aproximació, com en (4) (vg. Martín Miñana, 2019).

- (1) a. *Ací* ve l'explicació = 'ara ve l'explicació'
b. Va veure l'hora i *ahí* es va adonar que ja era tard = 'Va veure l'hora i en eixe moment es va adonar que ja era tard'

¹¹ No podem considerar un ús gramaticalitzat en (2), encara que l'adverbi pren com a referent un objecte i n'assumim el matís conceptual. Ben mirat, però, aquest ús pot haver-se anat desenvolupant cap a contextos gramaticalitzats, ja siga temporals (*D'ací cinc minuts*), ja siga pronominals (*Vol descansar, però d'ahí/d'això a no fer res, hi ha un pas gran*).

- (2) *Ací* diu que no = ‘L’escrit diu que no’
- (3) Ell va *ahí* a dos-cents quilòmetres per hora = ‘Ell va així, a dos-cents quilòmetres per hora’
- (4) Va costar quatre euros o per *ahí* = ‘Va costar quatre euros aproximadament/més o menys’

En resum, encara que l’adverbi demostratiu tinga un valor fonamentalment locatiu, desenvolupa altres valors, com els que acabem d’exposar en (2), (3) i (4). A banda d’aquests valors, els adverbis demostratius poden fer-se servir per a reforçar la localització com a atributiu d’un sintagma nominal si va precedit de la preposició *de* (ex. *la casa d’ací, la casa d’allí*), també juntament amb altres demostratius (ex. *aquesta casa d’ací, allò d’allí*).¹² Aquesta estructura funciona com un explicatiu a l’estil del francès *-ci/là* (ex. *Ce maison-ci, Ce maison-là*) o, més encara, a l’estil de la posposició anglesa *here/there* (ex. *This house here, That house there*).

Continuant amb el tema de les combinacions sintàctiques, l’adverbi demostratiu pot encapçalar adjunts explicatius sense cap tipus de pausa (ex. *Allà a Califòrnia*), o també, ser antecedent del relatiu *on* (ex. *Allà on vas anar*).¹³ Cal afegir que els demostratius de llunyania admeten relatives en mode subjuntiu, sense una interpretació específica del referent locatiu (ex. *Ves allà on tinguen aigua*). En canvi, els demostratius de proximitat només poden tindre una interpretació específica (ex. *Ves aquí on tenen aigua* enfront de [?]*Ves aquí on tinguen aigua*).

Altres elements modificadors que l’adverbi demostratiu admet són l’emfasitzador *mateix* (ex. *Ací mateix*) o un altre adverbi en aposició (ex. *Ací baix*). La possibilitat de combinació d’un adverbi demostratiu amb un altre adverbi i les diferències entre els diversos tipus d’adverbis, com ara, adverbis demostratius (*ací, aquí...*) i adverbis relacionals (*baix, dalt, damunt...*) obri un debat sobre la categorització dels demostratius com a adverbis (Satorre, 2009: 114). Així doncs, ens centrarem seguidament en la

¹² Els adverbis poden especificar un lloc en funcionar com a adjunts de sintagmes de determinants o pronoms (ex. *aquest d’aquí*), però no ocorre el mateix a l’inrevés (ex. **aquí d’aquest, *aquí d’açò*). Al cap i a la fi, així com els adverbis de lloc (ex. *aquest de davant*), és obvi que els adverbis són elements que poden concretar una ubicació més clarament que no els determinants o els pronoms neutres.

¹³ Aquests usos, considerats expletius (Cuenca, 2010: 114), van ser etiquetats en un treball anterior (Martín Miñana, 2019: 73-74) com a *ús orientador*, arran del matís dític que pot suposar el canvi de grau (*Aquí a Califòrnia ~ Allà a Califòrnia*).

diferenciació entre adverbis demostratius i altres tipus d'adverbis per tal de definir més acuradament aquesta classe de demostratiu.

3.1.1. Els adverbis demostratius i la categoria d'adverbi

Els demostratius amb valor locatiu com *ací*, *aquí* o *allà* són categoritzats com a adverbis (IEC, 2016; RAE-ASALE, 2009; entre altres). Dins de la classe dels adverbis que expressen localització també s'inclouen altres tipus d'adverbis, com ara, els adverbis de relació del tipus *dalt*, *prop* o *enfront*.

A diferència dels demostratius, aquests adverbis de relació tenen un significat un poc més ajustat i més definible (*dalt* 'part alta', *prop* 'part pròxima' o *enfront* 'part davantera') i això permet emprar-los juntament amb els adverbis demostratius (ex. *allí dalt*, *ací prop*, *ahí enfront*) o des d'altres diverses perspectives. Per aquesta raó, en terminologia de Vanelli i Renzi (1995: § 1.2), adverbis com *dalt*, *prop* o *enfront* són expressions díctiques contextuais, ja que les hem d'interpretar des del seu context discursiu específic.

En efecte, si no s'afegeix cap complement, es determina des del punt de vista establert pel parlant. Prenem els exemples de la *Gramàtica de la llengua catalana* (d'ara endavant, GLC) (IEC, 2016: 137, § 6.4.), en els quals es fa referència al receptor: «*Gira't, que el tens darrere*», on se sobreentén 'de tu'; o bé, «*No miris cap amunt*», també 'del lloc on tu et trobes'.

En conseqüència, poden fer-se servir com a díctics i prendre la perspectiva del parlant d'acord amb l'intercanvi comunicatiu, però també poden construir locucions preposicionals que no depenen directament del parlant com a punt d'origen (ex. *dalt de la casa*, *prop de tu*, *enfront de l'autobús*), ja que són considerats adverbis transitius, o bé, preposicions intransitives (IEC, 2016: 799, § 20.4.1.).

En canvi, els demostratius són expressions díctiques lèxiques o inherents (Vanelli i Renzi, 1995: § 1.2) i, si no es tracta d'un ús gramaticalitzat, parteixen des del punt de vista del parlant (vg. § 4.1). D'acord amb aquest raonament, Alcina i Blecua (1975: 704) defenen que adverbis demostratius són *adverbis pronominals* i Satorre (2009: 139) va encara més enllà i considera que aquests demostratius no formen part de la categoria adverbial sinó de la pronominal. Al capdavant, la denominació *pronominal* d'Alcina i Blecua (1975: 704) ja suggereix l'índole més aviat categoremàtica que discrimina els demostratius de la resta d'adverbis.

Al final, cal tindre en compte que la diferenciació entre els adverbis de relació com *dalt*, *prop* o *enfront* i els adverbis demostratius té a veure amb el fet que els primers tenen propietats típicament nominals. Això comporta que, com hem dit abans i com també explica la GLC (IEC, 2016: 798-799, §20.4.1.), aquests demostratius admeten altres adverbis locatius com a modificadors (ex. *Deixa-ho allà dalt*), puguen ser modificats per *mateix* (ex. *Deixa-ho allà mateix*) i puguen ser antecedent d'un relatiu, concretament, de *on* (ex. *Deixa-ho allà on ell ha dit*).

En definitiva, els adverbis de relació tenen un caràcter nominal i depenen del context discursiu, mentre que els adverbis demostratius depenen del centre díctic. Per això, a continuació, continuarem detallant què és el centre díctic i quins són els punts de vista des d'on pot partir una localització.

3.1.2. La perspectiva de la localització

Existeixen llengües que disposen de demostratius que fan referència a àmbits circumscrits per la proximitat a l'oient, o també, que aporten matisos sobre l'elevació o la visibilitat del referent (Anderson i Keenan, 1985; Diessel, 1999a). Però, en tot cas, la identificació del referent demostratiu parteix de l'*origo* o punt d'origen (Bühler, 1982).

Tal com exposa Diessel (2014: 118), la posició de l'*origo* es pot situar d'acord amb diversos marcs o contextos. En primer lloc, hi ha la possibilitat que emergisca des del punt de vista del parlant (*viewer-centered*), com en (5a). L'*origo* se situa segons les coordenades *ego-hic-nunc* ('jo-ací-ara') del parlant. En segon lloc, el marc es pot bastir des de la perspectiva d'una altra persona o entitat que no siga el parlant (*objected-centered*), com veiem en (5b). En tercer i últim lloc, també pot constituir-se mitjançant l'entorn (*environment-centered*) i com a exemple tenim (5c).

- (5) a. *El carrer està allí (lluny d'on estem).*
b. *El carrer està prop (del carrer Principal).*
c. *El carrer està al sud del poble.*

En el cas dels demostratius catalans (i en el context romànic general), el marc que presenten és des de la perspectiva del parlant (*viewer-centered*), encara que puguen sorgir desplaçaments de l'*origo* depenent de cada mode de la referència. A partir de les coordenades *ego-hic-nunc* del parlant, el demostratiu pot orientar-se partint de la

distància (des de la dicotomia proximitat-llunyania) o partint de les persones del discurs (d'acord amb el lloc que ocupa qui està parlant i qui l'escolta).

I no només això, sinó que hi ha adverbis demostratius que inclús poden manifestar-se matisos d'especificitat (*allí*) o d'arealitat (*allà*), una diferenciació que apareix només en els adverbis i que tractarem més endavant (§ 4.3)

3.2. *Determinants demostratius*

Són determinants els demostratius que poden ocupar la mateixa posició que l'article i que, com aquest, atorguen definitud al sintagma nominal: *{la/(aqu)esta/(aqu)eixa/aquella} casa*. Per a Bloomfield (1933: 203), el determinant és el component gramatical que acompanya el substantiu, per això l'article és el determinant més prototípic. Així i tot, aquesta definició no sempre encaixa en el demostratiu català, atés que aquest té tres distribucions diferents: anteposat al substantiu (*aquesta sala*), posposat al substantiu (*la sala aquesta*) i autònom (*aquesta*). Des de la nostra perspectiva, tots tres són determinants en diferents posicions i, de fet, aquest últim cas el considerarem determinant demostratiu sense nucli nominal explícit.

Dins del conjunt de determinants demostratius, cal diferenciar les formes reforçades (*aquest*) i les no reforçades (*este*), especialment perquè el no reforçament forma part de la idiosincràsia dels demostratius valencians, com indiquem també a § 4.2.2. Així doncs, en els següents apartats discutirem més detingudament sobre la categoria de determinant demostratiu.

3.2.1. La categoria de determinant i els demostratius

La idea de determinant s'associa amb la d'identificació, de definitud o, també, amb la de familiaritat o unicitat; per exemple, el demostratiu en *Ahir vaig beure aquesta cervesa* (Gomesi, Paul i Wiltschko, 2009: 11-12). Per contra, l'absència de determinant comporta un significat essencial o, més aviat, virtual, com en *ahir vaig beure cervesa* (Briz i Prunyonosa, 1987).

Encara que l'article siga la categoria més prototípica, òbviament, no és l'única que funciona com a determinant (Abney, 1987), com es pot veure en l'exemple anterior on el determinant és el demostratiu *aquesta*. L'article i el demostratiu comparteixen alguns trets funcionals; de fet, l'article sol provindre d'alguna forma demostrativa que s'ha

gramaticalitzat (Diessel, 1999a), com ocorre en català i fins i tot en llengües tipològicament tan allunyades com el basc.¹⁴ Això ens fa entreveure la connexió que hi ha entre aquestes dues classes de determinants. Fins i tot, Gomeishi, Paul i Wiltschko (2009: 6) consideren que el demostratiu està en distribució complementària a l'article.

En el cas del català, com expliquen Briz i Prunyonosa (1987: 104), els demostratius *aquell* i *allò* poden ser intercanviables amb l'article en certs contextos sense canvis importants de significat. A diferència del grau de proximitat, que estableixen una referència específica, la imprecisió que implica el grau de llunyania fa que admeti una interpretació no específica en certs contextos.

- (6) a. *Para atenció {als que vinguen / al que et diguen}*
b. *Para atenció {a aquells que vinguen / a allò que et diguen}*
c. *Para atenció {a ?aquests que vinguen / a ?això que et diguen}*

Així, en una subordinada relativa amb subjuntiu pot tindre com a antecedent tant l'article (6a) com els demostratius de llunyania (6b).¹⁵ En canvi, la resta de graus de demostratius (6c) podrien ser possibles dins d'una solució molt col·loquial, que podem considerar agramatical o que produiria mínimament certa estranyesa. L'aparició del subjuntiu en (6a) i (6b) provoca indeterminació temporal o inactualitat (Pérez Saldanya, 1988: 37) i dota la frase d'un sentit més hipotètic, per la qual cosa s'agrupa l'article o demostratiu de llunyania amb l'oració de relatiu especificativa.

Ara bé, no es pot afirmar que el demostratiu de tercer grau i l'article siguin sempre equivalents, atés que només es poden intercanviar en contextos que permeten el seu ús sense significat dític. L'abstracció que implica l'ús de l'article no sempre és compatible amb el demostratiu, per exemple, amb la quantificació negativa: *No toqueu a {la / ?aquella} porta de cap casa!*. En canvi, el contrast que pot emergir de l'ús

¹⁴ En eusquera, com en català i la majoria de llengües romàniques, l'article prové del demostratiu de llunyania. En basc, els demostratius apareixen posposats al nom. Per això, i pel fet de ser una llengua aglutinant, l'article ha acabat aglutinant-se al darrer constituent del sintagma nominal, siga un nom o un adjectiu. Així, enfront de les formes escarides *etxe* 'casa' i *etxe berri* 'casa nova', hi ha les formes amb article *etxea* 'la casa' i *etxe berria* 'la casa nova'. El fet que l'article provinga del demostratiu encara es visible sincrònicament en certs casos, com ara quan l'article i el demostratiu de llunyania apareixen en cas genitiu possessiu. Així, a la forma del demostratiu *haren* (*emakume haren* 'd'aquella dona') li correspon la forma de l'article *-aren* (*emakumearen* 'de la dona').

¹⁵ Podem afegir l'adverbi demostratiu de llunyania, que pot encapçalar un relatiu *on* amb subjuntiu: *Para atenció {allà on vages}* (però ?*Para atenció {aquí} on vages*).

demonstratiu no es pot aplicar sempre a l'article, com ara quan acompanya a un sintagma preposicional encapçalat per *amb*: *Prendré {*la / aquesta} amb nata*.

Aquestes divergències entre el demostratiu i l'article, que tractarem amb més deteniment a § 4.3.2, porten Harris (1978, 1980) a la distinció entre, d'una banda, *definiteness*, que seria la noció de determinació pròpiament dita, com pot ser la dels articles definits, sense una focalització en un ens més aviat genèric i, d'una altra banda, *demonstrativeness*, característica dels demostratius, on es focalitza una entitat referida, que pot ser confrontada a altres.

3.2.2. La flexibilitat posicional del determinant demostratiu

Podem comprovar sense grans dificultats l'autonomia que posseeix el demostratiu enfront d'altres tipus de determinants com el possessiu o l'article. Veiem-ho en casos com (16), extrets a partir de Tordera (2010: 408):

- (7) a. *Dona-li un caramel a aquella*
b. **Dona-li un caramel a seua*
c. **Dona-li un caramel a la*

L'oració (16b) sí que seria gramatical ab la presència de l'article precedint el possessiu (*Dona-li un caramel a la seua*), però aquesta frase requeriria necessàriament un referent anafòric (per exemple, *Ja li has donat llepolies a la teua germana, ara dona-li un caramel a la seua* [germana]). En efecte, el context requereix un referent únic que el demostratiu aporta fàcilment tant des d'una interpretació dística com anafòrica.

Fins i tot les combinacions del tipus "article + demostratiu" (ex. *l'aquesta*) podrien ser possibles, però sempre que ens trobem en un registre molt col·loquial i habitualment amb pronúncia entretallada perquè el parlant estaria trobant-ne el referent (ex. *la... aquesta...*).¹⁶

¹⁶ En el corpus CoValC (inèdit) hi ha un cas que ens podria ajudar a entendre aquest exemple. És tracta d'una conversa entre dos bídlegs que estan consultant un llibre de decadòpodes (carrancs i gambes), quan un dels participants diu: «est(e) és *eel este* és el pilumnus // i↑ /// i-i este és el zariquey / que me fa molta gràcia» (C4: 96). Les pauses, marcades amb barres (/), no apareixen entre l'article i el demostratiu perquè, encara que vacil·la al principi (*eel*), de sobte recorda el nom (*este és el pilumnus*). En tot cas, aquests usos col·loquials són molt restringits i és contraposarien al que explica la RAE-ASALE (2009: 1306) sobre la agramaticalitat d'article + demostratiu; de

Pel que fa a l'ús conjunt de possessiu i demostratiu, actualment és més habitual veure la disposició d'un element a cada costat del substantiu, ex. *aquesta terra nostra* o *la nostra terra aquesta*; que no l'ús de demostratiu seguit del possessiu en posició prenominal, com *aquesta nostra terra* (o *aquesta la nostra terra*) (també en castellà, Fernández-Jardón, 1983: 71). Aquesta última solució seria més pròpia de la llengua antiga.¹⁷

Malgrat la seua flexibilitat, cada posició del demostratiu aporta matisos variats. En català es poden diferenciar fins a tres distribucions diferents: anteposada (*aquesta xica*), posposada (*la xica aquesta*) i sense nucli nominal explícit (*aquesta*). En la col·locació prenominal, el demostratiu exerceix clarament com a determinant i, per això, es pot considerar que és la posició prototípica. En canvi, l'ús postnominal exigeix que l'article encapçale el sintagma nominal i el fet de situar-lo darrere del nom pot aportar matisos que no té l'estructura prototípica.

Entre les llengües romàniques que admeten aquest tipus d'estructures amb determinants demostratius postnominals hi ha el català, el castellà i el romanés (per al cas del portugués, vegeu § 9). Aquest factor aporta certa llibertat posicional per al demostratiu, que no és únicament d'aquestes llengües (Roehrs, 2009: 31).¹⁸ A més, altres llengües poden també fer ús de recursos semblants, com ara el sufix *-ci* (proximitat) i *-là* (llunyania) del francès (ex. *Ce livre* 'aquest/aquell llibre' ~ *Ce livre-ci* 'aquest llibre'; *Ce livre-là* 'aquell llibre'); encara que aquestes formes sufixades *-ci/-là* són interpretades més aviat com a equivalents dels grups preposicionals *d'ací, d'allí...*

Tant en català (IEC, 2016: 604) com en castellà (RAE-ASALE, 2009: 1302-1303) hi ha un matis emfàtic que s'associa a la posposició del demostratiu. És més, el fet de col·locar-se darrere sembla apropar-los cap a l'adjectiu: si el demostratiu és postnominal, la funció de determinant ja va exercida pel component que s'anteposa al substantiu, en aquest cas l'article (ex. *les* en *les presidents aquestes*). Aquesta interpretació aniria d'acord amb la classificació clàssica dels demostratius com a

fet, expliciten concretament el cas de *la gente esta > la esta*, un exemple que pot ocórrer de la mateixa manera en català (*la gent aquesta > l'aquesta*).

¹⁷ Recordem que en la llengua antiga hi havia dos paradigmes de possessius, un de tònic i un altre d'àton. Fins a no bandejar les formes àtones a usos restringits i dialectals (Batlle *et al.*, 2016: 246), no s'estabilitzen les formes tòniques precedides de l'article que provoquen la rarsa de l'agrupació anteposada de demostratiu més possessiu. Fixem-nos, així mateix, que seria encara més estranya (si no, agramatical) l'amalgama de possessiu més demostratiu: *la nostra aquesta terra*.

¹⁸ A tall d'exemple, Baker (1996: cap. 4) presenta aquesta flexibilitat en les llengües polisintètiques.

adjectius i, de fet, Brucart (2008: 1945, § 7.4.3) vincula aquest ús postnominal a la funció adjectival que tenia el demostratiu en llatí.

Amb tot, classificarem el demostratiu postnominal com a determinant, perquè a banda de la coincidència pel que fa al criteri formal, tampoc es comporta exactament com un adjectiu. En cas que aparega un o més adjectius acompanyant el substantiu, el demostratiu posposat pot situar-se davant del complement adjectival (*l'home aquest boig i maleducat*) o darrere (*l'home boig i maleducat aquest*). O també es pot anteposar o posposar a complements preposicionals, com els mateixos adverbis demostratius precedits per la preposició *de* (*l'home aquest d'ací* o *l'home d'ací aquest*). I inclús poden funcionar amb noms propis (precedits per un article definit), com en *el Ferran aquest*.

En conseqüència, es tracta d'una mena d'aposició, que s'adhereix com una mena de complement del nom més al substantiu ja definit pel determinant anteposat. Al cap i a la fi, en aquesta construcció el punt d'atenció que expressa el demostratiu es manifesta *a posteriori*. Com a conseqüència, l'aparició posposada del demostratiu s'interpreta com un afegit i, per això, té més probabilitats d'actuar com un enfàtic.¹⁹

Ara bé, en el cas del català sí que conserva el caràcter definit del demostratiu, atés que no és possible combinar el demostratiu postnominal amb l'article indefinit, ex. **un home aquest*; amb els indefinits, ex. **algun home aquest*, o amb els numerals, ex. **dos homes aquests* (si no és que van definits abans: *els dos homes aquests*).

Centrant-nos ara en el demostratiu autònom (ex. *aquells no venen*), cal apuntar, en primer lloc, que s'han proposat dues anàlisis diferents per a explicar aquest ús. En la tradició gramatical generalment s'ha considerat que, en aquest casos, els demostratius funcionen com a pronoms, que carreguen el pes sintàctic del substantiu a què fa referència (ex. *aquells* [← element masculí plural] *no venen*). Tanmateix, actualment, se sol considerar que hi ha una el·lipsi del substantiu (*aquells* \emptyset *no venen*) i que, per tant, el demostratiu actua senzillament sense un nucli nominal explícit, perquè aquest es pot recuperar a partir del context discursiu (Brucart, 2008: 1442-1443; IEC, 2016: 600).

¹⁹ Encara que, com adverteix RAE-ASALE (2009: 1302-1303) és cert que moltes vegades s'empra de manera pejorativa (excepte *aquell*, la posposició del qual forma part de registres més elevats), coincidim amb la *Gramàtica de la llengua catalana* (IEC, 2016: 604) que la posposició és senzillament emfasitzadora, tant de manera positiva (ex. *el xic aquest és una gran persona*) com negativa (ex. *el xic aquest és la pitjor persona que he conegut*). Aquesta és la raó per la qual es pot entendre especialment l'ús de la posposició com a dixi afectiva, emotiva o empàtica (vg. § 4.3.3), atés que ofereix un acostament de major focus (amb el grau de proximitat) o menor focus (amb el grau de llunyania) entre parlant i oient(s).

Ens decantarem, doncs, per interpretar que els demostratius autònoms són determinants sense nucli explícit i que, consegüentment, funcionen focalitzant sobre un element que és pressuposat per un discurs anterior o és conegut per l'entorn. De fet, la forma del demostratiu és la mateixa tant si acompanyen com si no el substantiu, a diferència d'altres llengües romàniques que sí que tenen una forma pròpia per al pronom demostratiu, com és el cas del francès: *celui*, 'aquest/aquell ø'; *celle*, 'aquesta/aquella ø'; *ceux*, 'aquests/aquells ø'; *celles*, 'aquestes/aquelles ø'. És més, els únics demostratius pronominals que tenen forma pròpia en català són els pronoms neutres *açò*-*això*-*allò* que precisament arran de la seua distinció formal s'han categoritzat a part.

3.3. Pronoms neutres demostratius

Juntament amb els determinants demostratius, els pronoms neutres demostratius formen part dels anomenats tradicionalment *demostratius nominals* (IEC, 2016: § 16.4). Els pronoms són aquells components que poden constituir un sintagma per ells mateixos (Todolí, 1998: 15; IEC, 2016: 189, 600). Com hem advertit, en català els demostratius que s'usen sense el nom explícit tenen la mateixa forma que els que s'usen amb el nom explícit i no es poden qualificar pròpiament com a pronoms (ex. *Aquell {gat/ø} està famolenc*).

No obstant això, hi ha una sèrie de demostratius en català que sí que funcionen estrictament com a pronoms i que tenen formes pròpies: els pronoms neutres demostratius (*açò*, *això* i *allò*). El català no és l'única llengua que disposa de formes pròpies per al demostratiu pronominal neutre; també el portugués i el castellà comparteixen aquest tret, mentre que altres llengües romàniques presenten situacions diferents, com es pot constatar en la taula 9:

		Portugués	Castellà	Català	Francés	Italià	Romanés
DETERMINANT (masc. sg.)	amb substantiu	<i>este, esse,</i>	<i>este, ese,</i>	<i>aquest,</i>	<i>ce(t)</i>	<i>questo,</i> <i>quello</i>	<i>acest, acel</i>
	sense substantiu	<i>aquele</i>	<i>aquel</i>	<i>aquell</i>	<i>celui-ci/là</i>		<i>acesta,</i> <i>acela</i> ²⁰
PRONOM NEUTRE		<i>isto, isso,</i> <i>aquilo</i>	<i>esto, eso,</i> <i>aquello</i>	<i>això, allò</i>	<i>ceci,</i> <i>celà/ça</i>		

Taula 9. Formes del demostratiu determinant (masculí) i pronom neutre

²⁰ Aquestes també són formes posposades, ex. *omul acesta* (Avram, 1986: 174)

En efecte, ampliarem aquesta informació amb anàlisi interromànica en el capítol 2. Però, mentrestant, podem comprovar a la taula 9 que el francès actual utilitza formes diverses per a cada posició, resultat dels nombrosos canvis que va experimentar el sistema demostratiu durant l'època moderna o que l'italià utilitza un mateix component per a determinant i pronom neutre (amb l'única diferència que el determinant masculí singular es pot apocopar davant de vocal, ex. *quest'uomo*).

En el cas del romanés, el pronom neutre coincideix formalment amb el determinant sense nucli nominal (o bé postnominal, vg. nota 19). Aquesta forma amb l'increment de la *-a* (< HAC) és més comuna que no la forma determinant prenominal sense l'increment (*acest, acel*). Analitzarem aquest tema amb més deteniment a § 8.1. I, finalment, les llengües de la península Ibèrica comparteixen una estructura formal molt semblant, tot i que els pronoms neutres demostratius del català són oxítons.

Centrant-nos ara en el gènere d'aquests demostratius, hem de tindre en compte que hi ha pocs elements pronominals neutres en català.²¹ Malgrat l'associació clàssica del neutre amb allò inanimat (Hellinger i Bußmann, 2003: 5), els pronoms neutres catalans remetent a una idea de neutre conceptual (Jespersen, 1975). El seu referent és inespecífic, inconcret, abstracte i vàlid per a qualsevol objecte (Fernández Ramírez, 1951: § 188; Mariner, 1973: 34).

A diferència de l'anglès *it*, l'especificitat del qual pot variar, atés que pot assenyalar una referència humana (ex. *It's me*) o no (ex. *It's a problem*), el neutre català remet a una conceptualització del referent. Des d'aquesta conceptualització la referència es converteix en un ens abstracte, que no té a veure amb la noció inanimat, sinó que recorda més aviat a la idea d'ens no comptable o col·lectiu (Briz i Prunyonosa, 1987: 96; Rodríguez, 2003-2004). Per tant, aquest pronom neutre no només s'oposa al masculí i femení, sinó que tampoc no té nombre.

D'acord amb el que s'ha assenyalat, la seua aplicació a éssers animats resulta molt estranya actualment (o bé, molt descortesa, especialment en referències humanes).²² Davant de la inexistència de substantius neutres, els pronoms neutres demostratius poden tindre com a complements unitats que o no tenen gènere inherent, o bé, no tenen gènere.

²¹ Algunes formes pronominals, a banda dels pronoms neutres demostratius, són per exemple la forma antiga *ço*, el *lo* col·loquial, *quelcom* o *res*.

²² Llevat de l'ús dels pronoms neutres demostratius propi de Mallorca i Menorca per a referir-se a persones o animals (DCVB, 1993: s. v. "açò", "això" i "allò").

És el cas de l'adjectiu, que no té gènere inherent i en aquests casos adopta la forma flexiva menys marcada, la de masculí singular (ex. *això llarg*). També és el cas d'altres constituents que no tenen gènere, com els sintagmes preposicionals (ex. *això d'anar amb mascareta*) o les oracions de relatiu (ex. *això que és roig*). Efectivament, els pronoms neutres demostratius també aporten restricció en assenyalar alguna cosa tant de l'ambient (ex. *Agafa açò/això/allò blau i anem-nos-en*) com del discurs (ex. *Repeteix això/allò/²açò perillós que has dit abans*).

Al cap i a la fi, com que es tracta d'un mecanisme adequat per a assenyalar inconcreció, és usual trobar un pronom neutre demostratiu en funció de díctic discursiu, sobretot *això* en funció d'encapsulador²³ o en construccions gramaticalitzades en manté un valor anafòric. Per exemple, funciona com a encapsulador en un enunciat com el següent: [Contant una història] *I tot això ho vaig veure amb els meus ulls*. I manté el valor anafòric en construccions gramaticalitzades, com ara els connectors *per això*, *no obstant això*, *això és*, *malgrat això*, etc.

Per acabar, no volem deixar d'apuntar el fet que si *allò* no conserva el sentit díctic de contrast (enfront de *açò* i *això*), pot tindre el mateix valor que l'article neutre *el* (col·loquialment *lo*): *el/allò real*, tot i que *allò* es considera més formal (IEC, 2016: § 16.3.1.4). També admeten complements especificatius amb subjuntiu (ex. *el/allò que no funcione*, *tireu-ho al contenidor gris*), a l'estil de l'alternança que hem vist més amunt entre el determinant demostratiu (*aquell*) i l'article definit (*el*).

4. EL VALOR DEL DEMOSTRATIU

El demostratiu té valors que van més enllà del d'ubicació; per exemple, pot referir-se a un esdeveniment anterior que s'haja esmentat o no abans. Per a Himmelmann (1996) no hi ha proves suficients per a assumir que la diversitat de funcions demostratives emergeixen de l'ús situacional, que apunta cap a una entitat, persona o espai de l'entorn comunicatiu.

Siga com siga, és cert que, si habitualment canvi lingüístic avança des de la concreció cap a l'abstracció, això implicaria seguir la tesi localista segons la qual l'expressió de l'espai duria envers expressions no espacials, i no al revés (Lyons, 1977: 718). Tenint en compte això, podem considerar que el valor originari del demostratiu

²³ L'encapsulador (*shell noun*) és un component que pot recuperar un contingut textual ampli a causa de la seua inespecificitat semàntica (Schmid, 2000: 10-20; Marín i Ribera, 2018: 231).

seria, en conseqüència, apuntar cap a un espai de l'entorn comunicatiu, ja siga més o menys concret o delimitat, i que a partir d'aquest s'han desenvolupat els altres valors.

Aquesta concepció coincideix amb els postulats de Clark (1974) i el procés d'adquisició dels demostratius per part d'un infant presentats a la taula 4, segons el qual primer s'aprén els adverbis demostratius i més endavant els determinants (en § 1). I, en general, aquesta postura també és defesa per altres autors (Bühler, 1982; Lyons, 1977; Diessel, 1999a; entre altres).

D'acord amb aquest punt de vista, Ballester (2006: 13) explica que «il dimostrativo è probabilmente il segno spaziale più basilare nelle lingue», atesa la seua vinculació amb la comunicació no verbal (que hem argumentat més detingudament a § 1). Així i tot, l'evolució cap a l'abstracció d'un referent, com ocorre amb la creació de metàfores, es podria tractar d'un procés en què s'interposen altres paràmetres:

- (8) PERSONA > OBJECTE > ACTIVITAT > ESPAI > TEMPS > QUALITAT (Heine, 2002: 96; Heine *et al.*, 1991: 48-49).

Dins de l'escala d'abstracció de (8), després de les persones, els objectes serien els elements més tangibles. Als objectes, els seguirien els esdeveniments entesos com a processos, els quals tenen lloc en un espai i temps determinat. Finalment, l'evolució desembocaria en una qualitat no física. Si bé es mira, Heine *et al.* (1991: 160-161) oposen dos tipus de conceptualitzacions: per un costat, segons l'especificitat de les entitats i, per l'altre, segons la concreció de les relacions que s'hi estableixen (per exemple, la funció causal).

D'acord amb aquests autors, mentre que des d'un punt de vista individual la màxima concreció és emissor, receptor i objectes del voltant comunicatiu; pel que fa a les relacions que s'emprenen entre ells, l'espacialitat seria una noció més específica que la noció de la relació interpersonal. I encara més abstractes serien les relacions no humanes. Per tant, l'espai sí que té un pes important a l'hora de plasmar el món i d'establir relacions entre els parlants i el món; és més, engegaria el procés d'abstracció. Tenint en compte això, a continuació, ens centrarem, en primer lloc, en els trets d'íctics del demostratiu i en detallarem la concepció que seguirem al llarg d'aquest treball.

4.1. El punt de referència del demostratiu

How remarkable it is that what the logic of the ancient grammarians and modern formal logic say about the deictic words fits, in crucial respects, so neatly together. The former stated that deictic words, *unlike* naming words, provide no ‘what-determination’ (ποιότης), and the latter denies that as conceptual signs they are as simple to define objectively as other words (Bühler, 1982: 14)

El concepte de demostratiu normalment es vincula amb el de dixi, que prové del grec δειξις, l’arrel del qual parteix de δείκνυμι ‘indicar, mostrar, assenyalar’ (Pabón, 2006: s. v. “δείκνυμι”). El terme *dixi* (o, més aviat, *deiktikós*) va ser traduït al llatí com a *demonstrativus* per Dionís de Tràcia i Apol·loni Díscol (Lyons, 1977: 636). Per tant, la mateixa gramàtica tradicional va vincular terminològicament el concepte de dixi i de demostratiu.

Un element díctic s’entén com un element lingüístic que no pot interpretar-se si no coneixem el context extralingüístic en què s’ha utilitzat. Cal tindre com a punt de referència, més concretament, les coordenades de l’acte de parla: qui parla i amb qui ho fa (ex. *jo, tu*, i per oposició *ell/ella*), el lloc (ex. *ací, allà*) i el moment (ex. *demà, ahir*). Cal afegir que, dins del conjunt de dimensions díctiques, a més de la dixi personal, espacial o temporal, es pot integrar també la dixi modal (ex. *així*) i quantitativa (ex. *tant*) (RAE-ASALE, 2011: 1276).

Ben mirat, el demostratiu és una categoria que serveix sovint per a assenyalar o fer referència cap a elements que es troben en el context extralingüístic, cosa que el vincula directament amb la dixi espacial. Certament, també es pot identificar el referent d’altres maneres, com ara, representant-lo d’un discurs anterior. Per això, Cornish (1999) no entén el demostratiu com un element purament díctic o *pure indexical*, perquè no es tracta del mateix tipus de dixi que actua en *jo* o *tu*, que denoten el parlant i l’oient, respectivament.

En efecte, les coordenades de la dixi personal, espacial i temporal (Anderson i Keenan, 1985) determinen les coordenades d’un punt referencial: l’*origo*. Específicament, aquest *origo* és el punt d’origen des d’on es manifesta la perspectiva de qui parla, així com el seu marc de referència. En relació a aquests marcs, Diessel (2014: 118-120) exposa diferents tipus d’acord amb la varietat de perspectives.

D'una banda, el *relative frame* varia segons qui parla (ex. *el cotxe està ací*); de l'altra, el *intrinsic frame*, pren el punt de vista d'un altre ens (ex. *el cotxe està davant de l'arbre*). També, hi ha el *absolute frame*, que és una referència comuna a l'entorn o l'ambient (ex. *el cotxe està al nord*).

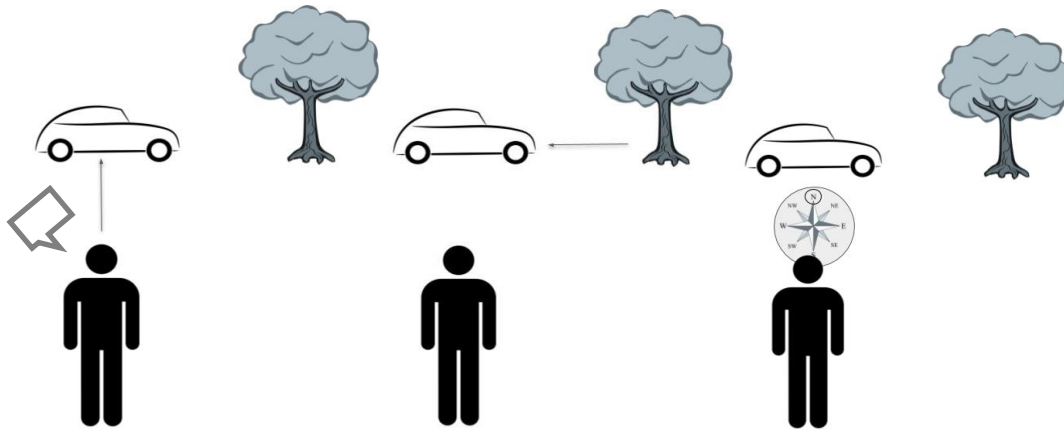

Figura 1. Relative frame, intrinsic frame i absolute frame (Diessel, 2014).

En conjunt, tots tres marcs introdueixen constituents conceptuals que creen un mapa mental (Diessel, 2014: 118): la figura (o entitat referida), el fons (o localització de l'entitat), l'origen (o coordenades des d'on es compon el marc), l'observador (o qui estableix el punt de vista), l'angle (o direcció entre figura i fons). La diferència parteix del fet que, mentre que en el *relative frame* les coordenades se situen en el *jo-ací-ara* de l'observador i té, ben mirat, una perspectiva essencialment egocèntrica, en el *intrinsic* i *absolute frame* l'origen està en el fons, per la qual cosa hi ha una perspectiva al·locèntrica.

Així mateix, Diessel coincideix amb Clark (1974) en la idea que el *relative frame* és el primer a ser adquirit pels infants, atès que cal primer definir les fronteres del *ego* per tal de poder comprendre l'alteritat, el que no és *ego*, més endavant. Conseqüentment, si tenim en compte el context comunicatiu extralingüístic, el *relative frame* és l'únic que es pot considerar pròpiament díctic, perquè l'*origo* emergeix directament del parlant.

En definitiva, si assumim que els demostratius més bàsics i concrets a l'hora de comunicar-nos són aquells que apunten cap a l'entorn ambiental o extralingüístic, allò que ens interessa especialment és l'ús situacional o, en la terminologia de Bühler (1982), els demostratius *ad oculos*. Siga com siga, també és cert que l'*origo* dels

demonstratius no sempre emergeix de les coordenades del *jo-ací-ara*, sinó que realment es pot desplaçar fàcilment al llarg d'una conversa.

Per exemple, el fet d'introduir un discurs en estil directe per mitjà d'un altre *personatge* ja canvia la perspectiva des d'una altra persona (ex. *Aleshores Antoni va i fa: "eixe [que està al voltant] no em torna a enganyar"*). I també es pot emprar el demostratiu per a recrear imaginativament una escena que no estiga ocorrent en el lloc i temps mateix d'enunciació; ex. *I de sobte entra a la sala Pere, ahí ben carregat de papers*. De fet, en la parla col·loquial és habitual aquest ús de *ahí*, atés que suma vivacitat, pròpia del terreny díctic al relat (Martín Miñana, 2019: 78).²⁴

Aleshores, malgrat la coordinació personal-espacial-temporal, aquestes tres dimensions no sempre van sincronitzades. Com examinarem al capítol 3, la gramàtica tradicional ha vinculat les tres persones del discurs (1a, 2a i 3a) amb els graus de distància del demostratiu; però, no sempre és possible dur a terme una associació tan subtil, ja que hi ha diverses maneres de plasmar l'espacialitat demostrativa.

D'acord amb l'estudi de Diessel (1999a: 3), es poden distingir fins a cinc trets díctics que es relacionen amb la indicació espacial: la distància (prop, lluny, remot), la visibilitat (visible, no visible), l'altura (alt, baix), l'altura segons el terreny (dalt o baix d'un turó, entre altres) i el moviment (avant, arrere). Certament, no totes les llengües tenen aquest ampli ventall d'opcions: els demostratius catalans no fan contrast d'altura,²⁵ ni es pot considerar que tenen formes pròpies per al moviment (vg. § 4.3.1), per això ens centrarem únicament en l'anàlisi de la distància.

4.2. Les fronteres dels graus demostratius

4.2.1. L'aparició de fronteres demostratives

Seguint la noció d'*egophorèse* que pren De Carvalho (1991: 221) de Claude Hagège, cal deixar clar d'entrada que la graduació dels demostratius, encara que faça

²⁴ De fet, durant l'acte de relatar una història el parlant pot recrear escenes adjacents a la conversa només per mitjà de gestos. Això és l'*abstract deixis*: «Physical space becomes a space of referential possibilities, and any refocusing of the referent space brings out pointing. In terms of the narrative model, this abstract pointing marks new characters at the narrative level proper; new events at the narrative level; and a relationship between speaker and hearer at the paranarrative level» (McNeill, Cassell i Levi, 1993: 13).

²⁵ Fins i tot, variants dialectals com *suquí* (< SURSUM ECCU HIC) o *sullà* (< SURSUM ILLAC) integren la forma *sus*, però aquest aporta el significat de 'prop, a la vora', no el significat etimològic de 'dalt' (DCVB, 1993: s. v. "suquí", "sullà").

referència a una distància física, és una distància basada en la proximitat o llunyania psicològica; o, més aviat, contextual.

[U]ne personne présente en tant que telle seulement, toutes les fois que la notion permanente à laquelle cette notion pourrait être rapportée, échappe au locuteur, ou excède les limites du propos [...], qui parle de la personne présente en *trascendant sa présence*, c'est-à-dire, «in» ou «de absentia», en la rapportant aux représentations générales et permanentes que le locuteur à sa disposition, sans que celles-ci lui appartiennent à aucun degré ni aucune façon (De Carvalho, 1991: 221).

Els graus de distància no responen a una mesura objectiva, fixada per uns metres determinants. Un parlant pot denotar el mateix lloc amb demostratius diferents segons la perspectiva que adopte. Per exemple, per a referir-se a la primera muntanya d'una serralada que es troba davant dels interlocutors i més o menys allunyada, el parlant podria dir *Eixa muntanya* si vol indicar que és la més pròxima, però també *Aquella muntanya* si el que vol dir és que està allunyada.

En efecte, tant l'amplitud com la distància del referent s'interpreta a través del context en què s'insereix la intervenció. També, al capdavant, la tasca del demostratiu no és tant mesurar a quina distància hi ha un referent, sinó més aviat assenyalar un referent de l'entorn (extralingüístic o no) i fer que l'interlocutor el localitze.

Per això, existeixen casos de demostratius que no tenen marca de proximitat: és conegut el cas del francès *ce* (Harris, 1978: 73-76; Anderson i Keenan, 1985: 280), que no té la necessitat de delimitar una distància i que arran d'aquesta manca de diferenciació, ha estat analitzat a vegades com un article definit. Cal tindre en compte, però, que l'article definit *le* o *la* no posseeixen força dística, mentre que *ce* sí que en té (Anderson i Keenan, 1985: 280). Llavors, *ce* senzillament indica una referència, tant si es troba prop com si es troba lluny.

Tanmateix, Diessel (1999a: 38) adverteix que aquesta mena de distància neutra no és gens freqüent i que no hi ha cap sistema lingüístic que no incorpore el contrast de proximitat i llunyania. Majoritàriament, les llengües tenen sistemes de dos o tres graus.²⁶ És més, si continuem amb l'exemple de *ce*, aquesta partícula francesa es va proveir del contrast entre proximitat i llunyania per mitjà de la possibilitat de combinar-

²⁶ Específicament, d'acord amb dades de Diessel (2013), les llengües que tenen un sistema binari ocupen poc més del 54%, mentre que les del sistema ternari són el 37,6%.

se amb les formes sufixades *-ci* i *-là*, respectivament (ex. *ce livre-ci*, *ce livre-là*); per tant, sempre trobarem l'opció de contraposar referents propers i llunyans.

És habitual separar per distàncies amb el fi d'ubicar un referent de manera més concreta: la dicotomia proximitat-distància esdevé especialment idònia quan cal discernir entre dos o més referents semblants i idèntics (Clark, 1978: 97). Aquesta és la raó per la qual, juntament amb altres mètodes com la descripció o la menció, apuntar i assenyalar a través de la distància és un recurs ben comú a l'hora de referir-nos a qualsevol entitat o lloc (Levinson, 1983: 79).

4.2.2. La divisió de l'espai demostratiu

Depenent del nombre de fronteres i graus, podem trobar sistemes demostratius binaris, ternaris o, fins i tot, de més graus. També pot donar-se el cas que, tal com ocorre en català, una mateixa llengua integre dos sistemes diferents, un de binari i un altre de ternari:

	Català general	Català valencià	Català ribagorçà
+	<i>aquest</i>	<i>este</i>	<i>esto (est, este)</i>
↕		<i>eixe</i>	<i>eixo (ixo, ixè)</i>
-	<i>aquell</i>	<i>aquell</i>	<i>aquell/aguell</i>

Taula 10. Graus dels determinants masculins (d'acord amb Brucart, 2008: 1492; Veny, 1982: 146)

La forma *aquest* del català general ocupa els dos primers graus del ribagorçà i del valencià (per exemple, *aquest llibre* seria equivalent al valencià *este llibre* i *eixe llibre*). Així doncs, els dos sistemes tenen en comú l'oposició entre proximitat i llunyania, però conceptualitzen de manera diferent allò que entra dins de cadascun. Les formes adverbials funcionen amb la mateixa distribució:

	Català general	Català valencià	Català ribagorçà
+	<i>aquí</i>	<i>ací/aquí</i>	<i>ací</i>
↕		<i>ahí</i>	<i>astí</i>
-	<i>allí, allà</i>	<i>allí, allà</i>	<i>allí, allà</i>

Taula 11. Graus dels adverbis (d'acord amb Colomina, 2008: 549, § 3.2.1.1.; Veny, 1982: 146)

Com estudiarem a § 11, a l'inici de l'època moderna el català funcionava amb un sistema ternari, però de manera general es van fusionar el primer i segon grau. Així es

va desenvolupar un sistema binari en què el primer grau té un ús més ampli i fa referència a la proximitat immediata i també a la proximitat mediata (*aquest, aquí*), enfront d'un segon grau que fa referència a la llunyania remota (*aquell, allí/allà*).

Per tant, una mateixa llengua pot incorporar sistemes demostratius organitzats amb un nombre diferent graus: el sistema binari del català general i els sistemes ternaris dialectals. També el castellà té sistemes amb diferents graus: a diferència del sistema ternari del castellà peninsular, el castellà americà ha establert un sistema binari en què demostratius de tercer grau, com *allí* i *aquel*, han entrat en desús a favor dels demostratius *ahí* i *ese*, respectivament (Kany, 1976: 320; *apud* Di Tullio, 2013: 334).

A diferència de la configuració binària del català general, en castellà americà el segon grau (*ahí, ese*) ha ampliat el seu àmbit i, a més de fer referència a la proximitat mediata, també fa referència a la llunyania remota, desplaçant formes com *allí* o *aquel*. Així doncs, si comparem el sistema binari del català general amb el del castellà americà, ens adonem que hi ha diverses maneres de configurar els sistemes binaris:

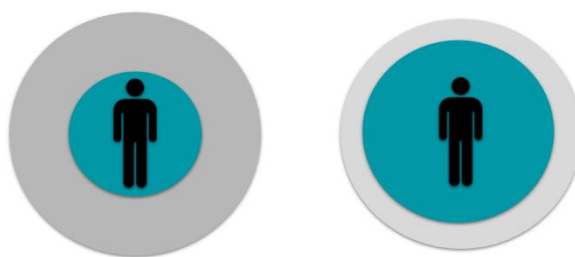

Figura 2. Configuració de l'espai en els sistemes demostratius binaris: a l'esquerra, sistema d'estil hispanoamericà i, a la dreta, sistema del català general.

El castellà hispanoamericà té un primer grau que correspon a l'espai de l'emissor o allò immediatament prop d'aquest, el segon grau fa referència a l'espai que no correspon a l'emissor o que no li és mediat. En canvi, el català general té un primer grau que diferencia un primer grau de proximitat immediata o mediata d'un segon grau de llunyania.

Així que, hi ha sistemes binaris que circumscriuen l'espai més accessible al parlant enfront de l'espai no tan accessible al parlant, com és el cas hispanoamericà (Kany, 1976: 320; *apud* Di Tullio, 2013). Però, també hi ha sistemes binaris que configuren l'espai diferenciant entre l'àmbit més fàcilment visible (proximitat immediata i mediata) enfront de l'àmbit més difícilment visible (llunyania), com és el cas del català general (Brucart, 2008: 1492-1493).

Aquesta última distribució de l'espai díctic, que correspon a la part dreta de la figura 2, és particular dins de la Romània, ja que el més habitual és trobar sistemes binaris que diferencien proximitat de no proximitat (com el cas hispanoamericà, esquematitzat a l'esquerra en la figura 2).

Quant a la configuració dels sistemes ternaris, el grau intermedi pot indicar l'espai del receptor i/o la proximitat mediata respecte de l'emissor (com en llatí).²⁷ A partir d'aquesta diferenciació, Anderson i Keenan (1985: 282-286; Diessel, 1999a: 39-41, 2013) distingeixen dos tipus de sistemes ternaris: aquells orientats cap a la persona (*person oriented*) i aquells orientats cap a la distància (*distance oriented*).

En el primer cas, el sistema orientat per persona té un primer grau referit a l'àmbit de l'emissor, un segon grau referit a l'espai del receptor i un tercer grau que no es refereix ni a emissor ni receptor. Per tant, el grau intermedi del sistema orientat cap a la persona indica la proximitat a l'oient o allò immediatament prop de l'oient. Aquest és el cas del japonés, en què el primer grau *kono* fa referència a l'espai proper al parlant; el segon grau *sono*, de proximitat o visibilitat a l'oient i *ano*, de llunyania a parlant i oient. Així també funciona en el sistema demostratiu toscà, com veurem en § 8.2.1.

En canvi, en el segon cas, el del sistema orientat per distància es diferencia un primer grau referit a la proximitat immediata, un segon grau referit a la proximitat mediata i un tercer grau referit a la llunyania. Dins d'aquest sistema, el grau intermedi designa la proximitat mediata des del parlant. Generalment es considera que pertanyen a aquest sistema els demostratius del castellà peninsular i, dins del català, el del valencià i ribagorçà, tot i que en aquests casos els demostratius de grau intermedi també es poden orientar al receptor.

És difícil trobar un sistema estrictament orientat a la distància, atès que, almenys en el context romànic, els demostratius de grau intermedi també tenen la possibilitat de fer referència a l'espai de l'interlocutor. En conseqüència, almenys en l'àmbit romànic, els sistemes ternaris que s'orienten per a la distància, realment, combinen les dues possibilitats d'orientació: per distància i per persona.

²⁷ De Carvalho (1991: 229) explica que el llatí fa una «opposition *binnaire*, et non pas *ternaire*, du couple *hic/iste* — dont chaque terme ressortit, également, positivement, au lieu fondateur déterminé par le «moi» — à *ille*, qui, de ce lieu, ne relève plus que négativement, *comme sa négation*. [...] Quant à *iste*, c'est véritablement un cas très particulier de onstration, une espèce de contradiction dans les termes, puisque cela revient à opère une *extension* ou *exclusion interne*, par le dedans. Il en résulte la représentation d'un objet renvoyé au-delà de la personne du locuteur sans pour autant échapper à son regard present».

En tot cas, no sempre és senzill determinar el funcionament d'un grau intermedi en una llengua. Per exemple, el turc posseeix un determinant demostratiu intermedi que ha estat categoritzat amb funcions distintes: com a medial per distància (Diessel, 1999a), com a marca de proximitat al receptor (Lyons, 1977) i també com a emfasitzador (Bastuji, 1976; *apud* Anderson i Keenan, 1985).

A més, a pesar de la distinció per distància o per persona, cal tindre en compte que és habitual trobar l'oient a certa distància del parlant i que, per tant, en un sistema pur d'orientació per distància és habitual fer servir el segon grau com a espai del receptor. S'entén bé des dels paràmetres [\pm emissor] i [\pm llunyania] que aplica Smith (1995: 49) en el cas dels adverbis francesos:

ICI	LÀ	LÀ-BAS
[+LOCUTEUR]	[-LOCUTEUR]	[-LOCUTEUR]
[-ÉLOIGNÉ]	[-ÉLOIGNÉ]	[+ÉLOIGNÉ]

És possible que aquesta concepció mixta siga la raó per la qual en català medieval (des del segle XIV)²⁸ i modern s'utilitza habitualment el segon grau en la literatura epistolar: malgrat la distància real del receptor de la carta, l'establiment de la comunicació fa percebre'l a mitja distància o proximitat mediata, com a (9).

- (9) Pux la mia anada ha de ser tan presta, me fareu plaer de hentretenir aqueix de l'espital fins que jo sia **aquí** que, no avent d'anar jo, enviaria la procura que m'escriu qu'és menester però, pux jo seré **aquí** , que açò serà sens falta molt pres, me par qu'és millor remetre-u fins que jo vaja. (*Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens*, XVIa, OC:V, Carta 202)

També actualment podem trobar en els dialectes de dixi ternària casos en què el demostratiu intermedi fa referència al grau del receptor; a tall d'exemple, si parlem per telèfon amb una persona que es troba lluny, l'adverbi *ahí* de *Quin temps fa ahí?* s'orienta a l'espai del receptor. En definitiva, podem dir que la divisió de cada frontera demostrativa i l'àmbit que ocupa cada grau és difícil d'interpretar per la seua mutabilitat i per la varietat d'interpretacions pragmàtiques que se'n deriven.

²⁸ Hi ha exemples des de la segona meitat del segle XIII, com en el següent exemple de Pérez Saldanya i Rigau (2011: 476): «e sobre azò él vi ·i· ome e dix-li: “qui està *aquí*?”, e anc aquel om no sonà mot, e él dix-li altra vegada: “qui està *aquí*?”» (*Llibre de Cort de Justícia d'Alcoi* (1263-65), CICA, XIIIb, OC:V, fol. 03r). Tractarem altres exemples en § 10.2.1.

A més, hi ha organitzacions més complexes que les exposades anteriorment. Anderson i Keenan (1985: 286) esmenten la llengua tlingit, que posseeix una forma demostrativa per a la proximitat (*yáa*), per a la mitja distància (*héi*) i per a la llunyania (*wéé*), així com per a l'espai o temps remot (*yóo*). També podem esmentar el CiBemba (Anderson i Keenan, 1985: 288), que contrasta tres tipus de proximitat (prop de l'emissor, *ú-nó*; més prop de l'emissor que del receptor, *ù-yú*, i a la mateixa distància d'ambdós, *ù-yòò*) i dos de llunyania (prop del receptor, *ú-yó*, i llunyà a emissor i receptor, *ù-lyà*).

Fins i tot, hi ha llengües que tenen una forma pròpia per al mode de la referència que desenvolupen, com és el cas de la llengua hausa. D'acord amb Anderson i Keenan (1985: 289), aquesta llengua divideix proximitat i llunyania d'allò ja mencionat, és a dir, anafòric (*wànnán* i *wàncán*, respectivament), i proximitat i llunyania d'allò nou o que encara no s'ha mencionat (*wánnàn* i *wáncàn*, respectivament).

Com a conclusió, podem apuntar que una llengua (o dins d'una mateixa llengua) pot haver-hi diversos sistemes demostratius amb diferents graus. Els límits que delimita cada grau no només separen l'entorn díctic, sinó que també pot afectar el terreny fòric o les coordenades temporals associades al discurs. A continuació, ens fixarem en els límits que poden establir els demostratius en l'eix temporal.

4.2.3. Les fronteres temporals

Com hem dit a § 4.1, l'*origo* es determina a partir del parlant, així com el lloc i el temps des d'on parla. Com a conseqüència, la dixi s'estableix a partir de les coordenades *jo*, *ací* i *ara*, cosa que implica l'existència d'un vincle entre la dixi espacial i temporal. Ja hem vist que el temps es pot concebre com un estadi més avançat que l'espai cap a l'abstracció (Heine, 2002: 96; Heine *et al*, 1991: 48-49). En paraules de Cuenca (2014: 741) «time does not imply any sensory perception», per això «is interpreted metaphorically».

A més, el fet que un demostratiu exercisca un ús temporal, com *ací* en *D'ací cinc minuts*, es pot entendre com un pas endavant en el seu procés de gramaticalització. Es tracta d'un canvi lingüístic habitual, almenys pel que fa als adverbis demostratius (Company i Espinosa, 2014: 137) que, així i tot, no es dona sempre, com és el cas del francès *là-bas* (Brzozowska-Zburzyńska, 2009). Ara bé, Levinson (1983: 84-85)

proposa dos casos en què l'element temporal condueix a una interpretació espacial²⁹ i planteja un debat entorn a la concepció de l'ús espacial com a precursor de la resta d'usos, entre els quals està també l'ús temporal:

[I]n general each domain (space and time) provides fertile ground of metaphors about the other [...]. In addition, deictic locations always have to be specified with respect to the location of a participant *at coding time*, i.e. place deixis always incorporates a covert time deixis element, while the converse is not true (Levinson, 1983: 85).

Encara que coincidim amb el plantejament de Lyons (1977: 668-669), qui assumeix que els usos espacials són els primaris i que, a partir d'aquests, es confegeixen els usos no-espacials, com ara la dixi temporal o també l'anàfora, és interessant el debat que obri Levinson entorn de la dixi temporal. Efectivament, les fronteres espacials són molt mal-leables i depenen del context discursiu, com ja havíem observat a l'exemple *Ell està ací {al despatx / a València}*. En canvi, la dixi temporal va ancorada a l'*ara*, al moment de l'acte de parla:

In particolare, *ora* e *adesso* individuano un particolare intervallo di tempo determinato collegato **positivamente** con il momento in cui avviene l'enunciazione (= ME). [...] *Allora* individua un particolare intervallo di tempo definito **negativamente** rispetto al ME. In generale gli intervalli di tempo cui rimanda *allora* vengono interpretati come "lontani" temporalmente rispetto al momento dell'enunciazione, nel senso che c'è una frattura temporale tra l'intervallo di tempo cui *allora* si riferisce e il ME. [...] Gli avverbi deittici temporali *ora/adesso* e *allora* gramaticalizzano il rapporto temporale rispetto al momento dell'enunciazione secondo un unico parámetro che riguarda la relazione, positiva o negativa, del tempo indicato rispetto al ME. (Vanelli, 1992: 39)

Conseqüentment, encara que no s'explicita durant una conversa, es dona per descomptada la referència del present (enfront del no-present). Per tant, la dixi temporal pot dependre del context extralingüístic i del fet d'estar en comunicació i no tant de la temàtica ni del fil que segueix el discurs.

En aquest sentit, d'acord amb Eguren (1999: § 14.2.2.2), *ara* és un díctic transparent, el sentit del qual s'entén per ell mateix. Per aquesta raó, hi ha expressions díctiques temporals que poden irrompre en qualsevol moment de la conversa i que

²⁹ Concretament són les següents (Levinson, 1983: 84):
«(86) I first heard that ominous rattle *ten miles ago*
(87) There's a good fast food joint just *ten minutes from here*». (La cursiva prové de l'original).

l'interlocutor entén sense necessitat de cap altre element, com *ara*, *hui* o *demà*. En canvi, al contrari dels díticics transparents, els demostratius són díticics opacs, els quals necessiten una situació per a ser interpretats (Eguren, 1999: § 14.2.2.2), com en l'exemple anterior on *ací* era el despatx o també la ciutat de València.

No tots els díticics temporals són transparents; fins i tot, es podria establir una mena de sistema binari a l'estil dels demostratius que separaria l'*ara* del que no és *ara* (com *llavors*, *abans* o *després*). Ja des del seu ètim, *ara* (< HAC HORA) se sosté sobre un demostratiu de proximitat (HAC), contràriament a altres adverbis temporals com són *llavors* i (*a*)*leshores* (< ILLAS HORAS), en què trobem etimològicament un demostratiu de llunyania.

Els díticics temporals també presenta fronteres mal·leables: segons la GLC (IEC, 2016: 806-807, §20.5.1.1.a), *ara* no només expressa el moment de l'acte de parla, sinó que també pot designar el moment immediatament anterior o posterior. I també hi ha casos de gramaticalització, com la funció de conjunció concessiva de *ara*, habitual en gèneres com el debat parlamentari (Cuenca, 2017: 106), entre altres.

Centrem-nos ara en l'ús temporal dels demostratius. Aquest ús es troba especialment quan un determinant acompanya un substantiu que expressa una unitat de temps, com en *Ell ha vingut {aquest matí / aquesta setmana / aquest mes / aquest any}*. En aquests casos, podem trobar els referents ancorats al moment de parla, a l'*ara* discursiu, a diferència de *Ell va vindre {aquell matí / aquella setmana / aquell mes / aquell any}*.

Encara que no siguen clares les fronteres, si ens fixem en els exemples anteriors, es produeix una connexió sintàctica entre els graus dels demostratiu i els temps verbals. Específicament, trobem una *consecutio temporum* entre dos tipus temps de passat amb valor semblants però no idèntics, el perfet (*he anat*) i el passat simple o com en l'exemple següent perifràstic (*vaig anar*):

- (10) a. *Aquest any {he anat / *vaig anar} al cinema mil voltes.*
b. *Aquell any {*he anat / vaig anar} al cinema mil voltes.*

Per a Satorre (2016: 218-219), aquesta variació confirma el caràcter díticic temporal que posseeixen els demostratius: el grau de proximitat s'associa amb el perfet (compost); en canvi, el grau de llunyania concorda amb el passat perifràstic (o simple).

En realitat, són dos temps que localitzen la situació expressada pel verb en un temps anterior a l'acte de parla. No obstant això, el passat perifràstic (10b) expressa que es tracta d'una situació passada que no manté cap connexió amb el moment de l'acte de parla. En canvi, el perfet (10a) expressa una situació passada que s'incorpora en un interval que inclou el moment de l'acte de parla o que es projecta cap a les conseqüències de l'acció que se situen en el moment de l'acte de parla o que continuen sent vigents en aquest moment (Pérez Saldanya, 2002: 2587-2588).

Per això, el perfet pot funcionar com a passat hodiernal (passat situat en el dia de hui), mentre que el passat perifràstic com a passat prehodiernal (Pérez Saldanya, 2002: 2592). Amb el primer, però no amb el segon, es poden expressar situacions esdevingudes durant el dia de l'acte de parla (*avui, aquest matí*, etc.) o en intervals que inclouen el moment de l'acte de parla (*aquesta setmana, enguany, aquest any, aquest segle*, etc.).

En relació amb això, la GLC (IEC, 2016: 600, §16.4) explica que els determinants demostratius com *aquest* tenen un valor espacial dític, excepte si acompanyen noms d'unitats temporals com ara *dia, any, moment...* ja que en aquest cas expressen un valor dític temporal. Per aquesta raó, en (10) els exemples revelen una oposició de distància temporal binària, així com hem pogut veure en els sistemes binaris espacials. En aquest cas, la proximitat es restringeix a la quantitat temporal que assenyalava el substantiu: en l'exemple (10a), l'any en què s'emet l'acte de parla. Per un altre costat, la llunyania en (10b) es referiria a qualsevol altre any que no siga el de l'acte de parla.

Com ocorria en l'àmbit espacial, aquestes fronteres no sempre es corresponen amb altres idiomes. Per exemple, l'anglès té un sistema semblant però no s'hi ajusta completament:

- (11) a. Aquest any *he anat* al cinema mil vegades. De fet, també hi *he anat* aquest matí.
b. This year I've *gone* to the theater a thousand times. In fact, I *went* this morning too.

En el cas de l'anglès, el *past simple* es ceneix directament a l'acció acabada, en què no pot encaixar l'*ara* (Pérez Guarro, 2013: 29). Però, realment com afirma Pérez Guarro (2013: 33), «l'oposició entre el *past [simple]* i el *present perfect* en la varietat britànica s'ajusta prou a la que presenten els temps homòlegs catalans i espanyols

peninsulars». Això contrasta amb altres llengües en què un únic temps assumeix la distinció entre el perfet i el passat perfectiu.

D'una banda, en el francès, l'italià, el sard o el romanés, s'ha ampliat l'ús del perfet fins a usar rarament el passat simple. D'una altra banda, s'empra molt més freqüentment el passat simple en comptes del perfet en el portugués (Harris i Vincent, 1988: 154), castellà del nord peninsular, de les Illes Canàries i de certes zones hispanoamericanes com Xile o Argentina (RAE-ASALE, 2011: 1721-1722, §23.7), *dialetti* del centre i sud d'Itàlia (Rohlf, 1968: 312), i de manera molt limitada a la Itàlia septentrional (Renzi, 1987: 195) o a la regió romanesa de la Daco-romània (Maiden, 2018: 70).

En definitiva, podem observar que, a més de les límits que impliquen els graus de distància locativa, els demostratius també poden establir distincions temporals. Així i tot, els demostratius no sempre s'apliquen a l'àmbit locatiu o temporal i en ocasions és complicat trobar quines delimitacions estableixen els graus. Ho veurem en el següent apartat, en què ens fixarem en la distinció gradual dels demostratius per focus.

4.2.4. De divisió per fronteres a divisió per focus

Per tal d'entendre la divisió gradual dels demostratius, és necessari partir de la separació en termes espacials, atés que seguim la idea que la funció originària del demostratiu era l'assenyalament d'una referència en l'espai (Bühler, 1982; Lyons, 1977; Diessel, 1999a). Partint d'aquesta idea, també podem explicar fàcilment els usos temporals, ja que els demostratius també poden establir fronteres a través de la funció dística temporal. Ara bé, no sempre es pot plantejar una distribució gradual d'acord amb la distància locativa o temporal:

- (12) I, de sobte, va començar a sonar {aquesta / aquella} música melodramàtica de les pel·lícules.

Certament, si entenem que l'ús dístic és l'originari i del qual emanen la resta de modes de referir dels demostratius, aquesta concepció ens condueix a percebre la divisió dels graus demostratius per mitjà de la distància, que és l'enfocament tradicional. No obstant això, per tal d'encabir la resta de modes de la referència dels demostratius, que no sempre se separen per distància, com l'exemple de (12), sembla adient adoptar una

caracterització basada en la divisió per la intensitat focal i canviar la dicotomia *proximitat* enfront de *llunyania* per *focus alt* enfront de *focus baix*.

FOCUS ALT	Especialment per a usos díctics i referents nous, que necessiten un entorn extralingüístic concret. Aporta vivacitat pròpia de la immediatesa.
↕	
FOCUS BAIX	Especialment per a usos fòrics i referents coneguts, d'un entorn sobretot lingüístic, ja siga en el discurs, ja siga en la memòria. Aporta un matís de familiarització.

Taula 12. Fronteres segons la intensitat del focus.

En efecte, les diferències de caire estilístic o textual que apareixien en l'exemple (12) s'han interpretat en ocasions com una mena d'extensió emocional de la dicotomia tradicional de proximitat-llunyania: el grau de proximitat aportaria un estímul positiu d'acostament, mentre que els graus que indiquen distància (segon o tercer grau) mostrarien apatia, o fins i tot altivesa i menyspreu, tot propi de la manca de proximitat.

Tot i això, Robin Lakoff (1974), des de l'estudi de l'anglès *this* i *that*, es va adonar que «[t]hese are perhaps the most curious semantically, since the distance marker *that* seems to establish emotional closeness between speaker and addressee» (Lakoff, 1974: 351). Ampliarem més endavant (§ 4.3.3) l'anàlisi d'aquest ús del demostratiu, anomenat *dixi emotiva* o *dixi empàtica*, entre altres termes.

Igualment, aquest estudi mostra que la divisió dística tradicional proximitat-distància no sempre és òbvia, i no per la difuminació de les fronteres de cada grau, sinó perquè poden aportar un sentit de proximitat encara que es tracte d'un grau de llunyania (Lakoff, 1974: 351). Arran d'aquest ús, hi ha autors que defenen que, en comptes de distància, els demostratius divideixen fronteres d'acord amb la intensitat del seu focus (Strauss, 1993, 2002; Diessel 1999a; entre altres).

D'acord amb aquestes propostes, el demostratiu aporta focus que atrau l'atenció tant de parlant com d'oient sobre un mateix punt, sobre un mateix referent (Diessel, 2006). Segons el grau del demostratiu, es genera un focus d'atenció més o menys intens cap al referent: el grau de proximitat produeix un focus més intens i, per contra, del grau de llunyania emana un focus més feble.

Aquesta proposta ofereix menys problemes a l'hora d'explicar altres funcions del demostratiu diferents de la dística. A més, pot anar vinculada amb la idea de continuïtat discursiva que exposa Givón (2015) en comprovar que el demostratiu de proximitat *this* provoca una focalització intensa a l'estil del numeral *one*.

[I]t neglected to ask what was common to 'one' and 'this'. Both would-be indefinite markers single out a unique individual, 'one' by enumerating it, 'this' by pointing to it. The common denominator, I would like to suggest now, is drawing *attention*.

Since both 'one' and 'this' yield first a marker of *important/relevant topic*, attention is a most natural correlate. The commonplace does not command attention; the rare and unique does. [...] From this perspective, 'one' attracts attention to *rarity*, and 'this' to a prominent *figure* right in front of one's eyes (Givón, 2015: 320-321)

Per exemple, aquest punt de vista explica per què el demostratiu de proximitat *this* no s'empra tant freqüentment com el demostratiu de llunyania, ja que el focus intens ofereix un alt grau d'atenció, així com persistència temàtica o els usos catafòrics (Chen, 1990: 140-141; Strauss, 2002: 138). Un focus intens podria resultar abusiu i no deixaria fluir el fil d'una conversa o de qualsevol discurs; de fet, sembla convenient reprendre referents ja esmentats o que puguen ser deduïts, que tenen un focus menor perquè ja són referències (re)conegudes.

D'altra banda, Strauss (2002: 145) adverteix també que el focus de gran intensitat pot indicar la iniciativa de mantindre o recuperar el torn de paraula.³⁰ En canvi, la no proximitat ofereix menys intensitat i és més idònia per a recuperar momentàniament en un referent i continuar amb noves temàtiques, i per això el demostratiu *that* és un encapsulador comú (Marín i Ribera, 2018: 236).

En definitiva, si seguim aquesta teoria focal, que al nostre parer permet caracteritzar totes les funcions dels demostratius i no només les pròpiament dítiques, podríem organitzar el sistema de graus de la següent manera:

	Català general	Català valencià	Català ribagorçà
focus alt	<i>aquest</i>	<i>este</i>	<i>esto (est, este)</i>
focus mitjà		<i>eixe</i>	<i>eixo (ixo, ixè)</i>
focus baix	<i>aquell</i>	<i>aquell</i>	<i>aquell/aguell</i>

Taula 13. Graus dels determinants masculins (Brucart, 2008: 1492; Veny, 1982: 146) segons la divisió per focus

D'ara endavant, utilitzarem també aquesta terminologia i distingirem entre demostratius de focus alt, focus mitjà i focus baix. Seguirem, doncs, Strauss (1993,

³⁰ Strauss (2002: 145) exemplifica amb un conversa en què una participant intenta continuar contant una història: «She has marked the referent here with the HIGH FOCUS form, which is serving the interactional purpose of attempting to regain her turn and mark her disagreement».

2002), qui percep els demostratius com a elements de focus d'atenció que en major o menor mesura actuen sobre la continuïtat discursiva. En els treballs de Strauss (1993, 2002), es diferencia concretament entre el demostratiu *this* com a focus alt, el demostratiu *that* com a focus mitjà i el pronom *it* com a focus baix³¹ (Strauss, 1993: 404; 2002: 135).

Hem modificat lleugerament aquesta proposta per diferents raons: d'un costat, per a centrar la distinció per focus en els elements demostratius i, d'un altre, per a separar els demostratius, que es relacionen amb un referent de l'entorn discursiu o del discurs mateix, d'altres categories, que s'encarreguen d'aportar definitud o que senzillament són una marca de gènere i nombre, com ara l'article. En terminologia de Harris (1980), aquesta és la distinció entre *demonstrativeness* i *definiteness*, a què ens hem referit més amunt (vg. § 3.2.1).

Aquesta oposició ens pot ajudar a discriminar entre l'estructura *ce livre* i *le livre* (Harris, 1980: 150). D'acord amb Harris (1978: 73-74), l'estructura «*ce livre* [...] is neither the 'definite article' *le livre* nor the 'demonstrative adjective *ce livre-ci/là*'». A diferència de l'article definit, *ce* funciona com a *specifier* o marcador d'especificitat (Harris, 1978: 77). Es pot comprendre millor la diferència entre *ce* i *le* en la següent taula (basada en Harris, 1978: 76):

	MARCADORS DE GÈNERE I NOMBRE	ESPECIFICADORS	MARCADORS DE PROXIMITAT
llatí clàssic	-	-	HIC:ISTE:ILLE
llatí vulgar	-	ILLE	ECCE ISTE: ECCE ILLE
francès antic	-	<i>le</i>	<i>cel:cest</i>
francès actual	<i>le</i>	<i>ce</i>	<i>ce...ci:ce...là</i>

Taula 14. Evolució de l'article definit francès i de *ce* segons Harris (1978: 76)

En el francès actual, mentre que *ce* assenyalava un referent de la situació discursiva o del discurs en sí, *le* té una funció purament gramatical (Harris, 1978: 74). Per tant, per a poder conjugar la divisió per focus amb l'explicació de Harris (1978), d'un costat, hem relegat els components que indiquen definitud, com l'article definit, com a

³¹ Cal no oblidar que la llengua anglesa requereix de l'ús del pronom i en ocasions pot ser expletiu (ex. *It rains*), mentre que en català no necessita incloure el pronom fort en l'oració per tal que siga gramatical. A més, en català «els pronoms forts són necessàriament definits i no poden tenir una referència arbitrària ni variable» (Todolí, 1998: 27), per això habitualment tenen referents humans i rarament fan referència a coses o animals (RAE-ASALE, 2011: §17.3, 1287). En definitiva, l'emprament del pronom fort pot conduir a una interpretació emfàtica i podria tindre major focus que en anglès (Todolí, 1998: 27; RAE-ASALE, 2011: §17.3, 1287).

elements no focals i, per un altre costat, els casos en què una partícula demostrativa no té una intensitat de focus específica, com el *ce* francès, els considerarem com a demostratius sense contrast focal o sense intensitat de focus específica.

A banda del cas de *ce* francès, hi ha demostratius que no estableixen contrast perquè exerceixen únicament funció anafòrica; com ara, en el seu origen els demostratius (*aqu)eix*, *això* i *aquí*. Com que no apliquen una intensitat de focus específica, aquests casos també seran categoritzats com a demostratius, però sense contrast focal, ja que no distingeixen un focus alt d'un focus baix, sinó que són demostratius que assenyalen sense un contrast específic.³²

Si bé és cert que existeixen formes demostratives que sense una intensitat de focus específica, com afirma Diessel (1999a: 38), «[a]ll languages employ at least some demonstratives that are distance marked». D'acord amb això, en tots els sistemes lingüístics sempre hi haurà mínimament un contrast binari entre dos demostratius.

En resum, podem diferenciar entre elements focals, com els demostratius, d'elements no focals, com l'article definit. Entre els elements que apliquen un focus, n'hi ha que no generen contrast, com és el cas del *ce* francès o les formes que es fan servir només com a anafòrics, i n'hi ha que s'oposen de major a menor intensitat de focus. La intensitat de focus es dividirà segons el nombre de graus que acull un sistema demostratiu: per exemple, un sistema binari separa focus alt de focus baix, mentre que un sistema ternari pot distingir focus alt, focus mitjà i focus baix.

Posant en conjunt totes aquestes dades, podem concebre la distinció entre elements focals de la següent manera:

³² Com el francès *ce*, podríem considerar que el pronom neutre antic *ço* català seria un element sense focus específic. No obstant això, l'ús d'aquesta partícula neutra era pràcticament sempre gramaticalitzat. Com explica Harris (1978: 76-77) en el procés de gramaticalització el component va adoptant un valor funcional. Això provoca progressivament la pèrdua de focus, per aquesta raó la funció *ço* s'acosta a la de l'article.

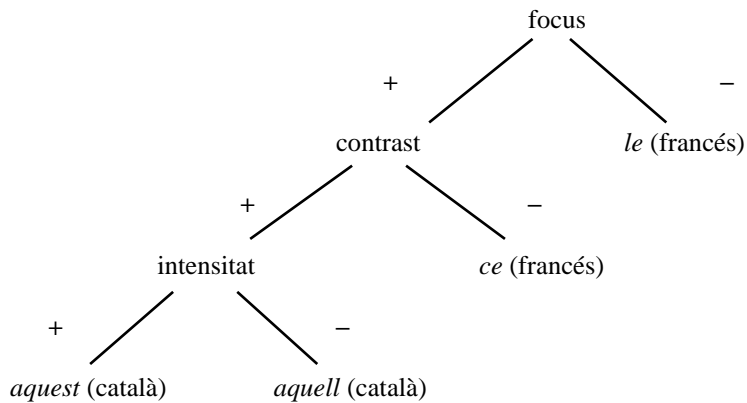

Figura 3. Diagrama dels tipus de focus

En conclusió, encara que també incorporem la idea de distància demostrativa (proximitat *vs.* distància) especialment pel que fa a l'àmbit díctic, adoptarem la diferenciació dels graus demostratius segons la intensitat del focus: el grau de proximitat serà el de major focus (i de major concreció) i el grau de major distància, el menor focus (i menor concreció).

4.3. Valors del referent segons el demostratiu

En § 3 hem revisat les categories del demostratiu i hem diferenciat entre adverbis, determinants i pronoms neutres. Cadascuna d'aquestes categories ofereix una forma i funcionament diferent i, a més, també pot oferir informació sobre les propietats d'allò que designa. En altres paraules, el demostratiu pot aportar trets qualitius de l'element a què fa referència, segons les dimensions que hi haja en cada sistema lingüístic (Diessel, 1999a: 35), a banda del tipus d'identificació referencial que analitzarem en § 5.

Pel que fa al català, podem trobar diversos trets associats a cadascuna de les categories lèxiques dels demostratius. Els adverbis, per exemple, poden expressar un espai concret (*allí*) o una referència més aviat areal (*allà*). En canvi, mentre que els pronoms neutres assenyalen un referent abstracte i per això apareixen en l'anomenat gènere neutre (*això*), els determinants presenten gènere, masculí o femení (*aquell*, *aquella*), i nombre, singular o plural (*aquells*, *aquelles*).

Precisió vs. arealitat	<i>El carregador està {allí/allà}</i>
Especificitat vs. inespecificitat	<i>{Aquell/Allò} està damunt de la taula</i>

Taula 15. Trets qualitius de la referència segons el demostratiu

D'acord amb el que hem assenyalat i atenent a les propietats que el demostratiu expressa del referent, podem distingir dos tipus de trets qualitius: la major o menor concreció especial en els adverbis demostratius i la major o menor concreció de l'entitat denotada en els determinants demostratius i en els pronoms demostratius, respectivament.

4.3.1. La delimitació del referent en els adverbis demostratius

L'adverbi demostratiu no sempre fa referència a punt estàtic, sinó que també pot atribuir-hi la indicació de moviment, de quin ha estat lloc de partida o, també, si ha arribat o està en procés d'arribar. Concretament, i d'acord amb la terminologia de Tekavčić (1972: 569-573), el llatí reconeixia formes de *stato in luogo* (*hic*), *moto per luogo* (*hac*), *moto a luogo* (*huc*) i *moto da luogo* (*hinc*); això és, formes que tenen un caràcter estàtic i expressen pura localització, i formes de caràcter dinàmic referides a l'origen, la meta (o destinació) i la ruta del moviment. Per tant, hi havia la distinció formal permetia manifestar estatisme i tipus de moviments variats:

<i>stato in luogo</i>	↓ •
<i>moto da luogo</i>	• →
<i>moto a luogo</i>	→ •
<i>moto per luogo</i>	• →

Taula 16. Tipus de processos en l'espai (segons Tekavčić, 1972: 570)

En les llengües romàniques la diferència entre la pura localització i el moviment s'expressa per mitjà del verb que acompanya els adverbis demostratius i les preposicions que els admeten com a terme. Sense preposició, l'adverbi demostratiu pot expressar localització o meta del moviment, segons el verb, com mostren respectivament els exemples següents: *Visc allí, Ara aniré allí*. Amb preposicions es

poden expressar altres nocions locatives, com ara, l'origen del moviment (*Vinc d'allí*), la direcció envers un punt (*Vaig cap allí*) o la ruta (*Anirem per allí*).

Ara bé, en les llengües romàniques s'han mantingut derivats dels adverbis llatins en *hic* i en *hac*, però el seu significat ja no s'associa al valor estàtic del primer i al valor dinàmic de ruta del segon, sinó al caràcter més puntual del primer i més areal del segon, parafraçant els termes de Vanelli (1992: 22) *puntualitat* i *arealitat*, respectivament.

En català, els adverbis demostratius van evolucionar des de la forma estàtica HIC, que dona origen a la sèrie amb *-í* (com *ací*, *aquí* o *allí*) i des de la forma que expressa ruta del moviment, HAC, que dona lloc la sèrie acabada en *-à* (com *ça* o *allà*). Aquesta divergència desemboca en una concepció de major concreció en el demostratiu *allí* que no trobem en la forma *allà*, com mostra la definició del *Diccionari Normatiu Valencià* enfront de la de *allà*: *allí* 'En aquell lloc concret' (DNV, 2006, s. v. "allí", segona entrada); *allà* 'En aquell lloc' (DNV, 2006, s. v. "allà").³³

I no només es va desenvolupar així en català: la mateixa distinció la trobem també en castellà (*aquí/acá*, *allí/allà*), en portugués (*aqui/cá*, *alí/lá*) i en italià (*qui/qua*, *lì/là*). Respecte a l'italià, per exemple, «[s]i considera generalmente che gli avverbi di luogo che terminano in *-i* accentuata (*qui*, *costì*, *lì*) indichino un luogo più preciso, più limitato di quelli in *-a* (*qua*, *costà*, *là*), i quali indicherebbero un luogo più largo, più impreciso» (Brodin, 1970: 99).

A banda de la forma mateixa del demostratiu, també hi ha maneres de marcar major precisió amb elements que acompanyen el demostratiu, com ara, *mateix*, que pot assenyalar manca de preferència, per exemple, en *Deixa-ho allà mateix* (IEC, 2006: § 15.5.3). L'ús d'aquest modificador és interessant perquè es pot emprar en totes les categories de demostratiu, no només en els adverbis. De fet, *mateix* també pot aparèixer amb altres tipus de paraules (ex. *jo mateix*, *ahir mateix*, etc.).

Tenint en compte la rellevància d'aquest tema, examinarem la forma *mateix* (i les seues variants flexives *mateixa*, *mateixos* i *mateixes*) amb els demostratius del corpus modern (vg. § 19.1.1). També delimitarem quins elements es poden intercalar determinant demostratiu i substantiu, ja que també poden restringir-ne la referència,

³³ El *Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans* (DIEC2, 2007: s. v. "allí", "allà"), l'adverbi *allí* remet a *allà* i, per tant, els dona com a sinònims, segurament perquè hi ha parlars en què la distinció entre aquests dos adverbis no és tan nítida i perquè en molts parlars s'utilitza generalment la forma *allà*, de manera que s'estableix una oposició entre només dos adverbis: *aquí* (focus alt) i *allà* (focus baix).

especialment per a establir una relació anafòrica, com ara, *dit* (ex. *Aquest dit senyor*) o *tal* (ex. *Aquest tal doctor Blanes*) (vg. § 19.1.2).

4.3.2. El focus i el contrast

Com hem indicat abans, Lakoff (1974: 347) s'adona de la relació entre el demostratiu de major focus *this* i l'article indefinit *an*: «*He kissed her with {this/an/*the} unbelievable passion*». De fet, té un component sorpresiu que s'ha equiparat amb l'exclamació (Potts i Schwarz, 2010; Davis i Potts, 2010), com era obvi en l'exemple que acabem d'esmentar.³⁴ També, Givón (2015: 320) considera *this* com un indefinit, el qual té un efecte de relleu temàtic semblant al dels articles indefinits. Per una altra banda, el demostratiu de menor focus, *that*, seria intercanviable per l'article definit *the* (seguint els exemples de l'apartat anterior tindriem *Check the oil?* i *How's the throat?*).

demostratiu [+ focus]	<i>Va agafar aquesta bossa de tela que està ara de moda</i>
article indefinit	<i>Va agafar una bossa de tela que està ara de moda</i>
demostratiu [- focus]	<i>Va agafar aquella bossa de tela que hi havia a la botiga</i>
article definit	<i>Va agafar la bossa de tela que hi havia a la botiga</i>

Taula 17. Connexió funcional entre tipus d'articles i de demostratius.

Tanmateix, no oblidem que els demostratius, a diferència dels articles, tenen focus i això provoca que no sempre siguin intercanviables, com ocorre amb els exemples de Lakoff (1974: 347-348), que reproduïm traduïts en (13), ni tampoc es poden entendre sempre de la mateixa manera, com en els exemples de (14) (inspirats en Briz i Prunyonosa, 1987: 69):

- (13) a. *{Aquest/*Un} Henry Kissinger és realment especial!*
 b. *{Aquest/*Un} Fred Snooks resulta que té 24 gats.*
- (14) a. *Un gos rabiós es va llançar damunt d'un xiquet que jugava al carrer...*
 b. *Aquest gos rabiós es va llançar damunt d'aquest xiquet que jugava al carrer...*

³⁴ «Notice how the modifiers tending to cooccur with 'this', i.e. "really", "wild", "gigantic", and "all" seem to be extreme exaggeration, whereas those cooccurring with 'that' in the data, "specific", "classic", "traditional" are much more neutral» (Strauss, 2002: 151).

Si ens fixem en (14), en cas que algú comence de sobte a contar una història i apareguen nous referents, és habitual i coherent emprar l'article indefinit, com ocorre a (14a). Si, en canvi, fa ús dels demostratius, com a (14b), es crea un focus sobre, en aquest cas, el gos i el xiquet de la història. En aquest cas, l'oient es veure forçat a buscar si coneix ambdós referències. Si no les reconeix (i no pretén trencar el vincle comunicatiu i obviar el parlant) preguntarà sobre els referents; a tall d'exemple, "de quin gos i quin xiquet parles?".

A pesar de les semblances, per un costat, l'article pot presentar i actualitzar; de fet, la funció d'actualització esdevé necessària per tal que el substantiu esdevinga d'essència a existència (Hernández González, 1980?: 34-35). Com explica Leiss (2000: 273), l'article és un indicador referencial (pressuposadament) comú, que té la capacitat de ser percebut (ni que siga en la imaginació), a diferència de l'absència de l'article, que pot mostrar-ne una idea abstracta o més conceptual (Leiss, 2000: 273).

En canvi, per un altre costat, el demostratiu assenyala i posa un focus sobre un referent que puga ser (re)conegut en l'entorn díctic o discursiu. Els demostratius són elements opacs (Eguren, 1999: § 14.2.2.2) i necessitat de remetre a un referent que se situe en la situació comunicativa.

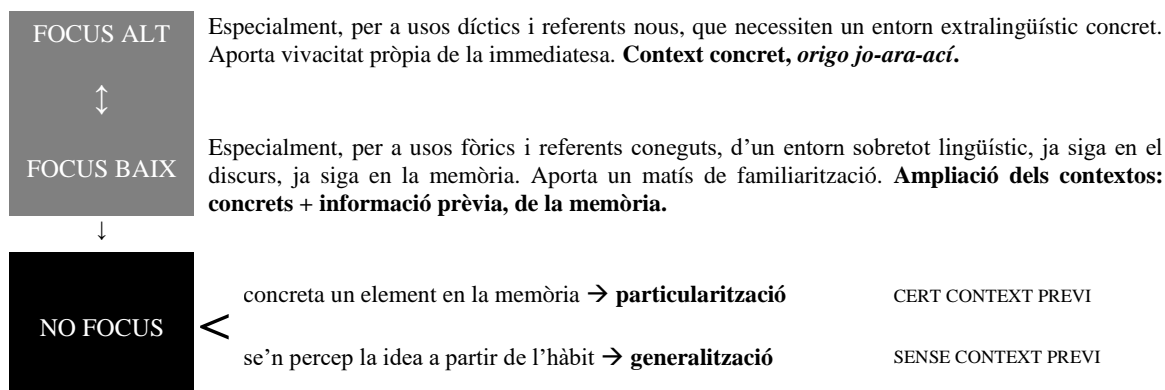
També és cert que, ben mirat, la relació del demostratiu de focus alt amb l'article indefinit és diferent de la vinculació entre el demostratiu de focus baix i l'article definit, els quals van associats ja des del mateix ètim. La relació entre demostratiu de focus baix i article definit es remunta a la seua etimologia: el demostratiu llatí de focus baix, ILLE ('aquell') evoluciona a l'article peninsular català en la seua variant àtona (*el*), que actualment no té focus.³⁵

Pensem que no és casual el fet que el demostratiu de menor focus haja estat el que evolucione cap a un component sense focus: és possible que la familiarització amb el referent comporte la reducció de la intensitat del focus i, en conseqüència, que la noció referida fora més genèrica. Al voltant de l'evolució d'aquesta familiarització, prenem les paraules de Harris (1978: 77), qui explica que l'article desenvolupa un «dual role, at times semantically motivated – indicating one specific noun – at times grammatically

³⁵ Tal com tractarem llargament a § 7, el desplaçament semàntic de l'article (ILLE >) *el*, així com el salat (IPSE 'mateix' >) *es* (DCVB, 1993: s. v. "es, f. sa, pl. ses"), mostraria el desgast i la desaparició del focus del que era demostratiu en llatí.

motivated – functioning as the unmarked element use [...], when no other determiner is generated in surface structure».

Per tant, en l'evolució semàntica del demostratiu llatí a l'article sembla que es bifurca cap a la concreció de l'element en la memòria, és a dir, cap a la particularització (ex. *Tinc el gos malalt* = 'el nostre gos'); o bé, cap a la conceptualització d'una noció a través de l'hàbit, això és, a la generalització (ex. *El gos és un animal fidel* = 'qualsevol gos').

Taula 18. Fronteres segons la intensitat del focus o amb absència de focus.³⁶

Hem esmentat ja a § 3.2.1 la distinció de Harris (1978, 1980) entre *definiteness*, tret típic de l'article, i *demonstrativeness*, propi del demostratiu arran de l'emergència del focus. Per tant, la diferència principal entre article i demostratiu és que el segon té focus, mentre que el primer no. A pesar d'això, el contrast entre aquests dos elements no es produeix de la mateixa manera en totes les llengües.

Fixem-nos per exemple en el fet que, sobretot en l'àmbit iberoromànic i en català, hi ha un ús actual més ampli de l'article que no en altres llengües romàniques. On altres romanços es fan ús de formes demostratives,³⁷ llengües com el portugués, el castellà o el català utilitzaran l'article si no pretenen un efecte contrastiu:

³⁶ Cal diferenciar l'absència de focus, com l'article, de la manca d'intensitat focal específica, com el cas de *ce* en francès). En el primer cas no hi ha cap focus, mentre que en el segon n'hi ha, però sense una graduació específica i precisa.

³⁷ De fet, el romanés té el seu propi article demostratiu *cel, cea, cei, cele* (Sala, 1998:128), que es pot veure a la taula 19.

Portugués	Castellà	Català	Francés	Italià	Romanés
<i>o mais grande</i>	<i>el más grande</i>	<i>el més gran</i>	<i>le plus grand</i>	<i>il piú grande</i>	<i>cel mai mare</i>
<i>o de adiante</i>	<i>el de delante</i>	<i>el de davant</i>	<i>celui en face</i>	<i>quello davanti</i>	<i>cel din față</i>
<i>o que queiras</i>	<i>el que quieras</i>	<i>el que vulgues</i>	<i>celui que tu veux</i>	<i>quello che voglia</i>	<i>ceea ce vrei</i>

Taula 19. Construccions relatives amb article o demostratiu

Com podem comprovar a partir de la taula 19, dins de la Romània hi ha divergència entre la selecció de l'article o el demostratiu a l'hora d'acompanyar una oració de relatiu, un sintagma preposicional encapçalat per *de* o un superlatiu relatiu.

En les llengües iberoromàniques com el portugués o el castellà, l'article mostra major autonomia (Hernández González, 1980?: 692), per això s'admet davant d'una oració de relatiu o d'un sintagma preposicional amb *de*. Com veiem, l'article català també funciona amb aquestes combinacions. En canvi, altres llengües romàniques com el francès, l'italià³⁸ o el romanés només admeten el demostratiu per a aquestes construccions.

Per tal de comprovar quin grau de coincidència funcional hi ha entre l'article definit i els demostratius en català, en la taula 20 hem confrontat l'article amb els diferents tipus de determinants demostratius en les construccions esmentades. En certs contextos seran completament gramaticals (✓), mentre que altres poden produir agramaticalitat (✗) o estranyesa (?):

³⁸ Brodin (1970: 106) anota un exemple de l'*Orazia* d'Aretino (segle XVI) en què sembla que s'admet l'article davant del sintagma preposicional amb *de*: «la vita di Gesù Cristo e *la* di Maria Vergine, e *la* di Tommaso d'Aquino». La investigadora adverteix que es tracta d'una forma demostrativa antiga reduïda de *quella*, provinent directament de *ILLA* > *la*.

	Relativa amb <i>que</i>	Sintagma preposicional introduït per <i>de</i>	Superlatiu relatiu	
ARTICLE	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Indicatiu (ex. <i>El que fa tard no ve</i>) ✓ Subjuntiu (ex. <i>El que faça tard no vindrà</i>) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Especificatiu (ex. <i>El de les sabatilles va a la biblioteca sempre</i>) ✓ Possessiu (ex. <i>El (fill) de Pere va a la biblioteca sempre</i>) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Superlatiu dític o no (ex. <i>Joan {és/sempre va ser} el més alt</i>) 	
DEMONSTRATIUS	focus baix	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Indicatiu (ex. <i>Aquell que fa tard no ve</i>) ✓ Subjuntiu (ex. <i>Aquell que faça tard no vindrà</i>) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Especificatiu (ex. <i>Aquell de les sabatilles va a la biblioteca sempre</i>) ? Possessiu (ex. ?<i>Aquell (fill) de Pere va a la biblioteca sempre</i>) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Superlatiu dític (ex. <i>Joan és aquell més alt</i>) ? Superlatiu no dític (ex. ?<i>Joan sempre va ser aquell més alt</i>)
		focus mitjà	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Indicatiu (ex. <i>Eixe que fa tard no ve</i>) ✗ Subjuntiu (ex. *<i>Eixe que faça tard no vindrà</i>) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Especificatiu (ex. <i>Eixe de les sabatilles va a la biblioteca sempre</i>) ? Possessiu (ex. ?<i>Eixe (fill) de Pere va a la biblioteca sempre</i>)
	focus alt		<ul style="list-style-type: none"> ✓ Indicatiu (ex. <i>Este que fa tard no ve</i>) ✗ Subjuntiu (ex. *<i>Este que faça tard no vindrà</i>) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Especificatiu (ex. <i>Este de les sabatilles va a la biblioteca sempre</i>) ? Possessiu (ex. ?<i>Este (fill) de Pere va a la biblioteca sempre</i>)

Taula 20. Correspondència entre article definit i demostratiu (formes valencianes) en construccions de relatiu, preposicionals amb *de* i superlatives relatives.

Com a conclusió general podem afirmar que l'article es pot fer servir en totes aquestes construccions, mentre que els demostratius presenten certes restriccions; concretament, en l'oració de relatiu en indicatiu, amb un ús específicatiu del sintagma preposicional amb *de* i amb una funció dítica en el cas del superlatiu relatiu. Només hi difereixen els demostratius de focus baix, ja que són possibles també en la construcció amb un relatiu en subjuntiu:

- (15) *Aquell* que hi vaja, serà benvingut; *Allò* que vinga, bo serà; *Allà* on vages et vigilaré.
- (16) *El* que hi vaja, serà benvingut; *El* que vinga, bo serà; *Al lloc* on vages et vigilaré.

Ara bé, en aquests casos, el demostratiu no funcionaria amb el focus habitual: la construcció relativa funciona conjuntament; ja que, realment, no remet a cap element identificable. Per tant, el demostratiu no estaria focalitzant un referent, ja que el present de subjuntiu provoca indeterminació temporal o inactualitat (Pérez Saldanya, 1988: 37)

i dota la frase d'un sentit més genèric, hipotètic, per la qual cosa tant l'article com el demostratiu de tercer grau s'agrupen amb l'oració de relatiu especificativa.

Així doncs, si llevem la subordinada *que vinguen/et diguen* canviaria el sentit: mentre que **Para atenció als* seria agramatical, el cas de *Para atenció a aquells* podria no interpretar-se de la mateixa manera, sinó que s'entendria més aviat com a díctic o, de manera més rebuscada, com a anafòric (*Para atenció a aquells* [de què t'acabe d'advertir]).³⁹

Respecte al castellà, Prado (1997) comprova aquesta qüestió i, mitjançant la construcció de demostratiu més oració relativa amb present d'indicatiu o de subjuntiu, diferencia entre dues possibles lectures: una interpretació referencial o identificable, (17a), enfront d'una opaca o no identificable, (17b), que seria possible amb un demostratiu de mitja distància però no amb un de proximitat, com es pot comprovar a (18).

- (17) a. *Ese amigo de tu hermano que tiene los ojos azules es afortunado.*
b. *Ese amigo de tu hermano que tenga los ojos azules es afortunado.*
- (18) a. *Este amigo de tu hermano que tiene los ojos azules es afortunado.*
b. **Este amigo de tu hermano que tenga los ojos azules es afortunado.*

Les oracions extretes de Prado (1997:44) fan intuir que, com més pròxim és el demostratiu, major és el focus i, consegüentment, la discriminació del referent és més específica i precisa. Per tant, el grau de proximitat seria incompatible amb la interpretació no específica que aporta el subjuntiu. I, si bé es mira, la frase (17b) en català no es podria considerar, al nostre parer, gramatical: *²Eixe amic del teu germà que tinga els ulls blaus és afortunat.*

És possible que el castellà haja estés el funcionament del demostratiu intermedi; atés que, com explica García García (2013: 19), en l'àmbit audiovisual ha augmentat l'ús de la forma *ese* i, fins i tot, per mitjà de l'ús díctic de la fantasia arriba a ocupar la funció que li era pròpia a l'article: «Más que ante una innovación, pues, estamos ante un uso cada vez más frecuente -en una situación comunicativa determinada- de una capacidad prevista dentro del sistema. [...] Por lo tanto, la revalorización de *ese* supone, en realidad, la confluencia en el sistema con el artículo».

³⁹ Funcionaria així mateix en castellà (RAE-ASALE, 2009: 1295).

En qualsevol cas, i a pesar que en certs contextos l'article i el demostratiu de tercer grau siguen equivalents, no sempre es poden intercanviar. Al cap i a la fi, el demostratiu conté un ús focalitzador i l'article no, i això comporta que el demostratiu no es pugui usar quan es parla emfàticament d'una quantitat, com en (19), o amb hi ha una quantificació negativa, com en (20).

- (19) a. *Ja no li queden diners. No vull saber els que haurà gastat al viatge.*
 b. *Ja no li queden diners. ?No vull saber aquells que haurà gastat al viatge.*
- (20) a. *No vulgues seguir els passos de ningú.*
 b. **No vulgues seguir aquells passos de ningú.*
- (21) a. *Hi ha molts tipus de famílies i la de Francesc era particular.*
 b. *?Hi ha molts tipus de famílies i aquella de Francesc era particular.*

També, el demostratiu crea certa estranyesa quan acompanya una oració atributiva encapçalada per *de*, a l'estil de (21).⁴⁰ I, de la mateixa manera, les construccions amb demostratius no sempre admeten l'article: la *GLC* (IEC, 2016: 604, §16.4.2.) exposa que davant de la preposició *amb* es pot emprar el demostratiu de llunyania, però no l'article (ex. «*Convidaré aquells amb qui he col·laborat durant el curs*»), com en (22).

- (22) a. *Vull aquesta amb el disseny ~ Vull aquesta camisa amb el disseny*
 b. **Vull la amb el disseny. ~ Vull la camisa amb el disseny*
- (23) a. *Aquell de tots vosaltres que no diga res, se'n va. ~ Aquell que no diga res, se'n va.*
 b. *?El de tots vosaltres que no diga res, se'n va.⁴¹ ~ El que no diga res, se'n va.*
- (24) a. *No ve aquell, ve l'altre ~ No ve aquell xic, ve l'altre.*
 b. **No ve el, ve l'altre. ~ ?No ve el xic, ve l'altre⁴²*

⁴⁰ Aquestes frases estan inspirades en RAE-ASALE (2009: 1290 i 1297). És més, el castellà té encara més accepcions en què un article seria difícilment intercanviable per un demostratiu, tal com exposa Díaz (1998: 195): «a) *La casa por la que pagué tanto dinero no tiene calefacción*; b) *Me admiro de lo bien que vives*; c) *Le desesperava lo bueno/buena que era*, y d) *El que hayas llegado no te da derecho*, no es possible substituir el artículo por un demostrativo [...]. En a) el artículo aporta el género y el número a una palabra *-que-* que no lleva las marcas, de la misma forma que lo vemos comportarse con *cual* [...]; en b) y c) un enunciado exclamativo independiente se transforma en miembro ocasional de función sustantiva (primaria) [...] y en d) el artículo es optativo y parece atender al énfasis de la expresión».

⁴¹ Tot i això, en diverses zones del castellà hispanoamericà sí que és possible la solució amb article: «*el de ustedes que se atreva, los de los soldados que fueron capaces de resistir*» (RAE-ASALE, 2009: 1300)

⁴² Exemple traduït de Vanelli (1992: 117).

(25) a. *Van dur aquests pocs ~ Van dur aquests pocs que quedaven*

b. **Van dur els pocs ~ Van dur els pocs que quedaven.*⁴³

En efecte, a diferència de l'article, el demostratiu inclou un punt d'atenció que restringeix o defineix el referent i aquesta noció restrictiva comporta que siga millor acollit que l'article quan hi ha contrast, com (23) o (24) i que tinga més afinitat distribucional amb els quantificadors: *(En) vull una/alguna/diverses/pocs/aquests amb el disseny.*

4.3.3. Matisos emotius del demostratiu

No podem dir que la llengua catalana dispose en tots els casos d'un gènere neutre, encara que en tinga alguns components residuals, com són els pronoms neutres demostratius, el pronom feble *ho* i, en un ús no normatiu, la forma *lo* de l'article. Per al tipus de noció conceptual que aporta *açò*, *això* o *allò* (vg. § 3.3). Encara que habitualment s'associe el neutre a la manca d'animaticitat, exactament remet a una referència abstracta o incomptable. Es tracta al capdavant d'un canvi de matis, ja que fer ús del pronom neutre demostratiu per a referir-nos a un ens animat (com ara, una persona) el redueix a la cosificació,⁴⁴ a excepció del mallorquí i menorquí en què els pronoms neutres demostratius es poden emprar per a «designar persones o animals» (DCVB, 1993: s. v. “açò”, “això” i “allò”).

Així doncs, a grans trets, aquest efecte no es trobaria en el demostratiu determinant, el qual remet a una referència comptable, concreta i delimitada (per gènere i nombre). De tota manera, el demostratiu determinant també pot aportar un matis valoratiu en determinats contextos com apunta Brucart (2008: § 7.4.3) respecte al demostratiu postnominal:

Tot i ser bastant freqüents en català, els sintagmes amb demostratiu postnominal constitueixen una opció marcada [...] tendeix a preferir la segona classe [la valoració] i dintre d'aquesta, els

⁴³ Frases adaptades de RAE-ASALE (2009: 1299); on es parla d'un ús pronominal de l'indefinit *poco*. En efecte, és interessant el cas de *poc*: no es pot donar amb altres indefinits com *molt* (**Aquests molts*), i es mostra en vies de lexicalització, per exemple, a través de l'ús del diminutiu (*aquest poquet ~ *aquest moltet*). En definitiva, *poc* resulta com una mena de numeral inespecífic, ja que en plural (*aquests pocs / aquestes poques*) la referència pareix referir-se a més d'una unitat, sense concretar-ne un límit; mentre que el singular (*aquest poc / aquesta poca*) és com si la referència fora un element partit, tampoc especificat.

⁴⁴ Ho trobem en el corpus CoValC (inèdit) en referència a un xic del programa de televisió, al qual es critica per la seua indumentària i imatge:

(i) A: colló va normal/ [una camisa]

D: [*a(i)xò*] un kinki/ i no va com e(i)xe// de moment el bigot ja fa fatal (C1: 326-327)

que suposen una valoració pejorativa. [...] És possible que la tendència a atribuir el contingut pejoratiu a les construccions dítiques de (84b) [*El cambrer aquest és...*] estigui relacionada amb l'efecte de menyspreu implícit que significa designar una persona a través del demostratiu (Brucart, 2008: 1495).

En efecte, recordem que el determinant demostratiu té diverses posicions (vg. § 3.2.2) i, de fet, es pot derivar un ús pejoratiu tant en els contextos en què apareix posposat (ex. *La dona aquesta què vol?*) com també quan s'usa sense nom explícit (ex. *Aquesta què vol?*), així com la seua posposició (ex. *La dona aquesta què vol?*). Per a explicar aquesta valoració, s'ha recorregut a una ampliació emocional de la interpretació dels graus per distància, un plantejament que sembla estar emparentat amb el matís despectiu que tenia el grau intermedi *ISTE* en llatí (Andrade, 1999: 161-162). Recollim a continuació referències a usos expressius dels demostratius realitzades per diferents lingüistes:

El demostrativo castellano vinculado a la primera persona expresa a menudo un matiz afectivo cariñoso, señalando la proximidad sentida interiormente. [...] Razones psicológicas similares, aunque en dirección completamente opuesta, llevan a la elección del demostrativo que señala la segunda persona para indicar algo que se desprecia, en español: "Quién es *ese* tipo?". Es un uso que ya existía en latín. (Vidal, 1967: 199-200)

The conditions which determine this empathetic use of the marked member of these deictically opposed demonstratives and adverbs are difficult to specify with any degree of precision. But there is no doubt that the speaker's subjective involvement and his appeal to shared experience are relevant factors in the selection of those demonstratives and adverbs which, in their normal deictic use, indicate proximity. (Lyons, 1977: 677)

El demostrativo pospuesto es redundante por lo que respecta a la identificación y esto provoca, lógicamente, un refuerzo de los otros rasgos del demostrativo: clasificación y localización. El reforzamiento deíctico consiste con frecuencia en señalar un alejamiento psicológico con carácter despectivo: [...] ¡*las tías brujas esas!*!". (Fernández-Jardón, 1983: 84)

Futhermore, notions such as 'near to the speaker' may be interpreted not only in the literal, physical sense, but also by extension to 'psychological proximity'. (Anderson i Keenan, 1985: 278)

Se ha observado cierta tendencia a añadir ADJETIVOS VALORATIVOS a los grupos nominales formados con los demostrativos *ese* y *aquel* en el uso evocador que se describe. La expresión

de la distancia o la lejanía figurada se acompaña así de juicios de valor que presentan subjetivamente lo que se desea traer a la memoria (RAE-ASALE, 2011: 1284)

[E]l segundo grado del demostrativo en español (“*esos* hombres”) ofrece un punto de vista del narrador menos empático con lo que se narra y con el protagonista (Cuenca i Ribera, 2013: 56).

Com havíem apuntat breument a § 4.2.4, aquest tipus d’efecte s’anomena *dixi emotiva, empàtica o afectiva*. La primera a estudiar aquest fenomen fou Lakoff (1974). La investigadora parla d’un efecte de camaraderia que sorgeix en qualsevol grau, tant en *this*, (26), com en *that*, (27). En conseqüència, s’adona que el valor dels demostratius no sempre s’ajusten a criteris de proximitat o llunyania:

- (26) a. This Henry Kissinger really is something! (Lakoff, 1974: 347)
- b. This Fred Snooks turns out to have 24 cats (Lakoff, 1974: 348)
- (27) a. Check that oil? (Lakoff, 1974: 351)
- b. How’s that throat? (Lakoff, 1974: 352)

En els demostratius de (26) no trobem un valor realment contrastiu, sinó que hi ha, més aviat, una mena d’èmfasi o afectivitat (RAE-ASALE, 2011: 1298). Tampoc es tracta d’un valor despectiu del *that* de (27), sinó que concretament es genera amb l’oient un efecte de solidaritat o, tal com anomena concretament Lakoff (1974: 347), camaraderia. El cas de (27b) és interessant perquè pareix que el referent del demostratiu (el qual pertany a l’oient, la gola) tinga entitat pròpia i es contemple des d’un punt de vista extern. Els mateixos efectes es donen en el català actual; com es mostra a través d’alguns exemples que posem a continuació. En (28) trobem exemples que no són exactament contrastius.

- (28) a. [El parlant A explica com una companya rep una crítica per part del seu cap]
 A: [...] se li queda mirant i fa / “*estaa...*” (Martín Miñana, 2022: 83)
- b. [Una participant de la conversa es moca i, malgrat el mocador, parlen que es veuen els mocs, a què fan referència amb la metàfora del molusc] F: un tentacle? /// *això* és el polp! (Martín Miñana, 2022: 87)

D’una banda, en (28a) apareix el demostratiu *esta* amb un valor pejoratiu, en què el superior mira a la treballadora i expressa menyspreu per mitjà del demostratiu. D’altra banda, en (28b) el demostratiu assenyala una part de l’interlocutor, els mocs de

l'oient. No podem afirmar que es genera un sentiment de camaraderia perquè s'està fent burla de l'oient. Però, l'ús d'un demostratiu en comptes d'una altra possibilitat, com ara, un possessiu (per exemple, *Els teus mocs són el polp* per *Això és el polp*) sembla que assenyalen cap a una entitat que no forma part de l'interlocutor.

Especialment aquest últim exemple mostra que aquest ús del demostratiu aporta certa implicació. El fet de deixar de banda un element, humà o no humà, que és avaluat conjuntament per parlant i oient, pot fer emergir l'esmentada camaraderia o involucració entre aquests agents sempre que es coincidisca en la valoració (positiva o negativa). Com defén Tomasello (2014), l'avaluació o la mateixa mirada conjunta d'allò extern és important des d'una perspectiva social,⁴⁵ ja que permet la coordinació mental de parlant i oient(s).

A partir d'això, es pot comprendre que, si el referent del sintagma amb el demostratiu és una entitat humana, pot emergir un efecte més intens perquè, en certa manera, es cosifica o s'objectifica el referent de què es parla. Ara bé, seguint Sichel i Wiltschko (2018), quan es parla i es focalitza sobre una entitat humana, en realitat, es genera en aquest un canvi d'estatus de *participant en el discurs a referent del discurs*. Per consegüent, a l'hora de referir-nos a algú durant una conversa, no el cosificaríem, sinó que bandejaríem la seua participació en el discurs.⁴⁶ Així, sorgeix el que anomenen *Negative-effect* (o *N-effect*) (Sichel i Wiltschko, 2018).

Siga com siga, la dixi emotiva es genera quan el parlant no només s'involucra amb el referent, sinó també amb l'oient. En el cas de l'ús emotiu del demostratiu, el parlant pot llançar un focus sobre un referent i, alhora, pot posar en joc la seua imatge. Per això, la dixi emotiva va vinculada més aviat al procés de *intersubjectivació*, i no tant amb la *subjectivació*, ja que hi ha la negociació de la imatge que projecta el parlant cap a l'oient i la seua evolució depén d'aquest factor (vg. § 2.2).

⁴⁵ «There are collectively accepted perspectives on things (e.g., how we classify the animals of the forest, how we constitute our governing council) and collectively known standards for how particular roles in particular cultural practices should be performed—indeed, must be performed—if one is to be a member of the group. The group has its perspective and evaluations and I accept them» (Tomasello, 2014: 92).

⁴⁶ «Individuals who can function as discourse participant can also function as discourse referents, but not vice versa; not all individuals who can function as discourse referents can also function as discourse participants.. [...] For salient human individuals, this will have the effect of negative appraisal: a potential discourse participant is demoted to merely being a discourse referent, in other words, someone we talk *about* but not someone we talk *to* or someone who could talk to us. This is the content of the N-effect.» (Sichel i Wiltschko, 2018: 371).

De fet, és convenient tindre en compte que l'efecte afectiu, despectiu o col·loquialitzant actual (Martín Miñana, 2022) no s'observa de la mateixa manera en la llengua antiga:

- (29) [En un judici] Lo pare dix: –Qui eren? E aquest auí que: **Aquex** d'en Bartomeu Pons ere. E pus non pòch auir. (*No serets tots temps batle 1*, CICA, XIVb, OR:B, p. 27)
- (30) [Conversa entre un guàrdia reial i un rei] al qual respongué un de la guarda dihent: “Qui és **aqueix** qui mana que li donen lo castell?” Dix lo rey: “Jo só n'Anphós rey de Aragó y de Mallorca” (*Història general del Regne de Mallorca*, CICA, XVIb, OR:B, p. 373)

Actualment aquest ús del demostratiu sense nucli es podria considerar de manera despectiva, per la qual cosa, a l'hora de fer-ne una actualització, tal vegada seria millor emprar l'article o algun altre component no marcat pel focus en ambdós casos: *El [fill] d'en Bartomeu Pons* i *Qui és el que mana que li donen el castell?*. En certa manera, aquest ús constant dels demostratius en el lloc que actualment ocupa l'article o el pronom de tercera persona, entre altres, era propi de la llengua antiga, «resultant-ne una sintaxi feixuga i repetitiva» (Batlle *et al.*, 2016: 542).

Fins i tot, era habitual fer servir els demostratius amb antropònims o topònims, no per a realitzar un contrast i usar-lo com a nom comú (ex. *Aquesta Paula que va vindre ahir* o *En aquella València medieval hi havia...*), ni tampoc com a emfàtic o afectiu que podem veure en el col·loquial actual (ex. *Aquest Pere... no té remei*) (RAE-ASALE, 2011: 1297-1298). Més aviat, s'utilitzava el demostratiu com a menció anafòrica, amb l'afany de reprendre i explicitar el referent concret en cada moment:

- (31) Fou Almicar Barcino pare del Gran Anibal: lo qual nasque en la Isla Tricada ò Conillera de Mare Española, de **aquest Anibal**, y de ses victories estan plenas las historias (*Geografia de Catalunya*, CIGCMod, XVIIa, OR:C, p. 274)
- (32) cap a Lleyde a resibir las dos fillas que tenia a Gratallut y lo dia 23 tornà ab las noyas y la señora que las·bia anades a buscar, y **en esta ciutat de Gratallut** esta señora begé al gran esperit del governador (*Successos de Barcelona (1822-1835)*, CIGCMod, XIXa, OR:C, p. 111)

5. MODES DE LA REFERÈNCIA

En § 4.3. hem revisat els trets d'íctics (focus) i qualitius (gènere, nombre, caràcter humà o no, grau de concreció...) que el demostratiu emet sobre l'entitat a la qual al·ludeix. Els demostratius, a més, poden posar en joc diferents procediments per a identificar el referent. Es tracta del que s'anomena *modes de la referència*. El mode de la referència, concretament, és el tipus de procediment identificatiu que vincula el demostratiu amb el lloc, la persona o l'entitat a què fa referència. Exactament, és la manera com el demostratiu apunta cap al referent o el recupera.

Es tracta d'un factor important a l'hora de construir un discurs, perquè els demostratius funcionen eminentment com a components que evoquen referències, ja siguin de l'entorn discursiu, ja siguin en el discurs mateix. El mode de la referència, per tant, permet saber de quina manera s'està enfocant l'atenció cap al referent i com s'ha de (re)conèixer:

These functions effect the coordination of speaker and addressee's mental activity in the complex negotiation of meaning which is discourse. Under this conception, the object of both deixis and anaphora is to ensure that the speech participants are 'on the same wavelength' with respect to their focus of attention at any point in the discourse (Cornish, 1999: 25).

A grans trets, juntament amb la menció o la descripció, el demostratiu és un recurs habitual per a recrear o referir-se a qualsevol lloc o a qualsevol ens, sobretot si es pretén situar el referent dins de l'espai comunicatiu: «The importance of locational specifications in general can be gauged from the fact that there seem to be two basic ways of referring to objects –by describing or naming them on the one hand, and by locating them on the other» (Levinson, 1983: 79).

És més, tradicionalment (vg. capítol 2), la definició base dels demostratius se sol fer d'acord amb un sistema gradual de distància, ja que la ubicació segons la proximitat es considera el mode de referència originari, com debatrem en § 5.2. És clar que l'ús d'íctic situacional no és l'únic que s'empra; per exemple, el demostratiu és capaç de reprendre un referent que encara no haja estat introduït en la conversa i que provinga d'una informació compartida pel parlant i oient, i també, pot funcionar com a mecanisme de cohesió textual.

En conseqüència, tal com hem anat considerant en § 4, la visió tradicional dels graus demostratius classificats atenent a la distància no resulta segurament la més

idònia, perquè obliga a reinterpretar tota la resta de modes de la referència a partir d'aquest paràmetre. És per això que hem optat també per considerar que els demostratius expressen diferències de focus, de major o menor intensitat (Diessel, 1999a, 2006).

Aquesta concepció, com hem indicat, permet entendre el demostratiu com un element que focalitza certs punts durant l'intercanvi comunicatiu humà i no només amb el sentit originari de localització en l'entorn extralingüístic. Per això, pensem que la idea de [+] o [-] focus s'adapta més adequadament al conjunt de modes de la referència que pot desenvolupar un demostratiu.

A més, aquest tractament no es contradiu amb el fet que el demostratiu pugui exercir la funció bàsica de marcar distància, ja que amb aquest ús el demostratiu s'empra per a focalitzar i apuntar cap a un ens o un lloc, tant en l'espai extern al discurs mateix com en altres modalitats. En paraules de Cornish (1999: 28):

[I]n contrast to what is implied by the conventional definition of deixis [...] this indexical procedure may operate either within the primary deictic field constituted by the immediate context of utterance or within the discourse context corresponding to the mutually validated interpretation of the preceding text [...] assumed by the speaker at the point of use. What links the two 'fields' is that they are both incorporated in the cognitive or memory representation of the discourse as a whole which is being constructed by the communicators as the exchange proceeds.

5.1. Tipus de modes de la referència

Seguint Diessel (1999a), hi ha quatre grans modes de la referència que empren els demostratius: *exophoric use* (ús exofòric o dixi), *anaphoric use* (anàfora), *discourse deictic use* (dixi discursiva) i *recognitional use* (ús reconeixedor, evocador o dixi de la fantasia). Aquests modes de la referència es poden dividir en dos blocs (Halliday i Hasan, 1976: 57-96, *apud* Diessel, 1999a: 93): l'exofòric (o *exophoric use*), i l'endofòric, en què s'encabeixen la resta d'usos (*anaphoric use*, *discourse deictic use* i *recognitional use*). Seguidament anirem desgranant com funcionen aquests modes, si hi ha variants i veurem quins són els modes de la referència que hem delimitat per al nostre estudi.

a) La funció dística

La dixi és una funció pragmàtica que es processa dins dels paràmetres de la situació comunicativa. En el cas dels demostratius, l'ús dístic assenyala un lloc o ens localitzat en l'entorn que conforma l'acte de parla. D'acord amb Diessel (1999a: 93), aquesta és la funció primària del demostratiu.

En § 4.1 hem vist que els conceptes de dixi i demostratiu han estat associats des de la tradició gramatical grecolatina: la noció grega δειξις ('assenyalar') va ser traduïda a la llatina *demonstrativus*. Malgrat això, els demostratius i la dixi són termes diferents. D'un costat, encara que siga la seua funció primària, els demostratius poden exercir altres modes de la referència que la dixi. De l'altre costat, hi ha altres components que poden funcionar com a dístics, com ara, pronoms persona (ex. *jo, tu*) o adverbis de temps (ex. *ara, demà*).

Més endavant, en § 5.1.1, ens fixarem en les diferències que s'estableixen entre aquests tipus de dixi. La funció dística, que s'ancora a l'entorn comunicatiu, s'ha oposat tradicionalment a la funció anafòrica, que revisarem a continuació.

b) La funció anafòrica

En contraposició a la dixi, hi ha hagut tradicionalment l'anàfora, o *tracking use* per a Himmelmann (1996). Exerceix la funció de reprendre una referència ja esmentada en el discurs anterior. Tradicionalment ha existit la distinció entre dixi, com a indicació situacional i extralingüística, enfront d'anàfora, com a paradigma dels modes no situacionals i lingüístics) (Himmelmann, 1996: 218).

És interessant, però, la categorització de Bühler (1979), qui va incloure l'anàfora com a categoria dística. Per a Bühler, si dixi significa 'assenyalar', els demostratius són conceptes que assenyalen, tant en context extralingüístic com lingüístic. Com veiem, aquesta proposta segueix novament la idea que, al cap i a la fi, l'anomenada *demonstratio ad oculos* (també anomenada funció exofòrica o ús situacional) conforma la base de la resta de modes de la referència (vg. § 5.2).

Concretament, Bühler (1979) va dividir els modes referencials entre la *demonstratio ad oculos*, la dixi anafòrica i la dixi *am Phantasma*. Quant a la *demonstratio ad oculos*, es tracta d'un dístic situacional, que assenyala un referent ubicat en el voltant extralingüístic. En canvi, l'anàfora, com a subcategoria dística per a

Bühler, es dedica a assenyalar una referència ja esmentada, del context lingüístic. Pel que fa a la *deixis am phantasma*, la tractarem tot seguit.

c) La funció *am phantasma* o dixi de la fantasia

La *deixis am phantasma* o dixi de la fantasia al·ludeix a aquells elements que no són presents ni a l'exterior ni a l'interior del discurs mateix, però que es construeixen «by mediate retention, that is in the domain of grown-up memories and of the constructive imagination» (Bühler, 1982: 21).⁴⁷

La dixi de la fantasia se centra en una referència que pertany a la memòria comuna de parlant i oient(s) (o bé, al context sociocultural que potencialment es pot reconèixer) i aquesta es visualitza en la imaginació, *la fantasia*. A més de *deixis am phantasma* o *dixi de la fantasia*, aquest mode també és anomenat *recognitional use* (Himmelmann, 1996; Diessel, 1999a), *dixi en absència*, *ús evocador* o *ús al·lusiu* (RAE-ASALE, 2011: 1283; García García, 2013).

En definitiva, per a Bühler (1982), la dixi de la fantasia s'estableix com a alternativa a la tradicional dicotomia entre dixi (situacional) i anàfora (no situacional), ja que es troba en la memòria compartida de l'emissor i receptor o, almenys, l'emissor espera que el receptor el detecte a través del coneixement enciclopèdic o experiencial. Com assenyala Diessel (1999a: 105), funciona principalment amb el determinant demostratiu; per exemple, *aquesta* en *Va parlar d'aquesta professora que ens feia classes de català*. De fet, és un dels modes de referència propi de la dixi emotiva (Martín Miñana, 2022).⁴⁸

És interessant l'apreciació de García García (2013) sobre l'ús freqüent d'aquest mode de la referència en l'àmbit informatiu dut a terme pel demostratiu castellà de segon grau, *ese*. Veiem-ne algun exemple:

⁴⁷ Encara que cite directament Bühler (1979), hem d'advertir que Himmelmann (1996: 222) comprén la dixi de la fantasia d'una manera diferent al *recognitional use*: «[w]hile direct speech involves only a temporary and usually clearly indicated shift from the utterance situation to the narrated situation, it is also possible to shift the whole narrative perspective and to pretend that the narrated event is actually happening right in front of the narrator and the audience. This has been called *Deixis am Phantasma* by Bühler».

⁴⁸ Alguns exemples que podem trobar a Martín Miñana (2022):

- (ii) [Criticant la imatge de la xica del programa de televisió] A: home / no // va bee de cara però s-l'has vist com va vestida? Porta com si fora un delantal d'*estos* que porten la iaia (Martín Miñana, 2022: 85).
- (iii) [Explicant que una companya s'adorm en diversos llocs del despatx] C: en el sofà *eixe* xino (Martín Miñana, 2022: 86)

- (33) a propósito de la huelga de controladores, una locutora comienza así su crónica: [...] Tras haber abandonado los controladores *esos puestos de trabajo* (TVE, 9/12/10) (García García, 2013: 17).
- (34) El siguiente es titular de un bloque de noticias en el telediario; por supuesto, no ha sido formulado previamente el conflicto de Libia, aunque se conoce por llevar varios días en portada: [...] Gran despliegue informativo para cubrir *ese conflicto en Libia* (TVE, 20/3/11) (García García, 2013: 17).

García García (2013) entén aquest ús del demostratiu com una mena d'intrusisme funcional del demostratiu cap a l'àmbit de l'article: «[I]a extrañeza que como oyentes nos produce este uso “comunicativo” se debe, tal vez, a que esperamos un artículo, y no un demostrativo, dado que no hay significación deíctica ni tampoco posibilidad de recuperar la referencia anafóricamente» (García García, 2013: 18). Tal vegada aquest ús mostra un procés de gramaticalització, a l'estil del demostratiu llatí IPSE envers l'article salat (DCVB, 1993: s. v. “es, f. sa, pl. ses”).

Com suggereix Himmelmann (1996: 234), el qual emprà el terme *recognitional use* per a parlar de dixi de la fantasia, sembla que aquest mode de la referència s'acoste més aviat a l'anàfora i no tant a l'ús situacional, ja que és una modalitat que no està disponible *ad oculos*. Fins i tot, Himmelmann la compara amb la dixi discursiva o *discourse deictic use*, que veurem a continuació, però divergeixen en el fet que la dixi de la fantasia o *recognitional use* no apareix en el discurs anterior, mentre que la dixi discursiva sí.

d) Funció deíctica discursiva

D'acord amb Diessel (1999a: 100-101), la dixi discursiva és un mode de la referència que reprén elements de l'entorn discursiu de gran abast, com ara, proposicions. En aquest sentit, la dixi discursiva divergeix de l'anàfora perquè no recull un antecedent especificat i delimitat, com en (35a), sinó que la dixi discursiva «focus the hearer's attention on aspects of meaning, expressed by a clause, a sentence, a paragraph, or an entire story» (Diessel, 1999a: 101); per exemple, en (35b), una intervenció sencera.

- (35) Exemples basats en converses col·loquials reals (CoValC, inèdit, amb la indicació del número de conversa i d'intervenció)⁴⁹ amb el referent del demostratiu subratllat:
- a. La de Sevilla va ser també una nit mítica, sobretot per la francesa que teníem al costat [...] i **eixa** me digué en el sopar que sí que vindria a vore'ns. (C8: 153 i 159)
 - b. – Quins morrets fa Trump!
– **Eixe** és l'últim dels seus problemes. (C2: 141 i 146)

En termes de Lyons (1977: 667-668), que l'anomena *textual deixis*, aquest mode de la referència estableix el vincle entre dixi i anàfora i, concretament, serveix «to refer to the whole utterance in which they occur. [...] It is not co-referential with any antecedent expression; it refers to, but is not co-referential with, a preceding linguistic form».

e) La funció catafòrica

Un altre mode de la referència que funciona de manera inversa a l'anàfora és la catàfora. La funció catafòrica, en comptes de reprendre un referent esmentat, en capgira l'ordre: apareix primer el mecanisme referencial i, a continuació, la seua referència. Habitualment aquests s'empren per a generar expectatives i mantindre el torn de paraula, per això se sol utilitzar el demostratiu de focus alt.

Ho corroboren Chen (1990) i Strauss (2002) en l'anglès, ja que hi ha preferència per la forma *this* com a catafòric, mentre que *that* és molt més habitual com a anàfora. A pesar d'aquesta diferenciació, podem considerar la catàfora és senzillament un funcionament invertit de l'anàfora, com en (36a). O, fins i tot, també pot ser un funcionament invertit de la dixi discursiva, atés que en ocasions el seu referent pot ser una oració que segueix (36b).

- (36) Exemples basats en converses col·loquials reals (CoValC, inèdit):
- a. Jo després vaig passar al *ponxe* en llima o *ponxe* en kiwi, que m'ho mesclava en... en... en... **açò**: en Cointreau o com se diu? (C8: 113)

⁴⁹ Per a més informació vegeu Martín Miñana (2022).

- b. trauree // sí / els gordos / els he agafat pa ***això*** // per a trauree // pues (C4: 29)

En conjunt, si considerem la catàfora com una variant invertida de l'anàfora (o de la dixi discursiva), podem enumerar quatre grans modes de la referència que tenen els demostratius segons el treball de Diessel (1999a). En el nostre estudi, a més, distingirem entre la funció dística situacional i la funció dística temporal. Exemplificarem a continuació cada mode de la referència amb exemples del valencià actual (Martín Miñana, 2022: 77) [mostrem en negreta i cursiva el demostratiu i el seu referent subratllat]:

- Dixi situacional, també *demonstratio ad oculos* (Bühler, 1979), ús situacional (Himmelman, 1996) o exofòric (Diessel, 1999a);
Ex. [Dinant a casa] D: [...] ***este pollastre- açò*** d'on és/ Lui? (CoValC, C1: 349)
- Dixi temporal;
Ex. [Entorn al tall de cabells d'un participant a la conversa] A: [...] jo aniria al que me'l va tallar ***este estiu***↓ Boris/// al que te'l va tallar ***este estiu*** (CoValC, C1: 49).
- Anàfora o *tracking use* (en termes de Himmelman, 1996), o també, per a Bühler (1979) dixi anafòrica;
Ex. li donaren ***el elixir*** de la immortalitat ↓ total ↓ [...] es gasta tots els diners en la- en la ***pòcima aquella*** ↑ (CoValC, C6: 199)
- Dixi de la fantasia (Bühler, 1979), *recognitional use* (Himmelman, 1996) o ús evocador o al·lusiú (RAE-ASALE, 2011: §17; García García, 2013)
Ex. [Sobre l'escriptura d'Edgar Allan Poe] A: i [es di]u- es diu que en moltes de les seues històries les van en ***eixos deliris*** dee (CoValC, C6: 58)
- Dixi discursiva (Himmelman, 1996), o dixi textual en Lyons (1977)
Ex. [Exposant problemes d'acceptar qualsevol resum per a un congrés] G: [...] // és que després a lo millor després ***quant s'assente allí no n'hi ha més que el resum*** ↑ // i ***això*** és perillós (CoValC, C3: 65)

En § 20 aportarem cites procedents de textos de l'època moderna que formen part del corpus que analitzarem més endavant (vg. la informació sobre el corpus al capítol 4). Mentrestant, tractarem amb major deteniment cada mode de la referència en les següents seccions (§§ 5.1.1 i 5.1.2). També delimitarem altres modes que poden exercir els demostratius, com ara els *discourse-context demonstratives* o l'anàfora associativa.

5.1.1. Activació de la referència en l'entorn extralingüístic

Els demostratius poden actuar des de dos dimensions díctiques: espacial i temporal. En § 4.2.3 hem observat que els usos díctics espacials i temporals poden intercanviar-se, és a dir, es poden usar díctics espacials per a indicar temps i viceversa (Levinson, 1983: 84-85). Aquestes dimensions (espacialitat i temporalitat) contenen fronteres que divideixen proximitat/no-proximitat (o distància) i present/no-present, respectivament; encara que, òbviament, es tracta de delimitacions variables.

Podem trobar divergències en el funcionament dels elements díctics. Eguren (1999: § 14.2.2.2) explica la distinció entre díctics transparents (com *jo*, *ara* o *aquest matí*)⁵⁰ i opacs (com els demostratius o el pronom fort de tercera persona). Els díctics transparents no depenen d'aquests factors i l'identifiquen a partir exclusivament de les coordenades de l'acte de parla; per exemple, *jo* 'la persona que parla', *ara* 'el moment de l'acte de parla'. Els opacs, en canvi, depenen de gestos o d'informació contextual addicional per a la identificació del referent.

Tant Parret com Danon-Boileau van advertir aquesta diferència (Cornish, 1999: 31). D'un costat, Herman Parret va establir una mena d'escala díctica amb dos pols: els *pure indexical* i els *pure demonstratives*, la qual cosa formaria un contínuum de posicions intermèdies, com ara els pronoms forts de tercera persona. D'un altre costat, Laurent Danon-Boileau discernia *strong deixis* (per a díctics de l'estil de *jo* o *tu*) de *weak deixis* (com ara, els demostratius) i, a més, hi va agregar l'ús anafòric (Cornish, 1999: 31).

⁵⁰ Encara que els demostratius siguin díctics opacs i siga necessària la gestualitat o la informació contextual, podem trobar algun cas que funciona com a díctic transparent. Com hem vist en § 4.3.2, quan els determinants demostratius de primer grau acompanyen un substantiu que indica una unitat de temps, com ara *aquest matí* o *aquesta setmana*, aquesta expressió s'identifica segons les coordenades de l'acte de parla.

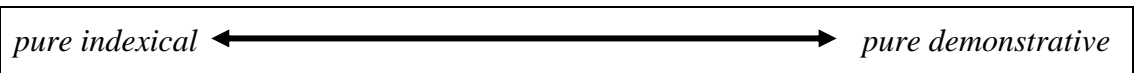

Figura 4. Escala d'íctica de Parret, a l'estil de l'esquema de Cornish (1999: 31)

També és interessant la distinció de Fillmore entre *gestural use* i *symbolic use* (Diessel, 1999a: 94). D'una banda, el *gestural use* és l'ús situacional i perceptiu, la referència del qual habitualment va acompanyat d'un gest i pot necessitar contrast amb altres entitats semblants (ex. *Tots els matins agafe aquest bus, no aquest altre*). És possible que aquest siga l'ús més bàsic, atès que, a la fi, solament les percepcions tenen lloc al món (Leiss, 2000: 273).⁵¹

D'una altra banda, el *symbolic use* és un ús situacional més metafòric, que no assenyalava una entitat *ad oculos*, sinó que «involves activating knowledge about the communicative situation and the referent» (Diessel, 1999a: 94). En altres paraules, per a interpretar el referent, la importància recau sobre l'*origo*, el lloc des d'on s'ubica el parlant i des d'on parla i emana referències (ex. *En aquesta casa tots els matins es desdejuna a les 8 h*), que fins i tot pot referir-se al text mateix on es genera el discurs (ex. *Escriu ací unes paraules*). Llavors, la delimitació de la proximitat a l'emissor és realment complexa; ja que, a banda de la percepció de l'entorn extralingüístic, també es pot activar la referència segons el context comunicatiu.

Al voltant d'això, és interessant la distinció de Cuenca (2014: 746) del *discourse-context* en la seua anàlisi dels demostratius en els debats parlamentaris: «[i]n the uses of *this country* the ambiguity is present to a lesser or greater extent, which indicates that the communication context is more relevant than the situational context in PD». Aquest mode de la referència s'assembla en certa manera a la dixi de la fantasia, però a diferència d'aquesta els *discourse-context demonstratives* solen reaparèixer al discurs.

De fet, tornen a sorgir, en especial, en els debats polítics, atès que hi aporten un èmfasi eficaç; mentre que, per un altre costat, l'emotivitat és més aviat pròpia de la dixi de la fantasia (Cuenca, 2014: 747). A més, aquest mode no només s'empra actualment: en (37) i (38) presentem aquests usos espacials des d'exemples antics (la cursiva i negreta és nostra).

- (37) Situacional *ad oculos*: “Aquest vel no és bé ensafranat, e aquest altre no és bé stufat e aquest pena massa d'aquesta part. Dona-m **aqueix** altre us curt e fé-1

⁵¹ Traduït de «Nur Perzepte haben einen Ort in der Welt».

star pus tirat que *aquell* que tench al front [...]” (*Lo somni*, CICA, XVa, p. 198).

- (38) Contextual discursiu: Més avant, en unes medalles de metall que ací mateix foren atrobades, tan antigues que no·ls trobam lo temps en què foren fetes, les quals han vistes y llegides moltes persones de *aquest* poble ara en nostres dies, està també esculpit aquest nom Dertosa (*Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, CICA, XVIb, p. 140).

Aquesta manera de concebre el referent espacial en què s’inclou l’emissor, amb límits més metafòrics que l’ús perceptiu bàsic, s’acosta a la forma d’entendre la dixi temporal, mode que entenem com una abstracció (vg. § 5.2). A més, hi ha una singularitat en el cas de demostratiu determinant de focus alt més una unitat de temps, atés que conforma un díctic temporal transparent, que s’interpreta des de l’acte comunicatiu, i no des del context (ex. *No sé si hi passaran autobusos {ara/aquest matí/aquesta setmana}*)⁵². Deixem a continuació un exemple del català modern de dixi temporal amb un determinant de focus alt més una unitat de temps:

- (39) Temporal: Fas conte que de nit tot serà llits y de dia plegar-los on serà la estretura molt gran, però crec que durarà poc, que, en venint coreu de l’enperador se determinarà a on yrà la enperatriz a tenir *est* yvern (*Epistolaris d’Hipòlita Roís de Liori i d’Estefania de Requesens*, CICA, XVIa, OC:V, Carta 80)

En última instància, la divisió conceptual del temps és humana (Ballester, 2003; Satorre, 2016: 214; Satorre, 2018: 241-242) i es dedica principalment a fer referència a elements que assignen terminis; per això, el díctic temporal resideix en les fites temporals marcades, les quals es regeixen en part també per mitjà dels temps verbals.⁵³ Per aquesta raó esdevé gramatical l’ús del demostratiu de focus baix amb un perfet, p. ex. **Aquella setmana he anat al dentista*) (vg. § 4.2.3).

⁵² Fins i tot en el cas del romanés (ISTA NOCTE >) *astă-noapte* ‘anit’, que prové d’una forma gramaticalitzada del determinant demostratiu i la unitat de temps *nit* continua posseint la transparència pròpia d’aquesta construcció concreta del demostratiu.

⁵³ «Tense, in those languages which have tense, is part of the deictic frame of temporal reference: it grammaticalizes the relationship which holds between the time of the situation that is being described and the temporal zero-point of the deictic context» (Lyons, 1977: 678).

5.1.2. Activació de la referència en l'entorn lingüístic

A més d'apuntar cap a qualsevol referència del món exterior o extralingüístic, en què hi hauria un ús exofòric; el referent pot recollir un lloc o ens provinent del/d'un discurs anterior, això és, l'ús endofòric (Diessel, 1999a: 113). Ens sembla realment interessant parar esment a la distinció entre *del* discurs anterior i *d'un* discurs anterior: en ambdós casos es recull una referència passada, però en el primer cas s'esmenta un referent conegut o explicitat abans i que, per tant, podem donar per descomptat que l'oient identificarà, com és el cas de l'anàfora o la dixi discursiva.

Per contra, en el segon es tracta d'un referent que el parlant suposa o espera que l'oient reconega, com ocorre amb la dixi de la fantasia. Recordem que, des del nostre punt de vista, la dixi de la fantasia actua des de l'expectativa del fet que l'oient reconega el referent, ja siga per una experiència comuna, ja siga perquè es tracta de coneixement enciclopèdic que és esperablement conegut (Diessel, 1999a: 106).

Aquesta característica l'allunya, per exemple, dels *discourse-context demonstratives* (Cuenca, 2014), els quals es fan evidents perquè identifiquen el context en què s'ubiquen parlant i oient. Com que la dixi de la fantasia reclama un referent potencialment (però no tan fermament) reconeixible, no és estrany que es desenvolupe més freqüentment per part dels demostratius amb major especificitat: com hem vist a § 4, els determinants demostratius, que assenyalen un ens comptable i concretat per gènere i nombre.

En canvi, els pronoms neutres són més aviat inconcrets i tenen un sentit incomptable i els adverbis fan sobretot referència a localitzacions espacials, àrees que són concretades de manera diferent als determinants. Per això, més taxativament, Diessel (1999a: 105) afirma que els «*recognitional demonstratives are only used adnominally*» (la cursiva és nostra).

Per la seua banda, com hem exposat a § 4.3.3, Lakoff (1974) aporta exemples de demostratius díctics de la fantasia perquè, en efecte, aquest mode de la referència pot desenvolupar usos solidaris entre parlant i oient/s, siga quin siga el grau del demostratiu. Certament, la dixi de la fantasia pot aportar una proximitat mental entre parlant i oient/s, ja que es dedica a assenyalar un referent que prové *d'un* discurs anterior, probablement un context comú als agents del discurs:

One way to look at the problem may be to say that spatial *that* establishes a link between speaker and addressee: it enables them to relate spatially to one another, through the intermediacy of the object alluded to. The same thing, perhaps, is happening here emotionally. Here too, speaker and addressee are assumed to share a previously-built up reaction, so the subject must be one that is culturally (or idiosyncratically) assumable as well-known (Lakoff, 1974 : 353)

En canvi, l'anàfora recupera una referència específica *del* discurs anterior, és a dir, que ha aparegut anteriorment. Per tant, l'antecedent del demostratiu anafòric és generalment un sintagma nominal que es reprén per a donar-li continuïtat dins del discurs, tant si té la fi de convertir-lo en un nou tema discursiu a desenvolupar, com si senzillament es dedica a reactivar-lo (Diessel, 1999a: 95-96).

Tinguem en compte que aquest és un recurs ben habitual en la llengua antiga, a causa de la «preocupació per la precisió i la temença consegüent de no deixar prou aclarits els continguts que hom vol expressar» (Batlle *et al.*, 2016: 519), fins al punt de fer servir el demostratiu davant d'un nom propi ja esmentat i ben específic (com hem vist en 4.3.3).

- (40) I encontinent ell, testimoni, vista la relació del pobre procurà de fer anar al pobre en sa companyia per a que fes *exa relació* al justícia, lo qual era fora (*Vint processos criminals d'Albalat de la Ribera (1611-1666)*, CIGCMod, XVIIa, OC:V, p. 98)
- (41) Diu lo Tito Lívio que en memòria de aquesta gran hazanya que féu Lúcio Màrcio lo senat posà lo seu scrit ab la ymatge de l'Hasdrúbal en lo Capitoli per una grandíssima honra, perquè ell sol havia restaurat lo exèrcit perdut y quasi recobrat a Spanya, que de aquella hora restava perduda. E segons les conjectures és de pensar que fon *est cas* en lo pla de Cabanes, on se troba un arc gran d'esta forma: [dibuix] Y en la vall que està entre Borriol y la Pobleta està una columna gran derrocada en lo camí, perquè és cert que los archs no-ls feyen los romans sinó per grandíssimes coses. Y entre les que feren en Spanya *esta* fon la major (*Primera part de la Història de València*, CICA, XVIa, OC:V, p. 118)

Com podem comprovar, no sempre es repeteix el nom de l'antecedent, com en (40), sinó que en (41) observem com la referència es pot reprendre mitjançant la

sinonímia de *est cas* per a *aquesta gran hazanya*. També, com que sintàcticament el català ho permet, es pot fer servir directament el demostratiu sense nucli nominal explícit, com *esta* per al referent *columna* (en ambdós casos, la negreta i cursiva és nostra).

Aquesta amplitud de possibilitats per a recuperar una referència anterior desemboca en la utilització del demostratiu per a referències a què no s'al·ludeix directament però que es poden extraure a través del discurs. Aquesta és l'anàfora associativa (Zulaica-Hernández i Gutiérrez-Rexach, 2009: 85; RAE-ASALE, 2011: 1293). En tenim un exemple a (42), on *petit troç de fust* es correspon a un vaixell, pressuposat pel discurs sobre Neptú i la navegació (la cursiva i negreta és nostra):

- (42) E hages per clar que, encara que ell hage sostinguda algun poch la navegació d'aquest cavaller, ell l'estoge per a major mal que toldre-li *aqueix petit troç de fust* en que navega (*Curial e Güelfa*, XVb, CICA, p. 288)

A més, el determinant demostratiu també pot recuperar una informació molt més extensa, com ara la d'una proposició. Malgrat que el determinant especifique en gènere i nombre, la dixi discursiva o textual recull un referent més ampli. En efecte, la distinció entre anàfora i dixi discursiva no es fa sempre patent: en paraules de Cuenca (2014: 737) «[t]he fact that they refer back either to noun phrases or to propositions does not seem a sufficient difference to argue for two (clearly) diferent discourse behaviors».

És obvi que es tracta de la mateixa manera de reprendre el referent, però amb un antecedent que pel fet de ser oracional no presenta tret de gènere i nombre. Pensem que és convenient aquesta diferenciació perquè la manca de trets de propietats de gènere i nombre del constituent que funciona com a antecedent. En altres paraules, no és el mateix processament el de reintroduir el mateix referent com a (40), o el de reprendre per sinonímia com a (41) o per metonímia com a (42), que el de recollir tota una idea més genèrica i condensar-la en una forma demostrativa. Podem observar-ne un exemple en (43):

- (43) Y té per [cert] ell, testimoni, que lo dit ome lo à ofegat y mort. I *això* per dues rahons, de no haver sanat los maranchons que havia promés de [san]ar de matí, ú haver-se nportat un paper menuts de ell, testimoni (*Vint processos*

criminals d'Albalat de la Ribera (1611-1666), CIGCMod, XVIIa, OC:V, p. 131)

Al capdavant, la dixi discursiva és un mode de la referència idoni per a generar *shell nouns* o encapsuladors (Schmid, 2000: 10-20; Cuenca, 2014: 739; Marín i Ribera, 2018: 231). Per això, ens trobarem habitualment pronoms neutres demostratius funcionant com a díctics discursius: arran del seu caràcter abstracte i incomptable, és adient per a aquest tipus de mode de la referència, com en el cas de (43).

D'acord amb això, és esperable que *això* pugui tindre funció connectiva dins d'un text,⁵⁴ malgrat que no se'n pugui considerar plenament un marcador discursiu: Cuenca (2017: 108) exemplificava un cas⁵⁵ de *per això* en el debat parlamentari i explica que «la funció del pronom *això* –i, doncs, del marcador *per això*– és fòrica (dixi textual) i no connectiva, tot i que, certament, ens trobem en la frontera entre ambdues funcions cohesives» (Cuenca, 2017: 108).

També sembla comprensible que la dixi discursiva es desenvolupi per part de demostratius que no són de focus alt (Ribera i Cuenca, 2013; Cuenca i Ribera, 2013), atés que els demostratius de major focus no solen oferir continuïtat discursiva perquè se solen reservar per a la informació nova. Per contra, els demostratius de menor focus «tend to co-occur with information that maintains a relative sharedness, i.e. lower on the new / given continuum» (Strauss, 1993: 407).

Així doncs, si la dixi discursiva es desenvolupa especialment per mitjà del pronom neutre i té major continuïtat discursiva si no és un pronom neutre demostratiu de focus alt, és evident que *això* ha de tindre major freqüència que *açò* en una conversa col·loquial actual en valencià (Martín Miñana, 2019: 76). El demostratiu de focus alt s'emprarà sobretot com a catàfora (Alarcos, 1980: 304-305; Chen, 1990: 140-141; Diessel, 1999a: 102-103; Strauss, 2002: 138),⁵⁶ ja que assenyala el referent amb major

⁵⁴ Vg. Satorre (2018) per a comprovar l'efecte dels pronoms neutres demostratius en castellà.

⁵⁵ Concretament, el fragment és el següent: «Senyors i senyores diputats, el Partit Popular volem recuperar Catalunya per als catalans. *Per això* ens oposarem a un govern ultranacionalista, un govern impulsat per Esquerra Republicana» (Cuenca, 2017: 108).

⁵⁶ En contraposició a aquesta dada, García García (2013: 7) exposa que «cuando los locutores improvisan, emplean *ese* en ámbitos propios del artículo, como son la anàfora asociativa y el uso catafórico». Per tant, les formes que posseeixen menor focus també s'introdueixen en el terreny de la catàfora. Així i tot, com explica la mateixa García García (2013: 7), sembla que «esta innovación surge del llamado *uso evocador*, que constituye un uso neutralizado de la oposición déictica en la *deixis am phantasma*» (cursiva original). En realitat, fa referència a un ús més aviat

intensitat i, de fet, l'anglès *this* ha estat equiparat als articles indefinits (Givón, 2015) i, fins i tot, als modes exclamatius (Potts i Schwarz, 2010; Davis i Potts, 2010) (vg. § 4.3.2).

5.2. EXÒFORA ENFRONT D'ENDÒFORA

Després d'haver revisat els principals modes de la referència ens podem preguntar si estan tots al mateix nivell o si tenen un estatus diferenciat. D'entrada, les fronteres de l'espai discursiu neutralitzen la categorització tradicional del demostratiu entorn de la proximitat/no proximitat, motiu pel qual preferim emprar la classificació basada en diferències de focalització.

No tots els modes de la referència comparteixen el mateix nivell de definitud: no és el mateix definir un referent que s'especifica a través de la seua percepció en l'espai comunicatiu (ex. aquest *gat que es troba ací*) que definir un element a partir de la nostra familiarització amb ell (ex. aquell *gat que tenia un ull*). Mentre que el primer cas depén plenament del *ací* i *ara* del moment comunicatiu, és a dir, amb un funcionament exofòric; el segon es pot rastrejar a partir d'un coneixement anterior sobre el referent, això és, un funcionament endofòric.

La singularitat de l'exòfora està en el fet que requereix de la presencialitat, encara que es tracte del primer colp d'ull en què es fa referència a qualsevol lloc o entitat, ja que el real és allò que es pot percebre (Leiss, 2000: 273). Això duu com a conseqüència que la dixi situacional siga considerada un mode de la referència fonamental i que se li atorgue un estatus primigeni, com defén Ballester (2006: 13): «la categoria [...] del demostrativo resulta piú comprensible in un *habitat* diferente a quello delle società che nacquero dal Neolitico, giacché la dimostratività diventa uno strumento idealissimo o una idea strumentalissima per il nomade cacciatore-raccoglitore».

D'acord amb això, podem afirmar que l'ús situacional, *ad oculos*, del demostratiu podria ser més bàsic que la resta; ja que, a més, marca la dicotomia tradicional de proximitat-distància:

Spatial expressions are linguistically more basic, according to the localists, in that they serve as structural templates, as it were, for other expressions; and the reason why this should be so, it

gramaticalitzat o que s'integren dins de l'estructura com «*Soy de esas mujeres que nunca se dan por vencidas*» (cursiva original) (García García, 2013: 22).

is plausibly suggested by psychologists, is that spatial organization is of central importance in human cognition (Lyons, 1977: 718)

Tanmateix, no tots els estudiosos estan d'acord amb el principi localista. Himmelmann (1996: 211) qüestiona la importància de l'ús situacional del demostratiu: d'una banda, per la necessitat de la distància, ja que de vegades és irrellevant o neutra com ocorre amb la partícula *ce* francesa i, d'una altra banda, per l'existència de contextos on no està permès l'ús de determinants demostratius.⁵⁷

Tenint en compte això, es planteja el dubte que realment siga la dixi situacional qui fa emergir la resta de modes de la referència: «elements which only allow for tracking ('anaphoric') use are demonstratives and not a kind of article (as often assumed or implied in literature) if they are in paradigmatic relation of distance-marked elements» (Himmelmann, 1996: 211).

Ara bé, tal com argumentàvem a § 4, si partim de la hipòtesi que la llengua evolucionava d'allò concret i visible cap allò abstracte i conceptual, el primer mode de la referència és l'ús situacional, perquè és *ad oculos*, tal com assenyala Ballester (2006: 13-14):

[I] dimostrativo è probabilmente il segno spaziale più basilare nelle lingue, e lo spazio è un aspetto centrale nelle attività di cacciatori e raccoglitori, giacché l'abilità nel localizzare con precisione una preda o un frutto può essere letteralmente cosa di vita o di morte; la attività dei cacciatori e raccoglitori in pro della loro sussistenza si sviluppa, inoltre, a differenza dell'attività delle società di agricoltori, in un ambito molto più spaziale che temporale.

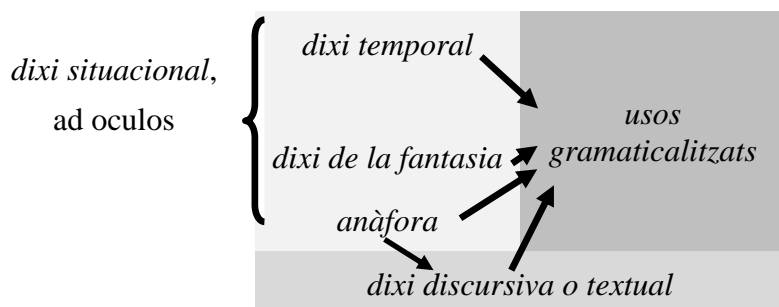
Des d'aquesta perspectiva i tal com s'assumeix en la hipòtesi localista, els usos referencials dítics situacionals precedirien als usos referencials dítics temporals, ja que la dixi temporal i es desenvoluparien a partir d'aquells, té un caràcter més abstracte. Encara més més abstractes són els usos endofòrics, i més concretament els anafòrics i els associats a la dixi de la fantasia.

Aquests dos es distingeixen per l'aparició (anàfora) o no (dixi de la fantasia) d'un antecedent, cosa que resulta important per a l'oient, perquè amb la dixi de la fantasia ha d'imaginar quin és el referent i identificar-lo segons les vivències o els coneixements que té. Amb l'anàfora, en canvi, l'oient té a disposició la referència en el discurs

⁵⁷ «One such further diagnostic context is a first mention in the subject position of generic statements such as *The mango season is in February and March*» (Himmelmann, 1996: 211).

anterior. Finalment, la dixi discursiva o textual aniria un pas més enllà, atés que reprén no només un referent específic, sinó un referent més abstracte i ampli.

Tot seguit, reproduïm una taula que organitza l'evolució dels diferents modes de la referència, partint de l'esquema de Diessel (1999a: 113):

Taula 21. Evolució dels modes de la referència, basat en Diessel (1999a: 113)

Dins d'aquesta concepció, quedarien per explicar encara els usos gramaticalitzats, que tenen un caràcter heterogeni i poden originar-se a partir de qualsevol altre mode de la referència. La gramaticalització pot afectar tant les unitats lingüístics amb un significat més lèxic com les que tenen un significat més gramatical.⁵⁸ En parlarem més detingudament en el següent apartat.

5.3. Usos gramaticals

El demostratiu és un component productiu a l'hora de generar nous constituents gramaticals. Diessel (1999b) n'enumera diferents tipus, com ara, el pronom fort de tercera persona (ex. ILLAM llatí > *ella* català), l'article definit (ex. ILLAM llatí > *la* català), adverbis temporals (ex. ILLAS HORAS llatí > *llavors, (a)leshores* català), entre altres. Tot i això, no cal remuntar-se al llatí per tal de trobar demostratius que no s'ajusten del tot als modes de la referència explicitats en § 5.1 perquè estan en procés de gramaticalització. En el català actual hi ha demostratius amb usos gramaticalitzats, com és el cas d'algunes construccions connectives.

Alguns exemples són *d'ahí/aquí que* amb ús causal (ex. *No vol anar, d'ahí que no responga*); *o per ahí* per a un ús aproximatiu (ex. *Té setze anys o per ahí*), o també, diversos casos amb el pronom neutre de l'estil dels concessius *no obstant això* i *malgrat*

⁵⁸ Cal tindre en compte que al llarg del temps hi ha també un *contínuum* estilístic (Montoya, 1986: 23), que copia fórmules o elements en certs tipologies textuals; com ara, el llatanisme *id est* o en vernacle *això és* en documents jurídics on cal aclarir lleis o en textos administratius com els inventaris.

això, el causal *atés això* o el digressiu *quant a això*, etc. Veurem aquestes construccions amb més deteniment en el corpus de textos moderns (vg. § 19.2). Recollim, mentrestant, un parell d'exemples:

- (44) ells se nomenaren primerament Mixtiarabes o Mytàrabes y després, corrompent lo vocable, foren nomenats Moçàrabes y *d'aquí és que* l'offici que vuy se canta en la capella dels moçàrabes en la santa iglésia de Toledo se nomena moçàrabe (*Història moral de Catalunya*, CIGCMod, XVIIa, OR:C, p. 120).
- (45) Per lo que ne obligo tots mos béns y drets meus, mobles e immobles, presents y veniders, renunciant *quant en assò* a qualsevol lley o dret que afavorir-me pugués (*Manual d'un notari de Reus*, CIGCMod, XVIIIb, OR:C, p. 100).

Com hem indicat en § 5.1.2, especialment els pronoms neutres, a partir de la seua manca de concreció semàntica, esdevenen un constituent idoni per a la connexió textual. Ho hem vist en el treball de Cuenca (2017: 108-109) sobre la connexió en debats parlamentaris, en què es posa en relleu l'ús del demostratiu (especialment el pronom neutre *això*) com a marcador endofòric, característic d'aquest tipus de text. També en el corpus de l'edat moderna que manegem en aquest treball (§ 14) comprovarem alguns connectors construïts amb pronoms neutres demostratius, així com amb la partícula *ço* (vg. § 19.2.3).

En el cas de *ço*, que naix del mateix ètim que *açò*, ECCE HOC⁵⁹ (vg. § 10.1), se'n feia un ús primordialment gramaticalitzat (Batlle *et al.* 2016: 540). És més, al llarg de l'època moderna veurem que és difícil no trobar aquesta partícula si no és com el reformulador *ço és* o en locucions introduïdes per la preposició *per*, per exemple *per ço que* o *per ço com*. Per això, a partir del segle XV, *ço* va començar a ser substituït per l'article neutre *lo* (Casanova, 2001; Martines, 2010) o, en el cas de les locucions, per altres tipus de construccions.⁶⁰

Per acabar, a fi de comprovar que l'abast de la gramaticalització en demostratiu, afegirem un ús del determinant demostratiu castellà de focus alt, concretament *este*, que està en vies de gramaticalització en el col·loquial hispanoamericà. Martínez *et al.*

⁵⁹ Batlle *et al.* (2016: 540) també proposen IPSUM com a ètim (vg. § 10.1).

⁶⁰ Per tal d'ampliar sobre l'evolució de les locucions causals *per ço que/com*, vegeu Pérez Saldanya, 2018.

(2003-2004: 73) han constatat que *este* es fa servir habitualment de mot crossa per a continuar el discurs: «[l]a inexistència de relacions predicatives que presenta *este* probablement indique que sintàcticament [...] no funciona tanto como un marcador discursivo, sino más bien como una pausa llena o de hesitación».

Així doncs, tant en la llengua antiga com en la contemporània, en les diverses categories del demostratiu, és possible trobar elements o usos gramaticalitzats, atès que el demostratiu és una font de *poligramaticalització* (Craig, 1991; mitjançant Diessel, 1999a: 115); en altres paraules, és un element convenient per a iniciar processos de gramaticalització i, així, generar diferents tipologies de marcadors gramaticals.⁶¹

CAPÍTOL 2. EL DEMOSTRATIU CATALÀ ENTRE ELS SISTEMES ROMÀNICS

Després d'haver revisat les característiques més destacades dels demostratius, ens endinsarem ara en l'estudi del demostratiu en el marc romànic. Per tal d'entendre plenament els canvis que sorgeixen en el sistema demostratiu del territori catalanoparlant, convé adoptar una perspectiva panromànica i resseguir l'evolució del demostratiu llatí fins a diferents llengües romàniques.

Ben mirat, totes les llengües romàniques parteixen del mateix sistema demostratiu llatí, que en el pas cap als diferents romanços ja havia patit modificacions, com ara la pèrdua d'algunes formes (com *is* o *idem*) i la reducció d'un grau de dixi (amb el pas d'un sistema d'oposicions ternari a binari). Això no obstant, cada parla romànica promourà resultats diferents a problemes semblants. Per exemple, l'afebliment fonètic o la competència entre variants formals es pot resoldre de manera distinta en cada llengua i pot donar lloc a sistemes amb diferències significatives.

En aquest capítol analitzarem factors que són importants en la configuració del sistema demostratiu català i que alhora retrobem en altres llengües. Es tracta, per exemple, de la importància de l'extensió de certes partícules díctiques (ECCE/ECCU)⁶² o l'abast que tenen fenòmens com la recuperació d'un grau intermedi. Així doncs, no pretenem fer senzillament una ullada genèrica a altres llengües romàniques i descriure-

⁶¹ Per a ampliar els tipus d'elements gramaticals que poden emergir del demostratiu des d'una perspectiva transversal mitjançant una àmplia gamma de llengües, vegeu Diessel (1999b).

⁶² Per tal de separar la forma de l'ètim, utilitzarem la versaleta per a indicar l'etimologia llatina de les formes demostratives romàniques, mentre que per a referir-nos als demostratius llatins en la seua evolució emprarem la cursiva.

les de manera aïllada, sinó que organitzarem i agruparem la informació segons les coincidències i divergències que resulten pertinents.

A grans trets, hi ha la idea que el sistema demostratiu català conforma una mena de pont entre el sistema gal·loromànic (que té preferència pel reforç ECCE, com en *ací* (cat.) i *ici* (fr.)) i l'iberoromànic (que usa també formes derivades amb el reforç ECCU, com *aquí* (port., cast., cat.)) (Pérez Saldanya, 2015: 121). Però, ben mirat, el català també es pot agrupar per certs comportaments amb les llengües italomàniques, com demostra en l'àmbit de la fonètica Valls i González (2016), i fins i tot presenta coincidències amb el romanés, com la possibilitat d'usar els determinants nominals posposats al nom.

Aquesta visió panromànica ens pot ajudar, per tant, a afinar i delimitar millor quina és la situació del sistema demostratiu català i del biaix dialectal que es produeix durant l'edat moderna. Amb aquest objectiu, comprovarem primerament com funcionava el sistema demostratiu del llatí i, després, revisarem els sistemes demostratius del romanés, de l'italià i d'altres llengües italomàniques, del francès, de l'occità i de les llengües iberoromàniques en conjunt.

Finalment, ens centrarem en el sistema demostratiu català. Veurem, d'una banda, el funcionament del sistema unitari del català medieval i de començament de l'edat moderna, per tal de conèixer l'estat anterior a l'evolució particular que pren el valencià. També revisarem la diversitat dialectal de demostratius catalans que hi ha actualment. Això ens permetrà determinar algunes variants més restringides (ex. l'ús de *aquí* al nord i sud del valencià) i observar l'estat final dels canvis que analitzarem en aquest treball (part II).

6. EL SISTEMA DEMOSTRATIU LLATÍ

Els sistemes demostratius romànics són hereus dels demostratius llatins, especialment dels demostratius del llatí tardà, amb els canvis formals i funcionals que havien experimentat. El conjunt demostratiu llatí se sostenia sobre una multiplicitat formal amb una àmplia diversitat de funcions que veurem a continuació.

És convenient conèixer el sistema demostratiu llatí, perquè en el seu pas cap a les llengües romàniques es produeixen canvis i apareixen problemes que aniran solucionant-se de manera semblant o diferent en cada sistema demostratiu romànic. Seguint la noció de procés cíclic de renovació dels demostratius que exposa Vindenes

(2018) i que hem analitzat en § 2.3, ens fixarem en el desgast d'algunes formes demostratives com IS o HIC, que van perdent la seua autonomia a causa de la seua escassa entitat fònica (Iso Echegoyen, 1974: 466), i en el reforç que experimenten alguns demostratius per mitjà de l'aglutinació amb un altre demostratiu o de l'adjunció de la partícula dística ECCE o ECCU (Lamíquiz, 1967: 168).

Per aquesta raó, hi ha fenòmens comuns a tota la Romània, com l'ús d'aquest reforç ECCE/U en el determinant demostratiu de tercer grau (del llatí ILLE) de manera general (no sempre, com esmentarem en l'apartat sobre el romanés, § 7.1.1). Però, a pesar d'aquestes coincidències, cada parla romànica durà a terme la seua pròpia construcció del sistema demostratiu.

6.1. Els demostratius del llatí clàssic

Com en les llengües romàniques, els demostratius llatins constitueixen una categoria transversal, formada per elements nominals, caracteritzats com a pronoms o adjectius, segons els gramàtics, i per adverbis locatius. Si bé en llatí no existia l'article, aquesta categoria es formarà en romànic a partir de la cliticització de certs demostratius; per tant, no hi ha determinants demostratius.

El sistema demostratiu llatí tenia demostratius amb valor dístic i anafòric (*hic, iste, ille* i adverbis paral·lels), com en les llengües romàniques; però, a diferència d'aquestes, el llatí també posseïa demostratius específicament anafòrics (els demostratius nominals *is, ipse, idem* i els adverbials *ibi* i *inde*). Examinarem els demostratius nominals que es recullen en la taula següent, a partir de la forma de nominatiu en els tres gèneres (masculí, femení i neutre):

dístics i anafòrics		anafòrics	
<i>hic, haec, hoc</i>	focus alt	<i>is, ea, id</i>	Referent en el discurs
<i>iste, ista, istud</i>	focus mitjà	<i>idem, eadem, idem</i>	Referent específic entre diversos
<i>ille, illa, illud</i>	focus baix	<i>ipse, ipsa, ipsud</i>	Referent exclusiu entre altres

Taula 22. Demostratius d'àmbit nominal del llatí clàssic (basat en Egido, 2000: 85-88)

Els elements pròpiament demostratius són el trio *hic-iste-ille*, que poden tindre un valor tant dístic com anafòric. En el quadre els hem caracteritzat a partir de les diferències de focus que ja hem fet servir més amunt (vg. § 4.2.4), tot i que tradicionalment se solen caracteritzar en relació amb la proximitat respecte dels

participants de l'acte de parla: *hic* prop de l'emissor, *iste* prop del receptor, *ille* lluny d'aquests dos (Egido, 2000: 86).

Aquesta caracterització dels díctics a partir de la identificació amb les persones ha estat matisada per alguns autors. Així, Fontán (1965: 85-87) i Andrade (1999: 163-164) adverteixen que no es pot fer una distinció entre *hic-ego* i *iste-tu*, ja que *hic* ocasionalment podia ocupar l'espai del receptor. En paraules de Carvalho, (1991: 232) «l'emploi de *iste* n'est pas, fondamentalement, l'appartenance matérielle de l'objet désigné à la sphère d'un allocutaire, mais bien plutôt, son indépendance à l'égard du "moi" qui en perçoit la présence». De Carvalho (1991: 229) afirma que el demostratiu llatí fa realment una oposició binària entre *hic* i *iste* en relació a l'espai de l'emissor, mentre que *ille* s'adiu a l'espai que no és del l'emissor o que li és llunyà.

No obstant això, a diferència de *hic*, *iste* marcava una «*extension* ou *exclusion interne*», en la qual la referència no formava part de l'espai de l'emissor però tampoc es deslliurava de la mirada d'aquest. Així mateix, al contrari de *ille*, el qual induïa a una imatge de prestigi i reputació (Fontán, 1965: 88), l'intermedi llatí *iste* posseïa un matís pejoratiu i irònic, la qual cosa feia evitar-ne l'ús en textos cultes a favor d'una fórmula binària entre *hic* i *ille* (Fontán, 1965: 94, 100; Andrade, 1999: 162; Egido, 2000: 87).

Al costat de la sèrie *hic-iste-ille*, que podia fer funció díctica i podia ocupar l'espai anafòric, la sèrie anafòrica *is-idem-ipse* no podia fer el contrari. És a dir, no s'empraven en l'espai díctic (Andrade, 1999: 165). Podem fer algunes apreciacions al respecte de la taula 22, com que per a Harris (1978: 68), realment, *is* no és un vertader demostratiu, però convencionalment hi és inclòs per la seua importància al llarg de l'evolució del sistema demostratiu llatí. En concret, el demostratiu *is*, *ea*, *id* exercia freqüentment una funció pronominal i, a partir d'aquestes formes, per aglutinació d'altres elements, s'originaren *idem*, *eadem*, *idem* i *ipse*, *ipsa*, *ipsum*, o inclús *ibi* i *inde* (Company i Espinosa, 2014: 146).

Quant al parell *idem/ipse*, *idem* tenia la funció d'assenyalar un element entre la diversitat, com ara, un referent concret mencionat entre la resta d'elements esmentats i *ipse* s'emprava com a identificador d'exclusivitat enfront de l'alteritat, una fórmula per a emfasitzar o intensificar la identitat (Tekavčić, 1972: 199). Aquesta és la causa per la qual *ipse* era un pronom enfàtic llatí (Andrade, 1999: 165) i es feia servir habitualment per a destacar persones (Penny, 2008: 171).

Pel que fa als adverbis locatius, la forma *hic* s'emprava com a focus alt, però a més s'aglutinava a altres demostratius i feia combinacions del focus mitjà, *istic* (< *iste+hic*), i del focus baix, *illic* (< *ille+hic*). A més de *hic*, existien les variants *hac*, *huc* i *hinc*, que indicaven ruta, destinació o origen, respectivament (Ribera, 2020: 105). De fet, de la mateixa manera que ocorria amb *hic*, també van originar aglutinacions, com ara, *illac*, *illuc* o *illinc*.

	locatiu 'localització'	prelatiu 'ruta'	al·latiu 'destinació'	ablatiu 'origen'	
focus alt	<i>hic</i>	<i>hac</i>	<i>huc</i>	<i>hinc</i>	dixi i anàfora
focus mitjà	<i>istic</i>	<i>istac</i>	<i>istuc</i>	<i>istinc</i>	
focus baix	<i>illic</i>	<i>illac</i>	<i>illuc</i>	<i>illinc</i>	
focus	<i>ibi</i>	<i>ea</i>	<i>eo</i>	<i>inde</i>	anàfora

Taula 23. Adverbis demostratius del llatí clàssic (seguint Ribera, 2020: 105 i Company i Espinosa, 2014: 147)

Com hem explicat en § 4.3.1, en les llengües romàniques, l'expressió de les diferents nocions associades als adverbis demostratius (localització, ruta, destinació i origen) es duu a terme a partir del tipus de verb amb què es combinen els demostratius, així com de l'ús de les preposicions (a tall d'exemple, *Vinc d'allí* per a l'origen, *Vaig cap allí* per a la destinació o *Anirem cap allí* per a la ruta). Per això, no s'han mantingut els adverbis que expressen nocions associades al moviment o s'han mantingut amb valors diferents (com ara, l'arealitat de *allà* < *ILLAC* enfront de la precisió o puntualitat de *allí* < *ILLIC*).

Finalment, així com els demostratius nominals llatins tenen una sèrie que té funció dística i anafòrica (*hic/iste/ille*) i una altra que només és anafòrica (*is/ipse/idem*), els adverbis locatius també tenien la sèrie *hic/hac/huc/hinc*, que pot tindre un ús dístic o anafòric, i *ibi, inde*, i les formes ablatives de *is, eo* i *ea*, que s'usen únicament com a anafòrics.

6.2. Les alteracions del sistema demostratiu clàssic

La divisió dels demostratius del llatí clàssic que hem presentat va d'acord amb el mode de la referència que desenvolupen: solament anafòric (*is, idem, ipse*), o bé, principalment dístic i també anafòric (*hic, iste, ille*). Ara bé, els demostratius llatins també es poden organitzar, d'acord amb la terminologia de Fontán (1965: 75), com a

sèrie blana, amb *is*, *hic* i *idem*, i sèrie dura, amb *iste*, *ipse* i *ille*. Aquesta distinció va lligada al procés de reparació cíclica dels demostratius més desgastats.

Millor dit, els demostratius de la sèrie blana o feble, que són menys marcats per l'ús habitual i la seua erosió formal i semàntica, cauran progressivament en desuetud i seran reemplaçats per demostratius de la sèrie dura o forta, que tenen un caràcter més marcat i aporten en certs casos matisos valoratius (Vindenes, 2018). És més, el principal motiu de la reestructuració del sistema demostratiu clàssic s'atribueix a la pèrdua dels demostratius *is* i *hic* causada per la seua feblesa fònica (Iso Echegoyen, 1974: 466; Andrade, 1999: 165; Tekavčić, 1972: 189).

Fontán (1965: 92-93) explica que ja des del llatí preciceronià l'oposició ternària establerta entre *hic-iste-ille* es dirigeix en la llengua viva cap a un sistema binari que desatén *hic* i comença a oposar *iste-ille*. Aquesta oposició binària entre *iste* i *ille*, però, no es documenta en els textos més formals per dues raons. En primer lloc, pel matís despectiu que introduïa *iste*, i en segon lloc, pel fet que en els textos formals els demostratius s'usen sobretot amb un valor anafòric, que no sol expressar-se amb *iste*.

Amb un valor anafòric, el canvi que es pot constatar en els textos ciceronians és l'ús de *hic-ille*. Concretament, «*hic* se refiere a lo últimamente mencionado e *ille* a lo nombrado en primer lugar» (Fontán, 1965: 101). Com a conseqüència, *is*, que es feia servir fonamentalment per a l'anàfora, va minvar progressivament la seua freqüència fins a desaparèixer durant el llatí tardà.

El demostratiu *is* va ser substituït especialment per *ille*,⁶³ però també pel demostratiu *ipse*. Aquest demostratiu anafòric que originàriament tenia el sentit d'exclusivitat es comença a usar en contextos que corresponien a *is*, així com els que corresponien a *idem*⁶⁴ (Fontán, 1965: 105; Egidio, 2000: 89).

Finalment, a banda de la supressió de *is* i *idem*, tal com auguraven els textos preciceronians i sobretot des de l'època imperial, *iste* va anar apartant i substituint *hic* (Fontán, 1965: 103; Egidio, 2000: 89). Aquest darrer, de fet, només s'ha conservat en certs derivats de la forma neutra *hoc*, com ara certs pronoms neutres (HOC > *ho*, ECCE

⁶³ Com hem vist en § 4.2.4, els demostratius de menor focus solen encarregar-se més habitualment dels usos anafòrics que els demostratius de major focus, perquè el focus baix permet la continuïtat discursiva sense la intensitat que implica el focus alt.

⁶⁴ És curiós el fet que l'italià guardi el sentit originari de IPSE i de IDEM segons la posició de la forma demostrativa hereva del significat 'mateix': *stesso* (< ISTE IPSE). En l'italià, la posposició recupera el sentit emfàtic de IPSE, mentre que en l'anteposició roman el sentit de IDEM: «IPSE AMICUS 'l'amico stesso' / IDEM AMICUS 'lo stesso amico'» (Tekavčić, 1972: 199-200).

HOC > (a)çò) i aglutinat en certes conjuncions (com *però* < PER HOC) o en fórmules relativament fixades (Hernández González, 1980?: 22-23); per exemple, en HOC ANNO > (en)guany (cat.), ogaño (cast.), uguanno (it.).

En resum, la desaparició de la sèrie blana (*is, idem, hic*) deixa el sistema de demostratius amb dos demostratius dítctics, i per tant una oposició binària entre *iste* (entorn de l'emissor) i *ille* (no entorn de l'emissor), amb un únic demostratiu anafòric i emfàtic (*ipse*). Per consegüent, a partir de la sèrie dura (*iste, ille, ipse*), emergiran noves formes demostratives que es construïran per mitjà d'elements de reforç que funcionaven com a emfàtics (com *ecce/eccu*) i d'aglutinacions entre demostratius (com *iste ipse > stesso* (it.)).

6.3. Els resultats romànics a partir dels demostratius llatins

A partir dels demostratius llatins, les llengües romàniques desenvoluparan constituents que no posseïa pròpiament el mateix sistema llatí, com ara, l'article o el pronom de tercera persona. El llatí tenia recursos propis per a expressar aquestes nocions; per això, d'acord amb Fontán (1965: 107), aquests constituents no es creen fins que el funcionament del sistema demostratiu llatí clàssic decau.

El sistema demostrativo latino de una manera peculiar pero inconfundible siempre -en virtud de las formas empleadas o a causa de su contexto-, tenía una indudable capacidad para expresar no sólo la deixis, sino una determinación neutra, capaz de articular el uso de los relativos y de otras especies de subordinación. Todo ello sin caer en ambigüedades y con unas posibilidades de matización evidentemente análogas a las que ofrecen a las lenguas modernas los posibles empleos del artículo y del demostrativo moderno como antecedentes de la subordinación relativa o general. El artículo propiamente dicho tan solo aparece cuando se ha destruido ese sistema demostrativo. Es decir, cuando ya no existe el latín, sino las lenguas románicas (Fontán, 1965: 107).

Per això, com hem comentat a § 5.1, cal no oblidar que el demostratiu és un element *poligramaticalitzador* (Craig, 1991; *apud* Diessel, 1999a: 115); és a dir, és capaç d'engendrar una àmplia varietat de noves formes amb funcions diferents. En relació, concretament, amb el procés de gramaticalització en demostratius, Diessel (1999a: cap. 6; 1999b) enumera fins a quinze tipus de components que procedeixen de demostratius des del seu estudi transversal a partir de diferents llengües del món.

Els demostratius poden donar lloc a pronoms de tercera persona, pronoms relatius, connectors, articles definits, pronoms possessius i adverbis temporals, entre d'altres. En conseqüència, pel que fa del pas del llatí a les llengües romàniques, és fàcilment justificable que la *sèrie dura* dels demostratius llatins (*iste, ille, ipse*) pugui gestar altres constituents gramaticals a més dels futurs demostratius romànics.

6.3.1. El sorgiment de nous elements gramaticals romànics

L'extensió de *ille* i la seua via evolutiva és decisiva per a entendre el desenvolupament del sistema demostratiu llatí al romànic. Aquest demostratiu, que en llatí clàssic era de tercer grau, va experimentar diferents canvis i va perdre progressivament el seu significat demostratiu. Amb la pèrdua de *is*, *ille* va ser el demostratiu que va prendre principalment el seu rol. Com explica Harris (1980: 46), «*ille* maintained in Vulgar Latin its value as marker of [+ definite, 3 proximity] and came to mark also [+ definite, – proximity]». Aquest nou tret evolucionarà a les llengües romàniques en diferents direccions.

D'una banda, el demostratiu *ille* s'ha mantingut en romànic i ha donat lloc, entre altres, al pronom tònic de tercera persona (ex. *ele* (port.), *él* (cast.), *ell* (cat.), *il* (fr.), *el* (rom.)). De Carvalho (1991: 242) l'entén com una mena de pronom demostratiu generalitzat a l'extrem que va emergint a mesura que el demostratiu *is* entra en desús. Com que era el principal element fòric i abstracte llatí, *is* tenia una funció molt similar a la del pronom fort de tercera persona (Iso Echevoyen, 1972: 467; Harris, 1980: 145), per això se'n solen considerar equivalents.⁶⁵

A banda del pronom tònic de tercera persona, també hi ha altres evolucions, com ara el neutre castellà *ello* (< neutre llatí *ILLUD*), un pronom de tercera persona que funciona aproximadament com un demostratiu anafòric, moltes vegades intercanviable per un pronom neutre demostratiu (com, en castellà, *esto* o *eso*).

⁶⁵ Recordem que *ille* substituïa *is* en cas que el referent apareguera amb certa anterioritat, ja que es feia servir *hic* per a reprendre les referències acabades d'esmentar (Fontán, 1965: 101). Tal com hem vist en § 6.2, l'alt grau d'atenció i la persistència temàtica que pot suposar l'aparició del demostratiu de focus alt, com *hic*, provoca que, especialment en terreny anafòric, tinga major freqüència el demostratiu de focus baix, *ille*, perquè aquest no satura tant el discurs a causa de no posseir un gran focus (Chen, 1990: 140-141; Strauss, 2002: 138).

D'una altra banda, per un procés de cliticització progressiva, el demostratiu llatí *ille* dona lloc a l'article (ex. *o* (port.), *el* (cast., cat.)⁶⁶, *il/lo* (it.), *le* (fr.) o *-ul* (rom., com a forma sufixada al substantiu)) i als clítics pronominals de tercera persona en diferents llengües romàniques (ex. *o* (port.), *lo* (cast.), *el* (cat.), *lo* (it.), *le* (fr.), *îl* (rom.)), fenomen que s'esdevé entre el segle II a.C. i VIII (Wanner, 1987; *apud* Ribera, 2020: 15).

Aquest procés de cliticització té repercussions fonològiques, sintàctiques i semàntiques. Fonològicament, el demostratiu experimenta una forta erosió formal i es converteix en un mot àton monosil·làbic (i en alguns casos amb variants asil·làbiques). Sintàcticament, perd mobilitat, de manera que, en el cas de l'article, es fixa en posició pronominal (excepte en el cas de l'article romanés) i en el cas dels pronoms en posició preverbal o postverbal. Des d'un punt de vista semàntic, finalment, es converteixen en elements purament anafòrics (els pronoms) o que expressen univocitat (l'article) a partir de relacions anafòriques o d'una altra mena.

Respecte de la formació de l'article, no només es va desenvolupar des de l'ètim ILLE, sinó també des de IPSE. No es tracta d'un article tan estés dins de la Romània com el derivat de ILLE, ja que l'article derivat d'aquest demostratiu s'utilitza principalment en el català de les Illes, en el sard, en el gascó antic i en els Alps Marítims (Alvar i Pottier, 1983: 111).

Amb tot i amb això, en la llengua antiga tant *ille* com *ipse* eren candidats a ocupar la funció d'article romànic. O almenys això semblava, ja que no sempre és senzill distingir entre el funcionament d'article i de demostratiu. Per exemple, Lapesa (1961: 26-27) assegura que tant l'ús de *ille* com de *ipse* de la *Peregrinatio Egeriae* (s. IV) és demostratiu, emprat per a agregar vivacitat i dramatitzar els episodis viscuts. Així i tot, *ille* i *ipse* no eren completament intercanviables:

⁶⁶ Respecte al debat entorn l'ètim de *el* en castellà, ILLE o ILLUM, Cano González (1990) indica la variació formal (*el*, *lo*, *l*, o fins i tot *le* en textos orientals) de la primera documentació. La forma *lo* com a masculí singular, que ha estat explicat per l'influx provençal, rarament es registra com a forma aïllada, sinó que sol aparèixer en contraccions (Cano González, 1990: 62). En canvi, la forma *el* era més abundant i, per a Cano González (1990: 63), l'existència de la forma *le* o la freqüència de la forma *lo* després de preposició, indicaria que *el* prové del nominatiu llatí ILLE. Això indicaria un manteniment momentani del sistema bicasual, que aniria confonent-se i que finalment establiria *el* com a masculí singular, *la* com a femení singular i *lo* (< ILLUD) com a neutre. Mentre que l'esperable era el triomf de l'acusatiu ILLUM, com ocorre en gallegoportugués, navarroaragonés o en el català medieval, «la consolidación de tales formas [...] conllevaba un problema, el sincretismo formal entre “masculino singular” i “neutro”» (Cano González, 1990: 69). També l'asturià i, més tard, la major part del català canvià la forma de article masculí singular *lo* > *el*, mentre que el galleg i portugués «fue más fuerte la tendencia a la neutralización “masculino/neutro” y de ahí la confluencia de los dos formantes de los dos géneros en *o*» (Cano González, 1990: 69).

Aunque ambos demostrativos [*ille* i *ipse*] llegaron a estar muy próximos en cuanto a su significado, su pasado gramatical hizo ver que [...] *ipse* no significaba lo mismo que *ille* y, por lo tanto, no eran intercambiables; por eso *ille* se fue generalizando muy lentamente en Etruria, e las Galias, en Iberia, en todos aquellos territorios donde pesó un adoctrinamiento más intenso, del latín; mientras que en las regiones antes y más fuertemente romanizadas se mantuvo el doble barbarismo *ipse* (Alvar i Pottier, 1983: 112).

En qualsevol cas, tant des de ILLE com des de IPSE,⁶⁷ l'article va emergir en llatí tardà per a crear una marca d'especificitat i, així, gestar un element desproveït de focus o distància que aporte descripció sobre el substantiu, com ara, la marca de gènere i nombre característica del determinant (Harris, 1978: 74). D'aquesta manera, en paraules de Foulet (1968, § 66; *apud* Harris, 1978: 74), «[l']article tend ainsi à devenir une sorte de simple signe gramatical qui annonce un substantif»; per això, el canvi de funcionament de *ille* més el desgast d'altres formes demostratives, duu associada la cerca de noves formes demostratives per part de les futures llengües romàniques.

Finalment, podem afegir que, així com en el neutre ILLUD deriva en el castellà *ello*, d'aquesta mateixa forma també procedeix l'article neutre *lo* (o en portugués *o*, que val tant per a masculí singular com per a neutre). És interessant aquesta forma perquè, com es veurà en § 9, la zona iberoromànica pren el neutre ILLUD > (*l*)*o*, mentre que en altres llengües romàniques presenten per a aquesta expressió neutra el pronom derivat de ECCE HOC > *ço* (occ., cat. antic),⁶⁸ *ce* (fr.), *ciò* (it.).

6.3.2. El paper del reforç de ECCE/ECCU en les formes demostratives romàniques

En els apartats anteriors, hem observat alguns canvis semàntics que van dur a terme els demostratius llatins, com ara, el procés de *ille* des de demostratiu de focus baix cap a l'article romànic (Harris, 1980: 146) o la pèrdua del matís emfàtic d'exclusivitat que tenia el demostratiu anafòric *ipse*. No obstant això, els significats de *ille* 'aquell' i *ipse* 'mateix' van romandre. Per a la creació de les noves formes que

⁶⁷ Al voltant d'això, en el castellà, Menéndez Pidal (1904/1940: §100; *apud* García Fajardo, 2006: 470) explica que «cualquier demostrativo pudo haber debilitado su antigua significación y quedar con la vaga determinación del artículo. En la lengua antigua se usan en ese sentido vago todos los demostrativos». També coincideix en aquesta idea Coromines (DCECH, 1980-1991: s. v. "ese"), però en referència a *ese* en l'èpica i el romanç. De fet, aquesta tendència en *ese* continua actualment d'acord amb García García (2013).

⁶⁸ Com veurem en § 10.1, la forma *ço* es perdrà en català actual. Serà intercanviada per altres construccions, com ara, *ço que* > *lo que*, que entra al final del segle XIV i s'assenta durant el XV en català.

prendran aquest significat van jugar un paper important els reforços amb elements emfàtics adherits, com ara les partícules MET- (ex. METIPSE > *mateix*)⁶⁹ o ECCE/ECCU (ex. ECCU ILLE > *aquell*).

A més, les llengües romàniques també van presentar noves formes per mitjà de l'aglutinació de demostratius, com ara l'adverbi intermedi aragonés *astí* < ISTE HIC, o els adjectius d'identitat *stesso* (it.) < ISTUM IPSUM o els antics *eleiso* (cast. antic) i *el(l)eix* (cat. antic) < ILLUM IPSUM. I, fins i tot, existeixen formes aglutinades amb reforç, com l'adverbi intermedi toscà *costí* < ECCU ISTE HIC o l'adverbi de menys focus romanés *acolo* < ECCU ILLE HOC (*DEX Online*, 2004-2022: s. v. "acolo").

El reforç emfàtic ECCE/ECCU o la combinació de demostratius, recursos que també coneixia el llatí clàssic,⁷⁰ esdevenen procediments habitual i donen lloc a nous demostratius romànics. A continuació ens centrarem en el reforç de ECCE/ECCU, que va resultar un constituent important a l'hora de generar els nous demostratius romànics. La partícula dística ECCE/ECCU era una eina que Plaute ja usava per emfasitzar el demostratiu (Tekavčić, 1972: 190).⁷¹

A més, com que en la funció de demostratiu es manté la tonicitat, aquest reforç ECCE/ECCU va esdevindre en molts casos indispensable per a diferenciar el pronom fort de tercera persona (ex. *ell* < ILLE) del demostratiu de focus baix (ex. *aquell* < ECCU ILLE). De fet, trobem demostratius provinents tant de la forma del llatí clàssic ECCE (ex. *acel* (rom.) o *cil* (fr. antic)), com de la forma tardana ECCU o *ACCU (ex. *aquele* (port.), *aque* (cast.), *aquell* (cat.), *quello* (it.)). La partícula ECCU/ACCU prove de la fusió de ECCE amb altres elements demostratius: ECCE EUM o ECCE HUM > ECCU (Batlle *et al.*, 2016: 216), que més tard adoptà la forma amb *a-*: *ACCU (Lamíquiz, 1967: 168).⁷²

⁶⁹ La partícula emfàtica *met* s'utilitzava especialment per a reforçar els pronoms personals: *egomet*, *illemet*... (Tekavčić, 1972: 200). Aquest reforç es va fer servir junt amb *ipse*: METIPSE > *mateix* (cat.), *medeis/meteis* (occ.); però, a més, també s'hi podia incorporar el superlatiu *-issimu* (de fet, *ipsimus/ipsima* s'utilitzava en llatí habitualment com a nom a l'hora d'adreçar-se a l'amo/a (Tekavčić, 1972: 200). Aquest superlatiu amb el reforç inicial *met* donà lloc a la forma METIPSIMUM, a partir de la qual deriven *medesimo* (it.), *mesmo* (port.), *mismo* (cast.), *même* (fr.).

⁷⁰ Per exemple, Lamíquiz (1976: 168) esmenta el passatge «*ista ipsa lege*» del *Pro Roscio Amerino*, 125, de Ciceró.

⁷¹ Ronjat (1980 :86) concreta explicant que «[*e*]ccille, *ecciste* chez les comiques latins, *eccum* et *atque* + démonstr. chez Plaute». També Coromines al DCECH (1980-1991: s. v. "aque") troba combinacions com ECCAM IPSAM a l'*Eunuchus* de Terenci.

⁷² Hi ha una certa controvèrsia sobre l'origen d'aquesta partícula *i*, especialment, sobre l'origen de la *a-* inicial. D'acord amb Coromines (DECLC, 1980-2001: s. v. "est") *ecce* passaria a *eccu* a partir de la fusió d'aquesta partícula amb el demostratiu *is* en la forma *eum* (*ecce+eum* > *eccu*) i després a *aqu-* per dissimilació de la primera *e-* de manera semblant al que ocorre en *mateix* (< MET-

Com observarem més detingudament en analitzar diverses llengües romàniques (§§ 7, 8, 9 i 10), en ocasions hi havia preferència per un reforç concret: el llatí gàl·lic afavorirà la forma clàssica ECCE (ex. ECCE ILLUI > *celui*); mentre que, a la zona ibèrica preval la variant del llatí tardà ECCU (ex. *aqueste, aquese* (cast. antic), *aquel* (cast.)). A tall d'exemple, les llengües iberoromàniques no presenten un pronom neutre derivat de ECCE HOC com el denominat *article demostratiu* francès *ce* (fr.) (De Carvalho, 1991: 222), l'italià *ciò* o l'occità i el català antic *ço*.

També, hi ha llengües com el català i l'occità (llenguadocià, en Alibèrt, 1976, vg. § 8.2) en què s'empren els dos reforços, ECCE i ECCU. En català, així, trobem derivats amb la partícula ECCE en formes com el pronom neutre *açò* (< ECCE HOC) i l'adverbi locatiu *ací* (< ECCE HIC), ambdós de focus alt, i també derivats de ECCU, com els determinants (*aquest* (< ECCU ISTE), *aqueix* (< ECCU IPSE)...) i l'adverbi locatiu *aquí* (< ECCU HIC), que originàriament eren demostratius purament fòrics i, més tard, cap al final de l'edat mitjana, assumiren valors dítics i es convertiren en demostratius de focus mitjà (Pérez Saldanya, 2015: 121). En occità, de manera paral·lela, trobem derivats amb ECCE, com el pronom neutre *aiçò* (< ECCE HOC) i derivats amb ECCU enfront d'*aquò* (< ECCU HOC) (Alibèrt, 1976: 74).

En conjunt, seguint Vindenes (2018), els demostratius es van desgastant (p. ex. HIC) i es van renovant mitjançant partícules que els reforcen (seguint l'exemple, ECCE HIC) i els marquen inicialment, fins que esdevenen una forma assídua, no emfàtica (*ací* < ECCE HIC). El procés culmina quan la forma reforçada desplaça la inicial sense reforç.

Aquest procés, tanmateix, no sempre acaba culminant, com exposem en § 2.3. De fet, la coexistència de les dues formes durant un període més o menys llarg, pot provocar també la pèrdua de vitalitat i desaparició de les formes reforçades, com mostra el castellà i el portugués (que tractarem detingudament més endavant, § 9), així com, dins del català, el valencià (ens centrarem més llargament a § 10).

6.3.3. La formació de nous adverbis demostratius romànics

Les llengües romàniques també empraran el reforç de la partícula ECCE/ECCU per a generar adverbis demostratius. Tot seguit n'enumerem alguns exemples: ECCE HIC > *aici* (rom.), *ici* (fr.), *aicí* (occ.), *ací* (cat.); ECCU HIC > *qui* (it.), *aqui* (port.), *aquí* (occ., cast.,

IPSUM). La *a-* inicial també s'ha atribuït a una possible influència de la preposició direccional *a* (< AD) (Alvar i Pottier, 1983: 331) o d'altres partícules, com ATQUE (Egido, 2000: 100).

arag., cat.); ECCE HAC > *çai* (occ.), *ça* (cat.); ECCU HAC > *qua* (it.), *cá* (port.), *acá* (cast.). Pràcticament tots els exemples anteriors pertanyen a demostratius de focus alt, llevat de *aquí* en occità (com tractarem en § 8.2). Respecte dels adverbis de menor focus, en molts casos es van formar a partir de la combinació llatina ILLIC/ILLAC (< ILLE+HIC/HAC): ILLIC > *lì* (it.), *ali* (port.), *allí* (cast., arag., cat.); ILLAC > *là* (it., fr., port.), *eila* (occ.), *allá* (cast., arag.), *allà* (cat.).

A partir d'aquests exemples, que detallarem en els següents apartats, podem comprovar que les llengües romàniques hereten primordialment dos sèries d'adverbis, els acabats en *-i* < HIC i en *-a* < HAC (i, en menor mesura, altres adverbis llatins).⁷³ Però, com hem apuntat en diverses ocasions (§§ 4.3.1 i 6.1), en les llengües romàniques no s'han mantingut els valors associats que tenia el llatí (*hic* localització i *hac* ruta). En romànic aquests valors van canviar a *-i* (< HIC) precisió i *-a* (< HAC) arealitat, o en termes de Company i Espinosa (2014: 136), *localització específica* i *localització àmplia*, respectivament.

Específicament, a través de HIC s'estableix un significat més delimitat o específic, per això és encunyat com *stato in luogo* (Tekavčić, 1972: 570) o *locatiu* (Ribera, 2020: 105), ja que es tracta d'una localització més precisa. En canvi, les formes provinents de HAC s'introdueixen per a aportar l'indici de moviment o, almenys, per a indicar una ubicació àmplia, una àrea; així que, és etiquetat com a *moto per luogo* (Tekavčić, 1972: 570) o *perlatiu* (Ribera, 2020: 105).

Finalment, en relació amb la pròtesi *a-* < AD (Company i Espinosa, 2014: 147-148) que molts adverbis demostratius contenen, no sempre trobem una correspondència simètrica en les sèries locatives *-i/-a*: el portugués també té el reforç de la *a-* protètica en la sèrie amb *-í* (*aquí*, *ai*, *ali*), però no en la sèrie amb *-a* (*ca*, *lá*). El català antic tampoc no disposava d'aquesta pròtesi en la sèrie amb *-a*: *ça*, *lla*. De fet, per analogia, el locatiu de tercer grau va prendre pròtesi, esdevenint *allà*, més emprada que el primer grau *ça*, el qual s'entendria com a arcaic ja al segle XV (Pérez Saldanya i Rigau, 2011: 472).

Aquesta pròtesi *a-* també donarà lloc a *a(h)í* (port., cast.) a partir de la forma *y* (o *hi*) < IBI. L'adverbi llatí *ibi* formava part del conjunt d'adverbis d'ús únicament

⁷³ Per exemple, en català, castellà i portugués va existir una sèrie adverbial acabada *-èn/-en(de)* < HINC, o en portugués una altra sèrie en *-ó* < HOC (Rohlf, 1968: 256) o LOCO (Tekavčić, 1972:575). De manera semblant a aquest últim tipus, és l'adverbi de focus baix romanés *acolo* < ECCU ILLE HOC (DEX Online, 2004-2022: s. v. "acolo") o la forma *lloco* < LOCO de llengües italo-romàniques del sud (Ledgeway, 2015: 88).

anafòric, juntament amb *inde* i *eo/ea*. A partir d'un procés de cliticització, l'anafòric IBI dona lloc als anomenats tradicionalment pronoms adverbials, com és el cas de *hi* (cat.); *(h)i* (occ.); *y* (fr.); *ivi*, *vi* o *i* (it.) o *bi* (arag., sard), emprats només de manera anafòrica.

6.3.4. La gestació dels sistemes demostratius romànics

Segons el que hem exposat, totes les llengües romàniques heretaren inicialment un esquema demostratiu díctic binari, amb formes provinents de *ISTE* i *ILLE*, a més d'altres elements. No obstant això, hi ha llengües romàniques que reconstrueixen el sistema ternari generant un nou grau intermedi. En el cas del toscà, observem que van sorgir el determinant i pronom neutre *codesto* (< *ECCU TIBI ISTU*) i els adverbis *costì/costà* (< *ECCU ISTE HIC/HAC*), els quals funcionen com a grau intermedi referit a l'espai de l'interlocutor (Brodin, 1970).

També, hi ha demostratius que originàriament exercien només funció anafòrica, com *IPSE*, que va entrar posteriorment en el terreny díctic i va permetre reconstruir el grau intermedi demostratiu. De fet, en textos italians antics i en algunes llengües italaromàniques podem trobar derivats de *IPSE*: *quesso* < *ECCU IPSE* (Tekavčić, 1972: 191) o, del mateix ètim, el sard *cussu* (Rohlf, 1968: 207). En català també hi ha com a derivats de *IPSE* *(aqu)eix* (< (*ECCU*) *IPSE*) i *això* (< *IPSUM*). Mentre que el determinant *(aqu)eix* només es consolidarà en alguns dialectes, el pronom neutre *això* acabarà desplaçant la forma anterior de focus alt (*açò* < *ECCE HOC*) i ocuparà la seua funció en el català general (vg. § 10.2.1).

En les llengües iberoromàniques *IPSE* va desenvolupar les formes dels determinants i dels pronoms neutres de grau intermedi: *IPSE/IPSU* > *esse/isso* (port.), *ese/eso* (cast.). Respecte a l'adverbi demostratiu, l'intermedi portugués i castellà *a(h)í* deriva també d'un adverbi inicialment anafòric, IBI. Ben mirat, és un fet singular que els derivats dels anafòrics llatins *IPSE* o *IBI* puguin haver evolucionat com a díctics, perquè l'evolució diacrònica esperada va d'àmbit díctic a fòric i no al contrari.

Si seguim la idea que la dixi situacional és el mode de la referència més bàsic del demostratiu (§ 5.2), l'aparició de demostratius originàriament anafòrics dins del terreny díctic pot semblar que haja revertit el procés natural lingüístic de físic (o entorn díctic extralingüístic) a abstracte (context discursiu endofòric). Malgrat que és cert que es tracta d'un fenomen curiós, hem de recordar que els demostratius són elements

gramaticals i que el seu procés de gramaticalització es pot desenvolupar de manera diferent a altres tipus de components amb més càrrega semàntica.

Per això, no entendria aquesta circumstància relativament excepcional com una reversió del procés de gramaticalització (vg. Haspelmath, 1999), sinó com una mostra diferent del procés de renovació cíclica (Vindenes, 2018). En comptes de criteris formals, en què l'èmfasi es pren de partícules de reforç o de l'aglutinació de demostratius, en aquest cas consistiria en criteris pragmàtics, això és, en la capacitat d'una forma demostrativa d'exercir nous modes d'assenyalar una referència que sorgeix a partir de contextos específics.

El valor anafòric de proximitat en el discurs es pot reinterpretar com a proximitat dítica a partir de contextos en què no hi ha cap antecedent discursiu accessible i el demostratiu s'interpreta a través del context situacional. Es podria tractar de casos paral·lels als usos dítics contextuals de *hi*; per exemple, quan algú diu *Què hi portes (, a les mans)?* Si l'enunciat conté *a les mans* com a adjunt oracional, l'interlocutor establirà el referent de *hi* a partir d'una relació catafòrica.

No obstant això, si l'enunciat no conté aquest adjunt i el parlant acompanya l'enunciat amb un gest a les mans de l'interlocutor, l'interlocutor establirà el referent a partir del context situacional. A partir d'aquests usos contextuals, un demostratiu anafòric pot arribar, per un procés de rutinització, a convencionalitzar el valor dític. Així és com segurament els demostratius catalans *aquí* o *(aqu)eix*, que eren originàriament anafòrics, van prendre una funció dítica lligada especialment al receptor i s'estableix un sistema ternari.

En resum, les llengües romàniques partiran d'un sistema binari, el sistema llatí reestructurat i, com hem vist, podran reconstruir (o no) el grau intermedi, ja siga des d'una orientació per persona, ja siga des d'una orientació per distància. En els següents apartats pararem atenció als demostratius de diverses llengües romàniques per tal de revisar l'evolució des del sistema demostratiu inicial fins al sistema actual. Podrem examinar quines categories tenia i té, quins canvis s'han produït i quines especificitats presenta.

7. EL SISTEMA DEMOSTRATIU DE LA ROMÀNIA ORIENTAL

Iniciem el recorregut al llarg dels demostratius de la Romània a través de les llengües romàniques orientals. Cal advertir que dins de l'extensió de la part oriental no

s'inclou tota la península itàlica, ja que la línia La Spezia-Rímini separa històricament la Romània oriental de l'occidental (Renzi, 1987: 173-174).

Igualment, en aquest apartat ens centrarem en els parlars romànics orientals i, per això, ens ocuparem a grans trets del demostratiu romanés i italià, encara que també revisarem els demostratius d'algunes llengües italo-romàniques. No obstant això, per conveniència expositiva, també farem alguna breu referència sobre el lligur o el romanyol a pesar que es troben sobre la línia La Spezia-Rímini i no són pròpiament parlars romànics orientals, sinó occidentals.

A més de la variació formal que admet el sistema demostratiu romanés, ens interessa especialment tractar el sistema demostratiu toscà, atès que posseeix un grau intermedi, també usat en l'italià literari (Crocco, 2017: 92), i el d'altres dialectes o llengües amb un sistema ternari com el sicilià o el sard.

7.1. El demostratiu del romanés

El que entenem com a romanés antic parteix de mitjan segle XVI atès que els primers textos que s'han preservat procedeixen d'aquest període (Hill, 2015: 1). És complicat, doncs, seguir una línia temporal clara que detalle l'evolució del sistema demostratiu llatí fins al sistema romanés. A través de diversos autors (Sala, 1998; Pană Dindelegan, 2013, 2015) hem intentat reconstruir les formes demostratives més bàsiques del romanés antic, que reproduïm en la següent taula:

	DETERMINANTS			ADVERBIS
	amb nucli nominal		sense nucli nominal	
	no reforçats	reforçats amb ECCE		
focus alt	<i>ăst(a)</i>	<i>(a)cest(a)</i>	--	<i>aici</i>
focus baix	<i>ăl(a)</i>	<i>(a)cel(a)</i>	<i>cel</i>	<i>acolo</i>

Taula 24. Demostratius del romanés antic (d'acord amb Avram, 1986: 174-177; Sala, 1998: 122; Pană Dindelegan, 2013: §§ 5.3 i 8.3; Pană Dindelegan, 2015: §§ 4.1.4 i 4.1.5)

El sistema demostratiu romanés conserva l'estructura binària que va deixar el llatí en el seu pas cap a les llengües romàniques, amb la qual s'oposava ISTE-ILLE. Aquests ètims es poden percebre, per exemple, en el determinant de focus alt *acest* (< ECCE ISTE) i del de focus baix *acel* (< ECCE ILLE). Com exposa Pană Dindelegan (2013: 300), els determinants demostratius del romanés antic posseïen el reforç ECCE (que fonèticament evolucionarà en romanés a la sibilant palatal /ʃ/) i mostraven variació formal: d'una

banda, podien aparéixer amb pròtesi *a-* (*acest*) o sense (*cest*) i, d'una altra, també podien afegir una paragoge *-a* (*acesta*).

Aquesta paragoge *-a* aporta un matís deíctic perquè prové de ILLAC/HAC. En romanés antic la forma paragògica i sense paragoge no tenien una distribució clara. Actualment, en canvi, la forma paragògica se situa després del nucli nominal, mentre que la forma sense paragoge (i protètica, com *acest*) és prenominal (Pană Dindelegan, 2013: § 4.1.4; 2015: § 5.3, 295).

Encara que Sala (1998: 122) també esmenta formes no reforçades sense paragoge (*ăst* i *ăl*, de focus alt i baix, respectivament), actualment es conserven només les formes no reforçades paragògiques (*ăsta*, *ăla*), que no ocupen la posició prenominal (Pană Dindelegan, 2015: § 5.3., 295-296). Aquestes formes demostratives paragògiques, *ăsta* i *ăla*, encara que es consideren variants menys pròpies de l'estàndard, tenen major freqüència d'ús actualment que *acesta* i *acela*, respectivament (Nicula, 2009: 183; Pană Dindelegan, 2015: § 5.3., 295).

Pel que fa al demostratiu de focus baix aferètic, *cel(a)*, des del segle XVI inicia un procés de gramaticalització que el desvia de la forma protètica *acel(a)*: *cel* deixa d'emprar-se amb la *-a* paragògica. *Cel* es generalitza com a determinant sense nucli nominal (Pană Dindelegan, 2015: § 5.3., 301), per això pot ser conegut com a *articoll demonstrativ* (Sala, 1998: 128), que pot acompanyar un adjectiu (ex. *Ștefan cel Mare*, 'Esteve el Gran'), un numeral (ex. *cei trei* 'els/aquells tres'), encapçalant un sintagma preposicional (ex. *cel de aici* 'el/aquest d'ací') o com a forma de superlatiu relatiu (ex. *cel mai bun* 'el més bo').

Finalment, els adverbis demostratius principals són els mateixos que els actuals: *aici* per al focus alt i *acolo* per al focus baix. Així i tot, també podem trobar les formes de focus alt acabades en *-coace* (< ECCU HOC): «*încoace* acá, por aquí / *dincoace* la parte de acá» (Rauta, 1973:173). En conjunt, tenint en compte la redistribució actual dels determinants (que detallarem en § 7.1.1) i del procés de gramaticalització de *cel*, podem confeccionar la següent taula sobre els demostratius del romanés actual:

	DETERMINANTS			PRONOMS NEUTRES		ADVERBIS	
	prenominal	postnominal o sense nucli nominal		sense nucli nominal	reforçats amb ECCE		no reforçats
		reforçats amb ECCE	no reforçats				
focus alt	<i>acest</i>	<i>acesta</i>	<i>ăsta</i>		<i>aceasta</i>	<i>asta</i>	<i>aici</i>
focus baix	<i>acel</i>	<i>acela</i>	<i>ăla</i>	--	<i>aceea</i>	--	<i>acolo</i>
focus	--	--	--	<i>cel</i>	--	--	--

Taula 25. Demonstratius del romanés actual (Pană Dindelegan, 2013: §§ 5.3 i 8.3)

Hem afegit també les formes pronominals neutres, que en romanés coincideix amb les formes determinants del femení singular. El pronom neutre demostratiu de focus alt pot tindre la forma reforçada *aceasta* i la no reforçada *asta*, però només *asta* pot substituir una oració sencera: prenent l'exemple de Pană Dindelegan (2013: 296), [*Ion vrea să urmeze Facultatea de Medicină*]. {*Asta*/**Aceasta*} e interesant ('Ion vol continuar en la Facultat de Medicina. Això és interessant').

A banda dels demostratius explicats, també podem mencionar l'identificatiu *același* ('el mateix') < ECCE ILLE SIC o el demostratiu de contrast amb funció de precisar en l'espai dític *celălalt* ('aquest/aquell altre') < ECCE ILLE ALTER (Dragomirescu *et al.*, 2015:159). I fins i tot també podríem afegir *articolul posesiv*, que d'acord amb Sala (1998: 127) prové de AD + ILLU > *al, a, ai, ale* (ex. *al tău* 'el teu', *al doilea* 'el segon').

7.1.1. Els dos paradigmes de determinants del sistema demostratiu romanés

Com hem esmentat abans, el romanés té dos grups de determinants demostratius diferenciats per la seua estructura sintàctica (Avram, 1986: 174-177): *omul acesta* ('l'home aquest') enfront de *acest om* 'aquest home'. Es pot comprovar a la traducció que el català té una estructura anàloga en els dos casos: en el primer, apareix el nom amb l'article definit (*om* 'home' + *-ul* 'el', *acesta* 'aquest'), com a (46). En canvi, en el segon, el substantiu no necessita l'article perquè el demostratiu anteposat ja el determina (*acest* 'aquest', *om* 'home'), com a (47).

- (46) *omul* *acesta*
home.DEF DEM. postnominal
'l'home aquest'

- (47) *acest om*
 DEM. anteposat home
 ‘aquest home’

Com veiem, en romanés hi ha una petita variant formal a causa de la paragoge o sufixació de la partícula *-a* en el primer cas, que prové d’una reducció de ILLAC i HAC d’acord amb el grau del focus que s’aplicava (Manoliu, 2006; *apud* Nicolae, 2019: 6). Si bé actualment cada forma s’ha especialitzat en una distribució particular, antigament aquesta distribució no era tan estricta (Pană Dindelegan, 2013: § 5.3., 295; Nicolae, 2019).

En relació amb el seu ús actual, en la literatura és més comú trobar les formes pronominals (*acest, acel*) i no tant les postnominals (*acesta, acela*) (Dincă, 2010: 215-216). Tot i això, com hem explicat abans, és propi de l’àmbit col·loquial l’ús de determinants no reforçats per ECCE (Nicula, 2009: 183). Com explica Pană Dindelegan (2015: § 5.3., 295-296), de les formes no reforçades només es conserven amb *-a*, ja que les formes sense paragoge són considerades regionalismes (Berea-Găgeanu, 1983: 110, §6.0). A tall d’exemple, a Moldàvia es fan servir les no reforçades: «formeles masc. *aest, (a)ista, ăsta*, pl. *aeștĕ, ăști*, fem. *(a)ïasta, aiastă*» (Rosetti, 1966:283).

Així doncs, actualment podríem recollir totes les formes esmentades des de la següent distribució:

		focus alt		focus baix	
		reforçat	no ref.	reforçat	no ref.
determinants amb nom	davant	<i>acest, această, acești, aceste</i>	<i>(ăst, astă,ăști, aste)</i>	<i>acel, acea, acei, acele</i>	<i>(ăl, a,ăi, ale)</i>
	darrere	<i>acesta, aceasta, aceștia, acestea</i>	<i>ăsta, asta,ăștia, astea</i>	<i>acela, aceea, aceia, acelea</i>	<i>ăla, aia,ăia, alea</i>
sense nucli nominal					

Taula 26. Determinants demostratius del romanés (basat en Avram, 1986: 174-177).

Pel que fa a la diferència entre l’ús de les formes anteposades i posposades, així com reforçades i no reforçades, volem remarcar la preferència oral per la forma emfàtica amb la paragoge *-a* (< ILLAC/HAC). Manoliu (2006: 386; *apud* Nicolae, 2009: 10) explica que les formes amb la *-a* paragògica és preminentment dística, enfront de les formes sense aquesta paragoge o sufix, que tendeixen a l’ús anafòric i, potser, menys marcat.

La possibilitat de posposició al nucli nominal d'aquestes formes coincideix amb el català, que també pot posposar el determinant demostratiu (ex. *l'home aquest*). Això no obstant, cal tindre en compte les diferències estructurals entre el català i el romanés. A diferència del català, el romanés tendeix a la posposició dels determinants: l'article definit apareix com a sufix i el possessiu es posposa. Aquest podria ser un motiu pel qual també s'incline per escollir les formes demostratives sufixades per *-a* i que, si acompanyen un substantiu, aquest conté l'article definit, a l'estil del possessiu romanés, com *casa mea* ('la meua casa' = *casă* 'casa' + *-a* 'la', *mea* 'meua'):

- (48) *casa* *mea*
 casa.DEF POSS.
 'la meua casa'

A diferència del català, en què la posposició pot tindre un sentit emfàtic o pejoratiu (Brucart, 2008: 1495; IEC, 2016: 604), en romanés el demostratiu posposat al nucli nominal no té matis d'èmfasi o menyspreu. La diferència que sí que podem trobar entre les formes posposades paragògiques del romanés és en el registre: la forma no reforçada (ex. *omul ăsta*) té un ús més col·loquial, mentre que la forma reforçada (ex. *omul acesta*) s'empra en àmbit formal.

7.1.2. Els descendents gramaticalitzats de (ECCE) ILLE al romanés

Com en altres llengües romàniques, el romanés també desenvolupa el pronom de tercera persona a través de ILLE: tant el pronom fort (*el, ea, ei, ele*) com el feble (*îl, o, îi, le*). A diferència dels pronoms febles de tercera persona, l'article definit romanés, que també parteix de l'evolució àtona de ILLE, se situa darrere del substantiu i té la forma *l* de masculí (*l* en *omul*) i *a* del femení, que es fusiona amb la vocal final provocant una diferenciació fonètica (com ara, *casă* 'casa' amb vocal neutra, enfront de *casa* 'la casa' amb [a]).

Per la seua banda, hem esmentat abans també dos tipus d'articles propis del romanés: un sense reforç, l'article possessiu (*al, a, ai, ale*), i un altre amb ECCE, l'article demostratiu (*cel, cea, cei, cele*). Per un costat, l'article possessiu, com *al* < AD ILLE, és un constituent romanés que s'acosta morfològicament al possessiu tònic sense nucli nominal (ex. *al tău, el teu*) però que funciona de manera diferent: «*acest nepot al mamei* [...], sp. *este sobrinu de mi madre*» (Sala, 1998: 128).

Per un altre costat, ja hem mencionat l'article demostratiu *cel* < ECCE ILLE, amb la caiguda de la *a-* inicial a mitjan segle XVI (Sala, 1998: 128; Pană Dindelegan, 2015: § 5.3., 302). Com hem dit abans i com havíem exposat a la taula 19 (§ 4.3.2), es fa servir en contextos molt diversos on el català emprà l'article definit:

- els comparatius: *el més gran* (cat.), *cel mai mare* (rom.);
- els complements introduïts per una preposició *de* o equivalent: *el de davant* (cat.), *cel din față* (rom.); i també es pot veure juntament amb l'article possessiu: «*cel al tatălui*» 'el del pare' (Sala, 1998: 128).
- els relatius: *el que vulgues* (cat.), *ceea ce vrei* (rom.)

És interessant l'ús gramaticalitzat de *cel*, que en ocasions no té equivalent romànic (Sala, 1998: 128), com és el cas del determinant adjectival en *omul cel bun* 'l'home bo' o *Ștefan cel Mare* 'Esteve el Gran'. En definitiva, aquest element és demostratiu pel fet que assenyala i atorga certa especificitat i identificabilitat, per la qual cosa pot recordar a l'ús de l'actual francès *ce*.

7.2. Els demostratius de l'italià i d'altres llengües italo-romàniques

7.2.1. El sistema demostratiu de l'italià

De manera general, l'italià actual presenta un sistema demostratiu binari: oposa demostratius de focus alt, com el determinant *questo* (< ECCU ISTE) o els adverbis *qui/qua* (< ECCU HIC/HAC), i demostratius de focus baix, com el determinant *quello* (< ECCU ILLE) o els adverbis *lì/là* (< ILLIC/AC) (Vanelli, 1992: 86). Ara bé, l'italià literari, basat sobre el model toscà (Crocco, 2017: 92), té també un grau intermedi (vg. § 7.2.2), amb formes com *cotesto* o *costì/costà* (Tekavčić, 1972: 190-191), que s'apliquen a l'espai de l'interlocutor (Brodin, 1970; Tekavčić, 1972: 190-191; Sosnowski, 2010: 45; Sosnowski, 2013: 257) i que són presents als textos del toscà antic. Veiem a través de la següent taula la seua estructura:

	DETERMINANTS		PRONOMS		ADVERBIS	
	<i>no reforçats</i>	<i>reforçats amb ECCU</i>	<i>referència humana</i>	<i>no humana</i>	<i>amb [-i]</i>	<i>amb [-à]</i>
focus alt	<i>esto</i>	<i>quest(o)</i>	<i>costui</i>	--	<i>qui</i>	<i>qua</i>
focus mitjà	--	<i>cotesto</i>	<i>cotestui</i>	--	<i>costi</i>	<i>costà</i>
focus baix	--	<i>quel(lo)</i>	<i>colui</i>	--	<i>lì</i>	<i>(co)là</i>
focus	--	--	--	<i>ciò</i>	<i>(qu)ivi</i>	--
			<i>(d)esso</i>			

Taula 27. Demonstratius de l'italià antic (Vanelli, 2010; Sosnowki, 2010)

Els determinants demostratius de l'italià antic són *(qu)esto* (< (ECCU) ISTU), *cotesto* (< ECCU TIBI ISTU) i *quello* (< ECCU ILLU). Només el determinant de major focus tenia una variant no reforçada (*esto*), que únicament podia emprar-se en posició prenominal. Les formes reforçades, en canvi, podien ser prenominals (amb algunes variants formals, com ara, *quest' / quel' + vocal* o *quel + consonant*) o també podien funcionar sense nucli nominal explícit (en aquest cas amb la forma sencera, és a dir, *questo* i *quello*).

Quant als pronoms, d'una banda, n'hi ha que només poden fer referència a persones, com *costui* (< ECCU ISTUI) i *colui* (< ECCU ILLUI). A partir del segle XIV també apareix *cotestui* (Vanelli, 2010: 349), que es crea per analogia a *costui* a partir de la forma *cotesto* (Treccani, s. v. "cotestui"). Aquesta sèrie demostrativa, reforçada per ECCU, era més emprada en l'italià antic que en l'actualitat (Vanelli, 2010: 351) i pot tindre un matís de menyspreu (Treccani, s. v. "costui", "colui").

D'una altra banda, l'italià posseeix el pronom neutre *ciò* (< ECCE HOC), que reprén referències no animades (Vanelli, 2010: 356). Tant en la llengua antiga com en l'actual, *ciò* sol encapçalar els relatiu («*chiedimi ciò che vuoi*» (Treccani, s. v. "ciò"); però, actualment *ciò* es pot veure més restringit: mentre que en l'italia actual no és possible, antigament *ciò* es podia emprar abans d'un infinitiu o un participi (ex. «*senza la quale non potea ciò fare*. (Brunetto Latini, *Rettorica*, p. 24, rr. 2-3» (Vanelli, 2010: 357)). També podem veure el procés de gramaticalització del reformulador *ciò* ('això és'), que en l'italià antic encara no estava fixat del tot i podia utilitzar-se amb el verb *essere* en plural (ex. «*una scienza, cioè teorica, sia partita [divisa] in tre scienze, ciò sono Teologia, Fisica e Matematica...* (Brunetto Latini, *Rettorica*, p. 44, rr. 12-14» (Vanelli, 2010: 357)).

L'italià té també el pronom demostratiu *(d)esso* (< (ID) IPSU), que rarament s'usa per a referències humanes (Treccani, s. v. "esso"); de fet, s'utilitza per a reforçar un

concepte pronominal, i menys habitualment nominal (Rohlf, 1968: 211) Aquesta forma no té un ús dític (Sosnowski, 2010: 47) i, per aquesta raó, no té una intensitat de focus específica i pot ser considerada com una mena de pronom personal, o també com un emfàtic (Rohlf, 1968: 211; Brodin, 1970: 108). Veiem-ne un exemple: «*Com 'om che torna a la perduta strada, Che 'nfino ad essa li pare ire in vano* (Dante)» (Treccani, s. v. “esso”).

Existeix una forma reforçada per ECCU, *quesso* (< ECCU IPSU), que es fa servir en textos antics i encara dialectalment a les illes d'Elba i Giglio (Rohlf, 1968: 203). En les llengües italomàniques meridionals els demostratius amb base etimològica IPSE es poden trobar com a grau intermedi (vg. § 7.2.3); però, en el cas de l'italià antic, per a la formació del grau intermedi es prendran els demostratius toscans de focus mitjà; ja que, al cap i a la fi, l'italià literari parteix del toscà (Crocco, 2017: 92). Aquests demostratius de focus mitjà són el determinant *cotesto* (o *codesto*) (< ECCU TI(BI) ISTE), el pronom *cotestui* (< ECCU TI(BI) ISTUI) o l'adverbi *costi/costà* (< ECCU ISTE/AC).

Si ens fixem ara en els adverbis, l'italià ha mantingut dos sèries, una amb *-i* (< HIC), que expressa una localització més puntual, i una altra amb *-à* (< HAC), que remet a una localització més areal (Vanelli, 1992: 22). Aquestes diferències, com hem apuntat en § 6.3.3, provenen del llatí, ja que l'adverbi *hic* remetia a un valor estàtic, mentre que *hac* era un adverbi dinàmic de ruta. Hi ha les formes *qui/qua* (< ECCU HIC/HAC), *costi/costà* (< ECCU ISTE/ISTAC) i *lì/(co)là* (< ILLIC/(ECCU)ILLAC). D'acord amb Brodin (1970: 26), la consolidació dels adverbis del grau intermedi *costi* i *costà* va ser més lent que la del determinant (*cotesto*). Es van desenvolupar des d'etimologies diferents: mentre que els determinants es construeixen a través de ISTE – TIBI-ISTE – ILLE, els adverbis prenen com a base HIC/HAC – ISTE/ISTAC – ILLIC/ILLAC, «[p]erciò abbiamo per la seconda persona *costi*, *costà* (dunque senza -TIBI-) e non **cotesti*, **cotestà*» (Brodin, 1970: 26).

Com a adverbi sense intensitat específica de focus cal afegir l'adverbi (*qu*)*ivi* (< ECCU IBI), que exerceix funció anafòrica (Vanelli, 2010: 724; Sosnowski, 2010: 71). Posem un exemple tot seguit: «*Così sen va, e q[ui]vi m'abbandona Lo dolce padre* (Dante)» (Treccani, s. v. “quivi”). Segons Rohlf (1969: 254), aquest demostratiu es restringeix a la llengua literària, encara que la forma dialectal *i* «non è ancora del tutto scomparso, cfr. Nel piemontese d'Ormea *i 'ci', 'vi'*» (Rohlf, 1969: 254). S'ha discutit al voltant de la tonicitat d'aquesta forma *í* (< *ivi* < IBI), que possiblement va esdevindre

tònica per l'influx que va tindre HIC, fins al punt que aquest adverbí es pot veure incorporat en l'ètim de *quivi* > ECCU HIC IBI (Brodin, 1970: 27).

Al costat d'aquest adverbí, també hi havia (*qu*)*indi* < (ECCU) INDE, que d'acord amb Rohlfs (1969: 254), «[n]el toscano [...] si continua l'antico significato del latino INDE 'di là', cfr. *Indi venimmo al fine* (Inf. 14, 4)». Aquest adverbí es va desenvolupar especialment en l'àmbit temporal i la forma reforçada per ECCU va prendre un significat causal (Rohlfs, 1969: 254-255). A banda d'aquests adverbis demostratius, també hi ha una sèrie de partícules pronominals que podríem incloure com a elements locatius sense intensitat focal específica: *ci* (< ECCE HIC),⁷⁴ *vi* (< IBI) i *ne* (< INDE). Brodin (1970: 24) no els incorpora dins del seu estudi dels demostratius toscans, perquè «[n]on si possono, neanche nei testi più antichi, considerare come dimostrativi, giacché hanno sempre bisogno del sostegno di un verbo».

En resum, i a grans trets, el sistema demostratiu italià actual presenta certa versatilitat, ja que es mou entre una organització binària, que distingeix per focus o distància, i una ternària, orientada a la persona (Sosnowki, 2013: 253), arran de l'addició de l'intermedi toscà en la tradició literària.

A més, cal no oblidar la variació funcional que exerceixen aquests demostratius; per exemple, en terreny anafòric es difuminen les fronteres, especialment en el grau intermedi (Frei, 1944: 133; *apud* Brodin, 1970: 29). Això provoca que reconsiderem l'ús efectiu i real dels demostratius intermedis *cotesto* (o *codesto*) i *costi/costà* (Gaudino-Fallegger, 1992: 97-100; Tekavčić, 1972: 574) (vg. § 7.2.2). S'obté, doncs, una espècie de sistema binari principal (*questo-quello* i *qui/qua-lì/là*) i, a banda, una mena de grau intermedi usat de manera menys sistemàtica (*codesto/cotesto* i *costi/costà*), com es recull en la taula 28.

⁷⁴ A més del locatiu, *ci* també és pronom de primera persona del plural, segons Tekavčić (1972: 241-242), a causa d'una confusió entre adverbis demostratius locatius i pronoms personals que va tindre lloc a partir de les formes *ne* (< INDE, locatiu de provenença; i NOS, primera persona del plural) i *vi* (< IBI, locatiu, i VOS, segona persona del plural).

	DETERMINANTS	PRONOMS		ADVERBIS	
		<i>referència humana</i>	<i>no humana</i>	<i>amb [-í]</i>	<i>amb [-à]</i>
focus alt	<i>questo</i>	<i>costui</i>	--	<i>qui</i>	<i>qua</i>
focus mitjà	<i>cotesto</i>	<i>cotestui</i>	--	<i>costì</i>	<i>costà</i>
focus baix	<i>quello</i>	<i>colui</i>	--	<i>lì</i>	<i>(co)là</i>
focus	--	--	<i>ciò</i>	-- ⁷⁵	--
		<i>esso</i>			

Taula 28. Demonstratius de l'italià actual

Igualment, cal tindre en compte l'heterogeneïtat lingüística del territori italià, atés que els seus *dialetti*, com que són constitutius, ofereixen una gran varietat de formes demostratives agrupades en diferents sistemes i provinents d'ètims diversos (Rohlf, 1968, 1969; Tekavčić, 1972: 191, 195-198). A continuació, doncs, ens detindrem en dos punts diferents: per una part, repassarem el desenvolupament del sistema demostratiu toscà, que influeix directament l'italià literari (§ 7.2.2), i, per una altra, farem una ullada cap a la multiplicat de variants procedents de llengües italomàniques diferents (§ 7.2.3), atés que componen sistemes binaris especialment a través de formes procedents ISTE, IPSE i/o ILLE, amb o sense reforç de ECCU.

7.2.2. El grau intermedi del sistema ternari toscà

Les grans obres de la literatura italiana van ser redactades en vernacle florentí, que es pot considerar, *grosso modo*, toscà; per això, l'estàndard italià es construeix principalment a partir d'aquesta parla. Aquest és el motiu pel qual la tradició lingüística italiana emprà components i formes toscanes, cosa que influeix sobre la descripció lingüística que es fa de l'italià. De fet, hi ha tractats gramaticals sobre la llengua italiana que representen el sistema demostratiu italià de manera ternària, a l'estil del toscà, com és el cas de Tekavčić (1972: 191).

En aquesta secció ens centrarem en les particularitats de formes i funcions dels demostratius toscans, especialment en relació amb el funcionament del grau intermedi. Comencem revisant les formes dels demostratius toscans, en paraules de Brodin (1970: 30-31):

⁷⁵ No hem inclòs en aquesta taula (*qu*)*ivi* perquè es considera una forma literària (Rohlf, 1969: 254; Treccani, s. v. "quivi", "ivi").

Nei dialetti toscani del medioevo *esto* e *questo* continuano questo uso e indicano cosí, in linea di massima, le persone o le cose che si trovano vicino a chi parla; *cotesto* si usa per indicarle le persone o le cose che si trovano vicino allà persona a cui si parla (vicino a chi ascolta); *quello* (che continua l'uso di ILLE) per indicarle le persone o le cose che si trovano lontano tanto da chi parla quanto da chi ascolta. Gli stessi rapporti esistono rispettivamente per *costui*, *cotestui* e *colui*, i quali però si usano soltanto per indicarle le persone. (Brodin, 1970: 30-31)

Al costat d'aquestes formes, podem trobar també la variants sense reforç *testo* o variants amb alteracions fonètiques, com ara *chesto*, que mostra la desaparició de la semivocal /w/ en el grup QU-, o *quistò* i *custui*, en què hi ha un tancament de la vocal tònica (Brodin, 1970: 23-24).

Ara bé, de tots aquests demostratius, ens interessa especialment *cotesto*, que pertany al grau intermedi del sistema demostratiu toscà. La forma *cotesto* i *codesto* s'ha intentat explicar a partir de ATQUE ID ISTU, ECCU'IT ISTE i ECCU-ISTE ISTU. No obstant això, Brodin (1970: 10-11) les considera inversemblants, atés el vincle de *cotesto/codesto* a la segona persona, i defensa que provenen de la seqüència ECCU TIBI ISTU, que conté el datiu de segona persona.

En relació amb els adverbis demostratius de grau intermedi, *costì/costà*, el seu desenvolupament ha estat més lent que el de *cotesto* (o *codesto*). Recordem que els adverbis *costì/costà* (< ECCU ISTIC/ISTAC) provenen d'una base etimològica diferent de *cotesto* (o *codesto*) (< ECCU TIBI ISTUM), atés que, els determinants integren TIBI a l'ètim, mentre que les formes adverbials no (Brodin, 1970: 26). D'acord amb Brodin (1970: 26), és possible que els adverbis demostratius *costì/costà* feren referència en el seu origen tant a l'àmbit de l'emissor com del receptor i que, en establir-se el sistema ternari toscà, es restringira a l'àmbit del receptor, al costat del determinant *cotesto* (o *codesto*).

A continuació, matisarem alguns aspectes sobre el funcionament d'aquests demostratius intermedis i el seu àmbit de referència. Quant al determinant *cotesto* (o *codesto*), no és l'únic demostratiu vàlid per a expressar l'àmbit del receptor, ja que també hi ha casos de *questo* o *quello* amb el possessiu de segona persona (Brodin, 1970: 75). De fet, per a Sosnowski (2013: 266-267) aquest és un dels contextos causants de la neutralització de l'ús de *cotesto*. A més, segons Brodin (1970: 77), *cotesto* (o *codesto*) rarament és utilitzat com a anafòric i, abans de Cellini (segle XVI), a penes es feia servir en el terreny d'íctic com diàlegs o cartes.

Per aquesta raó, no es pot considerar que les formes toscanes *cotesto/codesto* estiguen completament integrades en el sistema demostratiu italià i que, malgrat la correspondència orientada a la persona, «il sistema italiano, ternario in apparenza, sia in realtà un sistema binario» (Brodin, 1970: 29). Es podria esquematitzar de la següent manera:

proximitat¹	questo
proximitat²	codesto
llunyania	quello

Taula 29. Determinants demostratius del toscà segons Frei (1944: 133; apud Brodin, 1970: 29)

A més, cal tindre en compte que, com exposa Sosnowski (2013: 265-266), les recomanacions estilístiques limitaven la utilització de *cotesto/codesto* per part de gramàtics que no eren toscans i no dominaven el seu ús, per la qual cosa «the conservation of the ternary system depends on the origin of the author (and more strictly, on the character of his native dialect)» (Sosnowski, 2013: 268). Sembla que *codesto* es reserva per a l'italià formal i, en aquesta línia, Vincent (2017: 751) afirma que aquest demostratiu està en retrocés: «the loss of the marked second person deictic *codesto* (< ECCU TIBI ISTE) from all but the most formal registers of Italian although it is well attested in Early Florentine».

Quant a l'adverbi demostratiu de grau intermedi, *costi/costà*, s'interpreta com a una forma antiquada i en camí del desús (Gaudino-Fallegger, 1992: 97-100; Tekavčić, 1972: 574). Així com és habitual trobar el reforçament dels adverbis en els determinants en altres graus, com ara *questo qui/qua* o *quello lì/là*, és inusual veure la combinació *cotesto* (o *codesto*) *costi/costà* (Brodin, 1970: 72). Totes aquestes limitacions ens fan pensar que és possible que tant els adverbis *costi/costà* com el determinant *cotesto* (o *codesto*) no tinguin un ús establert i que, per tant, no es pugui considerar que s'haja assentat plenament un grau intermedi. En definitiva, el sistema demostratiu toscà podria organitzar-se de la següent manera:

	1R GRAU	2N GRAU	3R GRAU
Determinants i pronoms	esto questo costui	cotesto cotestui	quello colui
Adverbis	qui qua quinci	costi costà costinci	lì là indi, quindi

Taula 30. Demonstratius del toscà (basat en Brodin, 1970: 31)

7.2.3. La multiplicitat formal i funcional dels demostratius de les llengües italaromàniques

Davant de l'heterogeneïtat lingüística que acull la península itàlica, en aquesta secció farem una ullada a diversos demostratius de distintes llengües italaromàniques per tal de comprovar quines formes demostratives empen (reforçades i no reforçades) i si existeixen sistemes demostratius ternaris.

Respecte a la forma, podem trobar la utilització de determinants reforçats per ECCU (> /k/) i sense aquest reforç. Per exemple, en toscà podem trobar al costat del reforçat *cotesto* (< ECCU TIBI ISTUM) la variant sense reforç *testo*⁷⁶, o en sicilià estan els determinants demostratius reforçats *kistu* (< ECCU ISTE) *kissu* (< ECCU IPSE) i *kiđdu* (< ECCU ILLE) al costat dels no reforçats *stu* (< ISTE), *ssu* (< IPSE) i *đdu* (< ILLE) (Tekavčić, 1972: 197).

En general, les variants no reforçades són bastant freqüents en les llengües italaromàniques (vg. Ledgeway, 2015). Segons Brodin (1970: 45), a la toscana, la forma no reforçada *esto* < ISTE era relativament freqüent i, fins i tot, a diferència dels determinants actuals que només són prenominals, Guittone d'Arezzo (segle XIII) el posposava al substantiu, com es veu a les seues cartes: «Chè non già maestri tutti de *vita esta* [...] O quanti sono, lasso, *maledetti esti*».⁷⁷

A banda de *esto*, hi havia variants derivades de ISTE, sense reforç, que fan canvi de vocal (*isto/ista*) o directament no la tenen (*sto/sta*). Aquestes formes amb /s/ líquida inicial s'han difós àmpliament en la llengua parlada (Da Milano, 2010:373); de fet,

⁷⁶ El cas de *testo* no deriva directament de TIBI ISTUM, sinó segurament per una reducció posterior per llevar *co-* a *cotesto* < ECCU TIBI ISTUM (Rohlf, 1968: 211-212).

⁷⁷ La mateixa tendència registra Ledgeway (2015: 87) a Viterbo («*dòppo ll'ùrtima guèrra questa* lit. 'after the last war **this**', *sàbboto quèsto c'annamo* 'Saturday **this** we'll go' [...] *la guerra quèlla* 'the war that'»); de fet, no són construccions desconegudes en l'italià parlat, especialment vinculades a substantius temporals.

solen anar agrupades especialment amb conceptes temporals i generen pràcticament una locució fixa, com ara, *stamattina* o *stanotte* (Brodin, 1970: 39).

Relacionat amb això, és interessant un exemple de Sacchetti (final del segle XIV) amb doble reforçament: *questa istanotte* (Brodin, 1970: 40). Això ens condueix a pensar que, tal vegada, l'evolució sense ECCU afavoreix la seua gramaticalització i, en conseqüència, la pèrdua de l'accent del demostratiu i a la fusió amb el mot que modifica.

També hi ha determinants demostratius de focus baix sense el reforç ECCU: així com succeïa amb *sta* en *stamattina*, la forma *lo/il* < ILLE també apareixia amb components temporals. Com a exemple, Brodin (1970: 102) exposa prosa del *Duecento*, com «suo caro marito lo quale era morto *lo* giorno» o, fins i tot, anteposats a la preposició *di*, com «la vita di Gesù Cristo e *la* di Maria Vergine, e *la* di Tommaso d'Aquino», extret de la tragèdia *Orazia* d'Aretino (Brodin, 1970: 106).

Òbviament, malgrat la semblança, no es tracta de l'article, sinó d'una forma idèntica que conserva el sentit demostratiu de l'antic demostratiu ILLE, ja que actualment aquests contextos van amb un demostratiu de focus baix (vg. taula 19, § 4.3.2). Al cap i a la fi, la reducció fonètica és tan elevada que, si anem als dialectes occidentals de la península itàlica, trobem també formes compactes del demostratiu de focus baix com *cla manena* 'aquell matí' del romanyol o *ku fègu* 'aquell foc' del lígur occidental (Rohlf, 1968: 206).

Si ens fixem ara en les formes demostratives adverbials, també hi ha una gran variació: Ledgeway (2015: 77) distingeix entre les formes de focus alt *qua*, *chì* i *sì* i les de focus baix *là*, *lì*, *le*. Així i tot, també hi ha llengües al centre d'Itàlia en què l'adverbi de focus alt deriva de ECCU > *ècco*, mentre que per a la referència al receptor poden emprar com a adverbis demostratius formes derivades de IPSU > *èssò* (Ledgeway, 2015: 94). També Rohlf (1968: 257) esmenta aquesta diferenciació, en tres graus: *ecco-esso-ello* com a adverbis demostratius de focus alt, mitjà i baix, respectivament.

Com tractarem a continuació, hi ha demostratius intermedis que provenen de la forma IPSE, però les llengües del sud també coneixen un adverbi procedent de l'ètim ILLE LOCO, com el sicilià *dd(u)ocu*: «*chistu cà, chissu dd(u)ocu, chiddu ddà*» (Ledgeway, 2015: 81). L'ètim vindria confirmat per Ledgeway (2015: 88): «It is significant to note that the addressee-oriented spatial adverb LLOCO is onli compatible with QUESTO, and not QUELLO (e.g. Nap[olità]. *ma è stato proprio sto/*chillu bocchino lloco?* 'was **this/that** cigarette holder (that you're holding) the one involved?')».

Tant en aquest últim exemple, com en diversos casos esmentats anteriorment, hi ha sistemes demostratius italomànics diferents del toscà que contenen tres graus. A tall d'exemple, i com ja haem esmentat en § 6.3.4, en la península itàlia hi ha diversos exemples de determinants intermedis derivats de IPSE en diverses llengües:

En sard *cussu* (ECCUM IPSUM) oposant-se a *custu* (E. ISTUM) i *cuḍḍu* (E. ILLUM); sic[ilià]-calabr[és] *chissu/chistu/chiḍḍu* (calabr[és] *chillu, chiru*); Campània *chisso/chisto/chiro*; abr[ucés] *quessə/questə/quellə* [...] Elba *quesso* “codesto”, Alta Valtellina *kues* [...] Laci *chossu*, Apúlia Sud *cussu*; però també hi ha piem[ontés] ant[ic] i Monferrato *is, issa*, Valsesia *es, isa*, Ormea *assu*, i les formes debilitades abru[ceses], sic[ilianes], cal[abreses] *'ssu, 'ssa*, nap[oletanes] *'sso, 'ssa*: sempre amb el mateix valor de ‘aqueix (“codesto”) (DECLC, 1980-2001: s. v. “eix”)

Tanmateix, encara que existien aquestes variants, no sempre es considera que s'haja establert un sistema ternari: Tekavčić (1972: 197-199) explica que el sard produeix un sistema binari amb (ECCU) ISTE-IPSE > *kustu-kussu*,⁷⁸ mentre que el sicilià diferencia (ECCU) IPSE-ILLE > *kissu-kiḍḍu*. Per contra, Ledgeway (2015: 80) afirma que «*chissu* is not very frequent, especially in urban dialects, with the deictic opposition reduced in most cases to a simple binary oppositions between (*chi*)*stu* vs (*chi*)*ḍḍu*», de manera que hi hauria un sistema ternari inicial, com assenyala Coromines (DECLC, 1980-2001: s. v. “eix”), però es pot notar la reducció cap a un sistema binari.

Com adverteix Rohlfs (1968: 494), alguns sistemes italomànics meridionals van generar formes de grau intermedi, però «non sono piú reperibili, ovvero si è venuti a una fusione dei concetti ‘questo’ e ‘codesto’», a l'estil que explicava Ledgeway (2015:80) en el sicilià. Per exemple, en napolità va emergir l'intermedi *chissu* (< ECCU IPSE) en oposició a *chistu* (< ECCU ISTE) i *chillu* (< ECCU ILLE), però tampoc no es va mantindre el sistema ternari (Vincent, 2017: 751).⁷⁹ Consegüentment, IPSE va trobar lloc entre els sistemes demostratius italians, ja siga de focus alt, ja siga de focus baix. I no només com a demostratius, ja que el sard també pren de IPSE el seu article (com ara, *su* o *sa*).⁸⁰

⁷⁸ D'acord amb Vincent (2017: 751), l'organització binària és pròpia d'algunes varietats del sard modern, mentre que el sistema antic tenia tres graus: *kustu* (< ECCU ISTE), *kussu* (< ECCU IPSE) i *kuḍḍu* (< ECCU ILLE).

⁷⁹ Concretament, Rohlfs (1968: 207-208) indica que «nel napoletano odierno *chisso* viene usato nel senso di *chisto* (e viceversa)».

⁸⁰ Harris i Vincent (1988: 329), a banda d'esmentar el cas del sard, també parlen d'altres formes provinents de IPSE, com ara els articles del plural del logudorés (*sos, sas*) i campinés (*is*).

En referència als adverbis, hem mencionat l'intermedi derivat de ILLE LOCO (> *dd(u)ocu*, en sicilià (Ledgeway, 2015: 81)), però ens sembla sobretot interessant el canvi del demostratiu *lì* < ILLIC del focus alt al focus mitjà. En paraules de Ledgeway (2015: 93), «in the case of the LÌ vs là dyad, as much as LÌ represents a medial term referencing a location closer to the speaker's deictic domain – possibly, but not necessarily, including that of the addressee [...] e.g. Lig[ur]. *Lì suta gh'è tütu u mei mundu*»⁸¹ (Ledgeway, 2015: 93). Per tant, els demostratius també poden presentar variació de focus i originar així emprar el grau intermedi.

En definitiva, dins de la zona italiana, trobem sistemes demostratius que no són completament binaris, com és el cas del sistema toscà (Brodin, 1970: 29-31), però que tampoc tenen sempre una organització ternària clara en tot el sistema, com el sistema demostratiu sicilià, en què el determinant intermedi *chisso* no obté una gran freqüència (Ledgeway, 2015: 80). En conclusió, com havíem apuntat abans, els sistemes demostratius de la zona italiana mostren certa versatilitat entre una organització binària i ternària.

8. EL SISTEMA DEMOSTRATIU GAL·LOROMÀNIC I OCCITANOROMÀNIC

En aquest apartat pararem atenció al sistema demostratiu del francès i de l'occità. Aquestes llengües són considerades properes al català, especialment l'última. Totes tres han estat classificades dins d'un mateix subgrup lingüístic: la Gal·loromània. D'acord amb aquest punt de vista, per exemple, Meyer-Lübke (Cassany, 2020) entén que el sistema fonològic de la llengua catalana s'insereix completament dins del conjunt gal·loromànic. Així i tot, també és cert que el català presenta diferències fonètiques apreciables respecte del francès o l'occità (Calaforra, 1998: 89-136; Cassany, 2020: 151).

Pel que fa al francès, l'elisió fonètica, que va operar en els territoris de la Romània amb influència germànica (Recasens, 2017: 53), serà un factor rellevant en els canvis del seu sistema demostratiu. L'erosió fonètica de les terminacions dels determinants demostratius francesos antics, que diferenciaven focus alt (ex. *cest*) i focus baix (ex. *cel*), va conduir a la coincidència formal (ex. *ces*) (Harris, 1978: 73). Això va implicar

⁸¹ La traducció al valencià seria '*Ahí baix està tot el meu món*'.

la necessitat dels sufixos *-ci/-là* per a mantindre la diferència binària, a més d'una modificació categorial de les formes demostratives.

Per la seua banda, l'occità mantindrà l'oposició que sorgia entre *ISTE* i *ILLE* en llatí vulgar, però generarà les seues pròpies variants a través de l'anteposició de *ECCE* i *ECCU*.⁸² Ben mirat, a banda del romanés, que també té formes derivades de *ECCE* (com *aici*, *acest* o *acel*), és en l'àmbit gal·loromànic on trobem una clara preferència pel manteniment d'aquest reforç: es pot percebre en l'adverbi procedent de *ECCE HIC* > *ici* (francés), *aici* (occità), *ací* (valencià), o també, en el neutre de *ECCE HOC* > *ce* (francés), *aïçò* (occità), *açò* (valencià). Això no obstant, l'occità i el català adopten també el reforç *ECCU* en certes formes (ex. *aquí*).

Per tant, al llarg d'aquest apartat resseguiem, d'una banda, la reconstitució del sistema demostratiu francès i les seues característiques distintives enfront de la resta del conjunt romànic i, d'una altra banda, ens fixarem en com es forma el demostratiu occità i quines diferències hi ha enfront del català. En fi, tot i haver estat considerada una mena de pont entre el que va ser el llatí gal·lic i el llatí ibèric, podem intuir que el català no sempre s'adiu al conjunt gal·loromànic, sinó que també manifesta peculiaritats diferents de les varietats occitanoromàniques (Cassany, 2020: 449).

8.1. *El demostratiu del francès*

Els paradigmes que presenten actualment els demostratius francesos van patir un nombre considerable de canvis, motiu pel qual en francès el demostratiu té un funcionament distintiu dins del conjunt romànic (Renzi, 1987: 225; Guillot-Barbance i Marchello-Nizia, 2015: 79). Com ja hem dit, a diferència d'altres idiomes romànics que van optar pel reforç *ECCU* (ex. *ECCU ILLE* > *aquele*, portugués; *aque*, castellà; *aquell*, català; *quello*, italià...), el francès va seleccionar el reforç *ECCE*,⁸³ que apareix en determinants i pronoms demostratius (ex. *ce(t)* < *ECCE ISTE*, *celui* < *ECCE ILLUI*), així com la forma demostrativa *ce* < *ço* < *ECCE HOC*.

⁸² No oblidem que les fronteres entre graus demostratius són molt mal·leables i, per això, podem arribar a trobar-nos que el demostratiu de llunyania del «francès i occità modern [...] (*celui-là*, *aque*) es torna sinònim i substituït del demostratiu de proximitat, [i] això s'esten fins al català del Pirineu central» (DECLC, 1980-2001: s. v. "ell").

⁸³ També el romanés pren els demostratius de *ECCE* (ex. *acest*, *acel* o *aici*), excepte *acolo* (< *ECCU ILLOC*) i, al cap i a la fi, aquestes són mostres que tant el francès com el romanés són llengües que es desvien del que Amado Alonso anomenava *Romània contínua* (Solà, 1991: 19).

A grans trets, el francès fa servir sovint construccions amb components demostratius,⁸⁴ atés que, amb freqüència fa ús de l'anomenat article demostratiu *ce*, que té un significat diferent de l'article indefinit *le* < *lo* < ILLUM. Com es pot comprovar, l'afebliment dels sons, propi de l'estructura fonètica del francès, va provocar la neutralització de la vocal final *-o* per *-e* tant en *ce* com en *le*. En relació amb aquest accent d'intensitat, el francès també presenta reduccions fonètiques a l'estil de *ça* < *cela* < ECCE ILLAC (Nyrop, 1979a: 424).

A més a més, l'erosió fonològica del francès va comportar la transformació funcional de tot el seu sistema demostratiu que serà el motor de canvi de les categories demostratives. A continuació, examinarem l'evolució del sistema demostratiu francès i revisarem els canvis que va patir fins al sistema actual. Comencem amb el sistema demostratiu inicial (*ca.* segles XI-XII), en què

	DETERMINANTS		PRONOMS	ADVERBIS	
	<i>no reforçats</i>	<i>reforçats amb ECCE</i>	NEUTRES	<i>amb [-í]</i>	<i>amb [-à]</i>
focus alt	<i>ist/est</i>	<i>cist/cest/cestui</i>	--	<i>(i)ci</i>	<i>ça</i>
focus baix	--	<i>cil/cel/celui</i>	--	--	<i>là</i>
focus	--	--	<i>ço, ce</i>	<i>i</i>	--

Taula 31. Demonstratius del francès antic (Guillot-Barbance i Marchello-Nizia, 2015: 89, Lamíquiz, 1967: 170, TLFi; Buridant, 2019)

Inicialment, el sistema demostratiu francès va heretar les variants procedents de la dicotomia ISTE-ILLE del llatí vulgar; en el seu cas, amb el reforç ECCE. Entre els segles IX i XI es feien servir la variant de focus alt *cist/cest* < ECCE ISTE i la de focus baix *cil/cel* < ECCE ILLE (Guillot-Barbance i Marchello-Nizia, 2015: 88-89).⁸⁵ També hi havia formes no reforçades de focus alt, *ist/est*, però no eren tan comunes com les reforçades *cist/cest* i els últims testimonis apareixen al segle XIII (Buridant, 2019: 176).⁸⁶ Tant *cist/cest* com *cil/cel* podien acompanyar un substantiu, o bé, funcionar sense el nucli explícit.

⁸⁴ Vanderbauwhede *et al.* (2011) examinen la traducció del determinant demostratiu en francès i neerlandés i els resultats manifesten que, tot i que en la meitat d'ocasions es duu a terme una traducció de demostratiu per demostratiu, és més habitual traduir l'article definit o altres estructures del neerlandés pel demostratiu francès que no al revés (Vanderbauwhede *et al.*, 2011: 446-447). Amb resultats similars mencionen altres autors que han estudiat el cas en suec i en noruec (vg. Vanderbauwhede *et al.*, 2011: 444).

⁸⁵ Segons Begioni (2011), *cist* no només referia al focus alt, sinó que va començar també a indicar el focus mitjà o una mena de mitja distància. En canvi, *cil* assenyalava únicament focus baix.

⁸⁶ Buridant (2019: 175) també esmenta les formes picardes que evolucionen amb la palatal /ʃ/, com ara el determinant de focus alt *chis(t)/chest(ui)* i de focus baix *chi(l)s/chelui*.

Amb relació amb la diferència entre les formes amb *-i-* i *-e-*, les variants amb *-i-* provenen del cas recte (del nominatiu), mentre que les formes amb *-e-* provenen del cas oblic (de l'acusatiu).⁸⁷ A banda d'aquestes formes, també hi havia un segon cas oblic amb la forma de focus alt *cestui* (< ECCE ISTUI) i de focus baix *celui* (< ECCE ILUI).⁸⁸

Com a pronoms neutres hi havia la forma derivada de ECCE HOC > *ço*,⁸⁹ que d'acord amb el *Trésor de la langue Française informatisé* (TLFi, s. v. "ce, c', ç") apareix per primera vegada amb la variant gràfica *czo* en un text del 881, *Séquence de sainte Eulalie*. La variant neutralitzada *ce* ja es registra al segle XII en la *Chanson de Roland* (TLFi, s. v. "ce, c', ç"). Aquestes formes no tenien una intensitat de focus específica.

Pel que fa als adverbis, comencem amb el locatiu *i* (actualment *y*), que no té intensitat de focus. Es registra per primera vegada al 842 en el text *Serments de Strasbourg* com a *iv*. Aquesta forma confirmaria l'ètim IBI, tot i que és probable que hi haja la influència recíproca tant de IBI com de HIC en aquesta forma (TLFi, s. v. "y").

Com a demostratiu de focus alt hi ha la forma *ci* < ECCE HIC i la forma *ça* < ECCE HAC. L'adverbi de major focus de la sèrie amb *-i* es va establir amb una *i-* inicial (*ici*) que procedeix de HIC (Lamíquiz, 1967: 171). No és l'únic demostratiu que va conèixer aquesta pròtesi dística, ja que a partir de *ici* s'estén a altres demostratius, com ara els determinants *icist/icest* o *icil/icel* (Lamíquiz, 1967: 172; Guillot-Barbance i Marchello-Nizia, 2015: 97-98); el pronom neutre, tant *iço* com *ice* (TLFi, s. v. "ce, c', ç"; Guillot-Barbance i Marchello-Nizia, 2015: 90), i d'altres adverbis, com el de menor focus *ila* (TLFi, s. v. "là").⁹⁰

En relació amb *ça*, es tractava d'un adverbi diferent de l'actual pronom neutre, el qual prové d'una contracció de *cela*. No arribaren a coincidir perquè «*ça* pron. apparaissant au XVIIe s., a l'époque où *çà*, adv., est en traint de sortir de l'usage» (TLFi, s. v. "cela, ça"). Respecte de l'adverbi *là* < ILLAC, a pesar que actualment pugua coincidir

⁸⁷ D'acord amb Harris i Vincent (1988: 216), aquesta distinció es va mantindre en francès antic fins pràcticament el segle XIV i, a banda del cas del romanés, el manteniment del doble cas va sobreviure al francès, occità i retoromànic més que en altres llengües romàniques.

⁸⁸ A fi de sintetitzar la informació, no hem afegit les formes del femení singular (cas recte i oblic primer *ceste*, cas oblic segon *cesti*) ni del plural (masculí recte *cil* i oblic *cels*, femení recte i oblic *celes*).

⁸⁹ Del llatí HOC a penes es registren algunes formes antigues com (*h*)oc i o, que habitualment s'utilitzava amb la preposició *por/par* (Buridant, 2019: 176-177).

⁹⁰ Aquesta pròtesi *i-*, d'acord amb Buridant (2019: 177) va perdurar fins recentment, especialment en textos jurídics.

en l'ús amb l'adverbi de focus alt *ici* (com veurem més avall), es tractava d'un demostratiu de focus baix. Finalment, encara que no l'hàgem inclòs en la taula 31, farem esment de l'adverbi antic de focus baix *iluec* < ILLOC. A diferència de *(i)ci* i *là*, que eren formes estables, *iluec* va caure en desuetud entre els segles XIV-XVI, juntament amb *ça* (Perret, 1988).

Tal com hem comentat, el sistema demostratiu francès pateix al llarg de la seua evolució una quantitat notable de transformacions en el seu paradigma. Intentarem simplificar-les centrant-nos ara en les formes demostratives que es consoliden progressivament del pas de l'època medieval a la moderna:

	DETERMINANTS	PRONOMS NEUTRES	ADVERBIS	
			<i>amb</i> [-í]	<i>amb</i> [-à]
focus alt	<i>cis/ce(s)...-ci/-là</i>	<i>ceci</i>	<i>ici</i>	--
focus baix		<i>cela</i>	--	<i>là, là-bas</i>
focus	--	<i>ce</i>	<i>y</i>	--

Taula 32. Demonstratius del francès del final de l'edat mitjana i l'inici de la moderna (Guillot-Barbance i Marchello-Nizia, 2015: 98, Lamíquiz, 1967: 172, TLFi; Buridant, 2019)

Un dels principals canvis del sistema demostratiu francès té lloc a causa del debilitament de les consonants finals, que en el pas del segle XII al XIII s'inicia la confusió dels dos graus de determinants demostratius en una mateixa forma: *cis/ces* (Lamíquiz, 1967: 171; Harris, 1978: 73). Aquesta tendència promou l'ús del sufix locatiu *-ci* per a focus alt i *-là* per a focus baix, que primer era emfàtica o opcional, vora el segle XV es fa servir ja de manera usual, atés que qualsevol sistema lingüístic necessita almenys aquest contrast binari (Diessel, 1999a: 38).

Encara que inicialment les formes del paradigma *cist* solien emprar-se amb *-ci* i les del paradigma *cil* amb *-là*, es poden trobar casos de confusió: «dès le XVe s. on rencontre *cestuy la* ou *celui-ci*». En aquesta situació es produiran diversos canvis importants. D'un costat, incrementa la freqüència de la forma *ce(s)* en detriment de les altres formes del paradigma *cist*, que tendeix al paral·lelisme a l'article definit i a la pèrdua de tonicitat al final del segle XIV (Buridant, 2019: 178).

D'un altre costat, es produeix el reemplaçament de *celui* per *cil* al segle XV, alhora que *lui* reemplaça *il* com a pronom de tercera persona tònic (Guillot-Barbance i Marchello-Nizia, 2015: 99). La tendència convergent dels paradigmes *cist* i *cil* es resol amb un canvi de categoria: la variant àtona *ce(s)* com a determinant, que acompanya el

nom, i la variant tònica *celui* com a pronom. Les dos formes distingeixen mitjançant la sufixació el focus alt (-*ci*) del baix (-*là*).

En la forma *ce(s)* cal no confondre el demostratiu que prové de ECCE ISTE i que es convertirà en determinant (Harris, 1978: 74) amb el pronom neutre *ce* < ECCE HOC, el qual té focus però sense contrast. Per això, aquest pronom neutre també es reforçarà amb els sufixos *ci* i *là*, la qual cosa dona lloc a *ceci* com a focus alt i *cela* com a focus baix.

Quant als adverbis demostratius, els més estables són *ici* per al focus alt i *là* per al focus baix, a més del pronom adverbial *y*. Com a formes de menor focus, a més de l'adverbi *là*, que adquireix funcions discursives, apareix també l'adverbi *là-bas* (< ILLA BASSUM), que sorgeix al 1532 en el *Pantagruel* de Rabelais amb el significat de 'baix en l'infern' (TLFi, s. v. "là-bas").

Segons Brzozowska-Zburzyńska (2009: 74-75), des d'una interpretació religiosa, es va reinterpretar *là-bas* 'allà baix' com l'espai dels soterrats i, a partir d'ací, el lloc dels morts, el 'més enllà'. Del 'més enllà', una distància remota, esdevé l'actual *là-bas* com a focus baix. Al segle XIX és quan es veu clarament el significat de llunyania, a *Le Bonheur* de Béranger (TLFi, s. v. "là-bas").

Al llarg de l'edat moderna aquests demostratius es van assentant però és un procés lent. De fet, fins al segle XVII encara es mantenen formes residuals, com ara, *cestuy* o *icelluy* (Guillot-Barbance i Marchello-Nizia, 2015: 99). A poc a poc s'establirà el sistema demostratiu actual, que analitzarem tot seguit:

	DETERMINANTS	PRONOMS		ADVERBIS	
		<i>qualsevol referent</i>	<i>neutre</i>	<i>amb [-í]</i>	<i>amb [-à]</i>
focus alt	<i>ce(t)...-ci</i>	<i>celui-ci</i>	<i>ceci</i>	<i>ici</i>	--
focus baix	<i>ce(t)...-là</i>	<i>celui-là</i>	<i>cela, ça</i>	--	<i>là-bas</i>
focus	<i>ce(t)</i>	--	<i>ce</i>	<i>y</i>	<i>là</i>

Taula 33. Demonstratius del francès actual (Lamíquiz, 1967: 190, TLFi)

Com hem dit més amunt, amb la pèrdua de l'accent de *ce(s)* (i *ceste*), procedent del paradigma *cist*, i el canvi a la forma *celui*, del paradigma *cil*, hi ha un canvi de categories. En el primer cas, s'instauren determinants àtons, com *ce(t)*,⁹¹ que

⁹¹ La forma masculina és *ce* (ex. *ce livre*), a excepció d'un nom començat per vocal, on s'afegeix la -*t*: ex. *cet article*.

acompanyen al nom i poden marcar la intensitat de focus a través de la sufixació de *-ci* o *-là* darrere del nom (ex. *ce livre-ci* ‘aquest llibre’, *ce livre-là* ‘aquell llibre’). El caràcter àton del determinant va fer que s’estenguera com una mena d’article demostratiu i fins i tot hi ha dialectes on en comptes de trobar *ce(t)* es fa emprar l’article amb la sufixació *-ci/-là*, com ara, a la regió de Lorena: «Regardez donc *l’homme là*» (Lamíquiz, 1978: 173).

En tot cas, no oblidem que, a diferència de l’article definit (ex. *le*), que no posseeix focus, les formes demostratives sí que en tenen. Cal separar el funcionament sense contrast focal (ex. *ce livre*) de la manca de focus de l’article definit (ex. *le livre*) (vg. § 4.2.4). Així mateix, també cal tindre en compte que *ce* pot afegir una intensitat de focus alta i baixa: *ce livre-ci* i *ce livre-là*, respectivament (Harris, 1980: 150).

En el segon cas, s’estableixen els pronoms tòpics, com *celui*, que utilitzen de manera necessària la sufixació *-ci/-là* (*celui-ci*, *celui-là*) (Nyrop, 1979a: 425; Nyrop, 1979b: 292).⁹² Mentre que aquests pronoms poden assenyalar tant referències humanes com no humanes, els pronoms neutres fan referència a un ens abstracte o incontable. Es manté la forma *ce* sense contrast focal, el pronom de focus alt *ceci* i el de focus baix *cela* i també apareix *ça* (< *cela*).

Com havíem dit, aquest pronom neutre és una contracció de *cela* i és ben diferent a l’adverbi antic que deriva de ECCE HAC, que cau en desús quan es registren els casos de pronom neutre *ça*, cap al segle XVII. Lamíquiz (1967: 197) considera que la freqüència de *ça* és més alta que *cela* en el llenguatge parlat a causa que «de la serie en -a [...] han podido influir analógicamente para el triunfo del -là antinormativo».

Respecte als adverbis demostratius, es mantenen les formes *ici*, *là*, *là-bas* i *y*. Això no obstant, *là* presenta canvis, atés que amplia el seu funcionament com a marcador discursiu, com ara, la *singularisation*: «*là* is used to distinguish the referent in question from all other possibles referents [...] *Purriez-vous fermer la fenêtre là?* “Could you close the WINDOW?”» (Smith, 2006: 377).

S’empra en ocasions com a demostratiu de focus alt, entrant en l’àmbit de *ici*: «si l’idée de proximité s’estompe, il commute avec *là*, qui fonctionne normalement par rapport à lui comme terme “non marqué”» (TLFi, s. v. “ici”).

⁹² De fet, la sufixació esdevé imprescindible vora els segles XVIII i XIX (Guillot-Barbance i Marchello-Nizia, 2015: 98)

Com que *là* esdevé un demostratiu amb una intensitat de focus poc precisa, ha estat categoritzat com a element sense intensitat de focus específica; però, podríem també considerar que *ici*, *là* i *là-bas* estableixen un sistema ternari en què es distingeix focus alt, mitjà i baix, respectivament. Per a Smith (1995: 49), que analitza els adverbis tant des de la distància com des de qui parla, *là* és una mena de forma no marcada intermèdia: de fora de l'espai de l'emissor però amb certa proximitat a aquest; mentre que *ici* és marcat pel fet de pertànyer a l'emissor i a la seua proximitat. Repetim ací l'esquema mostrat en § 4.2.2.

ICI	LÀ	LÀ-BAS
[+LOCUTEUR]	[-LOCUTEUR]	[-LOCUTEUR]
[-ÉLOIGNÉ]	[-ÉLOIGNÉ]	[+ÉLOIGNÉ]
(Smith, 1995: 49)		

Així i tot, cal tindre en compte que mentre les funcions discursives de *là* són molt àmplies, per contra, *là-bas* només exerceix la funció locativa i no desenvolupa extensions temporals ni textuales que sí que apareixen en *ici* o *là* (Smith, 1995: 53). Com explica Brzozowska-Zburzyńska (2009: 81-82), *là-bas* desplaça *là* en la seua funció dística, ja que fins i tot s'empra *là-bas* per referir-se a l'espai de l'oient; però, en neutralitzar-se *là*, aquest adverbi «empezó a ser un termino muy productivo que reemplazó *ici* en varios usos».

Això provoca que existisca una dicotomia doble que oposa, per un costat, *ici* i *là-bas* segons l'accessibilitat dística espacial, i, per un altre, que oposa *ici* i *là*, una forma marcada enfront d'una forma *neutra* (Brzozowska-Zburzyńska, 2009: 79-81).

	francés antic	francés actual	
		oposició locativa	oposició no locativa
focus alt	<i>ici</i>	<i>ici</i>	
focus baix	<i>là</i>	<i>là-bas</i>	<i>là</i>

Taula 34. Adverbis demostratius francès (d'acord amb Brzozowska-Zburzyńska, 2009)

És cert que *là* s'acosta a l'àmbit de *ici* en registres més aviat col·loquials (TLFi, s. v. "ici"). D'acord amb Lamíquiz (1967: 197), *là* té un ús més ampli que *ici* com a adverbi de focus alt. Aquest canvi de *ici* per *là* es relaciona amb la preferència per la sèrie amb *-a* per davant de la sèrie amb *-i*: Brzozowska-Zburzyńska (2009: 83) comenta

que el triomf de *là* pot tindre a veure amb el fet que les paraules acabades en *-a* són més fàcils d'adquirir i perquè les acabades en *-i* són dítctics estrictes, vinculats a una delimitació de l'espai propi rigorós. Fins i tot, es parla que «ajourd'hui le *ci* et *là* du moyen âge, sauf reserves marquées plus haut, sont devenus *là* et *là-bas*» (Foulet, 1954: 456).

8.2. *El demostratiu occitanoromànic*

Tal com conclou la tesi de Cassany (2020), malgrat els vincles històrics que existiren entre l'occità i el català, així com la proximitat lingüística entre les dos llengües enfront del bloc francès *d'oïl*, el català va mostrar una evolució autònoma des del segle XIII. Per tant, malgrat que les coincidències del català amb l'occitanoromànic són importants, divergeixen en moltes ocasions, fins i tot des del seu desenvolupament fonètic originari. Per exemple, el grups llatins del tipus *-CS-* o *-PS-*, que evolucionen en català a una palatal (ex. METIPSE > *mateix* /ma'te(j)f/), en occità romanen amb una alveolar (ex. METIPSE > *medeis/meteis* /me'deis/, /me'teis/). També, en occità, la geminació *-LL-* llatina generalment esdevé simple, /l/, com *aquel/aquela* (tot i que en gascó és *aqueth/aquera*), mentre que en català palatalitza, /ʎ/, com *aquell/aquella*.

És cert que els sistemes demostratius més antics d'ambdós llengües eren semblants: com el català antic, l'occità tenia un sistema demostratiu binari amb determinants demostratius reforçats per ECCE i per ECCU, així com no reforçats; a més dels pronoms neutres oxítons i de dos sèries d'adverbis acabats en *-í* (< HIC) i en *-à* (< HAC).

	DETERMINANTS			PRONOMS NEUTRES	ADVERBIS	
	<i>no reforçats</i>	<i>reforçats amb ECCE</i>	<i>amb ECCU</i>		<i>amb [-í]</i>	<i>amb [-à]</i>
focus alt	<i>est</i>	<i>(ai)cest</i>	<i>aquest</i>	<i>aisso</i>	<i>aissi</i>	<i>sai</i>
focus baix	--	<i>(ai)cel</i>	<i>aquel</i>	<i>aco</i>	--	<i>lai</i>
focus	--	--	--	<i>so</i>	<i>i, aquí</i>	--

Taula 35. Demonstratius de l'occità antic (seguint Jensen, 1994, més la configuració de pronoms neutres i adverbis segons Ronjat, 1980)

Pel que fa als determinants, Jensen (1994: 125) aclareix que hi havia una oposició binària, en què els determinants derivats de *ISTE* ocupaven el focus alt (o proximitat) i els derivats de *ILLE* el focus baix (o llunyania). En relació als no reforçats, només va

evolució de la forma provinent de *ISTE* > *est*, ja que l'evolució de *ILLE*, sense reforç, generarà l'article definit.

Així i tot, Jensen (1994: 127) aporta exemples de documentació antiga en què hi ha formes com *el/il* (< *ILLE*), seguit de *de* més un topònim (ex. «*Gilem, el de Naséls (Chartes 172.31)*») (Jensen, 1994: 127). Ara bé, atesa la restricció d'aquestes construccions preposicionals, en què també es podia fer servir *cel/cil de*, no es pot dir que hi haguera un determinant demostratiu no reforçat de baix focus en occità.

Centrant-nos ara en els pronoms neutres i els adverbis demostratius, Jensen (1994) no determina si també tenen una oposició de focus alt vs. focus baix. De pronoms neutres demostratius hi ha les formes *so* (< *ECCE HOC*), *aisso* (< *ECCE HOC*)⁹³ i *aco/aquo* (< *ECCU HOC*). En el cas de *so* no tindria una intensitat de focus específica, així com els cognats francès (*ce*) i català (*ço*).

En canvi, com veurem, *aisso* i *aco* s'oposen segons Ronjat (1980: 88) com el francès *ceci* i *celà*, per la qual cosa podem pensar que integrarien l'oposició focus alt vs. focus baix, respectivament. També era menys usat com a pronom neutre el determinant *aquest* sense nucli nominal explícit (ex. «*d'aquest avetz assatz ausit (Appel 3.1)*» (Jensen, 1994: 127)) i rarament es feia servir la forma *aicelo* (< *ECCE ILLUD*) (ex. «*e tot aicelo que de lui era escrit*» (Appel 116.23)).

De manera semblant als pronoms neutres *so/aisso/aco*, en el cas dels adverbis hem distingit la sèrie adverbial amb *-í: i* (< *IBI*), com a demostratiu sense intensitat de focus específica; *aissi* (< *ECCE HIC*), com a focus alt, i *aquí* (< *ECCU HIC*), com a focus baix. Tot i això, com tractarem més endavant, Ronjat (1980: 88) exposa que *aquí* de vegades pot usar-se com a focus alt i que no sempre té una intensitat de focus específica. Per tant, en la taula 35, *aquí* també podria haver ocupat lloc com a demostratiu sense focus específic, juntament amb *i*.

Finalment, també hi ha la sèrie d'adverbis demostratius acabada en *-à: sai* (< *ECCE HAC*) i *lai* (< *ILLAC*). En general, Jensen (1994: 295) destaca el valor temporal que podien exercir fàcilment els adverbis demostratius: «*des lo temps Rotlan ni de lai denan (B. De Born 8.47) [...] d'aissi enan (ibid., 20.12) [...] coven tal cort fassam que non fos tals de sai Adam (Flamenca, v. 121) [...] et aqui eis deissent (Jaufré, v. 6720), aqui eis 'immédiatement'*» (Jensen, 1994: 295).

⁹³ Concretament en aquest cas, segons Jensen, l'ètim seria *ATQUE ECCE HOC* > *aisso/aizo*.

Aquest últim exemple, mostra la forma *eis*, procedent de IPSE. A diferència d'algunes llengües italoromàniques (§ 7.2.3) o de les llengües iberoromàniques (§ 9.2.1) en què el derivat de IPSE conforma el grau intermedi, en occità antic es feia servir freqüentment com a reforç d'un pronom personal o reflexiu, com ara «*non blasmetz mi mas vos eissa* (A. de Peguilhan 7.32) / *a mi eys dic* (ibid., 33.33)» (Jensen, 1994: 131).

En certs casos, *eis* podia acompanyar un nom propi en funció anafòrica: «*et eisses Raimunz det m'ent .xiiii. sol* (Chartes 266.25)». Al final, *eis* (o més aviat *meteis/medeis* < METIPSE) s'usarà com un adverbi emfàtic d'exclusivitat, que, com hem vist, també servia com a reforç de l'adverbi demostratiu *aquí*: «*aiqui es s'es armatz* (G de Rosillon: Appel 1.72) / *el casal d'aqui meteis detras lo castell* (Chartes 95.22)» (Jensen, 1994: 132).

En definitiva, l'occità antic feia servir un sistema demostratiu binari, amb diverses variants formals, com es veu en les diverses formes dels determinants demostratius. Com que l'occità no va obtenir un impuls polític cohesionador des de l'edat mitjana, actualment acull una àmplia variació dialectal.⁹⁴

En el seu estudi històric de les parles provençals, Ronjat (1980) examina les nombroses variants demostratives: des de formes sense reforç com *este o éstou*, de les muntanyes del Bigorra (Ronjat, 1980: 86), fins a formes amb reforç ECCE > /-s-/ i ECCU > /-k-/ que esmentarem a continuació perquè juguen un paper important a l'hora d'interpretar la intensitat del focus.

En b[éarnais] [...] *aqueste* désigne des personnes ou des objets qui sont tout près, *aquet* est assez près, *acet* plus éloigné, ex. *aqueste libe* “ce livre (que vous tenez à la main)”, *aquet l.* “ce l. (que vous pouvez atteindre)”, *acet l.* “ce l. (qui est ors de la portée de votre main ou qui est dans une autre pièce de la maison)”. [...] De même à Aire *acet* est plus éloigné que *aquet*, et cette distinction doit être assez générale en aq[uitain]; armagn[acais] come b[éarnais] (Ronjat, 1980: 89)

Segons aquesta explicació, a la regió d'Aquitània trobem el determinant masculí de focus alt *aqueste* < ECCU ISTE, una mena de focus mitjà amb la forma *aquet(h)* <

⁹⁴ En efecte, la variació dialectal provoca alteracions en les formes i funcions dels demostratius occitans. Si atenem, per exemple, al cas de l'evolució de -LL- (llatí), quan ocupa la posició final de paraula presenta moltes variants com CASTELLU > *castel* en llenguadocià; *chasteu/chastel/chastel* en llemosí, alvernès i alpí; *castèu* en provençal o *castèth* en gascó (Lamuela, 2012: 34; *apud* Cassany, 2020: 204).

ECCU ILLE, i el de focus baix, manifestat amb *acet(h)* < ECCE ILLE.⁹⁵ En conseqüència, d'una banda, s'hereta l'oposició del llatí vulgar ISTE, com a focus alt, i ILLE, com a focus baix; però, d'una altra, trobem el reforç procedent de ECCE > /-s-/ per a marcar el focus de menor intensitat (o de llunyania remota).

Pel que fa al pronom neutre i l'adverbi demostratiu, Ronjat (1980: 88) indica el següent:

Neutre *acò* “cela”, *aco's* “cela est, c'est”, *eiço* [< ECCE HOC] e *acò* [< ECCU HOC] “ceci et cela”. [...] adv. de lieu *eici*, *eiça* [< ECCE HIC/HAC] “ici”, *aqui* [< ECCU HIC] “ici, là” sans précision speciale (ex. *es aqui* “il est ici, il est là, il i est”), *eila* [< ILLAC] “là, là-bas” (Ronjat, 1980: 88).

Les formes de focus alt es poden combinar de la següent manera: *eiçò* i *aqueste* poden anteposar-se a *d'eici* o *d'eiça* (ex. *aqueste d'eici*), mentre que *acò* i *aqueu* poden anteposar-se a *d'aquí* o *d'eila* (ex. *acò d'eila*) (Ronjat, 1980: 88). Per la seua banda, Fernández González (1985: 306-307) a la seua *Gramática histórica provenzal* combina *aiçò d'aici*, que seria equivalent al castellà *esto*; *acò d'aquí*, que equival a *eso*, i *ço d'alá*, que equival a *aquello*.

Segons aquesta última explicació, sembla que s'oposarien les variants de major focus mitjançant la sibilant /-s-/ < ECCE, i les de menor focus amb la velar, /-k-/ < ECCU. Així i tot, no queda clar amb l'adverbi demostratiu occità *aquí*; ja que, com Ronjat (1980: 88) indicava, *aquí* no té una precisió especial, és a dir, una intensitat de focus específica. Coromines (DCECH, 1980-1991: s. v. “y”) exposa que «*aquí* en cast[ellà] vale lo que en latín *hic*, pero en catalán tiene valor de *istic* ('ahí') y en lengua de Oc el de *illic*», per tant, considera l'occità *aquí* com a demostratiu de focus baix.

En el treball d'Alibèrt (1976: 74) sobre els parlars llenguadocians, *aquí* es col·loca com a adverbi demostratiu de focus intermedi, a l'estil del català; però, com ocorre en català, el grau intermedi no s'acaba de consolidar totalment o només es consolida en algun parlar. En tot cas, la proposta d'Alibèrt (1976) pren aquesta fórmula que separa els derivats de ECCE per a demostratius de focus alt enfront dels de ECCU per a demostratius de focus baix i l'aplica també en determinants demostratius.

⁹⁵ Així també s'organitza també el sistema demostratiu retoromànic (Harris i Vincent, 1988: 368).

En definitiva, el paradigma demostratiu que exposa divideix els demostratius de focus alt amb la sibilant /s/ provinent de ECCE; els de focus mitjà amb la velar /k/ provinent de ECCU, i els de focus baix amb la lateral /l/ provinent de ILLE:

focus alt	<i>aiceste</i>	<i>aiçò</i>	<i>aicí</i>
focus mitjà	<i>aqueste</i>	<i>aquò</i>	<i>aquí</i>
focus baix	<i>aquel</i>	<i>ailò</i>	<i>ailí</i>

Taula 36. Demonstratius de l'occità (Alibèrt, 1976)

Llavors, a diferència del que descrivia Ronjat (1980: 89) més amunt, Alibèrt organitza els determinants demostratius amb ECCE com a primer grau: *aiceste* < ECCE ISTE com a focus alt; *aqueste* < ECCU ISTE com a focus mitjà i *aquel* < ECCU ILLE com a focus baix. De fet, en el cas dels adverbis de sèrie -à, diferencia també el de focus alt amb ECCE HAC > *ça, aiçai, açà* i el de focus baix ILLAC > *lai, ailai, alà* (Alibèrt, 1976: 200-201). A banda, introdueix la forma *ço* < ECCE HOC, però no s'adiu a un grau d'intensitat concret, sinó que aporta un focus d'una intensitat inespecífica, com el *ce* francès.

Per la seua banda, l'Institut d'Estudis Aranesi i l'Acadèmia Aranesa de la Lengua Occitana (d'ara endavant, IEA i AALO, 2015: 18), en el projecte per a la gramàtica de l'occità aranès, col·loquen el neutre *ço* tant en focus alt com en focus baix, per tal de mostrar la manca de gradació o d'intensitat de focus. En canvi, *açò* es categoritza en focus alt i *aquerò* en focus baix.

D'acord amb aquestes indicacions, l'aranès tindria un sistema binari, en què els determinants demostratius tenen el reforç ECCU: *aguest* (< ECCU ISTE) i *aqueth* (< ECCU ILLE). Com que l'aranès forma part del gascó, obté els trets fonètics de l'evolució de la -LL- llatina que exposàvem a l'inici; és a dir, el masculí singular acabat en /-t/ i la forma intervocàlica amb /r/.

focus alt	<i>aguest, aquesta, aguesti, aquestes</i>	<i>açò</i>	<i>aciu</i>
focus baix	<i>aqueth, aquera, aquari, aqueres</i>	<i>aquerò</i>	<i>aquiu</i>

Taula 37. Demonstratius de l'occità aranès (IEA i AALO, 2015)

Com podem observar a la taula anterior, els pronoms neutres i adverbis demostratius fan la diferenciació entre ECCE per a focus alt (ex. *açò* < ECCE HOC, *aciu* <

ECCE HIC) i ECCU per a focus baix (ex. *aquerò* < ECCU ILLUD, *aquiu* < ECCU ILLIC). Si ens fixem en els adverbis, s'assenyala el fet que *aquiu* pot anteposar-se a *delà* per a indicar un focus molt poc intens o una distància remota: «Quan volem indicar un element més luenhan didem: *Aqueth gojat d'aquiu delà ei eth mèn frair*» (IEA i AALO, 2015: 19). No obstant això, *delà* no funcionaria autònomament, sinó que esdevé una marca emfàtica que acompanya a *aquiu*.

En concret, pel que fa al demostratiu *aquí*, Company i Espinosa (2014: 171) plantegen que aquest adverbi indicaria primerament focus baix i, més tard, focus alt, «ocupando primero la casilla de la 3ª persona y luego la de la 1ª». Així i tot, hem vist que, d'acord amb l'àmplia variació, no només és difícil resseguir el grau de *aquí*, sinó que també Ronjat (1980: 88) adverteix que *aquí* no sempre marca un grau de precisió concret: «*es aqui* “il est ici, il est là, il i est”», és a dir, *aquí* pot funcionar com a demostratiu sense contrast focal.

9. EL SISTEMA DEMOSTRATIU IBEROROMÀNIC

En aquest apartat ens centrarem en el sistema demostratiu que presenten el castellà i el portugués, els quals tenen una evolució bastant paral·lela. De fet, a penes es poden trobar divergències en els seus sistemes demostratius actuals; per exemple, la necessitat de la preposició entre determinant i adverbi demostratiu en castellà (ex. *aquello de allí*), que no cal en portugués (ex. *aquilo ali*), o també, la flexibilitat posicional del determinant castellà, que a diferència del portugués es pot posposar (ex. *el libro este*), encara que Moia (1993) sí que en registra casos col·loquials del sud portugués, ex *O livro este que nunca mais acaba!*).

També farem referència, quan siga pertinent, al sistema de l'aragonés, ja que té les seues pròpies particularitats (com ara, la forma *astí* com a adverbi de grau intermedi)⁹⁶ i sobretot perquè és la llengua iberoromànica que és més pròxima al català. No oblidem, a més, que el sistema de l'aragonés pot ser rellevant per a explicar algunes característiques del valencià, atés que una part important dels repobladors de l'antic regne de València eren d'origen aragonés i el contacte amb Aragó es manté amb més o menys intensitat amb posterioritat (Ferrando i Nicolás, 2012: 101).

⁹⁶ És difícil concebre que *astí* < ISTIC forme part d'un grau intermedi arran de la conservació del sentit originari de ISTE en llatí clàssic. Més aviat, com ocorria amb el toscà *costí* (< ECCU ISTIC), hi hauria un desplaçament de la forma ISTE, que en el seu pas cap a les llengües romàniques va ocupar el primer grau, i acabaria per ajustar-se en el grau intermedi.

El concepte d'Iberoromània especifica el conjunt de parlars provinents del llatí i que s'ubiquen en la península Ibèrica. D'acord amb la definició de llengua iberoromànica que hem plantejat, el català s'inseriria dins d'aquest conjunt. No obstant això, el català naix en el territori que estava sota la influència de Carlemany, en la marca hispànica (Ferrando i Nicolàs, 2012: 63).

Per això, de base, el català queda fora del conjunt iberoromànic encara que ha presentat un procés d'aproximació amb aquestes llengües fruit del contacte. Per això i per les especificitats que presenta el demostratiu català serà tractat en un apartat propi (§ 10). Això ens permetrà, a més, d'aprofundir-hi més detingudament, ja que es tracta de l'objecte principal d'aquest treball.

Tradicionalment s'ha defensat que les llengües iberoromàniques preserven el sistema díctic ternari del llatí clàssic (*hic-iste-ille*) amb una reestructuració de les formes que s'associen a cada grau díctic (com ara, l'evolució de *ISTE-IPSE-(ECCU)ILLE* en determinants) (Lamíquiz, 1967: 166). Aquest manteniment del sistema llatí se sol justificar pel fet que el portugués i el castellà són llengües geogràficament perifèriques dins la Romània i, per tant, més conservadores (Massip, 1992-1993: 24-25).

Tanmateix, aquesta explicació sobre el manteniment del sistema ternari ha estat qüestionada. L'estudi dels demostratius en textos més antics (com ara els estudis del portugués Teyssier, 1981; Basso i Gonçalves, 2014: §3.3.3, i del castellà García Fajardo, 2006; Company i Espinosa, 2014), mostren clarament que el castellà i el portugués hereten el sistema díctic binari del llatí tardà, com la resta de llengües romàniques.

Els demostratius antics del castellà i del portugués presenten formes amb valor díctic i anafòric (ex. *(aqu)este* i *aquel*), així com formes amb valor exclusivament anafòric (ex. *es(s)e*). Reproduïm en la següent taula els demostratius del castellà més antic:

	DETERMINANTS		PRONOMS NEUTRES		ADVERBIS	
	<i>no reforçats</i>	<i>reforçats amb ECCU</i>	<i>no reforçats</i>	<i>reforçats amb ECCU</i>	<i>amb [-í]</i>	<i>amb [-à]</i>
focus alt	<i>este</i>	<i>aqueste</i>	<i>esto</i>	<i>aquesto</i>	<i>aquí</i>	<i>acá</i>
focus baix	--	<i>aquel</i>	-- ⁹⁷	<i>aquello</i>	<i>allí</i>	<i>allá</i>
focus	<i>esse</i>	<i>aguesse</i>	<i>esso</i>	--	<i>hi/y</i>	--

⁹⁷ Com exposa Fajardo (2006: 503), en *El Cid* apareix el pronom *ello*, que no funciona com a demostratiu. En aquest text no hi ha cap cas de pronom neutre de focus baix.

Taula 38. Demonstratius del castellà antic (Fajardo, 2006; Company i Espinosa, 2014)

Com podem veure a la taula 38, no hi ha cap forma reforçada per ECCE en els sistemes demostratius del castellà i del portugués. El castellà no té un demostratiu neutre equivalent al gal·loromànic *ço* (< ECCE HOC). Aquesta funció és assumida per l'article neutre *lo* i, en menor mesura, pel pronom *ello*, formes provinents del llatí ILLUD.

El portugués tampoc va posseir una forma anàloga al demostratiu neutre *ço*. Tot i això, sí que pot emprar l'article *o* com a neutre, a més de masculí singular (Cunha i Cintra, 2008: 354-355), i també va crear el neutre *elo* (< ILLUD), que no es va mantindre, però, més enllà del portugués arcaic (Bagno, 2016: 777). A continuació, en la taula 39, donem les formes corresponents al portugués antic que, com es pot comprovar, presenten un alt grau de coincidència amb el castellà.

	DETERMINANTS		PRONOMS NEUTRES		ADVERBIS	
	<i>no reforçats</i>	<i>reforçats amb ECCU</i>	<i>no reforçats</i>	<i>reforçats amb ECCU</i>	<i>amb [-í]</i>	<i>amb [-à]</i>
focus alt	<i>este</i>	<i>aqueste</i>	<i>esto/isto</i>	<i>aquesto</i>	<i>aquí</i>	<i>acá</i>
focus baix	--	<i>aquel(e)</i>	--	<i>aquelo</i>	<i>ali</i>	<i>alá</i>
focus	<i>esse</i>	<i>aquesse</i>	<i>esso</i>	--	<i>hi</i>	--

Taula 39. Demonstratius del portugués antic (s. XIV, segons Teyssier, 1981: 9)

De manera semblant al que ocorre en català, el castellà i el portugués antic presenten formes de demostratius reforçats i no reforçats. Això no obstant, en aquestes llengües les reforçades es formen únicament a partir de la partícula dística ECCU, mentre que en català també hi ha variants antigues provinents de ECCE, com (*ai*)*cest* (vg. § 10). Pel que respecta als anafòrics, el castellà i el portugués antics presenten també derivats del demostratiu emfàtic IPSE (*esse*, *esso*, *aquesse*), que inicialment tenien un valor exclusivament anafòric.

Notem, per acabar, que els adverbis demostratius presenten dues sèries diferents, com també ocorre en català: la sèrie dels adverbis acabats en *-í*, que deriven dels adverbis locatius latins *-IC*, i els adverbis acabats en *-á*, que deriven dels adverbis amb el significat de ruta acabats en *-AC*. Dins de la primera sèrie, cal incloure també l'adverbi *y/hi*, procedent de *IBI*, potser amb l'encreuament amb *HIC* (vg. § 9.2.2). Com en el cas dels derivats de IPSE, aquest adverbi tenia inicialment un valor purament anafòric.

En els següents apartats analitzarem més detalladament alguns dels punts esmentats, així com l'evolució que han experimentat els demostratius de les llengües iberoromàniques.

9.1. Les formes dels determinants i els pronoms neutres demostratius iberoromànics

El sistema demostratiu valencià actual coincideix amb el model iberoromànic en l'assentament de determinants demostratius de primer i segon grau sense *aqu-* (< ECCU) i amb una vocal de suport en el determinant masculí (*este, eixe*). Per això dedicarem les dos seccions que segueixen a centrar-nos, d'una banda, en les formes reforçades amb *aqu-* i, d'altra, en la vocal de suport de les formes no reforçades en els determinants i pronoms neutres demostratius iberoromànics. Aquesta revisió de l'àmbit iberoromànic és convenient perquè manté connexions molts signatives amb el nostre estudi sobre els demostratius valencians.

9.1.1. Formes amb i sense reforç *aqu-*

Tot i que es manifesta en altres sistemes romànics (com a les llengües italo-romàniques, per exemple), es pot afirmar que un tret propi dels sistemes demostratius iberoromànics és el triomf que s'ha produït de les formes sense reforç ECCU o *ACCU en determinants i pronoms neutres demostratius del castellà actual, a excepció del tercer grau:

- ISTE > *este* (portugués, castellà) i *iste* (aragonés)
- ISTUD > *isto* (portugués, aragonés) i *esto* (castellà)
- IPSE > *esse* (portugués), *ese* (castellà) i *ixe* (aragonés)
- IPSUD > *isso* (portugués), *eso* (castellà) i *ixo* (aragonés)

Recordem que, arran del desplegament funcional de ILLE (com pronoms personals forts i febles o l'article definit, vg. § 6.3.1), el demostratiu de focus baix esquivarà la coincidència formal i aplicarà el reforç *aqu-* < ECCU o *ACCU (Lamíquiz, 1967: 168; Egido, 2000: 100): *aquela* (portugués), *aquel* (castellà) i *aquer/aquel* (aragonés) < *ACCU ILLE; o també, *aquilo* (portugués), *aquello* (castellà) < *ACCU ILLUD.

A banda del determinant de focus baix, l'altre demostratiu de la Iberoromània que conté el reforç ECCU o *ACCU és l'adverbi de focus alt: ECCU HIC > *aquí/í*, ECCU HAC >

(a)cá. Company i Espinosa (2014: 171-172) proposen que *aquí* pot tractar-se d'un occitanisme, ja que té una aparició més tardana en els textos iberoromànics que en els gal-loromànics. Si validem aquesta hipòtesi, hem de fer esment que generalment les formes demostratives occitanes derivades de ECCU no assenyalen focus alt (vg. § 8.2), per la qual cosa hauria d'haver-se produït un desplaçament cap a un focus més intens quan arriba al castellà.

Al voltant d'això, Coromines (DCECH: 1980-1991, s. v. "aquí") explica que tant el gallec com el lleonés maragato empren *eiquí*, però mentre que en el primer és de focus alt a l'estil del castellà, en el segon és de focus baix; exactament, «con valor de 'allí'». Si bé no són estranys els desplaçaments focals, pensem que és difícil entendre que *aquí* siga un occitanisme introduït en castellà en comptes d'una forma pròpia.

De tota manera, parem atenció al fet que el reforç ECCU també es va estendre a altres demostratius a més de *aquel* i *aquí* i que en la llengua antiga podem trobar perfectament *aqueste* < *ACCU ISTE i *agues(s)e* < *ACCU IPSE en els parlars iberoromànics (Enrique-Arias, 2018: 1559). Això no obstant, aquestes variants, sobretot *aque(s)se*, tenien una freqüència molt més baixa que les formes no reforçades (Teyssier, 1981: 8-24; García Fajardo, 2006: 602; Martins, 2016: 13; Guzmán i Sáez, 2019).

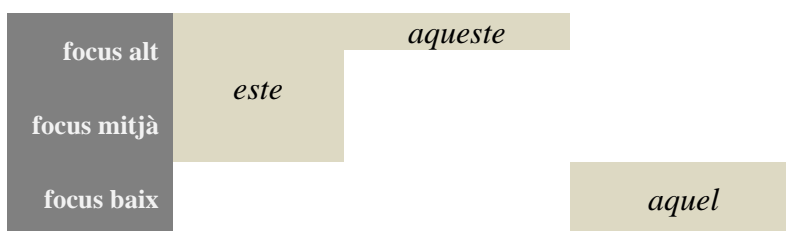
A tall d'exemple, en relació amb els determinants reforçats en portugués, Ali (1964: 99) conclou que s'empren les formes reforçades fins a Camões i, sobre l'ús de *aguesse*, afegeix que «[o] latim *ipse, ipsa, ipsum*, deu-nos *êsse, essa, esso* (português moderno *isso*). Não produziu formas reforçadas paralelas às dos outros dois pronomes [és a dir, a diferència de *aqueste* i *aquela*, l'intermedi no va produir *aguesse*]».

García Fajardo (2006: 515-518) argumenta que les formes no reforçades podrien no haver tingut un ús ampli a causa de la seua manca de tradició literària: mentre que les no reforçades eren semblants a l'ètim llatí (ex. ISTE > *este*), les reforçades són d'origen romanç i no pròpiament llatí; per això, és possible que aquest fora un motiu per a evitar-ne l'ús.

Però, malgrat això, les reforçades s'inclouen en les gramàtiques castellanques, fins i tot en les que intenten seguir un ús més real com són les gramàtiques per a estrangers (Enrique-Arias, 2018: 1557). Així doncs, és evident que les formes reforçades obtenien una freqüència menor que les no reforçades, però ens podem preguntar si existien diferències en l'ús d'unes o altres.

a) Els determinants reforçats per *aqu-* com a variants marcades

S'ha debatut al votant dels demostratius reforçats en relació amb el seu valor enfront dels no reforçats, atés que, si les formes reforçades hereten el sentit etimològic de *ACCU, aquest aportaria èmfasi (Alvar i Pottier, 1983: 107; Tekavčić, 1972: 572). En aquesta línia, Ranson (2005: 189) defén que *aqueste* i *aquese* s'oposaven a *este* i *ese* pel fet que les formes reforçades proporcionaven una informació pragmàtica d'èmfasi o de precisió i contrast. En conseqüència, tindrien un ús marcat, com defén García Fajardo (2006: 506), que ho vincula concretament al valor situacional d'immediatesa (García Fajardo, 2006: 506).

Taula 40. Paradigma del castellà antic (seguint l'explicació de García Fajardo, 2006: 514)

Segons García Fajardo, el castellà antic tindria un sistema binari a efectes pràctics, que separaria *este* de *aque*; però, el paradigma demostratiu es compondria realment de tres formes: *este*, *aqueste* i *aque*, ja que *aqueste* seria un demostratiu de focus alt, però menys extens que *este* (García Fajardo, 2006: 514, 520). I, a banda, apareixeria amb menys freqüència l'esmentat ús anafòric sense intensitat focal concreta de *ese*, així com de manera molt marginal *aquese* (García Fajardo, 2006: 521).

Aquesta situació provoca que s'entrecruen, d'un costat, els àmbits de *este* i *aqueste* i, d'un altre, els de *ese* i *aque*. Pel que fa a l'àmbit *este-aqueste*, el demostratiu *este* en castellà antic tenia un àmbit més ampli (García Fajardo, 2006: 603). Com a conseqüència, *este* obtenia una freqüència més alta que la resta dels demostratius, com també corrobora el treball de Guzmán i Sáez (2019: 899). En canvi, *aqueste* era un demostratiu que no tenia una freqüència molt elevada ni s'emprava en qualsevol context (García Fajardo, 2006: 602).

Teyssier (1981: 19) posa en dubte la tesi sobre la diferenciació pragmàtica entre les formes amb i sense reforç *aqu-* en portugués: «*[a]queste* et *aquesto* apparaissent donc comme de simples variantes de *este* et *esto*. Si une différence sémantique existait pour les contemporains de Fernão Lopes (archaïsme ? emphase ?) elle devait être en

vérité bien tèneue. C'est précisément parce qu'elles sont devenues inutiles que ces formes vot disparaître».

b) Els determinants reforçats per *aqu-* com a variants diafàsiques o textuals

Girón Alconchel (1998: 496-497) nota que les formes reforçades s'associaven al llenguatge arcaïtzant o vulgar, per tant, dependria de la variació diafàsica del castellà antic. També Coromines (DCECH, 1980-1991: s. v. "este") exposa que els reforçats es consideraven una variants poc prestigioses, pròpies de la parla rústica, si no és que es tractava d'un estil massa arcaïtzant en poesia o prosa.

És cert que la forma *aqueste* prendria un cert matís diferent de la forma no reforçada, com ho comenta de manera irònica Juan de Valdés ([1535] 1969: 153; *apud* García Fajardo, 2006: 601) en el *Diálogo de la lengua*: «[m]uchos se sirven de *aqueste*, y se sirven más dél que de cavallo de muchas sillas». També se'n burla Quevedo en el *Cuento de Cuentos* (DCECH, 1980-1991: s. v. "este"). Per això, alguns autors expliquen que els reforçats tindrien un ús restringit a partir del segle XVI i sobretot al segle XVII.

Aquests comentaris literaris, de fet, són indicatiu que les formes reforçades es trobaven en retrocés i que en algunes zones i per a alguns parlants ja resultaven afectats. Enrique-Arias (2018: 1559) perfila aquesta explicació atenent a la tipologia textual en què apareixen els reforçats: «[p]arece que las formas alargadas siempre han sido minoritarias en castellano y que son más frecuentes en diálogo frente a narración y en poesía frente a prosa, aunque este último rasgo se debería al empleo de la forma reforzada para obtener una síl·laba más en la versificación».

L'estudi de Guzmán i Sáez (2019: 868-870) sobre el demostratiu castellà de l'època colonial a l'actualitat concorda amb aquesta idea i conclou que les formes reforçades queden relegades, en primer lloc, a prosímetsres, per raons mètriques; en segon lloc, a gèneres arcaïtzants, per a dotar-los d'un llenguatge aparentment antic i, en tercer lloc, inclou els documents administratius i judicials, possiblement per la immediatesa situacional que es pot extraure d'aquest tipus de textos.

També és possible que l'ús del reforçat sorgira arran d'ús ritualitzat (Haiman, 1994) o com a fórmula fixada arcaica amb aquest tipus de demostratius. Al capdavall, segons el gènere textual també es pot percebre a través dels segles el *continuum* estilístic que implica l'ús de certes fórmules (com *en aquest dia* més la data en dietaris)

o components específics (ex. *que queda aci escrit*, en documents notarial amb *aci* referint-se al mateix text on s'escriu) (Montoya, 1986: 23).

- c) Els determinants reforçats per *aqu-* com a formes més pròpies de la zona oriental de la Península Ibèrica

La baixa freqüència dels demostratius reforçats no havia estat comú en tota la Iberoromània. En aquest sentit, Nagore (2003: 248-249) registra en el text aragonés la *Crónica de San Juan de la Peña*, del segle XIV, fins a 342 determinants reforçats de focus alt, enfront dels 70 no reforçats.

També Enrique-Arias (2018: 1563) comprova que l'ús de les formes reforçades tampoc no havia estat uniforme en tota la zona castellanoparlant: la gran major part de les seues aparicions prové de textos d'origen aragonés, on la forma *aqueste* va augmentant fins al segle XV, mentre que en la resta de territoris les formes reforçades són esporàdiques. Per tant, hi ha un biaix dialectal de les formes reforçades, que són més pròpies del castellà de la zona aragonesa (Enrique-Arias, 2018: 1559).

Tanmateix, a partir de la segona meitat del mateix segle XV hi ha una gran disminució d'aquestes formes a favor de les no reforçades en els documents provinents d'Aragó. És més, el decreixement és bastant acusat com per a proposar que esdevé arran de la castellanització intensa que té lloc a partir d'aquest segle en el territori aragonés (Tomás, 2020: § 4). En definitiva, la selecció de formes reforçades tindria a veure amb la variació diatòpica i la major presència d'aquestes a l'est de la península Ibèrica.

9.1.2. La vocal de suport en els demostratius no reforçats

A diferència de sistemes demostratius com el de l'italià, en què formes com *questo* o *quello* poden emprar-se com a determinants del masculí singular (ex. *Questo/Quello é Francesco*) i com a pronoms neutres (ex. *Questo/Quello é splendido*), les llengües iberoromàniques desenvolupen dos formes diferents per a discriminar cada gènere. En realitat, també les llengües gal·loromàniques tenen formes distintives per als pronoms neutres (com ara, el francès *ceci* i *celà/ça* o l'occità *aiçò*, *aquò* i *ailò*); però, l'iberoromanç les desenvolupa des dels mateixos neutres llatins: *ISTUD* (> *isto*,

portugués i aragonés; *esto*, castellà), IPSUM (> *isso*, portugués; *eso*, castellà; *ixo*, aragonés) i (*ACCU)ILLUD (> *aquilo*, portugués; *aquello*, castellà).⁹⁸

Resulta curiós que el manteniment del gènere neutre en el demostratiu, que ocupa la marca *-o*, haja generat el desplaçament de la terminació del masculí singular, ja que en portugués i en castellà, la *-o* és la desinència de masculí singular per excel·lència. Davant d'això, les dos possibles solucions són eliminar la vocal, o bé, incorporar una altra terminació.

En el castellà medieval va ser habitual l'apòcope (Penny, 2008: 171). De fet, García Fajardo (2006: 467) cita casos del *Cantar de mio Cid* com «En **agues** dia» o constata variacions ortograficofonètiques com *est* + vocal (García Fajardo, 2006: 480). També és cert que en el castellà antic es podien veure eliminades les vocals finals *-e* a causa de l'apòcope extrema.⁹⁹

Aquesta tendència va produir que no tinguen terminació en castellà l'article definit *el*, el pronom personal *él* i el determinant demostratiu *aquel*; mentre que en portugués les dos últimes sí que presenten la marca *-e* (*ele*, *aquele*). També durant el segle XIII es registra la forma *es* < IPSE (DCECH, 1980-1991: s. v. "ese").

És difícil pensar que la *-e* del determinant masculí singular demostratiu deriva del cas nominatiu o recte (Alvar i Pottier, 1983: 113), ja que al cap i a la fi, en portugués o castellà el sistema casual no va sobreviure com en francès o occità, on va mantindre la distinció entre cas recte i oblic fins al segle XIII-XIV (Harris i Vincent, 1988: 216).

Si bé es mira, la desinència *-e* apareix també en el masculí singular del portugués (ex. *doce*) i del castellà (ex. *dulce*). A més, també se'n fa ús epentètic en certs plurals (ex. *flores*) (Harris i Vincent, 1988: 145). Per tant, la *-e* paragògica esdevenia un reforç vocàlic idoni per a establir el trio morfològic *-e* (masculí singular), *-a* (femení singular) i *-o* (pronom neutre) i, de fet, la forma paragògica *este* es pot detectar des del segle XI en el CORDE:

⁹⁸ Com ja hem exposat, l'aragonés no té derivat de (*ACCU)ILLUD perquè utilitza *ixo* també actua com a determinant de focus baix (Nagore, 1979: 36).

⁹⁹ «[L]a apòcope extrema surgió por proclisis o enclisis y [...] se extendió con auge notabilísimo como consecuencia del influjo demográfico cultural ultrapirenaico, especialmente del Mediodía francés, desde las fines del siglo XI hasta los primeros decenios del XIII; empezó a decaer conforme los hijos y nietos de "francos" afincados en Castilla y León se fueron incorporando plenamente al ambiente español y a su fonología, a la vez que aminoraba la inmigración y descendía su prestigio; y recibió un golpe definitivo cuando los esfuerzos del Alfonso X para combatirla obtuvieron como resultado póstumo excluir del modelo de buen lenguaje los finales consonánticos duros [aquells que no són /r/, /s/, /l/, /n/, /θ/ i /d/]» (Lapesa, 1985: 199).

- (49) Et yo sobre dicho Rey don Alonso otorgo *este* preujllejo et mando vos que bala asy como balio en tiempo de rey don Alonso mjo bisabuelo et del rey don Fernando mjo padre (*Carta de Alfonso VI sobre heretades del Cid* [*Cartulario cidiano*], CORDE, 1075).

D'un altre costat, pel que fa a l'alternància vocàlica *i-/e-* inicial del portugués, que ja havíem vist al toscà (Brodin, 1970: 40), Teyssier (1981: 21) comprova que el seu increment es dona especialment al segle XV a través de la *Crónica de D. Pedro de Fernão Lopes*: «Enfin les formes neutres de vocalisme tòniques *i* [...], qui dans les *Diálogos de S. Gregório* [s. XIV] faisaient une tres timide apparition, sont ici nettement plus fréquentes. [...] Le portugais de Fernão Lopes est donc encore loin d'avoir généralisé le vocalisme *i* résultant de l'inflexion de la voyelle tòniques, mais il a fait un pas important dans cette direction». Ja al segle XVI es dona lloc als demostratius actuals *isto*, *isso* i *aquilo*, de manera que desplacen totalment les formes amb *e-*.

Quant al naixement i desenvolupament dels pronoms neutres amb *i-* en portugués, Sánchez Rey (2002: 61-68) en recull diverses propostes; com ara, la influència dels parlars asturleonesos i del castellà antic quan feia *iste*, *ise*, *aquil* o la corrent cultista que va imitar la *i-* llatina o, com exposava Teyssier (1981), la metafonia a partir de la inflexió de la *-o* final. En qualsevol cas, no només el portugués posseeix demostratius amb la *i-* inicial: l'aragonés l'utilitza tant en pronoms neutres com en determinants (*iste/isto*, *ixe/ixo*).

9.2. La consolidació del grau intermedi iberoromànic

Com hem exposat en § 9.1, els demostratius iberoromànics hereten del llatí un sistema binari que va evolucionant cap a un sistema ternari al llarg de l'edat mitjana (Teyssier, 1981; Basso i Gonçalves, 2014: §3.3.3; García Fajardo, 2006; Company i Espinosa, 2014). Formes demostratives originàriament anafòriques (ex. *es(s)e*, *es(s)o*, *ahí*) comencen a exercir funcions díctiques i assenten progressivament un grau intermedi. Com comenten Company i Espinosa (2014: 138), el pas d'anafòric a díctic és peculiar:

Considerados [els demostratius] en conjunto, muestran el proceso diacrónico esperado, con una excepción que, en perspectiva tipológica, puede ser calificada de “llamativa” o “sorprendente”: algunos movieron del ámbito anafórico al ámbito déctico: foricidad > deixis, contraviniendo el

camino diacrónico que, al parecer, es más usual [...], según el cual estas formas debilitan su deixis originaria y adquieren significados y usos más vinculados al contexto y al discurso (Company i Espinosa, 2014: 138, § 2.1.)

Ben mirat, el procés diacrònic unidireccional de la gramaticalització (Haspelmath, 1999) modifica els components envers una pèrdua del seu contingut semàntic (o també reducció fonètica, canvis pragmàtics, etc.) alhora que es nodreix de més funcionalitats gramaticals (vg. § 2.3). En conseqüència, com comentem en § 6.3.4, el canvi de fòric a díctic no capgiraria exactament aquest procés. En tot cas, es tracta d'una ampliació dels modes de referir que desenvolupa un demostratiu, tot i que, certament, és més habitual que un demostratiu que assenyala una ubicació *ad oculos* s'introduïska en les dimensions temporals o textuais, i no al contrari.

Per tant, encara que el mode de la referència principal i originari dels demostratius siga la dixi situacional (§ 5.2), casos com els del grau intermedi del portugués i del castellà, que amplien els seus usos des del terreny fòric cap al díctic, evidencien que l'evolució dels demostratius no sempre parteix des de l'àmbit díctic. Els demostratius intermedis com *es(s)e* o *a(h)í* no tenien contrast focal, però estaven dotats de focus i, en desenvolupar usos díctics, s'introdueixen com a grau intermedi dins dels respectius sistemes demostratius.

És cert que el grau intermedi iberoromànic actualment no assenyala un espai tan precís, perquè el focus mitjà fusiona la idea de [-emissor] però [+proximitat] al context comunicatiu de Smith (1995: 49) (vg. § 4.2.2). Tot i això, estableix una oposició amb la resta de demostratius d'altres graus. A més, seguint els postulats del canvi cíclic demostratiu de Vindenes (2018) (vg. § 2.3), és possible que l'emergència d'un adverbí demostratiu intermedi com *a(h)í* poguera afectar la freqüència d'ús de formes locatives com *hi* (< IBI/HIC) o *en(de)* (< INDE), que no tenien un focus precís. Si bé *a(h)í* no competiria exactament amb *hi* o *en(de)*, en realitat, podria ser una forma preferible i marcada o amb major èmfasi per estar proveïda de focus i no ser ni clítica ni àtona.

9.2.1. L'evolució dels derivats de IPSE

El castellà i el portugués formen els demostratius nominals de grau intermedi a partir de la forma llatina IPSE. Són concretament els determinants *esse* (portugués) i *ese* (castellà) i els pronoms neutres *isso* (portugués) i *eso* (castellà). Pel que fa al portugués,

Teyssier (1981: 12) indica que el demostratiu determinant intermedi pot usar-se amb un valor dític contextual des del segle XIV i posa com a exemple un extret del text *Diálogos de S. Gregório*: «Viva muito e por ben *essa mão*» ‘la mà del receptor’.¹⁰⁰ Aquest valor acabarà fixant-se i convencionalitzant-se: a partir del segle XV *esse* i *isso/esso* mostren una major vitalitat i, encara que funcionen preminentment com a anafòrics, manifestaran usos dítics sobretot en l'àmbit del receptor dels epistolaris (Teyssier, 1981: 22).

Quan al castellà, García Fajardo (2006: 521) explica que el castellà antic tenia un sistema binari ((*aqu*)este, com a focus alt, i *aquel*, com a focus baix), a més d'usar ocasionalment el demostratiu anafòric *ese* i de manera molt reduïda el reforçat anafòric *aquese*. Quan al segle XV *ese* entra en terreny dític, assenyalant l'espai de l'interlocutor, s'estableix competència entre les formes *ese* i *aquel* respecte a l'espai no immediatament pròxim (García Fajardo, 2006: 602). A més, *este* i *esse* tenien zones d'intersecció i, fins i tot, *este* va arribar a ocupar terrenys que correspondien a *aquel* (García Fajardo, 2006: 603). I a aquest paradigma podem afegir *aqueste*, que mantenia certa vitalitat durant l'edat mitjana.

Així com ocorria en portugués, serà després del segle XV quan el castellà farà un reajustament de les formes *este*, *ese* i *aquel*, deixarà de banda la forma *aqueste* i de manera progressiva assentarà el sistema ternari. Encara que al principi no tinga una freqüència molt alta, una vegada s'estableix *esse/ese* i *isso/eso* com a dítics, els demostratius nominals de grau intermedi van prenent força fins a establir el sistema ternari actual: *este-esse-aquele*, *isto-isso-aquilo* (port.); *este-ese-aquel*, *esto-eso-aquello* (cast.).

Fins i tot, en la zona americana *es(s)e* arriba a ocupar les funcions d'altres graus: a Hispanoamèrica *ese* bandeja *aquel* (García Fajardo, 2006: 602). Mentrestant, en Brasil, *esse* es envairà també l'espai de primer grau, guanyarà intensitat focal i ocuparà l'espai de *este* (Marine, 2005: 49-50), per la qual cosa queda l'oposició *esse* (focus alt i mitjà, en termes tradicionals proximitat (im)mediata) vs. *aquel* (focus baix, en termes tradicionals llunyania). Ho veurem amb més deteniment en § 9.3.

¹⁰⁰ Un altre exemple de la mà dels *Diàlegs* en català en què podem trobar un valor que pot ser dític o anafòric és el següent:

(iv) Fo request que·s levàs, e féu·ho e pregaren·lo que gorís lo braç del seu carnicer. Axò denegà, e dix: “Yo en ninguna manera del món no pregaria Déus per él, si donques no ·m jura que ab *aquexa man* nuyl temps no aucia negun cristian.” (*Diàlegs [St. Gregori]*, CICA, XIVa, OR:S, 60r).

9.2.2. De *hi* a *ahí*

De les dos sèries d'adverbis demostratius iberoromànics, una amb *-i* < HIC i una altra amb *-a* < HAC, es podria dir que només la sèrie que finalitza en *-i* genera un sistema ternari: *aqui-aí-ali* (portugués); *aquí-ahí-allí* (castellà); *aquí-astí-allí* (aragonés).¹⁰¹ En les tres sèries es constitueix el grau intermedi per mitjà del demostratiu *astí* en aragonés¹⁰² i *a(h)í* en portugués i castellà. Quant a la vinculació entre el demostratiu *a(h)í* i el pronom feble *hi*, es considera que el demostratiu *a(h)í* és una variant reforçada i substituïda de *hi* (Teyssier, 1981: 21; DCECH, 1980-2001: s. v. “ahí”; Martins, 2016: 14).

És cert que aquestes dos formes, *hi* i *a(h)í*, estan emparentades. Primerament es va generar *hi* (o gràficament també *y*) a partir de l'ètim IBI, que va acabar per equiparar-se formalment a HIC, el qual funcionava com a díctic (Badia i Margarit, 1947: 29-31; DCECH, 1980-1991: s. v. “y”). D'acord amb Wanner (2014: 14), *hi* es conserva actualment en la part oriental de la península Ibèrica, és a dir, en pràcticament tot el català i parcialment en aragonés; però no va perdurar en el portugués ni en el castellà actual (Badia i Margarit, 1974).

Encara que en les zones on es conserva *hi* té caràcter àton, Coromines (DCECH, 1980-1991: s. v. “y”) explica que en el castellà antic aquest pronom no es mostrava uniformement àton. Meilán (1988: 429) sosté que la tonicitat o no de *hi* podria variar d'acord amb el seu context i, segons Badia i Margarit (1974: 130), *hi* no sempre diftongava amb la vocal següent i es podia emprar allunyat del verb, a més de poder alternar entre una posició més enclítica i no tant proclítica respecte del verb.

Podem constatar que *hi* tenia un caràcter clarament tònic en castellà abans de la formació de *ahí* en casos com el següent de la *General Estoria* (l'accentuació diacrítica és de l'editor del text): «non avié y aún carrera fecha ninguna, ca nunca andudiera omne

¹⁰¹ No hem atès directament la sèrie binària en *-ó* del portugués, *acó* i *aló*, que va desaparèixer vora el segle XV (Teyssier, 1981). Segons Rohlf's (1968: 256) provenien de *-OC*, mentre que Tekavčić (1972:575) proposa la forma *-LOCO*. Per a més informació, vegeu Matos i Mudine (1997). Tampoc no atendrem les formes *aquen(de)* i *allen(de)* en castellà i *aquem* i *além* en portugués, que segons Coromines (DCECH, 1980-1991: s. v. “aquí”) provenen de *ECCU/ILLE HINC*, respectivament. Una altra forma que no veurem serà *acolá* (portugués) o *acullá* (castellà): la freqüència d'aquestes formes demostratives mai va ser suficient com per entendre-les més enllà d'una variant formal de l'adverbi de menor focus de la sèrie *-à* (Teyssier, 1981: 6; Company i Espinosa, 2014).

¹⁰² En el cas de *astí*, com exposa Colomina (2021: 647-648), «ja es documenta des del segle XIII en els *Furs* d'Aragó (ed. J. L. Lacruz): [...] “et esto feyto, déveles lugo demostrar et dar la mitat de todas las cosas partides, sacades de *astí* las expenses en la muller el dia quie murió, d'aquí a que fue soterrada” (p. 87)».

por y» (General Estoria. Primera parte, CORDE, c. 1275). Notem, per una banda, que sí *hi* hagués estat àton, en la primera aparició hauria ocupat una posició proclítica i no la posició postverbal pròpia dels complements o adjunts de predicats, ja que la negació exigeix necessàriament la proclisi. Per tant, l'esperable hauria estat *non y avie* i no *non avie y*. Notem, en segon lloc, que en la segona aparició el demostratiu apareix com a complement de la preposició *per*, cosa impossible si es tractara d'un clític.

En efecte, *hi* tenia una certa independència en sintagmes preposicionals, també en portugués, cosa que li va permetre desenvolupar usos gramaticalitzats: «[d]ans la locution *des i* l'anaphorique *hi* ne fait plus référence à l'espace, mais au temps, et dans *per i* il a un sens "notionnel" purement abstrait» (Teyssier, 1981: 16). També *desy* en castellà va tindre un significat *nocional* com a partícula il·lativa (Meilán, 1998: 429).

Badia i Margarit (1974: 130) exposa que la llibertat sintàctica que tenien tant *hi* (< IBI/HIC) com *en(de)* (< INDE) en castellà va provocar la seua inestabilitat i el seu desús progressiu. Per a aquest estudiós, el fet que en castellà aquestes partícules foren més lliures que, per exemple, en català, les feia competir amb els demostratius plenament tòpics o amb una altra mena d'expressions locatives, que van acabar per substituir-les: «en el caso de Y [*hi*], por *allí y allá*, y en el caso de EN (con el cual apareció ya en seguida el compuesto DEN- y DENT, DEND, DENDE), especialmente por *de ello*, y también por *de allí, de ello, de ella*, etc.» (Badia i Margarit, 1974: 130).

És possible que la causa de la desaparició de *hi*, en comptes de ser la llibertat sintàctica com afirma Badia i Margarit (1974), fora la creació d'una forma amb pròtesi *a-*, això és, la forma *ahí*, que va afavorir i potenciar el procés de cliticització de *hi*.¹⁰³ L'adverbi *ahí* va nàixer com un demostratiu anafòric que assumia inicialment en les mateixes funcions que ocupava *hi* (Meilán, 2007: 210). Les formes *ahí* i *hi* van coincidir cronològicament, com podem veure en (50):

- (50) a. valióle tanto que luego le hordenaron todo su gasto, e non ovo **y** ninguno que le respondiese ninguna cosa (*El victorial*, Gutierre Díaz de Games, CORDE, 1431-1449, p. 397).

¹⁰³ S'ha considerat que aquesta *a-* protètica pot derivar de la preposició *a* de direcció més el locatiu *hi*, com *tornar a í > aí* (Meilán, 2007: 209; Company i Espinosa, 2014: 174). Fins i tot, en el seu estudi de l'aragonés en el text de la *Crónica de San Juan de la Peña* (segle XIV), Nagore (2003: 506) troba «*vino a y de Francia*» que també vincula amb l'adverbi *ahí*, tot i que l'adverbi de focus mitjà de l'aragonés és *astí*. Fins i tot, podria dur a confusió alguns casos del castellà de la segona meitat del segle XVI, en què hi ha contextos de *hi* posposats a verbs imperatius acabats en *-a* i on *hi* actua com a díctic: «*toma y, anda y, está y*» (Company i Espinosa, 2014: 184).

- b. E llegavan a la mar, lançando iedras a las galeas, mas **ay** quedavan algunos dellos asaz feridos e muertos de las ballestas (*El victorial*, Gutierre Díaz de Games, CORDE, 1431-1449, p. 309).

Ara bé, l'aparició de *ahí* en castellà va fer minvar la freqüència de *hi*: d'acord amb Company i Espinosa (2014: 179), *hi* ocupava el 25% al segle XIII i menys d'un 1% en el XVI. Hi havia una progressiva preferència per la forma amb pròtesi *a-* (Company i Espinosa, 2014: 173), cosa que restringia l'ús de la forma *hi*.¹⁰⁴

En el segle XV, *ahí* mostra funcions dítiques en castellà (Company i Espinosa, 2014: 167-168, 174),¹⁰⁵ com podem veure un exemple de *La Celestina* en (51). En el cas del portugués, Teyssier (1981: 31-32) detecta el valor dític de *aí* a l'obra de Gil Vicente (segle XVI), obra on també apareix *hi* com a dític. Exposem exemples de *aí* i *hi* dítics en (52).

- (51) AREÚSA. ¿Quién anda **ahí**? ¿Quién sube a tal hora en mi cámara? (*La Celestina. Tragicomedia de Calisto y Melibea [Fernando de Rojas]*, CORDE, c. 1499-1502, p. 173)
- (52) a. “Essa gente que **aí** está,/ pera onde a levais?” (BIN 685-686); “Pousa, pousa **aí** o arado!” (PUR 168) 26) (Teyssier, 1981: 31)
- b. “Que é *isso*, que levas **hi**?” (CLB 229); “Que diz **hi** nesse papel?” [...] “Que andes tu **hi** buscando?” (LUS 798) 28) (Teyssier, 1981: 32)

Encara que *hi* també podia funcionar com a dític, com adverteixen Company i Espinosa (2014: 191), *hi* no s'oposaria realment a *aquí* i *allí*: «*y* es un adverbio, esencialmente fórico pero también, muy ocasionalment, deíctico, porque confluyen en él dos étimos, *hic* e *ibi*». En definitiva, la pròtesi *a-* esdevindria un reforç essencial per a desenvolupar el grau intermedi, ja que anivella *ahí* als altres adverbis demostratius, que també es proveeixen d'aquesta *a-* inicial (Teyssier, 1981: 33; Pérez Saldanya, 2015: 126-128), com *aqui* i *ali* en portugués; *aquí*, *acá*, *allí* i *allá* en castellà, o també, *aquí*, *astí*, *allí* i *allá* en aragonés.

¹⁰⁴ Aquesta restricció reduiria *hi* a un morfema enclític, com en el verb *haber* (*hay*), cosa que donaria a entendre que aquest component ja no tindria autonomia.

¹⁰⁵ En *La Celestina*, fins i tot, es manifesten valors més aviat pragmàtics, com el que registra Meilán (2007: 212): «Andate *ay* con tus consejos». Aquesta extensió del seu ús podria ser indicador que *ahí* s'utilitzava des d'abans del segle XV.

Finalment, l'adverbi demostratiu *ahí* aconseguirà integrar-se dins de la sèrie amb *í*, malgrat el lent augment d'aquesta forma en els textos antics i moderns. Company i Espinosa (2014: 132) expliquen que *ahí* no tindrà una benvinguda immediata. Encara que es manifesta pràcticament al segle XIV,¹⁰⁶ fins al segle XV no té valor díctic (Company i Espinosa, 2014: 174) i, malgrat que segle a segle la seua freqüència va en augment, pràcticament fins al segle XXI no es constata un increment potent de l'ús de *ahí*. És probable que aquest canvi provinga de la tipologia dels corpus actuals, que integren també documents orals:

La continuada escassa frecuencia de *ahí* así como su “brusco” aumento en el espanyol actual son, en nuestra opinión, indicativos de [...] a) que *ahí* no entró “para” generar un sistema ternario, más equilibrado y en paralelo respecto del sistema de adjetivos-pronombres demostrativos [...]; b) que la incorporación de *ahí* al sistema no equilibra el debilitamiento y pérdida de *y* como adverbio pelno [...]; c) que el brusco incremento de uso en el siglo XXI se puede deber, como creemos, no a un aumento de la lengua actual sino al hecho de que el *CREA* incorpora muchos documentos orales y a que la literatura de este siglo recrea y reproduce la oralidad mucho más fielmente que en etapas precedentes (Company i Espinosa, 2014: 181-182).

Per a Company i Espinosa (2014: 181), *ahí* segueix un camí autònom i independent respecte de la desaparició de *hi*. Mentre que *hi* ja decau en el segle XVI, *ahí* no incrementa la seua freqüència. De fet, fins a l'actualitat, no trobem una freqüència elevada de *ahí*. Així i tot, també hem de tindre en compte que actualment *ahí* exerceix usos gramaticalitzats que tal vegada no s'empraven durant l'edat moderna, o bé, estaven en procés de desenvolupament, i això hauria fet que augmentara la seua freqüència actualment. Al cap i a la fi, *ahí* no determina una localització espacial marcada, sinó que té una «referencia muy amplia, vaga, e incluso imprecisa, ni próxima ni distante al ‘yo’, una suerte de adverbio comodín» (Company i Espinosa, 2014: 182).

Aquest tret de *ahí* provoca que esdevinga un constituent adequat per a desenvolupar usos gramaticalitzats. De fet, en el castellà actual, és fàcil trobar usos gramaticalitzats de *ahí* en una conversa habitual. Posem a continuació tres exemples

¹⁰⁶ Company i Espinosa (2014: 173) llancen la hipòtesi que la forma *ahí* és una tendència que arriba des de la zona pirinenca: exposen dos exemples registrats al CICA del català d'aquesta zona, els quals comentarem més endavant (§ 10.1.2) i, també, el major nombre casos en el *Libro del caballero Zifar*, una obra d'inici del segle XIV amb l'influx del lèxic catalanocità. Segons el CORDE, es tracta, concretament, de 31 ocurrences de *aí* en l'obra esmentada.

d'usos gramaticalitzats de *ahí* que procedeixen del corpus Val.Es.Co (Pons Borderia, en línia):

- (53) a. anoche me tuve que a las cuatro **por ahí** [= 'aproximadament'] me tomé una pastilla de esas grandes que son así (2020.PT.38)
- b. es que la gente va loca **a]hí** [= escenificador, 'd'aquesta manera'] en plaan última hora (2017.PT.23)
- c. D: ¿me das mil quinientas por si acaso? /// (46") yo voy y se lo pregunto
E: °(¡**ahí** va!)° [= interjecció de sorpresa, 'vaja!, ostres!'] (1996.PT.15)

Per tant, és possible que la proliferació d'aquests usos es desenvolupi durant l'edat moderna, o almenys que es registren més fàcilment en els corpus contemporanis. Això podria explicar per què *ahí* no tindria una alta freqüència abans del segle XXI: sense comptar els usos gramaticalitzats, *ahí* es redueix pràcticament a la dixi situacional, que fa referència a la proximitat mediata (o a l'espai de l'interlocutor), ja que no és tan habitual detectar *ahí* amb funcions endofòriques.¹⁰⁷

En conclusió, en castellà el pronom *hi*, que podia tindre un caràcter tònic, genera el demostratiu *ahí*, amb la *a*- protètica. L'entrada de *ahí* repercuteix sobre l'ús de *hi*, que cau en desuetud progressivament, mentre que *ahí* s'introdueix dins del sistema demostratiu castellà com a díctic des del segle XV. La freqüència de *ahí* no va tindre un gran increment fins a l'actualitat a causa del desenvolupament d'usos gramaticalitzats de *ahí* que són freqüents en les converses habituals i perquè els corpus actuals registren aquests tipus d'usos més propis de l'oralitat o d'un registre informal.

9.3. Del sistema ternari al binari

En el portugués i el castellà actual és ben freqüent l'ús de la sèrie adverbial acabada en *-i* < HIC (*aquí, aí, ali* en portugués i *aquí, ahí, allí* en castellà); en canvi, no és tan habitual trobar la sèrie d'adverbis en *-a* fora del continent americà, sobretot (*a)cá* (Costa, 2003: 154; Company i Espinosa, 2014: 188). Respecte de l'àmbit

¹⁰⁷ No és impossible trobar algun cas d'anàfora, com (v), o també de dixi discursiva, com (vi), però és més habitual trobar *ahí* especialment com a díctic situacional o amb un ús gramaticalitzat. Exemples extrets de Val.Es.Co (Pons Borderia, en línia):

- (v) B: pues mira↑ en los ordenadores de la facultad están hechos para prácticas / y **ahí** todo el mundo jugando aal Party Line (1994.PT.1)
- (vi) A: que de [repente estando con] Cintia contigo→
B: **ahí** estaba el truco (2011.PT.(11).S5)

hispanoamericà, hem parlat en § 4.2.2 que hi ha varietats americanes que manifesten aquesta reducció a dos graus demostratius: *este* com a focus alt i *ese* com a focus baix (RAE-ASALE, 2009: 1280, §17.2n); *aquí* o *acá* com a focus alt enfront de *ahí* o *allá* com a focus baix (Di Tullio, 2013: 335; Pérez Saldanya, 2015: 130).

Fins i tot, Wanner (2014: 14) adverteix de la transformació del sistema demostratiu català i castellà de tres a dos graus. D'acord amb el seu estudi, el castellà s'encamina cap al sistema binari (que Wanner (2014: 17) esquematiza com a «3 (> 2)»), mentre que el català general ja ha assolit la seua reducció a un sistema binari (plasmant en «(3>) 2»). I, encara que Wanner (2014: 25) assegure que el portugués preserva el sistema ternari, a Brasil també hi ha una reducció d'un sistema ternari a binari en relació amb els determinants demostratius: *esse* com a focus alt i *aquele* com a focus baix (Jungbluth, 2004/2005: 89): «**Esse** aqui, **esse** aí e **aquele** prato lá». ¹⁰⁸

El mateix ocorre amb els pronoms neutres *isso* i *aquilo* (Bagno, 2016: 793-796). Segons Bagno (2016: 793), per causa de l'assimilació de *-st-* > *-ss-*, encara que no mostra casos de la dissimilació /st/ > /s/, sinó /rs/ > /s/ o /pt/ > /t/ (Bagno, 2016: 299). En el cas de l'aragonés, també trobem una oposició binària en el cas dels pronoms neutres: *isto* < ISTUD i *ixo* < IPSUM, ja que *ixo* ocupa també el grau de focus baix (Nagore, 1979: 36). I no només en aquests casos, perquè també l'adverbi intermedi aragonés *astí* pot envair en ocasions el terreny del primer grau (Nagore, 1979: 148); per això, Alvar (1953: 249) afirma que «[e]n Ribagorza, *astí* 'aquí'; en Benasque, *estí*». ¹⁰⁹

focus alt	focus mitjà	focus baix
<i>iste, ista...</i>	<i>ixe, ixa...</i>	<i>aquer, aquera...</i> ¹¹⁰
<i>isto</i>	<i>ixo</i>	
<i>aquí (astí)</i>	<i>astí</i>	<i>allí</i>

¹⁰⁸ Entorn d'aquesta confluència, són interessants les paraules de Azeredo (2008: 248; *apud* Bagno, 2016: 792), qui indica que «a distinção entre *este/esse*, mesmo na língua escrita formal, só se observa com rigor quando é necessário deixar clara a referência a um objeto situado no âmbito do enunciador (*este*) por oposição ao que se situa no âmbito do interlocutor (*esse*) [...] A perda da distinção entre *este* e *esse* é compensada, na fala, pelo reforço dos advérbios *aqui* e *aí*, respectivamente».

¹⁰⁹ Concretament, «es manté *astí* com a 'ahí' en Benasc, Salas Altas, Biello Sobrarbe, a Buerda, Graus, Fonz, Nabal, Torres del Bispe i Sobrepuerto; i com a 'ahí' i com a 'ací' en Chistau, Buelsa, a Fueba, Bal de Bio, Ansó, Lanuza i Sallén (EBA) [*Endize de bocables de l'aragonés* de Francho Nagore (1991)]» (Colomina, 2021: 648).

¹¹⁰ Nagore (1979: 37) aclareix que són més freqüents *aqué*, *aquella*, *aquello*, *aqué*s i *aquelles*, mentre que les formes amb *-r-* provenen de la bal de Bielsa, però estan generalitzades en l'escrit. Aquesta neutralització de líquides també té lloc en l'article (*ro*, *ra*) que «se extiende desde el valle de Gállego hasta el del Cinca y, aisladamente, por Sobrarbe y Somontano» (Alvar, 1953: 216) i, tot i que sembla influx del gascó (com hem vist a l'aranés, § 8.2), el gascó només té aquesta neutralització en el femení (Alvar, 1953: 217-218).

Taula 41. Demonstratius de l'aragonés (Nagore, 1979)

No és la primera vegada que el grau intermedi ocupa el lloc del primer: ja va ocórrer en llatí vulgar amb la intrusió de *ISTE* en l'espai de *HIC* o, fins i tot, hem vist demostratius provinents de *IPSE* que són de focus alt: en portugués brasiler amb *esse* < *IPSE*; en el sard amb *(ki)ssu* < (*ECCU*) *IPSE* o en el català general amb el pronom neutre *això* < *IPSUM*.

Com a conclusió, posem a continuació la taula 42 amb la variació dels determinants i pronoms neutres demostratius del portugués i castellà en Europa i en Amèrica a fi de plasmar millor la informació exposada:

	Variants peninsulars			Variants americanes		
	focus alt	focus mitjà	focus baix	focus alt	focus mitjà	focus baix]
Portugués	<i>este, esta...</i>	<i>esse, essa...</i>	<i>aquele, aquela...</i>	<i>esse, essa...</i>		<i>aquele, aquela...</i>
	<i>isto</i>	<i>isso</i>	<i>aquilo</i>	<i>isso</i>		<i>aquilo</i>
	<i>aquí</i>	<i>aí</i>	<i>ali</i>	<i>aquí</i>	<i>aí</i>	<i>ali</i>
	<i>cá</i>		<i>lá</i>	<i>cá</i>		<i>lá</i>
Castellà	<i>este, esta...</i>	<i>ese, esa...</i>	<i>aquel, aquella...</i>	<i>este, esta...</i>	<i>ese, esa</i>	
	<i>esto</i>	<i>eso</i>	<i>aquello</i>	<i>esto</i>	<i>eso</i>	
	<i>aquí</i>	<i>ahí</i>	<i>allí</i>	<i>acá</i>	<i>ahí</i>	
	<i>acá</i>		<i>allá</i>	<i>aquí</i>	<i>allá</i>	

Taula 42. Demonstratius del portugués i del castellà

10. EL DEMOSTRATIU CATALÀ

Després de fer una panoràmica sobre els demostratius en diverses llengües romàniques, podem percebre la complexitat de variants i graus que ofereix cada sistema demostratiu en la seua evolució des del llatí. Per aquesta raó, no és estrany que el català englobe també sistemes demostratius amb diverses formes i funcions. De la mateixa manera que una visió romànica permet comprovar divergències i similituds entre altres llengües romàniques i el català, és essencial conèixer els sistemes que hi ha al sí del territori catalanoparlant i prendre'n una perspectiva interdialectal.

Així doncs, en aquest apartat revisarem l'evolució del sistema demostratiu català, de manera que puguem comprendre el camí que seguirà cada dialecte, i essencialment el valencià, que conforma el centre d'aquesta investigació.

10.1. Els demostratius catalans en la llengua antiga

Com la resta de llengües romàniques, en el seu origen, el català tenia un sistema demostratiu binari. Els determinants demostratius van heretar l'oposició de ISTE-ILLE del llatí tardà. Els derivats d'aquests demostratius anaven reforçats amb ECCE (> /-s-/) o ECCU (> /-k-/), cosa que entronca amb la idea que el sistema demostratiu català es troba a mitjan camí del gal·loromànic (com el francès, que es reforça amb ECCE) i de l'iberoromànic (com el castellà, que es reforça amb ECCU). Ho podem veure en la següent taula:

	DETERMINANTS			PRONOMS NEUTRES	ADVERBIS	
	reforçats amb ECCE	reforçats amb ECCU	no reforçats		amb [-í]	amb [-à]
focus alt	(ai)cest	aquest	est	açò	ací, hic	ça
focus baix	(ai)cell	aquell	--	allò	allí	lla
focus	--	aqueix	eix	això, ço ¹¹¹	aquí, hi	--

Taula 43. Els demostratius del català antic

Inicialment, el català disposava de demostratius derivats amb el reforç ECCE en totes les categories lèxiques: els determinants (ai)cest i (ai)cell (< ECCE ISTE/ILLE); els pronoms neutres açò i ço (< ECCE HOC) i els adverbis ací i ça (< ECCE HIC/HAC). Això no obstant, aquests demostratius no estaven igualment assentats en el sistema, ja que els determinants derivats de demostratius reforçats amb ECCE ((ai)cest, (ai)cell) eren variants formals que competien amb el simple est i els derivats amb reforç ECCU (aquest, aquell). De fet, (ai)cest i (ai)cell eren poc freqüents ja en els textos més antics i cauen aviat en desuetud.

Coromines (DECLC, 1980-2001: s. v. “est”, “ell”) sosté que en textos arcaics les formes procedents de ECCE sí que podrien ser formes pròpies del català, però que al segle XV es podrien considerar ja provençalismes (vegeu també § 8.2). Així i tot, Coromines anota que la forma cell tingué més vitalitat que les altres formes (aicell, cest, aicest): no era una forma estranya al segle XIV, sobretot s'usava en les relatives

¹¹¹ Encara que hàgem col·locat ço com a element focal sense contrast, per vinculació a altres formes com l'italià ciò, el francès ce o l'occità ço, la freqüència dels usos gramaticalitzats de ço en català va comportar la pèrdua de focus; de fet, la construcció ço que serà intercanviada per lo que, és a dir, per l'article neutre, sense focus (Casanova, 2001).

semilliures, això és, les relatives que no tenen antecedent, però que presenten un demostratiu o article en la posició que correspondria a l'antecedent:

- (54) a. E con la donzella hoý dir que aquell era Alí Baxà, fill de Alí Baxà, tan gran baró e *cell qui* regia lo Amorat, podets pensar ja quin goig hac, que pus altament ella no·s poguera maridar (*Història de Jacob Xalabin*, CICA, XVa, OR:C, p. 130)
- b. Axí com *cell qui*·n lo somni·s delita (*Poesies [A. March]*, CICA, XVb, OC:V, poema 1)

El principi d'economia i la tendència a evitar l'ús de més d'una forma per a expressar la mateixa funció, juntament amb el fet que eren demostratius amb una freqüència baixa des dels orígens, explica la desaparició d'aquestes formes.

Com hem dit, el determinant de major focus també tenia una variant no reforçada (*est* < *ISTE*). En canvi, la forma no reforçada de menor focus (*ell* < *ILLE*) no es pot considerar demostratiu perquè va desenvolupar el pronom de tercera persona (*ell*) i l'article peninsular (*lo* > *el*). Per la seua banda, els pronoms neutres i els adverbis demostratius van establir *ECCE* com a reforç principal del focus alt (*açò* < *ECCE HOC*,¹¹² *ací* < *ECCE HIC*, *ça* < *ECCE HAC*) i *ILLE* per al focus baix (*allò* < *ILLUD*, *allí* < *ILLIC*, *lla* < *ILLAC*). Aquesta oposició entre formes amb *ECCE* per a focus alt i formes amb *ILLE* per a focus baix, recorda a les formes occitanes, les quals també tenien accentuació oxítona en els pronoms neutres.¹¹³

Pel que fa a la sèrie adverbial amb *-a*, l'adverbi *ça* < *ECCE HAC*, que s'oposava des d'antic al de focus baix *lla*, no tenia una freqüència alta i a penes conserva aquesta forma en expressions com *ça* i *lla* o *ça com lla* o des de la construcció *deçà* o *ençà* (DECLC, 1980: 2001: s. v. "est"). En efecte, va ser més comuna la forma de focus baix *lla*, que apareix també fusionada amb una preposició en els adverbis *dellà* i *enllà* (DECLC, 1980: 2001: s. v. "ell") i que es reforçà més tard amb *a-* i va donar lloc a la forma *allà*.

¹¹² Batlle *et al.* (2016: 217-218) proposen que *açò*, en comptes de provindre de la forma *ECCE HOC*, tal com defén Coromines (DECLC, 1980-2001: s. v. "est"), derivaria del neutre *IPSU(M)*, que es reduiria de *-PS-* a *-s-* a l'estil de l'article salat (ex. *IPSA* > *sa*).

¹¹³ Coromines (DECLC, 1980-2001: s. v. "eix") concreta que *això* hauria estat inicialment tancada, */a(j)'fo/*, però que per influència de la terminació oberta de *açò*, s'obriria a */a(j)'fo/*.

De fet, (*a*)*llà*, com a focus baix de la sèrie acabada en *-à* < HAC, era des d'antic més habitual que el focus baix de la sèrie *-í* < HIC, *allí* (DECLC, 1980: 2001: s. v. “ell”). La noció d'arealitat que posseeix *allà*, arran del sentit perlatiu de l'ètim HAC, és més idònia per a assenyalar una ubicació llunyana i difícilment perceptible, a diferència de la precisió de *allí*, que assenyalava un lloc llunyà però més específic, menys eficaç per a assenyalar una distància considerable. També succeeix així en francès (vg. § 8.1), que pren la forma sufixada *-là* per al focus baix (Saldanya i Rigau, 2011: 472) o, fins i tot, en hi ha llengües italo-romàniques com el lligur en què *lì* s'oposa com a focus mitjà enfront de l'adverbi de focus baix *là* (Ledgeway, 2015: 93).

A més de les formes analitzades fins ara, també hi havia l'adverbi *hic* < HIC o HIQUE (DECLC, 1980-2001: s. v. “hi”; Pérez Saldanya i Rigau, 2011: 467). Es tractava d'una forma dística àtona i de focus alt («*hic és 'és ací'*» (Pérez Saldanya i Rigau, 2011: 467)), encara que Coromines explica que també podia prendre «el valor de ‘allí’ funcionant com un mer equivalent de *hi*, si bé un poc més emfàtic: “yo no trop --- que la companya que en Romania ha tant durat de Cathalans, que per als *hich* haja tant durat com per les dues coses ---“, Muntaner» (DECLC, 1980-2001: s. v. “hi”).

També es va fer servir amb un valor anafòric com un ús més emfàtic, cosa que indicava la seua decadència i la seua assimilació progressiva a *hi* (Pérez Saldanya i Rigau, 2011: 480).¹¹⁴ Com explica Ribera (2020: 108), resultava antiicònica l'oposició entre *dixi* i anàfora en les formes *hic/hi*, de manera que *hic* va anar decaient a partir del segle XV en pro dels plenament tòncics *ací* i *aquí*, de manera que finalment acaba entrecreuant-se amb *hi*.

Pel que fa a *hi* < IBI, és una forma àtona que s'emprava com a anafòric o lexicalitzat (Ribera, 2020: 83), raó per la qual no té una intensitat de focus específica. Com explica Coromines (DECLC, 1980-2001: s. v. “hi”), hi ha hagut una ampliació semàntica d'aquesta forma, que ha derivat en una polifuncionalitat que ha passat d'assenyalar l'espai físic locatiu fins a dominis més abstractes (Ribera, 2020: 84).

En relació amb el neutre *ço* < ECCE HOC, a diferència del seu cognat protètic *açò*, tenia un funcionament més gramaticalitzat (Batlle *et al.*, 2016: 540). Aquesta és una

¹¹⁴ Coromines (DECLC, 1980-2001: s. v. “hi”) explica que tant *hi* com *hic* no només eren proclítics, sinó que també es podien posposar al verb; per tant, hi havia una certa llibertat posicional que va anar preferint la col·locació anteposada (Badia i Margarit, 1974: 204). Per a Badia i Margarit (1974: 246) aquesta restricció va conduir envers una menor autonomia d'aquest component respecte del verb i, a diferència del castellà, això va assegurar la seua pervivència.

forma comuna amb l'occità (*ço*), el francès (*ce*) i l'italià (*ciò*) i el seu ús era freqüent durant l'edat mitjana en combinació amb preposicions, de manera semblant al que hem observat de *cell* (DECLC, 1980: 2001: s. v. “est”).

Inicialment les relatives semilliures es construeixen sistemàticament amb el determinant demostratiu de llunyania (*(ai)cell* i especialment *aquell*) si el relatiu és el pronom *qui* (55a) i amb el pronom *ço* (55b) si es tracta del relatiu neutre *que*:

- (55) a. E donam a ***aquell qui*** era latinat ·C· besants (*Llibre dels fets del rei en Jaume*, CICA, XIVa, CAT, 160r)
- b. Aprés d'assò pensaren de val a rasar e gitaren-hi lenya, e fusta e ***tot ço que*** pogren trobar. (*Crònica [B. Desclot]*, CICA, XIIIb, OC:V, p. II.128)

A banda d'aquestes formes, el català també va heretar les formes *(aqu)eix* < (ECCU) IPSE, *això* < IPSUM¹¹⁵ i *aquí* < ECCU HIC, que no tenien una intensitat de focus específica perquè originàriament exercien únicament la funció anafòrica (DECLC, 1980-2001: s. v. “eix”; Casanova, 1993: 170; Pérez Saldanya i Rigau, 2011: 474; Pérez Saldanya, 2015: 116; Batlle *et al.*, 2016: 216). Cap al el segle XIV, aquests demostratius s'integraran en el terreny díctic (vg. § 10.1.1), amb la qual cosa *(aqu)eix*, *això* i *aquí*, que inicialment eren anafòriques, s'introdueixen com a demostratius de focus mitjà dins d'una oposició ternària:

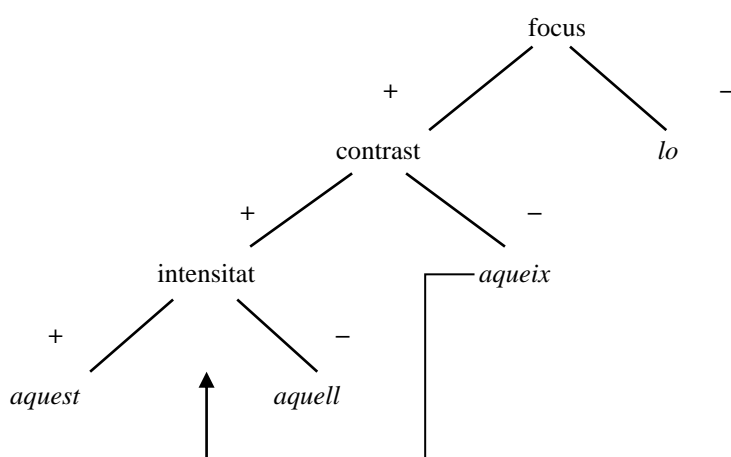

Figura 5. Diagrama de la introducció del determinant demostratiu dins del sistema ternari díctic

¹¹⁵ També s'ha postulat IPSU HOC com a ètim de *això* (DCVB, 1993: s. v. “això”), atesa l'accentuació oxítona.

Finalment, podem afegir també alguns demostratius d'un ús més reduït. Al costat de la sèrie d'adverbis en *-í* i *-à* la sèrie adverbial antiga acabada en *-èn*: *acèn* < ECCE HINC (o ECCE INDE)¹¹⁶ com a focus alt, *aquèn* (< ECCU HINC/INDE) com a focus mitjà i *allèn* < ILLE HINC/INDE com a focus baix. Aquesta sèrie també va existir en castellà (*aquen(de)*, *allen(de)*) i portugués (*aquem*, *além*); però, com en aquestes llengües, no es tractava d'adverbis d'alta freqüència, per la qual cosa van caure en desuetud, com la forma *ça*.

Hi hagué altres variants poc freqüents com el pronom neutre *aquestò* (DECLC, 1980: 2001: s. v. "est") o l'adverbi *aquellí* (DECLC, 1980: 2001: s. v. "ell"). També, més restringides geogràficament, són els pronoms neutres *aquellò/aclò*, que es van relegar a l'extrem nord de la zona catalanòfona (DECLC, 1980: 2001: s. v. "ell") o, fins i tot, *astí*, demostratiu propi tant de l'aragonés com del català ribagorçà actual, malgrat que els dos exemples de Sant Vicent Ferrer que comenta Coromines (DECLC, 1980: 2001: s. v. "est"), si no interpretem que realment era una variant gràfica de *ací* (*ascí*), podria indicar que *astí* s'hauria pogut estendre fins a Morella.

Així doncs, tenint en compte tots aquests canvis esmentats, el sistema demostratiu català s'ajusta al sistema trimembre que il·lustrem a la següent taula:

	DETERMINANTS		PRONOMS NEUTRES	ADVERBIS	
	<i>reforçats amb ECCU</i>	<i>no reforçats</i>		<i>amb [-í]</i>	<i>amb [-à]</i>
focus alt	<i>aquest</i>	<i>est</i>	<i>açò</i>	<i>ací</i>	--
focus mitjà	<i>aqueix</i>	<i>eix</i>	<i>això</i>	<i>aquí</i>	--
focus baix	<i>aquell</i>	--	<i>allò</i>	<i>allí</i>	<i>allà</i>
focus	--	--	<i>ço</i>	<i>hi</i>	--

Taula 44. Sistema demostratiu ternari del català a l'inici de l'edat moderna

Dels determinants demostratius resten dos variants, la reforçada per ECCU > *aqu-* i la no reforçada. Segons Coromines (DECLC, 1980-2001: s. v. "est"), tant les formes reforçades com no reforçades s'empraven indistintament fins al segle XV, moment en què al nord es va relegant el demostratiu no reforçat a combinacions concretes, com ara, amb substantius temporals (remet als exemples de Coromines (DECLC, 1980-2001: s. v. "est": *sta nit*, *est any*...).

¹¹⁶ D'acord amb Coromines, l'acabament en *-èn* té com a ètim HINC (DECLC, 1980-2001: s. v. "est"), mentre que en el diccionari Alcover-Moll es dona com a ètim INDE (DCVB, 1993: s. v. "acèn").

Aquesta tendència ja l'havíem vista a les llengües italo-romàniques (vg. § 7.2.3) i, de fet, podríem suggerir que els demostratius catalans, a més de les semblances amb els sistemes gal·loromànics i iberoromànics (Saldanya i Rigau, 2011: 465), tenen bastants similituds amb els sistemes demostratius italo-romànics. En la línia dels resultats que presenten Valls i González (2016: 16-17) per a l'àmbit fonètic, el català és una llengua que es pot agrupar entre les llengües d'oc i les iberoromàniques, però que també té certa filiació a les llengües italo-romàniques.¹¹⁷

D'una altra banda, amb relació als adverbis demostratius, s'estableixen els tres adverbis de la sèrie *-í* i es manté el de menor focus, *allà*, de la sèrie *-a*. I, pel que fa a la forma *hi*, en contrast amb l'ampliació semàntica que, d'acord amb Coromines, té lloc especialment al català central i al mallorquí (DECLC, 1980-2001: s. v. "hi"), a la zona valenciana a penes es mantindrà aquest pronom locatiu, si no és lexicalitzat al verb *haver-hi* o *veure-s'hi* (Veny, 1982: 163-164; Beltran Calvo i Segura-Llopes, 2019: 208). En definitiva, podem suposar que el decreixement fins pràcticament la desaparició del pronom locatiu *hi* en el valencià va associat a l'assentament del demostratiu *ahí* de focus mitjà (vg. § 10.1.2).

Finalment, els pronoms neutres demostratius també estableixen l'oposició ternària (*açò/això/allò*), a banda de la partícula neutra *ço*, que entrarà en decadència. Dins del procés de desaparició dels derivats amb la partícula ECCE, el pronom *ço* marca el segon punt d'inflexió, després dels determinants *(ai)cest* i *(ai)cell*. Recordem que durant l'edat mitjana *ço* s'emprava en relatives semilliures i, cap a l'inici de l'edat moderna, *ço* encara es mantindrà amb vitalitat en altres contextos, com les locucions conjuntives causals (56a) i finals (56b) o el connector reformulador *ço és* (56c).

- (56) a. **Per ço com** nosaltres havem conegut nostre rey e senyor, han conegut a nosaltres los àngels per ciutadans e germans seus (*Vita Christi [I de Villena]*, CICA, XVb, OC:V, p. 143)
- b. e que arribàs hon la senyora princessa habita **per ço que** ab les sues delicades mans me vestís la mortalla (*Tirant lo Blanch*, CICA, XVb, OC:V, p. 1085)

¹¹⁷ Fins i tot, podríem afegir la germanor etimològica de l'adverbi ribagorçà *astí* i del toscà *costí* < (ECCU) ISTIC; el manteniment de l'article salat (< IPSE) als territoris illencs, com al sard (ex. *su, sa*) i a les Illes Balears (ex. *es, sa*) i la creació de l'intermedi a partir de IPSE, com al napolità o al sicilià, entre altres llengües italo-romàniques (vg. § 7.2.3).

- c. No us puch dir quant és gloriosa la mia ànima per la consolació de vostra vista, pensant que a la fi de les mies devotes oracions haja obtés lo major bé que desijava, **ço és**, la vostra presència, enemiga de tota tristor (*Tirant lo Blanch*, CICA, XVb, OC:V, p. 1085)

Es tracta, però, de construccions plenament gramaticalitzades que acaben desapareixent també durant l'edat moderna en ser substituïdes per altres pronoms neutres (57), per l'article neutre *lo* en la construcció *ço que* a *lo que* (58) Casanova, 2001) o per construccions més properes a les iberoromàniques, com *per ço que* a *perquè* (59) (vg. Pérez Saldanya, 2018).

- (57) a. y està ample de ramera en tanta manera que poden assestar, **asò és**, pendre la siesta, y asesten a la sehua sobra més de quatre-cents caps de bestiar (*Sermó de la invenció de la Creu (I)*, XVIIb, OC:V, p. 421)
- b. àn resolt los patrons de bolitg que se donàs a la obra, todas las festes, lo ters a la obra, **això és**, todas las festes de tota creu, entrada y axida, y las de mitja creua a la entrada (*Llibre de ordinacions de la pesqueria de la vila de Cadaqués (II)*, XVIIIa, OR:C, p. 173)
- (58) Liber Elegantiarum: “tots fan **lo que** deven” (10726) [...] “yo faré **ço que** voldràs” (10087) (Casanova, 2001)
- (59) a. E interrogat dix que conegué lo que portave balesta **per ço que**·l havie vist a ell y ha un altre (*La llengua dels processos de crim a la Lleida del segle XVI 5*, XVIa, OC:NO, 28r)
- b. Qui dix que sí que·l coneix **perquè** tot són de una terra (*La llengua dels processos de crim a la Lleida del segle XVI 3*, XVIa, OC:NO, 26v)

A causa del constant ús gramaticalitzat, aquesta forma anirà restringint cada vegada més la seua aparició a usos gramaticalitzats. Per això, encara que hàgem categoritzat *ço* com a demostratiu sense intensitat de focus específica, durant l'edat moderna es converteix en un element antiquat sense focus, fins i tot equivalent a l'article *lo*, com veiem a (58).

10.1.1. El grau intermedi en català

No és estrany que el català entrara a l'edat moderna amb un sistema ternari, ja que, com veurem en exemples més endavant, l'ús dels demostratius fòrics en el terreny díctic amb un valor de grau intermedi o de focus mitjà es registra ben prompte (segles XIII-XIV). Tal com succeïa en l'àmbit iberoromànic (vg. § 9), abans de prendre valor díctic, les futures formes de focus mitjà tenien un ús anafòric, més genèric i, per tant, sense una intensitat focal específica. Així doncs, el *presistema* ternari quedaria de la següent manera:

	determinant		pronon neutre		adverbi	
	DÍCTIC	ANAFÒRIC	DÍCTIC	ANAFÒRIC	DÍCTIC	ANAFÒRIC
+	<i>aquest, est</i>		<i>açò</i>		<i>ací</i>	
↕		<i>aqueix, eix</i>		<i>això</i>		<i>aquí</i>
-	<i>aquell</i>		<i>allò</i>		<i>allí</i>	

Taula 45. Sistema demostratiu català abans de la introducció del grau intermedi com a díctic

Entre els primers casos que apareixen al CICA, tal com hem advertit, podem veure com (*aqu*)*eix*, *això* o *aquí* tenen un mode de la referència anafòrica. Vegem-ne alguns exemples del segle XIII (la cursiva i negreta és nostra):

- (60) però si·l senyor mént, emèn al seu home lo mal e la desonor que él e ·l[s] seus ***aquí*** [= en el cas esmentat en què el senyor mentisca] li auran feyta (*Usatges de Barcelona*, CICA, XIIIa, OR:C p. 149)
- (61) departeixen lo Pare e·l Fil e·l Sant Esperit. E en ***això*** [= en el fet que acaba d'exposar sobre dividir la Santíssima Trinitat] erren e pecchen totz cels qui juren et dient per tres partz que Déus fa de sí (*Homilies de Tortosa*, CICA, CAT, XIIIa, p. 95)
- (62) Sènyer dix ·I· cavaler lo loc hon nós havem rebut més de dan, so és la vila de Fraga, hon à grans géns e bons garrers; e si nós podem aver primerament aquela vila, per nient aurem puyts tota l'altra encontrada. Certes dix lo rey–, ***aquex*** consel [= aconseguir la vila de Fraga primer] tenc per bo (*Crònica [B. Desclot]*, CICA, OR, XIIIb, p. II. 12)

Ara bé, mig segle més tard dels exemples presentats, concretament entre la segona meitat del segle XIII i de la primera meitat del XIV, comencem a observar com aquests

demonstratius s'introdueixen dins del camp díctic. En concret, s'adrecen a l'espai del receptor; per tant, hi hauria més aviat un sistema ternari orientat a la persona, i encara no a l'espai (vg. § 4.2.2). Observem, a continuació, les primeres mostres díctiques que hem trobat al CICA (la cursiva i negreta és nostra):

- (63) e sobre azò él vi ·i· ome e dix-li: “qui està *aquí*?” e anc aquel om no sonà mot, e él dix-li altra vegada: “qui està *aquí*?” (*Llibre de Cort de Justícia d'Alcoi (1263-65)*, CICA, XIIIb, OC:V, fol. 03r; *apud* Pérez Saldanya i Rigau, 2011: 476)
- (64) al torn ela despertà·s e dix: Què és *axò*? Dix son marit: Sentí anar ·I· home sobre la teulada e leví-mi e sentí que s'enderrocà de l'altra part (*Llibre de Cort de Justícia de Cocentina (1269-1290) I*, CICA, XIIIb, OC:V, p. 137)
- (65) E lo servidor de Déu ressaludà·l; e manà-li e dix: “Lleva d'*aquex* fen vert e porta a menjar a les bèsties en què sótz vengutz (*Diàlegs [St. Gregori]*, CICA, XIVa, OR:S, fol. 6v)

És cert que el determinant *(aqu)eix* es detecta més tard que *això* i *aquí*, però és possible que senzillament no haguera estat registrat abans en cap text. De fet, podem adonar-nos que, també amb el valor inicial anafòric, el demostratiu *(aqu)eix* apareix mig segle més tard que l'adverbi *aquí* i el pronom neutre *això*.

En qualsevol cas, d'acord amb aquests casos, es podria afirmar que el català conformaria un sistema ternari envers el segle XIV, una mica abans que les llengües iberoromances. Resulta, doncs, irònic que els sistemes iberoromànics s'hagen considerat continuadors del llatí per l'organització a tres graus (HIC-ISTE-ILLE > *este-e(s)se-aquel(e)*)¹¹⁸ i que no desenvoluparen ús díctic dels demostratius de grau intermedi fins pràcticament el segle XV (García Fajardo, 2006: 600; Company i Espinosa, 2014: 174) (vg. § 9.2).

Ben mirat, el català general actual ha vist el pas de tres a dos graus en els seus sistemes demostratius (com veurem a § 10.2), a l'estil de llengües italomàniques com el napolità (vg. § 7.2.3). Però, com suggereixen Pérez Saldanya i Rigau (2011: 479) per al cas de *aquí*, el fet que emergisca un sistema ternari tan prompte en català pot haver

¹¹⁸ Fins i tot, Lamíquiz (1967: 166) considera que hi ha *sistemes forts*, com l'iberoromanç, que continua el sistema ternari llatí clàssic, enfront dels *sistemes dèbils*, com el francès, l'italià o el català, que posseeixen un sistema binari.

afavorit que tant *aquí* com *això* ocuparen també l'espai del primer grau, envaïren el terreny de *ací* i *açò*, respectivament. Per contra, els determinants (*aqu*)*eix*, rarament és la forma preferent, tot i que sí que ho és, per exemple, al Baix Camp, on es fa servir *aqueix* per *aquest* (Colomina, 2008: 551, § 3.2.2.2.).

10.1.2. La forma *ahí* en català

Company i Espinosa (2014: 173) esmenten dos fragments del segle XII que contenen la forma *ahí* en una obra del català pirinenc, *Greuges des homes de Sant Pere de Graudescales*. Aquestes dades els fa suggerir que la forma *ahí* es podria haver originat a la zona dels Pirineus. Si analitzem amb deteniment aquests dos casos, observem que es localitzen dins del mateix document i que la forma *ahí* va anteposada a *ilex* < ILLE IPSE, 'mateix'. Recuperem i ampliem a continuació l'extret en què apareixen [la cursiva i negretaés nostra]:

- (66) Zo són clams de tons los hòmens de Sen Pere de Escales, luin ni prob, que fan a Senta Maria e al bispe e a tot lo conven, d'en B. Dezvilar e de son pare, que àn la casa de Sen Pere afolada e desfeita [...]. **Ahí** ilex trasc-ne ·I· libre que vené ·LX· sol. a·n P. Vila, e trash-ne autre que vené a la Corit ·XX· e ·V· sol., perquè, senors, l'esgléria n'é pis servida. [...] E àn aüt los molins de la Corit e les joves e·ls quarts à mès in pignora per ·CL· sol. **Ahí** ilex les conamines que ssolien laurar, ab la jova, à tornades a sensum per aver que·n pres, perquè ·III· clergues que í solien estar, ara no n'hí està for ·I·, e aquel mor·í de fam (*Greuges dels homes de Sant Pere de Graudescale*, CICA, XIIIb, OR, p. 68-69)

Tal com es pot observar, al llarg de l'escrit, es fa una relació de les transaccions fetes amb les possessions de Sant Pere o els successos que hi han ocorregut. Concretament, s'introdueix *ahí ilex* per a fer referència a una concepte diferent: en el primer cas, un llibre i, en el segon, els camps o condominis. Llavors, *ahí ilex* no sembla tindre el sentit locatiu del demostratiu actual 'ahí/aquí mateix', sinó que aporta informació nova o, millor dit, anàloga sobre altres possessions.

S'aproparia, per tant, al significat actual de 'així mateix', una fórmula adient en un inventari o llista. És possible que en català antic aquesta combinació haguera

evolució cap a un sentit d'equiparació, així com es pot percebre un sentit consecutiu en la combinació *aquí illex* del següent fragment dels *Usatges de Barcelona* al CICA [la cursiva i negreta és nostra]:

- (67) [L]os tudors e dels batles responen, si·s volen, per los pobils; si no, esperar deu hom entrò que·ls pobils sien de tal edat, ço és assaber de ·XX· ans, que pusquen pledeyar ab lurs clamadors; mas si·ls clamadors poran provar que sien fadigats de dret en lurs pares, *aquí illex* deuen los tudors respondre per lurs pubils e pledeyar sens algú prolongament (*Usatges de Barcelona*, CICA, XIIIa, OR:C, p. 129; *apud* Pérez Saldanya i Rigau, 2011: 470)

En conseqüència, els casos de *ahí* registrats en la llengua antiga, encara que poden vindre de l'ètim AD IBI, no semblen haver desenvolupat un significat de locació, per la qual cosa no s'entendrien com a demostratius.

Així doncs, és més senzill pensar que, de la mateixa manera que el ribagorçà pren l'adverbi de la forma aragonesa *astí*, el valencià el pren del castellà *ahí*. Si bé fins al segle XV *ahí* no s'integra plenament en el sistema demostratiu castellà, aquesta forma ja es manifesta en textos castellans del segle XIV com a anafòric.

En canvi, en català hem d'esperar fins al segle XVI-XVII per a trobar-ne casos esporàdics (Pérez Saldanya i Rigau, 2011: 481). El primer cas de *ahí* que es registra als corpus informatitzats prové del CIVAL, però es tracta d'un cas no exempt de problemes; concretament, apareix en un passatge del *Capbreu de la Confraria d'Òrfenes a Maridar de València* del final del segle XV (any 1470) [la cursiva i negreta és nostra]:

- (68) Huy·l posex en Salvador Quabrero, mesurer, qui està en altra quasa *ahí*. A II de setembre any M CCC° LXXXX° VIII° vené a·n Johan de la Val, porter, per XV lliures ab ferma de Jacme de Fachs, ab carta rebuda per en Johan Periles, notari (*Sant Johan de Jun. Capbreu de la Confraria d'Òrfenes a Maridar de València (segles XIV-XVII)*, CIVAL, 1470, OC:V, p. 212)

Després d'haver consultat amb les editores del manuscrit, que han facilitat aquest fragment per a la investigació (annex 3), podem pensar que es tracta més aviat de la forma *alí* (variant gràfica de *allí*). Per tant, les primeres mostres clares es trobem en els

Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens (segle XVI), en què hi ha dos casos de la forma *haí* (Pérez Saldanya i Rigau, 2011: 481-482) [la cursiva, la negreta i el subratllat és nostre]:

- (69) axí plàcia a Él que u estigau **haí** tots vosaltres. [...] Molt nos ha plagut a don Juan, mon senyor, y a mi, que hajau dexada la casa a la senyora de Hajerve, que son marit y ella nos són molt amich; lo qual nos ne ha escrit des de Hitàlia fent-nos-ne gràcies, y axí folgarem que tot plaer y servey que **haí** li-s porà fer que li-s fasa (*Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens*, CICA, XVIa, OC:V, carta 191)

Els dos *haí* apareixen en la mateixa carta: el primer cas és un díctic, que fa referència a l'espai del receptor (lloc on es troba Bernat Capeller),¹¹⁹ i el segon cas és un anafòric, que assenyala l'element subratllat (la casa). Per tant, en el segle XVI el demostratiu *ahí* ja s'havia desplegat en diversos modes de la referència, cosa que reforça encara més la idea que *ahí* provinga del castellà.

La forma *ahí* no es va estendre més enllà de la zona valenciana. Tampoc haguera estat possible adoptar-la en altres zones per confusió amb *ahir*, atés que la *-r* final s'elideix generalment en català, a excepció del dialecte valencià (Batlle *et al.*, 2016: 111; Recasens, 2017: 337).¹²⁰ Ho podem comprovar als següents exemples [la cursiva i negreta és nostra]:

- (70) Si·l cor permet a ma llengua, Déu de amor, me diga y conta lo raro de mon succés, ho diré ab llicència vostra. **Ahí**, disapte, señores, dia de Nostra Señora, en què del octubre mes del any mil cent noranta, los vint-y-quatre se contan (*Mare de Déu de les Sogues*, CIGCMod, XVIIIa, OC:NO, p. 200)
- (71) PESCADÓ Si jo del teu costat vaig partí **ahí**.
LLACINTA Tot aquest raonament no val per mi. (*Entremés del Pasquedó*, CIGCMod, XVIIIa, OR:B, p. 272)

¹¹⁹ És curiós en els primers casos de *ahí* pugua coincidir amb contextos que també pot funcionar *així* [la cursiva i la negreta és nostra]: «la qual serà sols per fer-vos saber com estam tots ab complida salud, laós a Déi, axí plàcia a Él que u estigau **axí** tot vosaltres» (*Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens*, XVIa, OC:V, carta 192).

¹²⁰ En algunes zones del valencià sí que s'elideix la */-r/* final (Beltran Calvo i Segura-Llopes, 2019: 353, mapa 14); ara bé, hi ha casos en què es conserva aquest fonema: monosíl·labs, cultismes, l'adverbi *ahir* i l'adjectiu *dur* (Beltrán Calvo i Segura-Llopes, 2019: 182).

Per això, d'acord amb les dades del CICA, l'adverbi *ahí* s'empra en textos valencians, llevat d'alguns casos aïllats, com ara, el cas dels *Col·loquis de Tortosa*, a (72), o les dos ocurrencies en el text alguerès de *El sínode del Bisbe Bacallar*,¹²¹ reproduïdes a (73) (Pérez Saldanya i Rigau, 2011: 481-482).

- (72) Fàbio: Que voltes fa lo món, lloat sia tostemps lo nom de l'omipotent Déu! ¿Veus *ay* que de aqueixes quatre cases de cavallers tan honrades ya no n'í ha sinó un en esta ciutat, que és la del Despuig? (*Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, CICA, XVib, OC, p. 107)
- (73) a. Digú ischa del cor per dir missa, que no sia cridat del secrestà, y si algú fos constret ixirne ab causa llegítima, demanarà, ab molta criança, llisència al president o del lloch ahont estar, ab un señal modesto de cap treentli lo berret, o, acostant-se a ell si de son lloc nol pot veure, y havent de anar per la Iglésia, vaja modestament y torne *ahi* matex en lo chor. (*El sínode del bisbe Baccallar*, CICA, XVib, OR:A, p. 240)
- b. *Deles monjes* / Per no ésser les facultats de aquesta terra tentes, que se haja pogut edificar un monestir, ahont les monjes guardassen la clausura com convindria, de *ahí* és que aquelles que votarien lo estat de religió, vótan solament, castedat y obediència, dexat lovot de pobresa, y estan cada huna de aquelles en ses cases, o de sos parents (*El sínode del bisbe Baccallar*, CICA, XVib, OR:A, p. 317-318)

A grans trets, fins al segle XVII no hi haurà un establiment més clar de la forma *ahí* com a adverbi demostratiu intermedi del valencià, a excepció de la zona septentrional, on s'empra el sistema binari *aquí-allí/allà*, propi del nord (Beltran Calvo i Segura-Llopes, 2019: 359, mapa 20).

Respecte al tema de la possible autoctonia de *ahí*, pensem que és obvi que hi havia proximitat cap a aquesta llengua i que aquesta situació va contribuir a l'adopció

¹²¹ Són sorprenents els usos de *ahí* en el text alguerès de *El sínode del bisbe Baccallar*, especialment en la construcció semigramaticalitzada *de ahí és que* (vg. § 19.2.1). Després de consultar l'estudi introductori de Nughes, només podem llançar la hipòtesi que l'aparició d'aquesta forma pot tractar-se d'un castellanisme, ja que aquesta llengua també tenia certa presència a Sardenya (Nughes, 1991: 113; Viridis, 2017: 168-169), i tal vegada a mans dels copistes, que d'acord amb Nughes (1991: 110) introdueixen certs errors, especialment a l'hora de reproduir el llatí.

de castellanismes.¹²² L'adverbi valencià *ahí* és àmpliament considerat un castellanisme (Montoya, 1986: 231-233; Pérez Saldanya i Rigau, 2011; Beltran Calvo i Segura-Llopes, 2019: 198-199; entre altres). A banda de la coincidència formal amb la llengua veïna, *ahí* va desplaçar l'intermedi *aquí* i es va generalitzar en tot el valencià vora el segle XVII (Casanova, 1993: 181), dos segles després que aquesta forma s'assente i funcione com a díctic en castellà i portugués (vg. § 9.2.2).

A més, el valencià segueix alguns passos que ja va avançar el castellà, com ara, la pèrdua del pronom locatiu *hi* en detriment de l'assentament del demostratiu *ahí* (Veny, 1982: 163-164). Fins i tot, l'alacantí arriba a la seua pèrdua també en el verb *haver-hi*, llevat del present d'indicatiu, on s'empra la forma castellanitzada *(n')hai* o *(n')hi hai* (Beltran Calvo i Segura-Llopes, 2019: 208), cosa que accentua la idea que la pressió del castellà sobre aquesta zona era evident. Conseqüentment, podem dir que ha d'haver-hi un cert vincle entre l'aparició del demostratiu *ahí* i el retrocés del pronom feble *hi* també en valencià.

Una alternativa a la idea que *ahí* era una forma al·lòctona procedent del castellà seria la hipòtesi que hi haguera hagut una variació tònica del pronom locatiu *hi*, la qual haguera impulsat la apropiació de *ahí* en valencià (Casanova, 1993: 180-181). Seguint aquesta hipòtesi, el valencià podria haver pres la *a-* protètica amb una presumible variant tònica de *hi*,¹²³ tal com va fer el castellà. Si bé hi ha exemples en què *hi* es pot interpretar com a forma tònica, a (74), considerem que no són suficientment clars per a afirmar que l'adverbi *ahí* valencià prové d'una forma autòctona *hi* tònica.

- (74) a. Ensaga-t'í / qualsevol fi / que t'í mourà / crech que te courà (*Spill [J. Roig], CIVAL, XVb, l. 10210*)
b. en lo camí. / Avança-t'í / no murmurant / ni Déu temptant (*Spill [J. Roig], CIVAL, XVb, l. 12373*)

¹²² Cal tindre en compte que durant l'edat moderna l'influx del castellà esdevé més present en la cort, en la literatura i en l'administració. Encara que no era l'idioma de la gent comuna als territoris catalanoparlants (Montserrat Angera, estudi crític de Ullastra, 1980: VIII), el castellà s'havia convertit en la llengua internacional i és conegut i parlat en les altes esferes de la Corona d'Aragó i de Portugal (Ferrando i Nicolàs, 2012: 164-165). Tot això origina una situació diglòssica en què, sobretot a partir del final del segle XV, es relega el català i l'aragonés en els àmbits públics (Ferrando i Nicolàs, 2012: 148-152; Tomàs, 2020: 252-255).

¹²³ a l'estil de l'adverbi temporal *ahir* < *hir*, la pròtesi del qual apareix al segle XV (DECLC, 1980-2001: s. v. "ahir")

La forma *hi* castellà mostrava molta més independència que la catalana en el moment de formar-se *ahí* (vg. § 9.2.2). Per això, és més probable que el demostratiu valencià *ahí* provinga del castellà.

En resum, l'assentament tardà d'aquest adverbi intermedi (més tard que l'homònim de la llengua veïna) i el fet d'exercir funcions dítiques ja des dels primers testimonis, condueix a la idea que *ahí* s'estén des de l'àmbit iberoromànic, i més durant una època en què s'intensificava la presència del castellà en l'espai reial, literari i administratiu. És innegable la influència que el castellà podia tindre sobre la llengua en general, atés que no només va afectar a l'àrea valenciana, sinó que es pot percebre en tot el català, com ara, l'ús de *est(e)* en textos mallorquins (DECLC, 1980-2001: s. v. "est").

10.2. L'esbós de la bifurcació dialectal

A més de l'esmentat decaïment del pronom locatiu dític del català antic *hic*, en el segle XV també entren en desús els adverbis de la sèrie acabada en *-èn* < HINC (*acèn*, *aquèn*, *allèn*) i *ça* < ECCE HAC (Pérez Saldanya i Rigau, 2011: 480). Tampoc no podem concebre que a partir del segle XV el determinant demostratiu *(ai)cell* < ECCE ILLE, i menys *(ai)cest* < ECCE ISTE, foren formes pròpiament catalanes (DECLC, 1980-2001: s. v. "est"). També al llarg de l'època moderna, la pèrdua d'algunes formes demostratives en certes zones anirà esbossant el futur biaix dialectal que separarà el sistema binari general dels sistemes ternaris dialectals.

10.2.1. Envers una reducció del sistema ternari a binari en el català general

A partir de l'edat moderna veurem com el català general redueix els graus del sistema demostratiu, cosa que implica el retrocés de les formes *ací*, *açò* i *(aqu)eix*, a favor de *aquí*, *això* i *(aqu)est*, respectivament. El decreixement del pronom *açò* i l'adverbi *ací* és el tercer pas en el procés de decadència dels derivats amb la partícula ECCE, després del primer pas inicial amb la pèrdua dels determinants *(ai)cest* i *(ai)cell* i del segon pas amb el descens de *ço*. Tant *ací* com *açò* han acabat desapareixent en la major part del català, excepció feta del valencià i algun altre parlar.

Coromines (DECLC, 1980-2001: s. v. "est") afirma que en català es fan servir el pronom neutre *açò* i de l'adverbi *ací*, tot i que admet que cap dels dos s'empra a Barcelona. Ara per ara, el desús de les formes sibilants *açò* i *ací* va més enllà de

Barcelona; és més, fins i tot en diversos punts del valencià tortosí es mostren només dos graus: *això-allò* per al pronom neutre i *aquí-allí/allà* per a l'adverbi (vg. Beltran Calvo i Segura-Llopes, 2019: 199).

Igualment, tenim exemples de l'ús de *aquí* com a demostratiu de focus alt des del segle XVIII, com en (75). En el cas de *això*, és més difícil de determinar la seua intensitat de focus perquè els pronoms neutres demostratius no tenen un ús situacional tan habitual com els adverbis. Tot i això, sí que podem intuir que es tracta d'un primer grau en casos com (76):

- (75) que lo que jo dich és veritat, y axis, **aquí ahont jo só**, debaix de mi y de mos peus (*Viatge a l'infern d'en Pere Portés*, CICA, XVIIa, OR:C, p. 236, *apud* Pérez Saldanya i Rigau, 2011: 481)
- (76) LLACINTA: Si jo eu comport! Primerement a barrades quedereu mort. Apartau-vos prest de aquí! PESCADÓ: No se pot fer; perquè *axò* és casa meua, vós, me muller (*Entremès del Pasquedó*, CIGCMod, XVIIIa, OR:B, p. 237)

Per a justificar la progressiva decadència de *açò* i *ací* es podrien aduir causes diferents. Casanova (1993: 174) argumenta que els demostratius procedents de ECCE podrien haver-se percebut com a formes velles. Al cap i a la fi, com hem apuntat, la davallada de *açò* i *ací* seria el tercer pas de la desaparició de les formes demostratives derivades del reforç ECCE.

Una altra raó que es podria aduir és que, fora de l'àmbit valencià, en el català oriental, els demostratius *açò* (/a'sɔ/) i *ací* (/a'si/) eren formalment pròxims, respectivament, als demostratius *això* (/a'ʃɔ/) i *així* (/a'ʃi/) i podien donar lloc a confusions. No obstant això, no sembla un argument adequat, ja que no hi ha mostres de confusió entre aquestes formes per a corroborar aquesta hipòtesi.

Una tercera raó podria haver estat que existien categories d'adverbi i pronom neutre demostratiu amb ECCE, però des del segle XV no hi havia un corresponent en la categoria de determinant. Com hem dit, els determinants demostratius que procedien de ECCE, *(ai)cest* i *(ai)cell*, ja no es poden considerar plenament catalans des del segle XV. Tot i això, no sembla convincent aquesta idea, perquè tampoc ocorre en altres casos.

Per exemple, els demostratius derivats de IPSE tenen categoria de determinant i de pronom demostratiu (*(aqu)eix* i *això*), però no d'adverbi demostratiu. En definitiva, el

fet que no hi haja una forma semblant per a cada categoria en cadascun dels graus no sembla un factor important per a justificar la pèrdua de determinades formes demostratives.

Finalment, podem adduir encara un altre factor. Ens referim a la posició inestable que ocupava l'adverbi demostratiu *aquí* dins del sistema demostratiu. En la llengua antiga *aquí* pot presentar un valor equiparable al primer grau, com es mostra als exemples del *Llibre dels fets* de Pérez Saldanya i Rigau (2011: 477) que compartim a (77). Com expliquen, «es tracta de contextos en què no es pot produir un contrast entre una proximitat associada a l'emissor i una altra d'associada al receptor, puix l'adverbi fa referència a un lloc que inclou tots dos» (Pérez Saldanya i Rigau, 2011: 478).

- (77) a. E dix Ferrando Díeç: “Seyor, jo són *aquí* dels menors del vostre conseyl [...]” (*Fets*, 13v [1343]) (Pérez Saldanya i Rigau, 2011: 477)
- b. E dix Don Nuno “Jo no són vengut *aquí* per açò [...] E per açò e per honor de vós envià'm *aquí* per hoir ço que vós li volets dir” (*Fets*, 44r [1343]) (Pérez Saldanya i Rigau, 2011: 477)

Ara bé, és a l'edat moderna quan comença la reducció de tres a dos graus en la major part del territori i és quan *aquí*, si no es desenvolupa cap al primer grau (com ocorre en el català general), és substituït per altres demostratius com succeeix en valencià (*ahí*) o ribagorçà (*astí*).

Per això podem pensar que la incidència del castellà, que és especialment present a partir del segle XVII, faria inestable l'adverbi demostratiu *aquí*, que existeix també en castellà però que hi assumeix una funció diferent (el focus alt). Tal vegada, no és agosarat pensar que tant la desaparició d'aquest demostratiu en valencià com el canvi funcional que experimenta en la major part del català està motivada en major o menor mesura per la pressió forana.

Tornant al fenomen general de reducció del sistema ternari a binari, *aqueix*, *açò* i *ací* es retrauen a una funció específica i restringida, la qual alhora és també ocupada per un altre demostratiu de la mateixa categoria. Aquesta restricció de l'ús recorda al cas del castellà *aqueste*, la funció del qual també era ocupada per *este*, que tenia un ús molt més ampli (vg. § 9.1.1). Reproduïm a la següent taula la reducció de l'ús de *aqueix*, *açò* i *ací* enfront de *aquest*, *això* i *aquí* que es produeix en el català general:

focus	determinant	pronome neutre	adverbi
alt	<i>aquest</i>	<i>açò</i>	<i>ací</i>
↓	<i>aqueix</i>	<i>això</i>	<i>aquí</i>
baix	<i>aquell</i>	<i>allò</i>	<i>allí</i>

Taula 46. Sistema del català general després de l'expansió de l'àmbit de *aquest*, *això* i *aquí*

Així doncs, durant l'edat moderna es va perfilant la preferència pels demostratius determinants reforçats enfront dels no reforçats en el català general. Coromines (DECLC, 1980-2001: s. v. "est") explica que, mentre que en els textos clàssics del segle XV a penes es pot percebre aquesta preferència, a l'edat moderna es comença a restringir l'ús les formes no reforçades al nord, restringides per exemple a referències temporals (repetisc els exemples *sta nit* i *est any*, vg. § 10.1).

Si bé és cert que es registra l'ús de *est(e)* en zones orientals durant l'època moderna, com ara, a Mallorca, «en aquest [cas], sobretot per ser a Mall[orca], el model castellà ha d'haver obrat» (DECLC, 1980-2001: s. v. "est"). En efecte, el castellà, que havia esdevingut una llengua de referència especialment a partir del segle XVI (Ferrando i Nicolàs, 2012: 164-165), havia generalitzat els demostratius determinants de primer i segon grau no reforçats i això pogué tindre incidència en català.

Però, a més a més, també el llatí tenien formes no reforçades com *ISTE* i és possible que s'evitara l'ús de les formes reforçades *aqu-* < *ECCU* perquè no eren pròpies del llatí clàssic i mancaven de tradició literària (García Fajardo, 2006: 515-518). De fet, els tractadistes huitcentistes eren conscients que les formes no reforçades s'acostaven més al llatí i, per tant, recomanaven la seua utilització, com veurem més endavant (§ 14). Això, segurament, afavorí l'alternança indiscriminada de formes reforçades i no reforçades que trobem en l'escriptura de l'edat moderna.

Al segle XIX ja es podria dir que el sistema binari *aquest-aquell*, *això-allò* i *aquí-allí* està més o menys establert en el català oriental (Casanova, 1993: 174), fins a convertir-se en el sistema demostratiu general del català. No obstant això, a la zona ribagorçana i valenciana s'establirà un sistema ternari, on es mantindran les formes sibilants derivades de *ECCE*, *ací* i *açò*, i es defugirà de les formes en *aqu-* < *ECCU* en pro de les no reforçades.

10.2.2. Les formes no reforçades dels sistemes ternaris dialectals

Casanova (1993: 176-177) exposa que en valencià al segle XV es produeix l'estigmatització amb reforç *aqu-* < ECCU, potser causada pel clima cultural que viu València en aquesta època, en què es pretén imitar les formes demostratives llatines clàssiques. La penetració de l'humanisme des del segle XV podria ser, doncs, una de les causes per a evitar el reforç ECCU que no adoptaven els demostratius clàssics, però també hem de tindre en compte que el fet d'evitar el reforç *aqu-* pot procedir així mateix per «una major permeabilitat al castellà parlat i llibresc» (Casanova, 1993: 177).

Això pot explicar també tant l'evitament de l'adverbi *aquí* com a grau intermedi envers altres alternatives que semblen procedents de les llengües veïnes, com ara, *ahí* del castellà en el cas del valencià, o també podem considerar el demostratiu *astí* de l'aragonés en el cas ribagorçà.

A més, tant en valencià com en ribagorçà, els determinants demostratius reforçats *aquest* i *aqueix* retrocedeixen enfront dels no reforçats, *est* i *eix*, els quals prenen una vocal paragògica en el masculí. Com revisarem més endavant al corpus (§ 18.3), mentre que, per exemple, formes femenines com *esta* o *eixa* no generaven problemes per tindre desinència, les formes masculines singulars *est* o *eix* sense terminació no eren gens estables, i menys encara els plurals *ests* o *eixs*.

D'un costat, si aquests determinants demostratius masculins acompanyen una paraula començada per consonant, s'obté com a resulta una pronúncia complicada arran de l'acumulació de consonants, i més encara si tenim en compte que el cos fònic es limitava a una síl·laba.

A més, aquesta forma monosil·làbica podia tendir cap a l'atonicitat si es fusiona amb el mot que modifica, a l'estil de l'exemple esmentat *est any* (/es'taɲ/), de manera similar al cas de l'italià de *stamattina* (vg. § 7.2.3). Finalment, també podríem afegir que, a pesar de la clara diferència funcional, fins al segle XVI la forma *est* coincidia formalment amb la segona persona del present d'indicatiu del verb *ser*; malgrat que, certament, al segle XVI ja s'utilitza la forma *ets* i *eres* (vg. Casanova, 1986). També en el cas del verb *est*, el seu cos fònic podia desencadenar dificultats articulatòries, cosa que va comportar la preferència per formes alternatives (*est*, *eres*).

Aquests problemes fonètics es podien resoldre fàcilment per mitjà de la vocal de suport; això és, la vocal paragògica *-e* (ex. *este*, *eixe*), que es va establir en el valencià (a

més de *este* en el tortosí). Podem trobar exemples del determinant masculí singular amb *-e* paragògica des del segle XVI:¹²⁴

- (78) comença *este* conte l'any del Senyor ·DVCIII· (*Primera part de la Història de València*, CICA, XVIa, OC:V, p. 134)
- (79) ý com li demanàs la mercè del favor ý *eixe* constàs de com dàpifer de Baviera (*Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, CICA, XVIb, OC, p. 111).

Així doncs, el valencià va configurar una sèrie no reforçada a l'estil iberoromànic: masculí singular *-e*, femení singular *-a*, masculí plural *-os* i femení plural *-es*.¹²⁵ El demostratiu de focus baix sí que manté el reforç *aqu-*, per no confondre'l amb el pronom fort (ex. *ell*), i no té terminació vocàlica (*aquell*).

Segons Batlle *et al.* (2016: 219), el reforç *-e* en els determinants demostratius no reforçats és d'origen incert. Si bé es mira, com que la *-e* és una vocal de reforç habitual del català (Recasens, 2017: 61-62) i, en aquest cas, és difícil de determinar que aparega per influència forana; concretament, del castellà.

Coromines (DECLC, 1980-2001: s. v. "est") argumenta que «[e]n un estat de llengua com el valencià, que es va decidir per *el* i contra *lo*, per *cante* contra *canto*, i on només han estat populars *nostre*, *vostre* i no pas *nostro vostro*, no és estrany que la llengua es decidís per *este*». Seguint aquesta idea, malgrat l'òbvia influència del castellà, les formes demostratives com *este* o *eixe* són, al nostre parer, autòctones, perfectament justificables per necessitats fonètiques.

De fet, la *-e* paragògica no és exclusiva dels determinants demostratius no reforçats: hi ha la forma reforçada paragògica *aqueste*, juntament amb *aquet* o *este* a Peníscola, Xert i algunes zones del Baix Maestrat (Beltran Calvo i Segura-Llopes, 2019: 198), o inclús *aqueixe* a les Serres de Benassal (DECLC, 1980-2001: s. v. "eix"). A més, la forma *este* no és exclusiva del valencià, ja que, com hem apuntat, el tortosí també emprà el primer grau *este* no reforçat paragògic.

¹²⁴ Si bé podem trobar al CIVAL exemples més antics, es tracten d'errors de transcripció de l'edició, com en *Quaresma* de Sant Vicent Ferrer (CIVAL, 1413, OC:V, p. 193): «ells dixeren que no sabien qui ere. Ell respós: "No·l conexeu, e no sabeu que si no fos de Deu, no poria fer *este* miracle?"». D'acord amb el manuscrit de la Seu (f. CLXXIV) es registra *est*, sense paragoge. Agraïm a Albert Hauf aquesta informació.

¹²⁵ Cal dir que el pronom neutre, a diferència del paroxíton castellà (*-o*), coincideix amb l'occità per l'acabament tònic obert, *-ò*.

El fet que l'aparició de la *-e* es pugui explicar per una evolució interna, deixa encara oberta una pregunta: per què aquesta paragoge amb *-e* no s'adoptà també en la resta del territori catalanoparlant? La *-e* no encaixava de la mateixa manera en altres àrees. En la zona oriental es confonia amb el femení arran de la neutralització d'àtones /a/-/e/ en /ə/ i hauria donat lloc a un sincretisme difícilment acceptable.¹²⁶ I en relació amb el català nord-occidental, la terminació en *-e* ocasionaria certa incomoditat arran del tancament de la àtona final /-a/ > /-ε/, pròpia del femení singular (Veny, 1982: 129).

A la Ribagorça sí que es pronuncia /-a/ àtona en els femenins, tret de les localitats de Castanesa, a l'Alta Ribagorça, i Santisteve, a la Llitera (Veny, 1982: 144). Tal vegada per aquest motiu, com exposa Veny (1982: 146), el paradigma del demostratiu determinant ribagorçà vacil·la entre la *-o* i la *-e* en el masculí singular; encara que Rosàs (2016: 227) només documenta la terminació *-o*.

		DETERMINANTS		
		focus alt	focus mitjà	focus baix
singular		<i>est(o)</i>	<i>eix(o), ix(o)</i>	<i>aquell</i>
		<i>esta</i>	<i>eixa, ixa</i>	<i>aquella</i>
plural		<i>estos</i>	<i>eixos</i>	<i>aquells</i>
		<i>estas, estes</i>	<i>eixas, eixes</i>	<i>aquellas, aquelles</i>

Taula 47. Demonstratiu del ribagorçà (basat en la taula Rosàs, 2016: 227)

Concretament, els determinants demostratius ribagorçans s'empren amb les següents variants: *est,(e)ix* + vocal i *esto, (e)ixo* + consonant (Rosàs, 2016: 277). És interessant que el ribagorçà tinga l'opció d'agafar sense problemes la terminació *-o* paroxítona en el masculí singular (ex. *(e)ixo*),¹²⁷ atés que el neutre té accentuació oxítona, *-ò* (ex. *això*) i, a diferència del castellà (vg. § 9.1.2), no es pot produir confusió entre les terminacions dels diversos gèneres.

10.3. Els demostratius del català actual

Si ho tractem des d'una visió global del conjunt de la llengua, podríem dir que el sistema demostratiu català té les següents formes: *aquest* < ECCU ISTE, *aqueix* < ECCU

¹²⁶ Hi ha mostres al CICA en què es pot advertir aquesta confusió; per exemple, en el text balear *Questa del sant grasal*: «E cant él hoí *este* paraule sí-s despertà e hobrí sos huls» (*Questa del sant grasal*, CICA, XIVb, f. 116v).

¹²⁷ Rosàs (2016: 229-230) constata a la zona pallaresa de frontera amb Aragó formes reforçades amb *-o* en accentuació paroxítona (*aguesto* o *agueixo*), la procedència de les quals s'explica a través de l'analogia al plural *aguestos* i *agueixos* o a les formes no reforçades *esto* i *eixo*.

IPSE i *aquell* < ECCU ILLE com a determinants (masculins singulars); *açò* < ECCE HOC, *això* < IPSUM i *allò* < ILLUD com a pronoms neutres i *ací* < ECCE HIC, *aquí* < ECCU HIC i *allí/allà* < ILLE HIC/HAC com a adverbis.

Això no obstant, aquest sistema no s'ajusta a la realitat del conjunt dels parlars, encara que es pot trobar a zones restringides, com ara, el parlar de Tàrbena, localitat del País Valencià repoblada per gent de Mallorca al segle XVII (Colomina, 2008: 549, §2.3.1.1.; Beltran Calvo i Segura-Llopes, 2019: 198-199). En la major part del territori catalanoparlant es va produir la reducció de tres a dos graus, per la qual cosa en català general hi ha un sistema binari amb les següents formes demostratives:

	determinant	pronom neutre	adverbi
focus alt	<i>aquest</i>	<i>això</i>	<i>aquí</i>
↕			
focus baix	<i>aquell</i>	<i>allò</i>	<i>allí/allà</i>

Taula 48. Graus demostratius en català general

Al llarg del territori catalanòfon, es poden trobar variants fonètiques d'aquests demostratius, com ara, l'eliminació de la sibilant (ex. *aquet*) o la sonorització de l'oclusiva velar (ex. *aguest*, *aguet*) en els determinants. Ara bé, és interessant que, tot i tindre un sistema de dos graus, tant a l'Alguer, com a la Catalunya Nord i a les Illes Balears roman la forma *aqueix* (en català septentrional *aquei*) en alternància amb *aquest*. És a dir, s'hi adopta un sistema binari en què es fa servir *aquest* i *aqueix* per al primer grau (Colomina, 2008: 551, §3.2.2.2.).

De la mateixa manera, en el Baix Cinca conviuen les formes no reforçades *est* i *eix* en el primer grau (enfront del segon grau *aquell*). Aquesta organització ens suggereix quin ha estat el procés de reducció del sistema ternari a binari: *(aqu)est* i *(aqu)eix* comparteixen un mateix grau focal, cosa que va finalitzar predominantment amb el triomf de *aquest* o, en el cas del tortosí, *este* (< ISTE). No obstant això, en algunes zones succeeix el contrari: en el Baix Camp triomfa *aqueix* en comptes de *aquest* (Colomina, 2008: 551, § 3.2.2.2.).

Igualment, hem d'atendre al fet que les distincions espacials introduïdes pels demostratius tenen unes fronteres molt flexibles, per la qual cosa podem arribar a trobar la forma de demostratiu de tercer grau *aquell* ocupant-ne el primer grau, com registra

Coromines (DECLC, 1980-2001: s. v. “ell”) a les valls de Cardós i d’Àssua, al Pirineu central: «“quina facció <‘fedor’> que llance *aquell* calabre (Tavascan: el vèiem al peu), “*aquell* bony” (‘un que acaba d’anomenar’)».

Per un altre costat, la llengua catalana disposa també dels sistemes ternaris presents al País Valencià i a la Ribagorça. A excepció de l’esmentada localitat valenciana de Tàrbena (per motiu de la repoblació mallorquina), tant en valencià com en ribagorçà es consoliden les formes no reforçades en determinants de primer i segon grau:

	valencià			ribagorçà			
	DETERMINANTS	PRONOMS NEUTRES	ADVERBIS	DETERMINANTS	PRONOMS NEUTRES	ADVERBIS	
focus alt	<i>este</i>	<i>açò (astò)</i>	<i>ací (aquí)</i>	<i>esto (est,-e)</i>	<i>açò</i>	<i>ací (astí)</i>	<i>aquí</i>
↓	<i>eixe</i>	<i>això</i>	<i>ahí</i>	<i>eixo (ixo, ixè)</i>	<i>això</i>	<i>astí</i>	
focus baix	<i>aquell</i>	<i>allò</i>	<i>allí, allà</i>	<i>aquell/aguell</i>	<i>allò</i>	<i>allí, allà</i>	

Taula 49. Demonstratius del valencià i del ribagorçà (seguint Veny, 1982: 146; Colomina, 2008: 549, §3.2.1.1.; Rosàs, 2016: 227; Colomina, 2021: 648-649)

En referència al ribagorçà, segons el DCVB (1993: s. v. “astí”), *astí* funciona com a demostratiu de focus mitjà a Vilaller, Bonansa i la Vall de Boí, mentre que funciona com a focus alt a Pont de Suert, Benavarri, Fraga i Tamarit de la Llitera. A més, Rosàs (2016: 231) incorpora també *aquí* entre els adverbis demostratius, com a forma alternativa equivalent al focus alt i mitjà.

Així i tot, en ribagorçà *aquí* té menys ocurrencies que *ací* i «ocupa poques vegades el camp expressiu d’*astí*» (Rosàs, 2016: 231). A grans trets, les formes reforçades per *aqu-* no van triomfar al parlar ribagorçà, ni en els determinants, ni tampoc en l’adverbi demostratiu. També, com hem tractat en § 10.1.2, al territori valencià entra com a adverbi demostratiu de focus mitjà *ahí*. Per tant, *ahí* ocupa l’àmbit que tenia *aquí*, forma que va en retrocés durant els segles XVI i XVII per l’estigmatització dels reforçats per *aqu-* (Casanova, 1993: 177).

Tanmateix, no tot el territori valencià es desprén de *aquí*. D’un costat, en el nord valencià es conserva *aquí*, però té el valro de primer grau. És considerat com un manteniment derivat per influència dels dialectes catalans del nord, ja que diferents sistemes: un de ternari amb *aquí-ahí-allí/allà* a Herbers, Castell de Cabres i Traiguera i

un de binari *aquí-allí/allà* a Fredes, Pobla de Benifassà, Rossell, Canet lo Roig, Sant Jordi i Vinaròs (Beltran, 1999: 143).

D'una altre costat, *aquí* també deixa petjades al sud valencià ja des de l'edat moderna, quan aquesta zona rep un gran influx castellà (Montoya, 1986: 231-233). En paraules de Montoya (1986: 231), aquesta organització «començava, doncs, a apartar-se del valencià general, però no per a esdevenir un sistema de dues posicions com el de la resta del català (*aquí-allí*), sinó per a castellanitzar-se completament». Des del segle XVIII, podem percebre com s'alterna en el primer grau tant *ací* com *aquí* al sud valencià:

- (80) Reporte's vostra mercè, que *aquí* estam per ordes del Justícia y Jurats. Y que sabia que estaven *así*, per què no portava provisió dels dits Justícia y Jurats (*Processos d'Elda i Oriola*, CIGCMod, XVIIIa, OC:V, p. 131)

Actualment, a més de l'alacantí, el sistema adverbial de *aquí* com a focus alt, *ahí* com a focus mitjà i *allí* o *allà* com a focus baix s'ha estés a diverses localitats del valencià meridional: Dénia, Xàbia, Teulada i, parcialment, Calp (Beltran Calvo i Segura-Llopes, 2019: 199, mapa 20). Això no obstant, és possible que en aquest cas l'adopció de *aquí* per *ací* provinga més aviat de la relació entre la zona de la Marina i les Illes, com també queda patent en el parlar de Tàrbena (localitat valenciana repoblada per mallorquins).

També al valencià meridional, ara fixant-nos en els pronoms neutres, hi ha hagut el canvi de *açò* a *astò*. La coincidència formal amb el castellà *esto* fa que siga considerat àmpliament com un castellanisme (Colomina, 1985; Beltran Calvo i Segura-Llopes, 2019: 198-199, mapa 19). Concretament, l'aparició de forma *astò* (en comptes de *açò*) sembla provindre d'un canvi per analogia a *este*, amb la *a-* inicial i la *-ò* final pròpies dels pronoms neutres demostratius (ex. *això*, *allò*), impulsada també per l'influx del castellà *esto*.

Coromines (DECLC, 1980-2001: s. v. "est") equipara *astò* a la forma *astí*, però és clar que l'adverbi ribagorçà és molt més antic: el primer cas de *astò* es registra al segle XX en el *Corpus Informatitzat del Valencià* (CIVAL), mentre que *astí* apareix en dos casos del segle XV al *Corpus Informatitzat del Català Antic* (CICA), concretament, en els sermons de Sant Vicent Ferrer. Tot i això, és possible que aquests casos dels

sermons es tracte de *ascí*, una variant gràfica de *ací*, atesa la confusió usual entre *c* i *t* en els textos antics (Colomina, 2021: 647).¹²⁸

En qualsevol cas, tant si *astò* és una forma autòctona com una adaptació del castellà, es tracta d'una variant relativament recent. També és cert que *astò* és diferent del castellanisme *esto*, un pronom neutre de primer grau que es pot trobar en boca dels joves de diverses comarques valencianes, com ara, la Ribera, la Costera, la Vall d'Albaida, la Plana Baixa i l'interior dels Ports (Beltran Calvo i Segura-Llopes, 2019: 199).

Per concloure, com hem vist, durant l'edat moderna es formen diferents sistemes demostratius dins del català i, en ocasions, l'influx que el castellà té des d'aquesta època ens fa plantejar-nos l'autoctonia de diverses formes demostratives. Si bé es podria concebre com a evolucions autòctones de la llengua en major mesura (ex. *este*) o en menor mesura (ex. *ahí*), és difícilment negable que no hi haja una influència iberoromànica, particularment del castellà.

Tanmateix, cal no oblidar, tant si són formes autòctones com al·lòctones, que la *-e* paragògica dels determinants, la forma *ahí* i els adverbis del sistema demostratiu del valencià meridional estan integrats en el sistema demostratiu del seu territori particular. Per això, apareixen en les gramàtiques de referència actuals, com ara, *Gramàtica Normativa Valenciana* (a partir d'ara GNV) (GNV, 2006: 135) o, també, són mencionades a la GLC (2018: 601-602, 800).

La influència forana també s'aplicava en els treballs gramaticals; així doncs, en el següent capítol (cap. 3) observarem les influències gramaticals foranes des de tractats gramaticals. Revisarem la base de la gramàtica catalana, que beu de la gramàtica castellana i aquesta, alhora, parteix de la gramàtica tradicional. Per això, farem una ullada ràpida a la gramàtica tradicional grecolatina, comprovarem com s'exposen els demostratius en la primera gramàtica del castellà i examinarem els demostratius en algunes gramàtiques catalanes del final de l'època moderna, que van estendre un model de sistema demostratiu concret sobre l'escriptura.

¹²⁸ Com explica Colomina (2021: 646-647): «en els dos volums dels sermons publicats per Barcino, va transcriure 33 voltes *ascí*, una de les quals es pot comprovar una oposició clara entre el suposat *ascí* amb valor de 'darrere de la porta, a on sou vós' i *ací* 'davant de la porta, a on som nosaltres': "[...] '¿Qui ha ascí?' 'Lo rey'. '¿E què voleu ací?' 'Yo vinch e vul fer pau ab tu'». Per aquesta raó, Colomina indica que es tractaria d'un *astí* i no una variant gràfica de *ací*.

CAPÍTOL 3. REFERENTS GRAMATICALS I SISTEMA DEMOSTRATIU

A banda dels tractats lingüístics inclosos en el conjunt del corpus textual d'obres modernes a analitzar (vg. annex 1), hem decidit dedicar un apartat a banda a les obres gramaticals de referència. A grans trets, el tractat gramatical és una tipologia textual que té unes característiques metodològiques i expositives especialment diferenciades d'altres tipus de textos.

És obvi que, com indica Santanach (2018: 28), «la llengua literària no és, ni ha estat mai, una translació fidel de la llengua oral», per això seria ingenu pensar que la resta de tipologies textuais sí que reproduïxen una parla *real*. No obstant això, els tractats lingüístics s'ocupen directament de la categorització dels components lingüístics i n'expliquen el funcionament i/o el significat, mitjançant la classificació i explicació d'un estudi gramatical.

Per tant, tracten directament la gramàtica i la seua categorització des d'un punt de vista interessant per a aquest treball. L'engranatge que componen aquests textos, la classificació i l'explicació dels gramàtics, pot establir-se com a referent per als autors d'altres obres a l'hora de redactar. D'un costat, els tractats gramaticals poden mostrar quines eren les formes que es consideraven més adequades, especialment en els textos escrits i, d'un altre costat, podien servir de model i podien marcar preferències en la selecció d'unes formes o unes altres en els textos escrits, encara que es tractara de variants que no foren pròpies de la seua parla.

Dit d'una altra manera, els gramàtics poden assenyalar una forma demostrativa concreta com a prioritària en les seues gramàtiques i, com que es tracten d'obres de referència, altres autors d'aquesta o d'altres tipologies textuais poden seguir aquestes recomanacions, tant si realment utilitzen aquestes formes en la seua quotidianitat com si mai les han fetes servir i les empren per influx del contingut dels tractats gramaticals.

En conseqüència, convé revisar quines són les recomanacions dels gramàtics pel que fa als demostratius. Així, si les trobem als textos, podem distingir si s'empren perquè formen part del dialecte a què pertanyen, o bé, si s'usen per motius estilístics o de registre a partir dels suggeriments dels gramàtics. Podem posar com a exemple Rafael d'Amat i de Cortada, un autor que esmenta el gramàtic Ballot en la seua obra *Calaix de sastre*, com mostra el fragment següent: «ensenyant-se'ls a llegir i escriure

correctament ab mètode fàcil i intel·ligible per dos o tres mestres, sent director d'est pla d'estudi un tal doctor Ballot» (*Calaix de sastre (1769-1791)*, XVIIIb, OR:C, p. 169).

En la gramàtica de Ballot (1814), *Gramatica y apología de la lengua catalana*, es prioritzen els determinants no reforçats *est* i *eix*, considerades més cultes i properes a l'ètim clàssic (ISTE, IPSE) i els que es donen com a formes per defecte, enfront de les formes reforçades, que són exposades a banda i, per tant, mostrades com a alternatives. Això podria explicar per què Rafael d'Amat i de Cortada utilitza en la cita anterior *est* en comptes *aquest*: *est* és la forma recomanada i considerada més culta, per això, aquest autor en farà ús a pesar que *aquest* és la forma que triomfarà finalment en el català central (i que segurament empraria en el seu dia a dia).

Això deriva en el fet que, si bé algunes gramàtiques intenten reflectir l'ús habitual de la gramàtica que es parlava, com seria el cas de la gramàtica de Joan Josep Amengual (1835), aquest tipus d'obres de referència no sempre descriuen i segueixen les formes que empraven els seus mateixos autors. És a dir, aquests materials no sempre pretenien descriure fidelment la llengua a l'estil del principi quintilià tal com el va recollir Nebrija (1492, I, 5): «que así tenemos de escribir como pronunciamos, y pronunciar como escribimos».

De fet, majoritàriament eren tractats que seguien unes normes que estaven heretades de la gramàtica llatina i que anaven adreçats sobretot a docents i escriptors, atés que servien per a parlar i escriure correctament. Així mateix ho indica, de fet, el títol de la gramàtica de Josep Ullastra (1980), considerada pròpiament la primera gramàtica catalana (Rico i Solà, 1995: 21): *Grammática catalána embellida ab dos orthographías extensa i ab apostrophe per a correctamént parlar i escriurer en extens i aprostropháda la llengua catalána...*

En definitiva, aquests tipus de textos acostumen a cenyir-se a la taxonomia tradicional grecolatina que han heretat. En paraules de Rico i Solà (1995: 20), «[l]a gramatografia catalana és filla directa o, si més no, deutora de la castellana i de la llatina; o potser millor: és filla de la castellana i aquesta ho és de la llatina». Per aquesta raó, hem d'atendre a la representació del sistema demostratiu en les obres gramaticals del català modern, però també convé que fem una ullada per a veure com s'esbossava aquest component gramatical en la gramàtica grecolatina i castellana.

11. ELS REFERENTS DE LA GRAMÀTICA CATALANA

11.1. El demostratiu per a la gramàtica grecollatina

Com hem vist a l'inici d'aquest estudi (§ 1), entenem que el demostratiu és una categoria bàsica i comuna a totes les llengües (Diessel, 1991: 1). També hem vist que per la seua funció dística és considerat fonamental en els estadis primigenis d'un/a xiquet/a (Clark, 1978), així com de manera general en la comunicació humana (Ballester, 2006). Per això, és esperable que aquest component siga descrit en qualsevol estudi gramatical.

Això no obstant, en l'*Ars grammatica* de Dionís de Tràcia (a partir d'ara D. T., 2003), el tractat que inicia la tradició gramatical grecollatina, no trobem l'anàlisi de les formes prototípiques de demostratiu. En efecte, sí que recull com a partícules nominals anafòriques τοιοῦτος ('tal'), τοσοῦτος ('tant') i τηλικούτος ('de tal edat') (D. T., 2003: 246); però no atén a formes com ἐκεῖνος ('aquell'), ni tampoc com οὗτος ('aquest').

D'una altra banda, en l'apartat dedicat dels adverbis, tampoc no apareixen formes pròpiament demostratives de lloc com ἐνθάδε ('ací'), ἐνταῦθα o ἐκεῖ ('allí, allà'), però sí que esmenta sufixos locatius i també apareixen adverbis no demostratius com *amunt* («ἄνω») i *avall* («κάτω») (D. T., 2003: 258-259). En relació a això, és interessant comprovar l'ordre d'aparició dels tipus d'adverbis en aquesta obra: en la gramàtica de Dionís de Tràcia (D. T., 2003: 256-260) els adverbis locatius van situats en sisé lloc, després dels adverbis temporals, modals, qualitatius, quantitius i numerals.

Si considerem els adverbis locatius com a conceptes primaris de la comunicació humana (Clark, 1978: 88; Ballester, 2006) podem entendre que a gramàtiques posteriors, com ara, la del mateix Eli Donat (a partir d'ara Don., 2007: 196), siguen els adverbis de lloc els primers a ser enumerats o descrits en l'apartat de la categoria adverbial.

Cal tindre en compte que la localització també s'expressava mitjançant sufixos o sintagmes preposicionals. Tal vegada els adverbis de lloc no eren estranys en textos propers a la parla col·loquial (com ara, la comèdia), però el fet de posseir una gran capacitat per a assenyalar la localització mitjançant la sufixació potser va propiciar que Dionís de Tràcia no esmentara els adverbis demostratius i que col·locara altres adverbis locatius després d'altres tipologies.

En conjunt, malgrat que no podem fer una anàlisi directa de les formes de demostratiu a l'*Ars grammatica*, cal tindre en compte que la classificació que ofereix Dionís de Tràcia esdevindrà un referent primordial per a la classificació de la gramàtica tradicional grecolatina. A tall d'exemple, la distinció que realitza entre components de l'oració declinables i indeclinables desembocarà en l'anàlisi separada dels demostratius d'àmbit nominal (determinants i pronoms neutres) i dels adverbis demostratius, ja que el nom era un element declinable, però no ho era l'adverbi.

És més, podem observar aquesta separació també en les gramàtiques actuals, com en la GLC (IEC, 2016: 572): «Els determinants demostratius i els pronoms demostratius reben el nom de demostratius nominals. Hi ha, encara, altres elements lèxics amb propietats demostratives que pertanyen a la categoria dels adverbis (*ací, allà*, etc.) i que es tracten en el § 20.4.1.».

Per la seua banda, el gramàtic grec Apol·loni Díscol (a partir d'ara, A. D., 1978) també enumera alguns adverbis amb funció locativa. Com que és d'un tractat de sintaxi, se centra a analitzar les relacions dels adverbis amb altres components¹²⁹ i no es deté tant a fer una descripció exhaustiva dels adverbis de lloc. Apol·loni Díscol sí que examina i categoritza els demostratius d'àmbit nominal.

Per a aquest gramàtic, el demostratiu és concebut com un element pronominal que s'engloba dins de la subcategoria dels díctics, juntament amb els pronoms de primera i segona persona: «no es que se empleen en sustitución de nombres, sinó donde puedan usarse nombres» (A. D., II, 11; traducció de Vicente Becares, 1987: 162-163).

PRONOMS	DÍCTICS	pronoms forts de 1a i 2a persona
		demostratius
	ANAFÒRICS	pronom fort de 3a persona

Taula 50. Elements pronominals segons Apol·loni Díscol¹³⁰

Dit en altres paraules, Apol·loni Díscol entén el demostratiu com un díctic, però diferent de *ἐγώ* (*jo*) i *σύ* (*tu*): aquests són pressuposats d'acord amb qui prenga el rol de

¹²⁹ Per exemple, amb les preposicions («Hasta aquí por lo que se refiere a los adverbios de lugar constituidos por una aposición preposicional» A. D., IV, 63; traducció de Vicente Becares, 1987: 298) o amb els verbs («el infinitivo γράφειν, conmutándose en un presente y en un imperfecto con la misma forma, en la construcción anterior con los adverbios de lugar, da como resultado una frase coherente» A. D., III, 29; traducció de Vicente Becares, 1987: 277).

¹³⁰ Basat en l'esquema de l'estudi introductori de A. D. fet per Vicente Becares (1978: 52).

parlant i oient (respectivament), mentre que els demostratius fan referència a una entitat que no participa en la comunicació.

Aquesta distinció és semblant a la que presentarà més tard Danon-Boileau (Cornish, 1999: 31) i que hem presentat més amunt (§ 5.1): la separació entre *strong deixis* (*jo, tu*) i *weak deixis* (demostratius i anafòrics). Segons aquesta categorització, el demostratiu es pot agrupar amb la resta dels díctics perquè és un component gramatical capaç d'identificar un referent situat dins de l'entorn conversacional.

No obstant això, els demostratius també poden exercir funció anafòrica, és a dir, poden identificar un referent que s'ha esmentat anteriorment en el discurs. L'acostament cap al terreny fòric, per exemple, explica per què el demostratiu llatí *ILLE* engendra el pronom de tercera persona (*ell*) i l'article peninsular català (*el*). De fet, els demostratius grecs també podien desenvolupar la funció d'article i, fins i tot, arribaven a apareix conjuntament article i demostratiu.¹³¹ Per això Apol·loni Díscol proposa que si el demostratiu acompanya un substantiu funciona, més aviat, com un article (A. D.; II, 31-32; traducció de Vicente Becares, 1987: 169). Ara bé, a pesar de ser un element eminentment díctic, admet que el demostratiu també pot funcionar com a anafòric.

En qualsevol cas, el demostratiu d'àmbit nominal era considerat com un component pronominal díctic i aquesta noció serà heretada per la gramàtica llatina, malgrat que puguem observar-ne alguns canvis. Com que no hi ha article a l'estil del grec, el demostratiu llatí esdevenia una peça gramatical idònia per a assenyalar el gènere i nombre dels substantius.

Eli Donat a la seua *Ars minor* (Don., 2007) designarà el demostratiu de proximitat *hic* com a *articulare praepositivum vel demonstrativum*, 'prepositiu o demostratiu articular' (Don., 2007: 187). Aquest va separat de *ille*, que és incorporat al paradigma dels pronoms personals forts juntament amb *ego* i *tu*. També no el vincula a *ipse* i *iste*, els quals són agrupats per Donat sota la categoria *minus quam finita*, o siga, 'menys que definits' (Don., 2007: 186). Això vol dir que la identificació de la referència de *ipse* i *iste* és menys òbvia o perceptible que no la dels pronoms forts, ja que *ego* o *tu* ocupen els rols d'agents comunicatius, clarament identificables en el moment de la comunicació.

¹³¹ En cas de coincidir article i demostratiu, aquest últim funcionava com a pronom emfàtic (ó βασιλεύς αὐτός/ αὐτός ó βασιλεύς, 'el rei en persona') o com a pronom d'identitat anafòric (ó αὐτός βασιλεύς, 'el rei mateix').

Per la seua banda, Donat també ordena les formes adverbials des de subcategories segons la seua significació (lloc, temps...). De fet, trobem els adverbis demostratius *hic*, *ibi*, *illic* i *inde* dins de l'apartat dels adverbis de lloc, o també, *ecce* com a *demonstrandi* ('de demostració') (Don., 2007: 196). Però, cal no confondre aquesta subcategorització amb la divisió dels components oracionals que reconeix Donat.

Per exemple, l'article no es troba entre les parts de l'oració, que són: *de nomine*, *de pronomine*, *de verbo*, *de adverbio*, *de participio*, *de coniunctione*, *de praepositione* i *de interiectione* (Don., 2007). És més, en el cas de l'*Ars minor*, Eli Donat completa amb la interjecció per tal de mantindre la mateixa quantitat de categories gramaticals que havia inaugurat l'*Ars grammatica* de Dionís de Tràcia, això és, huit categories.

Un altre gramàtic clau en la tradició grecolatina, Priscià, matindrà la divisió octogonal de les parts de l'oració a les seues *Institutiones Grammaticae* (Prisc.; edició de Keil i Hertz, 1855), tot i continuar presentant *hic/haec/hoc* com a una mena d'article que servia per a indicar el gènere dels noms: «sunt alia communia non solum masculini et feminini, sed etiam neutri, et sunt adiectiva, ut 'hic' et 'haec' et 'hoc felix', 'sapiens'» (Prisc. V, 2; ed. de Keil i Hertz, 1855: 141). No obstant això, aquesta funció s'inclouïa dins de la categoria pronominal, ja que tant *hic* com *iste* o *ille* es consideraven pronoms: no importava si modifiquen un nom o si funcionen sense el nucli nominal (Tordera, 2010: 212).

També Priscià explica la diferenciació entre les funcions d'íctiques (*demonstrativa*, *praesens* en el lloc i temps de la interacció) i anafòriques (*relativa*, *subiungitur* al record o memòria) dels demostratius llatins:

[P]rima quidem et secunda persona ideo non egent diversis vocibus, quia semper praesentes inter se sunt et demonstrativae, tertia vero persona modo demonstrativa est, ut 'hic', 'iste', modo relativa, ut 'is', 'ipse', modo praesens iuxta, ut 'iste', modo absens vel longe posita, ut 'ille'. (Prisc., XII, 1; ed. de Keil i Hertz, 1855: 577)¹³²

[I]ure igitur 'hic', quod primam cognitionem indicat, praeponitur, unde et 'praepositivum' nominatur, 'is' autem, quod secundam cognitionem significat, subiungitur, unde et 'subiunctivum' pro merito nuncupatur, quod redigat in memoriam primae cognitionis [...] 'ipse' quoque in tertia persona, ut dictum est, per se positum ad recordationem personae refertur iam cognitae; recte igitur demonstrationem, quae significatur per 'ille' et 'iste'

¹³² 'Doncs, de fet, realment la primera i segona persona no necessiten altres paraules, perquè sempre estan en presència recíproca i per al demostratiu la tercera persona és certament demostrativa, com ara, *hic* i *iste*; o bé, relativa, com ara, *is*, *ipse*; ja siga de presència propera, *iste*; ja siga d'absència o posició llunyana, *ille*' [Traducció pròpia].

pronomina, reparat memoriae pronomem, quod est 'ipse'; non tamen etiam 'ille' et 'iste' referri ad pronomem 'ipse' possunt: prima enim cognitio est per demonstrativa pronomina, secunda per relativa. (Prisc., XII, 4-5; ed. de Keil i Hertz 1855: 579).¹³³

En síntesi, les *Institutiones Grammaticae* de Priscià delimiten el funcionament de cada demostratiu: fa la distinció de demostratius que tenen un caràcter díctic (*hic, iste, ille*) i dels plenament anafòrics (*is, ipse*), també proposa la dicotomia entre proximitat (*iste*) i llunyania (*ille*). En aquest paradigma de distància gradual, percebem que es margina l'adverbi *hic*, considerat una partícula anteposada, o també, una peça d'una forma composta: «componuntur igitur 'iste' et 'hic' secum, ut 'istic istaec istoc'» (Priscianus, XII, 21; ed. de Keil i Hertz, 1855: 589); «ut 'hic illic' ab 'hic' et 'ille'» (Priscianus, XV, 5; ed. de Keil i Hertz, 1859: 63).

Amb aquestes dues últimes cites comprovem que, així com feia Donat (entre altres), Priscià relega els adverbis demostratius a un apartat diferent; ja que, a diferència del pronom, l'adverbi era un part de l'oració indeclinable. I no només es dedica a enumerar formes adverbials, sinó que Priscià fa una diferenciació interessant entre els adverbis locatius *discretas* i *communes*. D'una banda, *discretas* són els locatius que divideixen l'espai i que responen a la pregunta *unde?* «ad locum, ut 'huc, illuc, quo'; in loco, ut 'hic, illic, ubi' [...] de loco, ut 'hinc, illinc, inde'; per locum, ut 'hac, illac, qua'» (Prisc., XV, 30; ed. de Keil i Hertz, 1859: 83). D'una altra banda, *communes* no fan una separació per graus; com ara, adverbis de l'estil de *supra, infra* o *extra*.

Aquesta distinció ens sembla rellevant per tal d'entendre la diferència entre els adverbis demostratius, que s'oposen segons la distància a què es troben de l'emissor, i els adverbis de relació, que tenen un cert contingut semàntic (com ara, *damunt, davall* o *fora*). En definitiva, la gramàtica de Priscià ja va esbossar la distinció que explica Satorre (2009) entorn al caràcter diferent que tenen els demostratius de lloc enfront d'altres components de la categoria adverbial.

¹³³ 'Amb motiu d'això, doncs, *hic*, que indica coneixement primari, s'anteposa, per la qual cosa es diu també *praepositivum*. En canvi *is*, que significa coneixement secundari, se subjuga, per això es diu merescudament *subiunctivum*, ja que fa reprendre a la memòria del primer coneixement. [...] *Ipsa*, també de tercera persona, com s'ha dit, en ell mateix remet al record de la persona ja coneguda. Doncs, la demostració, que és expressada pels pronoms *ille* i *iste*, és respesa pel pronom del record, que és *ipse*. Ara bé, *ille* i *iste* no poden reprendre el pronom *ipse*: efectivament, ja que el primer coneixement es realitza a través dels demostratius, i el segon a través dels relatius'. [Traducció pròpia]

11.2. El demostratiu castellà des de la gramàtica de Nebrija

Ja hem esmentat que Rico i Solà (1995: 20) advertien que la gramàtica catalana beu directament de la castellana, la qual pren substancialment la concepció grecolatina que hem vist en l'apartat anterior. Per aquest motiu, farem una ullada ràpida al demostratiu en la gramàtica castellana a través de Nebrija, autor de la primera gramàtica en una llengua romànica.

Hem escollit únicament l'obra de Nebrija perquè va marcar una fita en la teoria gramatical, situada entre la tradició gramatical medieval i els nous mètodes que va aprendre a Bolonya. D'acord amb Calvo i Esparza (1993: 179-180), Nebrija no només va aprendre dels italians, sinó que per a dur a terme la seua obra també va beure de les gramàtiques *proverbiandi* medievals, un tipus de gramàtica pedagògica que emprava el romanç per a l'ensenyament del llatí:

Los autores de las *grammaticae proverbiandi* intentaban facilitar el acceso al latín, però de modo indirecto, al enfrentarse a los problemas de la traducción y comparar estructuras y palabras “equivalentes”, reflexionan, como hemos visto, sobre la lengua vulgar, planteándose problemas que unos años más tarde no pasarían inadvertidos a Nebrija (Calvo i Esparza, 1993: 169).

Per tant, la descripció gramatical de Nebrija constitueix els principis de l'ensenyament de la llengua romanç i és un pilar de la gramàtica escolar i dels gramàtics posteriors, que no variaran notòriament la descripció dels demostratius que assenta Nebrija.¹³⁴

A pesar que actualment Nebrija siga reconegut per l'escriptura de la seua *Gramática de la lengua castellana* del 1492, l'obra més important per als seus contemporanis va ser la gramàtica llatina *Introductiones latinae* del 1481 (Sarmiento, 1993: 379-380). En les seues *Introductiones* podem percebre la influència de Priscià, per exemple, en el fet de considerar *hic/haec/hoc* com a marques de gènere («Adiectiva tertiae. Nominativo hic & haec & hoc prudens», Nebrija, [1532] 2003, I, VIr), tot i inserir-los també dins de la categoria pronominal.

Concretament, els pronoms són separats en quatre grups: el primer, els pronoms personals tòpics (ex. *ego, nos* o *tu*); el segon, els demostratius (*hic, iste, ille, ipse* i *id*); el tercer, els possessius i, finalment, el quart, la forma *nostres*, considerada dins de la

¹³⁴ Per a indagar més sobre l'exposició dels demostratius en altres gramàtiques castellanes, podeu consultar Martín Miñana (2018).

categoria *pàtria*. Ara bé, a pesar de la separació entre pronoms personals i demostratius, *ille* és considerat pronom personal de tercera persona: «Personae nominum pronominum & erbo tres sunt, prima ut ego amo, secunda ut tu amas, tertia ut ille amat, Vergilius docet» (Nebrija, [1532] 2003, I, XVr).

Aquest ús de *ille* explica per què a l'hora d'exposar els paradigmes verbals trobarem gramàtiques en romanç on la tercera persona prendrà la traducció literal llatina, és a dir, el demostratiu *aquell*, en comptes del pronom fort *ell*. De fet, des d'abans de Nebrija, ja hi ha mostres on el demostratiu de focus baix s'usava per a referir a la tercera persona: a les gramàtiques *proverbiandi* hi ha exemples com el següent: «gaudeo, yo me alegre; gaudes, tu te alegres; gaudit, *aquell se alegre*» (Calvo i Esparza, 1993: 167).

Aixo sí, en la *Gramática de la lengua castellana* (Nebrija, 1492), quan s'exposen els pronoms forts, Nebrija sí que inclou *él* com a pronom personal juntament amb *yo* i *tu*; però, alhora, l'entén com a forma simple de *aquel*: «Las figuras del pronombre son dos, assi como en el nombre: simple y compuesta. Simple como este, esse, el. Compuesta como aqueste, aquesse, aquel» (Nebrija, 1492, III, 8).¹³⁵

El més interessant és que Nebrija inaugura una perspectiva discursiva sobre els pronoms personals, en què inclou també els demostratius:

De la primera persona no ai sino un pronombre io.nos, mas de las cosas ayuntadas con ella son mio.nuestro.esto.aquesto. De la segunda persona no ai sino otro pronombre: tu.vos y todos los vocativos [...]; de las cosas ayuntadas con la segunda persona: tuio.vuestro.esso.aquesso. Todos los otros nombres y pronombres son de la tercera persona (Nebrija, 1492, III, 8).

			1a persona	2a persona	3a persona
Pronoms			<i>yo</i>	<i>tú</i>	<i>él</i>
«Ayuntados»	Demostratiu	Simple	<i>este, esto</i>	<i>ese, eso</i>	
		Compost	<i>aqueste, aquesto</i>	<i>aquese, aqueso</i>	<i>aquel, aquello</i>
	Possessiu		<i>mío</i>	<i>tuyo</i>	<i>suyo</i>

Taula 51. Sistematització de la categoria pronominal segons la *Gramàtica castellana* de Nebrija (1492)

Així doncs, a través del sistema ternari, i també a causa de l'origen etimològic que comparteixen el pronom personal de tercera persona (ILLE) i el demostratiu de tercer

¹³⁵ També hem de tindre en compte que, com ha estudiat Martínez Gavilán (2004: 1969), la manca d'accentuació diacrítica produïa l'homofonia entre l'article *el* i el pronom fort *él*. Si a això afegim que la tradició gramatical també havia considerat el demostratiu com a article, no sempre trobem límits clars entre article, pronom personal i demostratiu pel que fa a la forma (*aqu*)*el*.

grau (ECCU ILLE), Nebrija relaciona cadascun dels pronoms forts amb els tres graus de focus o distància demostrativa que té el castellà. Aquesta noció que incorpora els demostratius entre els pronoms forts és continuat per altres gramàtiques, com ara, la de Villalón, Correas o Villar (Martín Miñana, 2018: 341).

En qualsevol cas, no oblidem que, com a elements primordialment díctics, és comprensible que els demostratius s'associen als elements del discurs. De fet, Nebrija també vincula els adverbis demostratius a les tres formes personals: «de aquí donde io sto, de ai donde tu estas, de allí donde alguno esta, de aculla, de dentro, de fuera, de arriba, de abaxo, de donde quiera» (Nebrija, 1492, III, 12). I, com comentàvem a § 4.2, aquesta configuració basada en la distinció de graus d'acord amb les persones gramaticals continua actualment.

Aquesta mateixa configuració dels graus també es veu també en català a través de l'edició catalana de les *Introductiones* de Nebrija de Pere Badia en el 1505, una edició en què les explicacions castellanes van ser substituïdes per altres en català (Colon i Soberanas, 1985: 62). En el glossari es tradueix el llatí *hic* per «ací on yo stic», *istic* per «aquí on stàs» i *illic* per «allà on aquell stà» (Glossari llatí-català de les “Introductiones latinae”, CICA, XVIa, OR:C, p. 61, 65 i 63). Per tant, aquest text mostra una divisió ternària del sistema demostratiu català en què s'associa cada persona gramatical amb cada grau de demostratiu.

De manera general, en aquest glossari els adverbis demostratius llatins de primer grau (*hic, hac, huc, hinc*) van relacionats amb *jo* i amb *ací*; els de segon grau (*istic, istac, istuc, istinc*) amb *tu* i amb *aquí*, i els de tercer (*illic, illac, illuc, illinc*) amb *aquell* i *allà*.¹³⁶ Tot i això, com veurem en el següent apartat, amb el canvi de tres a dos graus en el sistema demostratiu català general, no sempre es veurà tan clarament aquesta divisió.

12. EL DEMOSTRATIU EN TRACTATS GRAMATICALS DE L'EDAT MODERNA

Encara que a partir del segle XV la pressió del castellà el fa ocupar l'espai públic i esdevé llengua habitual entre la classe alta de la Corona d'Aragó (Ferrando i Nicolàs,

¹³⁶ L'adverbi de focus baix *allí* només apareix en *ibidem* com a «allí meteix» (Glossari llatí-català de les “Introductiones latinae”, CICA, XVIa, OR:C, p. 63). També, és interessant que les formes demostratives amb focus sense intensitat específica, com *ibi* i *inde*, han estat traduïts per ‘aquí’ i ‘de aquí’ (Glossari llatí-català de les “Introductiones latinae”, CICA, XVIa, OR:C, p. 65 i 80), cosa que podria indicar que *aquí* continuava sent un adverbi demostratiu usual en l'àmbit anafòric.

2012: 148-152), durant el segle XVII el català era una llengua habitual en els territoris de zona catalanoparlant. En paraules de Montserrat Anguera, en el seu estudi crític de Ullastra (1980: V), «el castellà no l'entenia la gent comuna, mentre que el català s'estenia dins Arago i França i es parlava en gairebé tot el regne de València, a les Balears i part de Sardenya».

El desconeixement general del castellà comportarà que els manuals d'aprenentatge del llatí en aquesta llengua hagen d'adaptar-se al català. Aquest va ser el cas de *Thesaurus hispano-latinus* de Bartolomé Bravo, que va ser la font fonamental dels diccionaris d'Antoni Font i de Pere Torre (Colon i Soberanas, 1985: 105-107). A diferència del Glossari de les *Introductiones*, en aquests diccionaris es pot percebre la continuació del sistema ternari en les entrades dels determinants demostratius, però no és tan evident en els adverbis:

FONS VERBORUM ET PHRASIUM (Font, 1637: 33)

Aqueix. *Iste, a, ud.*

Aquell. *Ille, a, ud.*

Aquest. *Hic, hac, hoc.*

[...]

Aqui li fa mal. **Hinc** dolor. **Hinc** lacryma.

THESAURUS CATALANO-LATINUS... (Torre, 1653: 52)

Aquell. Ille, a, ud: is, ea, id. [...]

Aqueix. Iste, a, ud.

Aquest. Hic, haec, hoc, is.

Aqui va. **Istuc** tendit [...]

Aqui li dol, o de **aqui** li ve lo mal. **Hinc** dolor, **hinc** lacryma.¹³⁷

En el *Gazophylacium catalano-latinum* de Lacavalleria (1696), que es tracta d'una obra lexicogràfica original en català (Colon i Soberanas, 1985: 103), no es mostra clarament el sistema ternari català de l'inici de l'edat moderna, almenys en els determinants perquè, mentre que l'anafòric llatí *is* és traduït per *aqueix*, el demostratiu *aquest* es dona com a equivalent tant al demostratiu de primer grau *hic* com al de segon grau *iste*: «AQUEIX. Is, ea, id, *genit.* ejus. / AQUELL. Ille, illa, illud, *genit.* illius. *Aquell mateix.* Ille ipse, &c. / AQUEST. **Hic, haec, hoc**, *genit.* hujus. **Iste, ista, istud**, *gent.* istius. *Aquest mateix.* Ipse, ipsa, ipsum, *genit.* ipsius» (Lacavalleria, 1696: 46).

Els tractats lingüístics de l'edat moderna deixen petjades de la reducció d'un sistema ternari a un sistema binari en el català general, però en moltes ocasions no es veurà reflectit a causa de la influència del sistema ternari castellà i llatí. En aquest apartat ens centrarem a revisar gramàtiques catalanes de l'edat moderna per veure quines descripcions i quines formes demostratives ofereixen els autors. En molts casos podrem comprovar la influència de la gramàtica castellana, la qual prové de la tradició gramatical grecolatina. Com explica Solà (1991: 31):

La llengua amb què estan redactades [les gramàtiques dels segles XVII-XVIII] és un reflex relativament fidel de la llengua oral, però està mediatitzada per la normal pressió culta (que hi és molt escassa) i per l'ambient escolar (que, al tombant dels segles XVII-XVIII i al Principat, on ens situarem, utilitzava una mena d'argot que era una barreja de català i castellà tan natural per a ells com inacceptable i escandalosa per a nosaltres.

L'inici de l'estudi gramatical del català anterior al segle XIX no deixarà una tradició gramatical ferma per als gramàtics de l'edat contemporània, especialment també perquè la gramàtica d'Ullastrà, considerada la primera gramàtica catalana, va ser escrita al 1743 però era inèdita fins 1980. Això comporta que tampoc s'hi havia

¹³⁷ En el *Thesaurus* de Bartolomé Bravo (1795: 36), aquesta última entrada es correspon amb «*Aquí le duele.* Hic sensus, & causa doloris. Hinc dolor, hinc lacrymae».

establert un model lingüístic comú més enllà del model escolar, cosa que s'agreuja a través d'una variació dialectal cada volta més acusada. Per tant, serà a partir del segle XIX quan sorgiran qüestions gramaticals que enfrontaran la problemàtica de la codificació lingüística catalana (Rico i Solà, 1995: 22-23).

Pel que fa als demostratius, indica Solà (1991: 41) que l'ús dels demostratius de les obres de referència entre els segles XVII i XVIII mostren una gran vacil·lació formal entre determinants amb formes reforçades (*aquest, aqueix*) i no reforçades (*est, eix*), així com l'ús indistint de *això* i *açò* o l'ús més habitual de *assí* i menys *aquí*. Per consegüent, aquestes confusions i canvis poden constatar que el sistema ternari clàssic inicia durant aquests segles la seua reducció al sistema binari del català general actual.

En les següents seccions farem un breu recorregut per algunes gramàtiques redactades entre mitjan segle XVIII i mitjan segle XIX, que ens ajude a comprendre com es conceptualitzava i es classificava el sistema demostratiu en aquest període. Per començar, observarem la gramàtica catalana de Josep Ullastra, una gramàtica que, així com la de Petit, entroncarà en la tradició escolar (Ginebra, estudi de Petit i Aguilar, 1998: 42-43), que bevia de l'estudi de la gramàtica llatina i que influirà plenament al final de l'edat moderna, com indicava Solà (1991: 31) en la cita anterior.

Continuarem amb al segle XIX de la mà Josep Pau Ballot, que amb la seua gramàtica inaugura en certa manera el que serà conegut com a català *acadèmic* (Rico i Solà, 1995: 23) i l'esmentada gramàtica Joan Petit i Aguilar, el qual, tot i citar Ballot en nombroses ocasions, a penes en fa crítiques sobre la codificació d'articles, contraccions i pronoms febles (Ginebra, estudi de Petit i Aguilar, 1998: 51). I, finalment, tindrem en compte gramàtiques que tenen com a fi l'ensenyament de la llengua, ja siga per posar a l'abast coneixements del castellà a través del català, com la gramàtica de Joan Josep Amengual (1835), reflex de la llengua viva mallorquina, com afirma el mateix autor (Rico i Solà, 1995: 26); ja siga per a aprendre català per a castellanoparlants, com la gramàtica de Magí Pers i Ramona (1847).

12.1. Josep Ullastra i la primera gramàtica catalana (1743)

Encara que no aprofundeix profusament en preocupacions morfològiques i la descripció gramatical pugua semblar una mena d'apunts sobre morfologia catalana (Rico i Solà, 1995: 21), la *Grammatica cathalána* d'Ullastra és la primera obra gramatical sobre el català. A pesar que hi ha gramàtiques anteriors, com la de Llorenç Cendrós

(*Gramatica cathalana breu y clara...* de 1676), realment es dediquen a l'explicació de la gramàtica llatina en català (Montserrat Anguera, estudi crític de Ullastra, 1980: XXXV).

Amb relació a això, aquesta gramàtica entronca amb la tradició grecollatina que hem vist en l'apartat anterior; però, concretament, amb la gramàtica per a l'aprenentatge del llatí. Això explica algunes discrepàncies que hi apareixen, per exemple, amb el pronom de tercera persona. Primer, inclou el demostratiu de tercer grau entre els pronoms *primitius*, «Los Pronóms son onze, sis Primitíus: Jo, Tu, Aquéll, Nosaltres, Vosaltres, Aquélls» (Ullastra, [1743] 1980: 52), cosa que era habitual; ja que, com comentàvem en § 11.2, en comptes de *ell* en ocasions s'utilitzava *aquell* per traducció de directa del llatí ILLE.

Més tard, però, a l'hora d'exposar la declinació dels pronoms, Ullastra recategoritza la forma demostrativa: separa entre pronoms *primitius* (amb les formes nominatives *jo* i *tu*, no introdueix ací *ell*) i els *primitius adjectius*, on exposa el paradigma dels demostratius (Ullastra, [1743] 1980: 73-75). Entre les formes de determinant demostratiu inclou el primer grau, «Nominatiu: Aquest, aquesta, aquesta cosa [...] Nominatiu: Est, esta, esta cosa» (Ullastra, [1743] 1980: 73-74), i, en acabant, el tercer: «Aquell, aquella, aquella cosa» (Ullastra, [1743] 1980: 73) i, també, «Ell, Ella» (Ullastra, [1743] 1980: 74), aquest últim com a forma reduïda del demostratiu *aquell, aquella*.

A partir d'aquest esquema podem tindre en compte el següent: d'un costat, Ullastra és conscient de l'increment *aqu-* < ECCU, per això ajunta *aquell* i *ell* en una mateixa categoria. A més, les formes amb reforçades apareixen en primer lloc i, després, agrega la forma no reforçada. El fet de relegar-la al segon lloc podria indicar que la considera com a variant alternativa. És cert, però, que al llarg de la redacció trobem tant formes reforçades com no reforçades, a excepció de *eix/a/os/es*, ja que només trobem el reforçat *aqueix/a/os/es*, fins i tot en exemples «m'he venut aquex llibre persó qu'era inutil, so es, perqu'era inutil» (Ullastra, [1743] 1980: 225).

Per tant, aquesta classificació seguiria la següent lògica: Ullastra agrupa pronoms forts i demostratius, de manera semblant a Nebrija, cosa que li permet utilitzar *aquell* com a pronom fort; de fet, després en fa ús a l'hora d'exposar paradigmes verbals, per exemple, «SINGULAR / Jo so / Tu ets / Vos sou / Vm es / Aquell es / PLURAL / Nosaltres som / Vosaltres sou / Vms. son / Aquells son» (Ullastra, [1743] 1980: 84). No obstant

això, però, aquesta situació exclou el demostratiu intermedi, perquè no conté un paradigma sencer ni és tan freqüent com el primer grau.

Així mateix, és cridaner el fet que, en comptes d'assenyalar els pronoms neutres, utilitza la paràfrasi *aquesta/aquella cosa*. De fet, dels pronoms neutres només tracta aïlladament *açò*: «“Assó”, tret del pronom “Isto”, com quand diém / Assó desitjo, preteng, &.» (Ullastra, 1980: 225). Ara bé, tant *això* com *açò* es fan servir al llarg de la redacció de la gramàtica; a més, hi recorre per a explicar altres formes neutres, com *ço* («“Persó”, synonym de “per axó” ó “perqué”» (Ullastra, [1743] 1980: 225)) o *ho* («*Hó* moltas vegádas significa *assó* i és dicció euidada [sic] del Pronom llatí *hoc*» (Ullastra, [1743] 1980: 145).

En un altre ordre de coses, sí que esmenta els adverbis demostratius al complet, no només per a explicar altres elements adverbials com *hi* («*Hi* significa a vegádas *assi*, *aquí* ó *allí*, tret dels Adverbis de llog dels Llatíns *híc*, *illínc*, *illúc*» (Ullastra, [1743] 1980: 145)), sinó que també els explica responent a adverbis de direcció, a l'estil de la tradició grecollatina: «Quánd nos preguntan *Ónt ets?* ú *ont estas?* [...] Si la resposta s'fa per Adverbis, responém: *Assi*, *Aquí*, *Allí*, *Dins*, *Fora*, *Próp*, *Lluñ* [...]» (Ullastra, [1743] 1980: 194).

En efecte, l'adverbi de primer grau *ací* apareix, però no sempre: «Quánd preguntám *d'ónt vens?* [...] per Adverbis, responém: *Ving d'aquí*, *d'allí*, &. [...] *Per ónt passas?* [...] *he passát per aquí*, *per allí*, &.» (Ullastra, [1743] 1980: 195). Per consegüent, Ullastra coneix *ací*, però no el recull en els exemples, la qual cosa podria indicar que tenia una freqüència baixa o que havia perdut vitalitat en la llengua parlada. En definitiva, a la gramàtica d'Ullastra trobem el sistema ternari clàssic; però, amb un determinant intermedi que ja no s'esmenta al paradigma o un adverbi de primer grau que només s'esmenta i no es mostra exemplificat.

12.2. La gramàtica de Ballot (1814) i la gramàtica de Petit (1823)

A diferència de la redacció esquemàtica d'Ullastra, la *Gramatica y apología de la llengua cathalana* de Ballot (1814) mostra una exposició més profusa i amb una classificació més clara. Aquest tractat, que marca petjada en els estudis de gramàtica, defenia un model de llengua proper al de l'edat moderna (Solà, 1991: 102-103), més concretament el segle XVII (Rico i Solà, 1995: 29). Per això, s'allunyarà dels fenòmens més moderns, com ara, el canvi de l'article *lo* a *el*.

Pel que fa als demostratius, comencem l'anàlisi amb els determinants, en què Ballot situa en primer lloc les formes no reforçades i els defineix de la següent manera:

Los demostratius serveixen pera senyalar, y són: *Sing. masc. fem. y neut. Nominatiu. Est, esta, açò o ço. [...] Plural. Nominatiu. Estos, estas [...] Sing. masc. fem. y neut. Nominatiu. Eix, eixa, axò. [...] Plural. Nominatiu. Eixos, eixas [...] Los pronoms est y eix no són sinònims. Est expressa lo més prop. Eix lo més apartat y allò lo més distant. Allò sembla pronom [...] Sing. masc. fem. y neut. Nominatiu. Ell, ella, allò* (Ballot, 1814: 23).

El fet que insistisca en la diferenciació entre *est* i *eix* segurament és un indicatiu que existiria una confusió entre ambdós determinants, segurament a causa de la pèrdua del grau intermedi, *eix*. També, així com exposava Ullastra, Ballot inclou la forma *ell, ella* juntament amb els demostratius, com a forma no reforçada de *aquell, aquella*. De nou, trobem confusió entre pronom fort i pronom de tercer grau o, més aviat, la consciència de l'increment *aqu-* < ECCU, que, per a Ballot, es forma amb *aquí* + formes no reforçades:

Los següents són composts del adverb *aquí* y del[s] pronoms *est, eix y ell*, com: *Sing. masc. fem. Nominatiu. Aquest, aquesta. [...] Plural. Nominatiu. Aquestos, aquestas [...] Sing. masc. fem. Nominatiu. Aqueix, aqueixa. [...] Plural. Nominatiu. Aqueixos, aqueixas [...] Sing. masc. fem. Nominatiu. Aquell, aquella. [...] Plural. Nominatiu. Aquells, aquellas [...] Advertencias. Lo pronom est y aquest serveixen pera expressar lo que està prop de aquell que parla; eix y aqueix lo que està cerca de aquell ab qui's parla; y ell y aquell denotan lo que està lluny o remot* (Ballot, 1814: 24-25).

Com ja apareixia en Nebrija, Ballot assenyala la divisió de graus lligada a les persones gramaticals. No obstant això, encara que un apartat classifique *ell* com a demostratiu, en unes altres parts de l'obra també l'incorpora amb els pronoms forts (Ballot, 1814: 18-19) i l'utilitza per a la conjugació dels paradigmes verbals («*Jo Amo, tu, amas, ell ama*» (Ballot, 1814: 38)).

Fins i tot, l'arriba a entendre com a neutre, d'acord amb un ús que es documenta a vegades en alguns autors de l'edat moderna a imitació segurament del *ello* castellà: «Lo pronom *ell* se usa a vegades en un sentit neutre, quant dihem: *ell és cert, ell és ver, ell és bo*, com en francès *il est certain, il est vrau, il y a*» (Ballot, 1814: 20).

En qualsevol cas, Ballot mostra aquesta vinculació entre les formes demostratives entenent que les formes encapçalades per *aqu-* provenen de *aquí*. I, tot i que segueix la

tradició gramatical, Ballot implica un canvi en la selecció i exposició de la informació: Ballot ix de la plantilla de la gramàtica llatina que usava Ullastra i plasma les formes demostratives des d'una reorganització. Per exemple, agrupa els determinants i pronoms neutres demostratius de primer grau *est, esta, açò*, a diferència de la dispersió que tenien aquestes formes en la gramàtica d'Ullastra.

Tampoc no repeteix els adverbis demostratius a través de les preguntes adverbials clàssiques: Ballot (1814: 91) enumera una llista de *adverbis de lloch* en què apareix *allà, allí i aquí*, però no *ací*. No obstant això, *ací* sí que apareix en tres ocasions al llarg de la redacció de la gramàtica, com ara «Si la sort *assí*l guia, *arál* veurém» (Ballot, 1814: 188). Consegüentment, podem suposar que *ací* a penes tenia ús en la parla de Ballot, el dialecte central.

A diferència de la gramàtica de Ballot, en la de Petit i Aguilar ([1823] 1991), sí que s'inclou *ací* dins de la llista d'adverbis locatius, que apareixen recollits en dos apartats. D'una banda, els presenta en l'apartat de morfologia: «De *assi*, hond jo estig. De *aqui*, hond tu estás. De *allí*, ó *allà* hond aquell ó aquella está» (Petit i Aguilar [1823] 1998: 627). D'una altra banda, també els incorpora en l'apartat de sintaxi, on respon a les diverses preguntes amb els adverbis de direcció en l'apartat de sintaxi, com Ullastra (§ 12.1):

P. Què demanam ab aquest Adverbi *Hond*? R. [...] si es respon ab Adverbis es diu: *Estig assí, aquí, allí, o allá*; [...] Si va unid als Verbs *de moviment á*, com: *Anar, Marxar* [...] ab Adverbis diyem: *Vaj allí, ó allá* [...] Volem saber el puesto, ú llog *per Hond* se passa [...] ab Adverbis o Modos Adverbials, *per assí, per aquí, per allí, o per allá, per sobre, per sota, per bax, per alt, &c* [...] Fins a hond vas? y la Resposta és: fins al camp; fins a la viña; o fins aquí, o allí, &c. (Petit i Aguilar, [1823] 1998: 715-716).

Igualment, l'obra de Petit i Aguilar adopta una l'estructura basada en preguntes i respostes des del seu mateix títol: *Gramàtica catalana predispositiva per la més fàcil intel·ligència de la espanyola y llatina, disposada en forma de pregunta y resposta, per un pare que desidja enseñar a sos fills el modo de pronunciar en escrit lo idioma català conforme vuy se parla*.

En aquesta gramàtica, que també entronca amb la tradició escolar que ja véiem a Ullastra, hi veurem una reorganització de la informació, així com va fer Ballot:

Construcció. Dels Pronoms Demonstratius. P. Quins són els Pronoms Demonstratius? R. Són els que demostren la Persona o cosa, que està prop de mi, o nosaltres; de tu, o vosaltres; o apartada de uns, y altres. P. Quins són els Pronoms Demonstratius de Persona o Cosa, que està prop de mi, o de nosaltres? R. Són: *Est, esta, essó, y Aquest, Aquesta, assó*. P. Quins són els Pronoms Demonstratius de Persona o cosa, que està prop de tu, o vosaltres? R. Són: *Ex, exa, exó; y Aquest,*¹³⁸ [sic] *aquexa, axó*. P. Quin són, finalment, els Pronoms, que demostren a la Persona, o cosa, que està apartada de mi, o nosaltres, y de tu, o vosaltres? R. Són els Pronoms: *Aquell, aquella, allò; y Ell, ella, elló*; però aquest últim Pronom té més de Personal, que de Demonstratiu; pux és verdader Pronom Personal de tercera Persona (Petit i Aguilar, [1823] 1998: 699-700).

També Petit troba vinculació entre els graus dels demostratius i les persones discursives. Així mateix, situa les formes no reforçades per davant de les reforçades, a excepció del tercer grau, en què situa primer el demostratiu *aquell* abans que el pronom fort *ell*, que de fet «té més de Personal, que de Demonstratiu» (Petit i Aguilar, [1823] 1998).

En tot cas, tal com adverteix Ginebra (estudi de Petit, 1998: 51), la gramàtica de Ballot no va influenciar el treball de Petit; per tant, a pesar d'alguna coincidència, aquesta revisió i recol·locació és pròpia de Petit. Per això, divergeix en la concepció (més acurada) de *ell* o afegeix les formes amb *e-* dels pronoms neutres (*essó, exó, elló*), «[l]as veus catalanes Neutrelisants, [...] germanas de las castellanas: *Esto, Esso, Aquello y Ello*» (Petit i Aguilar, [1823] 1998: 381).

Siga com siga, tant Ballot com Petit mostren a les gramàtiques un model de demostratiu en què es prenen les formes demostratives del sistema ternari clàssic (*ací, aquí, allí/allà; açò, això, allò* i *(aqu)est, (aqu)eix, aquell*). Tots dos intenten reorganitzar-lo i trobar-hi una sistematicitat a pesar de la pèrdua progressiva del pronom neutre *i*, sobretot, de l'adverbi del primer grau, així com de la forma *aqueix* del determinant de segon grau (majoritàriament).

El que és més interessant és que ambdós coincideixen a impulsar el determinant no reforçat, al meu parer, tant per la proximitat a l'ètim llatí i a les formes i al sistema castellà, com per l'associació entre la categoria del pronom fort de tercera persona i els demostratius.

¹³⁸ En realitat, hi ha escrit *aquex* i no *aquest*, com es pot comprovar en el full 355r del manuscrit disponible al Cervantes Virtual (Petit i Aguilar, 1823).

12.3. L'aprenentatge del català a través d'Amengual (1835) i Pers i Ramona (1847)

A diferència de Ballot o Petit, la *Gramática de la lengua mallorquina* de Joan Josep Amengual (1835) no inclou les formes no reforçades: «Pronombre demostrativo es el que por sí demuestra la persona o la cosa. Como *aquest, aquex, aquell, aquesta, aquexa, aquella, aquets, aqueis, aquells, aquestas, aquexas, aquellas*» (Amengual, 1835: 39). Com explica el mateix Amengual (1835: XII) a la introducció, «no se han podido consultar otras páginas que las del idioma pronunciado»; per això, aquesta obra és interessant per tal de veure una descripció lingüística sense el filtre de la tradició gramatical grecolatina.

L'obra d'Amengual té la pretensió d'acostar la llengua pròpia als castellanoparlants i així, «en vez de castellanizarse entre nosotros el mallorquin, se mallorquiniza el castellano» (Amengual, 1835: X). En conseqüència, l'emancipació del corsé de la gramàtica tradicional no evita que no hi haja influència del castellà en aquest estudi; de fet, està redactat en castellà. Reprén la idea que exposava Ballot (1814: 20) sobre l'ús de *ell* com a neutre: «*ell es cert*: ello es cierto, donde el pronombre *éll*: ello, representa todo lo que se habla» (Amengual, 1835: 55).

En tot cas, no sembla que Amengual s'inspirara ni en Ballot (Ginebra, 1989: 13), ni tampoc en cap altre tractat català (Corbera, 1993: 42-43), atès que a les Illes es registra aquest *ell* emfàtic (DECLC, 1980-2001: s. v. "ell"). Juntament amb aquesta forma, afegeix els pronom neutres:

Assò: esto, que demuestra lo que està mas cerca del que habla que del que escucha; *axò*: eso, que demuestra lo que està más cerca del que escucha que del que le dirigió la palabra; *allò*: aquello, que demuestra lo que està distante del que habla y de aquel a quien se habla. (Amengual, 1835: 55-56)

A més de la divisió dels graus segons les persones del discurs, també hem observat que se segueix la divisió ternària clàssica en els cas dels pronoms neutres, així com amb els determinants, malgrat que només s'esmenten les formes reforçades. No obstant això, en el cas dels adverbis trobem anteposada la forma *aquí* a *assí*:

Averbio de lugar es el que denota en donde se hace lo que dice el verbo. Como: *en, ahy, hi, aquí, assí, allà, enllà, ensà, suquí, sussí, sullà, sunsà, sunllà, avant, envant* [...] *aquí, ahí, allí, allà, acullá, léjos, donde* [...] *No se han traducido todos los adverbios mallorquines al castellano, porque variando de lengua, muchos varian de caracter* (Amengual, 1835: 57-58)

El fet que *ací* se situe darrere d'*aquí* tal vegada pot indicar que *aquí* ha estés la seua funció i ocupa, al costat de *ací*, l'espai del primer grau. Així i tot, com només es limita a una llista, no podem traure conclusions evidents, ja que també és cert que no hi apareix *allí*, encara que en el recull de les formes castellanés sí que el registre.

D'una altra banda, on sí que hi trobem una confusió patent entre primer i segon grau és en la gramàtica de Pers i Ramona (1847: 32): «Los pronoms *axò*, *açò* y *allò*, *esto*, *eso* y *aquello*, se usan sens substantiu. ¿Qué es esto? ¿*qu-és axò*? ¿Qué quiere decir eso? ¿*què vol dir açò*? ¿Qué es aquello? ¿*qu-és allò*?». Aquesta confusió està segurament motivada per la semblança fonètica entre la forma de primer grau del català *açò* ([a'sò]) i el segon grau del castellà *eso* (['eso]) a causa de la coincidència amb sibilant fricativa /s/. També és possible que siga causa de la manca d'intuïció lingüística respecte a l'ús de *açò*.

Siga com siga, aquesta descripció mostra que *això* havia ocupat l'envaït l'espai del primer grau en detriment de *açò*, que aniria en retrocés fins a desaparèixer; de la mateixa manera que *aquí* hauria ocupat el primer grau també i hauria desplaçat *ací*, atés que no apareix *ací* com a adverbi en la llista de *adverbis de lloch* (Pers i Ramona, 1847: 138).

A través de la *Gramática catalana-castellana: adornada ab exemples de bons autors, alguns diálogos familiars ab correspondencia de las frases mes difísils de la llengua, y alguns trossos escullits en prosa y vers, ab la versió corresponent al costat*, Pers i Ramona pretén estendre el coneixement del català per als castellanoparlants, així com feia també Amengual, però cenyint-se al model que havien deixat els gramàtics anteriors:

Los pronoms demostratius són los que senyalans alguna persona o cosa. Los següents senyalan un objecte prop de qui-s parla. Este, *est o aquest*. Esta, *esta o aquesta*. Estos, *estos, aquestos*. Estas, *estas o aquestas* / Estos senyalan un objecte [u]n poch apartat de qui parla. Ese, *eix o aqueix*. Esa, *eixa o aqueixa*. Esos, *eixos o aqueixos*. Esas, *eixas o aqueixas*. / Aquestos senyalan un objecte apartat de la persona de qui-s parla. Aquel, *aquell*. Aquella, *aquella*. Aquellos, *aquells*. Aquellas, *aquellas* (Pers i Ramona, 1847: 30-31).

Ara bé, és cert que Pers i Ramona ja no aplica la confusió entre el demostratiu de tercer grau i el pronom fort de tercera persona com a variants d'una mateixa forma, a l'estil del primer ((*aqu*)est) i segon grau ((*aqu*)eix). Tot i això, sí que es manté de

manera constant la relació entre els graus i les persones del discurs. Per tant, a grans trets, veiem que el model de Ballot o Petit es consolida en gran part.

Malgrat la reducció del sistema cap a una organització binària (*aquí-allí/allà; això-allò; aquest-aquell*), el pes de la tradició llatina, que feia que l'oposició ternària fora percebuda com preferible o més culta, així com la influència de la gramàtica castellana, continuava justificant el manteniment de la distinció ternària.

II PART

CAPÍTOL 4. METODOLOGIA D'ANÀLISI

En aquest capítol descriurem quins han estat els fonaments de l'anàlisi exhaustiva que s'ha dut a terme en el corpus de textos catalans de l'època moderna més extens a què hem pogut accedir. Hem partit d'uns objectius orientats a l'anàlisi del desenvolupament del sistema demostratiu valencià enfront de la resta de dialectes, per tal de comprendre com el valencià ha erigit una organització ternària, mentre que el sistema demostratiu del català general conté dos graus.

En § 14 descrivim el corpus utilitzat i delimitem el nombre total de paraules que conté el nostre corpus i els criteris de categorització de cada text. La majoria de textos provenen del Corpus Informatitzat de la Gramàtica del Català Modern (CIGCMod); però, per tal de completar al màxim possible el nombre de textos de cada segle, també hem afegit textos del segle XVI del Corpus Informatitzat del Català Antic (CICA) i un text de la primera part del segle XIX del Corpus Informatitzat del Valencià (CIVAL). Expliquem, a més, els criteris diacrònics, dialectals i textuais que categoritzen cada text. La relació dels títols de cada text dins de cada període temporal, de cada tipologia textual i de cada dialecte es pot consultar a l'annex 1.

Aquesta base de dades ens ha permés reunir una gran quantitat de demostratius i processar-los i analitzar-los segons els diferents paràmetres que ens hem marcat, com detallarem més endavant. En els següents apartats, revisarem els objectius d'aquest treball (§ 13), revisarem els criteris dels textos que conformen el corpus (§ 14) i especificarem quin tipus de dades s'hi han extret i com s'han tractat al llarg de l'estudi (§ 15).

13. OBJECTIUS I HIPÒTESIS DE BASE PER A L'ESTUDI

Com indica el mateix títol, el nostre objectiu principal és esbrinar com es va constituir el sistema demostratiu valencià enfront de la resta de dialectes del català. El sistema demostratiu del català antic, anterior a la bifurcació dialectal, partia d'un esquema binari i es dirigia cap a la reconstrucció d'un grau intermedi.

Al final de l'edat mitjana es configura un sistema ternari que no es mantindrà, però, en la major part del català: al final de l'època moderna comprovem que el català

general redueix el sistema de tres graus en dos. En canvi, el valencià consolida plenament un sistema trimembre amb formes properes a les llengües iberoromàniques, no només per l'adverbi *ahí*, sinó també pels determinants de primer i segon grau no reforçats, amb un masculí singular paragògic (*este, eixe*). Tot i això, podem concretar que el valencià conserva certa semblança amb l'occità per la conservació de *açò* i *ací* (que deriven de ECCE) o per l'accent oxíton tònic dels pronoms neutres.

Sistema demostratiu (ca. segle XV)						
FOCUS	valencià		català general			
	DETERMINANTS	PRONOM NEUTRES	DETERMINANTS	PRONOMS NEUTRES	ADVERBIS	ADVERBIS
alt						
↕						
baix						

Sistema demostratiu (ca. segle XV)						
FOCUS	valencià		català general			
	DETERMINANTS	PRONOM NEUTRES	DETERMINANTS	PRONOMS NEUTRES	ADVERBIS	ADVERBIS
alt	<i>est</i>	<i>açò (astò)</i>	<i>ací (aquí)</i>			
↕	<i>eix</i>	<i>això</i>	<i>ahí</i>	<i>aquest</i>	<i>això</i>	<i>aquí</i>
baix	<i>aquell</i>	<i>allò</i>	<i>allí, allà</i>	<i>aquell</i>	<i>allò</i>	<i>allí, allà</i>

Taula 52. El sistema demostratiu del final de l'edat mitjana i inici de l'edat moderna (dalt) i els sistemes demostratius actuals del valencià (baix esquerra) i del català general (baix dreta)

D'acord amb el que hem assenyalat, el nostre objectiu principal és revisar els demostratius provinents de textos de l'edat moderna i confrontar els que provenien d'àrea valenciana enfront dels d'altres dialectes per tal de resseguir el procediment de la bifurcació dialectal del sistema demostratiu valencià. Per tant, a partir d'aquesta base, se'ns plantegen diversos objectius que exposarem a continuació.

- Comprovar el manteniment de les formes procedents de ECCE *ací* i *açò*, en textos valencians i, per contra, el decaïment d'aquests demostratius en la resta de dialectes.

De manera semblant a l'occità, el català va generar inicialment formes de primer grau a partir de ECCE, com *ací* < ECCE HIC i *açò* < ECCE HOC, demostratius que romandran en el dialecte valencià. A més, el català també va posseir determinants demostratius construïts amb ECCE, *(ai)cest* < ECCE ISTE i *(ai)cell* < ECCE ILLE, però aquestes formes no eren tan habituals com la resta de variants (*aquest* < ECCU ISTE, *esta*

< ISTA) i des del segle XV es pot considerar que la seua aparició es deu a la influència occitana (DECLC, 1980-2001: s. v. “est”).

Abans que els demostratius *aquí* (< ECCU HIC) i *això* (< IPSUM), inicialment anafòrics, s'establiren com a elements díctics en el sistema demostratiu, l'ús de *ací* i *açò* era necessari per a marcar el focus alt dels adverbis i dels pronoms neutres demostratius, respectivament. Així i tot, com assenyalàvem en el cas de *(ai)cest* i *(ai)cell*, les formes sibilants /s/ (< ECCE) havien esdevingut una variant no preferible, segurament considerada arcaica. Per aquesta raó, tampoc *ça* (< ECCE HAC) es mantindrà més enllà d'expressions fixades (Pérez Saldanya i Rigau, 2011: 472; Pérez Saldanya, 2015: 130).

Així doncs, podem postular que durant l'època moderna, quan *aquí* i *això* exerceixen funcions díctiques i esdevenen demostratius de focus mitjà, augmentarà la seua freqüència fins a ocupar també les funcions de *ací* i *açò*, respectivament, en textos no valencians. En canvi, podem imaginar que els textos valencians, a fi de refermar l'organització ternària, mantindran les formes *açò* i *ací*, llevat d'algunes àrees del sud valencià, que canviaran *ací* per *aquí* i *açò* per *astò* segurament per influència del castellà (§ 10.3).

- Delimitar en quina època i en quina mesura es va acollir l'adverbi intermedi *ahí* enfront de *aquí* i del pronom feble *hi* en textos valencians.

Per a consolidar l'organització ternària, el valencià va mantindre el sistema demostratiu que tenia el català entre el final de l'edat mitjana i l'inici de l'edat moderna; ara bé, amb algunes modificacions, com és el canvi de *aquí* per *ahí*. Casanova (1993: 177-178) explica que l'estigmatització de les formes amb *aqu-* (< ECCU) va provocar que el valencià (a excepció del valencià septentrional), en comptes d'impulsar *aquí*, el rebutjara.

Segons Casanova (1993: 178), el pronom feble *hi* es dotaria tonicitat i prendria la *a-* protètica (a l'estil d'altres adverbis demostratius: *ací*, *allí...*), amb la qual cosa emergiria la forma *ahí*. És difícil, però, que un clíctic es desvincule del sintagma fonològic de què forma part i assolisca autonomia accentual i sintàctica. Mentre que en castellà presenta tonicitat des de ben prompte en la forma *hi* (§ 9.2.2) i faria més possible la creació de *ahí*, en català es tracta d'un pronom feble que, a llevat d'alguns pocs casos (vg. § 10.1.2).

Per això, podem pensar que la forma *ahí* podria haver estat adoptada del castellà (Casanova, 1993: 179), ja que en castellà l'antic *hi* tenia tonicitat i el seu descendent protètic, *ahí*, manté la tonicitat i la independència sintàctica. Al capdavall, tampoc és estrany trobar coincidències amb llengües veïnes, com és el cas de l'adverbi intermedi aragonés *astí*, que també es troba en ribagorçà. Per tant, podríem plantejar-nos que la forma *ahí* del valencià és un manlleu del castellà, que s'adopta per a assumir la funció que deixa l'intermedi *aquí*.

L'aparició de *ahí* va suposar la reducció de la freqüència de *hi*, ja que a penes fa servir el valencià actual si no és en formes lexicalitzades, com *haver-hi* (Veny, 1982: 163-164; Beltran Calvo i Segura-Llopes, 2019: 208). Podem pensar que l'adverbial *hi* entraria en decadència en els textos valencians durant l'edat moderna, d'una manera semblant al que va ocórrer en castellà.

Company i Espinosa (2014: 181-182) expliquen *ahí* no seria exactament un substitut de *hi*, sinó que cada forma seguiria el seu propi procés. En altres paraules, la pèrdua de *hi* no va fer incrementar exponencialment *ahí*. Si bé *hi* va ser desplaçat i va decaure progressivament a partir de l'entrada de *ahí*, l'adverbi demostratiu *ahí* no registra un augment significatiu de la seua freqüència fins al segle XXI (§ 9.2.2). Podem hipotetitzar que en valencià succeirà un fenomen semblant: encara que siguen dos formes amb funcionaments diferents, l'adopció del demostratiu *ahí* en valencià farà minvar el nombre d'aparicions del pronom feble *hi*, fins a quedar reduït a formes lexicalitzades.

Així mateix, *ahí* augmentarà la seua freqüència en el valencià contemporani: en un estudi anterior que investiga els demostratius en converses col·loquials en valencià indica que *ahí* és l'adverbi demostratiu més utilitzat en la conversa col·loquial actual i que aquest demostratiu, després de *això*, és el que exerceix funcions gramaticalitzades (Martín Miñana, 2019: 76, 82).

- Reconéixer quan va tindre lloc l'estigmatització de les formes iniciades per *aqu-* < ECCU, concretament els demostratius *aquí*, *aquest* i *aqueix* (i variants flexives), en valencià.

A més del canvi de l'adverbi de focus mitjà *aquí* > *ahí* (a excepció del nord valencià), el valencià tampoc no mantindrà dins del sistema demostratiu ternari que es va establir vora el segle XV els determinants reforçats *aquest*, *aqueix* i les respectives

variants flexives. Pel que fa a la forma *aquell*, no pot prescindir del reforç *aqu-* si no vol entrar en confusió amb el pronom fort *ell*, per això s'estigmatitzen només els determinants de primer i segon grau reforçats.

La llargària que suposava el reforç de *aqu-* en determinants (ex. *aquesta* en comptes de *esta*), o també, la influència del castellà o portugués, en què aquestes formes tenien poc de prestigi (vg. § 9.1.1), podrien haver estat causes del rebuig dels demostratius que comencen per *aqu-* (Casanova, 1993: 176). Si prenem aquestes hipòtesis, és probable que els determinants siguen els primers elements a retrocedir.

Al cap i a la fi, la influència de la llengua veïna castellana era innegable (Ferrando i Nicolàs, 2012: 164-165) i, amb relació al refús dels determinants reforçats amb *aqu-* per llargària, sembla plausible perquè, a excepció del masculí singular (*aquest*, *aqueix*) o la forma *aquests*, la resta de les formes reforçades arriben a les tres síl·labes i esdevenen més extenses i, potser, menys preferides que no les reforçades (ex. *esta*, *eixos*...). Aquest factor afectaria únicament les zones valencianes, on s'estigmatitzen les formes en *aqu-*, atés que les formes reforçades eren inicialment més freqüents que les formes no reforçades (*GUL = Guia d'Usos Lingüístics*, 2002: 121).

Tampoc no hem d'oblidar que la pressió del castellà pot haver influït en l'adverbi de focus mitjà *aquí*: l'ús d'aquesta mateixa forma com a adverbi demostratiu de focus alt en la llengua veïna podria haver generat inestabilitat. Aquest podria haver estat el factor que provoca l'impuls de *ahí* en detriment de *aquí* en uns parlars, i pots, l'ampliació de l'àmbit d'ús de *aquí* envers el primer grau en uns altres.

- Situar l'assentament dels demostratius determinants masculins singulars amb *-e* paragògica *este* i *eixe* enfront de les formes *est* i *eix*, respectivament.

Així com és possible que la llargària de les formes trisíl·labes dels determinants reforçats fora una causa per al seu rebuig, tampoc eren benvinguts els monosíl·labs *est* ni *eix* per la raó contrària: es tractava de demostratius amb un cos fònic breu acabat en consonant, cosa que dificultava la pronunciació si la següent paraula començava amb una altra consonant (Casanova, 1993: 182-183). Aquesta dificultat fonètica també es podia veure en la forma de segona persona del verb *ser*, *est*, que a causa del seu cos fònic complicat derivarà en *ets* o *eres* (vg. Casanova, 1986).

Arran de l'estigmatització de les formes en *aqu-* < ECCU, les reforçades no eren l'opció preferible del valencià, per la qual cosa la forma no reforçada del masculí

singular es va proveir d'una *-e* paragògica en valencià (així com en tortosí). Si bé aquesta paragoge de la *-e* ha estat un reforç habitual del català (Recasens, 2017: 61-62), Batlle *et al.* (2016: 219) consideren que en el cas del demostratiu és d'origen incert, atés que la coincidència formal amb el castellà *este* fa pensar que provenen d'influència forana, tal com ocorria amb *ahí*.

De manera semblant a l'adverbi *ahí*, el demostratiu *este* coincideix formalment amb el castellà. No obstant això, com explicàvem en § 10.2.2, la *-e* paragògica no és estranya en català. A més, encara que el masculí de primer grau, *este*, té la mateixa forma que el castellà, el segon grau té una forma diferent (*eixe*, cat.; *ese*, cast.). En tot cas, no podem menystindre la influència del castellà, perquè les formes i estructura del demostratiu en valencià fa palés la seua vinculació amb els sistemes de les llengües iberoromàniques, que també tenen una organització ternària amb determinants de primer i segon grau no reforçats i amb *-e* paragògica per al masculí singular.

En aquest apartat, doncs, tractarem d'esbrinar si es tracta d'una evolució interna, d'un castellanisme o d'un canvi motivat pels dos factors. Delimitarem en quin moment es consoliden les formes *este* i *eixe* i com la seua incorporació actua sobre les variants reforçades *aquest* i *aqueix*. Podem llançar la hipòtesi que en el moment que s'incrementa el nombre de demostratius no reforçats paragògics en textos valencians, els reforçats es bandejaran; en canvi, en els textos no valencians aniran abandonant-se els casos no reforçats a favor del manteniment dels reforçats.

- Comprovar si la descripció dels demostratius en les obres gramaticals de l'edat moderna corresponen amb l'ús que es documenta en el corpus textual d'aquesta època, especialment en relació amb les formes dels determinants demostratius *est* i *eix*.

En el capítol 3 hem revisat com es configuren els demostratius en diversos tractats gramaticals, des de la base grecolatina i la petjada de Nebrija fins a diverses gramàtiques catalanes del final de l'època moderna. Aquestes obres gramaticals catalanes, que descrivim en § 12, poden haver servit de model per als textos escrits que analitzem en el corpus i, per això, convé comprovar si en els textos analitzats se segueixen els esquemes demostratius exposats pels autors de les gramàtiques.

És especialment interessant el cas dels paradigmes reforçats i no reforçats en els determinants, atés que des de l'obra de Ullastra ja es proposen aquestes dos variants

formals. En les gramàtiques de Ballot, Petit i Pers i Ramona fins i tot es col·loca el paradigma no reforçat abans que el reforçat, la qual cosa pot indicar la preferència de les primeres formes respecte de les secundàries. Pensem que formes com *est* o *eix* poden aparèixer al corpus per la influència d'aquests models, encara que no foren formes presents en la quotidianitat dels autors o autores dels textos moderns.

- Investigar el funcionament dels determinants demostratius des de les seues diferents posicions amb el nucli nominal per a delimitar quines formes es posposen, així com quins components es poden introduir entre el demostratiu i el substantiu.

El demostratiu determinant ocupa diferents posicions: anteposat, posposat i pot aparèixer tot sol sense nucli nominal explícit. Tot i que actualment és una forma marcada, el demostratiu postnominal és ocasional actualment (vg. § 3.2.2). Pretenem comprovar amb quina freqüència es posposen i quines formes es documenten posposades. D'una banda, és possible que hi haja un increment en el corpus de demostratius postnominals, atés que ara per ara no són posicions estranyes, malgrat ser marcades. D'una altra banda, tal vegada, a causa del caràcter marcat, hi ha preferència de posposició de formes reforçades.

Així mateix, volem conèixer la presència de l'emfàtic *mateix* i d'altres formes que puguen intercalar-se entre el demostratiu i el seu nucli nominal, de manera que puguem saber si s'emprava el demostratiu com una mena de substitut de l'article; atés que, com esmenten Batlle *et al.* (2016: 545) en el català antic no és difícil trobar el demostratiu anteposat a un possessiu, per exemple *aquella sua obra*, com si ocupara la funció de l'article. Potser comprovar aquestes ens dona alguna indicació d'un procés de gramaticalització.

- Conèixer quins demostratius es gramaticalitzen en construccions relativament fixades i si són diferents en textos valencians enfront d'altres dialectes.

Diessel (1999a, 1999b) delimita les diferents categories que emanen de formes demostratives a través de les diverses llengües del món; com ara, l'article, pronoms de tercera persona, relatius, numerals, connectors, etc. Com que ens restringim a un corpus de l'edat moderna, no podem examinar canvis com l'aparició de l'article o el pronom

fort de tercera persona. Però, podem comprovar si apareixen construccions fixades amb demostratius que puguen mostrar l'inici d'un procés de gramaticalització.

Especialment, pretenem analitzar l'ús dels demostratius en la connexió textual, per tal de delimitar quines formes s'utilitzen. Per exemple, la introducció de l'adverbi *ahí* en construccions gramaticalitzades pot indicar l'establiment d'aquesta forma dins del sistema demostratiu. Com que en molts casos es tracta de fórmules fixades, suposem que els textos mostraran els demostratius que s'han fixat en aquests contextos encara que es consideren arcaics o siguen menys preferits. Per exemple, segurament apareixen *ací* o *açò*, o inclús *ço*, quan és possible que a penes tinguen ús fora de les construccions fixades.

- Examinar els modes de la referència desenvolupats per part dels demostratius durant l'època moderna.

Seguint el treball de Diessel (1999a), hem determinat fins a quatre modes de la referència: dixi (situacional, o també temporal), anàfora (o catàfora), dixi de la fantasia o *am Phantasma* i, finalment, dixi discursiva (vg. § 5). El mode de la referència més bàsic és l'ús dític situacional, per això considerem que un demostratiu ha estat inserit dins del sistema quan exerceix aquest mode de la referència. És més, com més modes puga exercir un demostratiu, podria indicar que major és la seua integració dins del sistema.

Ja hem vist els primers casos dels intermedis *aqueix*, *aquí*, *això* (§ 10.1.1) i també *ahí* (§ 10.1.2) exercint un ús dític. Ens plantegem també comprovar com funcionen els distints tipus de modes de la referència en textos de l'edat moderna i delimitar quines són les funcions habituals de cada forma demostrativa de primer i de segon grau. Com a hipòtesi, basant-nos en un estudi anterior que analitza un corpus col·loquial modern (Martín Miñana, 2019), podem postular que la dixi de la fantasia es trobarà en sobretot determinants demostratius, així com els adverbis funcionaran especialment com a dítics situacionals i els pronoms neutres com a dítics discursius.

- Delimitar els sistemes de les llengües romàniques per comparació amb el català.

Després de revisar el funcionament dels demostratius en diferents llengües romàniques (vg. capítol 2), la nostra anàlisi ens permetrà conèixer on se situa el català

durant l'edat moderna respecte a les d'altres llengües romàniques. En la mesura que comprovarem com s'ha bifurcat del sistema demostratiu valencià enfront del català general al llarg de l'època moderna, podrem extraure conclusions de quina és la situació dins del marc romànic del sistema demostratiu català anterior a la bifurcació dialectal, així com del sistemes demostratius contemporanis del valencià i del català general.

14. CORPUS ANALITZAT

El corpus abasteix una quantitat significativa de textos des del segle XVI fins a la primera meitat del segle XIX. Com que hi ha demostratius que mostren una freqüència reduïda, hem intentat obtindre dades d'un corpus ben extens i, així, registrar el màxim nombre de casos de cada demostratiu. En total, el corpus que comprén 8041061 paraules.

La major part del corpus prové de textos del Corpus Informatitzat de la Gramàtica del Català Modern (CIGCMod). D'aquest corpus hem examinat 468 textos, que tenen un total de 7156304 paraules. Per tal de tindre una quantitat equivalent de cada segle, hem afegit 77 textos del segle XVI del Corpus Informatitzat del Català Antic (CICA),¹³⁹ d'un total de 853653 paraules i, també, un text de la primera meitat del segle XIX procedent del Corpus Informatitzat del Valencià (CIVAL). El text del CIVAL, anomenat *Colecció de varies conversacions*, té 31105 paraules.

El corpus té en compte criteris diacrònics, diatòpics i textuals. Per començar, per tal de veure'n l'evolució lingüística s'estableix una divisió temporal cada 50 anys; per exemple 1600-1649 correspondria a la primera meitat del segle XVII i 1650-1699 a la segona meitat. Ens referiríem a les primeres meitats de cada segles amb la lletra *a* (p. ex. XVIIa) i les segones meitats amb la *b* (XVIIb).

Els textos que s'allarguen en més de 50 anys o que es troben entre dues categories (posem per cas, 1730-1769), hem decidit categoritzar-los dins del període més antic (del mateix exemple, en la primera meitat del segle XVIII, és a dir, segle XVIIIa), d'acord

¹³⁹ No hem inclòs, però, els textos que no estan categoritzats dins d'un dialecte concret, com ara *Spill de la vida religiosa* o *Corts generals de Montsó*, ni tampoc els que són han estat inserits dins del bloc occidental, com *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* o *Llibre de Job*, que pertanyen al català occidental. Malgrat que hem pogut consultar-los (i hem afegit algun exemple en aquest treball), no els hem incorporat al recompte perquè en molts casos hem contrastat els resultats del dialecte valencià enfront de la resta de dialectes. Hem de tindre en compte que estudiem principalment quin ha estat el desenvolupament del sistema demostratiu del valencià i els textos que entren dins d'un bloc més ampli poden comportar problemes a l'hora d'acabar el conjunt de textos valencians enfront de la resta de dialectes.

amb el fet que el registre d'una forma concreta assenyala que és probable que s'emprara oralment amb anterioritat.

Quant a la divisió dialectal, el corpus conté textos del català nord-occidental (OC:NO), valencià (OC:V), alguerès (OR:A), balear (OR:B), central (OR:C), septentrional (OR:S). Els corpus com el CICA i el CIGCMod ja categoritzen els textos des d'aquests mateixos criteris dialectals, de manera que hem pres directament la categorització d'aquests corpus. En relació amb el CIVAl, aquest corpus només conté textos del dialecte valencià (OC:V). Com que estudiem la bifurcació dialectal del valencià respecte a la resta de parlars, dividirem en moltes ocasions l'anàlisi entre textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V), que correspon a la resta de dialectes.

En la següent taula podem comprovar el nombre total de paraules en els diferents dialectes cada 50 anys:

	Nord-occidental (OC:NO)	Valencià (OC:V)	Alguerès (OR:A)	Balear (OR:B)	Central (OR:C)	Septentrional (OR:S)	TOTAL
s. XVIa	20536	304036	0	19496	194506	0	538574
s. XVIIb	34809	261430	57577	49401	133374	30030	566621
s. XVIIa	94906	855423	0	15804	1294649	129900	2390682
s. XVIIb	70963	494479	5366	173840	310798	65597	1121043
s. XVIIIa	86366	626571	35241	146462	943268	31312	1869220
s. XVIIIb	125384	91319	54200	39926	782695	43385	1136909
s. XIXa	14133	63719	13909	55909	266884	3458	418012
TOTAL	447097	2696977	166293	500838	3926174	303682	8041061

Taula 53. Recompte total de paraules en cada dialecte i en cada mig segle

Pel que fa a la divisió de la tipologia textual, es pren de la categorització de Miralles i Montserrat (2018). Es recullen els següents tipus de textos:

Inventaris	Relació de béns, textos amb una estructura enumerativa i de to neutre o formal.
Textos administratius	Documentació de l'administració de qualsevol entitat (reial, municipal...). Es destrien d'aquest grup altres textos com els capitulars, contractuals, epistolars, edictals, parlamentaris, onomàstics i els inventaris.
Textos biogràfics	Escrits de contingut històric sobre la vida d'algun personatge amb funció instructiva, i que també pot ser adoctrinadora. En el corpus tenim com a exemples la <i>Vida del Pare Esteve</i> o també la <i>Suma de la vida del rey Don Jaume</i> .
Textos capitulars	Textos legislatius que contenen una sèrie de capítols o articles dirigits a la bona administració, com els capítols dels diversos oficis en <i>Els artesans de la València del segle XVII</i> .
Textos cerimonials	Sèrie de formalitats i cerimònies entorn d'un acte prescrit per costum o per llei. En el nostre corpus només tenim el <i>Jurament dels aspirants a la capellania de Ramon Llull</i> .
Textos científicodidàctics	Tractats científics de diversos àmbits, com ara, ciència natural, geografia, cuina o art.
Textos contractuals	Contractes o acords amb tractes estipulats entre particulars o l'administració i particulars.
Textos de literatura popular	Literatura de canya i cordell de narrativa popular, textos moralitzants, sobre fets històrics contemporanis, etc.

Textos dietarístics	Cròniques o escrits sobre esdeveniments notables dins de la vida quotidiana d'una comunitat o d'una persona, de to privat i amb funció enregistradora; precedent dels textos periodístics actuals.
Textos edictals	Avisos, ordres i textos pertanyents a l'edicte que fan pública una disposició, notícia o resolució.
Textos epistolars	Cartes i lletres de caire administratiu o privat.
Textos historiogràfics	Obres i textos de caire històric sense contingut biogràfic i amb un fi instructiu.
Textos homilètics	Homilies i sermons emprats per a predicar cap al públic, des d'un registre formal i amb estructures que poden estar més o menys fixades pels manuals de predicació.
Textos judicials	Escrits relatius o pertanyents a l'administració judicial, per exemple, hi ha una bona quantitat de processos i declaracions.
Textos lexicogràfics	Diccionaris i textos relacionats. L'únic exemple que tenim en el corpus és el <i>Glossari llatí-català de les 'Introductiones latinae'</i> .
Textos narratius	Narracions de fets històrics o imaginaris, com el <i>Viatge de Pere Porter a l'Infern</i> o la <i>Rondalla de Rondalles</i> .
Textos onomàstics	Llistes de noms propis, tant topònims com antropònims. D'aquesta tipologia textual només tenim al corpus el text <i>Homes d'armes de la ciutat de Mallorca</i> .
Textos paremiològics	Recull de parèmies, sentències i proverbis. En el nostre corpus: <i>Tractat de adages</i> .
Textos parlamentaris	Discursos o textos relatius al parlament adreçats a un públic present a l'acte.
Textos poètics	Escrits en vers o en prosímetre d'autoria (com ara, Llorenç Mateu o Bartomeu Simon) o populars (cançons, romanços, cobles...).
Textos polemístics	Obres de caire polític, literari, teològic... que generen alguna controvèrsia o polèmica, amb un fi adoctrinador o de creació d'opinió, que habitualment s'acosta al registre col·loquial.
Textos religiosos	Catecismes, goigs, llibres de devoció i altres textos en relació al culte a la divinitat.
Textos teatrals	Textos pertanyents a la literatura teatral i amb estructura dialogada (comèdies, entremesos, etc.).
Textos testamentaris	Testaments, un tipus de document que conté estructures fixades pròpies (com ara, una fórmula inicial o menció del testador/a i marmessor, entre altres).

En l'annex 1 es pot consultar la relació dels textos que componen la totalitat del corpus, separats per cada meitat de segle i per tipologies textuales. També hi indiquem el dialecte i les referències bibliogràfiques específiques de cadascun dels textos.

15. PARÀMETRES ANALITZATS I EL TRACTAMENT DE LES DADES

D'aquest corpus compost per un total de 8041061 paraules, hem registrat 45930 demostratius de primer i segon grau: els adverbis *ací*, *aquí* i *ahí*; els neutres *açò*, *això* i *esto* i les variants formals i flexives dels determinants *aquest*, *aqueix*, *est* i *eix*.¹⁴⁰

Quant als determinants, també hem analitzat la posició dins del sintagma nominal (anteposat, posposat o sense nucli) i, de manera general, hem detectat diversos components que acompanyen els demostratius, com ara, el modificador emfàtic *mateix* o elements incrustats entre demostratiu determinant i nucli nominal (adjectius, *tal*, *dit* i variants, *altre* i variants, possessius, números cardinals, entre altres).

¹⁴⁰ Podem trobar variants formals de *aquest*, com la forma paragògica *aqueste*, i variants flexives, com són *aquesta*, *aquests* i *aquestes*. Especifiquem les variants gràfiques analitzades dins de cada apartat en l'exposició dels resultats del corpus.

També hem revisat l'ús dels demostratius en construccions gramaticalitzades, com ara, els adverbis demostratius en construccions locatives amb valor aproximatiu (*ací dalt*), atributiu (*ací en València*) o encapçalades per (*a*) *on*, o també, els pronoms neutres com a connectors (amb *no obstant*, *segons*, *a més/ultra*, *en conseqüència*, *quant (en/a)*, etc.).

En total, hem analitzat un total de 59987 formes en aquest treball; ja que, a banda, també hem extret 14057 casos de les partícules *ço* i *hi* (només adverbial, sense combinació ni lexicalitzat) i dels adverbis de tercer grau. Analitzarem, d'un costat, el grau de gramaticalització de *ço* i, d'un altre, a partir de la seua freqüència, l'impacte que té *hi* sobre l'evolució de *aquí* i *ahí*.

En acabant, hem revisat les ocurrències dels demostratius *allí* i *allà* per comprovar si es poden detectar canvis en les seues tendències evolutives en el moment que decau *aquí* i es pren *ahí* en valencià, ja que hi ha casos romànics en què el tercer grau ha pres el relleu del segon grau. Hem vist que *lì* pot funcionar com a grau de mitja distància en llengües italo-romàniques del nord (§ 7.2.3) o, d'acord amb Smith (1995: 49), *là* pot exercir com una mena d'intermedi, sense ocupar l'espai de l'emissor però sense allunyar-se del context comunicatiu (vg. § 8.1.2).

Ens hem dedicat principalment a l'anàlisi del primer i segon grau dels adverbis, pronoms neutres i determinants demostratius, atés que són les formes necessàries per a comprendre l'estructura del sistema valencià i la reorganització binària del català general. A més d'extraure dades de tot el corpus, especialment hem contrastat els resultats dels textos valencians enfront dels no valencians, ja que aquest estudi es fixarà directament en el comportament dels demostratius valencians i la bifurcació que es produeix en el sistema demostratiu entre el valencià i el català general.

En qualsevol cas, ja siga l'exposició de les ocurrències de tot el corpus, ja siga les dels textos valencians o textos no valencians, si no es descriu una informació diferent, els gràfics reflecteixen resultats percentuals del nombre d'aparicions en una o diverses varietats diatòpiques i/o en un o diversos períodes diacrònics d'acord amb el nombre total de paraules que corresponga a la o les varietats diatòpiques i al o als períodes diacrònics. Certament, com que el corpus no pot ser completament equilibrat en totes les varietats diacròniques, diatòpiques o textuals, podem trobar canvis bruscos en les tendències d'evolució dels demostratius.

En ocasions pot ser causa de la tipologia textual, per la qual cosa si es produeix una desviació significativa en els percentatges, tractarem d'explicar quins són els motius de la possible alteració. En definitiva, les dades gràfiques reflectiran les informacions més rellevants de la investigació i de la manera més visible possible. A més a més, hem realitzat un considerable nombre de test khi quadrat i V de Cramer a fi de conèixer si dos variables estan relacionades i en quina magnitud ho estan.

Majoritàriament, hem dut a terme anàlisis diacròniques sobre dos evolucions, ja siga en dos demostratius diferents en un mateix dialecte (ex. evolució de *aquí* i *ahí* per segles en textos valencians), ja siga acarant el mateix demostratiu en dos grups dialectals distints (ex. evolució de *açò* en textos valencians i textos no valencians). També, hem fet anàlisis diatòpiques del conjunt d'ocurrències en textos valencians *versus* textos no valencians; per tant, hem pogut determinar estadísticament la correlació de les formes demostratives analitzades.

Generalment hem utilitzat un valor de p del 0,05; per tant, la probabilitat que el resultat del test fora aleatori és d'un 5%. En els casos en què no hi havia ocurrències suficients, per exemple, hem agrupat la informació per segles, en comptes de cada mig segle. A més, si hem hagut de modificar qualsevol dada a fi de poder dur a terme els càlculs (com ara, posar un mínim de 5 ocurrències quan n'hi ha 4 o menys), hem reduït la probabilitat a l'1% (valor de p al 0,01).

Atesa la gran extensió del corpus, molts resultats poden aparèixer correlacionats; per això, el test de la V de Cramer ens ajudarà a conèixer la magnitud de la correlació i a constatar on hi ha major vinculació, perquè hi ha tests que hem realitzat tant en les dades totals del corpus com aïllant els resultats dels textos valencians i dels textos no valencians. En total, hem realitzat el test de khi quadrat i la V de Cramer en els següents paràmetres:

- Per tal de comprovar l'evolució del primer grau en les formes *ací* vs. *aquí* des d'una anàlisi diacrònica en tres proves diferents: primer, dades en tot el corpus; després, en textos valencians i, finalment, en textos no valencians;
- Per tal de comprovar la pèrdua de vitalitat de l'adverbi *aquí* en valencià i el manteniment i l'increment d'ús en els altres parlars des d'una anàlisi diacrònica en textos valencians vs. no valencians;

- Per tal de comprovar la decadència de *aquí* vs. l'assentament de *ahí* des d'una anàlisi diacrònica en textos valencians (i també en textos no valencians);
- Per tal de comprovar la decadència de *hi* en textos valencians vs. el seu manteniment en textos no valencians des d'una anàlisi diacrònica;
- Per tal de comprovar la decadència o manteniment de *hi* i *aquí* des d'una anàlisi diacrònica en dos proves diferents: textos valencians i textos no valencians;
- Per tal de comprovar la decadència de *hi* vs. l'assentament de *ahí* des d'una anàlisi diacrònica en textos valencians i el manteniment de *hi* vs. el rebuig de *ahí* en textos no valencians;
- Per tal de comprovar l'evolució del primer grau, *açò* vs. *això* des d'una anàlisi diacrònica en tres proves diferents: primer, tot el corpus; després, textos valencians i, finalment, textos no valencians;
- Per tal de comprovar la pèrdua de vitalitat o assentament entre *açò* i *això* d'acord amb el nombre total en textos no valencians vs. textos valencians;
- Per tal de comprovar la pèrdua de vitalitat de *ací* vs. *açò* en tot el corpus i el seu manteniment en textos valencians des d'una anàlisi diacrònica, així com el contrast de *ací* en textos valencians vs. textos no valencians i de *açò* en textos valencians vs. textos no valencians;
- Per tal de comprovar la decadència o el manteniment dels determinants reforçats vs. no reforçats de primer grau des d'una anàlisi diacrònica en tres proves diferents: primer, tot el corpus; després, textos valencians i, finalment, textos no valencians;
- Per tal de comprovar la decadència o el manteniment dels determinants reforçats vs. no reforçats de segon grau des d'una anàlisi diacrònica en tres proves diferents: primer, tot el corpus; després, textos valencians i, finalment, textos no valencians;
- Per tal de comprovar la decadència dels determinants reforçats vs. no reforçats de primer i segon grau d'acord amb el nombre total de cada dialecte en textos valencians vs. no valencians;
- Per tal de comprovar la decadència o manteniment del segon grau enfront del primer d'acord amb el nombre total de cada dialecte en textos valencians vs. no valencians;

- Per tal de comprovar l'evolució de les formes amb *aqu-* (*aquí* vs. determinants reforçats) des d'una anàlisi diacrònica en dos proves diferents: textos valencians i textos no valencians;
- Per tal de veure si hi ha preferència pels bisíl·labs, determinants monosíl·labs vs. bisíl·labs vs. trisíl·labs des d'una anàlisi diacrònica, en dos proves diferents: textos valencians i textos no valencians;
- Per tal de comprovar si hi ha influència del castellà amb les formes dels determinants no reforçats amb *-e* paragògica i de l'adverbi *ahí* des d'una anàlisi diacrònica en textos valencians;
- Per tal de comprovar el manteniment del demostratiu de segon grau des d'una anàlisi diacrònica en textos valencians;
- Per tal de comprovar la progressiva desaparició de *ço* des d'una anàlisi diacrònica en textos valencians vs. textos no valencians;
- Per tal de comprovar la pèrdua de vitalitat de *ço* vs. *açò* en tot el corpus i la decadència de *ço* enfront del manteniment de *açò* en textos valencians des d'una anàlisi diacrònica.

En total, hem dut a terme 32 anàlisis estadístiques, especialment examinant l'evolució diacrònica, però també tenint en compte el contrast entre el dialecte valencià i la resta de dialectes per tal de poder observar el biaix dialectal del sistema demostratiu al llarg de l'època moderna. En el següent capítol, desglossarem els resultats d'aquestes anàlisis i explicarem cada resultat a través de gràfics que puguin ajudar a entendre millor cada resultat.

CAPÍTOL 5. RESULTATS DE L'ANÀLISI DEL CORPUS

En els següents apartats exposarem els resultats de l'anàlisi de tot el corpus. Començarem pels adverbis demostratius; tot seguit, els pronoms neutres i, després, els determinants. En acabant, ens centrarem en l'ús dels demostratius en diferents construccions més o menys gramaticalitzades i en els complements que poden acompanyar-lo dins dels sintagmes nominals.

Examinarem els resultats de la totalitat del corpus, encara que ens centrarem especialment en l'anàlisi contrastiva entre els resultats dels textos valencians enfront dels textos d'altres dialectes. Es pot consultar el nombre total d'ocurrències cada 50

anys i en cada dialecte a l'annex 2 i, així també, es poden consultar tots els casos del corpus a l'enllaç de l'annex 5.

16. ELS ADVERBIS DEMOSTRATIUS DE PRIMER I SEGON GRAU

A grans trets, en tot el corpus podem observar de *ací* (variants gràfiques: *assí*, *así*, *açí*, *assy*, *essí*) un total de 3111 casos (freqüència relativa d'acord amb tot el corpus de 0,03868892426%); de *aquí* (o *equí*), 2290 casos (fr. rel. 0,02847882885%), i, de *ahí* (també *haí*, *aí* i *ayí*), 81 casos (fr. rel. 0,001007329754%). A més, hi ha només un cas de *astí* (fr. rel. 0,0000124361698%), que prové de la primera meitat del segle XVII d'un text nord-occidental:

(81) PASTOR: Borrec sit; mala melsa mat l'auvella. Auvella *astí*. Ai, ai, com ets tacanya. En nom del mal major ad vinguéreu, que tot lo bestiar me malmetéreu.

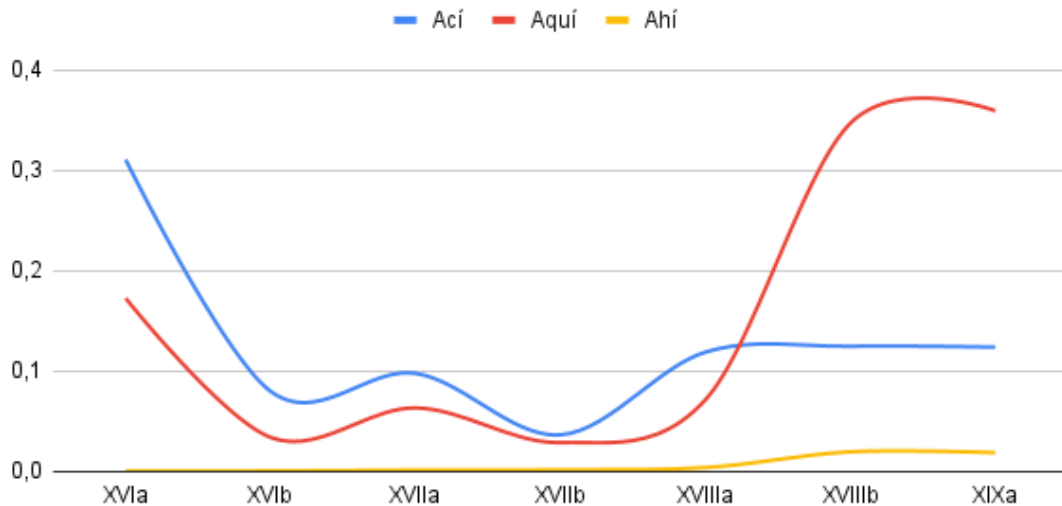
SOLDAT 1: No penses que·t vullam fer cosa alguna (*Comèdia famosa de la gloriosa verge i màrtir Santa Bàrbara*, XVIIa, OC:NO, p. 132).

En total, en el nostre corpus registrem 5483 adverbis demostratius de primer i segon grau (amb una freqüència relativa de 0,06818751904% d'acord amb el nombre total de paraules en el corpus). Recollim en la següent taula cada forma dels adverbis demostratius que hem exposat, amb el nombre de casos i la seua freqüència relativa:

	Nombre de casos	freqüència relativa (d'acord amb el nombre total de paraules del corpus = 8041061 paraules)
<i>ací</i>	3111	0,03868892426%
<i>aquí</i>	2290	0,02847882885%
<i>ahí</i>	81	0,001007329754%
<i>astí</i>	1	0,0000124361698%

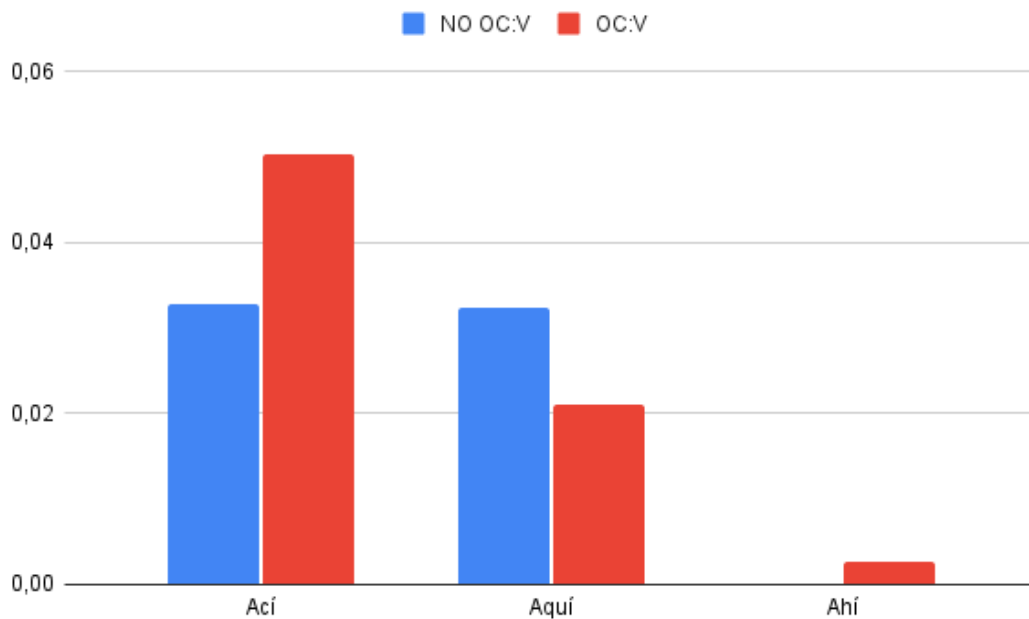
Taula 54. Nombre de casos i freqüència relativa dels adverbis demostratius de tot el corpus

Com a tendència general, la segona meitat del segle XVIII assenyala un canvi en què decau la forma *ací* en favor d'*aquí*. Malgrat el que seria esperable, *ahí* a penes té freqüència en relació a la resta d'adverbis.

Gràfic 1. Evolució dels adverbis demostratius en tot el corpus

Ara bé, si aïllem el dialecte valencià de la resta de dialectes, es pot comprovar que en els textos valencians del corpus, la presència de *aquí* és molt baixa, a diferència del que ocorre en la resta de dialectes, en els quals, per contra, es fa un ús ínfim de *ahí* en comparació amb els textos valencians.

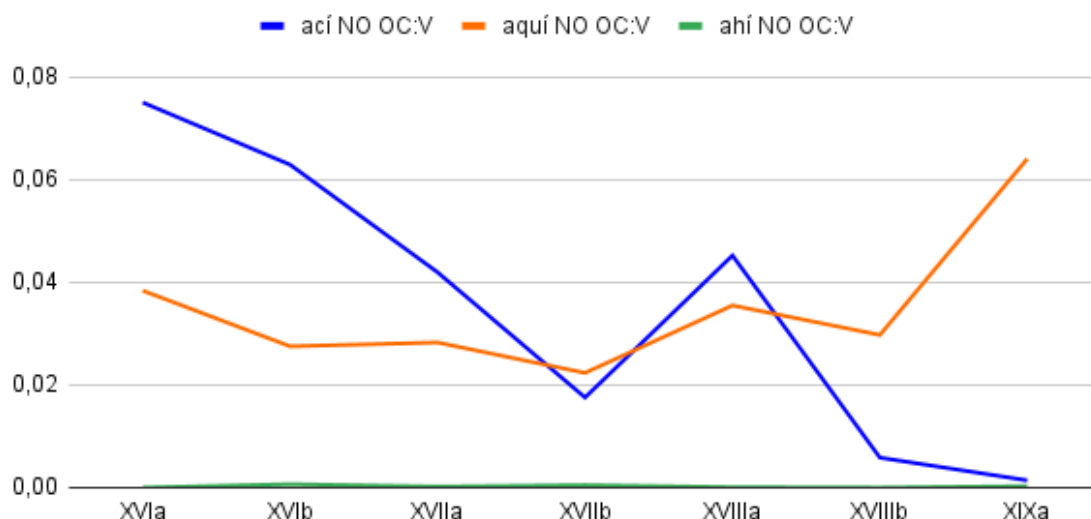

Gràfic 2. Freqüència relativa dels adverbis demostratius de primer i segon grau en textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V)

Tot seguit, presentarem un parell de gràfics on podrem veure l'evolució dels adverbis demostratius *ací*, *aquí* i *ahí*, primer, en textos no valencians i, després, en

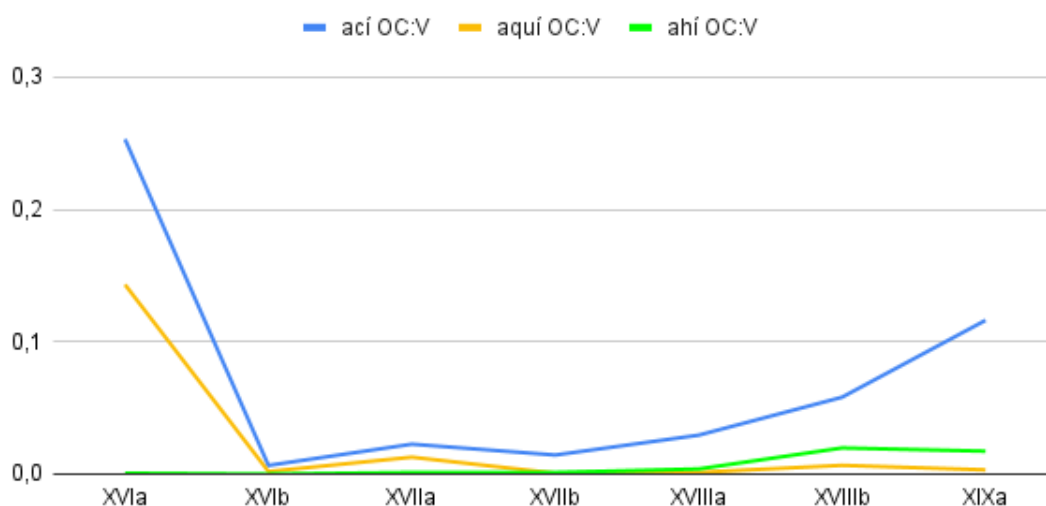
textos valencians. Aquestes dades constaten, d'una banda, l'ús anecdòtic de *ahí* en textos no valencians, així com la decadència final de *ací* i, d'una altra, l'entrada tímida de *ahí* en textos valencians mentre que *aquí* a penes s'utilitza després de la primera meitat del segle XVI. Trobarem alguns canvis bruscos en cada període que anirem explicant de manera separada i progressiva al llarg dels apartats.

Evolució dels locatius no valencians

Gràfic 3. Evolució dels adverbis demostratius en textos no valencians

Evolució dels locatius valencians

Gràfic 4. Evolució dels adverbis demostratius en textos valencians

Si observem les dades dels textos valencians, la freqüència de *ahí* supera *aquí* des del XVIII. En canvi, en els altres textos, a partir d'aquest mateix segle *aquí* augmenta i

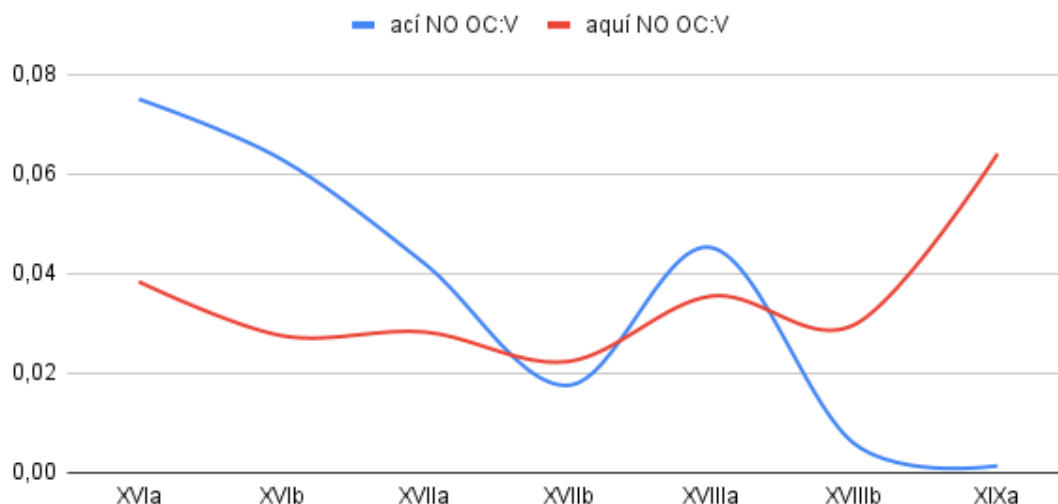
ací decreix, mentre que *ahí* té un nombre insignificant de casos. A través dels gràfics extrets de les dades del corpus, podem comprovar que, alhora que el valencià acull *ahí*, forma que s'establirà com a adverbi de segon grau dins del seu sistema ternari (*ací-ahí-allí/allà*), la resta de dialectes desplacen *ací* a favor de *aquí* i adopten així un sistema binari (*aquí-allí/allà*).

Aquestes dades corroboren l'estudi de Casanova (1993) en què explica l'estigmatització de les formes amb *aqu-* (< ECCU) en el terreny valencià, mentre que la resta del català evita les fricatives sibilants /s/ (< ECCE), considerades antigues, tant en l'adverbi *ací* com en el pronom neutre *açò* (vg. § 10.1).

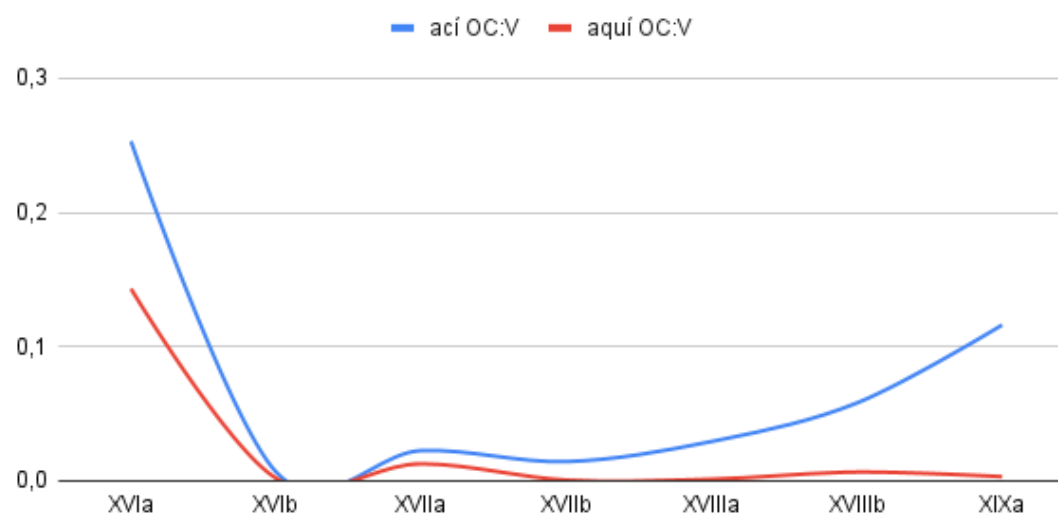
16.1 Aquí i ací

Com hem observat abans, si tenim en compte tot el corpus, *ací* deixa d'emprar-se a favor de *aquí* en el català general. Si analitzem la seua evolució, el test khi quadrat indica que hi ha vinculació entre *ací* i *aquí* ($\chi^2 = 363,89 > 12,59$; gl = 6; $p < 50 \cdot 10^{-5}$), però amb una magnitud baixa (V de Cramer = 0,26). Si estudiem els textos valencians a banda, també hi apareix vinculació en el test khi quadrat, que hem agrupat en aquest cas pels segles XVI, XVII i XVIII (i no cada 50 anys) atés el baix nombre d'ocurrències de *aquí* ($\chi^2 = 90,89 > 7,81$; gl = 3; $p < 50 \cdot 10^{-5}$), encara que la magnitud descendeix un poc (V de Cramer = 0,22) possiblement a causa de la menor freqüència de *aquí* al final de l'edat moderna.

Tanmateix, si apliquem de nou el test khi quadrat només als textos no valencians trobem també vinculació entre l'evolució de *ací* i *aquí* ($\chi^2 = 509,9 > 12,59$; gl = 6; $p < 50 \cdot 10^{-3}$) però en aquesta ocasió la magnitud és mitjana (V de Cramer = 0,38). Per tant, l'evolució de *aquí* i *ací* està relacionada, sobretot en textos no valencians, on l'increment de *aquí* va vinculat amb l'abandonament progressiu de *ací* d'acord amb les dades del corpus.

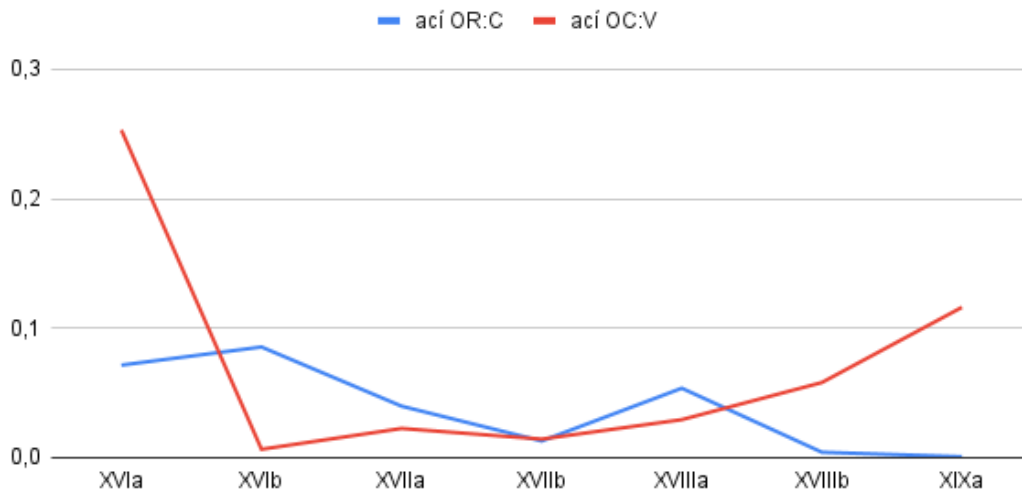

Gràfic 5. Evolució dels adverbis demostratius ací i aquí en textos no valencians

Gràfic 6. Evolució dels adverbis demostratius ací i aquí en textos valencians

Per a comprovar quina és l'arrel de l'increment de la primera meitat del segle XVIII hem revisat els textos no valencians d'aquest mig segle i hem comprovat que prové especialment del català central. Més específicament, hi ha un ús habitual de *ací* en el text del *Dietari de la Generalitat de Catalunya (1707-1710)*, en què *ací* ocupa concretament 377 casos dels 506 recollits de *ací* en català central durant la primera meitat del segle XVIII, és a dir el 74,5%.

Gràfic 7. Evolució de l'adverbi demostratiu de primer grau ací en textos valencians (OC:V) i en textos centrals (OR:C)

I a més a més, dels 377 casos, n'hi ha 369 (quasi el 73% del total recollit en català central) que són emprats per referir-se al mateix document on s'escriu o que s'adjunta (*ací + cosit*). Es tracta d'una fórmula repetida, pròpia d'aquest text dietarístic. Veiem-ne alguns exemples (82-85):

- (82) per la dependència dels reals de vuyt toriscats. Com de dita representació és de véurer, que·s *assí* cusida y signada de lletra B y excel·lèncias fidelíssimas (*Dietari de la Generalitat de Catalunya (1707-1710)*, XVIIIa, OR:C, p. 820)
- (83) han ordenat a mi, secretari y scrivà major del General, cusís y continuàs lo present dietari la dita deliberació y representació. Las quals són *assí* cusidas y signades de números CXXII y CXXIII. (*Dietari de la Generalitat de Catalunya (1707-1710)*, XVIIIa, OR:C, p. 884)
- (84) ha trobat haver-se treballat en ell lo que està continuat en lo paper que per lo especulador de dit real arxiu se li ha entregat, lo qual és *assí* cusit y signat de número, CCCLXXIX. (*Dietari de la Generalitat de Catalunya (1707-1710)*, XVIIIa, OR:C, p. 994)
- (85) tingan conferències entre los tres comuns per la dependència de la abertura del Tribunal de Contrafaccions, com és de véurer de dits recados, que són *assí* cusits, ço és, lo embiat a la ciutat signat de número CCCLXXXIX y lo embiat al bras de número CCCLXXX (*Dietari de la Generalitat de Catalunya (1707-1710)*, XVIIIa, OR:C, p. 1000)

En canvi, *aquí* mostra més varietat de funcionaments. Per exemple, és habitual veure *aquí* com a referència al text escrit mateix, com en (86) o (87), que suposa poc més d'un 4% de totes les ocurrències de *aquí*. També, s'empra també amb la forma *vet*, procedent de l'imperatiu antic de *veure*, en l'expressió fixada “*vet* + demostratiu” (88).

- (86) Aquest establiment costà molt de lograse, perquè mitg any anà per los tribunals com se pot veurer en lo mateix establiment que lo poso *aquí* en aquest llibre cusit, perquè no se perdia. (*Llibre Ver del Convent de Bellpuig* (V), XIXa, OC:NO, p. 74)
- (87) Oh, dolor... Mon esperit decau... Mon cor no té vigor... Mos ulls se van tancant... Ah, sostén-me, Junia, jo muir... (*Aquí* Lucrècia se desmaia.) (*Lucrècia*, XVIIIb, OR:B, p. 160)
- (88) FALDÓ: Jo no sé si és mentidé o si va d'endevinayas, sinó que dic que te'n vayas y *vat equí* qu-has de fer, que tanmateix no et voldré, per bé que cercas rondayas (*Entremès d'en Roagó Florit y na Faldó*, XVIIIa, OR:B, p. 114)

Òbviament, com els altres adverbis demostratius, *aquí* també se sol emprar per a mesurar la distància espacial, com en (89) i (90), però sobretot la distància temporal, com en (91), (92) i (93).

- (89) Parlat que hageren los dos s'en tornà lo provincial a Arbeca y *de aquí a* València que sols estigué una nit en Barcelona (*Dietari de Jeroni Pujades* (III), XVIIa, OR:C, p. 79)
- (90) SILENA: Per damàs és pena grossa, Constantina, aquesta empresa, sent acostumada sa altesa de anar sempre ab carrossa.
CONSTANTINA: No farà res lo camí ni qualsevol pena dura, solament tingam ventura de poder lograr lo fi. De *aquí aquí* se'm representa un mar de dificultats que seran del tot frustrats mos desitgs que me atormenta (*Comèdia del rei irratat*, XVIIIb, OR:S, p. 468)
- (91) Y aquí strigué lo himatge de la Verge Maria tots los dies de la Indulgència, fins al dia de Sent Loís. Y *d'aquí avant* restà la empal-liada y lo cadafal (*Consueta de la catedral de València*, XVIIa, OC:V, p. 320)

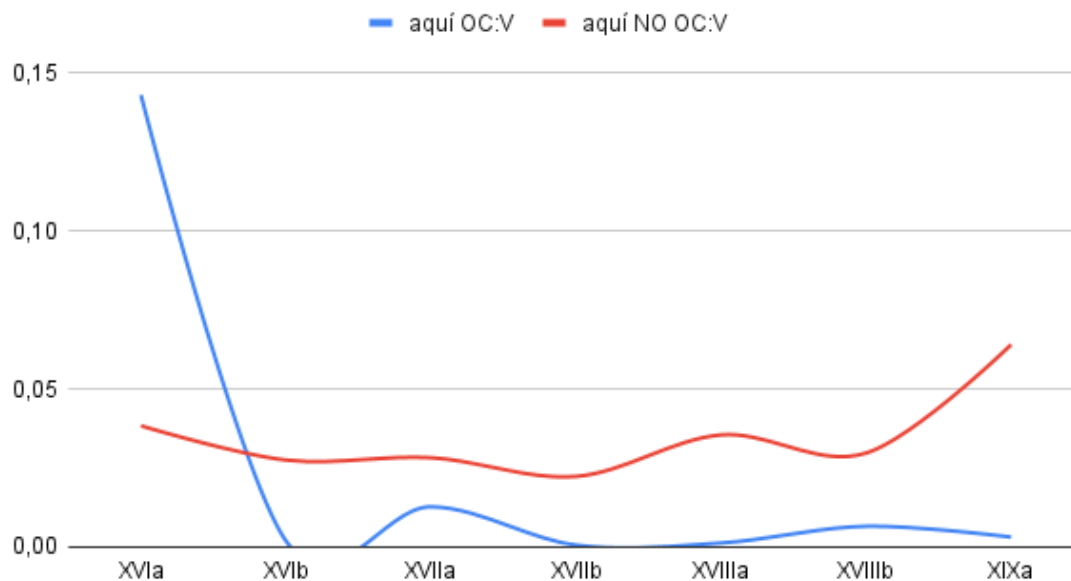
- (92) lavabo y evangeli *de aquí al* dia o festa de Nostra Senyora de setembre primer vinent tindrà fet (*Documentació relativa a retaules de la Segarra* (XVIIIa), XVIIIa, OC:NO, p. 107)
- (93) y estant així cridant viu un home (lo qual *aquí* mateix [= ‘en aquell mateix moment] no conegui fins després que·l viu mort) (*Uns pactes entre els paers de Bellpuig i Jaume Joan Llopis, cirurgià i barber (1603)*, XVIIa, OC:NO, p. 56)

Finalment, podem afegir que també és molt habitual trobar *aquí* amb un altre locatiu en aposició, amb el qual estableix una relació atributiva, com en (94) i (95).

- (94) Que no és bon lloch *aquí en terra* per un joch? (*La presa de Christo Jesus y la sua passió y mort*, XIXa, OR:B, p. 64)
- (95) Dia 27 d’agost. Lo recién nat Col·legi, *aquí en Barcelona*, de pedres de l’Escola Pia, establert ab disposició real per l’ensenyança de la joventut en la iglésia i casa (*Baró de Maldà – Calaix de Sastre (1815-1816)*, XIXa, OR:C, p. 77)

La major part dels casos de *aquí* provenen de textos no valencians: especialment a partir de la segona meitat del segle XVII *aquí* presentarà una baixa freqüència en valencià. De fet, si fem el test khi quadrat contraposant les ocurrencies de *aquí* en els textos valencians enfront de textos no valencians com a variable dependent i la seua evolució pels segles XVI, XVII, XVIII i els 50 primers anys del XIX com a variable independent,¹⁴¹ trobem que hi ha vinculació entre les dues tendències ($\chi^2 = 1034,74 > 11,34$; gl = 3; $p < 10 \cdot 10^{-3}$) amb una magnitud alta (V de Cramer = 0,67), atés que mostren tendències contraposades.

¹⁴¹ Com que el nostre copus a penes obté 2 ocurrencies de *aquí* en la primera meitat del segle XIX hem augmentat el nombre a 5 i hem baixat el percentatge de probabilitat a l’1%.

Gràfic 8. Evolució de l'adverbi demostratiu aquí en textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V)

El contrast de *aquí* de la primera a la segona meitat del segle XVI en els textos valencians es deu a l'ús freqüent d'aquest demostratiu com a adverbi segon grau en els *Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens*. Podem veure a continuació alguns exemples on es pot comprovar el contrast amb *ací*, espai de l'emissor, enfront de *aquí*, espai del receptor:

- (96) *ý també tenia càrrech a la obra que jo fas fer **ací** [= on està Hipòlita Roís de Liori, emissor de la carta] en lo castell de Riba-rroja; per entendre en la qual jo só venguda vuy **ací**, ý el hé trobat que volia anar a València [...] ý molt prest, plaent a Déu, ell serà **aquí** [= on està Benet Honorat Joan, receptor de la carta] y darà complida rahó de sos drets (*Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens*, XVIa, OC:V, Carta 106)*
- (97) *de manera que-s fes allí un molt gentil ort que l'avisen dels dinés que y són menester, que ell los enviarà **así** [= on està Estefania de Requesens, l'emissor]; ý, si a vostra senyoria li pare ó farà millor ortolà de **aquí** [= on està Hipòlita, receptor], n'í enviàs algú encara que jo crec que no serà menester (*Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens*, XVIa, OC:V, Carta 121)*

De les 435 ocurrences de *aquí* en textos valencians de la primera part del segle XVI, 422 pertanyen als *Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens*. Per tant, cal tindre en compte que els textos epistolars utilitzen amb freqüència els adverbis demostratius per a assenyalar l'espai del locutor (*ací*) enfront de l'espai de l'interlocutor (*aquí*).

En canvi, a la segona meitat del segle XVI no només decreix la freqüència de *aquí* (amb 5 ocurrences), sinó que decreix en general la freqüència dels adverbis demostratius de proximitat (de fet, *ací* a penes obté 17 ocurrences). En la segona meitat del segle XVI, manegem textos dietarístics i administratius que, en contrast amb els textos epistolars, no tenen un ús tan repetit ni habitual dels adverbis i a penes podem trobar exemples com els de (98) o (99).

- (98) vosaltres posposeu vostros particulars interessos per acudir al comú. ***Aquí***, y a tots, nos incumbix acudir en consciència (*Dietari de Pere Joan Porcar-I*, XVIb, OC:V, p. 135)
- (99) a tant que la prioressa li fasa senyal, y de ***aquí*** vaja·s a seure·s a son lloch (*Constitucions del convent de Sant Josep*, XVIb, OC:V, p. 69)

16.1.1. *Aquí* al nord i sud del valencià

Al segle XVIIIb trobem una lleugera pujada de *aquí* en el valencià, que procedeix únicament de 6 casos de *Molí més alt 1740-1746-1749-1755*, un text provinent de Benassal, situat al nord valencià. Encara que actualment s'utilitze *ací* a Benassal com a primer grau (Beltran Calvo i Segura-Llopes, 2019), ja advertia Beltran (1999: 143) que «[a]ls documents del segle XVIII es localitza algun exemple d'*aquí* amb funció anafòrica en localitats on avui és desusat».

La seua posició al nord del territori valencià podria propiciar l'ús de *aquí* en comptes de *ací* durant el segle XVIII; de fet, no apareix cap *ací* en el text esmentat. A més, totes les ocurrences coincideixen en la mateixa fórmula rutinària *i d'aquí*, usada per a guiar entre les descripcions:

- (100) Y de hallí ferix dret una roca roja, seguint la qual roca a roca se va a la dita cova de Mingo Esteve. Y ***de aquí*** roca a roca fins al barranquet primer que ve de la singla llaurada, restant de les dites fites tot antuixà de Consell fins al

terme de Vilafranca. (*Molí més alt 1740-1746-1749-1755*, XVIIIb, OC:V, p. 80)

- (101) e va a una coveta e mallada de Consell appellada la coveta de la Edra. E **de aquí**, vist y reconegut dit camí y vist lo dit llibre antich, rese lo dit Jaume Forés, al cabdamunt del barranquet de l’Espigolar (*Molí més alt 1740-1746-1749-1755*, XVIIIb, OC:V, p. 81)
- (102) En 10 de novembre de 1740, tots los dessús dits nomenats anaren al dit saulonaret Blanch Blanch. Y **de aquí** entra camí a l’abeurador (*Molí més alt 1740-1746-1749-1755*, XVIIIb, OC:V, p. 81)
- (103) damunt de una carrasca en la roca feren una creu endret del més alt en la roca Ferranda. Y **de aquí** roca a roca va ferir a l’altre antuixà de la cova de Mingo Esteve, restant la singla llaurada per a lo hereter. Y **de aquí** hamunt y enllà tot antuixà del Consell fins terme de Vilafranca (*Molí més alt 1740-1746-1749-1755*, XVIIIb, OC:V, p. 81)
- (104) En dit dia, tots los sobredits accediren al cab de la rambla que va a les Ferreries huy nomenades les Ferritgetes y **de aquí fins** al barranquet de les Cambrelles posaren sis fites, unes davant altres departint lo antuixà ab lo hereter en esta forma (*Molí més alt 1740-1746-1749-1755*, XVIIIb, OC:V, p. 82).

A més, encara que *ahí* tampoc no s’emprava amb una alta freqüència, sí que se’n podien entreveure casos al nord valencià, com mostren els exemples següents en què conviu amb *aquí*, com en (105) i (106), o també, amb *ací*, com en (106). Al capdavall, el nord valencià es tracta d’un terreny de frontera on coexisteixen els dos sistemes: un de binari, en què es fa ús de *aquí/allí* (a Fredes, la Pobla de Benifassà, Rossell, Canet lo Roig, Sant Jordi i Vinaròs), o bé, un de ternari, amb *aquí/ahí/allí* (a Herbers, Castell de Cabres i Traiguera) i amb *ací/ahí/allí* a la resta (Beltran, 1999: 143). Així doncs, els textos del corpus també poden mostrar la vacil·lació de tots aquests adverbis demostratius.

- (105) considerant al gran abús de què es fa entre algunes persones de regirar y mirar basos de altri, posar basos en abellar que ja y a altre senyal, y de **ai** se seguix alguns sospectes (*Llibre d’establiments de la vila de Xert*, VIIIb, OC:V, p. 563).

- (106) y hordenaren les honorífigs jurats en proms de la vila de Sant Mateu, de Trayguera de Canet, de Càlix, de Chert, de la Gana e de la Barcella, que de **aquí** avant per null tems alguna persona estranya o privada no gos tallar de calcs de cap esmoychar, pelar, partir ni arrancar dins los termes de la balia (*Llibre d'establiments de la vila de Xert*, XVIIb, OC:V, p. 518)
- (107) Catalán: Ix de **aquí**, cap de sigrany!
 Aragonés: Ya hemos llegado a Belén.
 Catalán: **assí** diu que està el minyó (*Pensil celeste de flores*, XVIIIa, OC:V (Morella), p. 177)
- (108) Valenciano: Parla, bugre! Si això sabs, sabràs més que no un doctor. Y en dos dies estàs rich com un macho de retor. **Ahí** baix y à un martinet que molts dies ha que dorm, y la ganància és segura, pues sabràs que en este lloch y à calderers a bagueta (*Pensil celeste de flores*, XVIIIa, OC:V (Morella), p. 214)

En particular, els casos de (107) i (108) mostren la versatilitat de Carles Gassulla «a utilitzar registres i nivells diferents» segons el públic a què es destinava el text (Escartí, 2013: 162). En aquests exemples, veiem com el personatge català empra **aquí** com a segon grau, mentre que el valencià (així com altres personatges) utilitza **ahí**. Es tracta, per tant, d'un indicatiu que la bifurcació dialectal era ben percebuda per aquest escriptor i segurament també pel possible públic, ja que l'autor la utilitza per a caracteritzar el diferent origen de cada personatge.

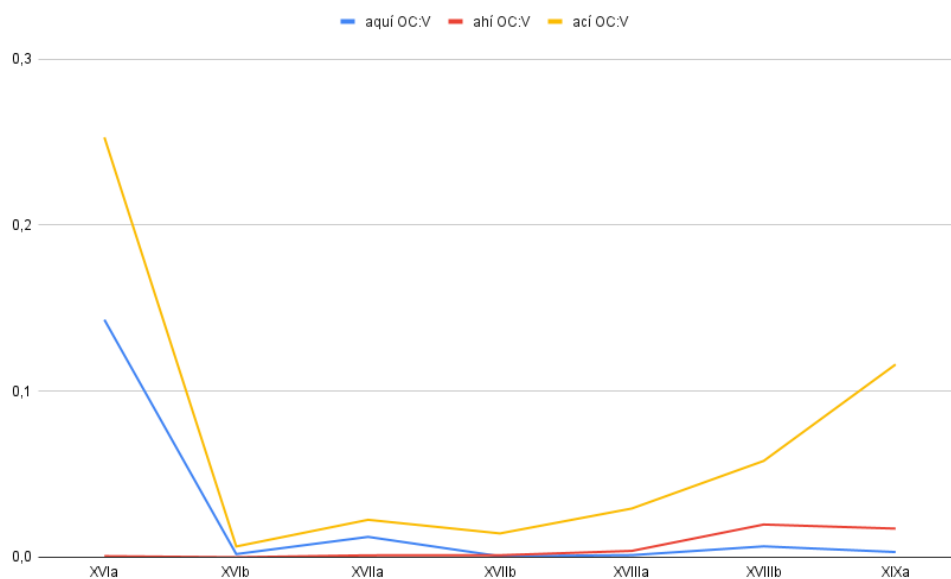
De la mateixa manera que en algunes zones del nord valencià, també al sud valencià trobem un sistema ternari on **ací** ha estat substituït per **aquí**, en aquest cas segurament per pressió del castellà (Colomina, 1985: 181; Montoya, 1986: 231). Durant l'època moderna aquesta dicotomia **ací/aquí** també es mostra vacil·lant, com a (109), en què s'usen tots dos adverbis per a designar l'espai de l'emissor. Pel que fa a la forma **ahí**, només registrem el cas de (110) en els textos provinents del sud valencià:

- (109) – Reporte's vostra mercè, que **aquí** estam per ordes dels Justícia y Jurats. Y que sabia que estaven **así**, perquè no portava provisió dels dits Justícia y Jurats y no haguera tocar lo forment ni çivada? (*Processos d'Elda i Oriola*, XVIIa, OC:V, p. 131-132)

- (110) I la mare de dit Joseph Esteve dix que poch temps ha que lo dit Joseph Esteve estava *ahí*, que haurà una hora, i que ara no sab hon és (*Processos d'Elda i Oriola*, XVIIa, OC:V, p. 49)

16.2. Ahí

Com hem explicat en § 16.1, la diferència en la tipologia dels textos valencians entre la primera meitat i la segona meitat del segle XVI provoca un gran descens de la freqüència dels adverbis demostratius, com es pot veure en el gràfic que exposem tot seguit.

Gràfic 9. Evolució dels adverbis demostratius de primer i segon grau en textos valencians

Aquest gràfic ens permet comprovar l'evolució de la forma *ahí*, que acaba triomfant en valencià, a pesar que no presente una alta freqüència. Fins al segle XVIII *ahí* a penes mostra 18 casos en textos valencians. És al final de l'edat moderna quan *ahí* puja lleugerament la seua freqüència, mentre que *aquí* decau a la segona meitat del segle XVII i és superat per *ahí* a partir del segle XVIII. En la resta de parlars, és difícil trobar exemples de *ahí*. Malgrat això, n'hi ha algun cas puntual, com l'exemple eivissenc, en (111).

- (111) mesura dos mesuradors si són sis barques dos mesures ab tres mesuradors per cada mesura y d'esta manera, al respecte se seguirà, en les demás de *hi* avant. [...] ab sos pessos de pedra sagellats, y reffinats conforme el pes Real de

Mallorca; ço és los molins de aygua hajen de tenir mitja rova y de *ahí* en avall de pedra. (*Ordinacions de la Universitat d'Eivissa*, OR:B, XVIIb, p. 467-469)

Aquest cas cal interpretar-lo tenint en compte les comercials o eclesiàstiques, entre d'altres, van poder consolidar vincles lingüístics entre el territori valencià i Eivissa (Veny, 1999: 102). Fins i tot, en el cas de «de *hi* avant», també marcat en (111), *hi* és considerat una forma aferètica de *ahí* d'acord amb Torres i Torres (1993: 203).

D'una altra banda, convé parar atenció a l'adverbi *ahí* en el text alguerès *El sínode del bisbe Baccallar*, com els exemples que havíem introduït a (73) i que reproduïm de nou com a (112).

- (112) a. Digú ischa del cor per dir missa, que no sia cridat del secrestà, y si algú fos constret ixirne ab causa llegítima, demanarà, ab molta criança, llicència al president o del lloch ahont estar, ab un señal modesto de cap treentli lo berret, o, acostant-se a ell si de son lloc nol pot veure, y havent de anar per la Iglésia, vaja modestament y torne *ahi* matex en lo chor. (*El sínode del bisbe Baccallar*, XVIIb, OR:A, p. 240)
- b. *Deles monjes* / Per no ésser les facultats de aquesta terra tentes, que se haja pogut edificar un monestir, ahont les monjes guardassen la clausura com convindria, de *ahí* és que aquelles que votarien lo estat de religió, vótan solament, castedat y obediència, dexat lovot de pobresa, y estan cada huna de aquelles en ses cases, o de sos parents (*El sínode del bisbe Baccallar*, XVIIb, OR:A, p. 317-318)

En aquest cas és difícil dir que hi haja influència valenciana i potser es deu a influència del castellà, una llengua que, al capdavall, també tenia certa presència a Sardenya (Nughes, 1991: 113; Viridis, 2017: 168-169). Després de consultar l'estudi introductori de *El sínode del bisbe Baccallar* dut a terme per Nughes, si la introducció de la forma *ahí* no prové d'Andreu Baccallar, podem pensar que tal vegada pugua ser a causa de modificacions dels copistes: «hi ha errors traslladats a totes dues [còpies] d'una manera idèntica, i n'hi ha molts que fan la sensació d'ésser paraules dictades d'una manera equívoca i transcrites materialment tal com eren sentides, per tots dos amanuenses» (Nughes, 1991: 110).

En qualsevol cas, també hi ha exemples de *ahí* en altres territoris, com ara, en el català central, com en (113) i (114), o del nord-occidental, com en (115). Tot i que es tracte de casos puntuals, el fet que *ahí* es documente en parlars diferents del valencià mostra que la tendència a adoptar aquesta forma no només tenia lloc en aquest dialecte.

- (113) se ha resolt que lo dit canonge Miquel Joan Boldó envie **ahí** un procurador ab poder bastant per a cobrar de les universitats de aquexa col·lecta (*Lletres Reials a la Ciutat de Girona*, XVIIa, OR:C, p. 1318)
- (114) i ab los cucs de no saber lo que farien d'ell, **ahí** i en lo camí, i segurament que la intenció dels soberans és de que acàbia, aquella fiera, ab una mort política (*Baró de Maldà, Calaix de Sastre (1815-1816)*, XIXa, OR:C, p. 75)
- (115) á dit Pare Prior que dita Arquilla li havian robat porció de diners, y **ai** mateix havent entrat dit Tinent de Corregidor, y altres, y yo testis, en un retiro, que y ha en dita Celda (*Declaracions sobre el robatori al convent carmelità de Tàrraga (1728)*, XVIIIa, OC:NO, p. 26)

El fet que *ahí* només acabara quallant en valencià pot estar motivat perquè en parlars diferents del valencià aquesta forma presentava homofonia amb l'adverbi temporal *ahir* a causa de l'elisió de la *-r* finals. Aquest fenomen es produeix en el català general, però no en la major part del valencià (Batlle *et al.*, 2016; Recasens, 2017). Notem, en aquest sentit, que l'homofonia era greu, ja que *ahí* i *ahir* podien ocupar posicions semblants dins de l'oració. Donem a continuació diferents exemples del corpus en què l'adverbi de temps apareix grafiat sense la *-r* final:

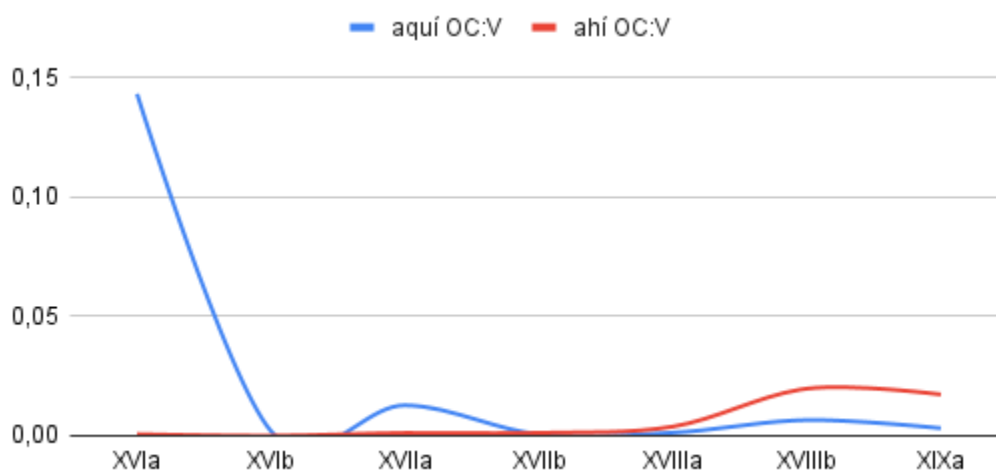
- (116) Dia 7 de setembre [...] **Ahi**, trobant-me en Pedralbes, recordant-me bé de ma coneguda (*Calaix de Sastre (1815-1816)*, XIXa, OR:C, p. 81)
- (117) Axò és aquella dona qui estava tan fora **ahi**. Y are ja te vols desdí? (*Entremés de Roagó Florit y na Faldó*, XVIIIa, OR:B, p. 12)
- (118) ho diré ab llicència vostra. **Ahi**, disapte, señores, dia de Nostra Señora (*Mare de Déu de les Sogues*, XVIIIa, OC:NO, p. 200)

Per tant, mentre que en la resta de territoris mai va arribar triomfar *ahí*, en valencià n'hi ha un increment especialment alt a partir de la segona meitat del segle XVIII. Com ocorria amb *ací*, aquest augment de la freqüència es deu no només a

l'assentament de *ahí*, sinó també al fet que, en el corpus, hi ha un augment dels textos d'aquest moment que reproduïxen o imiten l'oralitat, com són les rondalles o els sainets:

- (119) Punt y apart y gitó tot lo món, que ya m'ha vingut a mi una bona espècie per a arreglar tot lo dançado sense moure polç ni remolí. ¿No està *ahí* la tia Bajwana, que sap més que Merlin sobre açò de tirar mànegues [...] (*Rondalla de Rondalles*, XVIIIb, OC:V, p. 198)
- (120) Anava y tornava ab socorros que buscava. Un caballer vehí - ba't *ahí* el demoni! - féu mal concepte d'estes entrades de pare Pere (*Vida del Pare Esteve*, XVIIIb, OC:V, p. 37)

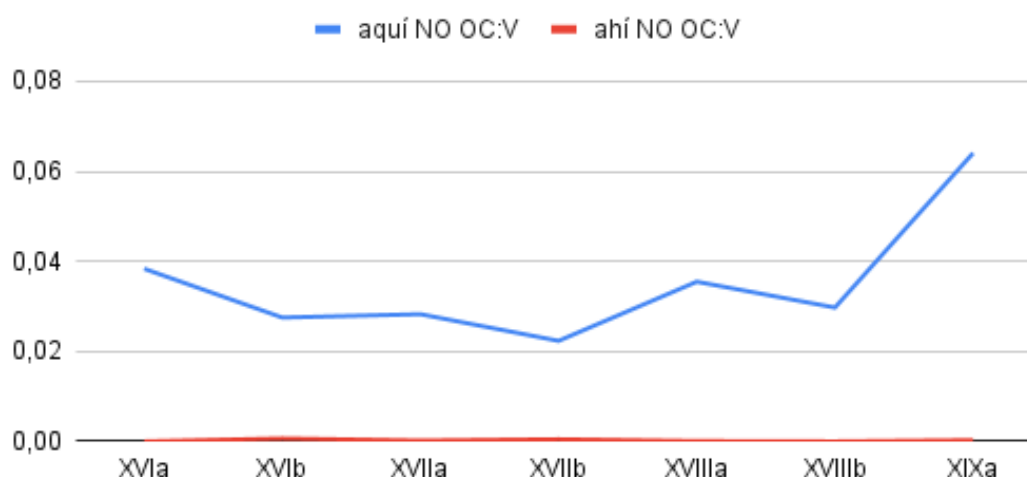
Si comparem l'evolució de *aquí* i *ahí* pels segles XVI, XVII, XVIII i els primers 50 anys del XIX dels textos valencians,¹⁴² el test khi quadrat indica que hi ha relació ($\chi^2 = 319,64 > 11,34$; gl = 3; $p < 10 \cdot 10^{-3}$) amb una magnitud alta (V de Cramer = 0,71). L'adverbi *aquí* decau i, malgrat que tímidament, és substituït per *ahí*. Per tant, segons aquests resultats, l'abandonament de *aquí* té lloc alhora que hi ha un cert grau d'acolliment de *ahí* en els textos valencians.

Gràfic 10. Evolució dels adverbis demostratius *aquí* i *ahí* en textos valencians

¹⁴² Hem reduït el percentatge de probabilitat a l'1% per augmentar al mínim de 5 ocurrences els casos de *ahí* al segle XVI (que només obté 2 ocurrences) i de *aquí* a la primera meitat del segle XIX (que també té 2 ocurrences).

Pel que fa a la tendència evolutiva de *aquí* i *ahí* en la resta de dialectes, com podem comprovar a partir del següent gràfic, *ahí* només mostra casos puntuals al llarg dels segles de l'edat moderna, per això és evident el manteniment de *aquí* enfront de *ahí* que mai es va consolidar.

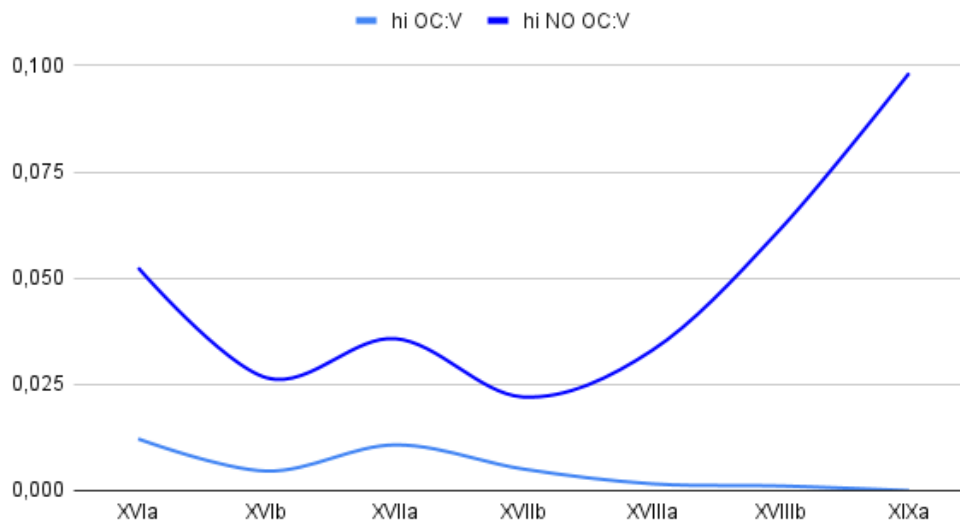

Gràfic 11. Evolució dels adverbis demostratius *aquí* i *ahí* en textos valencians

16.3. Contraposició entre la partícula *hi* i els demostratius *aquí* i *ahí*

Per tal de poder dur a terme l'anàlisi de la partícula *hi*, hem fet una selecció entre les seues nombroses variants gràfiques: a banda de *hi*, hem examinat les variants *hy*, *ey*, *ay*, *hay*, *ei*, *ai* i *hai*, de manera que a partir d'aquestes dades podem oferir un acostament al seu funcionament. Per a tindre en compte només les funcions adverbials de *hi*, no hem considerat per a l'anàlisi els casos en què *hi* funciona com a complement indirecte en combinació amb un altre pronom de tercera persona acusatiu ni els casos en què apareix lexicalitzat en el verb *haver-hi*. En total, hi hem extret 2467 casos (freqüència relativa d'acord amb el corpus complet de 0,03068003091%).

A través d'aquesta selecció hem pogut contraposar els resultats de *hi* en textos valencians i en textos no valencians. Com es fa patent a partir del gràfic 12, el valencià a penes potencia l'ús de *hi* en relació amb la resta de dialectes. En qualsevol cas, cal no oblidar que no s'han pogut comprovar les variants gràfiques de *hi* en la seua totalitat. No obstant això, el que sabem és que *hi* deixarà d'usar-se tard o d'hora en valencià; per tant, la baixa freqüència es pot interpretar com un senyal del futur retrocés d'aquest pronom feble en valencià (Veny, 1982: 163-164).

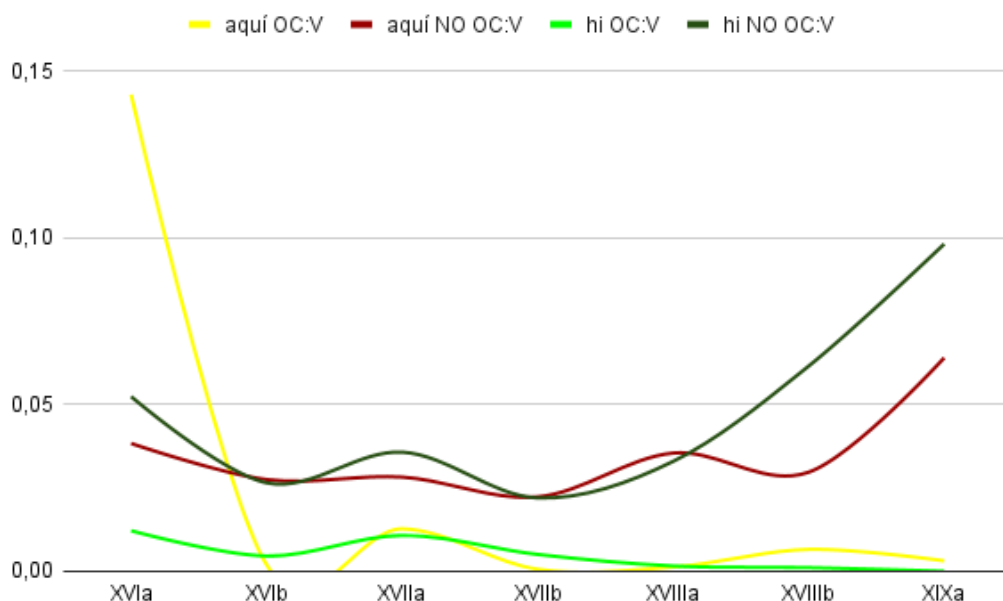
Gràfic 12. Evolució del pronom *hi* (i variants gràfiques *hy, ey, ay, hay, ei, ai* i *hai*), només en funció adverbial (ni lexicalitzada en *haver-hi*, ni en combinació pronominal), en textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V)

En relació amb els resultats dels textos no valencians, trobem un augment de *hi* a partir del segle XVIII que concorda amb l'explicació de Casanova (1993: 184), segons la qual la reducció del català general de tres a dos graus i l'ampliació de *aquí* al primer grau podria haver desplegat el valor anafòric de *hi*.¹⁴³

Els resultats de la nostra mostra de diverses variants gràfiques de *hi* constaten la bifurcació dialectal que també pateix aquest pronom feble. Hem dut a terme també el test khi quadrat acarant el nombre d'ocurrències del pronom adverbial *hi* (i variants gràfiques) en els segles XVI, XVII, XVIII dels textos valencians enfront dels no valencians. El resultat és que hi ha vinculació entre les dues tendències evolutives ($\chi^2 = 154,12 > 9,21$; $gl = 2$; $p < 50 \cdot 10^{-3}$) però amb una magnitud relativament baixa (V de Cramer = 0,27).

Si comparem ara l'evolució de *hi* amb *aquí*, veiem que en els textos valencians a penes tenen freqüència, mentre que en la resta de dialectes tant *aquí* com *hi* van en augment al llarg de l'època moderna.

¹⁴³ De fet, les tendències evolutives de l'adverbi demostratiu en decadència *ací* i de la mostra de *hi* es contraposen. A més, si fem el test khi quadrat entre l'evolució de *ací* i de les variants gràfiques de *hi* cada 50 anys des del segle XVI fins a la primera meitat del segle XIX en textos no valencians, trobem vinculació entre les dos evolucions ($\chi^2 = 848,58 > 12,59$; $gl = 6$; $p < 50 \cdot 10^{-3}$) amb una magnitud mitjana (V de Cramer = 0,46). En conseqüència, el descens de *ací* i l'ascens de *hi* estaria vincular, especialment a partir del segle XVIII, el qual marca la inflexió descendent per a *ací* i ascendent per a *hi* d'acord amb les dades recollides.

Gràfic 13. Evolució de l'adverbi demostratiu *aquí* i el pronom *hi* (i variants gràfiques *hy*, *ey*, *ay*, *hay*, *ei*, *ai* i *hai*), només en funció adverbial (ni lexicalitzada en *haver-hi*, ni en combinació pronominal), en textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V)

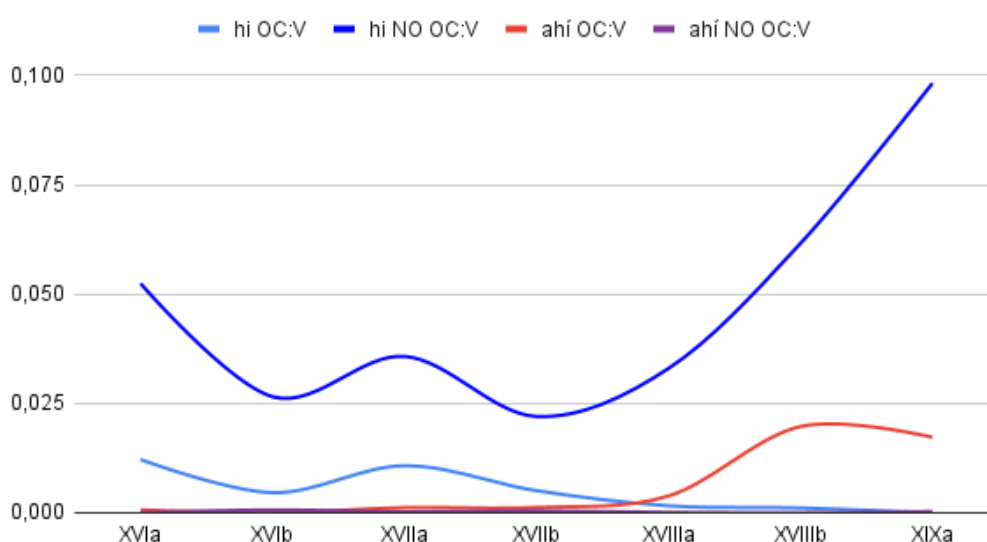
Hem realitzat la prova de khi quadrat entre *aquí* i *hi* en textos no valencians per cada mig segle des del segle XVI fins a la primera meitat del XIX i la prova mostra relació entre les dos tendències evolutives ($\chi^2 = 83,53 > 12,59$; $gl = 6$; $p < 50 \cdot 10^{-3}$) però amb magnitud baixa (V de Cramer = 0,14).

Al cap i a la fi, *aquí* i *hi* tenen un funcionament ben diferenciat: el primer té un caràcter més marcat a causa de la seua tonicitat i és preferit en usos dítctics, mentre que el segon és anafòric i només pot tindre usos dítctics en contextos molt específics. Els dos tenen funcions paral·leles com a adverbis, però presenten significats i modes de la referència diferents. Això provocaria que, a pesar que la seua tendència evolutiva estiga vinculada, la magnitud d'aquesta siga baixa.

En canvi, si comparem l'evolució de *aquí* i *hi* en els textos valencians, les dos formes decreixen al llarg de l'edat moderna, mentre que *ahí* va incrementant lleugerament. De fet, si fem el test khi quadrat aplicat a *aquí* i *hi* pels segles XVI, XVII i XVIII en textos valencians, també presenten tendències evolutives vinculades ($\chi^2 = 156,54 > 5,99$; $gl = 2$; $p < 50 \cdot 10^{-3}$), però amb major magnitud (V de Cramer = 0,46). En conseqüència, tant en textos valencians, en què tant *hi* com *aquí* cauen en desuetud, com dels altres dialectes, en què *hi* i *aquí* es mantenen, hi ha vinculació entre les evolucions

d'aquestes dos formes. Això no obstant, la magnitud d'aquesta vinculació és major en textos valencians; per tant, hi ha més magnitud en relació amb el decreixement de *aquí* i *hi* en el valencià que amb el manteniment d'aquestes formes en la resta de parlars.

Pel que fa a l'evolució de *hi* i *ahí*, els textos no valencians no mostren bastants ocurrences de *ahí* i, per això, encara que agrupem el nombre d'ocurrences pels segles XVI, XVII, XVIII, la prova khi quadrat no mostra cap vinculació amb *hi* ($\chi^2 = 8,10 < 9,21$; $gl = 2$; $p < 10 \cdot 10^{-3}$). Si, en canvi, fem la prova de khi quadrat entre *hi* i *ahí* en textos valencians a través dels segles XVI, XVII i XVIII,¹⁴⁴ sí que s'hi troba relació ($\chi^2 = 98,26 > 9,21$; $gl = 2$; $p < 10 \cdot 10^{-3}$) i, a més, amb una magnitud alta (V de Cramer = 0,64).

Gràfic 14. Evolució de l'adverbi demostratiu *ahí* i el pronom *hi* (i variants gràfiques *hy*, *ey*, *ay*, *hay*, *ei*, *ai* i *hai*), només en funció adverbial (ni lexicalitzada en *haver-hi*, ni en combinació pronominal), en textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V)

Segons aquestes dades, el decreixement de *hi* i l'assentament de *ahí* en textos valencians tenen bastant vinculació. Això significaria que la pèrdua progressiva del pronom feble *hi* està relacionada amb l'adopció de *ahí* com a adverbi demostratiu de segon grau en valencià. A diferència del castellà, el pronom català *hi* té un caràcter marcadament àton, per això és difícil pensar que *ahí* procedeix d'una forma *hi* tònica, en comptes d'entendre'l com una forma al·lòctona presa per a substituir l'instable *aquí* (vg. § 10.1.2).

¹⁴⁴ Com que *ahí* obté només 2 ocurrences en els textos del segle XVI hem ampliat a 5 i hem reduït el percentatge de la probabilitat a l'1%.

Una altra diferència que presenta la forma *ahí* en castellà i en català està relacionada amb el mode de la referència. En castellà, tant *ahí* com *y* (o *hi*) funcionaven com a anafòrics, però a partir del segle XV apareixen els primers casos de *ahí* amb valor díctic (§ 9.2.2). En canvi, en català el primer text que registra l'adverbi demostratiu *ahí* ja presenta un valor díctic,¹⁴⁵ com podem veure a (121).

- (121) axí plàcia a Él que u estigau **haí** tots vosaltres (*Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens*, XVIa, OC:V, carta 191, *apud* Pérez Saldanya i Rigau, 2011: 481-482)

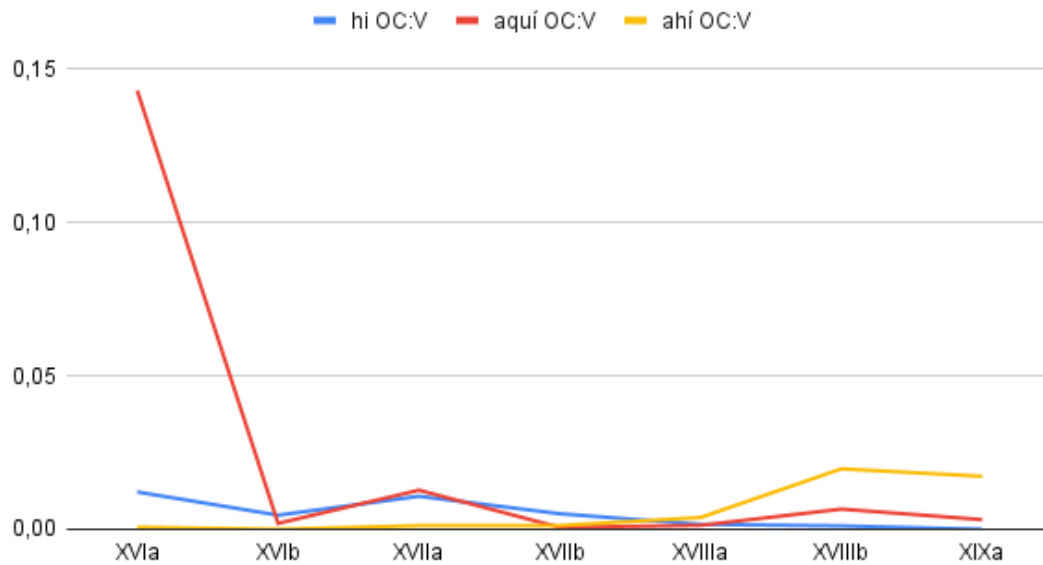
Pel que fa a la pèrdua progressiva del pronom feble *hi* en valencià, com explica Casanova (1993: 177), resultava poc econòmic mantindre una forma com *hi*, únicament amb valor anafòric, quan existia la forma paral·lela *ahí*, amb qui compartia algunes funcions. Per aquesta raó, *hi* aniria debilitant-se al llarg de l'edat moderna.

De la mateixa manera que succeeix en castellà (vg. § 9.2.2), l'abandonament de *hi* en valencià no es contraposa a un gran augment de *ahí*. El demostratiu *ahí* s'estableix, però no té una freqüència tan alta com la que es pot registrar en el valencià actual (Martín Miñana, 2019: 76). Com adverteixen Company i Espinosa (2014: 181-182), no veurem una gran increment de la freqüència de *ahí* fins a manejar corpus actuals que reproduïxen més fidelment l'oralitat.

També, cal considerar que l'increment de *ahí* era complicat si tenim en compte que l'adverbi demostratiu de grau intermedi a penes s'utilitza en textos teatrals o epistolars per a referir-se a l'espai de l'interlocutor. La raó per la qual *ahí* té una alta freqüència en el valencià actual es deu en gran part als usos gramaticalitzats (Martín Miñana, 2018: 82) i aquests usos poden haver estat desenvolupats al llarg del període modern. Farem una ullada als usos gramaticalitzats dels adverbis demostratius que hem detectat al corpus en § 19.2.1.

Continuem ara amb l'anàlisi dels adverbis demostratius *aquí* i *ahí* juntament amb el pronom feble *hi* en textos valencians per tal de comprovar més detingudament les línies evolutives de cada forma. Al següent gràfic, podem comprovar que la decadència de *aquí* i de *hi*, així com *ahí* incrementa la seua freqüència a partir del segle XVIII, malgrat que no tinga una freqüència tan alta.

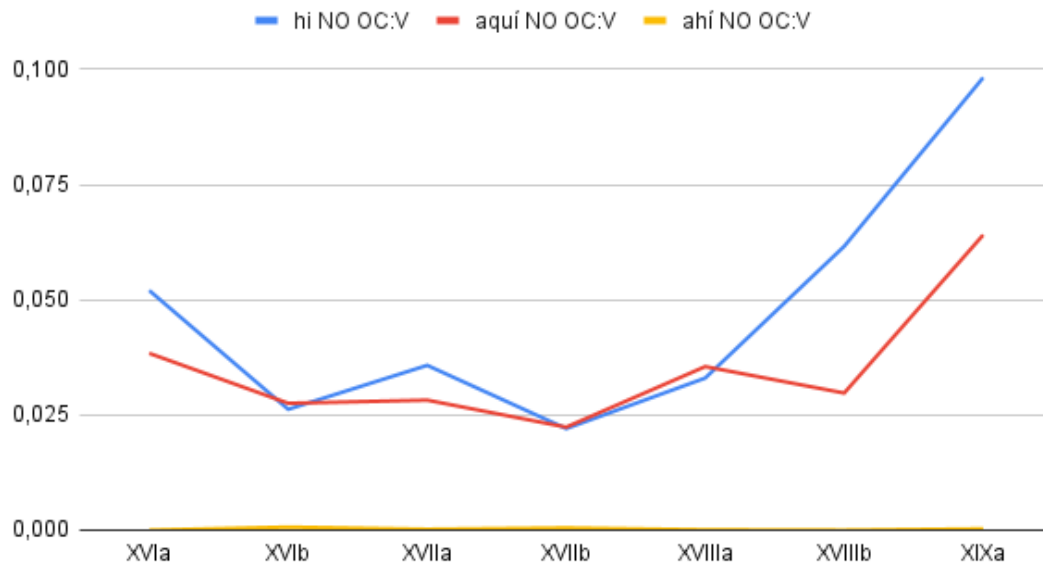
¹⁴⁵ L'adverbi *ahí* en castellà funciona com a anafòric fins al segle XV, quan apareixen exemples amb valor díctic.

Gràfic 15. Evolució dels adverbis demostratius *aquí*, *ahí* i *hi* (i variants gràfiques *hy*, *ey*, *ay*, *hay*, *ei*, *ai* i *hai*), només en funció adverbial (ni lexicalitzada en *haver-hi*, ni en combinació pronominal), en textos valencians

El pronom adverbial *hi*, a més d'exercir preferentment funcions no dítiques, mostra en les variants analitzades una menor freqüència en valencià que en altres dialectes. Amb l'establiment de *ahí*, *hi* caurà en desuetud. Com que també decreix *aquí* en valencià a causa de l'estigmatització de les formes *aqu-* (vg. § 18.3), *ahí* es presenta com a candidat idoni.

En definitiva, aquestes dades corroborarien el biaix dialectal del valencià durant l'edat moderna i mostraria com es va reorganitzant a poc a poc el sistema ternari. Mentrestant, en la resta de dialectes, davant de la pèrdua progressiva de *ací* i sense l'entrada d'altres formes de grau intermedi (com ara, *ahí* o *astí*), *hi* va potenciar el seu ús anafòric i *aquí* es va ampliar el seu àmbit cap al primer grau (en detriment de *ací*).

Gràfic 16. Evolució dels adverbis demostratius *aquí*, *ahí* i *hi* (i variants gràfiques *hy*, *ey*, *ay*, *hay*, *ei*, *ai* i *hai*), només en funció adverbial (ni lexicalitzada en *haver-hi*, ni en combinació pronominal), en textos no valencians

16.3.1. El funcionament del segon grau a l'edat moderna

Des del final de l'edat mitjana i al començament de l'edat moderna, com es pot comprovar amb textos com els *Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens*, en (122), hi havia una distinció clara entre *ací* com a focus alt, *aquí* com a focus mitjà i *allí* (*allà* en menor mesura) com a focus baix. Per tant, *aquí* indicava clarament l'espai del receptor en un ús dític, com en (122); tot i que, òbviament, també podíem trobar-lo en un usos anafòrics (123).

- (122) També sopleque a vostra senyoria me mane enviar los empelts de llimons de satalí y los colomins per a casta que ab altra li é escrit. Ý, si ***aquí*** y à algunes plantes de arbres que *así* no les tingam, tanbé. (*Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens*, XVIa, OC:V, Carta 13)
- (123) lo Gràcia anà a Barselona y tractà que fes la procura mossèn Planella de Castellsir y axí ho féu y ***aquí*** matex nos donaren manaments y nosaltres responíem que estàvem promtes (*Llibre de memòries de Bernat Puigcarbó*, XVIb, OR:C, p. 30)

No obstant això, en textos no valencians es pot comprovar com el díctic *aquí* deixa de ser exclusivament l'espai del receptor quan, especialment al segle XVII, conviu amb *ací*, com en (124), i va ocupant la seua funció, com en (125).

- (124) Deixa per ara les olles, Agripina, i fes-te **aquí**; després fregaràs d'espai, prou que fregar tens **ací**. Fes-te en aqueixa finestra. (*Comèdia famosa de la gloriosa verge i màrtir Santa Bàrbara*, XVIIa, OC:NO, p. 83)
- (125) MAJORDOM: Alt y poderós senyor, **aquí** vinch per suplicar un favor demanar a sas altesas (*Comèdia hagiogràfica de Santa Quitèria*, XVIIa, OR:C, p. 233).

Mentrestant, en valencià es produeix el retrocés de *aquí* que va deixant lliure el grau intermedi alhora que *ahí* comença a desplegar-se. Com ocorre amb *aquí*, en el moment d'adoptar-se *ahí* començaria fent un ús díctic en referència a l'espai del receptor, com en (126), i més endavant podria funcionar com a adverbi demostratiu de proximitat mediata, com en (127).

- (126) Venerable y singular amich: Vosa letra de ·XIII· d'aqu[e]st é rebut, ab la qual me significau ab l'ància que **aquí** estau de nosaltres, per aver tardat en aver letres. Ja per altra os tinch escrit les causes que·vem tengut per a dilatar d'escriure. Al present, laós a Déu, don Juan, mon senyor, y don Luis y jo estam ab complida salud; axí plàcia a Él que u estigau **haí** tots vosaltres. (*Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens*, XVIa, OC:V, Carta 191)
- (127) os advertixc que **ahí** estan los cartapacis: llegiu-los, mirau-los bé, i sabreu a lo que saben (*Poesies i col·loquis*, XVIIa, OC:V, p. 281)

Com a resultat, ni *aquí* ni *ahí* marcaran únicament l'espai del receptor, sinó que en el català general *aquí* ampliarà el seu àmbit i indicarà proximitat (immediata i mediata) i *ahí* assenyalarà la proximitat mediata, tant si el receptor es troba en aquest espai com si no hi és. Pensem que aquests canvis que retiren *aquí* com a adverbi demostratiu de focus mitjà poden indicar que aquesta forma causava inestabilitat.

Com hem comentat en § 10.1.2, és possible que la proximitat de la llengua castellana, que a més a més era una llengua coneguda per a les altes esferes dels

territoris de catalanoparlants a partir dels segle XV, poguera haver provocat algun tipus de desajust en l'ús de l'adverbi *aquí*, atés que era un demostratiu de focus alt en castellà i de focus mitjà en català. Juntament amb altres raons, aquest desajustament pogué contribuir d'alguna manera a la inestabilitat de l'adverbi *aquí* dins del sistema català de principi de l'edat moderna i al fet que aquest adverbi haja experimentat modificacions tant en el català general (en què s'amplia al primer grau) com en el valencià (en què és substituït per l'adverbi de focus mitjà *ahí*).

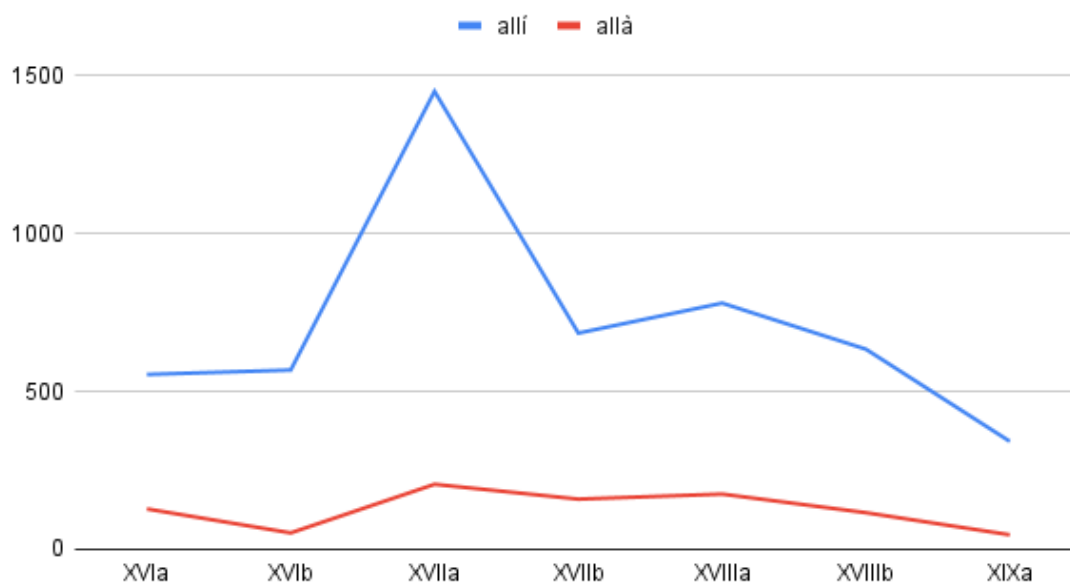
16.4. L'adverbi de menor focus o llunyà a l'emissor

Mentre el valencià recomposava el sistema ternari amb *ahí* com a grau intermedi i el català general ampliava les funcions de *aquí* cap al primer grau i s'encaminava cap a un sistema binari, el tercer grau s'encarregava d'assenyalar un espai llunyà o extern al context comunicatiu.

L'adverbi és l'única categoria en què hem analitzat el tercer grau perquè volíem saber si en l'espai entre el decaïment de *aquí* i el tímida ascens de *ahí*, podria haver-se potenciat *allí* o *allà*. De fet, tal com afirma Ledgeway (2015: 92-93), en algunes llengües del nord italià, *lì* (< ILLIC, el mateix ètim que *allí*) va ocupar l'espai intermedi.

[QUI/QUA {+1person, +/-punctual}] VS [LÌ {medial}] VS [LÀ {distal}] {-1person, +/-punctual}]
(Ledgeway, 2015: 93).

És per això que, malgrat centrar-nos principalment en el primer i segon grau, hem volgut revisar l'aparició dels adverbis de tercer grau, *allí* i *allà*. En tot el corpus, de *allí* (i variants gràfiques *hallí* i *ellí*) hi ha 5014 ocurrències (freqüència relativa en tot el corpus de 0,0623549554%) i de *allà* (també *hallà*, *ellà*, *lla*, *alà* i *là*), 882 ocurrències (fr. rel. 0,01096870177%). Per tant, d'acord amb les nostres dades, al llarg de l'edat moderna *allí* és molt més freqüent que *allà*, a pesar que anteriorment *lla/allà* era més usat que *allí* (Saldanya i Rigau, 2011: 472).

Gràfic 17. Evolució dels adverbis demostratius de tercer grau en tot el corpus

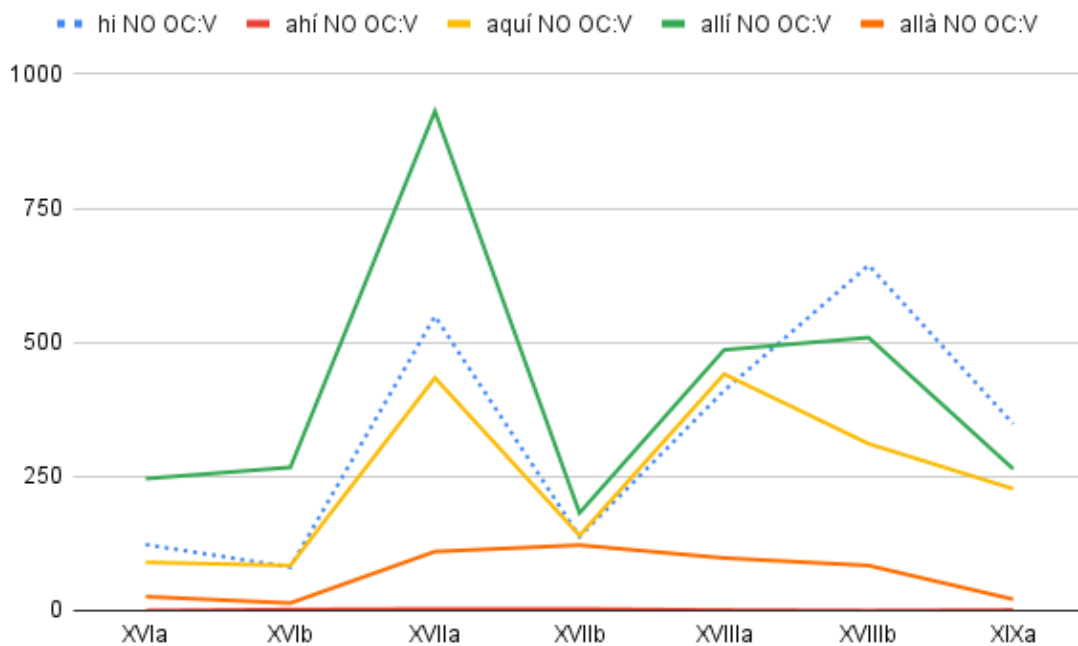
La diferència principal que hem trobat entre *allí* i *allà* és que *allà* s'usa especialment amb un altre element locatiu en aposició, amb el qual estableix una relació atributiva, sobretot introduït per (*a*) *on*, com en (128). De fet, de les 329 vegades en què apareix un adverbi de tercer grau encapçalant (*a*) *on*, corresponen a *allí* 134 casos (de les 5014 aparicions en total d'aquest demostratiu, vora un 2,7%) i corresponen a *allà* 195 casos (del total de 882, un 22,1%). D'una altra banda, tampoc no és estrany que l'adverbi de tercer grau acompanye el lloc a què es refereix, per exemple, en (128).

- (128) axi assentats hoiren lo ofici lo qual acabat dit sr Governador sen ana acompanyantlo dits srs. Concellers y promens fins ***allà haont*** lo huien rebut tornantsen despresa a dit alter major (*Manual de novells ardits*, XVIIb, OR:C, p. 104)
- (129) Aquell gran palau d'***allà, de la torre tota nova***, és casa de la que prova de les nostres cames fa. (*Comèdia famosa de la gloriosa verge i màrtir Santa Bàrbara*, XVIIa, OC:NO, p. 91)

Per la seua banda, *allí*, que té molta més freqüència, era preferible en les correlacions de les preposicions *de... a...* amb valor espacial, com (130), o temporal, com (131). Així i tot, cap d'aquestes funcions podria considerar-se com a intrusió en el segon grau.

- (130) sien tinguts y obligats anar a la Sala, y de **allí al Castell**, a pendre y acompanyar dit Governador a la Missa (*Ordinacions de la Universitat d'Eivissa*, XVIIb, OR:B, p. 535)
- (131) i quant foren a la mitat del carrer trobaren una carpa parda. Y **de allí a poch** encontrà ell, dit testimoni, ab Joseph Rossel y Jaume de Sancho que staven al cantó de la casa del doctor Sirvent (*Vint processos judicials d'Albalat de la Ribera (1611-1649)*, XVIIa, OC:V, p. 72)

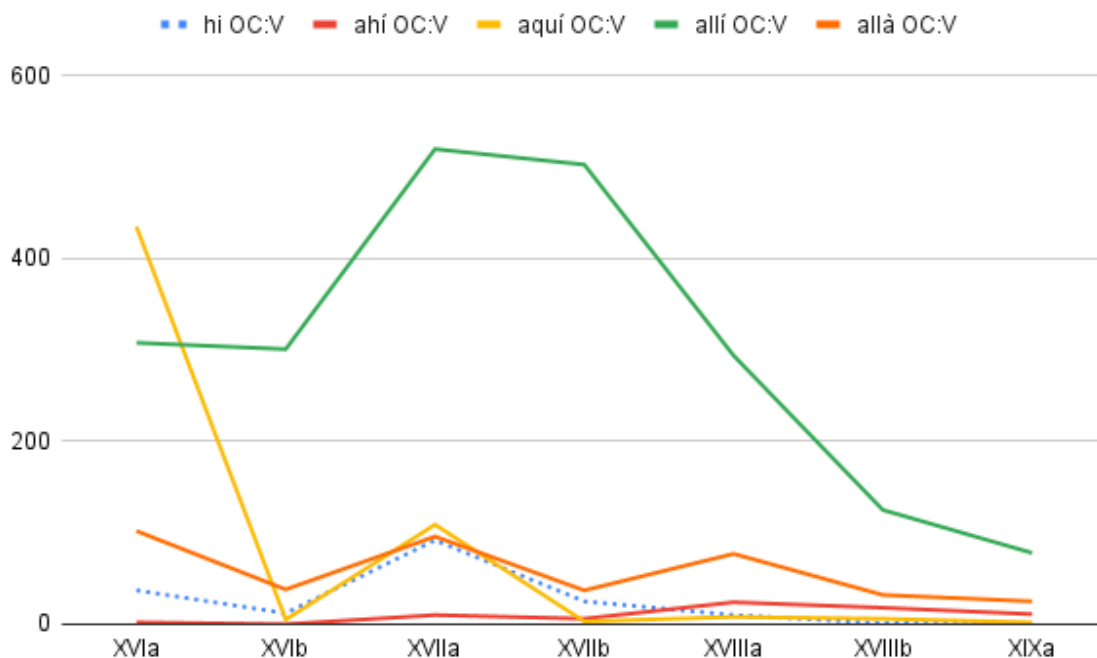
Finalment, observarem l'evolució de tots els demostratius de focus mitjà i baix, així com l'adverbial *hi* (amb funció adverbial, no en combinació ni lexicalitzat en el verb *haver-hi*) per a conèixer la freqüència que presenten al llarg de l'època moderna, primer, en textos no valencians i, després, en textos valencians. Si acarem les dades extretes dels textos valencians, d'una banda, i dels textos d'altres dialectes, d'una altra, podem veure que en els dialectes no valencians *hi* és el que més ascendeix a partir del segle XVIII, mentre que *allí*, *aquí* i *allà* es mantenen.

Gràfic 18. Evolució dels adverbis demostratius de segon i tercer grau i *hi* (i variants gràfiques *hy*, *ey*, *ay*, *hay*, *ei*, *ai* i *hai*), només en funció adverbial (ni lexicalitzada en *haver-hi*, ni en combinació pronominal), en textos no valencians

En canvi, en valencià, *allí* té un ús molt més freqüent que la resta de formes (*hi*, *ahí*, *allà* o *aquí*) al llarg de l'època moderna. A més, ens ha sorprès la baixa freqüència

de *ahí* també en comparació a la *allà*. Així com ocorre en castellà, abans de l'edat contemporània la forma valenciana *ahí* no es registrarà de manera tan habitual que els altres adverbis (vg. §§ 9.2.2 i 16.3).

Gràfic 19. Evolució dels demostratius locatius de segon i tercer grau i *hi* (i variants gràfiques *hy*, *ey*, *ay*, *hay*, *ei*, *ai* i *hai*), només en funció adverbial (ni lexicalitzada en *haver-hi*, ni en combinació pronominal), en textos valencians

D'una altra banda, podem preguntar-nos per què *allí* no optaria a ocupar el grau intermedi, a l'estil d'algunes llengües italoromàniques del nord (vg. §). És possible que, en valencià, es mantinguera la diferenciació entre focus alt i focus baix (o proximitat/llunyania) amb *ací/allí*, amb un latent *allà* que era usat especialment per a assenyalar llunyania com a orientador o expletiu que acompanya el referent (*allà a on tenia...* o, en menor grau, *allà en ma terra...*).

La forma *allí* tenia un ús freqüent com a adverbí de focus baix, mentre que *allà*, que encara conserva la noció d'arealitat, seria difícil que ocupara el grau intermedi. Per tant, si l'espai intermedi no era expressat per l'original *aquí*, calia una forma substituïda, la qual no seria desgavellat pensar que provindria d'una llengua veïna com l'aragonès amb *astí* o el castellà amb *ahí*.

17. ELS PRONOMS NEUTRES DEMOSTRATIUS DE PRIMER I SEGON GRAU

En el corpus trobem diversos tipus de pronoms neutres demostratius de primer i de segon grau. El més emprat és el primer grau *açò* (i variants gràfiques *assò* i *asò*) amb 4486 ocurrences (freqüència relativa respecte de tot el corpus de 0,05578865774%. Després, hi hauria *això* (o també *ayxò*, *aysò*, *axò*, *eixò* i *exò*) amb 1858 ocurrences (fr. rel. 0,0231064035%) i, finalment, *esto* (i *asto*) amb 485 ocurrences (fr. rel. 0,006031542355%); a més d'un cas de *aquesto* i un altre de *eso*.

En total, es registren 6831 ocurrences de pronoms neutres demostratius de primer i de segon grau (amb una freqüència relativa de 0,08495147593% d'acord amb el total de paraules del corpus). A continuació, deixem una taula en què exposem cada forma de pronom neutre demostratiu amb el nombre de casos i la seua freqüència relativa:

	Nombre de casos	freqüència relativa (d'acord amb el nombre total de paraules del corpus = 8041061 paraules)
<i>açò</i>	4486	0,05578865774%
<i>això</i>	1858	0,0231064035%
<i>esto</i>	485	0,006031542355%
<i>aquesto</i>	1	0,0000124361698%
<i>eso</i>	1	0,0000124361698%

Taula 55. Nombre de casos i freqüència relativa dels pronoms neutres demostratius de tot el corpus

Esto va ser sobretot present a partir del segle XVIII en textos balears (252 ocurrences) i centrals (199 ocurrences). Podríem pensar que es tracta d'una forma oxítona, derivada de la barreja de *est* i *açò*, a l'estil de l'actual forma dialectal valenciana *astò* (Colomina, 1985: 82); de fet, hi ha una ocurrencia de *asto* en nord-occidental:

- (132) Y aixis renunciant a la exepció de la cosa no esser aixís y a tot altre dret y lley en *asto* repugnant, exceptuat la torre (*Documents sobre procés constructiu de la parròquia (Torres de Segre)*, XVIIIb, OC:NO, p. 255).
- (133) Com un homo com tu càurer ab *esto* o *assò*, no et mirave per tal (*Art de conró*, XVIIa, OR:B, p. 174)

Ara bé, la semblança al pronom neutre demostratiu castellà ens fa pensar que, més aviat, es tractaria d'un castellanisme. D'una banda, pot aparèixer en coordinació amb *açò*, com ocorre en (133), i, d'una altra, no pareix que siga seguit per una tendència

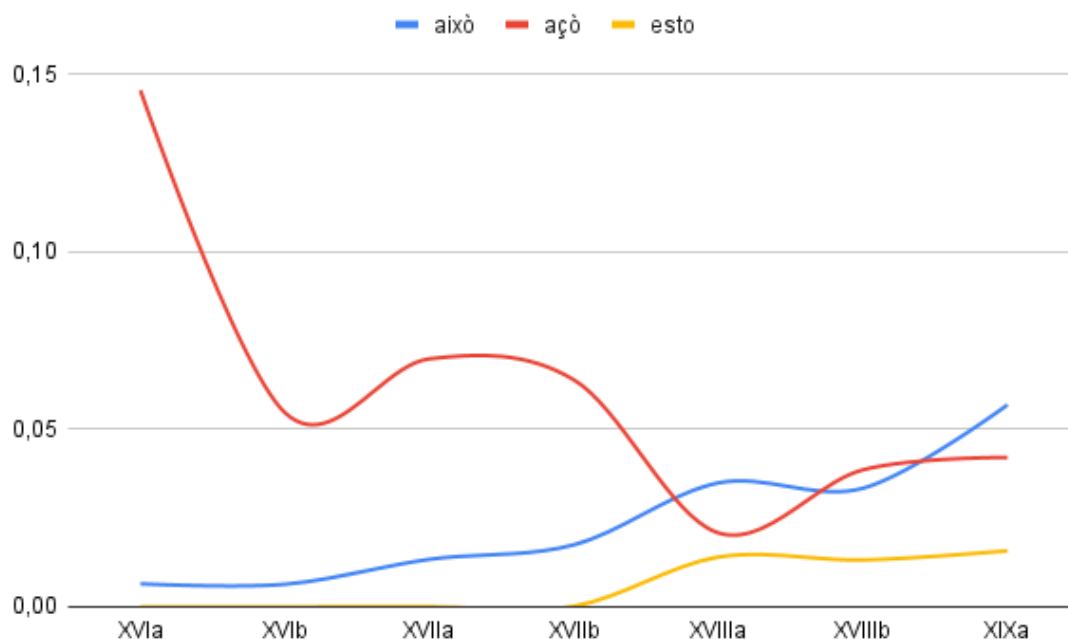
col·loquial, ja que té lloc en diverses tipologies textuais, també en textos científicodidàctics com *Art de cuina. Llibre de cuina menorquina del segle XVIII* o *Art de conró*.

Aquests mateixos textos utilitzen també *este* com a masculí singular. A més, en *Art de cuina. Llibre de cuina menorquina del segle XVIII*, aquesta forma s'arriba a confondre amb *esta* com a masculí singular, a causa de la neutralització d'àtones, com es pot veure a (134). Aquest text també reuneix inclús casos de *esto* com a determinant masculí singular (135):

- (134) Un plat de carn frita ab cebes. Per fer *este* plat, se fa de esta manera (*Art de cuina. Llibre de cuina menorquina del segle XVIII*, XVIIIa, OR:B, p. 119).
- (135) i el plat ha de estar mig de aigua; i justa-lo bé de manera que no súrta bovor alguna. I fet tot *esta*, posa-lo en el foc ab cendra i caliu per espai de dues hores i, passat *esto* termini, lo destaparàs i lo tremparàs bé de sal i espícies (*Art de cuina. Llibre de cuina menorquina del segle XVIII*, XVIIIa, OR:B, p. 111).
- (136) fent una mort reconeguda y cristiana y, en sa falta, entrà a regnar lo fill príncep Dn Carlos Quart. *Aquesto* fou conduhit junt ab la reyna per los francesos a dins la França (*Memòries de la família Bellsollell (1800-1836)*, XIXa, OR:C, p. 159)
- (137) per consegüent serà agregat als individuos de dit col·legi. Núm. 26. Lo padrí que portarà ya fetas las propines, *eso* es, per los examinadors señors cònsuls y notari de 24 rals cada una (*Tractat de cereria*, XVIIIb, OR:C, p. 288)

Així també, hem trobat altres formes anàlogues al castellà, com una ocurrència de *aquesto*, (136), i una altra de *eso*, (137). Per tant, més aviat que formes oxítones creuades amb el pronom neutre *açò*, pensem que el més probable és que es tracten de paroxítons presos del castellà.

En definitiva, els pronoms neutres demostratius més habituals eren *açò* i *això*, a més d'una quantitat considerable d'ocurrències del castellanisme *esto*, que incrementen a partir del segle XVIII. Per tal de visualitzar-ho millor, reproduïm en el següent gràfic l'evolució d'aquestes formes d'acord amb el total d'ocurrències que presenten tots els textos del corpus:

Gràfic 20. Evolució dels pronoms neutres demostratius en tot el corpus

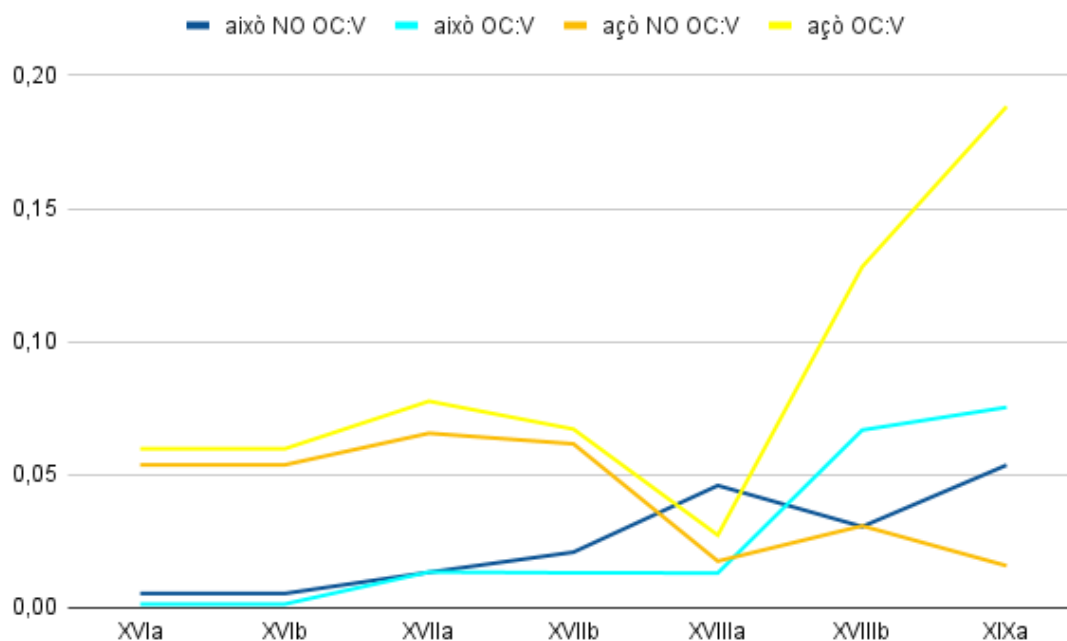
Si observem l'evolució de *açò*, es percep cert vaivé, que no només és causat per la inclusió dels resultats dialecte valencià (ja que són els resultats de tot el corpus), sinó també per la tipologia textuals d'aquests segles. La forma *açò* apareix sobretot en textos dietarístics (en concret, de tots els casos de *açò* en el corpus més d'un 30% correspon a aquest tipus de text).

A tall d'exemple, en la primera meitat del segle XVIII la quantitat de textos dietarístics és més reduïda que en la segona meitat d'aquest mateix segle o que en la primera del segle XIX. Podem veure a continuació dos exemples de l'ús de *açò* en textos dietarístics a (138) i (139).

- (138) començaren a fer preses de pólvora y plom, y també alguns canons que los francesos protàvan a Barcelona; y ab *assò* mateix se comensà a posar Gerona en punt de defensa (*Notícies de la casa Thió de Franciac*, XVIIIb, OR:C, p. 288)
- (139) caygué una calamarçada y se asserenà tot seguit y glassa; matà tots los borrons y fou precís que los ceps brotassen de nou y ab *açò* se cullí poch bi en dit any (*Memòries de la família Bellolell (1800-1836)*, XIXa, OR:C, p. 162)

17.1. Açò i això

Així com ocorre amb *aquí*, el demostratiu neutre *això*, que ocupava el grau intermedi, va acabar per envair el primer grau i desplaçar *açò* en el català general, llevat del valencià. En el següent gràfic podem comprovar com evolucionen *això* i *açò* en textos valencians i en textos dels altres dialectes en el corpus.

Gràfic 21. Evolució dels pronoms neutres demostratius de primer i segon grau en textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V)

El test khi quadrat que hem aplicat a l'evolució de *això* i *açò* cada 50 anys des del segle XVI fins a la primera meitat del XIX indica que hi ha relació entre les dos tendències ($\chi^2 = 1337,25 > 12,59$; $gl = 6$; $p < 50 \cdot 10^{-3}$) amb una magnitud mitjana (V de Cramer = 0,46). Si apliquem ara aquest test només en els casos dels textos valencians,¹⁴⁶ també hi trobem vinculació ($\chi^2 = 162,64 > 16,81$; $gl = 6$; $p < 10 \cdot 10^{-3}$) però amb menor magnitud (V de Cramer = 0,26).

Si tornem a repetir el test khi quadrat entre *això* i *açò* en textos no valencians cada 50 anys des del segle XVI fins a la primera meitat del XIX,¹⁴⁷ de nou, hi ha vinculació (χ^2

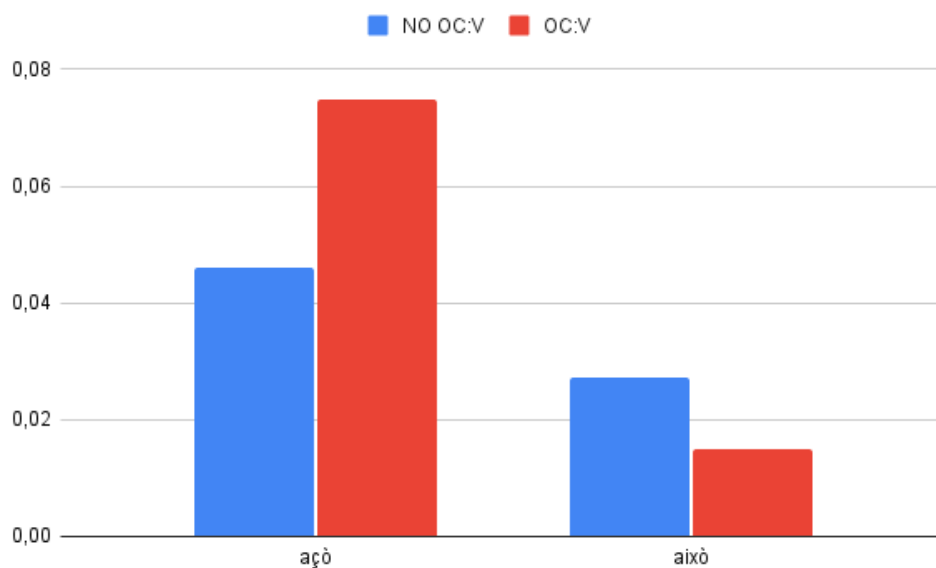
¹⁴⁶ Com que *això* obté només 3 ocurrences en els textos valencians de la segona meitat del segle XVI hem ampliat a 5 i hem reduït el percentatge de la probabilitat a l'1%.

¹⁴⁷ Com que *això* obté només 4 ocurrences en els textos no valencians de la primera meitat del segle XVI hem ampliat a 5 i hem reduït el percentatge de la probabilitat a l'1%.

= 1086,45 > 16,81; $gl = 6$; $p < 10 \cdot 10^{-3}$) i amb una magnitud alta (V de Cramer = 0,53). Aquests resultats mostrarien que l'evolució de *això* i *açò* estan relacionades tant en textos valencians com en textos d'altres dialectes, però la magnitud d'aquesta relació és major en els textos no valencians perquè l'ampliació de l'àmbit de *això* cap al primer grau afectarà *açò*, que entrarà en desuetud.

En canvi, la relació entre *això* i *açò* en valencià mostra una magnitud més baixa perquè les dos formes, tot i estar relacionades, es mantindran (*açò* com a focus alt i *això* com a focus mitjà). Cadascuna seguirà la seua tendència evolutiva de manera més autònoma, sense afectar excessivament l'altra, com ocorre en el català general. Així doncs, malgrat que *això* s'empra en menor mesura que *açò* en els textos valencians moderns que tenim al corpus, *això* es mantindrà i, de fet, tindrà una freqüència molt més alta que els altres pronoms neutres demostratius en el col·loquial valencià actual (Martín Miñana, 2019: 76), tal com ocorria en els adverbis amb el cas de *ahí* en valencià.

Si contraposem ara tots els casos de *açò* i *això* en textos valencians enfront dels casos dels altres dialectes, com hem dit, podem comprovar que en valencià apareix *açò* amb una freqüència molt més elevada que en altres dialectes, mentre que amb *això* aquesta diferència és reduïda.

Gràfic 22. Freqüència relativa dels pronoms neutres demostratius de primer i segon grau en textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V)

En realitzar la prova del khi quadrat per tal de comparar els resultats de *açò* i *això* dels textos valencians en contra de la resta de dialectes comprovem que hi ha relació

entre l'ús de *açò* o *això* i el dialecte ($\chi^2 = 300,28 > 3,84$; $gl = 1$; $p < 50 \cdot 10^{-3}$), però amb una magnitud baixa (V de Cramer = 0,22). Aquest biaix dialectal pot haver-se produït a causa d'un major ús de *açò* del valencià en contextos on la resta de dialectes emprava únicament *això*.

A tall d'exemple, el connector concessiu *no obstant açò* (o *açò no obstant*) s'empra 20 vegades en textos valencians i només 9 en textos no valencians. En canvi, *no obstant això* (o *això no obstant*) només apareix en 5 ocasions en textos valencians i 46 en textos no valencians. Podem veure a continuació alguns exemples:

- (140) en hora tan intempestiva y lloc tan desacomodat y desapacible? I ***no obstant tot asò*** pogué Vicent (*Sermó de el apòstol valencià Sant Vicent Ferrer*, XVIIIb, OC:V, p. 94)
- (141) en tot responia, “Dexen lo aser que muy siguro estich de la fortaleza”, emperò ***axo no obstant*** tenint abastadament monitions y provisions per a viura constrenya lo menjar y lo tirar (*Francisco Vilar, un notari de Ceret*, XVIIa, OR:S, p. 636)

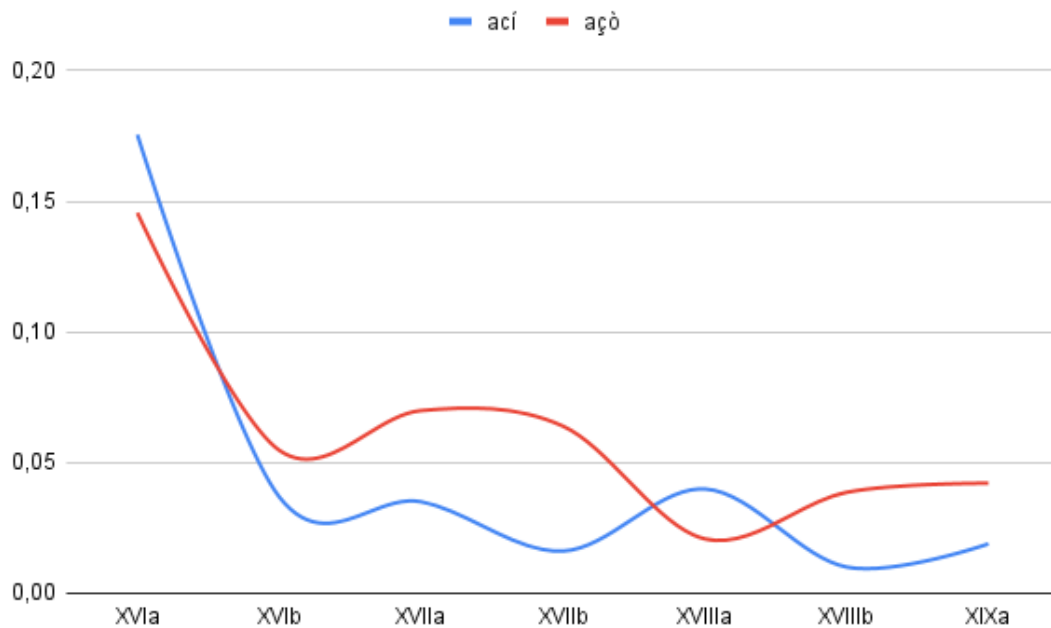
En definitiva, al llarg de l'edat moderna es pot constatar la preferència del valencià per la forma de primer grau *açò*, però també el manteniment de *això* com a grau intermedi, malgrat no presentar una alta freqüència. Tal com ocorria amb *ahí*, *això* presenta un ascens tímid que anirà augment fins que tinga una freqüència molt més notòria actualment (Martín Miñana, 2019).

El català general, en canvi, presenta l'abandonament progressiu de *açò* enfront al manteniment de *això*, que amplia el seu àmbit al primer grau. Segons el test khi quadrat en textos no valencians hi ha una correlació de magnitud alta entre la decadència de *açò* i l'ampliació de *això*, a diferència del resultat en textos valencians en què hi ha una magnitud baixa perquè les dos formes es mantindran.

17.2. Ací i açò

Tant *ací* com *açò* són formes demostratives que provenen de ECCE, així com ho eren el determinant *(ai)cell*, que va ser desplaçats ben prompte (Batllet *et al.*, 2016: 542-543) i l'adverbi *ça* que també va caure en desuetud (Pérez Saldanya i Rigau, 2011: 472). Pel que fa a *açò* i *ací*, la seua freqüència anirà minvant al llarg de l'època moderna, a

excepció del territori valencià. De fet, en els gràfics extrets a partir de dades del nostre corpus es mostra la bifurcació dialectal de les dos formes.

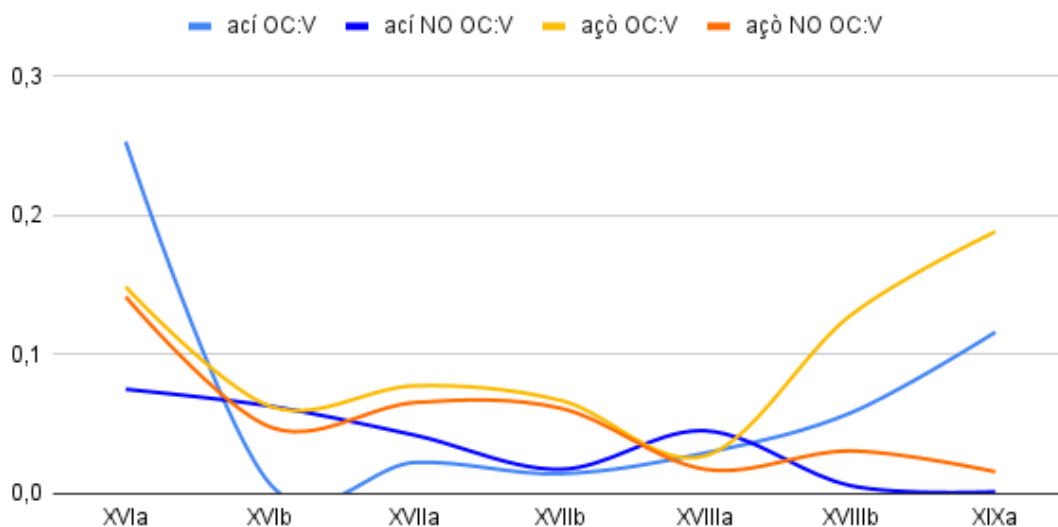

Gràfic 23. Evolució del pronom neutre i adverbí demostratiu de primer grau en tot el corpus

Com que el valencià manté aquestes dos formes demostratives, mostrarem a continuació els gràfics que comparen l'evolució de *ací* i de *açò* en textos valencians enfront de textos no valencians.

ací i açò en textos valencians i no valencians

Colors clars valencià, colors obscurs no valencià

Gràfic 24. Evolució de *ací* i *açò* en textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V)

Recordem que, com hem indicat en §16.1, en la segona meitat del segle XVI a penes es fa ús dels adverbis demostratius; per això hi ha un gran decreixement de *ací* en aquest mig segle. Només obté 9 ocurrencies que apareixen en el dietari de Pere Joan Porcar (d'un total 206797 paraules), una obra en què es recullen notícies que rarament són de caràcter personal i que a penes esmenta el lloc on es troba l'emissor, l'adverbi de primer grau.

Pel que fa a la lleugera pujada de *ací* en textos valencians del final de l'edat moderna, pensem que és degut al tipus de textos que componen el corpus. Els casos de *ací* en el segle XVIII i XIX que hi ha al corpus provenen de contextos que imiten l'oralitat, com podem comprovar en els següents exemples:

- (142) Y li digué així: “Señora ama, vostè què fa *así*? (*Canya i cordell*, XVIIIa, OC:V, p. 301)
- (143) y el malalt li deya: -Pare: com ha vingut *ací*? (*Vida del Pare Esteve*, XVIIIb, OC:V, p. 164)
- (144) Saro: Ya hu·entenc en valencià, però en latín nada entengo. ¿Y eixe pretafio ahon està? / Dotor: *Así* el tinc. (*Colesió de varies conversacions*, XIXa, OC:V)

Així mateix, el gran increment de *açò* a la segona meitat del segle XVIII, com també hem exposat en § 17.1, deu tindre a veure amb la tipologia textual: la manca de textos dietarístics en la primera part del segle XVIII contrasta amb la segona meitat d'aquest mateix segle i de la primera meitat del segle XIX. A més, si ens fixem només en la tipologia textual dels textos valencians de la segona meitat del segle XVIII i de la primera del XIX conté més narració, com ara textos biogràfics, en (145); narratius, en (146), i homilètics, en (147), que utilitzen més freqüentment *açò* per a enllaçar el text.

- (145) li digué que la y deixara a l'almoixaríf o celador de la aduana del portal de Sanct Vicent, que ja aniria ell o embiaria per ella. Era *açò* a les nou del matí. (*Vida del Pare Esteve*, XVIIIb, OC:V, p. 140)
- (146) que poquet a poquet reviscolà y per fi es passà bona atra vegada y torna-li la troma al gich perquè la mateixa dona, els mateixos pecats, y *açò* no hi a ningú que ho puga remediari (*Rondalla de rondalles*, XVIIIb, OC:V, p. 215).

(147) que estaven en pecat mortal, l'altra per les ànimes del purgatori y la tercera per los seus pecats. Ha, ha! germans meus! Què diem nosaltres a *asò*, que no fem penitència alguna, sent tan gran pecadors (*Sermó de el apòstol valencià Sant Vicent Ferrer, XVIIIb, OC:V, p. 91*)

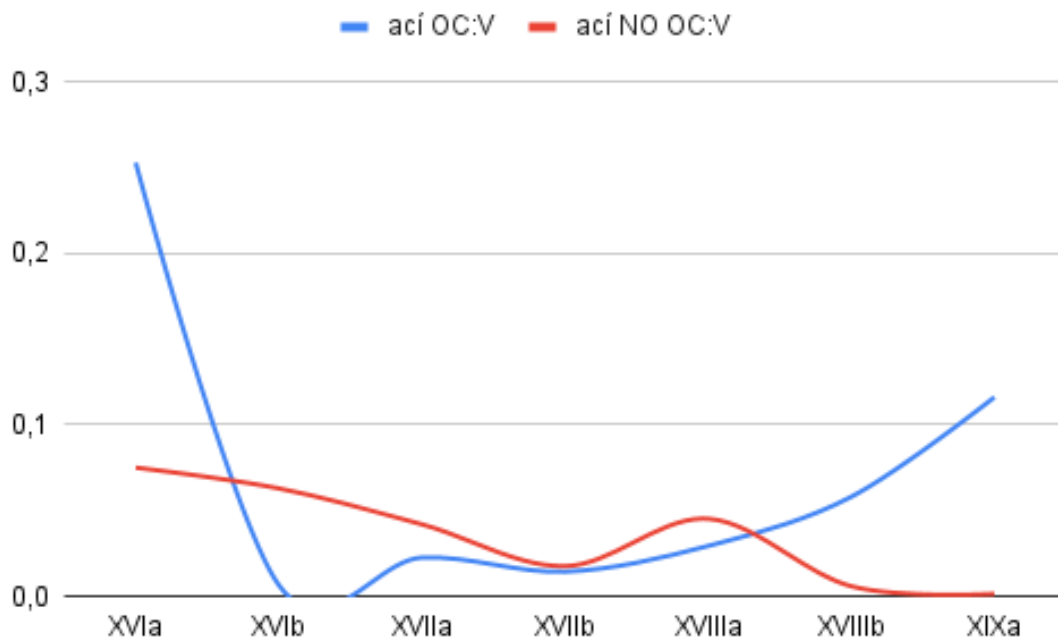
Per tal de comprovar l'evolució de *ací* i *açò*, hem començat realitzant el test khi quadrat sense distinció dialectal, d'acord amb totes les ocurrencies del corpus: els resultats mostren que hi ha relació en l'evolució de *ací* i *açò* ($\chi^2 = 747,73 > 12,59$; gl = 6; $p < 50 \cdot 10^{-3}$) amb una magnitud mitjana (V de Cramer = 0,31). Aquests resultats indicarien que de manera general la decadència d'ambdós demostratius està vinculada.

A continuació, si repetim aquest mateix test només amb els casos de textos valencians, també presenta vinculació entre l'evolució de *ací* i *açò* ($\chi^2 = 557,80 > 12,59$; gl = 6; $p < 50 \cdot 10^{-3}$), però amb una magnitud més alta (V de Cramer = 0,41). Si en aquesta ocasió apliquem el mateix test als textos no valencians, de nou, hi ha vinculació entre l'evolució de *ací* i *açò* ($\chi^2 = 553,33 > 12,59$; gl = 6; $p < 50 \cdot 10^{-3}$), però amb una magnitud més baixa que en els textos valencians, però més alta si analitzem els casos de tot el corpus (V de Cramer = 0,36).

Per tant, d'un costat, el valencià mantindrà *ací* i *açò* i, d'acord amb els nostres resultats, l'afermament d'aquestes dos formes en el valencià té un poc més de correlació que el seu decreixement en la resta dialectal. Probablement aquesta major correlació es dega de l'augment de *ací* i *açò* al final de l'edat moderna, que com hem vist, està causada especialment per la tipologia textual. D'un altre costat, la decadència progressiva de *ací* i *açò* en textos no valencians està també correlacionada i no té una magnitud molt més baixa que en el cas del manteniment d'aquestes formes valencià.¹⁴⁸

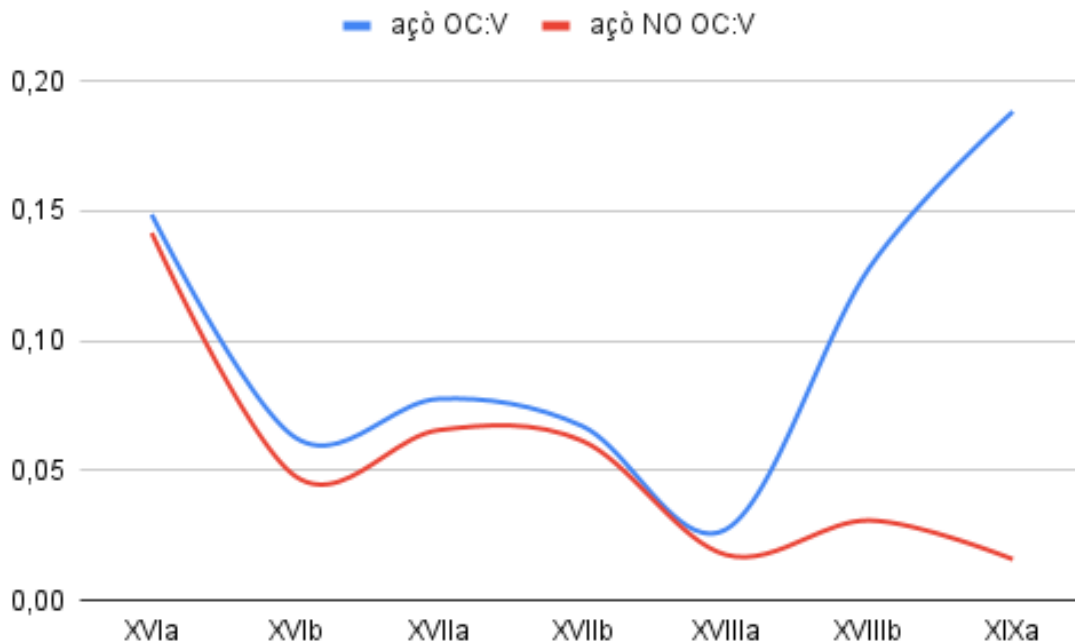
També hem realitzat l'anàlisi comparant els resultats de l'adverbi *ací* en textos valencians i no valencians i així mateix hi ha vinculació ($\chi^2 = 989,25 > 12,59$; gl = 6; $p < 50 \cdot 10^{-3}$) i amb una magnitud alta (V de Cramer = 0,56).

¹⁴⁸ Per què les dades generals de tot el corpus mostren una magnitud encara més baixa que si aïllem els resultats en un bloc valencià i un altre no valencià? Pensem que, com que en les dades generals es combinen els resultats dels dos blocs, inclou la tendència a l'afermament de *ací* i *açò* en valencià (amb el lleuger augment al final de l'edat moderna per causes textuales) i, alhora, la seua caiguda en desuetud en la resta de dialectes. Efectivament, reuneix dos tendències diferents i, per això, hi ha menys magnitud en la correlació que poden tindre *ací* i *açò* segons les dades de tot el corpus.

Gràfic 25. Evolució de l'adverbi demostratiu de primer grau en textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V)

Si repetim aquest test amb el pronom neutre *açò*, també trobem correlació ($\chi^2 = 3301,76 > 12,59$; $gl = 6$; $p < 50 \cdot 10^{-3}$) i amb una magnitud un poc més alta (V de Cramer = 0,64).

Gràfic 26. Evolució del pronom neutre demostratiu de primer grau en textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V)

En definitiva, la bifurcació dialectal de les formes demostratives *ací* i *açò* entre la tendència evolutiva del valencià i la de la resta de dialectes està correlacionada amb una gran magnitud. En altres paraules, l'evolució *ací* i *açò* depén del dialecte del text: mentre que en valencià es mantindran, en la resta dels dialectes cauran en desuetud al llarg de l'edat moderna.

18. ELS DEMOSTRATIUS DETERMINANTS DE PRIMER I SEGON GRAU

Hem examinat els determinants de primer i segon grau i hem trobat les següents variants formals i flexives (i, entre parèntesi, les seues corresponents variants gràfiques):

	MASCULÍ	FEMENÍ
SINGULAR	<i>est, aquest</i> (i <i>agues, aqest</i>), <i>este, aqueste, esto</i> <i>eix, aqueix</i> (i <i>aquex, aqueyx</i>), <i>eixe</i> (i <i>eyxe</i>), <i>aqueixe</i>	<i>esta, aquesta</i> <i>eixa</i> (i <i>exa, eyxa, ixa</i>), <i>aqueixa</i>
PLURAL	<i>ests, estos</i> (i <i>stos, hestos</i>), <i>aquests, aquestos</i> <i>eixos</i> (i <i>exos, esos</i>), <i>aqueixos</i> (i <i>aqueyxos</i>)	<i>estes</i> (i <i>estas</i>), <i>aquestes</i> (i <i>aquestas</i>) <i>eixes</i> (i <i>exes, eixas</i>), <i>aqueixes</i> (i <i>aqueixas</i>)

Taula 56. Variants gràfiques dels demostratius determinants registrades en tot el corpus

En tot el corpus, registrem en el masculí singular de primer grau 2923 casos de *est*, 7423 de *aquest*, 2449 de *este*, 41 de *aqueste* i 223 de *esto*; i, de segon grau, 237 casos de *eix*, 237 de *eixe*, 483 de *aqueix* i 8 de *aqueixe*. En canvi, del masculí plural apareix de primer grau una ocurrència de *ests*, 160 de *aquests*, 2948 de *estos* i 332 de *aquestos*; i, de segon grau, 131 de *eixos* i 82 de *aqueixos*. Pel que fa al femení, hi ha en el primer grau 1150 casos de *esta* i 2039 de *aquesta*; mentre que en el segon grau n'hi ha 617 casos de *eixa* i 503 de *aqueixa*. En plural, el femení de primer grau mostra 813 ocurrències de *estes*, 441 de *aquestes* i el de segon grau recull en 75 ocasions de *eixes* i 62 *aqueixes*.

Si reunim tots aquests casos de determinants demostratius de primer i de segon grau, tenim un total de 33612 ocurrències (amb una freqüència relativa de 0,4180045395% segons el nombre total de paraules en tot el corpus). Deixem a continuació una taula que recull totes les formes explicitades, amb el seu nombre de casos i la seua freqüència relativa de cada forma segons el nombre total de paraules en el corpus.

	Nombre de casos	frequència relativa (d'acord amb el nombre total de paraules del corpus = 8041061 paraules)
<i>est</i>	2923	0,03635092434%
<i>aquest</i>	7423	0,09231368845%
<i>este</i>	2449	0,03045617985%
<i>aqueste</i>	41	0,000509882962%
<i>esto</i>	223	0,002773265866%
<i>eix</i>	237	0,002947372244%
<i>aqueix</i>	483	0,006006670015%
<i>eixe</i>	122	0,001517212716%
<i>aqueixe</i>	8	0,00009948935843%
<i>ests</i>	1	0,0000124361698%
<i>aquests</i>	160	0,001989787169%
<i>estos</i>	2948	0,03666182858%
<i>aquestos</i>	332	0,004128808375%
<i>eixos</i>	131	0,001629138244%
<i>aqueixos</i>	82	0,001019765924%
<i>esta</i>	11500	0,1430159527%
<i>aquesta</i>	2039	0,02535735023%
<i>eixa</i>	617	0,007673116769%
<i>aqueixa</i>	503	0,006255393411%
<i>estes</i>	813	0,01011060605%
<i>aquestes</i>	441	0,005484350884%
<i>eixes</i>	75	0,0009327127353%
<i>aqueixes</i>	62	0,0007710425278%

Taula 57. Nombre de casos i freqüència relativa dels demostratius determinants de tot el corpus

Ens ha sorprés especialment la variant masculina del determinant *esto*, creada tal vegada per influència del castellà, afavorit per la presència de la *-o-* en el masculí plural (*estos*). Cal tindre en compte, però, que aquesta forma de determinant demostratiu apareix únicament en el text balear *Art de la cuina. Llibre de la cuina menorquina del segle XVIII* (Roger, 1993; edició Andreu Vidal Mascaró):

- (148) posa-hi el picat i deixa-lo coure de esta manera per espai de mitja hora. I passat *esto* termini posa-li un poc de vi blanc bo, i un poc de sal, i daus de xuia molt petits (*Art de cuina. Llibre de cuina menorquina del segle XVIII, XVIIIa, OR:B, p. 114*)
- (149) Altre pudin de altra manera, de ous, sucre i bescuit Per fer *esto* pudin de ous, sucre i bescuit, se fa de esta manera: pendràs ous, llet, mantega i bescuit dolç

(*Art de cuina. Llibre de cuina menorquina del segle XVIII*, XVIIIa, OR:B, p. 152)

- (150) Altre peix farcit de altra manera Per fer *esto* peix farcit, se fa de esta manera: pendràs una saupa de dues terces o tres, i la escataràs (*Art de cuina. Llibre de cuina menorquina del segle XVIII*, XVIIIa, OR:B, p. 176)
- (151) aquí explicaré com se pot fer un peix de tres maneres sens trencar-se. Per fer *esto* plat, se fa de esta manera: pendràs una aranya de dues terces, i la escataràs (*Art de cuina. Llibre de cuina menorquina del segle XVIII*, XVIIIa, OR:B, p. 177)
- (152) Un pastís de conís de les índies Per fer *esto* pastís, se fa de esta manera: pendràs un parell de conís de les índies i los pelaràs ab aigua calenta (*Art de cuina. Llibre de cuina menorquina del segle XVIII*, XVIIIa, OR:B, p. 194)

Com que es tracta d'un fenomen que es redueix a un únic text, no podem dir que la flexió *-o* àtona per al determinant masculí singular tinga un llarg recorregut fora de la variant ribagorçana (Veny, 1982: 146). Ara bé, aquest fet corrobora que *est*, a més de poder coincidir amb alguna variant formal del verb *ser*,¹⁴⁹ mostraria un cos fònic feble i que, per a facilitar-ne la pronúncia i evitar-ne l'erosió formal, no només es va incorporar una *-e* paragògica,¹⁵⁰ sinó que també en algun cas s'adopta la terminació *-o* com a alternativa de paragoge.

Tot i això, és cert que *est* no deixa d'aparèixer i, fins i tot, arribem a trobar en una ocasió el plural masculí sense paragoge *ests*, encara que aquesta forma plural només obté una ocurrència i podem valorar-la com un cas aïllat:

- (153) aprobant la representació posí en mans de la reyna de la Gran Bretaña. Segons *ests* principis certs, no podia saber la determinació de vostra excel·lència (*La Junta General de Braços (cartes)*, XVIIIa, OR:C, p. 397).

Concretament, atenent ara al cas de la *-e* paragògica, ben mirat, era complicat d'assimilar per part de les parles orientals: la confusió d'àtones *-a/-e* en [-ə] no permetia diferenciar entre masculí i femení singular. De fet, aquesta confusió entre *esta* com a

¹⁴⁹ «CALIU: Coneixes esta cadena?; ARENCH: Tu *est*? Y com no-m abrasas?» (*La famosa comèdia de la gala està en son punt*, XVIIa, OC:V, p. 140)

¹⁵⁰ Fins i tot, la variant amb *-e* paragògica tindria certa consolidació si formava també el masculí plural *estes*: «El cel ja ha començat a demostrar la ira que d'*estes* vils tirans la crueldat l'inspira» (*Lucrècia* (ed. Jordi Carbonell), XVIIIb, OR:B, p. 161)

masculí i *este* com a femení es detecta en diversos exemples de textos dialectes orientals, com mostren els exemples següents:

- (154) y ab unes clares de ous y agre de llimona y, en estar *esta* sorbet a son punt, enllustro lo marcepà (*Receptari de rebosteria i de pastisseria*, XVIIIb, OR:C, p. 57)
- (155) trempa-lo ab tres unces de sucre i un quart de canyella ben picada. I per *esta* plat és necessari nou unces de sucre i dues escudelles de llet (*Art de cuina. Llibre de cuina menorquina del segle XVIII*, XVIIIa, OR:B, p. 116)
- (156) canonja y frares, que al dia que a Madrit rompia *este* torpese los bisbes, canonja y frares anaban al carall (*Successos de Barcelona (1822-1835)*, XIXa, OR:C, p. 123)
- (157) Instruït per la sue conneixensa de la necessitat que hy habie en *este* nova parròquie de eix títol de aprobatíó del rey (*Llibre de notes del Mas de Boix*, XVIIIb, OR:S, p. 89)
- (158) és per fer-los sabedors de com los moredors de *este* vile nos estan representant la necessitat que tante que tenen [...] (*Acta del Consell General de la Universitat de Deià*, XVIIIa, OR:B, p. 303).

Cada forma s'ha categoritzat dins del gènere i nombre que desenvolupa, és a dir, les formes de *esta* masculí han estat incloses com si foren variants gràfiques dins del conjunt de *este* i, així mateix, amb els casos de *este* femení han estat incorporats dins del recompte de *esta*.

Pel que fa al català nord-occidental, hem comentat possiblement que a causa del fet que la *-a* final tanque en *-e* (/ε/) (Veny, 1982: 129), hi haja alguna mena de confusió o, almenys, d'incomoditat a l'hora de separar de manera patent masculí de femení. Malgrat la diferenciació fonètica entre *este* ['este] masculí i *esta* ['estε] femení, el seu ús podria no resultar gens còmode per l'acostament entre ambdós i, per això, podrien haver esdevingut preferibles les formes reforçades en aquesta zona. Així i tot, no hem pogut registrar cap exemple que pugui demostrar fermament aquesta afirmació.¹⁵¹

¹⁵¹ Vam trobar el següent exemple del català nord-occidental en què sembla que hi haja confusió: «ni camins reals, sens demanar antes lo permís al Ajuntament perquè *este* providència lo més convenient al bé públich del Comú» (*Ordinacions de la vila Cornudella de Montsant*, XVIIIb, OC:NO, p. 14). Ara bé, com va indicar la professora Massanell Messalles, *este* és un anafòric que fa referència a l'ajuntament, i no a providència.

D'una altra banda, al voltant de l'ús de les reforçades, cal afegir que també se n'han registrat casos com *aqueste* en femení singular (per la qual cosa els hem introduïts en el recompte de *aquesta*), en (160) i (161).

- (159) y tota Roma de villana bé em puria dar el renom per descortesia tanta, pues no és acció *aqueste* de una matrona romana (*Comèdia famosa del gloriós Sant Caietano*, XVIIIa, OR:B, p. 37)
- (160) La qual vende après Andreu Planes féu la quitació al maitj 1713 a Joan Vilanoba, ferrer, quals actes són en *aqueste* case, fet tots per Joan Moly, nottari (*Llibreta de notas dels actes de la heretat de la Sala y del Boyx*, XVIIIa, OR:S, p. 607)

Només hem detectat casos d'una forma paragògica *aqueste* en masculí singular en textos valencians, com en (162) i (163). Al cap i a la fi, encara romanen *aqueste* o *aqueixe* al nord valencià actual (vg. § 10.2.2).

- (161) Però aguarde, ¿sap de lletra?, que, si sap, *aqueste* paper li donarà la resposta (*Col·loqui valencià del segle XVII*, XVIIa, OC:V, p. 141)
- (162) y en venir bé en tant gran mal sens ducte ningú que és per venir de *aqueixe* modo de sa part al president, y tornar a regientar la càtedra que tingué tants anys de aquells estudiants (*Col·loqui entre el doctor Chancleta y un orat o loco de l'Hospital*, XVIIb, OC:V, p. 52)

També hem d'advertir que no s'ha registrat cap demostratiu paragògic de segon grau (ni *eixe* ni *aqueixe*) en textos no valencians. Això faria entendre el poc impacte i la freqüència més baixa que tenia de manera general el segon grau enfront del primer, així com la ineficàcia que suposaria la *-e* paragògica fora del valencià.

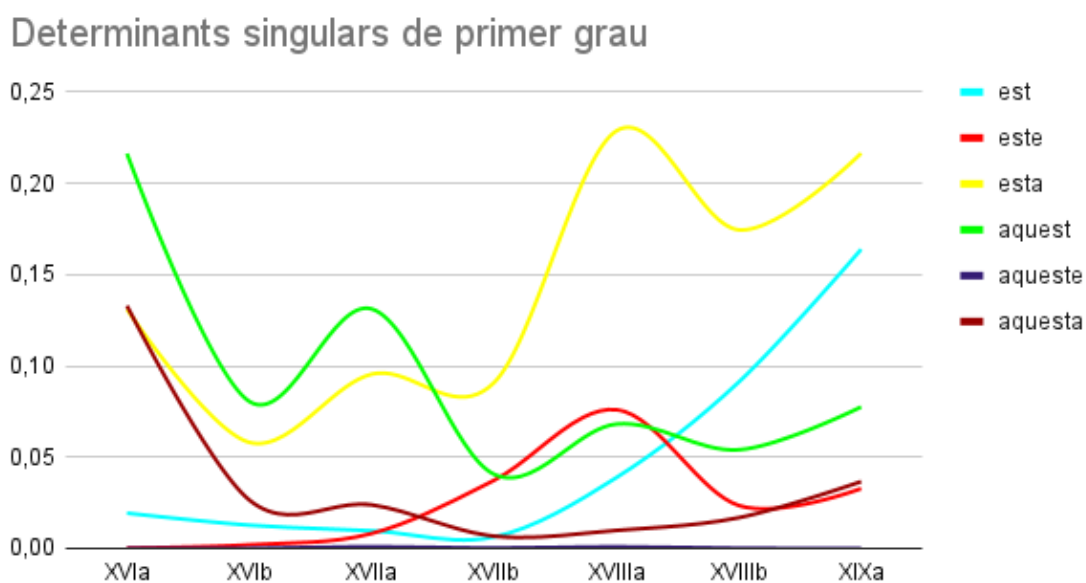
Ara que ja hem atés a les formes que apareixen en el corpus, ens centrarem en la freqüència dels resultats per tal d'analitzar l'ús i l'evolució de cada forma. Començarem exposant els resultats dels determinants de primer i segon grau extrets de la totalitat del corpus i, en acabant, contraposarem els resultats del dialecte valencià als resultats de la resta de dialectes.

Així, podem entreveure si al llarg de l'edat moderna es percep la bifurcació dialectal entre els sistema ternari amb formes no reforçades del valencià (ex. *este, eixe*) enfront del sistema binari amb formes reforçades del català general (ex. *aquest*).

18.1. Resultats dels determinants demostratius en tot el corpus

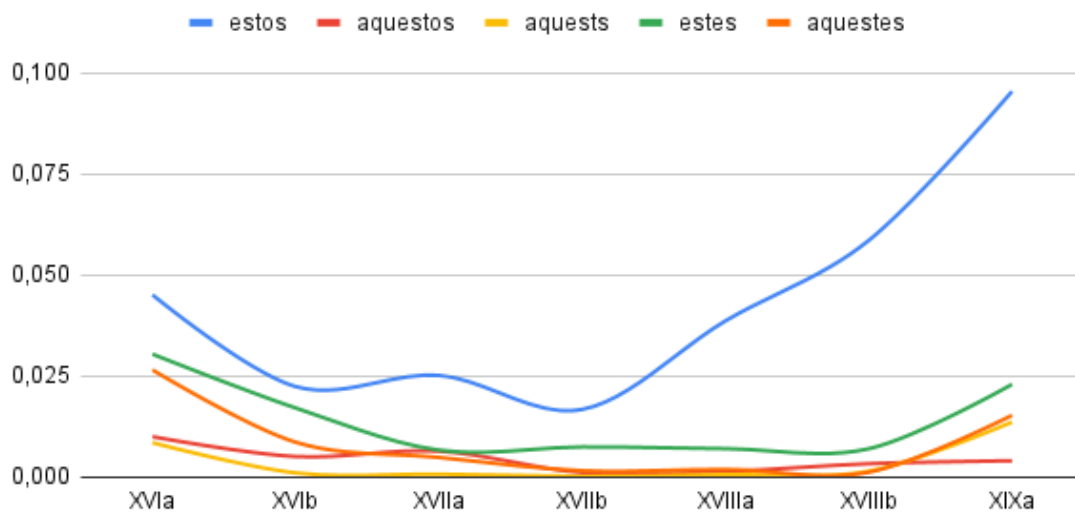
Hem dividit els gràfics entre els resultats dels determinants de primer i segon grau, així com els singulars i els plurals, per tal d'apreciar millor l'evolució de cada forma sense acumular massa informació en un mateix gràfic. Per això, cal que ens fixem en la freqüència que mostra la coordenada Y (eix vertical); ja que, per exemple, apareix una freqüència més baixa tant en el cas dels determinants de segon grau com en el dels plurals.

El primer que ens sorprén és que, d'acord amb els resultats de tot el corpus, s'amplia l'ús de les formes no reforçades de manera general. Aquest increment apareix sobretot en el primer grau (ex. *est, esta, estos, estes*). Ara bé, és cert que el determinant masculí singular *aquest* és més utilitzat que *est(e)* fins pràcticament el segle XVIII.

Gràfic 27. Evolució dels demostratius determinants singulars de primer grau

Determinants plurals reforçats de primer grau

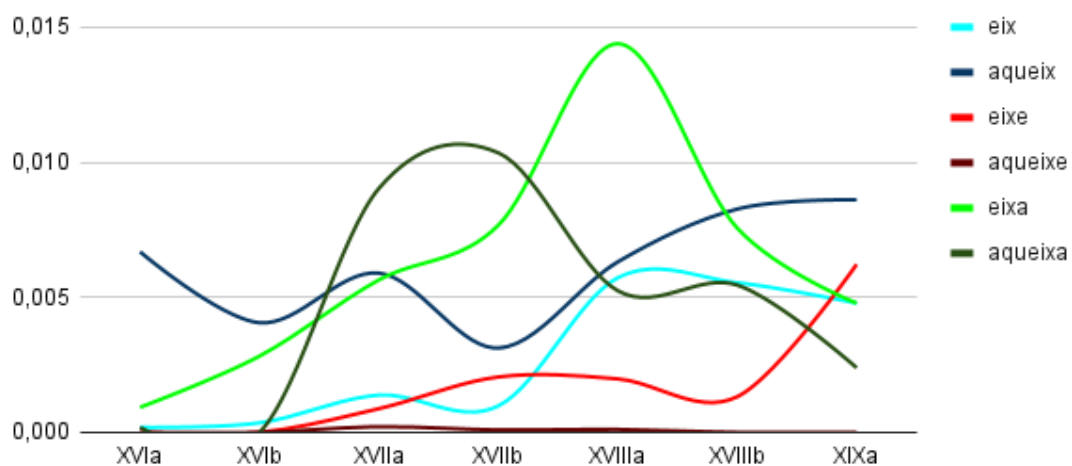

Gràfic 28. Evolució dels demostratius determinants plurals de primer grau

Pel que fa al segon grau, manifesta més diversitat: al llarg del corpus, *aqueix* s'utilitza més freqüentment que *eix(e)*; però, en canvi, en el cas del femení, *eixa* arriba a superar a *aqueixa* al segle XVIII. Per la seua banda, els plurals no mostren una preferència patent per formes reforçades i no reforçades, a excepció de *eixos* a la primera meitat del segle XIX perquè pateix un gran ascens.

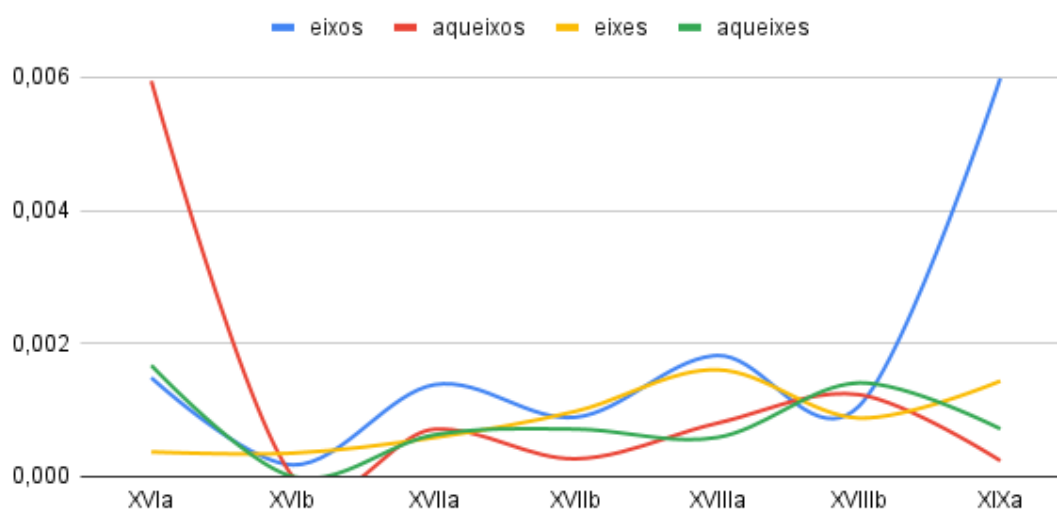
Determinants singulars de segon grau

Color clar no reforçats, color fosc reforçats

Gràfic 29. Evolució dels demostratius determinants singulars de segon grau

Determinants plurals de segon grau

Gràfic 30. Evolució dels demostratius determinants plurals de segon grau

Si comparem els dos masculins plurals no reforçats de primer i segon grau (*estos* i *eixos*), trobem un gran increment en ambdós casos, especialment en la primera meitat del segle XIX. Al cap i a la fi, eren dos formes útils per a emprar-les com a anàfores i, així, reprendre informació anterior:

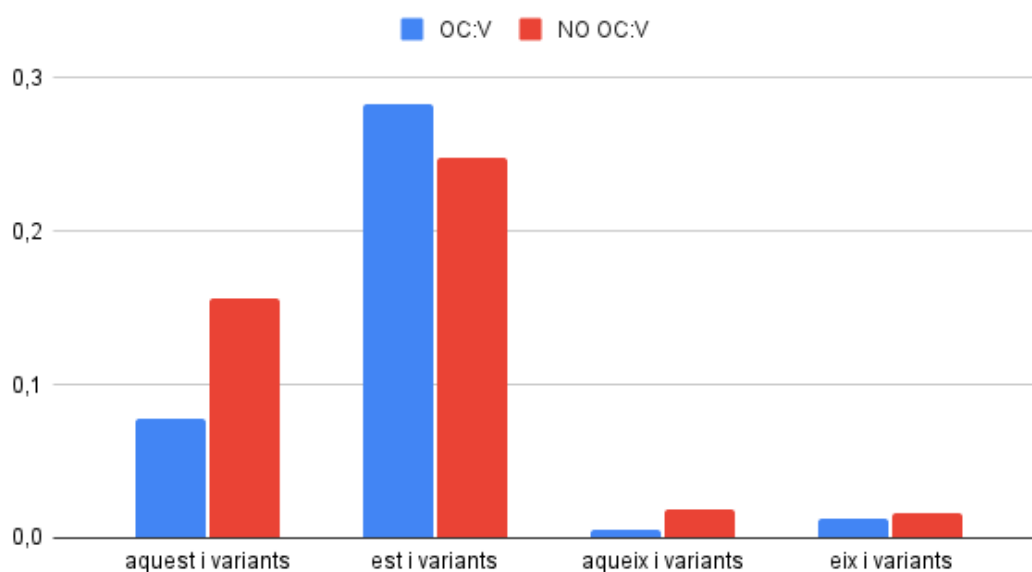
- (163) Saro: N·i·á de moltisim terços, y moltisim obstinats: molts de ells son hòmens de bé, però atres hòmens mals, a *estos* últims convindria asentar-los pronte el guant (*Colecció de varies conversacions*, XIXa, OC:V)
- (164) quant si tiran los demes meterials sempre se ha anat palejan: 6 # 6 ~ barrella, 3 # 3 ~ tartà, 6 # ~ arsenich, 4 # ~ orpiment, 6 # 6 ~ antimonia, tots *eixos* materials menos lo vidriol se poden posar ab una semal ven barrejats y remenats (*Manual de tenyir teles*, XIXa, OR:C, p. 306)

Per tal de comprovar si hi ha vinculació entre l'evolució dels reforçats (*aquest/aqueix* i variants formals i flexives) i no reforçats (*est/eix* i variants formals i flexives), hem realitzat la prova khi quadrat sobre el total del corpus. Hem comptabilitzat el nombre de casos de les formes reforçades i no reforçades de primer grau cada 50 anys des del segle XVI fins a la primera meitat del XIX i en el resultat sí que apareix vinculació entre l'ús de *aquest* o *est* i les respectives variants ($\chi^2 = 4835,90 > 12,51$; gl = 6; $p < 50 \cdot 10^{-3}$) i amb una magnitud mitjana (V de Cramer = 0,39).

Ara bé, si repetim aquest test khi quadrat però amb les formes de segon grau, també hi trobem relació ($\chi^2 = 176,24 > 12,59$; $gl = 6$; $p < 50 \cdot 10^{-3}$), però en una magnitud menor (V de Cramer = 0,28). A través d'aquests resultats i amb les dades que reflecteixen els gràfics, podem concloure que en el primer grau hi ha una clara preferència pels no reforçats, mentre que el segon aquesta preferència no és tan evident. Comprovarem si aquesta anàlisi segueix o no aquesta tendència si aïllem els textos de dialecte valencià i els textos de la resta dialectal.

18.2. Determinants en valencià i en la resta de dialectes

Abans de començar l'anàlisi per segles, hem volgut comprovar si el dialecte del text (valencià o no valencià) pot estar relacionat amb la freqüència de formes reforçades o no reforçades que hi apareixen. En el gràfic següent ja observem una major freqüència de les formes reforçades en textos no valencians, mentre que les reforçades tenen una freqüència molt semblant en ambdós dialectes.

Gràfic 31. Freqüència relativa de demostratius determinants reforçats i no reforçats en textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V)

El test khi quadrat, en què valorem els resultats totals dels reforçats i no reforçats extrets dels textos valencians enfront dels textos no valencians, indica que hi ha relació entre l'ús de reforçat i el dialecte ($\chi^2 = 1009,29 > 3,84$; $gl = 1$; $p < 50 \cdot 10^{-3}$), però una relació de magnitud baixa (V de Cramer = 0,17). Consegüentment, l'ús de determinants

reforçats o no reforçats depén del dialecte, però no en alt grau. En certa manera, aquest resultat corrobora les dades del gràfic: els textos valencians mostren major preferència pels no reforçats; mentre que els textos de la resta de dialectes empren tant reforçats com no reforçats.

Fins i tot, respecte dels determinants de primer grau, hi ha un major percentatge d'ús de *est* i variants enfront de *aquest* i variants en textos no valencians. I, pel que fa al segon grau, hi ha un ús molt semblant de reforçats i no reforçats; concretament, *aqueix* (i variants) obté una freqüència relativa de 0,01886197897% d'acord amb el nombre total de paraules del corpus, mentre que *eix* (i variants) té una freqüència relativa de 0,01588672633%).

A fi de continuar indagant sobre l'ús dels reforçats i no reforçats segons el bloc dialectal (valencià *vs.* els altres dialectes), primer, hem dut a terme la prova khi quadrat comptant el nombre total de casos de *aquest* (i variants) i de *est* (i variants) en textos valencians enfront dels altres dialectes. Presenta vinculació ($\chi^2 = 867,65 > 3,84$; $gl = 1$; $p < 50 \cdot 10^{-3}$), però amb una magnitud baixa (V de Cramer = 0,17). Pel que fa al segon grau, si repetim la prova khi quadrat amb *aqueix* (i variants) i *eix* (i variants) en textos valencians enfront dels altres dialectes, també hi ha vinculació ($\chi^2 = 101,82 > 3,84$; $gl = 1$; $p < 50 \cdot 10^{-3}$), amb una magnitud major (V de Cramer = 0,21).

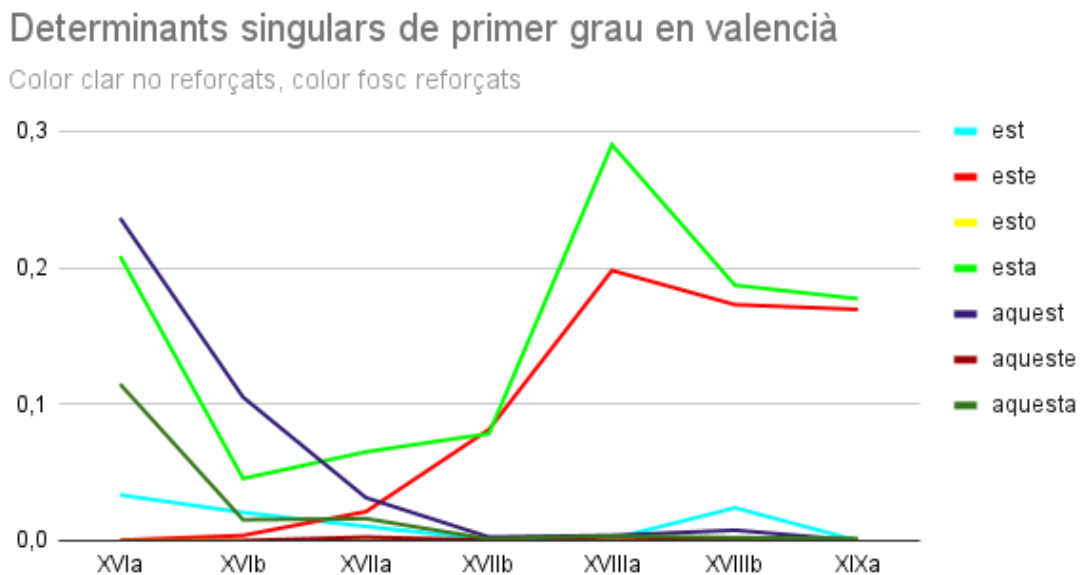
En resum, hi ha certa vinculació entre l'ús del reforçat o del no reforçat d'acord amb si el text és de dialecte valencià o pertany a un altre dialecte; però, aquesta vinculació no mostra una magnitud alta. Això podria significar que s'anava perfilant la bifurcació dialectal entre la preferència de formes no reforçades en valencià enfront de les reforçades en la resta del català. Siga com siga, podem entendre que al llarg d'aquest corpus de l'època moderna els textos empren un sistema ternari, en què s'inclou el determinant de segon grau *(aqu)eix* i les seues variants, a pesar que obtinguen una freqüència molt més baixa que *(aqu)est* i variants.

En conjunt, aquesta situació s'acosta al funcionament d'algunes llengües italo-romàniques, com el sicilià (vg. § 7.2.3), que presenta tres graus, tant reforçats com no reforçats (*(ki)stu*, *(ki)ssu* i *(ki)d̄du*), però la forma intermèdia a penes es fa servir. Mentre que el català general seguirà la tendència a la reducció binària a l'estil de, per exemple, l'italo-romànic; el valencià, en canvi, apunta cap a un sistema d'estil iberoromànic, que va assentant lentament el grau intermedi.

18.2.1. Els determinants de primer grau

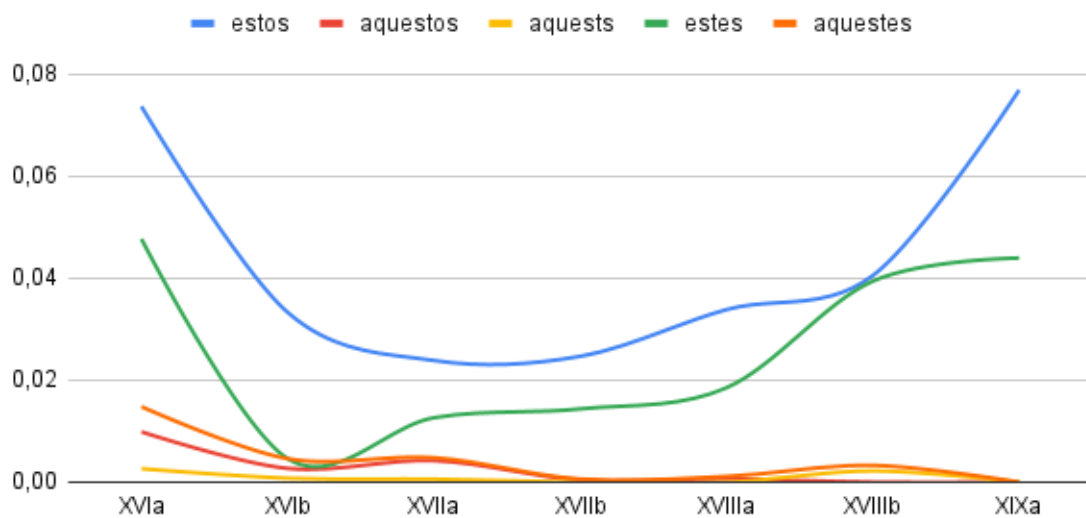
Si ens centrem en el primer grau, en valencià obtenim els resultats esperats: un ús majoritari de les formes no reforçades, que seran les que triomfaran finalment al dialecte, a excepció de *est*, el qual a penes s'emprarà a favor de la forma paragògica *este*. A més, també es pot comprovar el decreixement quasi total de *aquest* a partir de la segona meitat del segle XVII, més tard que *aquí* (que decau al segle XVII, encara que des de la segona meitat del segle XVI es mostrava molt reduït per factors textuais)

Presentarem tot seguit un parell de gràfics en què es pot veure l'evolució dels determinants demostratius de primer grau en textos valencians. Per motius percentuals, mostrem, en primer lloc, les formes dels singulars i, en segon lloc, les formes dels plurals.

Gràfic 32. Evolució dels demostratius determinants singulars de primer grau en textos valencians

Determinants plurals de primer grau en valencià

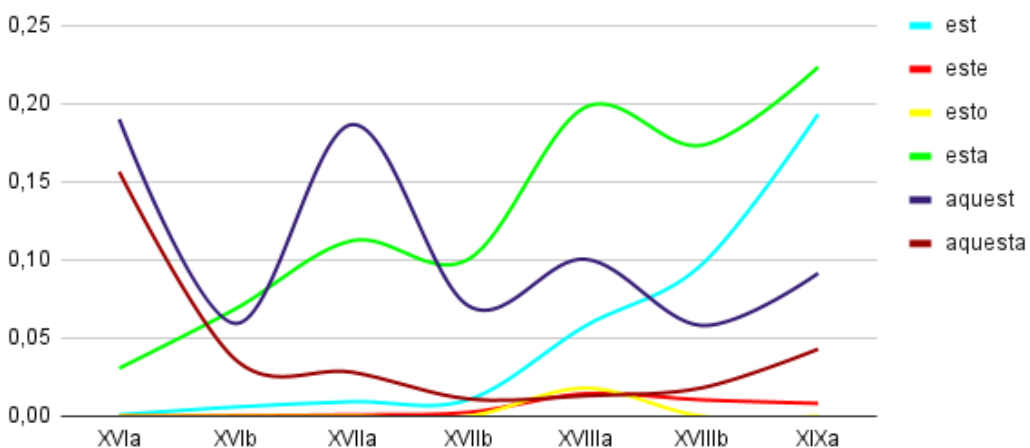

Gràfic 33. Evolució dels demostratius determinants plurals de primer grau en textos valencians

A continuació, podem comparar aquests resultats dels textos valencians enfront dels textos d'altres dialectes. Presentarem novament un parell de gràfics amb la línia evolutiva dels determinants demostratius de primer grau en textos no valencians. També, per motius percentuals, mostrem, en primer lloc, les formes dels singulars i, en segon lloc, les formes dels plurals.

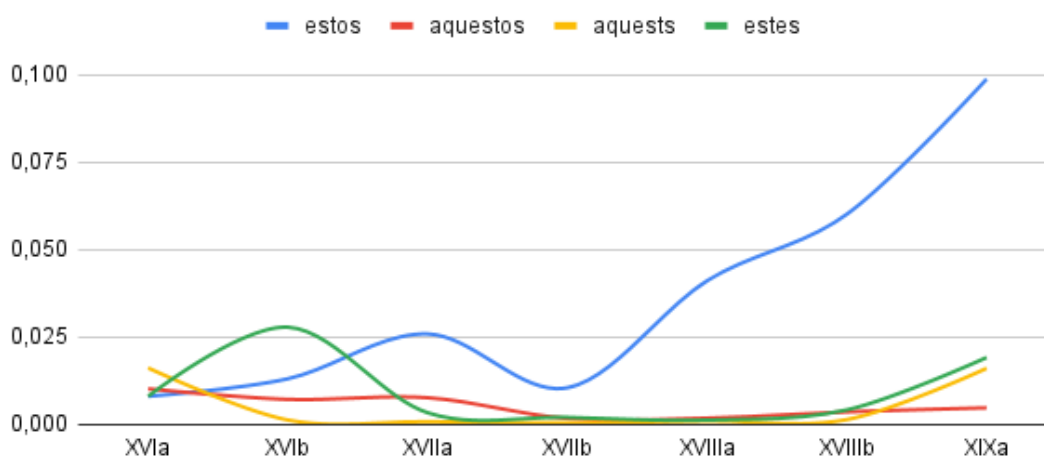
Determinants singulars de primer grau en textos no valencians

Color clar no reforçats, color fosc reforçats

Gràfic 34. Evolució dels demostratius determinants singulars de primer grau en textos no valencians

Determinants plurals reforçats de primer grau en textos no valencians

Gràfic 35. Evolució dels demostratius determinants plurals de primer grau en textos no valencians

A partir d'ací, podem examinar les formes demostratives de cada bloc dialectal (valencià vs. la resta de dialectes) a fi de constatar les diferències més interessants que apareixen al nostre corpus. Un fenomen que ens ha resultat curiós és que en textos no valencians hi ha una freqüència elevada de les formes no reforçades, inclús del monosil·làbic *est*. De fet, a diferència del valencià, la forma paragògica *este* a penes s'empra en comparació a *est*, el qual arriba inclús a superar a *aquest* a partir del segle XVIII.

Al nostre parer, aquesta predilecció per les formes no reforçades, sobretot a partir del segle XVIII, es justifica per raons estilístiques. D'un costat, arran de la semblança a la forma llatina (ISTE), així com a la del castellà (*este*), les obres gramaticals recomanaven l'ús de les formes no reforçades (vg. § 12).

I, d'un altre costat, a pesar de la superioritat dels no reforçats, hi trobem vacil·lacions en l'ús de reforçats i no reforçats en els textos no valencians. A tall d'exemple, 2348 del total de 2923 casos de *est* (més del 80%) procedeixen de textos del català central, un dialecte que, per contra, actualment ha establert el sistema demostratiu binari amb la forma de primer grau reforçada (*aquest* i variants).

La freqüència d'aparició de *est* augmenta especialment a partir del segle XVIII. Concretament, en textos no valencians, *est* obté 717 casos en la primera meitat del segle XVIII, 1014 en la segona meitat i 685 en la primera meitat del segle XIX, una gran quantitat d'ocurrències enfront de les 228 que recull en total entre els segles XVI i XVII

al nostre corpus. Aquests resultats corroborarien la petjada del model gramatical escolar i de l'acolliment de *est* per raons estilístiques, ja que, com hem vist en alguns treballs gramaticals d'aquesta mateixa època en § 12, en molts casos es prioritza el paradigma de determinants no reforçats amb la forma *est* com a masculí singular.

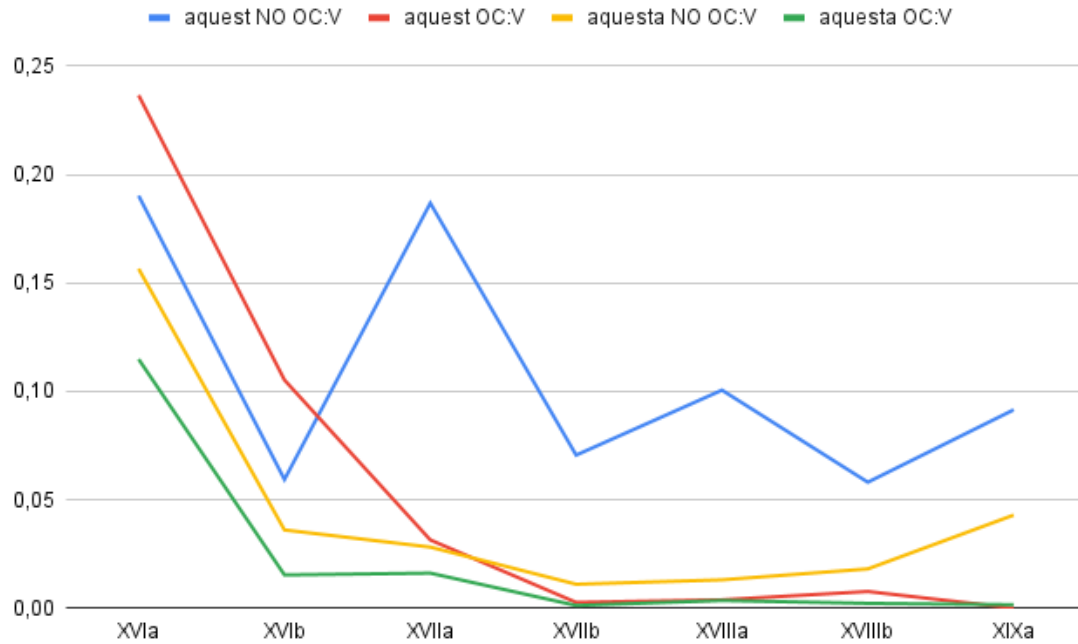
En definitiva, encara que seran les formes reforçades les que acabaran triomfant, el pes estilístic provoca segurament que apareguen al corpus menys freqüentment, i a vegades en alternança en un mateix fragment amb els no reforçats, com en els següents exemples:

- (165) Excedeixen los morts de *est* any als de 1792, en 67, i als nats de *aquest* present any, en 2 (*Memòrias de las cosas notables de la vila de Sabadell comensant en desembre de 1787*, XVIIIb, OR:C, p. 189).
- (166) a pochos passos succehí lo mateix a ell, y *est* era Pau Cathà, del Penegall. Fora llarch de contar tots los estragos que se han dit y molts que no se han sabut. *Aquest* any per tot y avia gran disposició (*Memòries de la família Bellsollell (1800-1836)*, XIXa, OR:C, p. 143).
- (167) Lo Diari d'*est* dia porta l'agradable notícia del capità del port, que dona part a *est* Sr. Governador de la plaça, d'haver fondejat *aquest* port lo patró mallorquí Bartomeu Matas, que l'és del xabec (*Baró de Maldà – Calaix de Sastre (1815-1816)*, XIXa, OR:C, p. 31).

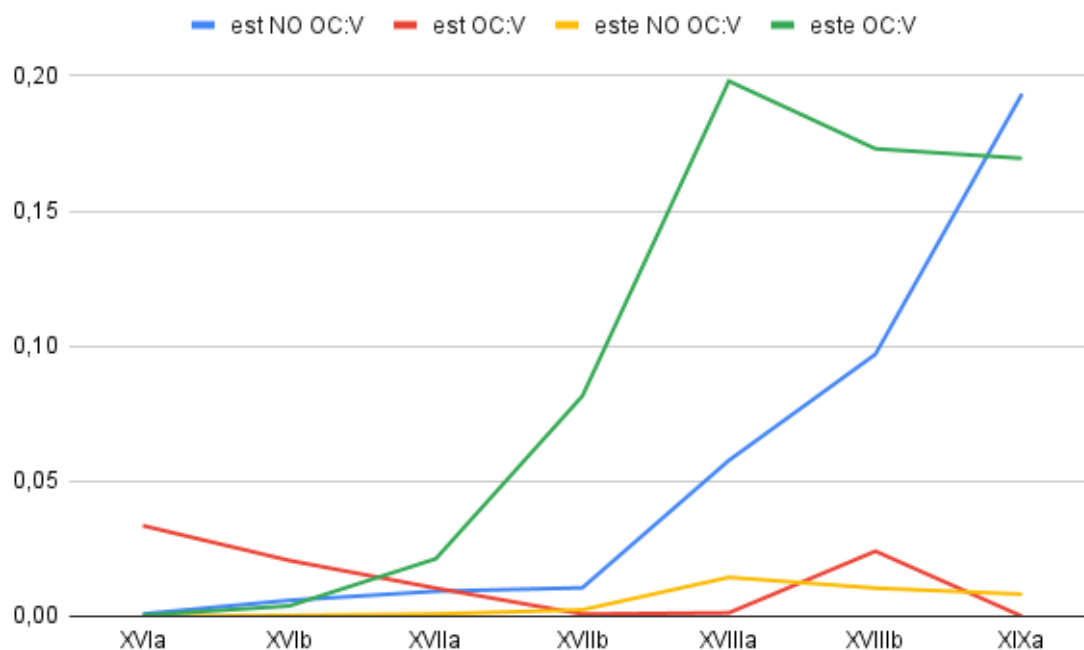
En resum, si contraposem els resultats dels determinants de primer grau dels textos valencians enfront dels d'altres dialectes, quines diferències crucials hi trobem? La preferència més evident del valencià pels no reforçat, encara que *aquest* té un ús considerable en el valencià del segle XVI; per exemple, la repetida fórmula (y) *aquest (mateix) dia* del *Dietari de Pere Joan Porcar (I)* suposa més de la meitat dels casos de *aquest* en valencià (53,1%):

- (168) Confiem ab ell, que yamay é vist, ni é oÿt, que a les necessitats nos falte, ans bé ens val y ayuda en tot y per tot. Y *aquest mateix dia*, a les quatre hores, portaren los de la guarda a un bandoler, dit Jaume Català, de les montañes a la Torre (*Dietari de Pere Joan Porcar-I*, XVIb, OC:V, p. 173)

Així també, podem posar de relleu la preferència del valencià per *este*, enfront de la baixa freqüència en textos no valencians, que opten per *est*, el qual augmenta possiblement per motius estilístics a partir del segle XVIII.

Gràfic 36. Evolució dels demostratius determinants singulars de primer grau reforçats en textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V)

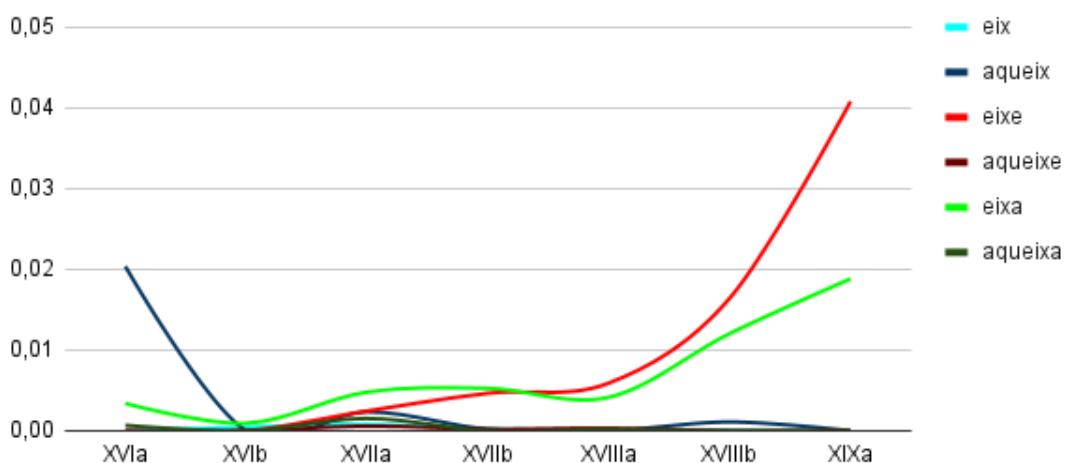
Gràfic 37. Evolució dels demostratius determinants singulars de primer grau no reforçats en textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V)

18.2.2. Els determinants de segon grau

Seguint l'esquema de la secció anterior, presentarem seguidament els gràfics dels determinants demostratius de segon grau en textos valencians; primer, amb les formes del singular i, després, amb les del plural.

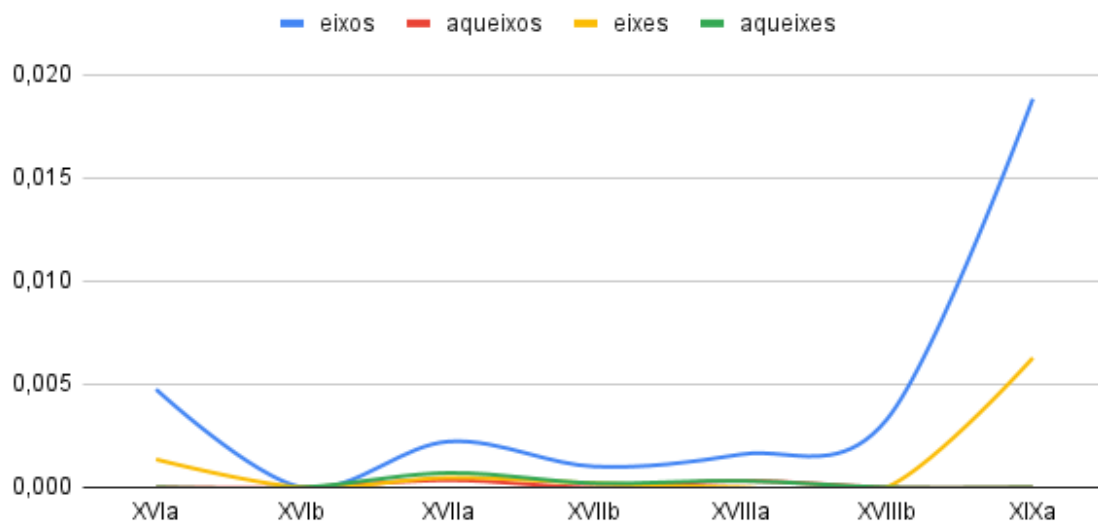
Determinants singulars de segon grau en valencià

Color clar no reforçats, color fosc reforçats

Gràfic 38. Evolució dels demostratius determinants singulars de segon grau en textos valencians

Determinants plurals de segon grau en valencià

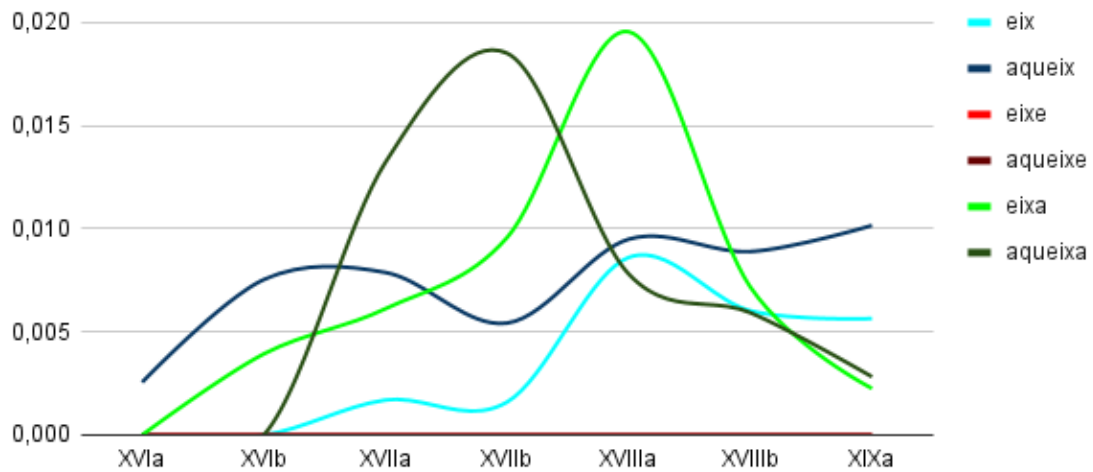
Gràfic 39. Evolució dels demostratius determinants plurals de segon grau en textos valencians

En els textos valencians tornem a obtenir els resultats esperats: un ús majoritari de les formes no reforçades, així com un ús mínim del monosil·làbic *eix*, de nou, a favor de la forma paragògica (*eixe*). Com succeïa amb el primer grau, es pot percebre també en el segon grau el canvi de *aqueix* a *eixe* en el pas del segle XVI al XVII.

A continuació, compararem aquests resultats amb els dels textos dels altres dialectes, que, com veurem, difereixen de les dades obtingudes dels determinants de primer grau en textos no valencians. De nou, mostrarem l'evolució dels determinants demostratius, en aquesta ocasió de segon grau, a partir dels següents gràfics. Presentarem, primer, les formes singulars i, després, les formes plurals.

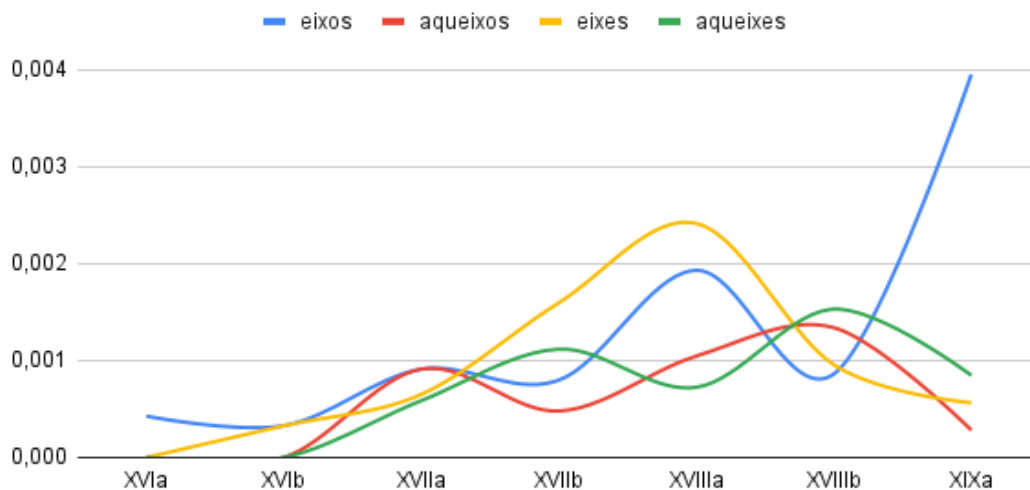
Determinants singulars de segon grau en textos no valencians

Color clar no reforçats, color fosc reforçats

Gràfic 40. Evolució dels demostratius determinants singulars de segon grau en textos valencians

Determinants plurals de segon grau en textos no valencians

Gràfic 41. Evolució dels demostratius determinants plurals de segon grau en textos valencians

A diferència del que ocorre amb els resultats dels determinants de primer grau, en els textos no valencians *aqueix* es manté amb més freqüència que el monosíl·lab *eix* i la forma paragògica *eixe* no té cap ocurrència. Quant al femení singular, no hi ha una preferència clara entre el reforçat i no reforçat. De fet, en els mateixos textos trobem apareixen formes reforçades i no reforçades:

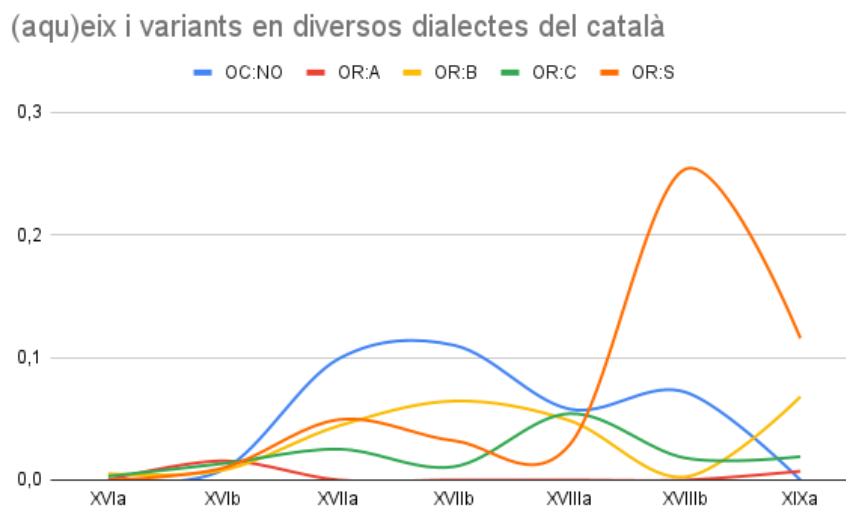
- (169) a. y que així mateix judique que ha de costar molt més que menos, y que **eixa** és la veritat per lo jurament té prestat (*Transcripció d'un document de Castellots*, XVIIb, OC:NO, p. 379).
- b. però que ell testis no pot dir quant, ni quant no, y que **aqueixa** és veritat per lo jurament té prestat. (*Transcripció d'un document de Castellots*, XVIIb, OC:NO, p. 384)
- (170) y encara que la torra fos molt gran y tingués moltes filades, todas s'an de treura ab **aquexa** horde, sols la planta de la clau és tan solament ab lo sintell 8. [...] Després, tant an el llit devall com an el llit demunt com an els caps, s'à de fer ab la serca de la m, qui és del matex punt de aquella de la e, y ab **exa** horde s'an de picar todas las pedras (*L'art de picapedrer de Josep Gelabert*, XVIIb, OR:B, p. 307).
- (171) a. que càygan en pena de tres lliuras y la xarxi perduda. **Exa** és la voluntat dels sobradits patrons de bolitx, dia y any sustdit (*Llibre de ordinacions de pesqueria de la vila de Cadaqués (II)*, XVIIIa, OR:C, p. 152).
- b. «y lo dia del Àngel y lo disapte del dia de pasqüetas. **Aquexa** és la voluntat del consell, dia y any susdit (*Llibre de ordinacions de pesqueria de la vila de Cadaqués (II)*, XVIIIa, OR:C, p. 153).
- (172) a. aparexent-me que·l tenia escrit en mon cor ab lletras de or. Durà alguns dias **exa** representació, tenint y sentint interior y exteriorment gran alegria (*Rahó de l'esperit*, XVIIIa, OR:C, p. 29).
- b. y pensant també jo merexia aquell lloch per las mias culpas. Estant ab **aquexa** representació y concideració, me semblà que m'i veyà dins (*Rahó de l'esperit*, XVIIIa, OR:C, p. 30).

Finalment, pel que fa a l'augment de masculí plural no reforçat *eixos* a la primera meitat del segle XIX, és fruit de 12 casos, entre els quals n'hi ha 7 que provenen del text *Calaix de Sastre*. És probable que Rafael d'Amat i de Cortada fera servir el segon grau per influència de castellà, ja que emprà en tres ocasions la forma *esos*. Exposem un dels casos de *esos* en (174). Com hem apuntat anteriorment, també podria ser causa de la influència dels postulats de la gramàtica tradicional, que partien d'una divisió ternària i amb preferència pels no reforçats (vg. capítol 3).

- (173) Ha eixit altre bando d'est Sr. Governador interino don Rafel Velarde, qual és havent eixit ahir tarda i nit per *esos* carrers de Barcelona i passeigs diferents persones d'un i altre sexo disfressades ab màscara o careta (*Baró de Maldà - Calaix de Sastre (1815-1816)*, XIXa, OR:C, p. 15)

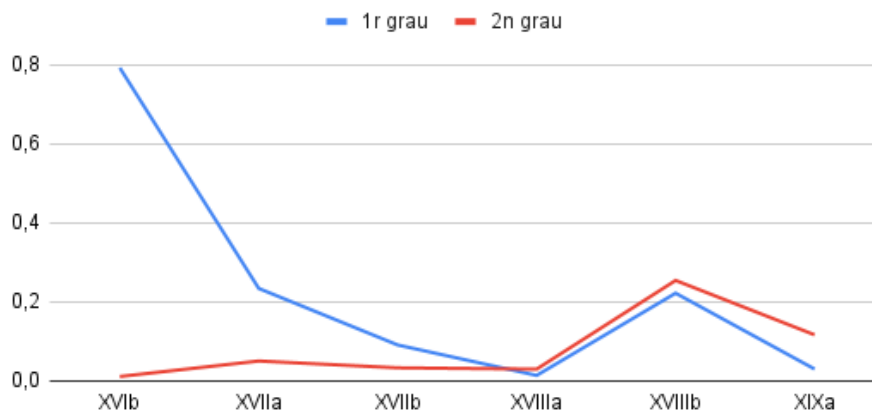
A banda del territori valencià i ribagorçà, cal tindre en compte que hi ha dialectes on fan servir les formes provinents de (ECCU) IPSE > (*aqu*)*eix* (i variants), malgrat que es confonguen o hagen desplaçat les formes de primer grau (Colomina, 2008). En aquests casos concrets, doncs, no hi hauria un ús estilístic.

Un cas seria el del català septentrional, en què actualment hi ha mescla dels dos paradigmes: *aquest/aquei*, *aquesta/aqueixa*, *aqueixos*, *aqueixes* (Veny, 1982: 65). En els següent gràfics mostrem la freqüència d'ús de les formes (*aqu*)*eix* i variants en dialectes no valencians i podem percebre a la segona meitat del segle XVIII un gran augment en el septentrional, on el segon grau arriba a tindre major freqüència que el primer.

Gràfic 42. Evolució dels demostratius determinants de segon grau en textos no valencians: nord-occidental (OC:NO), alguerès (OR:A), balear (OR:B), central (OR:C) i septentrional (OR:S)

Primer i segon grau del català septentrional

Gràfic 43. Evolució dels demostratius determinants de primer i segon grau en textos del català septentrional

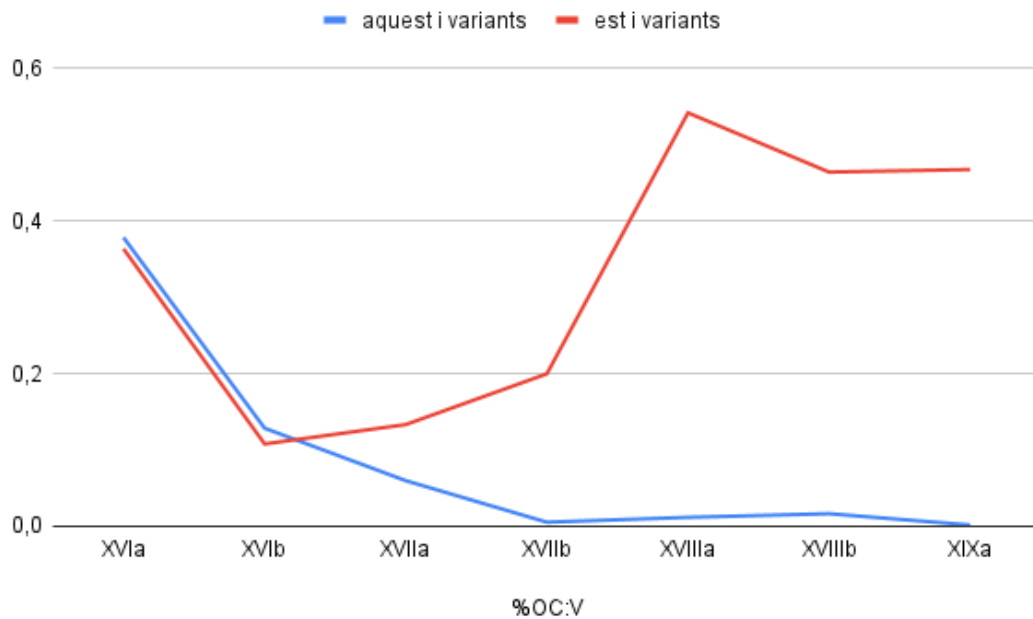
Per un altre costat, a diferència de les dades del català septentrional, el segon grau en alguerès a penes es veu representat, encara que en *Els parlars catalans* de Veny (1982: 112-113) s'exposa que en alguerès les formes *aquest* i *aqueix* (i variants) siguin intercanviables. En acabant, quant al nord-occidental, balear i català central (també a les obres provinents de Tarragona) mantenen els demostratius que expressaven segon grau però amb una freqüència molt baixa.

Per tal de poder visualitzar el contrast entre la freqüència del segon grau en textos valencians *versus* textos no valencians, es pot observar a l'annex 4 un gràfic ampliat que mostra la relativa continuïtat de l'ús del segon grau en valencià i l'impuls de les formes no reforçades paragògiques a partir el segle XVIII en els textos valencians. Enfront d'això, hi ha l'ús menys freqüent del segon grau en la resta de dialectes, però mínimament mantingut, sobretot amb les formes reforçades (*aqueix* i variants).

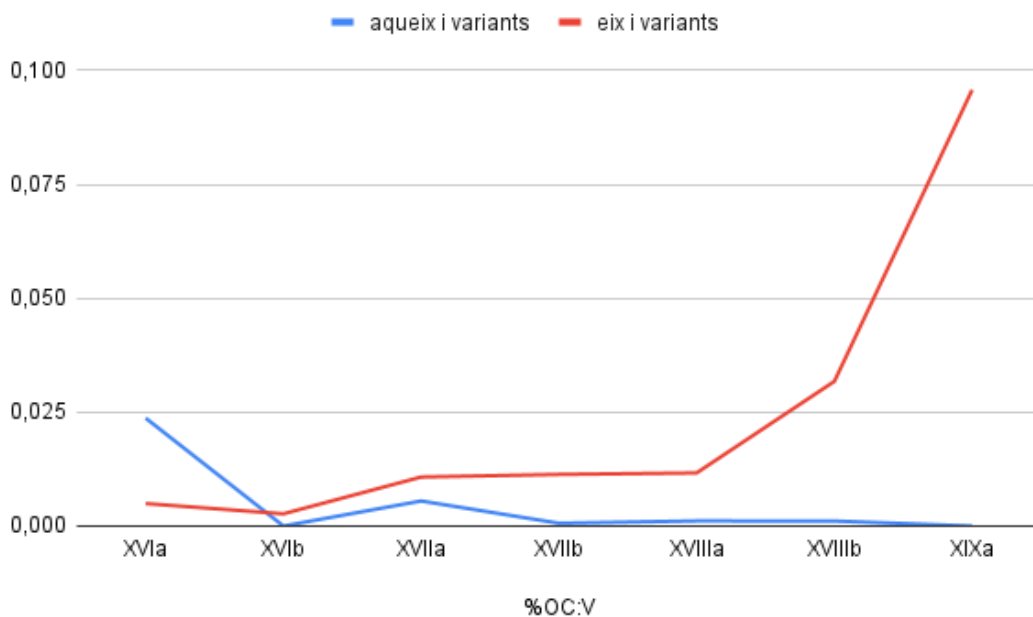
18.2.3. Les diferents evolucions dels determinants demostratius de primer i segon grau

Per tal de comprovar més clarament l'evolució de les formes reforçades i no reforçades de primer i de segon grau, en aquesta secció il·lustrarem les diferents tendències evolutives en conjunt: *aquest* (i variants), *aqueix* (i variants), *est* (i variants) i *eix* (i variants) en textos valencians enfront de textos de la resta dialectal.

D'una banda, hem observat que els textos valencians mostren una tendència evolutiva que aposta per la variant no reforçada. Ho podem comprovar en els dos gràfics següents:

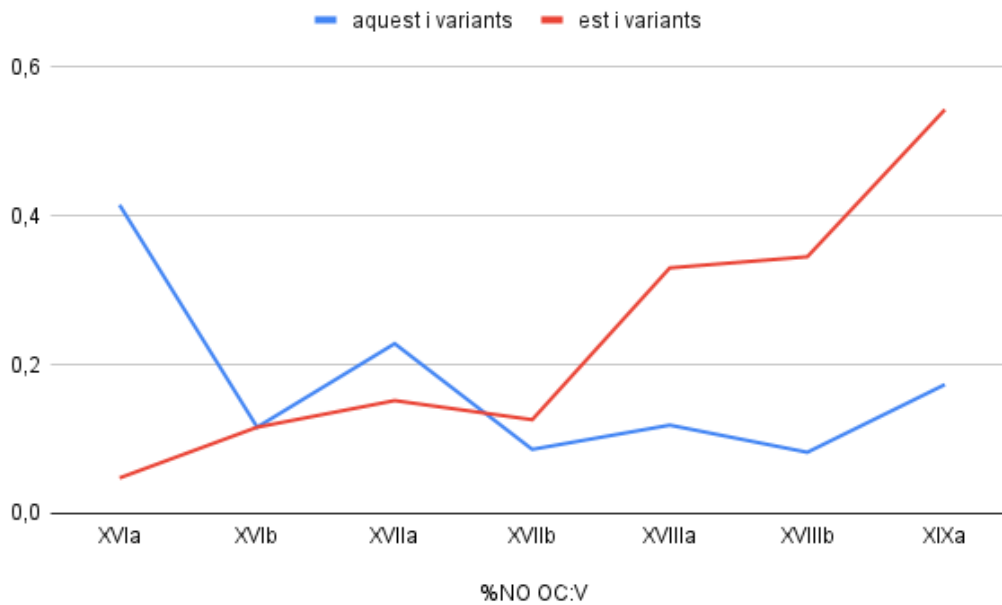

Gràfic 44. Evolució dels demostratius determinants reforçats i no reforçats de primer grau en textos valencians

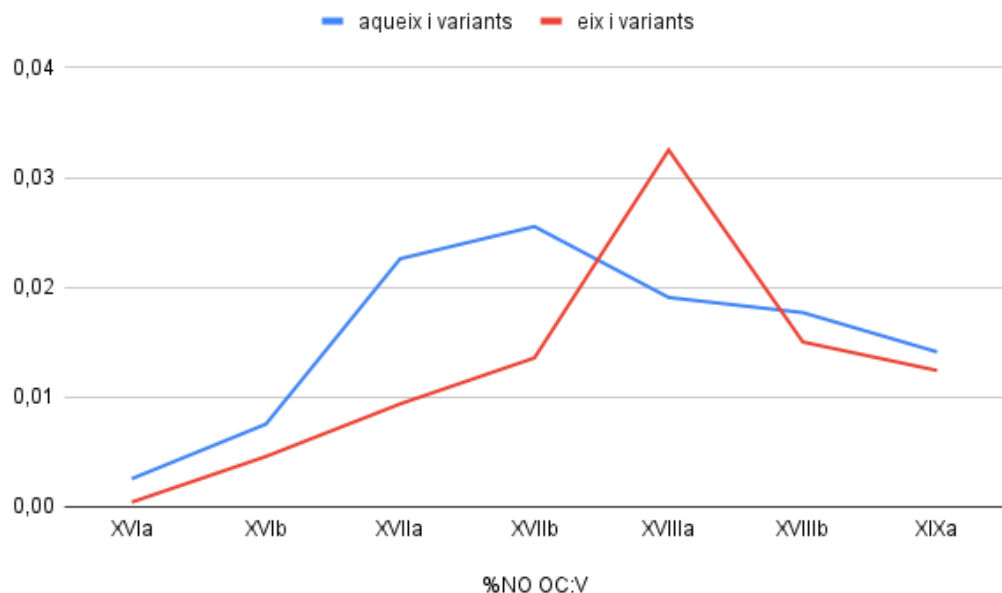
Gràfic 45. Evolució dels demostratius determinants reforçats i no reforçats de segon grau en textos valencians

En canvi, els textos no valencians manifesten una discrepància entre primer i segon grau. En el cas dels reforçats enfront no reforçats del primer grau, a partir del segle XVIII s'observa l'impuls *est* (i variants) en detriment de *aquest* (i variants), tal com es pot considerar en el gràfic 46.

Gràfic 46. Evolució dels demostratius determinants reforçats i no reforçats de primer grau en textos no valencians

Per contra, el segon grau en textos no valencians manté *aqueix* (i variants) amb una freqüència més elevada i, en menor grau, opta per *eix* (i variants). Així doncs, si exceptuem els casos del català septentrional, aquesta desavinença podria indicar que fora del valencià la preferència estilística pels no reforçats afectaria més aviat el primer grau i no tant el segon.

Gràfic 47. Evolució dels demostratius determinants reforçats i no reforçats de segon grau en textos no valencians

Pensem que l'extensió del no reforçat tenia raons estilístiques, encara que afecte més plenament els determinants de primer grau i no tant el segon grau. Hem de tindre en compte que els determinants de segon grau anirien caient en desuetud a causa de la reducció general d'un sistema ternari a un de binari. Per això, els determinants de segon grau no mostren la mateixa tendència evolutiva que el primer grau, tampoc en qüestions estilístiques.

Hem realitzat diversos tests khi quadrat per tal de comprovar si hi ha correlació entre les formes reforçades i no reforçades, primer, en textos valencians i, després, no valencians. Els resultats de *aquest* (i variants)¹⁵² enfront de *est* (i variants) en textos valencians cada 50 anys des del segle XVI fins a la primera meitat del XIX mostra vinculació ($\chi^2 = 2771,05 > 16,81$; gl = 6; $p < 10 \cdot 10^{-3}$) amb una magnitud alta (V de Cramer = 0,53). Respecte del segon grau, *aqueix* (i variants) vs. *eix* (i variants), hem hagut de separar els resultats per segles (XVI, XVII i XVIII, concretament) arran de la baixa freqüència que n'hi ha especialment de la forma reforçada en textos valencians. El resultat també presenta vinculació ($\chi^2 = 120,28 > 5,99$; gl = 2; $p < 50 \cdot 10^{-3}$) i, de nou, amb magnitud alta (V de Cramer = 0,55).

Si comparem aquestes dades amb les dels textos de la resta de dialectes, comprovarem que, si hi ha vinculació, la magnitud serà menor. Pel que fa al primer grau, *aquest* (i variants) vs. *est* (i variants), en textos no valencians cada 50 anys des del segle XVI fins a la primera meitat del XIX, trobem correlació ($\chi^2 = 2645,89 > 12,59$; gl = 6; $p < 50 \cdot 10^{-3}$) però amb magnitud mitjana (V de Cramer = 0,41). I, quant al segon grau, *aqueix* (i variants) vs. *eix* (i variants),¹⁵³ en textos no valencians cada 50 anys des del segle XVI fins a la primera meitat del XIX, també trobem relació ($\chi^2 = 143,44 > 16,81$; gl = 6; $p < 10 \cdot 10^{-3}$) i amb una magnitud encara menor (V de Cramer = 0,28).

Per tant, i com ja indicaven els gràfics, els textos valencians mostren tant en el primer com el segon grau la preferència de la forma no reforçada enfront de la reforçada, la qual a penes presenta freqüència ús més enllà del segle XVIII. Per aquesta raó, en els textos valencians resulta una magnitud alta, perquè al llarg de l'edat moderna s'escullen les formes no reforçades per davant de les reforçades.

¹⁵² Com que de determinants reforçats de primer grau només s'obté a la primera meitat del segle XIX una forma *aquesta*, hem ampliat a 5 i hem reduït el percentatge de la probabilitat a l'1%.

¹⁵³ Només hi ha una ocurrencia de determinant no reforçat de segon grau a la primera meitat del segle XVI en textos no valencians (específicament, un cas de *eixos* al català central); per això, hem ampliat a 5 i hem reduït el percentatge de la probabilitat a l'1%.

En canvi, en els textos no valencians, tant en el gràfic com en els resultats del khi quadrat es mostra preferència per les formes no reforçades, encara que en menor mesura que en els textos valencians. Aquests resultats contradiuen una opinió molt generalitzada recollida, per exemple, en la *Guia d'Usos Lingüístics* (GUL, 2002: 121) segons la qual hi ha predomini de les formes reforçades enfront les no reforçades. Tot i això, sí que és cert que «[l]es formes simples han estat abandonades en la major part del territori lingüístic, tot i que encara es troben en textos d'autors catalans del segle XIX» (GUL, 2002: 121).

En tot cas, repetim que, al nostre parer, aquests resultats fan palés que en els textos no valencians hi havia una preferència estilística pels no reforçats, que és evident en el primer grau, però no tant en el segon. Els determinants de segon grau presenten correlació en l'evolució de les formes reforçades i no reforçades, però la magnitud és baixa perquè no hi ha una clara preferència per unes formes o unes altres al llarg de l'edat moderna i, per això, la seua evolució no està tan correlacionada amb la forma escollida.

Pensem que la preferència estilística afecta especialment el primer grau (*est, esta...*) perquè les formes del grau intermedi estaven en retrocés. En altres paraules, no hi ha una preferència estilística evident en els determinants no reforçats de segon grau (ex. *eix*), perquè de manera general es reduïa l'ús del segon grau, tant de reforçats com de no reforçats. Per tant, la preferència estilística afectaria sobretot als demostratius que tenien un major àmbit d'ús (és a dir, els de primer grau) i a penes afectaria els demostratius en procés de desaparició (els de segon grau).

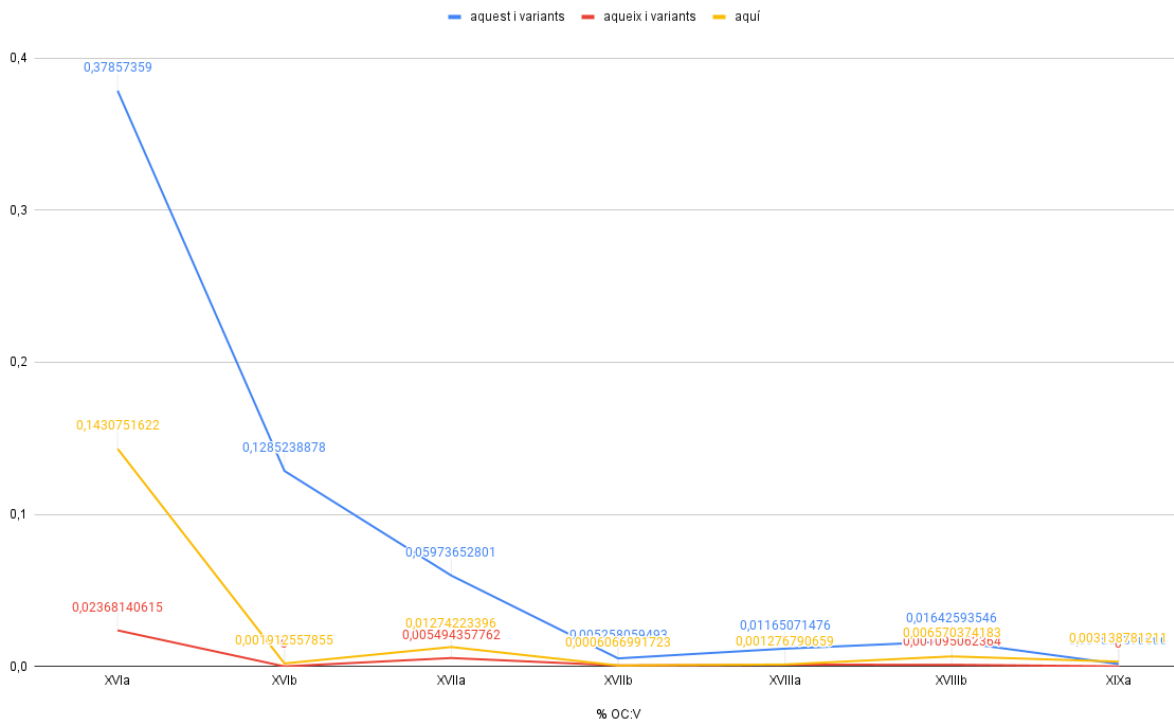
A més, els dialectes que arriben a consolidar aquestes formes, com el cas del català septentrional, empra reforçades, com ara *aqueix* (com a primer grau). Per això, els resultats del corpus no reflecteixen una clara tendència envers l'ús d'unes o altres formes i, per això, la magnitud de la correlació que indica la V de Cramer és més baixa.

18.3. L'estigmatització de *aqu-* (< ECCU) en valencià

Una de les causes més importants de la bifurcació dialectal dels demostratius valencians prové de l'estigmatització de l'element *aqu-* en valencià (Casanova, 1993: 176). Tenint en compte això, volem comprovar si el corpus utilitzat mostra vinculació en les tendències evolutives de l'adverbi *aquí* i dels determinants reforçats *aquest*, *aqueix* i les seues respectives variants. Recordem que, a diferència del primer i segon

grau, en el tercer grau, *aquell*, el reforç *aqu-* esdevé necessari per a no confondre'l amb el pronom fort *ell*, per això no s'inclou en aquesta anàlisi.

Si ens centrem ara en les ocurrencies del corpus de l'edat moderna, comprovem que esdevé un canvi dràstic relacionat amb les formes amb *aqu-* entre els resultats dels textos valencians i dels textos no valencians. Mentre que en textos valencians al llarg del segle XVI i XVII decauen les formes amb *aqu-*, en els altres dialectes aquestes formes es mantenen.

Gràfic 48. Evolució dels demostratius reforçats i de l'adverbi *aquí* en textos valencians (amb el percentatge d'aparició segons el total de paraules de cada mig segle).

A l'inici de l'edat moderna, hi ha una alta freqüència de determinants de primer grau (*aquest* i variants) i de l'adverbi *aquí*, mentre que els determinants de segon grau reforçat (*aqueix* i variants) no mostren mai una alta freqüència. Amb relació a l'adverbi *aquí*, és cert que en la segona meitat del segle XVI decauen el nombre de tots els adverbis demostratius per raons textuais; però, així i tot, no torna a mostrar un gran nombre de casos al llarg de l'època moderna en els textos valencians del nostre corpus. Per la seua banda, els reforçats de primer grau (*aquest* i variants) tenen un descens més escalonat i van reduint la seua freqüència fins a la segona meitat del segle XVII.

A fi de comprovar si els descensos d'aquestes formes amb *aqu-* estan correlacionats, també hem realitzat el test khi quadrat. Hem reunit tots els resultats dels

determinants reforçats (*aquest*, *aqueix* i variants) i de l'adverbi *aquí* en textos valencians cada 50 anys des del segle XVI fins a la primera meitat del XIX¹⁵⁴ i les seues evolucions presenten vinculació ($\chi^2 = 125,87 > 16,81$; gl = 6; $p < 10 \cdot 10^{-3}$), però amb magnitud baixa (V de Cramer = 0,21).

Aquests resultats indiquen que la tendència en descens dels determinants reforçats i de *aquí* estaria correlacionada, però no en gran mesura. Ens ha resultat sorprenent aquest resultat perquè esperàvem que l'estigmatització de les formes amb *aqu-*, a més d'estar vinculada, tinguera una magnitud més alta, ja que es tracta d'un canvi important en el biaix dialectal que emprén el sistema demostratiu valencià.

En un treball anterior, presentat al XXIXe Congrés Internacional de Linguistique et de Philologie Romanes (Josep Ribera i Pau Martín, 2019, Copenhague), les dades del Corpus Informatitzat del Català Antic (CICA) indicaven que les ocurrencies de *aquí* i del masculí singular reforçat *aqueix* cada 50 anys des de la segona meitat del segle XIII fins a la segona meitat del segle XVI (1252-1600) tenien correlació i amb una magnitud mitjana.¹⁵⁵

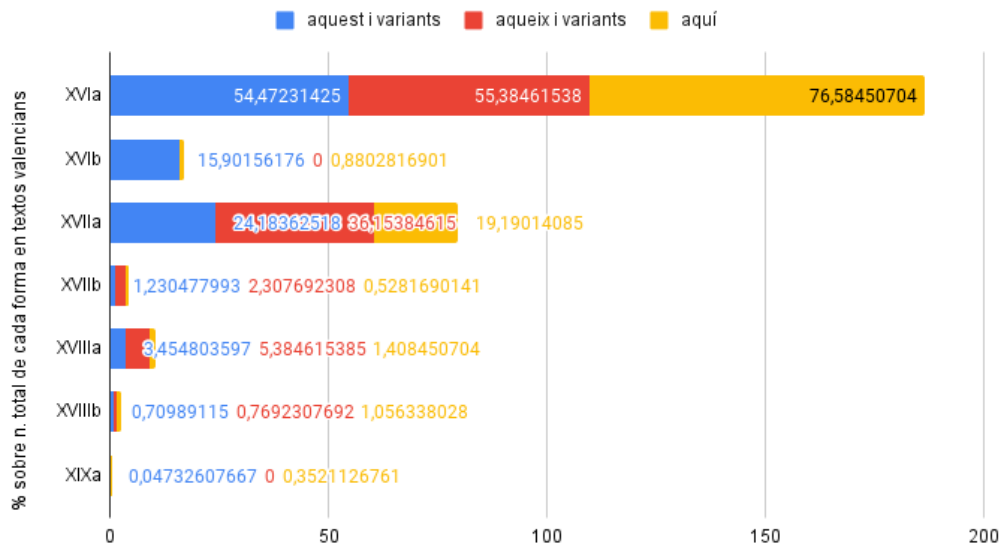
Això faria entendre que, en certa manera, l'evolució de les formes amb *aqu-* durant l'edat mitjana, que mostraven certa estabilitat, tenen major correlació que la seua evolució en descens durant l'edat moderna. Això indicaria que la decadència de les formes amb *aqu-* durant l'edat moderna en valencià, tot i estar vinculades, tenen una evolució més autònoma del que mostren en el corpus medieval. És possible que el descens prematur de *aquí* (i dels adverbis demostratius en general) en la segona meitat del segle XVI pugui ser el motiu de la baixada de la magnitud.

De fet, en el següent gràfic podem veure que en la primera part del segle XVII, *aquí* té certa vitalitat. Hem exposat el percentatge d'aparició de cada forma demostrativa amb *aqu-*, no d'acord amb el nombre total de paraules de cada mig segle, sinó d'acord amb el nombre total de casos de cada forma en textos valencians. Podem comprovar com es reparteix la quantitat de casos d'una mateixa forma (*aquest* i variants; *aqueix* i variants i *aquí*) cada 50 anys.

¹⁵⁴ Com que *aquí* obté només 3 ocurrencies en els textos valencians de la segona meitat del segle XVII hem ampliat a 5 i hem reduït el percentatge de la probabilitat a l'1%.

¹⁵⁵ Els resultats concrets eren els següents: $\chi^2 = 1154,31 > 40,14$; gl = 6; $p < 50 \cdot 10^{-7}$, amb magnitud mitjana, V de Cramer = 0,39.

Demostratius amb aqu- d'acord amb les ocurrences de cada forma demostrativa

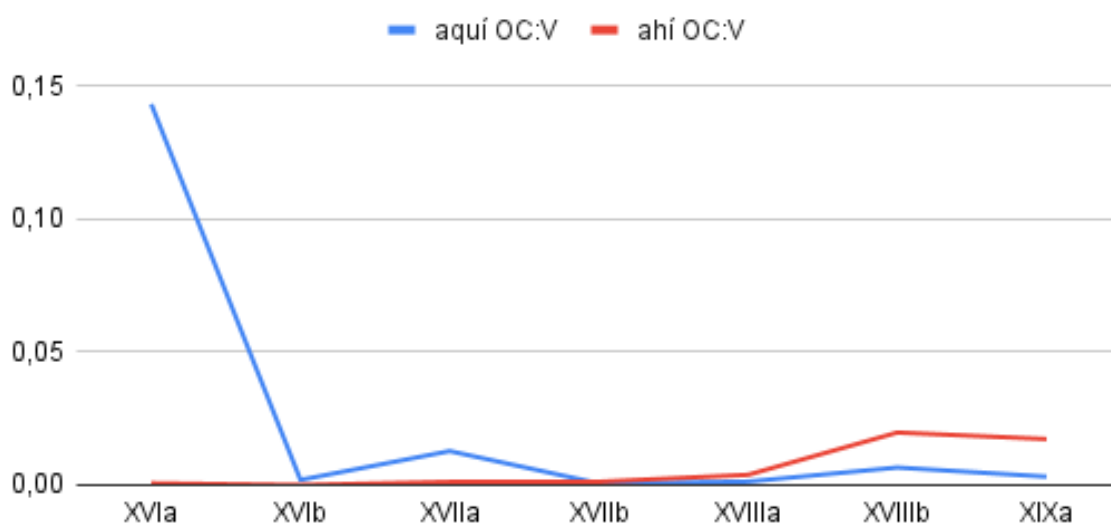
Gràfic 49. Percentatge d'aparició de cada demostratiu reforçat i de l'adverbi *aquí* d'acord amb el seu propi nombre total d'ocurrences en textos valencians

En tot cas, *aquí* a penes torna a tindre un gran nombre d'ocurrences. En certes zones del nord i del sud valencià *aquí* acabarà desplaçant *ací* com a primer grau (vg. § 16.1.1), però en aquest corpus a penes es reflecteix. A més, la freqüència de *aquest* (i variants) mostra major resistència i no decau decisivament fins a la segona meitat del segle XVII. Per aquesta raó l'evolució en descens dels determinants demostratius reforçats en valencià i de l'adverbi *aquí* no evoluciona al mateix ritme, encara que sí que tinga lloc en moments pròxims.

Al voltant de la freqüència dels determinants reforçats enfront de l'adverbi *aquí*, també ens ha sorprès que fora l'adverbi *aquí* la forma que presentara el primer descens, atés que esperàvem que primer caigueren en desuetud els determinants a causa de la pressió de les formes llatines, com *ISTE* > *est* (vg. capítol 3), o també de les castellanès, a més de l'estigma que tenien les formes reforçades en castellà (vg. § 9.1.1).

És cert, però, que l'adverbi *aquí* és una forma que presenta inestabilitat, ja que ni el català general ni el valencià mantindrà aquesta forma com a grau intermedi. Pensem que és possible que a causa de l'influx del castellà, en què s'empra la forma *aquí* com a primer grau, poguera haver ocasionat confusió a l'hora d'emprar aquest adverbi. És possible que arran d'aquesta inestabilitat *aquí* siga la primera forma amb *aqu-* que descendeix en valencià.

En definitiva, en els textos valencians del corpus, podem observar com les formes amb *aqu-* (*aquí* i *aquest*, *aqueix* i variants) són substituïdes, per un costat, per l'adverbi *ahí* i, per un altre, pel no reforçat *est*, *eix* i variants. A partir de la segona meitat del segle XVII *ahí* ja té més freqüència que *aquí*, però és tan lleu que no es pot apreciar en el gràfic. Concretament, en els textos de la segona meitat del segle XVII, *aquí* obté 3 ocurrències, amb una freqüència relativa de 0,000607%, mentre que *ahí* en té 6, amb una freqüència relativa 0,001213%.

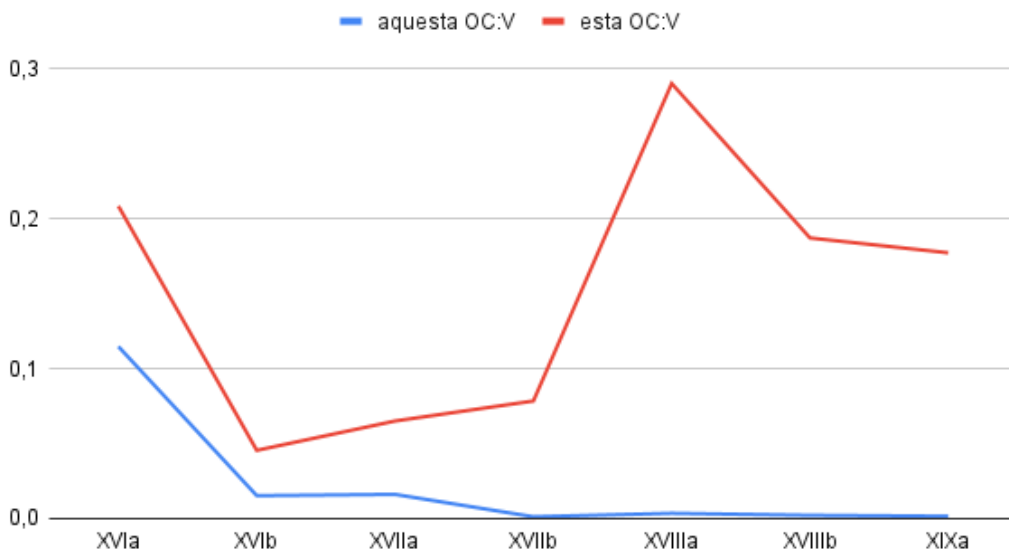

Gràfic 50. Evolució dels adverbis demostratius aquí i ahí en textos valencians

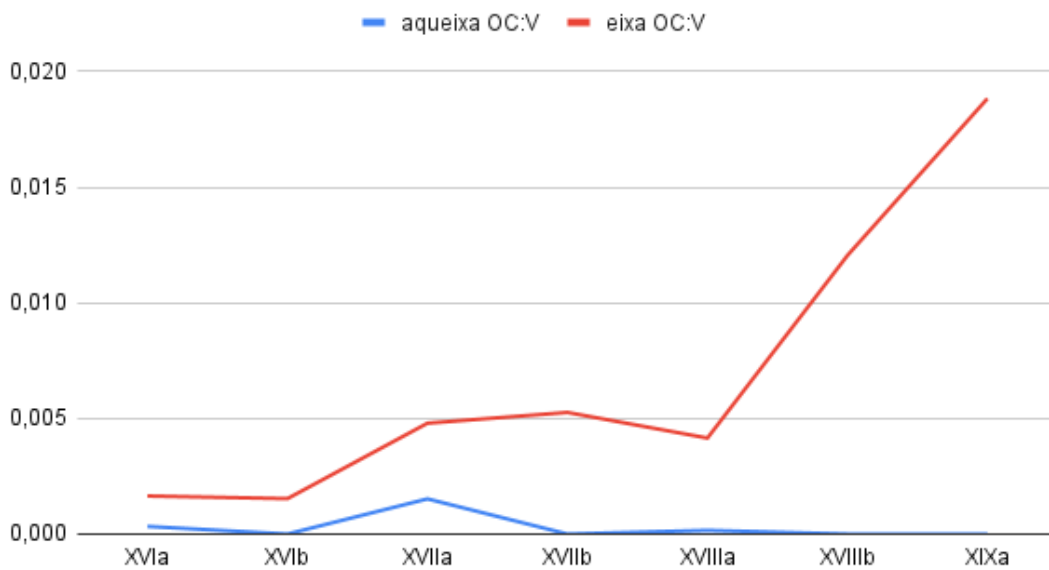
Hem de tindre en compte que la funció del grau intermedi dels adverbis en ocasions assumida tant pel primer grau *ací* com pel tercer grau *allí/allà*, cosa que podria retardar l'increment de *ahí* al llarg de l'època moderna. Al cap i a la fi, l'adverbi de segon grau, si no s'empra sobretot en textos epistolars (com el bon nombre d'ocurrències que tenim a la primera meitat del segle XVI), a penes s'utilitza en construccions gramaticalitzades (vg. § 19.2.1)

En canvi, el cas dels determinants és diferent. A diferència dels adverbis, en què incrementa la freqüència d'una forma preferent (*ahí*) enfront d'una altra no preferent (*aquí*), en els determinants es mostra preferència per variants d'una mateixa forma, reforçada per *aqu-* (< ECCU) o no reforçada (ex. *aquesta* o *esta*). Fins i tot, arribem a registrar en textos valencians variants reforçades de les formes paragògiques (*aqueste* i *aqueixe*), perquè no eren determinants diferents, sinó variants d'un mateix determinant (*este* i *eixe*).

Així també, la freqüència de cada variant està també condicionada pel seu gènere i del nombre. Posem com a exemple el masculí i femení singular del primer i segon grau: des del segle XVI, les formes femenines no reforçades (*esta*, *eixa*) ja mostren major freqüència que no les reforçades (*aquesta*, *aqueixa*) i durant la seua evolució a través dels textos valencians la forma no reforçada va en augment, distanciant-se de les reforçades, que descendeixen en freqüència. Podem constatar-ho a través dels següents gràfics:

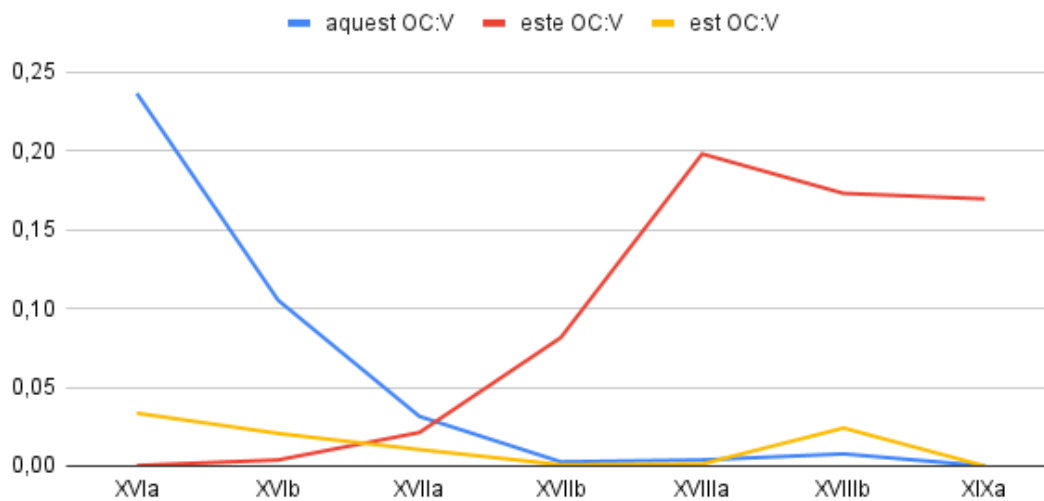
Gràfic 51. Evolució del demostratiu determinant femení reforçat i no reforçat de primer grau en textos valencians

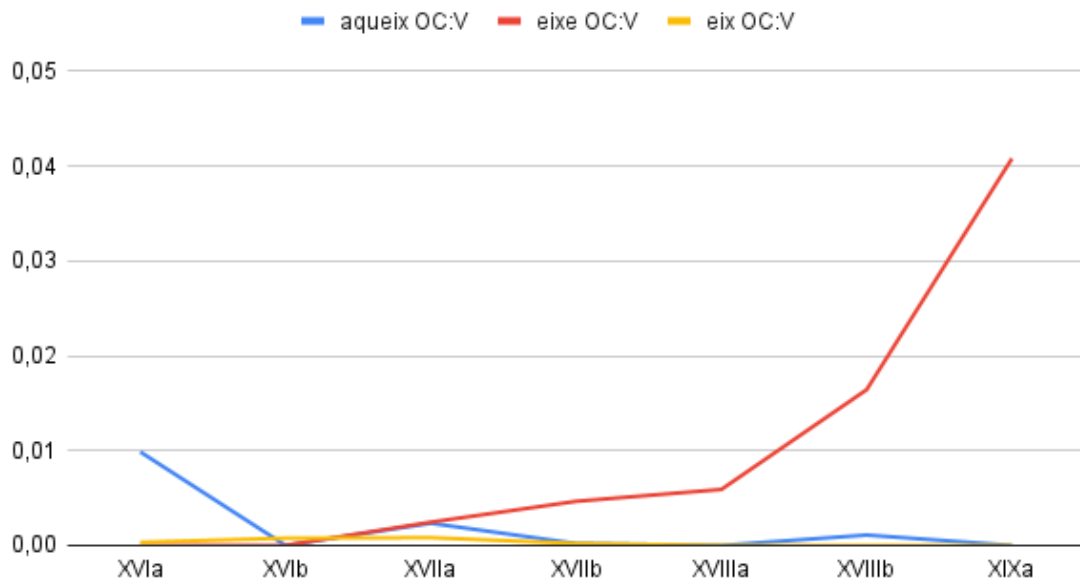
Gràfic 52. Evolució del demostratiu determinant femení reforçat i no reforçat de segon grau en textos valencians

En canvi, pel que fa al masculí singular, en la primera meitat del segle XVI, hi ha un nombre considerable d'ocurrències de formes reforçades, és a dir, *aquest* i *aqueix*. En canvi, a penes registrem les formes no reforçades monosil·làbiques *est* i *eix*. Ara bé, en els textos valencians dels següents segles es potencia la forma no reforçada paragògica, *este* i *eixe*, que acabarà triomfant en valencià.

Les primeres formes paragògiques que registrem són els 9 casos de *este* de la segona meitat del segle XVI i els 21 casos de *eixe* de la primera meitat del segle XVII. No serà fins a la segona meitat del segle XVII que *este* i *eixe* superaran numèricament les formes reforçades *aquest* i *aqueix*, respectivament.

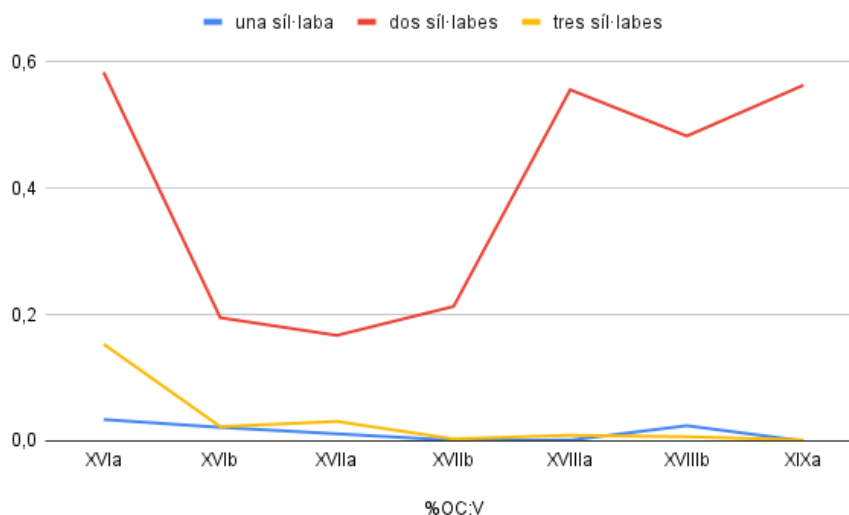

Gràfic 53. Evolució del demostratiu determinant masculí reforçat i no reforçat (sense paragoge, est, i paragògic, este) de primer grau en textos valencians

Gràfic 54. Evolució del demostratiu determinant masculí reforçat i no reforçat (sense paragoge, *eix*, i paragògic, *eixe*) de segon grau en textos valencians

Per què mentre les formes no reforçades del femení singular eren preferibles ja des del segle XVI, la del masculí singular no superen les reforçades fins a la segona meitat del segle XVII? La resposta, al nostre parer, està relacionada amb el cos fònic de cada demostratiu i, més específicament amb el nombre de síl·labes de les formes demostratives, ja que els bisíl·labs es feien servir preferiblement abans que els monosíl·labs o, sobretot, trisíl·labs. Per això, fins que no s'assenta el masculí singular paragògic bisíl·lab *este* i *eixe*, eren preferibles les formes reforçades també *aquest* i *aqueix*, les quals tenien l'element estigmatitzat *aqu-* però eren bisíl·labes a diferència dels monosíl·labs *est* i *eix*.

Gràfic 55. Evolució dels demostratius determinants monosíl·labs, bisíl·labs i trisíl·labs en textos valencians

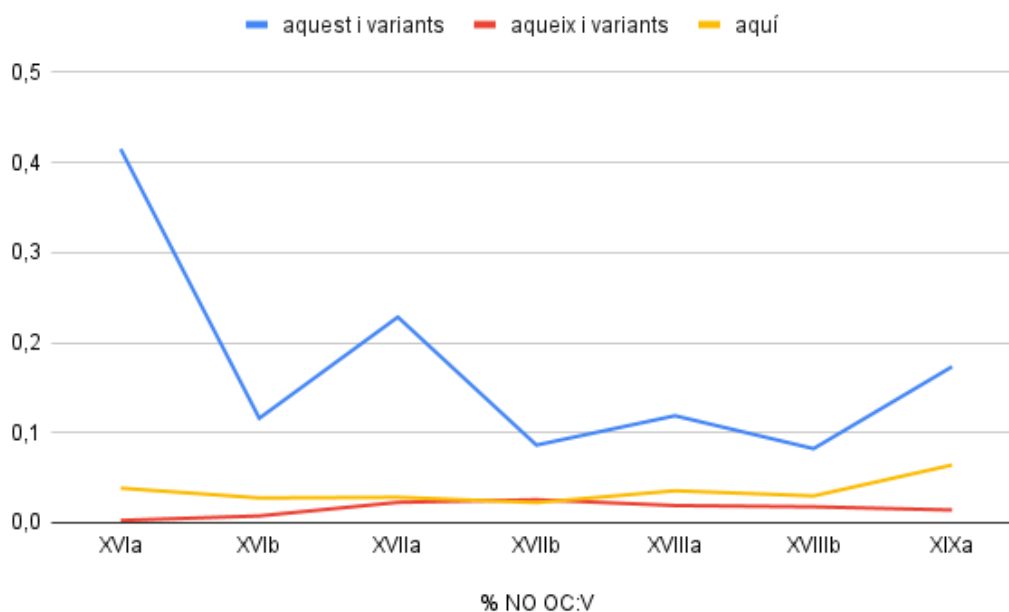
Com comentàvem en § 10.2.2, a causa de la seua freqüència d'ús, els determinants demostratius es poden veure sotmesos a una erosió formal, cosa que afecta sobretot les formes monosíl·làbiques. Aquesta tendència pot ser contrarestada per mitjà de reforços fònics, com ara la paragoge, l'addició de la qual comporta, per consegüent, que el demostratiu esdevinga bisíl·lab.

A fi de corroborar la preferència per les formes bisíl·labes, hem fet la prova khi quadrat en els textos valencians, contraposant els demostratius monosíl·labs (com *est*), bisíl·labs (com *aquest* o *esta*) i trisíl·labs (com *aquesta*), i hem extret els resultats de cada 50 anys des del segle XVI fins al segle XVIII¹⁵⁶ i, efectivament, hi ha correlació ($\chi^2 = 1065,16 > 26,22$; $gl = 10$; $p < 50 \cdot 10^{-3}$) amb una magnitud mitjana (V de Cramer = 0,23; $gl = 2$). En conseqüència, hi ha preferència per les formes bisíl·labes en els textos valencians.

18.3.1. Entre les formes reforçades i no reforçades en textos no valencians

A diferència dels textos valencians, els altres dialectes mostren les formes amb *aqu-* amb certa estabilitat al llarg del corpus: mentre que els determinants de primer grau presenten una freqüència alta al llarg de l'època moderna, els determinants de segon grau no mostren un gran ús, però es manté estable, així com l'adverbi *aquí*.

¹⁵⁶ No hem tingut en compte la primera part del segle XIX perquè en els textos valencians, a pesar que els bisíl·labs obtenen 259 ocurrences, n'hi ha 0 de monosíl·labs i només 1 de trisíl·labs (una forma *aquesta*).

Gràfic 56. Evolució dels demostratius determinants reforçats i de l'adverbi aquí en textos no valencians

Si tornem a realitzar el test khi quadrat entre els determinants reforçats (*aquest*, *aqueix* i variants) i l'adverbi *aquí* en textos no valencians, dividint els resultats cada 50 anys des del segle XVI fins a la primera meitat del segle XIX, també hi apareix vinculació ($\chi^2 = 574,47 > 12,59$; $gl = 6$; $p < 50 \cdot 10^{-3}$) però amb magnitud baixa (V de Cramer = 0,21).

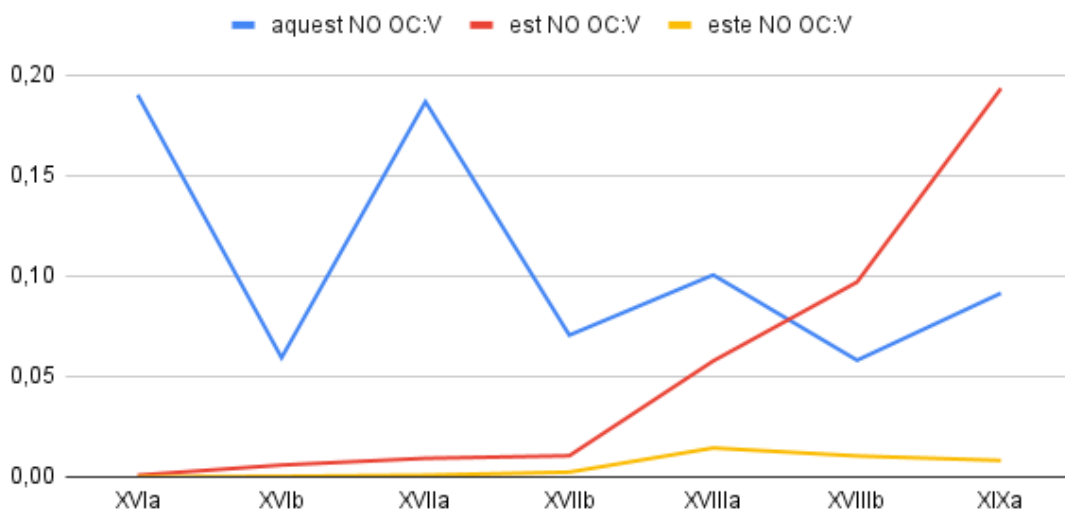
Si recordem aquesta mateixa prova en els textos valencians, la magnitud de la correlació entre determinants reforçats i *aquí* era semblant. Per tant, tenen una magnitud de correlació semblant, d'una banda, l'evolució en decadència de *aquí*, *aquest*, *aqueix* i les variants en valencià i, d'una altra, l'evolució estable d'aquestes mateixes formes en els textos no valencians.

En aquest cas, no ens sorprén que els demostratius amb *aqu-* mostren una correlació de magnitud baixa, perquè no hi ha estigmatització d'aquestes formes en textos no valencians. D'un costat, el català general mantindrà la forma *aquí*, encara que amb canvis per l'ampliació del seu àmbit cap al primer grau. D'un altre costat, en el català general triomfarà la forma reforçada, a pesar de la preferència estilística del final de l'època moderna per les formes no reforçades. Respecte del segon grau, va caure en desuetud arran de la reducció de tres a dos graus en català general.

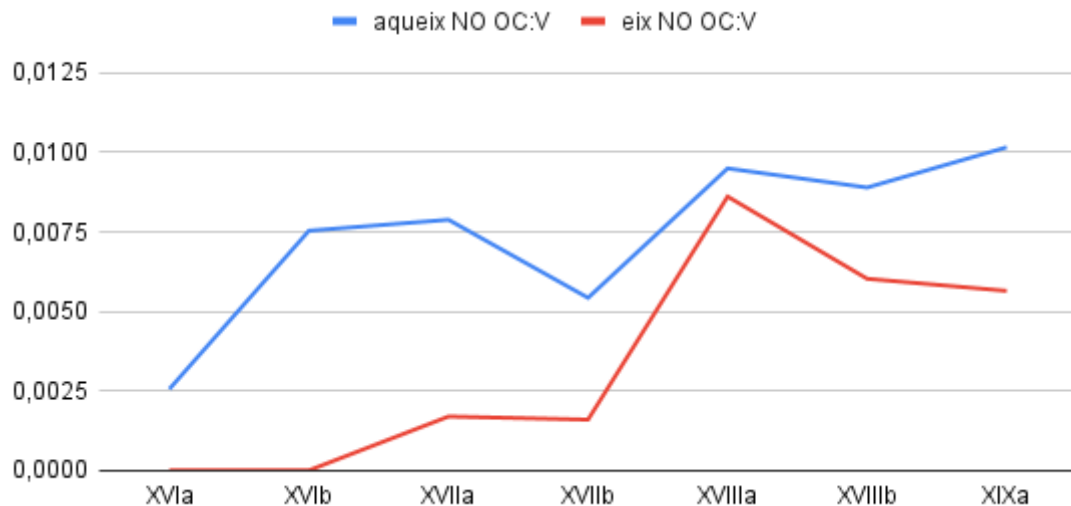
Així doncs, tal com ja hem explicat en apartats anteriors (§ 18.2), els textos no valencians d'aquest corpus no sempre reflecteixen el desplaçament de les formes no reforçades a favor de les reforçades. Recordem que, pel que fa al primer grau, a partir del segle XVII augmenten amb escreix les formes no reforçades i, quant al segon grau, es mostra vacil·lant la preferència entre unes formes o altres. Hem postulat en diverses ocasions que aquests resultats tan diversos entre primer i segon grau apuntarien cap a un ús estilístic de les formes no reforçades.

Ara bé, què ocorre particularment en els textos no valencians amb el determinant masculí singular? Com ja hem vist (vg. § 18), els dialectes no valencians poden manifestar confusió entre masculí i femení singular quan prenen la paragoge *-e* (*este*, *aqueste*), a causa de la neutralització d'àtones pròpia dels parlars orientals (*este* - *esta* [estə]) o, també, potser per la incomoditat que comporta el tancament de la *-a* final a [-ε] en el nord-occidental (*este* [este] - *esta* [estε]).

Aquesta situació afecta la variant amb paragoge: en els textos no valencians *este* masculí a penes té freqüència i *eixe* directament no té cap ocurrència. Es pot comprovar a través dels gràfics que deixem a continuació.

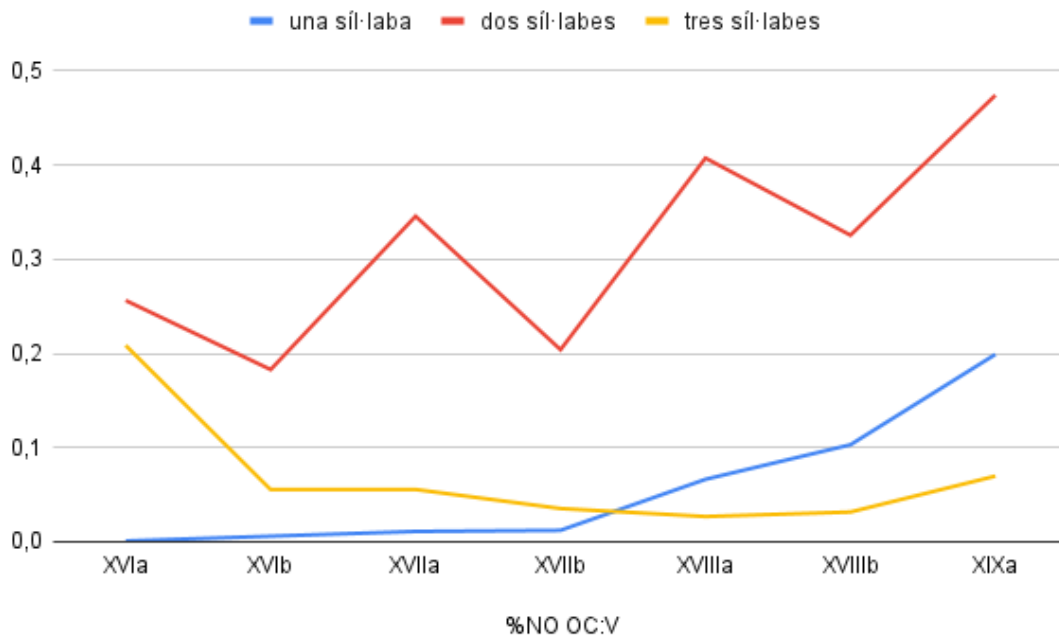
Gràfic 57. Evolució del demostratiu determinant masculí reforçat i no reforçat de primer grau en textos no valencians

Gràfic 58. Evolució del demostratiu determinant masculí reforçat i no reforçat de segon grau en textos no valencians

Repetim el test khi quadrat per a mesurar si hi ha una preferència o correlació en la quantitat de síl·labes dels demostratius en textos no valencians: tornem a contraposar els demostratius monosíl·labs, bisíl·labs i trisíl·labs i extraem els resultats de cada 50 anys des del segle XVI fins a la primera meitat del segle XIX.¹⁵⁷ També hi trobem vinculació ($\chi^2 = 3301,19 > 26,22$; $gl = 12$; $p < 10 \cdot 10^{-3}$) també de magnitud mitjana (V de Cramer = 0,27; $gl = 2$). En el següent gràfic podem constatar de nou la superioritat dels demostratius bisíl·labs enfront dels monosíl·labs i trisíl·labs. A diferència dels textos valencians, és interessant que la resta de dialectes presenta un augment dels demostratius monosíl·labs a partir del segle XVIII, especialment causada per la preferència estilística de la forma de primer grau *est* (vg. gràfic 57).

¹⁵⁷ Com que només hi ha 2 casos de determinants demostratius monosil·làbics en la primera meitat del segle XVI, concretament dos casos de *est*, hem ampliat a 5 i hem reduït el percentatge de la probabilitat a l'1%.

Gràfic 59. Evolució dels demostratius determinants monosíl·labs, bisíl·labs i trisíl·labs en textos no valencians

En efecte, si revisem l'evolució del masculí singular no reforçat *est* i *eix* enfront del reforçat *aquest* i *aqueix* (gràfics 57 i 58) en textos no valencians comprovem que hi ha certa discordança entre les tendències evolutives de cada grau, a diferència dels casos valencians en què funcionen d'una manera similar. Malgrat que els monosíl·labs *est* i *eix* tenen major freqüència en els textos no valencians que en els valencians, la forma *eix* no arriba a superar en freqüència a *aqueix*, mentre que *est* només mostra un increment molt elevat respecte d'*aquest* a la primera meitat del segle XIX (685 casos de *est*, amb una freqüència relativa de 0,286204% enfront de 324 casos de *aquest*, fr. rel. 0,091450%).

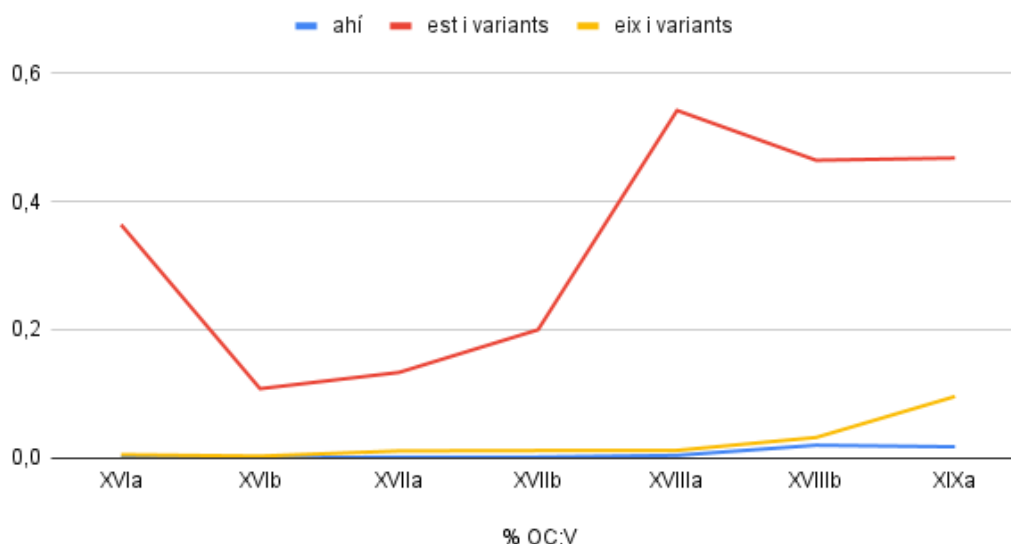
Insistim en el fet que aquesta seria una prova que l'ús estilístic que afavoriria els no reforçats i que afecta plenament el primer grau, i no tant el segon (que aniria en retrocés per la reducció de sistema ternari a binari). En resum, la tendència dels textos no valencians a l'ús dels no reforçats, que creix entre el segle XVIII i XIX, potencia també l'ús de monosíl·labs. Aquesta dada ens fa pensar que es tractaria de l'influx de la gramàtica tradicional, que recomana les formes no reforçades més properes al llatí (vg. capítol 3), i no directament per la pressió del castellà, encara que és patent que n'hi havia també, com mostren nombrosos castellanismes observats (p. ex. *esto* o *aquesto*).

En qualsevol cas, si l'ús dels no reforçats haguera estat únicament per influència de la llengua veïna, podem imaginar que als textos s'empraria encara més habitualment formes castellanes (p. ex. *eso*) i tampoc no hi hauria una freqüència relativament baixa del segon grau, ja que el castellà manté aquest grau intermedi, mentre que el català general el perdrà progressivament.

18.3.2. L'adverbi *ahí* i les formes no reforçades en valencià

Com que han estat considerats castellanismes i es desenvolupen alhora que decauen les formes *aqu-*, hem revisat l'evolució de *ahí* i les formes no reforçades en valencià. És possible que la seua semblança al castellà poguera produir que hi haguera un creixement paral·lel entre *ahí* i els determinants no reforçats.

Al nostre parer, malgrat que és possible que la pressió del castellà haguera pogut influir, hem vist que els determinants no reforçats es feien servir en tot el català arran de la preferència pel bisíl·lab i que, quan s'estableix la variant paragògica amb *-e* (*este*, *eixe*) per al masculí singular, s'afermen els no reforçats, així com el grau intermedi. Per la seua banda, *ahí* sí que sembla una forma manllevada del castellà, ja que també l'evolució de la seua freqüència s'assembla a la que expliquen Company i Espinosa (2014: 181-182) en el castellà.

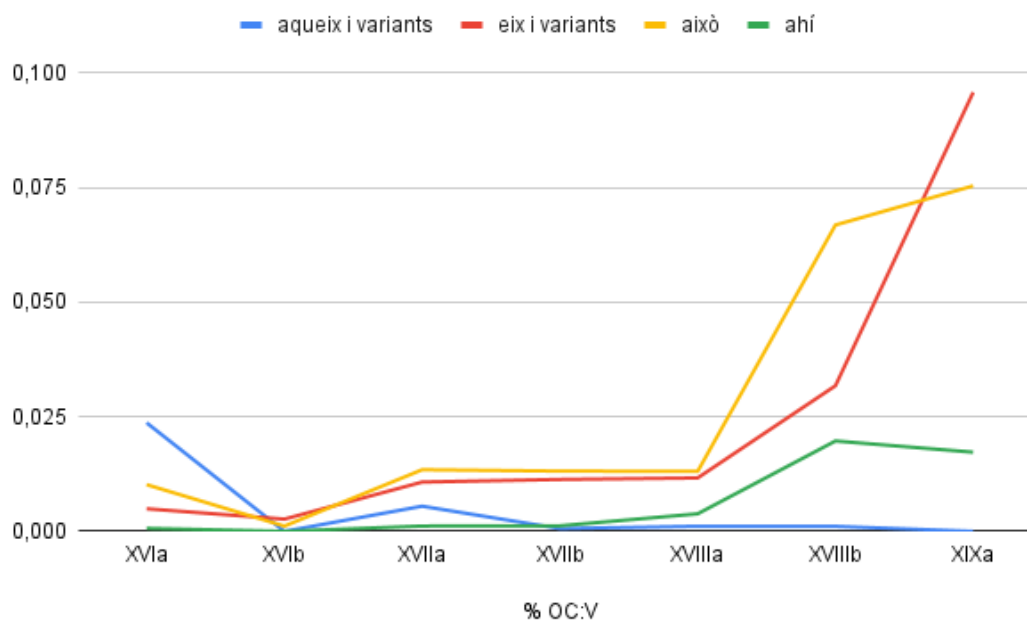
Gràfic 60. Evolució dels demostratius determinants no reforçats i l'adverbi *ahí* en textos valencians

Per tal de comprovar si hi ha correlació entre les evolucions de *est* (i variants), *eix* (i variants) i *ahí* en textos valencians, hem aplicat el test khi quadrat amb els resultats de

cada 50 anys des del segle XVII¹⁵⁸ fins a la primera meitat del segle XIX i, a pesar d'haver-hi correlació ($\chi^2 = 55,90 > 9,49$; $gl = 4$; $p < 50 \cdot 10^{-3}$), la magnitud és massa baixa per a confirmar-la (V de Cramer = 0,09). En conseqüència, aquestes dades assenyalen que cada forma tindria una tendència evolutiva relativament independent i que, en cas d'haver-se pres aquestes formes del castellà, s'adopten en moments diferents i responen a motivacions diferents.

18.4. Les formes del grau intermedi: ahí, això i (aqu)eix i variants

També hem volgut comprovar si el test khi quadrat mostra vinculació entre l'evolució de les formes de segon grau que s'establiran en valencià, és a dir, l'adverbi *ahí*, el pronom neutre *això* i els determinants del segon grau. El següent gràfic mostra l'augment especialment a partir de la segona meitat del segle XVIII de totes les formes en textos valencians, a excepció dels reforçats. Per consegüent, és possible que siga al final de l'edat moderna quan es fa ja palés l'assentament del grau intermedi en valencià.

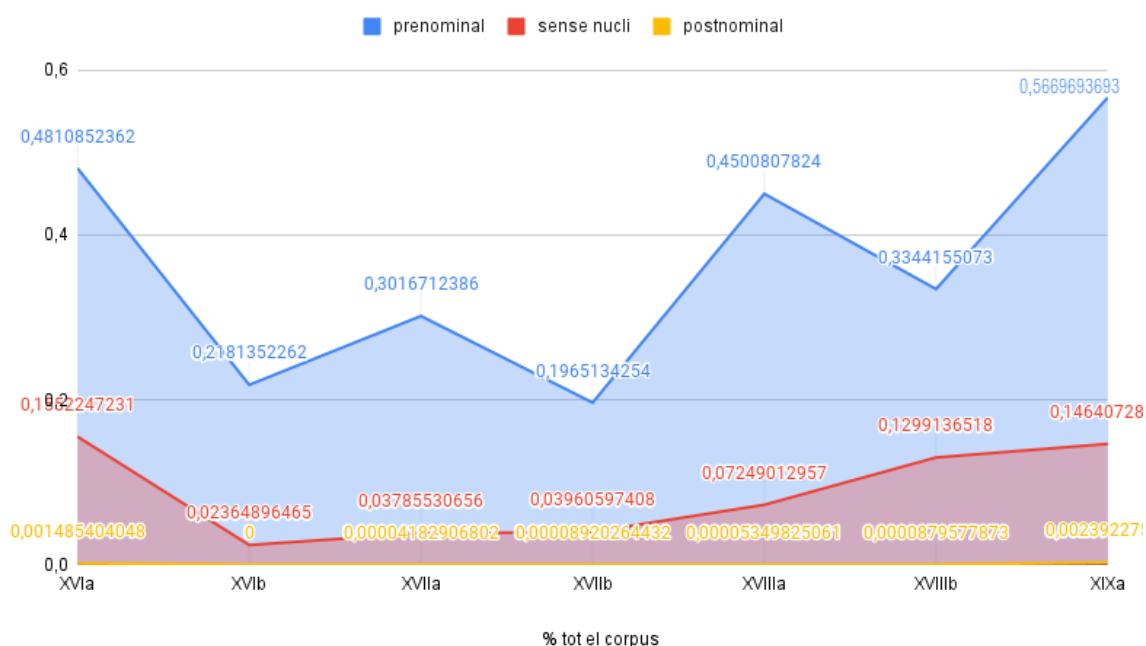
Gràfic 61. Evolució dels demostratius de segon grau en textos valencians

¹⁵⁸ No hem inclòs el segle XVI per la baixa freqüència de *ahí*, que només obté dos casos en la primera meitat del segle XVI.

També, hem reunit les dades per segles (XVI, XVII i XVIII)¹⁵⁹ i hem realitzat la prova khi quadrat, la qual indica que hi ha relació entre *ahí*, *això* i *eix* i variants en textos valencians ($\chi^2 = 20 > 13,28$; $gl = 4$; $p < 10 \cdot 10^{-3}$) però amb una magnitud baixa (V de Cramer = 0,12; $gl = 2$). Per tant, encara que hi haja alguns casos d'augment en la freqüència a la segona meitat del segle XVIII, a penes podem relacionar-los, per la qual cosa l'establiment de formes de grau intermedi al llarg dels textos valencians es duria a terme de manera relativament independent.

18.5. La posició del determinant

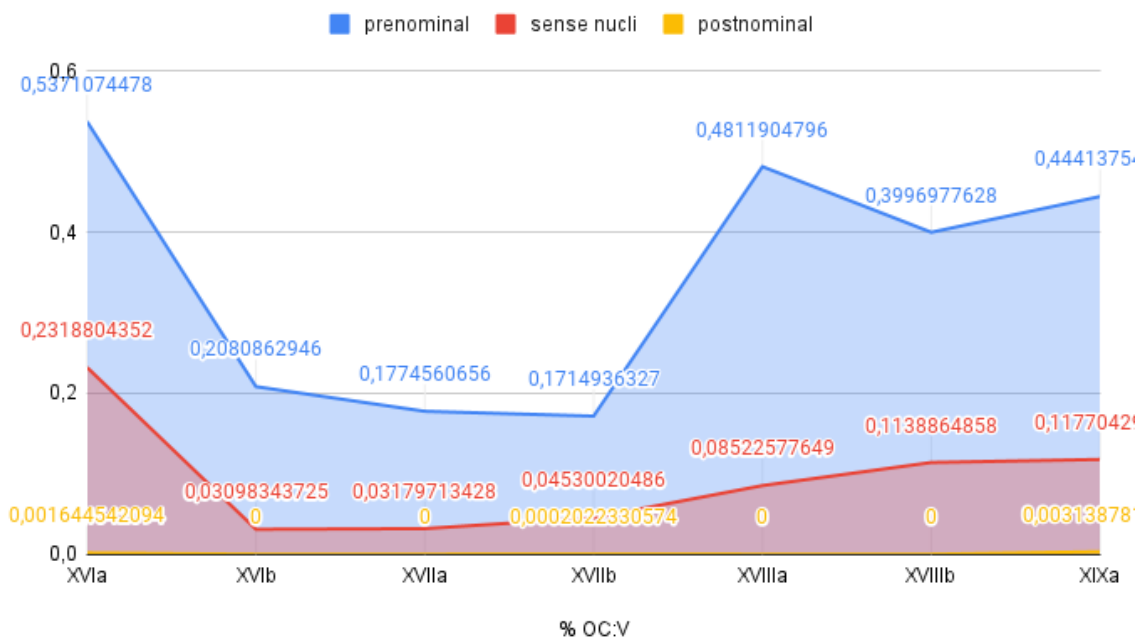
Després d'haver analitzat les formes dels demostratius, ens centrarem ara en un aspecte de la sintaxi dels determinants demostratius; concretament, ens fixarem en les posicions que poden ocupar dins del sintagma nominal i en la possibilitat que s'usen sense nucli nominal. De manera general, en tot el corpus comprovem que l'anteposició del determinant al substantiu és la posició més comuna.

Gràfic 62. Evolució de la posició dels demostratius determinants en tot el corpus

¹⁵⁹ Com que *ahí* només obté dos casos en la primera meitat del segle XVI, hem ampliat a 5 i hem reduït el percentatge de la probabilitat a l'1%.

En observar els resultats solament en els textos valencians, que exposem en el següent gràfic, ens hem adonat que especialment al segle XVI es fa servir molt més freqüentment el determinant sense nucli nominal.

Gràfic 63. Evolució de la posició dels demostratius determinants en textos valencians

Més de la meitat dels determinants sense nucli nominal en textos valencians de la primera meitat del segle XVI (concretament, 472 del total de 705 casos) prové dels *Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens*. Si examinem aquest text, veiem que la alta freqüència de determinants sense nucli nominal explícit procedeix de casos en què el nucli nominal es sobreentén o es pot recuperar, com en (175) i (176), i també perquè l'ús sense nom explícit és la manera més habitual de reprendre referents humans amb el demostratiu, com en (177) i (178).

- (174) Venerable y singular amich: Vosa letra de ·XIII· d'**aq[u]est** [mes] é rebut, ab la qual me significau ab l'ància que aquí estau de nosaltres (*Epistolaris d'Hipòlita Roís de Corella i d'Estefania de Requesens*, XVIa, OC:V, Carta 191).
- (175) Vostra senyoria m'escriu ab **esta** [carta] que m'à escrit ab altra lo seu mal, y jo no la é rebuda (*Epistolaris d'Hipòlita Roís de Corella i d'Estefania de Requesens*, XVIa, OC:V, Carta 124).

- (176) Pux la mia anada ha de ser tan presta, me fareu plaer de hentrenir **aqueix** de l'espital fins que jo sia aquí (*Epistolaris d'Hipòlita Roís de Corella i d'Estefania de Requesens*, XVIa, OC:V, Carta 202).
- (177) Ý en veritat que del cardenal, que aja glòria, restaren sent ý vin_i_un criats, que eren fills de servidós antics de la casa ý que són restats perduts, ý, sens **exos**, a quatre o sinc altres persones a qui té molta obligasió à dit de no (*Epistolaris d'Hipòlita Roís de Corella i d'Estefania de Requesens*, XVIa, OC:V, Carta 64).

En el cas de (177), actualment s'empraria, més aviat, l'article (ex. *el de l'hospital*) o en (178) el pronom fort de tercera persona (ex. *sense ells*). Hem de tindre en compte que la utilització del demostratiu en la llengua antiga era molt més àmplia que en l'actual. Un motiu era que es feia èmfasi a l'hora de precisar el referent del qual s'estava parlant (Batlle *et al.*, 2016: 519), cosa que feia emprar continuadament el demostratiu, fins al punt de fer-lo servir davant de noms propis ja esmentats, entesos i especificats:

- (178) Còpia de la carta que la magestat del rey, don Phelip tercer, emvià als estaments de València. **Aquest Felip tercer** morí dimecres, a 31 de mars 1621. (*Dietari de Pere Joan Porcar-I*, XVIb, OC:V, p. 72)
- (179) RECTOR: Tant mal habitar ey fa, entorn de **aqueix Roagó?** (*Entremès d'en Roagó Florit y na Faldó*, XVIIIa, OR:B, p. 147).
- (180) Honres fetes en **esta ciutat de Alguer** per la mort de la sereníssima reyna dona Maria Lluïsa de Orliens (*Llibre de cerimònies de l'Alguer*, XVIb, OR:A, p. 35).
- (181) pasen sempre les tropes, mes nosaltres avíem de seguir, puix altrament podé no auríem aribats may en **esta ciutat de Saragoça** ab salut, a Déu nostre senyor gràsies (*Diplomatari de la Vall d'Andorra*, XVIIIa, OC:NO, p. 77).

En canvi, actualment la utilització del demostratiu podria aportar un matís despectiu, especialment el pronom neutre (Martín Miñana, 2022: 76), excepte en aquells parlars baleàrics en què els pronoms neutres poden usar-se per a referir-se a persones al Mallorca i Menorca (DCVB, 1993: s. v. “açò”, “això”, “allò”). Aquest ús dels pronoms

neutres demostratius es pot trobar durant l'edat moderna, també en altres dialectes,¹⁶⁰ com en els següents exemples:

- (182) viu venir devés de nosaltres dits sis o set hòmens, an els quals jo digué:
“Señors, *assò* és mestre Prats de Inca, cuñat d'en Morret”, y ells digueren
“Que sia cuñat de Llocifer, que és un traydor porque va ab en Bo” (*Un fet d'armes de bandolerisme* (1664), XVIIb, OR:B, p. 125).
- (183) Aquí Silena tira las cameas a Remiro. Y se desperta, se alça y arranca del sabre y diu: REMIRO. Qui és *això* qui me desperta? És persona o és un fantasma? (*Comèdia del rei irritat*, XVIIIb, OR:S, p. 471).

18.5.1. La posposició

Si ens centrem en els demostratius postnominals, a penes obtenim 22 ocurrencies del total del corpus (quasi el 0,065% dels 33612 determinants demostratius que conté el corpus). Si comparem amb el català actual, com que es tracta d'una posició marcada, com explica la *GLC* (IEC, 2016: 604, vg. § 3.2.2), tampoc no s'empra amb una alta freqüència. De fet, així consta en un estudi sobre el demostratiu en converses col·loquials valencianes, on la forma posposada ocupa només un 10% (Martín Miñana, 2022).

Realment, casos de determinants demostratius postnominals es manifesten des de l'edat mitjana,¹⁶¹ per la qual cosa no és una construcció moderna. En el nostre corpus, ja podem trobar casos des de la primera meitat del segle XVI, com en (185) i (186).

- (184) Los actes tampoc no·ls à volgut dexar per a traslladar sinó *los furs aqueixos* té ja lo regen y crec que, com tinga los altres, se darà major presa en dar son parer (*Epistolaris d'Hipòlita Rois de Liori i d'Estefania de Requesens*, XVIa, OC:V, carta 23)

¹⁶⁰ Aquest ús dels pronoms neutres per a fer referència a persones també era present en la llengua de Sant Vicent Ferrer, com exposa Colomina (2021: 146-147) amb exemples com «Fo a la porta de la església e toqua a la porta, e lo rector dix: 'Qui és això?' Dix ell: 'Hun hom, que·m vull confessar'; e axí com lo véu: 'Haay las, ¿què és açò?' G 39».

¹⁶¹ Veiem-ne un cas del CICA: «lavors sien segellades aytals letres ab aquest mateix segell en pendent ab corda de seda segons la manera determinada. [...] Enaprés, *la corda aquesta*, en la qual lo segell penjarà de diverses colors deurà ésser, de seda, ço és, groga e vermeyla» (*Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, XIVa, p. 196).

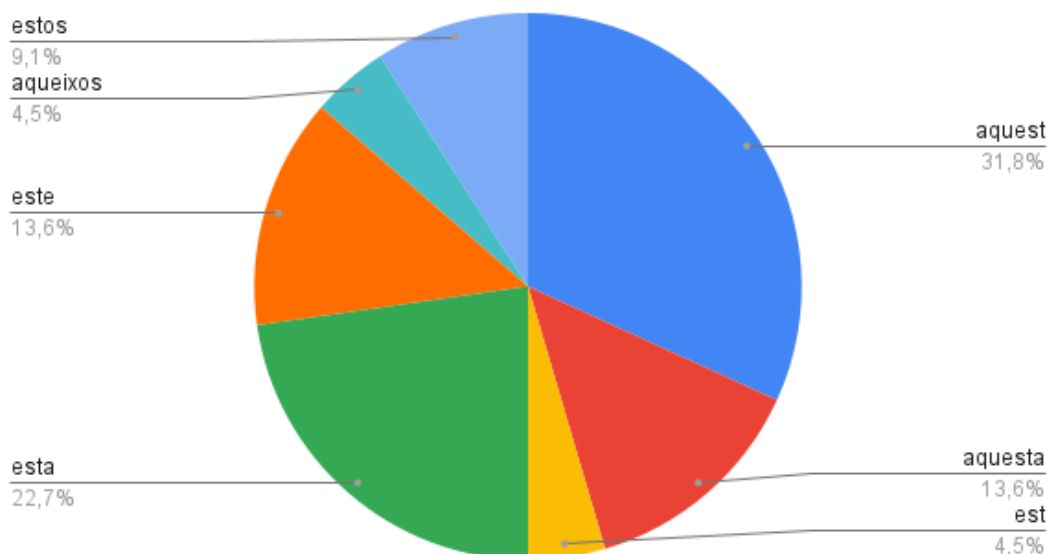
- (185) E·n **lo temps aquest** de ·CCCCXLI que regnà aquest rey se seguí gran terratrèmol (*Cròniques d'Espanya*, XVIa, OR:C, p. 194)

Cal dir que la meitat dels casos trobats segueixen l'estructura actual, és a dir, article definit + substantiu + demostratiu, com (187), (188) i (189). L'altra meitat no empren l'article, per la qual cosa la posició es duu a terme després d'una pausa, com (190) i (191), o també dins d'una fórmula exclamativa, com en (192).

- (186) y lo dia 7 marxà cap a Franse y Roma al nunci de Madrit, que lo abían tret perquè **al papa aquet** no bolia regonèxer la amada ygnosent e reyña Ysebel Segona (*Successos de Barcelona (1822-1835)*, XIXa, OR:C, p. 123)
- (187) Ha amanescut lo cel com de dia de Pasqua, és a dir serè ab **lo sol est** que l'han cobert núvols en la continuació del matí (*Baró de Maldà - Calaix de Sastre (1815-1816)*, XIXa, OR:C, p. 123)
- (188) de Luchent veden que no podia passar **lo riu aquest** de Alcoy a Xàtiva (*Primera part de la Història de València*, XVIa, OC:V, p. 69)
- (189) Y si bé, essent **matèria esta** que és estada feta ab tanta discutió y madur acort, tenint sols la mira al benefici públich y comú desta província y poblats en ella [...] (*Lletres Reials a la Ciutat de Girona*, XVIIa, OR:C, p. 1271).
- (190) les mateixes glopades de treballadors que eixen de les atarassanes, **sistema aquest** que segueix lo rumbo més proporcionat per destruir (*Baró de Maldà - Calaix de Sastre (1815-1816)*, XIXa, OR:C, p. 123)
- (191) si tenen la gran fortuna de morir en ella. O que **punt este**, fills, tan interessants! (*Sermons patriòtics en valencià durant la Guerra de la Independència*, XIXa, OC:V, p. 233)

En relació amb el tipus de demostratiu que es posposen, no trobem una preferència per reforçats o no reforçats.

Formes demostratives postnominals

Gràfic 64. Percentatge d'aparició de determinants demostratius en posició postnominal

A tall d'exemple, l'autor barceloní Rafael d'Amat i Cortada empra tres vegades les variants reforçades, com en (190), i cinc les no reforçades, com en (187). L'opció per les formes no reforçades es deu possiblement per la preferència estilística del no reforçat; però, com dèiem, no es dona preferència per la posició del determinant.

19. ELS DEMOSTRATIUS I ELS ELEMENTS QUE ELS ACOMPANYEN

19.1. Alguns complements dels demostratius

19.1.1. L'èmfasi de *mateix*

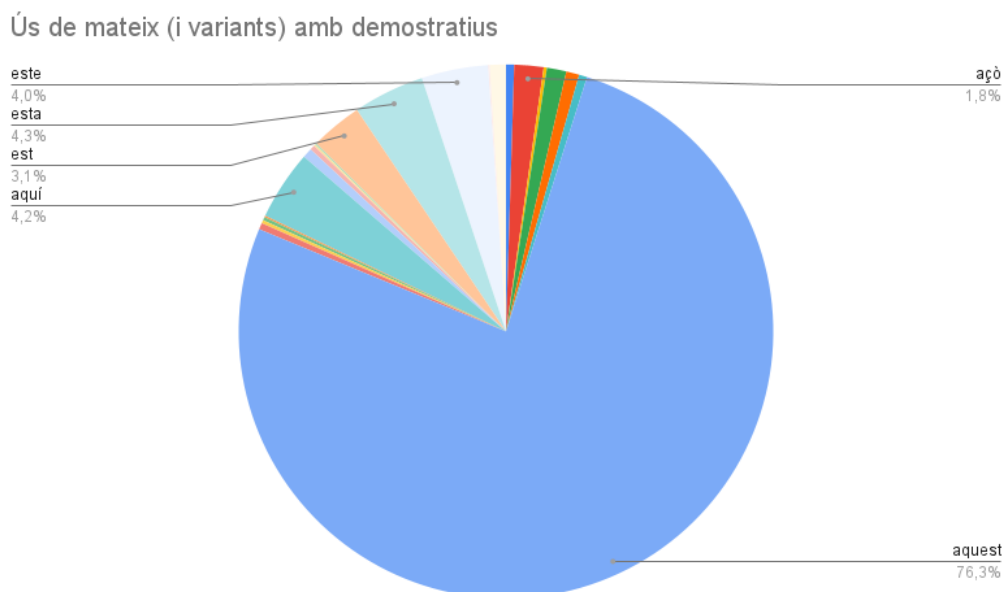
La forma *mateix* i les seues variants flexives funcionen en el corpus com a elements que atorguen èmfasi al demostratiu. A continuació, mostrem alguns exemples de les diverses categories del demostratiu català amb *mateix* (i variants flexives); concretament en combinació amb un determinant demostratiu, com en (193) i (194), amb un pronom neutre demostratiu, com en (195) i (196), i amb un adverbí demostratiu, com en (197) i (198).

(192) ans be casi tot lo Aram del qual y ha us en Cathaluña se aporta de Italia, França y altres parts. En *aquestes mateixas* mines de Aram que estan cercant

de Poblet y Mont Alegre se troba azul (Geografia de Catalunya, XVIIa, OR:C, p. 222).

- (193) y lo infelís del temps que ni *exa matexa* y curta circumstància de aguardar assí las respostas de vostra excel·lència a las cartes escrites ni a esta carta, puch donar (*La Junta General de Braços (cartes)*, XVIIIa, OR:C, p. 500).
- (194) cada hu en lo Quartó que tindrà a llur càrrech perquè se excersiten y sien plàtics y estiguen en temps de necessitat segons sa Magd. Mana, y *açò mateix* ha de fer lo Capità de los de la Vila, ab la gent d'ella (*Ordinacions de la Universitat d'Eivissa*, XVIIb, OR:B, p. 488).
- (195) HERMITÀ: Bo, bo, mil voltes bo, *això mateix* estava pensant jo, sinó que no sabia com de aqueix empeno ne eixiria (*Entremès de l'hermità de la guia*, XVIIIa, OR:C, p. 281).
- (196) com los jutjes acostumen posar penes a les vegades voluntàries, y aquelles aplicar *assí mateix* y tenint-se aquelles volent-hi procehir dit Governador degudament, estatueix y ordena que de ací avant ningun jutje mayor [...] (*Ordinacions de la Universitat d'Eivissa*, XVIIb, OR:B, p. 555).
- (197) Desembarcà en Coplliura a la matinada y, en haver dinat *aquí mateix*, partí per venir tant solament ab tres o quatre (*Diari de Jeroni Cros (1597-1638)*, XVIIa, OR:S, p. 164).

Com que *aquest* té una alta freqüència al llarg del corpus, no és estrany que *mateix* acompanye *aquest* en el corpus en 778 ocurrencies (més del 75% de tots els casos en què *mateix* acompanya un demostratiu), de les quals 716 provenen de la construcció *aquest mateix dia*, una fórmula molt emprada en els textos dietarístics.

Gràfic 65. Nombre total de demostratius a què acompanya *mateix* (i variants flexives)

Consegüentment, no hi hauria una especialització ni una preferència de l'emfàtic *mateix* pel demostratiu *aquest*, sinó que *mateix* emfasitza qualsevol demostratiu i senzillament es ritualitza *aquest mateix dia* com a fórmula pròpia dels dietaris, un tipus de text on es pren cura d'anotar i explicitar les referències en què se situa cada dada.

Tampoc no trobem cap tipus de preferència per unes formes o altres que divergisca de les dades generals. A tall d'exemple, *este mateix* quasi sol aparéixer en textos valencians (a excepció de 12 casos de 52) i *est mateix* creix sobretot al segle XVIII en el dialecte central, mentre que a penes es registra en altres dialectes: només n'hi ha dos casos del segle XVI del valencià, un segle XVII del septentrional i un altre del segle XIX del nord-occidental. Els casos més sorprenents, al nostre parer, són de *ahí mateix*, que en comptes de registrar-se en valencià, es troben en un text alguerès, (ja reproduït com a (73a) i (112a), ara en (199), i el nord-occidental, (reproduït anteriorment com a (115), ara en (200)); però, llevat d'això, s'adiu a l'ús esperat.

(198) y havent de anar per la Iglésia, vaja modestament y torne **ahi matex** en lo chor. (*El sínodo del bisbe Baccallar*, XVIb, OR:A, p. 240)

(199) á dit Pare Prior que dita Arquilla li havian robat porció de diners, y **ai mateix** havent entrat dit Tinent de Corregidor, y altres [...] (*Declaracions sobre el robatori al convent carmelità de Tàrrega (1728)*, XVIIIa, OC:NO, p. 26).

19.1.2. Entre el determinant demostratiu i el substantiu

Dins del sintagma nominal, els demostratius normalment van seguits del nom que modifiquen, però també és possible que entre els dos apareguen certs constituents, com ara, indefinits (201), numerals (202), adjectius que normalment van anteposats al nom (203) o en coordinació amb altres elements (204):

- (200) Trocau, doncs, altre vegada a esta porta, y podrà ser que trobarem caritat en **aquest altra hostaler** (*Relació dragmàtica de la Nativitat del Fill de Déu*, XVIIa, OR:S, p. 79).
- (201) en cas que per al venir se n'erigís y no en altres usos; que d'**estes sinch-centes lliures**, ço és cent noranta per càthedras y tres-centas y deu per dits hospitals, no·s pugue detraure salari (*Llibre Groc de Girona*, XVIIa, OR:C, p. 229).
- (202) perquè **aquestes males llengües** també sé jo que marmolen de tres o quatre preveres. **Aquestos bons capellans** m'han pregat que no els nomene (*Poesies i col·loquis*, XVIIa, OC:V, p. 155).
- (203) mat faltarà res, y Déu N. Señor don ms.as. de vida a V. M. per fer **aquexa y altres speriências**, com esper. Amén. [...] y dupten si se ha de tellar y a hont se ha de tellar lo fan mirar a los etsequeadors vells qui diran si o no o se ha de tellar a tal part per **esta y aquella rahó** (*Art de Conró*, XVIIIa, OR:B, p. 175, 181).

Com que en la llengua antiga hi havia afany per reprendre i explicitar constantment els referents (Batlle *et al.*, 2016: 542), era habitual l'ús del participi *dit* (i variants) amb valor anafòric, com en (205), o també *tal*,¹⁶² com en (206), entre demostratiu i substantiu.

- (204) de la heretat de Joan Amell, pagès, a mitgdia, ponent y tremuntana ab rabassa que posseixen los hereus y successors de Joseph Ferret, jornalier de **esta dita vila**, de pertinències de la sobredita heretat (*Manual de Joan Pau Ferrer i Sala, notari de Sitges*, XVIIIb, OR:C, p. 479).

¹⁶² Fins i tot, actualment *tal* es pot considerar un demostratiu (IEC, 2016: § 16.5)

- (205) y Quirino mirant a Júpiter, a discreció tot del director qui sabrà las històries o fàbulas d'*estos tals déus*, las quals stàtuas han de ser cubertas de una cortina perquè pugan descobrir-se quant serà la ocasió (*L'escenografia en la tragèdia Fructuosa del Sant Màrtir Fructuós*, XVIIIb, OR:S, p. 347).

A més a més, segurament a partir de l'estil sintàctic recarregant de què ja hem parlat, en l'edat moderna també hi havia tendència a anteposar un o diversos adjectius i incrustar-los entre determinant demostratiu i substantiu, com en (207) i (208). També podem destacar la inclusió de possessius entre el determinant demostratiu i el nucli nominal, com es pot veure en (209) i (210).

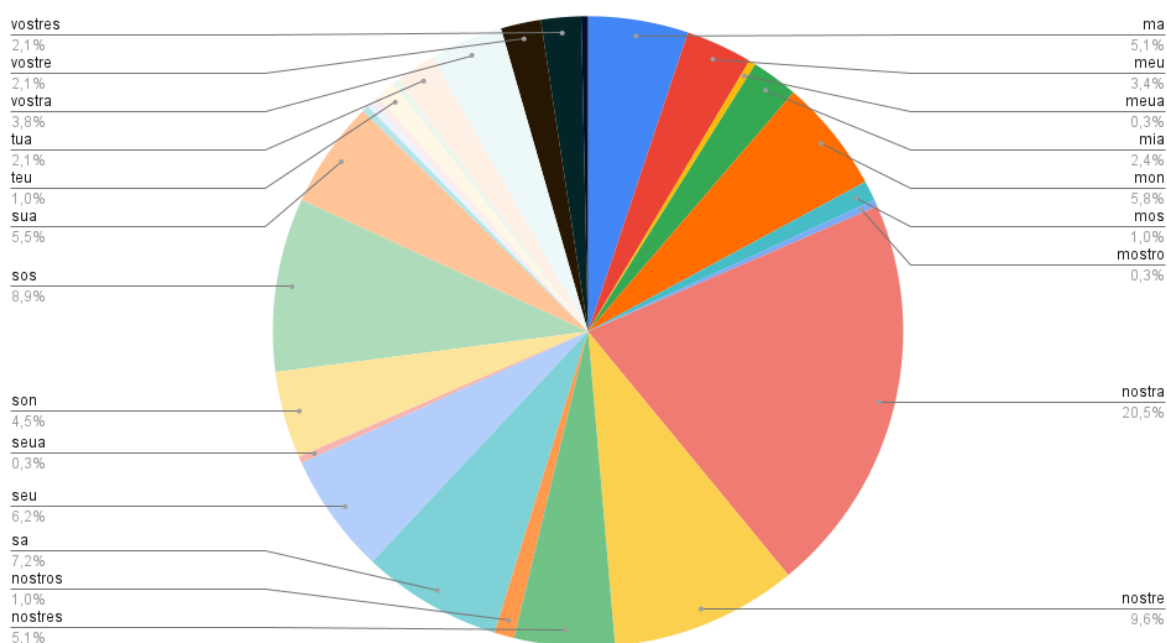
- (206) *Esta valent espasa*, perquè mon mal remèdies, lleva't eixa camisa, quant en cuiros te espere (*Famosa comèdia de la gala està en son punt*, XVIIa, OC:V, p. 169).
- (207) De manera, senyor meu, que aquesta és la major clarícia y notícia que yo puch donar a v. M. De *aquesta mísera, desdichada i infelice casa* del monestir de Lavayx (*La correspondència de Bernat Massip i Bartomeu Chua*, XVIIa, OC:NO, p. 138)
- (208) Fes-te en aqueixa finestra quan no·m vulles favorir, almanco per proveir-te d'*estos mos ulls*, de lleixiu (*Comèdia famosa de la gloriosa verge i màrtir Santa Bàrbara*, XVIIa, OC:NO, p. 83)
- (209) lo honorable Consell de *estes sues Valls de Andorra* sublicà al magnífich Vidal Seré, jutge resident (*Diplomatari de la Vall d'Andorra*, XVIIIa, OC:NO, p. 101).

Actualment els possessius en combinació amb demostratius s'acostumen a col·locar darrere del substantiu (ex. *aquests ulls meus*), tot i que no és necessari especialment en certs parlars (ex. *aquest teu aplom* (IEC, 2016: § 16.5.2). Com hem vist als exemples anteriors, en l'edat moderna no era estranya la combinació de determinant demostratiu, possessiu i nucli nominal, tot i que la posició del demostratiu era més pròpia de l'article.

És cert que en la llengua antiga, com que s'està establint el procés de gramaticalització en desenvolupament de ILLE ('aquell') cap a l'article,¹⁶³ el pronom personal fort i els pronoms febles de tercera persona (vg. § 6.3.1), es registra un ús bastant habitual del demostratiu en espais que actualment només ocupa l'article, com és el cas del possessiu (Batlle *et al.*, 2016: 545).

No obstant això, a diferència de l'article (ex. *la seua obra*), no podem dir que hi haja un procés de fixació, o gramaticalització, de la construcció formada pel determinant demostratiu i el possessiu (ex. *aquella seua obra*), ja que entre tots dos constituents es podien afegir possessius tant el paradigma tònic (els de més d'un posseïdor, o també *mia, teu*, etc.) com l'àton (per exemple, *mon, ta* o *sos*).

Possessius intercalats entre determinant i nucli nominal

Gràfic 66. Possessius trobats entre determinant demostratiu i substantiu i percentatge d'aparició d'acord amb el nombre total de possessius intercalats

Del conjunt d'ocurrències amb possessiu intercalat (292 casos), el paradigma àton (d'un sol posseïdor) obté un 33,6% (98 casos). Per tant, en cap cas es tractaria d'un procés de gramaticalització del demostratiu juntament amb el possessiu, atés que el

¹⁶³ Fins al segle XIII, quan comença la generalització de l'article provinent de ILLUM a la península, alternen les formes derivades de ILLE i IPSE (Lapesa, 1961; Hernández González, 1980?; Rabella, 2009). És més, a parles aïllades, com el dialecte balear o en sard, es manté l'article salat, provinent de IPSE.

demonstratiu (ex. *aquest meu*) no funciona com l'article (ex. *el meu*), perquè admet també el paradigma àton (ex. *aquest mon*).

Possiblement, aquest ús provindrà d'un recargolament sintàctic dut a terme per motius estilístics, perquè tampoc no hem trobat cap preferència per la combinació del possessiu amb formes reforçades o no reforçades, ni tampoc una major freqüència en un dialecte, una tipologia textual o en cap moment històric.

19.2. L'ús de demostratius en construccions gramaticalitzades

Com hem indicat detalladament més amunt (vg. § 5.1), els demostratius són elements que al llarg de la seua evolució han donat lloc a altres tipus de categories lèxiques, com ara, els articles, els pronoms forts i febles de tercera persona o els clítics pronominals *hi* i *en*. Tot i això, en aquest apartat no pretenem analitzar les vies de desenvolupament del demostratiu cap a altres components gramaticals, ja que en aquest estudi ens centrem en els canvis que es manifesten dins del seu propi sistema demostratiu català.

Més aviat, pretenem comprovar la fixació dels demostratius en certes construccions que es repeteixen, atès que la manifestació continuada d'una forma demostrativa específica podria conduir a la seua estabilitat i comportar-ne un ús més freqüent, com el cas que ja havíem esmentat en § 17.1 de *no obstant açò*, que apareix en més casos en textos valencians que en els d'altres dialectes, on prefereixen *no obstant això*.

També cal tindre en compte que els components en vies de gramaticalització entren en un procés en què pot perdre fins a cert punt la seua independència sintàctica, així com la noció d'indicació que aporten originàriament els demostratius. En relació amb això, veurem el cas de *ço*, que durant l'època moderna és molt difícil de trobar fora del connector causal *per*, l'explicatiu *ço és* o encapçalant una relativa semilliure (*ço que*).

A grans trets, intentarem evitar recórrer a algunes fórmules fixades que poden manifestar-se en certs textos o en tipologies textuais concretes, com les que repetim a continuació en (211) i (212). En aquests casos la funcionalitat dels demostratius depèn més aviat de la repetició d'aquestes fórmules en un (con)text concret, derivades d'un procés de ritualització (Haiman, 1994: 5), i no tant pel valor que aporten en sí.

- (210) per la dependència dels reals de vuyt toriscats. Com de dita representació és de vèurer, que·s *assí* cusida y signada de lletra B y excel·lèncias fidelíssimas (*Dietari de la Generalitat de Catalunya (1707-1710)*, XVIIIa, OR:C, p. 820)
- (211) Confiem ab ell, que yamay é vist, ni é oÿt, que a les necessitats nos falte, ans bé ens val y ayuda en tot y per tot. Y *aquest mateix dia*, a les quatre hores, portaren los de la guarda a un bandoler, dit Jaume Català, de les montañes a la Torre (*Dietari de Pere Joan Porcar-I*, XVIIb, OC:V, p. 173)

En definitiva, ens fixarem més en la consolidació d'un demostratiu o d'un altre en construccions com *no obstant {açò/això}* (vg. § 17.1). Per a aquest fi, ens centrarem en els adverbis demostratius i, sobretot, en els pronoms neutres; atés que, a causa de l'ús estilístic dels no reforçats, els determinants del corpus general no mostren una preferència evident entre reforçats i no reforçats i poden alternar dins d'una mateixa construcció indistintament, com a (213).

- (212) Dia 6 de febrer. *L'Excm. Sr. capità general d'aquest exèrcit i Principat* ordena i mana a tot fondista, cafeter i a qualsevulla altra persona acostuma donar en sa casa de menjar i beure i vendre ligors [...] devent ser sols dintre dels paratges en què se dóna ball públic i quedin senyalats per *l'Excm. Sr. capità general d'est exèrcit i Principat*, prevenint a tota persona sens excepció d'estat (*Baró de Maldà – Calaix de Sastre (1815-1816)*, XIXa, OR:C, p. 15-16).

19.2.1. Construccions amb adverbis demostratius

Malgrat que no és tan freqüent com el cas dels pronoms neutres, els adverbis demostratius també s'empren comunament en algunes construccions relativament fixades. Una d'aquestes construccions és la formada per derivats de l'imperatiu de *veure* seguits d'un adverbi locatiu. Aquesta construcció s'emptra amb *aquí* en 51 ocasions, com en els exemples (214) i (215), i cap cas prové d'un text valencià.

- (213) l'ordre·s retingué vers si y un ordre seu de camí a aquells senyors va enviar. *Vet aquí* empenyo contret sobre si·m toca o no·m toca (*Relació de la mort de Climent XII i de l'elecció de Benet XIV*, XVIIIa, OR:C, p. 35)

- (214) aparex que bastará l'accent, per ecz: “glo-ria”, â diferència de “gló-ria” &c. *Veis aquí* encàre alguns altres eczèmples de vocáls unidas (*Preceptiva poètica*, XIXa, OR:B, p. 186).

En el cas de l'imperatiu de *veure* més l'adverbi *ací* es registra en 43 ocasions (totes procedents del text central *Llibre de coch*, com (216), a excepció d'un cas septentrional, en (217)). A més, hem trobat de 5 casos de *ahí*, tots procedents de textos valencians, com en (218).

- (215) poch de julivert tallat, e après fes escudelles. E *vet ací* la salsa feta (*Llibre de coch*, XVIa, OR:C, p. 43)
- (216) però restí tan cansat que no era bo per cosa. *Veus ací* lo que passà, punt per punt, coma per coma (*Poesia eròtica i pornogràfica catalana del segle XVII*, XVIIa, OR:S, p. 48).
- (217) diu Andreu Jerosolimita: *Candelabrum aureum septem lycbnis, don is cilicet spiritus sancti ornatum, clarumet lucidus. Veus ai*, fillets, els quatre gerolífics que penchen de les cortines de l'Evangeli, explicats, aplicats y entesos de S. Vicent Ferrer (*Sermó del dia de sant Vicent (1749)*, XVIIIa, OC:V, p. 399).

Com hem vist en § 4.2.3, els adverbis es feien servir en sintagmes preposicionals o en correlacions de preposicions per a mesurar tant distància espacial, en (219), com temporal, en (220) o (221):

- (218) en aquesta terra naix aygua que casi per tot revintola; y després *de aquí en amunt* és tot arena, o sorra, fins dalt a una cana de la flor de terra (*Llibre de notes de Francesc Joan Lleopart de Vilalleons*, VIIIb, OR:C, p. 94).
- (219) e los dits senyors li donaren de deffenses *de assí a vuyt dies*, comptadors del present en avant (*Llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI* 6, XVIb, OC:NO, fol. 184v)
- (220) qui·s trau tot lo que s'és dit *fins ací* [= 'ara'], acaba de parlar de la successió dels reyes d'Espanya (*Primera part de la Història de València*, XVIa, OC:V, p. 86)

A partir d'aquests usos locatius i temporals se'n desenvolupen altres, per exemple, la recuperació del que s'ha dit prèviament per a introduir-ne la conseqüència. Aquest és

el cas del consecutiu *d'ací/aquí/ahí* *que*, registrat en 21 ocasions. Aquesta construcció es forma amb *aquí* en 10 casos, com en (222). Cap d'aquests prové d'un text valencià. En canvi, aquesta construcció amb *ací* (5 ocurrences) i amb *ahí* (6 ocurrences) procedeixen de textos valencians, com en (223). Hi ha una excepció d'un exemple ja vist anteriorment que reproduïm ara com (224): es tracta d'un cas de *d'ahí (és) que* del text alguerès *El sínode del bisbe Baccallar*.

- (221) ells se nomenaren primerament Mixtiarabes o Mytàrabes y després, corrompent lo vocable, foren nomenats Moçàrabes y *d'aquí és que* l'offici que vuy se canta en la capella dels moçàrabes en la santa iglésia de Toledo se nomena moçàrabe (*Història moral de Catalunya*, XVIIa, OR:C, p. 120).
- (222) y que qui fa una cistella en farà cent. *De así és que* havent ell en totes les províncies y reines que ha conquistat destruït la Fe cathòlica [...] y fa de ella lo que vol sols en voler, *de aì és que* ni el dimoni ni el seu criat Napoleón poden ni podran may ixir en la empresa. (*Sermons patriòtics en valencià durant la Guerra de la Independència*, XIXa, OC:V, p. 231-232)
- (223) *Deles monjes* / Per no ésser les facultats de aquesta terra tentes, que se haja pogut edificar un monestir, ahont les monjes guardassen la clausura com convindria, *de ahí és que* aquelles que votarien lo estat de religió, vótan solament, castedat y obediència, dexat lo vot de pobresa, y estan cada huna de aquelles en ses cases, o de sos parents (*El sínode del bisbe Baccallar*, XVIb, OR:A, p. 317-318)

En conseqüència, també reflecteixen clarament la bifurcació dialectal a través de la forma que escull el valencià enfront de la resta de dialectes. Aquests usos fan entendre que l'espai assenyalat per l'adverbi pot esdevindre metafòric, per això en ocasions podem trobar l'adverbi demostratiu funcionant com a neutre, com a (225), o inclús amb noció aproximativa, a (226), una construcció anàloga a *o per ahí*, que és habitual en el valencià col·loquial (Martín Miñana, 2019: 82).

- (224) l'abre silvestre en abre donsell ho domèstich, que són mol més durables y així enpletareu de diferents espècies que *aquí* ['en això'] consisteix l'ermosura de l'enpeltà (*Tractat d'agricultura*, XVIIIb, OC:NO, p. 98)

- (225) lo dit senyor don Pedro de Leyva, un fill bastart del duch de Uzuna (que diuen és pijor que son para y no té sinó uns dotze anys *o per aquí*) (*Dietari de Jeroni Pujades (III)*, XVIIa, OR:C, p. 56)

En definitiva, aquestes dades ens ajuden a comprendre que, a banda de funcionar com a localitzadors, els adverbis demostratius també estan en vies d'integrar-se en altres contextos i amb significats més metafòrics. Això pot conduir a optar per diverses formes per a una mateixa construcció, un procés que es pot entreveure a través dels textos de l'edat moderna i que progressivament aniran fixant-se.

19.2.2. Construccions amb pronoms neutres demostratius

Com ja advertíem a § 3.3, el pronom neutre remet a una noció abstracta propera a la d'una entitat no comptable o col·lectiva. Per això, aquesta categoria pot funcionar habitualment com a *shell noun* o encapsulador (Schmid, 2000; Marín i Ribera, 2018: 231), un component textual que a penes aporta especificitat semàntica, cosa que explica que esdevinga un recurs textual útil per a la represa d'informació.

Aquest tret deriva en el fet que el pronom neutre demostratiu desenvolupa nombroses fórmules connectives en les que reprén allò dit prèviament, com ara, un connector temporal a través de l'adverbi *abans*, *ans*, *après* o *després* més el pronom neutre demostratiu, com en (227) i (228).

- (226) y en ella interposam nostra auctoritat y real decret. Volent emperò, *ans de assò*, [...] (*Llibre Groc de Girona*, XVIIb, OR:C, p. 311).
- (227) y per el plom veura fins haont abaxa, que és el punt de la u. *Després de axò*, no y à sinó treura lo llivell de la u en blanch (*L'art del picapedrer de Josep Gelabert*, XVIIb, OR:B, p. 573)

Altres tipus de relacions textuais que poden desenvolupar certes locucions que contenen el pronom neutre demostratiu són les de connectors causals, com en (229) i (230), les de connector consecutius, com en (231), o concessius, com en (232) i (233).

- (228) que se zèlia sa conducta, y principalment sobre la residència, sobre lo que seria castigat si fos culpable, etc. *Atès asó*, son cuñat Pere Soler tonrà a

admètrer-lo en sa casa (*Memòria de las coses notables de la vila de Sabadell comensant en desembre de 1787*, XVIIIb, OR:C, p. 265)

- (229) que axò, era señal de major llibertat en tant que vehent-me algunas vegades combatuda de alguna pena o congoxa interior **per causa de axò**, y de haver de tenir algun cuydado de coses temporals [...] (*Rahó de l'esperit*, XVIIIa, OR:C, p. 136).
- (230) y reprimir y esmenar lo prejudici que per lo ha causat al present Principat, y **en conseqüència de açò** proveir y manar ab los remeys més lícits a vostra senyoria (*Dietari de la Generalitat de Catalunya 1617-1619*, XVIIa, OR:C, p. 359)
- (231) Los pagaments y catastro y atres inposicions van continuant. I, **no obstant esto**, veitg que temps de festes majors totom balla, totom s'alegra, com si res no fos (*Dietari de Francesc Gelat*, XVIIIa, OR:C, p. 98)
- (232) Si pareixia la que anà a enganyar a Sen Antoni, y **açò que** tots estaven en que pixava aygua beneyta (*Rondalla de Rondalles*, XVIIIb, OC:V, p. 199).

També poden emprar-se construccions amb pronoms neutres demostratius que indiquen continuïtat, com en (234), o digressió, com en (235).

- (233) jo m-ho gastarie seguint lo procés entre camins y guastos de procedure y **a-més de això** lo temps que se haurie passat per poder treballar a la case (*Llibre de notes del Mas del Boix*, OR:S, p. 91)
- (234) Per lo que ne obligo tots mos béns y drets meus, mobles e immobles, presents y veniders, renunciant **quant en assò** a qualsevol lley o dret que afavorir-me pugués (*Manual d'un notari de Reus*, XVIIIb, OR:C, p. 100).

D'una banda, volem destacar que el pronom neutre demostratiu *esto* apareix amb molt poca freqüència formant part de connectors. Pensem que *esto* s'emprava amb menor freqüència que els altres pronoms neutres perquè era considerat un element extern pres del castellà.

Cap d'aquests casos de *esto* en una construcció gramaticalitzada té lloc en un text valencià, la qual cosa permet constatar que la pressió del castellà es dona en tots els dialectes. En total, *esto* només apareix amb *a més de* en 3 ocasions (dels 56 casos de *a*

més de més pronom neutre demostratiu); amb *no obstant* en 7 ocasions (de 87) i en el reformulador *esto és* en 63 ocasions (de 211).

D'una altra banda, pel que fa a les formes *açò* i *això*, hem de tindre en compte que en un sistema de tres graus aquests contextos permeten tant l'ús del primer com del segon grau. El fet que al llarg de l'època moderna *açò* vaja caient en desuetud en el català general, explica que no sempre siga la forma preferible en els textos no valencians. A tall d'exemple, en § 17.1, ja havíem exposat que *no obstant açò* (o *açò no obstant*) té 20 ocurrencies en textos valencians, mentre que només n'hi ha 9 en textos no valencians. En canvi, *no obstant això* (o *això no obstant*) té 5 casos en textos valencians enfront dels 46 en textos no valencians.

Així i tot, en les altres construccions no és tan evident la decadència de *açò*: els exemples (226), (228), (230) o (234) contenen el primer grau *açò* i provenen de textos no valencians. Al nostre parer, el català general reduïa el seu sistema demostratiu de tres a dos graus i, per aquesta raó, en els textos no valencians era segurament preferible l'ús de *això* per *açò*, com podem veure amb el cas de *no obstant*.

Ara bé, *açò* es degué mantindre en contextos com els que hem vist perquè es tracta de construccions gramaticalitzades, que queden fixades a pesar que el demostratiu *açò* anara desapareixent progressivament. El mateix degué ocórrer amb la partícula *ço*, com tractarem en l'apartat següent també a partir del connector de reformulació *{açò/això/esto/ço} és*.

19.2.3. Ço i els pronoms neutres demostratius

Atesa la semblança entre les dues formes que contenen una fricativa sibilant /s/, hem comprovat el contrast entre les formes sibilants *ço* (partícula neutra) i *açò* (demostratiu). La forma *ço* (juntament amb la seua variant gràfica *so*) apareix un total de 5897 ocasions (freqüència relativa 0,07333609333% en tot el corpus).

Mentre que *açò* és purament demostratiu, *ço* exercia altre tipus de funcions; per exemple, s'acostava a la funció d'article en les relatives semilliures amb relatiu neutre (*ço que*), com podem veure en (236), encara que era una forma envellida que serà substituïda per *lo* (vg. § 10.1).

- (235) a. Juren los consellers de tenir secret tot **ço que** dit e ordenat serà entre ells y de consellar bé y lealment lo veguer e el balle a tot lur millor enteniment (*Llibre de cerimònies de l'Alguer*, XVIb, OR:A, p. 52)
- b. et **ço que** les parts al·legaven per fundament de llur dret consta's ab cartes públiques, y no era necessària prova de testimonis, y **ço que** era demanat que testimonis fossen rebuts (*Albalat i son siti*, XVIIIa, OC:V, p. 98).

D'acord amb Casanova (2001), la substitució de *ço que* per *lo que* ja és molt clara en la segona meitat del segle XV. Però, a més, també podem trobar que *ço* deixa d'emprar-se a favor de l'ús d'un pronom neutre demostratiu o per un altre tipus de conjunció, com ja indica Josep Ullastra (1980: 225) en la seua gramàtica: «“Persó”, sinonim de “per axó” o “perqué”». El neutre *ço* s'havia gramaticalitzat en locucions conjuntives causals i finals, com trobem en (237), que seran substituïdes per *perquè* o *com que* (Pérez Saldanya, 2018).

- (236) a. lo dilluns de Carnestoltes ab moltes divises y altres fills onrats de vila ab ells, y desigen ser mantenidors de dita sortiga, suplicant **per ço que** la vila donen alguna ajuda de costa per als músichs (*Festes barroques a Tàrrrega 1618-1619*, XVIIa, OC:NO, p. 193)
- b. que si dan li'n esdevé no li és tengut, de esmena de aquell dan que'n aurà sostengut, **per ço com** és cas de accident que Déu dona (*L'art de picapedrer de Josep Gelabert*, XVIIb, OR:B, p. 197)

Finalment, hem d'esmentar que *ço* també es va mantindre com a connector amb valor reformulador. De fet, al nostre corpus es registren 2779 casos de *ço és* (47,10% del total d'ocurrències). Reproduïm a continuació un parell d'exemples:

- (237) a. per la summa de noranta-y-nou ducats y quatre sous barcelonesos que dits Tors me deuen, **so és**, noranta-set ducats y mig per rahó de tretze quintàs de llana (*Diplomatari Andorra segle xvii*, XVIIa, OC:NO, p. 107)
- b. qui tant la avia estimat y rebut benifets y ell també a ella: *Cum dillexisset in finem dillexit*; **ço és**, la mare, y li digué: Mare: adió, que ya no nos vorem més (*Vida del Pare Esteve*, XVIIIb, OC:V p. 204).

En total, dels 5897 casos de *ço*, només poden comptar 75 (1,27% del total d'ocurrències) que no apareixen encapçalant una relativa semilliere (*ço que*), ni en locucions conjuntives, ni tampoc en connectors reformuladors, com en els exemples de (239). Cal fer esment, a més, que d'aquests 75 casos 40 provenen de textos de dialectes orientals, per la qual cosa podria tractar-se d'una variant aferètica de *açò*, causada per la neutralització d'àtones, com és possible que ocorregui en (239b).

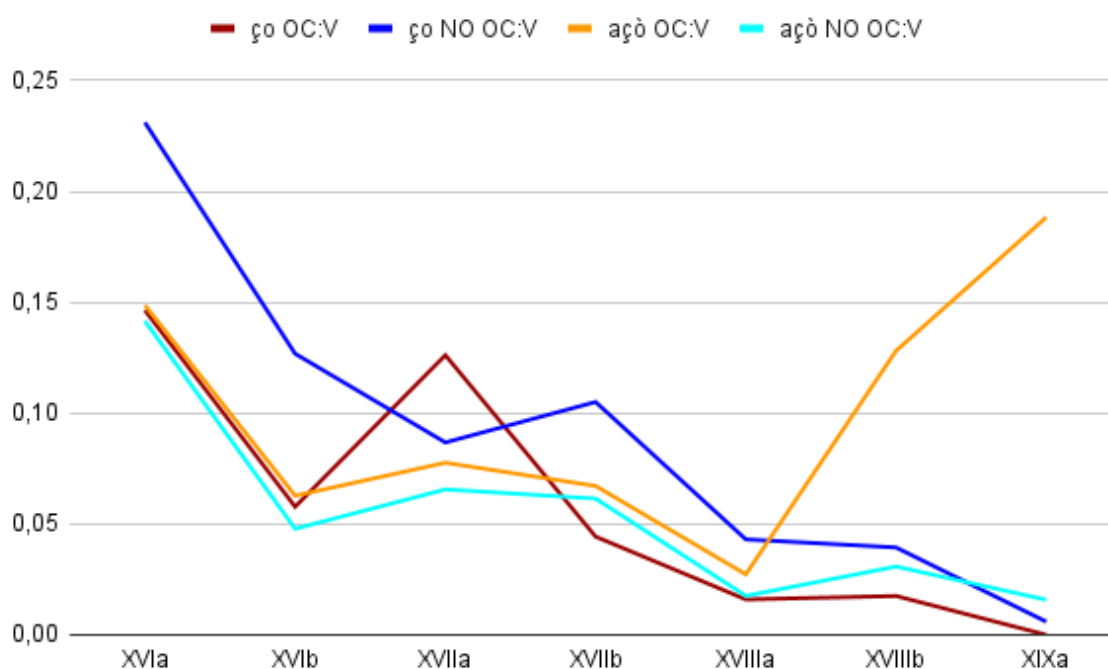
- (238) a. Creman-ne algunes, y acotellegant y trosegan ymàgens santes. Vist *so*, com en efecte dit és, esta mala gent, sense aygua y tan necessitats, començaren a tractar de partir y de rendir-se per fam y set (*La relació verdadera de Maximilià Cerdà de Tallada*, XVIIa, OC:V, p. 55)
- b. en què dits deutors paguen realment, y de fet, en dit termini les quantitats que deuran, y **ço no obstant**, degue esser feta execució contra lo tal debitor (*Ordinacions de la Universitat d'Eivissa*, XVIIb, OR:B, p. 454)

A diferència de *ço* (que tenia la major part de casos fixats) la resta de pronoms neutres demostratius, mostren menor nivell de fixació: a tall d'exemple, *açò és* només suposa un 3,2% del total d'ocurrències de *açò*; *això és* no arriba al 0,22% i *esto és* obté un 13% (en comparació al 47,10% de *ço és*).

- (239) a. que los officials de la present confraria vells, *assò és*: prior, clavari y baciner, donen compte als nous, *assò és*, al prior, clavari y baciner (*Llibre de la confraria del Roser de Cinctorres*, XVIIIa, OC:V, p. 230)
- b. Axís mateix, àn resolt que todas las nits que se va a pescar se donia la huna part per companyia a la obra de la iglésia, *axo és*, de mitja roba en amunt, és dir, que si sols se agafava mitja roba de peix en tot per quiscun, no-s donia part (*Llibre de ordinacions de la pesqueria de la vila de Cadaqués*, XVIIIa, OR:C, p. 174)
- c. que ningu puga passar a delmar sens haver primerament avisat al dit Joseph Burria o al collector que per est fi haurà elegit y anomenat, *esto es*, del blat, ordi, sivada, centeno, vi, canem (*Documents sobre procés constructiu de la parròquia (Torres de Segre)*, XVIIIb, OC:NO, p. 218)

També hem observat que *ço* tenia una major freqüència en textos no valencians, i així ho corrobora el test khi quadrat, en què hem comprovat l'evolució de *ço* de cada 50 anys des del segle XVI fins al segle XVIII¹⁶⁴ en textos valencians vs. textos no valencians: $\chi^2 = 485,99 > 11,07$; $gl = 5$; $p < 50 \cdot 10^{-3}$, amb una magnitud baixa-mitjana (V de Cramer = 0,29). Aquesta correlació indica que l'aparició de *ço* depén de si el text és valencià o no, tot i que la magnitud és baixa i això suggereix que hi ha certa independència.

És possible que l'establiment de la forma *açò* en valencià, a banda de *això* i altres tipus d'elements ja esmentats que substituïren *ço* en diferents construccions, propiciara que aquesta partícula no s'emprara tan freqüentment en valencià com en la resta de dialectes. De fet, es pot veure clarament en el fet que 130 casos dels 144 de *açò és* (més del 90%) provenen de textos valencians.

Gràfic 67. Evolució de *ço* i *açò* en textos valencians (OC:V) i no valencians (NO OC:V)

En el gràfic anterior podem comprovar que, a diferència de la resta de tendències evolutives, l'evolució de *açò* en els textos valencians té un increment a partir de la segona meitat del segle XVIII. El pronom neutre *açò* es manté en valencià, per això no continua la tendència en declivi, però l'increment significatiu de *açò* en textos

¹⁶⁴ No hem inclòs la primera meitat del segle XIX perquè en textos valencians no hem registrat cap cas de *ço*.

valencians que veiem al gràfic al final de l'edat moderna està relacionat amb la tipologia textual de la segona meitat del segle XVIII i de la primera meitat del segle XIX. Com hem apuntat en § 17.2, el textos valencians del corpus contenen més narració i utilitzen *açò* freqüentment per a enllaçar el text.

De fet, si tenim en compte tots els casos de *çò* i *açò* que hi ha en el corpus, el test khi quadrat sí que mostra correlació en les seues evolucions ($\chi^2 = 228,44 > 12,59$; $gl = 6$; $p < 50 \cdot 10^{-3}$), però amb una magnitud baixa (V de Cramer = 0,14). Si apliquem ara aquesta prova només en textos valencians (contraposant els casos de *çò* i *açò* cada 50 anys del segle XVI al XVIII),¹⁶⁵ també hi ha correlació ($\chi^2 = 214,95 > 11,07$; $gl = 5$; $p < 50 \cdot 10^{-3}$) i amb una magnitud un poc més alta (V de Cramer = 0,23).

En conclusió, aquests resultats indiquen que hi ha correlació entre l'evolució de *çò* i de *açò*. No obstant això, si analitzem només els resultats dels textos valencians, aquesta correlació té una magnitud un poc més alta, probablement perquè en valencià el pronom neutre *açò* es manté i mostra una tendència evolutiva diferent de *çò*.

20. ELS MODES DE LA REFERÈNCIA

Durant l'edat moderna, podem trobar entre les diverses formes demostratives els quatre grans modes de la referència delimitats per Diessel (1999a) i que hem delimitat detalladament més amunt (§ 5). Es tracta concretament de la dixi (que subdividim en situacional i temporal), l'anàfora, la dixi *am phantasma* o dixi de la fantasia i, finalment, la dixi discursiva, a més de la catàfora¹⁶⁶ (vg. § 5.1). Oferim tot seguit alguns exemples procedents del corpus de textos de l'edat moderna que manegem a l'estudi. Assenyalem el demostratiu en negreta i cursiva i el seu referent subratllat:

- Dixi situacional: Doménech: ***Esta** és la font, pare mestre, que de poc tems a esta part no mana una gota de aygua y era abans tan abundant que es regaba tot **asò** y era fèrtil sense igual. Y ara està com vostè veu (*La font de Lliria 1822*, XIXa, OC:V, p. 109).*

¹⁶⁵ De nou, no hem inclòs la primera meitat del segle XIX perquè en textos valencians no hem registrat cap cas de *çò*.

¹⁶⁶ Els exemples de catàfores que hem trobat remetent a un estil directe que s'emet a continuació, com per exemple: «Ella em digué **estes** raons: "Si vol vostè allò, demà"» (*Col·loqui Carles Ros*, XVIIIa, OC:V, p. 174).

Dixi temporal: I, per a què·t satisfasa lo meu pit en est ivern, mil presents he de donar-te de ràvens y julivert (*Famosa comèdia de la gala està en son punt*, XVIIa, OC:V, p. 121).

- Anàfora: y ella vingué al meu capsal del llit i prengé dit comí, y després se n'anà de aquí, i jo·m lleví ai vaig anar al seu llit (*Diplomatari Andorra*, XVIIb, OC:NO, p. 278)
- Dixi de la fantasia: Ex. [Un gendre recrimina al sogre els seus pecats carnals, raó per la qual vol casar-se] que ja luego ho donau per fet, sens mirar, ni reflectir christianament los profits de la casa, y sens informar-vos de res. A que serveixen eixos dejunis, y coll tort, anb que sempre anau, sino que eixa casera vos ha posat fins a havervos privat de judici (*La casera d'un vell*, XVIIIb, OR:C, p. 46).
- Dixi discursiva: Virrey: ¿Queréis decir hun privilegio para que podáis traher armes por vuestro lugar? Jurat: Ho sap que so baciner de l'Espital, y que puch dur-les sempre que em pareyx. Però aguarde, ¿sap de lletra?, que, si sap, aqueste paper li donarà la resposta. Virrey: Buen privilegio tenéis. Jurat: Pues per ayxò mateyx dich que és agravi manifest dirme ayxò, sent yo qui so (*Col·loqui valencià del segle xvii*, XVIIa, OC:V, p. 141)

Per tal de conèixer quins modes de la referència són més freqüents en cada categoria demostrativa, hem fet una selecció de textos que ens ha permés indagar més profundament en la funció pragmàtica de cada demostratiu. Hem escollit textos teatrals, una tipologia textual que emula la conversa i que ens permet examinar el funcionament dels demostratius dins d'una estructura dialògica.

A fi de comprovar si hi ha diferències dialectals, hem pres textos del dialecte valencià i del català central de diversos talls diacrònics. L'extensió del conjunt de textos valencians i del conjunt de textos del català central és més o menys ajustada: 26999 paraules dels textos valencians i 26672 paraules del català central. Concretament, hem escollit els següents títols (es poden consultar tots els textos del corpus a § 14, així com la seua referència bibliogràfica a l'annex 1):

- a) Textos teatrals escollits del valencià (OC:V)
 - CA-MOD 187. Col·loqui valencià del segle xvii (XVIIa)
 - CA-MOD 226. Un col·loqui noticier del 1600 (XVIIa)

- CA-MOD 45. Famosa comèdia de la gala està en son punt (XVIIa)¹⁶⁷
 - CA-MOD 167. El col·loqui entre el doctor Chancleta y un orat o loco de l'Hospital (XVIIb)
 - CA-MOD 156. Col·loqui Carles Ros (XVIIIa)
 - CA-MOD 263. Col·loquis taurins (1748) (XVIIIa)
 - CA-MOD 265. Col·loqui nou en què trata les llàgrimes dels suaristes (XVIIIb)
 - CA-MOD 266. Col·loquis taurins (1831) (XIXa)
 - CA-MOD 166. La font de Llúria 1822 (XIXa)
- b) Textos teatrals escollits del català central (OR:C)
- CA-MOD 110. Comèdia hagiogràfica de Santa Quitèria (XVIIa)
 - CA-MOD 51. Regles del Seminari de Vic (XVIIa)
 - CA-MOD 72. Vida dels capitulars de Born (XVIIIa)
 - CA-MOD 73. Amor menestral (XVIIIa)
 - CA-MOD 78. Entremès del batlle y cort dels borbolls (XVIIIa)

En total hem analitzat 648 demostratius de primer i segon grau que funcionen com a díctic situacional, díctic temporal, anàfora, díctic de la fantasia o díctic discursiu. A l'hora de realitzar l'anàlisi han aparegut alguns casos dubtosos, com ara, l'estatus d'alguns usos que es troben en procés de gramaticalització.

Encara que estiguen gramaticalitzant-se, conserven en certa manera el funcionament d'algun dels cinc modes de la referència que hem determinat en § 5.1 (dixi situacional, dixi temporal, anàfora, dixi de la fantasia o dixi discursiva). Per exemple, en (241) hem categoritzat el demostratiu com a díctic discursiu i en (242) com a díctic temporal, malgrat que en el primer cas es pot interpretar com a connector de continuïtat i en el segon com a locució amb el significat de 'definitivament'.

- (240) Dia de Sen Chuan lo chove, acabant-me de llevar, prenguí la descucadora, posant-me-la baix del braç. **En asò** ['aleshores, després que ocorreguera això'], viu a Lapeta, que venia caminant (*Col·loqui Carles Ros*, XVIIIa, OC:V, p. 172)

¹⁶⁷ Tot i que no es coneix l'autoria de la *Famosa comèdia de la gala està en son punt*, ens hem cenyit a la categorització dialectal del CIGCMod. Igualment, hem comprovat que Morell i Montadi (1986: 87-91) a l'estudi introductori de l'edició indica que es tracta d'un text del català occidental, que té formes verbals pròpies del valencià, tot i que hi ha vacil·lació (com ara, en la desinència -e/-o/-ø de la primera persona del present d'indicatiu). L'autor podria pertànyer a un dialecte de transició, però, «la nostra comèdia és molt primerenca [...] i el lloc on florí i es desenvolupà primer que a cap banda la comèdia barroca fou València» (Morell i Montadi, 1986: 91).

- (241) (Ara Perillo se alsa y diu) PERILLO: Digau-me vós, don Samós, ara a mi **d’*esta* vegada** [‘d’una vegada, definitivament’]: sou vós qui l’haveu robada? (*Comèdia hagiogràfica de Santa Quitèria*, XVIIa, OR:C, p. 230).

Altres casos problemàtics que poden sorgir són alguns exemples en què els personatges entren *in medias res* continuant una conversa que sembla haver estat iniciada abans de començar l’escena i utilitzen un demostratiu per a fer referència a alguna persona o entitat, com ocorre en (243). Com que el demostratiu acaba d’aparèixer en el diàleg sense haver-se esmentat abans el seu referent, considerarem que el mode de referència és la dixi de la fantasia, però òbviament no es pot saber realment si els personatges havien introduït abans el referent o no.

- (242) (Ara se n’aniran tots. Y lo Prefet y Pretor manaran la santa al mitg d’ells; los altres aniran devant y lo escuder detràs. Ara eixiran Llucifer, Satanàs, la Carn y lo Món) LLUCIFER: Ja veieu, vós, senyor Món, en quin agront tots quedam. Si alguna no ne intentam, faran-nos rodar com un torn. MÓN: No dubto que me l’à de pagar. De fam la faré morir, a ***esta* perra** [= Quitèria, com s’entén per context], sens mentir (*Comèdia hagiogràfica de Santa Quitèria*, XVIIa, OR:C, p. 256-257).

Finalment, hi ha demostratius que podrien interpretar-se com a catafòrics quan encapçalen oracions copulatives, com en (244):

- (243) Valga’m Déu, y qu’és fogós! “¿és possible, vida mía, que me mires con horror?” ***Aqueixas són las paraulas*** que sento que me dihuen tots. (*Amor menestral*, XVIIIa, OR:C, p. 348).

En (244) el determinant *aqueixas*, que no té nucli nominal, concorda amb el substantiu que apareix poc després, *paraulas*, i d’acord amb això podríem determinar que es tracta d’una catàfora. No obstant això, com que el referent de «aqueixas [...] paraulas» és realment l’oració en estil directe anterior, hem categoritzat el demostratiu *aqueixas* com a díctic discursiu.

Considerem, més aviat, que la funció catafòrica apareix quan el demostratiu genera una expectativa i presenta seguidament el referent, com és el cas de (245). El demostratiu *eixe* de *eixe gran predicador* i *eixe dominico gran* fa referència a un

element que continua, *el mestre Visent Ferrer*, no a un element anterior dit anteriorment.

- (244) Doménech: Llirianos, pense una cosa, a nostra vila ha arribat, ***eixe gran predicador, eixe dominico gran, el mestre Visent Ferrer***, que alcanza del Señor tant, y dihuen que fa milacres a porrillo y a grapats (*La font de Lliria* 1822, XIXa, OC:V, p. 108).

Com que els casos de catàfora són molt reduïts, hem tingut en compte només les cinc funcions principals que hem delimitat a § 5.2 (dixi situacional, dixi temporal, anàfora, dixi de la fantasia i dixi discursiva). A continuació, mostrarem unes taules amb el recompte total dels diferents modes de la referència que desenvolupen les formes demostratives de primer i segon grau en la selecció de textos esmentada:

SELECCIÓ DE TEXTOS TEATRALS VALENCIANS	Dixi situacional	Dixi temporal	Anàfora	Dixi de la fantasia	Dixi discursiva	TOTAL
<i>ací</i>	51	3	1	0	0	55
<i>aquí</i>	2	0	0	0	1	3
<i>ahí</i>	2	0	1	0	0	3
<i>açò</i>	2	0	0	0	34	36
<i>això</i>	2	0	3	1	31	37
<i>aquest</i>	22	0	11	0	3	36
<i>aquesta</i>	13	4	1	0	5	23
<i>aqueste</i>	1	1	1	0	1	4
<i>aquestes</i>	5	0	1	0	2	8
<i>aquestos</i>	3	0	3	0	1	7
<i>est</i>	11	1	6	0	0	18
<i>esta</i>	30	14	12	0	6	62
<i>este</i>	7	4	13	0	6	30
<i>estes</i>	9	0	1	0	7	17
<i>estos</i>	15	3	6	0	3	27
<i>aqueix</i>	2	0	0	0	0	2
<i>aqueixa</i>	1	0	0	0	0	1
<i>aqueixe</i>	0	0	0	0	1	1
<i>aqueixes</i>	0	0	0	0	2	2
<i>aqueixos</i>	0	0	0	0	1	1
<i>eix</i>	3	0	0	0	2	5
<i>eixa</i>	5	0	0	0	1	6
<i>eixe</i>	2	0	6	0	2	10

<i>eixos</i>	3	0	4	1	1	8
TOTAL	191	30	69	2	110	402

Taula 58. Recompte dels modes de la referència en cada demostratiu de primer i segon grau en la selecció de textos teatrals valencians

SELECCIÓ DE TEXTOS TEATRALS DEL CATALÀ CENTRAL	Dixi situacional	Dixi temporal	Anàfora	Dixi de la fantasia	Dixi discursiva	TOTAL
<i>ací</i>	9	2	0	0	1	12
<i>aquí</i>	37	2	0	0	0	39
<i>açò</i>	2	0	0	0	9	11
<i>això</i>	6	0	2	0	35	44
<i>aquest</i>	9	5	3	0	4	21
<i>aquesta</i>	7	2	0	0	0	9
<i>aquestes</i>	0	0	1	0	0	1
<i>aquestos</i>	1	0	0	1	0	2
<i>est</i>	5	2	2	0	0	9
<i>esta</i>	30	1	8	3	6	48
<i>estos</i>	1	1	1	0	0	3
<i>aqueix</i>	2	0	1	0	4	7
<i>aqueixa</i>	4	0	1	0	2	7
<i>aqueixes</i>	0	0	0	0	1	1
<i>eix</i>	2	0	1	0	3	6
<i>eixa</i>	1	0	3	2	8	14
<i>eixes</i>	1	0	5	0	3	9
<i>eixos</i>	0	0	2	0	2	4
TOTAL	117	15	30	6	78	246

Taula 59. Recompte dels modes de la referència en cada demostratiu de primer i segon grau en la selecció de textos teatrals del català central

No veiem grans canvis d'un dialecte a un altre amb relació als modes de la referència. És a dir, els adverbis, pronoms neutres i determinants d'ambdós dialectes desenvolupen funcions semblants. Per exemple, els adverbis s'empren especialment per a la dixi situacional, com (246) i (247), mentre que els pronoms neutres s'usen sobretot per a la dixi discursiva, com (248) i (249).

- (245) a. Fàssan esclops y culleres mos pares allà en la aldea, que jo *assí*, ab mon canonjat, de ningun rey tinch embeja (*Vida dels capitulars del Born*, XVIIIa, OR:C, p. 366).

- b. Vejam si-t defensaràs! Ja tinc **aquí** previnguts llahons y tigres rabiosos, que ells te donaran la mort ab gran promptitut (*Comèdia hagiogràfica de santa Tecla*, XVIIIb, OR:C, p. 265).
- (246) a. Lo que havia de cuydar ab diligència el virrey, de que es respecte a la Iglésia, y el no respectar-la és per haver-i **assí** , en València, tants de brivons de porters (*El col·loqui entre el doctor Chancleta y un orat o loco de l'hospital*, XVIIb, OC:V, p. 55)
- b. ARENCH: Dona'm la mà. ESMOLADORA: **Aquí** la tens (*Famosa comèdia de la gala està en son punt*, XVIIa, OC:V, p. 174)
- c. el chènero rechiraren, sin embargo que cridaren: " **ahí** van bous de la Devesa" (*Col·loquis taurins (1831)*, XIXa, OC:V, p. 87).
- (247) a. Per ventura és cosa estranya que una dona dos basons parezca de una vegada? **Assò** suchseheix cada dia y és cosa molt ordinària en las donas (*Entremès del batlle y cort dels borbolls*, XVIIIa, OR:C, p. 231).
- b. Lo déixan com en Hieruzalem un pelegrí. Sens consuelo ni padrí lo déixan estar, tothom se'n va a dinar, y això és ver (*Comèdia hagiogràfica de Santa Quitèria*, XVIIa, OR:C, p. 250)
- (248) a. Que dant llicència de festes i López agua als malalts, tindrem molt bona collita de cúgols, bolets i naps. **Açò** és lo que puc dir i em canse de murmurar (*Un col·loqui noticier del 1600*, XVIIa, OC:V, p. 318)
- b. PASTICET: [...] es diu molt palesament que ell ha fet matar al frare, perquè no el descompongués per coses que ell les sabia y li havia manat fer. CHANCLETA: No ducte que **això** serà (*Col·loqui entre el doctor Chancleta y un orat o loco de l'hospital*, XVIIb, OC:V, p. 54)

Aquesta mateixa tendència en què els adverbis demostratius solen exercir usos dítctics situacionals i els pronoms neutres demostratius usos dítctics discursius es pot trobar també en un corpus actual de converses col·loquials valencianes, segons un treball anterior (Martín Miñana, 2019: 78). És esperable que els adverbis demostratius tinguen principalment la funció d'ubicar un espai, atés que es tracta d'adverbis locatius i aquesta és la seua funció primària.

Pel que fa al pronom neutre, com expliquem a § 19.2.2, la manca d'especificitat que s'associa al neutre en català provoca que el pronom neutre siga habitualment emprat

com a encapsulador, això és, com a element que és capaç recuperar un contingut textual ampli. Per aquesta raó, el pronom neutre demostratiu és un recurs habitual per a la dixi discursiva, ja que es tracta d'una categoria que pot reprendre més informació (com ara, una idea o oració sencera) que, per exemple, l'anàfora, la qual és correferencial amb un sintagma nominal (Diessel, 1999a: 6).

Quant als determinants demostratius, és freqüent que els determinants de primer grau exercisquen un ús díctic situacional i/o temporal, com en (250). En canvi, els determinants de segon grau no mostren una preferència clara per un mode de la referència. Podem veure alguns exemples de diverses funcions exercides per demostratius de segon grau en (251).

- (249) a. Díctic situacional: Lo fi d'**aquest seminari** es criarse en virtut, lletres y urbanitat (*Regles del Seminari de Vic*, XVIIa, OR:C, p. 421)
- b. Díctic situacional: Absentar-me me vull i anar-me'n d'**esta ignominiosa ciutat** (*Un col·loqui noticier del 1600*, XVIIa, OC:V p. 313)
- (250) a. Díctic situacional: Si ara-t vés dona Guillema **eix vestit** y **aqueix cabés**, rient, faria un excés (*Famosa comèdia de la gala en son punt*, XVIIa, OC:V, p. 130)
- b. Anafòric: Divendres, a vint-y-cinc, segon dia es nomenà. MACIÀ: Aguarda, qui may à vist divendres toros reals, sent així que en **eixe dia** fon Jesús crucificat? (*Col·loquis taurins (1748)*, XVIIIa, OC:V, p. 82)
- c. Díctic discursiu: Lo casament cosa és bona, però és molt pesada creu y no vull que un cirineu me ajudi a portar la dona. VELL: Il·lusions són del dimoni **eixas rahons** que publicas (*Entremès del batlle y cort dels borbolls*, XVIIIa, OR:C, p. 217).
- d. Díctic de la fantasia: demonstra lo sentiment que té de veure a la Iglésia ultragiada hasta no més, y la sacra immunitat rondant per **eixos carrers** (*El col·loqui entre el doctor Chancleta y un orat o loco de l'Hospital*, XVIIb, OC:V, p. 49).

En (251a) hi ha dos determinants demostratius de segon grau en funció d'íctica situacional i ambdós fan referència a objectes que porta l'interlocutor.¹⁶⁸

Pel que fa a la funció d'íctica temporal, només els determinants de primer grau seguits d'un substantiu d'una unitat temporal poden exercir la d'íctica temporal (IEC, 2016: 600, §16.4). La d'íctica temporal té un caràcter binari i estableix una oposició entre proximitat al moment de l'acte de parla, expressada pel demostratiu de primer grau (ex. *aquest matí*), i llunyania en el passat, expressada pel demostratiu de llunyania (el de tercer grau en un sistema ternari i el de segon grau en un sistema binari) (ex. *aquell matí*) (vg. § 4.2.3). Per això, els demostratius de segon grau més una unitat temporal exerceixen funció anafòrica, com és el cas de (251b).

Com hem vist en (244) i també a (251c), el determinant de segon grau també pot funcionar com a d'íctic discursiu. Quant a la d'íctica de la fantasia, encara que no n'hem trobat un gran nombre de casos, és possible trobar exemples de determinants de segon grau que la desenvolupen: en (251d) véiem l'exemple de *eixos carrers*, que remet al carrer o zona exterior pública en general. També tot seguit, en (252), tenim l'exemple de *eixa* en referència a Santa Quitèria. En aquest cas se sobreentén el referent pels successos que han ocorregut abans d'aquesta escena, malgrat que no s'haja esmentat Quitèria anteriorment.

(251) De altres ne he enganyats ab mas trassas y paranys, embalacarias y enganys, que són de mi estimats. ¿Hi *eixa* me escaparia, que és tan vil y flaca...?
(*Comèdia hagiogràfica de Santa Quitèria*, XVIIa, OR:C, p. 257)

Tal com explica Diessel (1999a: 105), el determinant és l'única categoria de demostratiu que pot funcionar com a d'íctic de la fantasia. Només hem trobat una excepció, un cas de pronom neutre demostratiu, restringit pel sintagma preposicional que el segueix:

¹⁶⁸ Aquest cas és semblant a l'exemple de d'íctica emotiva que proposava Lakoff (1974: 352), com *How's that throat?* o *Check that oil?* Evidentment, s'empraria el demostratiu de segon grau per a fer referència a l'espai de l'interlocutor, encara que hi haja canvis en la percepció d'alguns demostratius que actualment comportarien matisos pejoratius (vg. § 18.5, a l'exemple «Pux la mia anada ha de ser tan presta, me fareu plaer de hentrenir *aqueix* de l'espital ['el de l'hospital'] fins que jo sia aquí» (*Epistolaris d'Hipòlita Roís de Corella i d'Estefania de Requesens*, XVIa, OC:V, Carta 202).

(252) No gastam palla ni brosa, sinó tostem al gra, al gra. **Això de la policia** són només cerimonials que van per la part de fora, y és tot ayre en bon romans (*Col·loqui Carles Ros*, XVIIIa, OC:V, p. 168)

En un treball anterior en què s'examinaven els demostratius de converses col·loquials valencianes hem trobat igualment *això* funcionant com a dixi discursiva, que «també s'utilitza per a fer una referència poc específica» (Martín Miñana, 2019: 84).

Amb relació a les diferències dialectals, en definitiva, no trobem divergències respecte del funcionament dels modes de la referència entre els textos del català central i del valencià. Les funcions pragmàtiques que desenvolupa cada categoria (adverbis, pronoms neutres i determinants) és similar en tots els dialectes. Sí que trobem, però, diferències en les formes demostratives usades en cada cas.

En línia amb el que hem explicat al llarg del capítol 5, en aquesta anàlisi dels textos teatrals, hi ha demostratius que apareixen en valencià i que no apareixen en català central (concretament, l'adverbi *ahí* o els determinants amb *-e* paragògica (*aqu)este* o (*aqu)eixe*). A continuació destacarem altres tipus de diferències que trobem de formes demostratives, primer, en els textos valencians i, després, en els textos del català central.

Respecte a les freqüències dels demostratius, en els textos teatrals valencians predomina l'ús de l'adverbi *ací* (55 casos) enfront de *aquí* i *ahí* (3 casos cadascun).¹⁶⁹ Pel que fa als pronoms neutres, presenten un nombre de casos semblants: *açò* (36 casos) i *això* (37 casos). Si contrastem aquests resultats amb els d'un estudi anterior sobre converses col·loquials en valencià (Martín Miñana, 2019: 76), predomina el segon grau (*això*, 145 casos, i *ahí*, 79 casos) per davant del primer grau (*açò*, 23 casos, i *ací* 34 casos).

Per a entendre aquesta diferència, hem de tindre en compte diversos factors. D'un costat, si ens fixem en els adverbis demostratius, hem de recordar que una bona part de

¹⁶⁹ Els tres casos de *aquí* en valencià provenen de *La famosa comèdia de la gala està en son punt*, un text de la primera meitat del segle XVII. Hem categoritzat aquest text dins del dialecte valencià seguint el CIGCMod i, encara que Morell i Montadi (1986: 87-91) explique que l'autor pot provenir d'un dialecte occidental de transició (com ara, tortosí), és molt probable que tinguera vinculació amb València. Tenint en compte que aquest text és de les comèdies burlesques més antigues en català (Morell i Montadi, 1986: 25), és difícil no pensar que l'autor no tinguera res a veure amb la capital valenciana, on va tindre lloc el desenvolupament de la comèdia barroca al final del segle XVI (Morell i Montadi, 1986: 91). A més a més, els casos de *aquí* d'aquest text suposen un percentatge menut en el total de 105 ocurrences de *aquí* que hi ha en textos valencians del nostre corpus durant la primera meitat del segle XVII.

la freqüència actual de *ahí* procedeix d'usos gramaticalitzats.¹⁷⁰ Durant l'edat moderna, aquests usos de *ahí* segurament es trobaven en desenvolupament o a penes es registrarien. Per això, no hi ha una gran freqüència de l'adverbi demostratiu de grau intermedi.

De fet, dels tres casos que trobem de *ahí* en la selecció de textos, només n'hi ha un de gramaticalitzat amb la construcció temporal (*de* + adverbi demostratiu + *a/en*), que es pot considerar més aviat anafòric: «Sempre van en paperets de vers pervers, amostrant dècimes de set renglons, de tretse, y de **ahí** en abant» (Col·loqui Carles Ros, XVIIIa, OC:V, p. 169).

D'un altre costat, atenent ara als pronoms neutres demostratius, en la selecció de textos teatrals moderns valencians hi ha un nombre de casos semblant entre primer i segon grau, mentre que en el corpus de converses col·loquials valencianes actuals hi ha més casos del pronom neutre demostratiu intermedi. Com explicàvem en § 5.1.2, els demostratius de focus alt solen aportar noves dades al discurs i focalitzen sobre el referent amb més intensitat, que és assenyalat com a important (Strauss, 1993: 404). En canvi, els demostratius de menor focus són els que generen la continuïtat discursiva sobre un referent ja presentat.

Per aquesta raó, *això* seria més adequat que *açò* per a fer la funció dística discursiva, com succeeix en els resultats de l'estudi contemporani (Martín Miñana, 2019). Per què, doncs, en la selecció de textos teatrals moderns valencians *açò* és quasi tan freqüent com *això*? Pensem que *açò* té una freqüència elevada a causa de l'abast més ampli del primer grau que tenia el demostratiu en l'època moderna, almenys en usos endofòrics.

Hi ha casos de *açò* com a dístic discursiu en textos moderns que actualment es resoldrien més aviat amb *això*; per exemple, (254). De fet, per tal de demostrar-ho, afegim en (255) un parell de casos contemporanis (CoValC, inèdit) en contextos

¹⁷⁰ Revisant les ocurrences de l'estudi dels demostratius en converses col·loquials valencianes (Martín Miñana, 2019), hem comprovat que 15 casos (20,5%) dels 145 tenien un ús gramaticalitzat. A banda, hi havia 7 casos (9,6%) d'ús escenificador, que també es pot considerar un ús gramaticalitzat: l'etiqueta *escenificador* prové quan no hi ha un significat locatiu, «sinó que més aviat té un matís modal que el fa assemblar-se a *així* però no hi és intercanviable» (Martín Miñana, 2019: 74). En total, aquests usos són els més freqüents darrere de la dixi situacional, amb 25 casos (34,2%). Veiem-ne alguns exemples:

(vii) nosaltres bevíem sempre vodka i ginebra [...] a palo seco *ahí* (CoValC, C8: 80).

(viii) Però no- o sea la gent disfrutant de la vida a saco i nosaltres *ahí* menjant-se una pizza o un kebab (CoValC, C8: 44)

semblants als de (254) en què s'emptra *això*.¹⁷¹

- (253) a. Que dant llicència de festes i López aigua als malalts, tindrem molt bona collita de cúgols, bolets i naps. Açò és lo que puc dir i em canse de murmurar d'un llanç tan estrambòtic com se pot veure i pensar (Un col·loqui noticier del 1600, XVIIa, OC:V, p. 318)
- b. que cautelosament lo bochí y lo capellà fosen volantins de vent, ab tots los demás ministres concernents per a tal fet. Tot *assò* no són indicis (El col·loqui entre el doctor Chancleta y un orat o loco de l'Hospital, XVIIb, OC:V, p. 55)
- (254) G: és que després a lo millor- després quant s'assente allí no n'hi ha més que el resum // i *això* és perillós / per això volem comentaar de demanar-los un xicotet currículum de res [...]
- H: però tot *això*
- G: però quasi tots els que vindran no tindran publicacions (CoValC, C3: 65-74)

En canvi, en el català central es reduirà el sistema ternari a binari, a causa de l'entrada de *aquest*, *aquí* i *això* en l'àmbit del primer grau, que relega les formes (*aqu*)*eix*, *ací* i *açò* cap al desús. De fet, en l'anàlisi dels demostratius en la selecció de textos teatrals del català central predomina l'ús de *aquí* (39 casos) enfront de *ací* (12 casos) i de *això* (44 casos) enfront de *açò* (11 casos). Per consegüent, els resultats del català central suggereixen que *ací* i *açò* estan en decadència i que *aquí* i *això* estan ocupant el primer grau.

Com havíem comentat en § 10.2.1, podem trobar usos situacionals en què *aquí* i *això* s'empren com a primer grau, tot i que especialment el pronom neutre és difícil determinar:

- (255) Quedant turbada [la Mare de Déu], li respongué: “Àngel sant, jo no sé com se farà. Virginitat votada tinc ja; de això me espant”. “Per obra del Sperit Sant

¹⁷¹ A més, aquest abast més ampli del primer grau no es detecta únicament en el valencià. García Fajardo (2006: 603) explica que, en el cas del castellà, des del segle XIII i també durant el segle XV el determinant demostratiu de focus alt (*este*) havia ocupat inclús el terreny del determinant de menor focus (*aquel*). Per tant, podem pensar que, a banda dels aspectes destacats, durant l'edat moderna els demostratius intermedis es van assentant en valencià i progressivament van ampliant el seu espai dins del sistema demostratiu ternari.

això se farà” Y encontinent donà lo concetiment. Y respongué ab molt amor: “*Aquí* està la criada del Señor” (*Comèdia hagiogràfica de Santa Quitèria*, XVIIa, OR:C, p. 225)

- (256) (Fa com qui li pega) VELL: Ah, brivó, contra ton pare...! (Hixen lo Batlle y lo Notari) BATLLE: Què és *això*? Tingas al rey! Què maldat tan gran és esta? Un fill ha de ser tan cruel que vaja contra son pare? (*Entremès del batlle y cort dels borbolls*, XVIIIa, OR:C, p. 220)

En (257) no és possible conèixer amb seguretat si es tracta d'un primer grau («Què és *això* [que està ocorrent ara]?») o d'un segon grau («Què és *això* [que esteu fent]?»). És cert que després apareix un determinant de primer grau («Què maldat tan gran és *esta*?»), però no és un exemple clar.¹⁷²

Per concloure, podem determinar que és la freqüència de les formes demostratives la que mostra la bifurcació dialectal de cadascun dels sistemes demostratius. Si ens cenyim a les funcions pragmàtiques que exerceixen els adverbis, pronoms neutres i determinants demostratius, que és el tema que abordem en aquesta secció, no trobem una gran distinció en els usos de cada dialecte.

En resum, en ambdós dialectes, els adverbis solen desenvolupar una funció especialment dística situacional i els pronoms neutres especialment per a la dixi discursiva. Quant als determinants, no s'empren de manera preferent en cap mode de la referència, llevat dels usos dístics situacionals i temporals que solen desenvolupar-los els determinants de primer grau.

¹⁷² No és senzill trobar exemples clars a l'hora de determinar el grau del pronom neutre, atès que hi ha pocs casos situacionals que puguin resoldre si realment fa referència a un primer grau d'un lloc que inclou l'emissor (ix), d'un moment que està ocorrent alhora que es desenvolupa la conversa (x), o que està a punt d'ocórrer com un element catafòric (xi). Tot seguit deixem alguns exemples més clars que hem trobat al corpus pertanyen a entremesos balears del segle XVIII:

- (ix) LLACINTA: Si jo eu comport! Primerement a barrades quedereu mort. Apartau-vos prest de aquí! PESCADÓ: No se pot fer; perquè *axò* és casa meua, vós, me muller (*Entremès del Pasquedó*, XVIIIa, OR:B, p. 237).
- (x) PERA: (A Cosme.) Señó de se barretina, és vostè l'amo de casa? COSME: Par a servir-lo. Jo eu estim, Me vol dir una paraula? Per què som venguts aquí? COSME: De visita. Cosa és clara. PERA: Diu que *axò* és una visita? S'haurà vist may tal infàmia! (*Entremès del cego per son profit*, XVIIIa, OR:B, p. 453).
- (xi) NOLASCO: Ay, señor meu! Qu'és d'espases aquest joc o de garrots? MOLINER: Per ara preniu *axò*. (Pega-li). (*Entremès del Moliner*, XVIIIa, OR:B, p. 329).

Conclusions

Catalan demonstrative system has changed the forms, the structures, and the functions of its demonstratives over the years and, as a result, current Catalan is composed of more than one demonstrative system. Even though all Romanic languages had a two-term demonstrative system since their formation. Around the turn of the 14th century, an intermediate degree (initially anaphoric) appeared into the Catalan deictic system (examples in § 10.1.1). As a result, at the beginning of the early modern period, Catalan had a three-term demonstrative system, as shown below:

Catalan demonstrative system over the early modern period			
DEGREE	DETERMINERS	NEUTER PRONOUNS	LOCATIVE ADVERBS
1 st	<i>(aqu)est</i>	<i>açò</i>	<i>ací/ça</i>
2 nd	<i>(aqu)eix</i>	<i>això</i>	<i>aquí</i>
3 rd	<i>aquell</i>	<i>allò</i>	<i>allí/(a)llà</i>

Nevertheless, during the early modern era, the Valencian demonstrative system kept this three-term organization, although it changed some forms (as *ahí* or *este*) and broke away from the main tendency which was reduced progressively toward a two-term system (*aquest/aquell*, *això/allò*, *aquí/allí-allà*).

This research has studied the development of the Valencian demonstrative system in contrast to the rest of the Catalan demonstratives. There are several papers that set out the process of this split (Casanova, 1993; Pérez Saldanya & Rigau, 2011; Pérez Saldanya, 2015; etc.), so our aim was to determine when and how this division happened inside the Catalan demonstrative system and to follow every step toward the formation of the Valencian demonstrative system.

To achieve this, we gathered a large corpus based on texts from the 16th to the first half of the 19th century. Most of the texts come from the Corpus Informatitzat de la Gramàtica del Català Modern (CIGCMod), which we integrated with several texts from the 16th century from the Corpus Informatitzat del Català Antic (CICA) and with a text of the first half from the 19th century from the Corpus Informatitzat del Valencià (CIVAL) (see § 14, annex 4).

The original hypothesis of the split of the Catalan demonstrative system is based on the stigmatization of the *aqu-* demonstrative forms, especially the intermediate

adverb *aquí*. Neither in Valencian nor in the other Catalan dialects *aquí* is applied as a medium-focus demonstrative, so this adverb changed in virtually all Catalan. That might create a separation of the Valencian demonstrative system (in which there was stigmatization of *aqu-* forms) in contrast to the main Catalan demonstrative system (in which *ací* and *açò* are declining in favor of *aquí* and *això* that are being applied as a first-degree demonstratives too).

The reduction from three-term to two-term demonstrative system that happened in the general Catalan and the relevant changes in the Valencian demonstrative system affected the first-degree and second-degree demonstratives. Therefore, in this study we have analyzed the occurrences of the first-degree and second-degree Catalan demonstratives during the early modern period: the adverbs *ací*, *aquí*, and *ahí*; the neuter pronouns *açò*, *això*, and *esto*, and the determiners *aquest*, *aqueix*, *est*, *eix*, and their formal and inflectional variants. In addition, we investigated the third-degree adverbs (*allí* and *allà*) and some components which are close to demonstratives: the adverbial clitic *hi* and the neuter pronoun *ço* (§ 15).

Altogether, we examined 60183 occurrences to review the development of the Valencian demonstrative system in opposition to other Catalan dialects over the early modern period. Considering such data, we calculated the frequency of each component and performed Chi-Square and Cramer's V tests to validate or dismiss the correlation between different variables (chapter 5).

By these results, we can summarize that the changes in the Valencian demonstratives were developed approximately between the 16th and 17th centuries, when the stigmatization of *aqu-* demonstrative forms promoted the rejection of reinforced determiners and the inclusion of paragogic variants (*este*, *eixe*) as masculine singular determiners, likewise it took place the decline of *aquí* in contrast to the establishment of *ahí* as an intermediate adverb. Also, according to our data, the progressive reduction from three to two degrees in the general Catalan system was more or less settled around the 18th century, when *ací* and *açò* barely obtain frequency and the intermediate determiner was decreasing as well.

In any case, the split of the Catalan demonstrative system was developing progressively and it is difficult to locate a specific period for every modification. Accordingly, this final chapter evaluates the results obtained and relates them to the goals proposed in § 13, to be able to confirm or refuse the initial hypothesis with the

findings of the research. According to our results, we are introducing several references mentioned in this work to create a discussion in which we verify, react to, or comment on other investigations.

- Check the use of the demonstratives with /s/ (< ECCE), specifically *ací* (< ECCE HIC), *açò*, and *ço* (ECCE HOC), maintained in Valencian texts, as opposed to their decrease in texts from the other dialects.

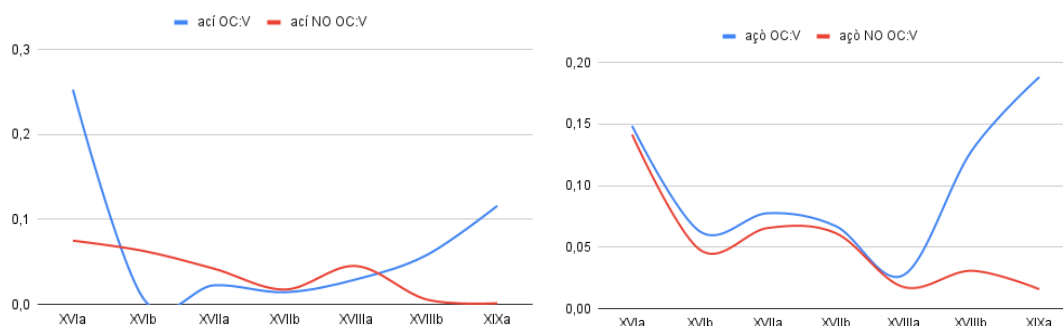
The originally emphatic Latin reinforcements ECCE and ECCU became crucial during the formation of the Romanic demonstratives because these components belong to the basis of many demonstrative forms, e.g. ECCE HIC > *aici* (Romanian), *ici* (French), *aici* (Occitan), *ací* (Catalan); ECCU HIC > *qui* (Italian), *aquí* (Portuguese and Spanish), etc. Like the Occitan demonstrative system, Catalan generated several categories of demonstratives with ECCE: adverbs (*ací* < ECCE HIC, *ça* < ECCE HAC), neuter pronouns (*açò*, *ço* < ECCE HOC), and determiners (*(ai)cest* < ECCE ISTE, *(ai)cell* < ECCE ILLE).

However, at the beginning of the early modern era, only *ací* and *açò* remained in the Catalan demonstrative system. The ECCE determiners are considered Occitan influence from the 15th century (DECLC, 1980-2001: *s. v.* “est”), and *ça* hardly persisted in fixed constructions with *(a)llà* (Pérez Saldanya & Rigau, 2011: 471-472). Additionally, *ço* was very grammaticalized: our corpus shows that *ço* is mostly used in semi-free relative clauses preceded by *que* (*ço que*, eventually replaced by *lo que*), as a reformulation discourse maker (*ço és*), or in causals and final conjunctive phrases (*per ço que*, *per ço com*), so its development decreases throughout the early modern era (§ 19.2.3).

Regarding *ací* and *açò*, Valencian texts present a boost in the use of these demonstratives from the 18th century, whereas in the other dialects their frequency drops over the years. The elimination of *ací* and *açò* in the general Catalan system is quite recent; in fact, Coromines (DECLC, 1980-2001: *s. v.* “est”) affirms that these demonstrative forms are used in Catalan, with the exception of Barcelona. Even so, our corpus reveals the considerable reduction of these demonstratives in contrast to the expansion of *aquí* and *això*.

The statistical tests confirm the correlation between the evolution of *ací* and *açò* within the corpus. Also, the tests suggest that there is little more effect size in the Valencian increasing tendency than the decrease in the texts from the other dialects.

Additionally, there is a correlation with a large effect size if we compare the evolution of *ací* in the Valencian texts vs. the non-Valencian texts, as well as the evolution of *açò* in the Valencian texts vs. the non-Valencian texts.

Graphics 25 and 26 (from § 17.2). Evolution of *ací* and *açò* in Valencian texts (OC:V) and non-Valencian texts (NO OC:V)

Following our results, we can also notice how the split of the demonstrative system works and its different impacts depending on the dialect. In this context, the permanence of *ací* and *açò* in Valencian texts becomes relevant to understanding the preservation of the three-term system. Nevertheless, in § 10.3 we observed how in some areas of Valencian territory *aquí* and *astò* have been taken over from *ací* and *açò*, respectively.

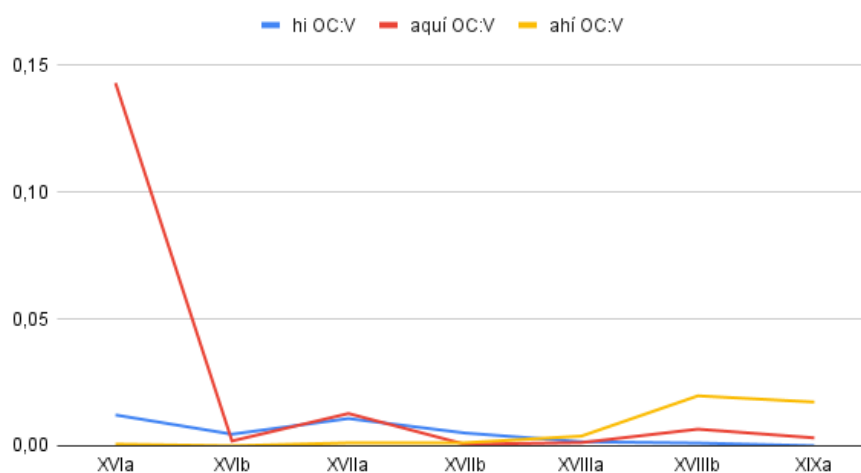
In certain Northern and Southern areas, the adverb *ací* was replaced by *aquí*. We agree with Montoya (1986: 231-232) and Casanova (1993: 186) about the pressure of the Spanish presence in the south of the Valencian dialect, although in the Marina zone the change *ací* > *aquí* may come from a Balearic influence related to the trade relations between these two areas. Instead, the employment of *aquí* as a high-focus demonstrative in the north of Valencian may be related to a dialectal *continuum* from the northern dialects, considering that there are Valencian areas with a two-term system (*aquí* vs. *allí/allà*) and some others with a three-term system (*aquí* vs. *ahí* vs. *allí/allà*) (Beltran, 1999: 143)

In our corpus, we have identified some occurrences of *aquí* instead of *ací* in Valencian texts. On the one hand, we detected only 8 occurrences of *aquí* (without any case of *ací*) in the same text from the north (Benassal), called *Molí més alt 1740-1746-1749-1755*. On the other hand, a text from the south, *Processos d'Elda i Oriola*, shows the alternation between *aquí* and *ací* as a high-focus demonstrative, as Montoya (1986: 231-232) affirms too, besides a case of *ahí* as a medium-focus.

Furthermore, today we can find *astò* instead of *açò* in some areas of the Southern Valencian dialect. We haven't detected any case of *astò* in our corpus: it only contains one case of *asto* from the northwestern dialect (OC:NO) and it does not seem oxytone, but it looks like the Spanish neuter pronoun *esto* with an *a-*. As a consequence, unlike *ací* > *aquí*, the switch *açò* > *astò* may be considered a recent demonstrative change (Colomina, 1985) because it does not show up in our corpus from the 16th century up to the first half of the 19th century.

- Demarcate in which period Valencian texts embrace the intermediate adverb *ahí* and what is its extent in contrast to *aquí* or the clitic *hi*.

Even if Valencian keeps the three-term system, the Valencian demonstrative system does not take the same scheme as the 15th Catalan system. Some modifications are applied: one of the principal innovations is the adoption of *ahí* as an intermediate adverb instead of *aquí*. The stigmatization of *aqu-* demonstratives in Valencian produced the rejection of the adverb *aquí* (with the exception of some Valencian areas, as previously mentioned).

Graphic 15 (from § 16.3). Evolution of *aquí*, *ahí*, and *hi* (and some graphic variants *hy*, *ey*, *ay*, *hay*, *ei*, *ai*, and *hai*), only adverbial function in Valencian texts (OC:V)

Casanova (1993: 178) explains that the clitic *hi* might become stressed and, like other demonstratives, introduced a prothetic *a-*: *ahí*. This approach may justify the decline of *hi* in Valencian (Veny, 1982: 163-164). However, it is difficult to confirm that *hi* became stressed in Catalan if it shows that *hi* is always unstressed. We only have found a few examples in which we might interpret a stressed *hi* (§ 10.1.2), although this

interpretation is not necessary. Instead, in Portuguese and Spanish, which have examples of a stressed *hi* from the 13th/14th century (§ 9.2.2), the production of the adverb *a(h)í* from a stressed *hi* with a *a-* is more understandable.

As a consequence, the similarity with the Spanish intermediate adverb makes us think that Valencian *ahí* was borrowed to replace *aquí*. After all, the Spanish influence over the Catalan language is evident: we can find other borrowed Spanish demonstratives, such as *esto* or even late cases of *est(e)* in some Eastern zones like Mallorca (DECLC, 1980-2001: s. v. “est”).

Hence, the influence of a near language may be common, like the Ribagorçan and Aragonese *astí* or the insertion of *aquí* as a first-degree adverb in the Southern Valencian dialect. In any case, *aquí* as a medium-focus demonstrative presented a certain degree of instability. Considering the Spanish pressure from the early modern period, we believe that the presence of a homonym high-focus adverb in Spanish should be contemplated.

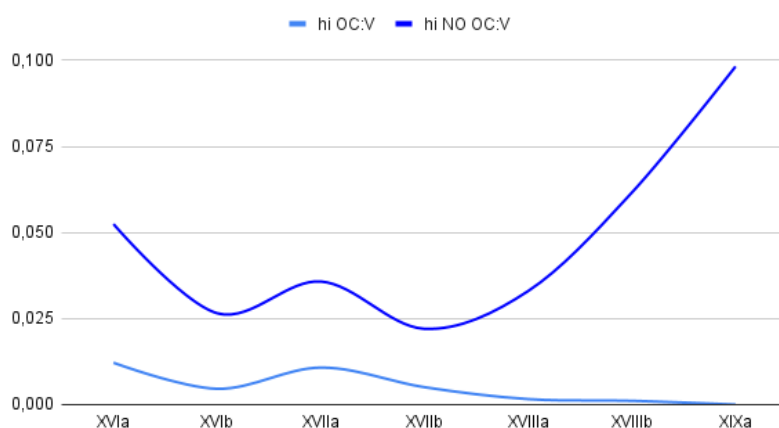
Regarding the loss of *hi*, we don't consider that *ahí* was its substitute, although they shared some functions. The employment of the adverbial *hi* is more or less maintained throughout the early modern period despite its downward tendency. Above all, the increase of *ahí* isn't so extensive compared to the decrease of *hi* during the early modern period, similarly to what happened in Spanish as Company & Espinosa (2014: 181-182) describe.

Actually, the boost of *ahí* in Spanish is rather recent, from the 21st century (Company & Espinosa, 2014: 182), in the same way as in Valencian where *ahí* can have more frequency than the other adverbs (Martín Miñana, 2019). We have to consider that the medium-focus demonstrative adverb was often applied only in letters or in theater texts. Nowadays *ahí* is employed considerably in grammaticalized structures that were being developed during the early modern period. We can find these grammaticalized structures with *ahí* in current corpora especially if they include oral and informal texts (§§ 9.2.2 & 16.3).

Having said that, the statistical tests have illustrated the strong correlation in Valencian texts between the evolution of *ahí* and *aquí*, as well as the evolution of *ahí* and *hi*. Therefore, the rise of *ahí* is correlated to the decrease of *hi* and *aquí*. Thus, although we cannot deny the influence of the Spanish over the adoption of *ahí*, the results point out that its establishment was due to the refusal of *aquí*, which hardly

obtain occurrences from the second half of the 17th century to the first half of the 19th century.

In addition, despite of their different roles, the introduction of *ahí* affected the clitic *hi*. The languages with *ahí* either eliminated the adverbial pronoun coming from IBI, as in Portuguese and Spanish (Badia i Margarit, 1974: 130) or reduced its usage, as in Valencian (Vený, 1982: 163-164). Even so, in our analysis of some graphic variants of *hi*, Valencian texts don't show many occurrences of *hi* during the early modern period, just as we can see in the next graphic:

Graphic 12 (from § 16.3). Evolution of *hi* (and some graphic variants *hy*, *ey*, *ay*, *hay*, *ei*, *ai*, and *hai*), only adverbial function, in Valencian texts (OC:V) and non-Valencian texts (NO OC:V)

Badia i Margarit (1974: 129-130) describes how the Old Spanish pronouns derived from IBI (*hi*) and INDE (*en*) were clitics more independent from the verb than the Catalan ones and that autonomy risked its survival since they took part in similar functions as the demonstratives. The demonstratives are stressed and solid components in contrast to these adverbial pronouns.

We don't think that the Valencian decline of *hi* was due to the syntactic independence, but we consider that the coincidence of *ahí* and *hi* in some functions may be the factor that reduced the employment of *hi*. Instead, in the texts of the other dialects, we can see a development of *hi* which coincides with the explanation of Casanova (1993: 177): according to him, the reduction from the three-term (*ací*, *aquí*, *allí/allà*) to the two-term (*aquí*, *allí/allà*) demonstrative system may promote the employment of the adverbial pronoun *hi*.

- Recognize when the stigmatization of the forms with the reinforcement *aqu-* (< ECCU) raised, in particular, the demonstratives *aquí*, *aquest*, and *aqueix* (and its inflectional variations) in Valencian texts.

As the adverb *aquí*, the determiners *aquest*, and *aqueix*, and their variants were refused in Valencian texts during the modern period. Indeed, the stigmatization of the demonstratives with *aqu-* (coming from the Latin reinforcement ECCU) in the Valencian dialect altered its whole demonstrative system, excepting the three-degree *aquell* because it needs the reinforcement to be distinguished from the third personal pronoun *ell*.

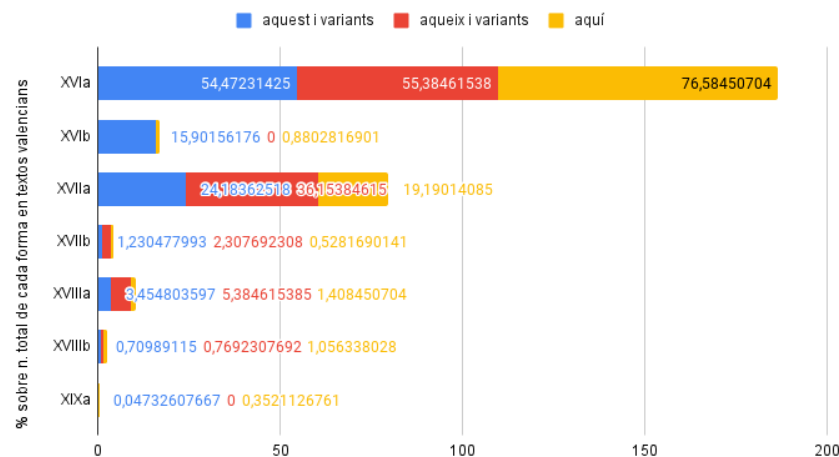
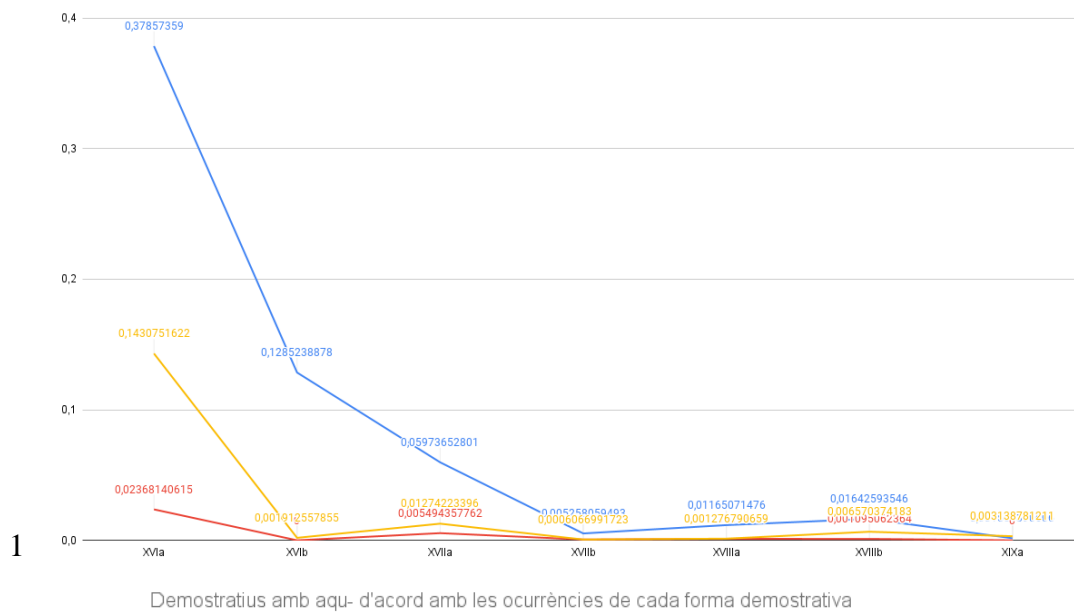
Following Casanova (1993: 176), a reason for the rejection of *aqu-* can be the influence of the Classic Latin demonstrative forms (e.g. *ISTE*), which didn't have the reinforcement ECCU > *aqu-*. In the 15th century, the Valencian cultural context could have opened the way to Humanism. That may have promoted demonstrative forms closer to Latin. Another reason for the rejection of the *aqu-* demonstrative can be the Spanish pressure, which was present from the 15th century.

As we commented at § 9.1.1, the *aqu-* forms in Spanish had a restricted use depending on the area (in particular, the east of the Iberian Peninsula), the sociolect (as the uncouth language), or the genre of the text (like poetry, or administrative and judicial documents too). For that influence, the *aqu-* demonstratives might be refused also in Catalan, as well.

Nevertheless, we haven't found any geographic, social, or textual difference between the Catalan simple and the reinforced determiners. Despite that, the length of the reinforced determiners reaches three syllables in most of the forms (only with the exception of *aquest*, *aquests*, and *aqueix*), so it might be a problem compared to the short and brief form of the simple demonstratives. As a consequence, we can think that *aqu-* determiners may be the first option to remove over the Valencian texts, before the brief adverb *aquí*. On the contrary, we found a decrease of *aquí* before *aqu-* determiners.

Considering that the employment of demonstrative adverbs is lower than determiners, we may explain why *aquí* declined before *aqu-* determiners. However, even if the second-degree determiner never had extensive use in Valencian texts, from

the second half of the 17th century, the percentage of its distribution over the corpus is larger than *aquí*.

Graphics 48 and 49 (from § 18.3). (Above) evolution of the determiners *aquest*, *aqueix*, and their respective variants, and the adverb *aquí* in Valencian texts and (below) percentage of appearance of *aquí*- demonstratives according to each quantity of their occurrences in the Valencian texts

We believe that the earlier stigmatization of the adverb *aquí* (a medium-focus adverb) is related to the existence of the same form in Spanish as a high-focus adverb. During the early modern era, the Spanish pressure was evident, not only with the instability of *aquí*, but also with other demonstratives such as the neuter pronoun *esto*. Thus, we can contemplate that this phenomenon may be a factor that produced the split in the Catalan demonstrative system.

Focusing on the evolution of *aquí*- forms, the statistical tests point out that there is a correlation between the adverb *aquí* and the determiners *aquest* and *aqueix* in

Valencian texts, but the size effect is weak. According to these results, there isn't a strong connection between the drop in the frequency of *aquí* and *aqu-* first-degree and second-degree determiners in Valencian.

In sum, according to our data, the decrease of *aquí*, *aquest*, *aqueix*, and their variants in Valencian was correlated because of the stigmatization of the forms with *aqu-* (< ECCU). However, the result of Cramer's V shows that their evolutionary tendencies present a certain degree of autonomy. After all, as Brodin (1970: 26) affirms, the development of the adverbial demonstratives in opposition to the nominal demonstratives (determiners, neuter pronouns) often presents differences.

In fact, we should consider that the loss of the adverb *aquí* (as a medium-focus demonstrative) is different from the loss of the *aqu-* determiners. In Valencian texts, the fall of *aquí* left a vacant of the medium-focus adverb, with the result of the introduction of a new medium-focus demonstrative, *ahí*, which rises gradually. Hence, in the case of the demonstrative adverbs, there was a replacement from a demonstrative (*aquí*) to another one (*ahí*).

However, in the case of the demonstrative determiners, the Valencian texts preferred the simple demonstratives (e.g. *esta*, *eixa*) to the reinforced ones (e.g. *aquesta*, *aqueixa*). Two variants of demonstrative determiners, simples and reinforces, already existed so the decline of *aqu-* determiners wasn't exactly a replacement, but an inclination for a variant in preference to another one (*esta*, *eixa* as a primary and *aquesta*, *aqueixa* as a secondary). Eventually, even if the *aqu-* determiners were discarded in Valencian, this dialect kept the high-focus and the medium-focus demonstrative determiners.

- Identify the establishment of the paragogic *-e* in masculine singular determiners *este* and *eixe* against the simple determiners without paragoge *est* and *eix*, respectively.

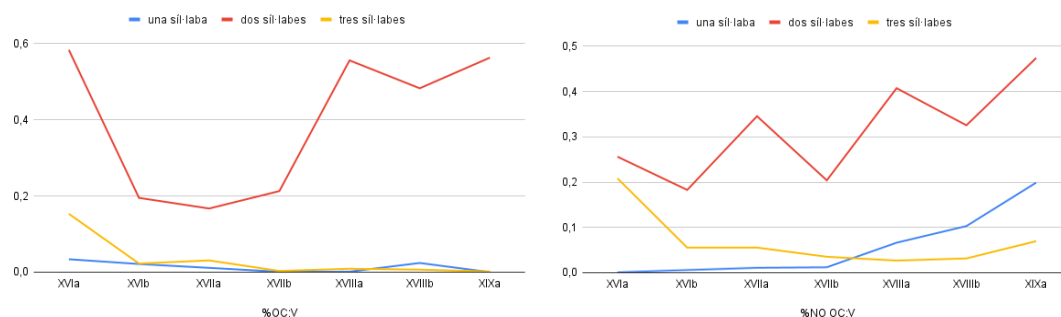
We expounded the two formal variants of the demonstrative determiners in early modern Catalan: simple (e.g. *est*, *esta*) and reinforced (e.g. *aquest*, *aquesta*). The simple determiners derive straightly from the Latin *ISTE* and *IPSE*, while reinforced determiners introduce *aqu-*, an affix coming from the Latin *ECCU*. While in Spanish the reinforced forms (*aqueste* and *aquese*) were applied according to geographical, pragmatic, or textual variation (as reported by several authors in § 9.1.1), in our Catalan corpus we

haven't identified any difference in the choice of each form. Thus, we consider that simple and reinforced determiners in early modern Catalan were two variants with the same function.

Nevertheless, the choice between simple and reinforced determiners could be related with the number of syllables of the demonstrative. According to our data, there was a preference for the two-syllable determiners compared to the three-syllable or monosyllabic ones. Simple determiners have mostly two syllables (*esta, eixos...*), besides the only two monosyllables *est* and *eix*. Instead, the reinforced determiners have just some two-syllable masculine determiners (*aquest, aquests, and aqueix*) in opposition to most of the three-syllable forms (*aquestos, aqueixa...*). As a result, in the general corpus, we have detected more simple than reinforced determiners because of the preference for the two-syllable determiners.

This preference is validated by the statistical tests about the number of syllables of the demonstratives. We have compared the evolution of monosyllable, two-syllable, and three-syllable determiners, first, in Valencian texts, and after, in non-Valencian texts. Both cases indicate a correlation in the evolutionary tendencies of each variable, because of the dominance of two-syllable forms. Therefore, these results oppose the idea of the predominance of reinforced forms on the simple forms in Old Catalan (*GUL = Guia d'Usos Lingüístics, 2002: 121*).

Even so, in the graphics 55 and 59 (below), we can observe some slight differences between Valencian and non-Valencian texts. The Valencian texts present an evident predominance of the two-syllable forms and scant frequency of monosyllables and three-syllables. As opposed to the non-Valencian texts show more diversity: the graphic displays a certain degree of frequency in three-syllable determiners at the beginning of the early modern era, but the increase of the monosyllable occurrences at the end of this period is very interesting (as we will discuss later).

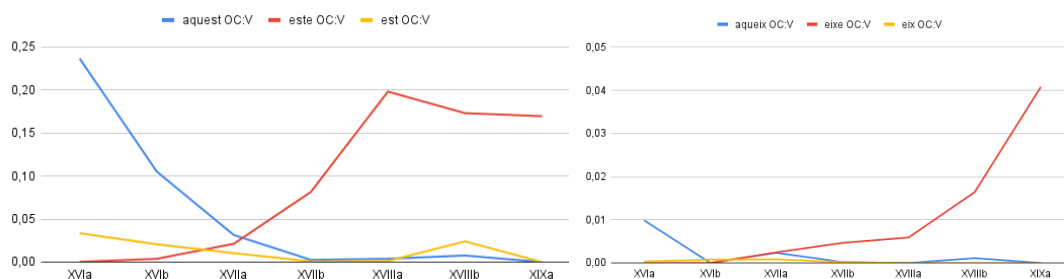
Graphics 55 and 59 (from § 18.3). Percentage of the monosyllable (blue), two-syllable (red), and three-syllable (yellow) determiners in Valencian (left) and non-Valencian texts (right)

In any case, both in the Valencian texts and in the texts from the other dialects, if the two-syllable forms were the preferred ones, the simple determiners would be chosen prior to the reinforced ones, with the only exception of the masculine singular determiner. In general, the two-syllable *aquest* and *aqueix* were the only reinforced forms more to be used more than the simple monosyllabic *est* and *eix*. In addition, the slight phonetic body of these monosyllable demonstratives with a consonant ending may produce obstacles in their pronunciation when they are near another consonant (Casanova, 1993: 182).

However, between the 16th and the 17th century, our corpus reveals the introduction of a new variant of masculine determiners: the paragogic (*aqu*)*este* and (*aqu*)*eixe*. The paragoge in *este* and *eixe* allows the simple masculine singular determiners to have two syllables, so it was very convenient regarding the phonetic complications of *est* and *eix*. Moreover, the *-e* wasn't the only paragogic vowel: in a text of our corpus, we detected a masculine singular simple determiner with a paragogic *-o*: *esto*.

This paragoge of *-o* was unexpected because this very form was usually employed as a neuter pronoun, not as a determiner, and currently, this kind of variant can only be found in the Ribagorçan dialect (Veny, 1982: 146, Rosàs, 2016: 227). Even so, *esto* is only used as a masculine singular determiner in 223 cases and from a single balearic text (*Art de la cuina. Llibre de la cuina menorquina del segle XVIII*).

For this reason, the demonstrative with the paragogic *-o* is rather an exception. Instead, the forms with a paragogic *-e* still remains in Catalan areas: it has not only kept the simple *este* or *eixe* in Valencian dialect but also (*aqu*)*este* or *aqueixe* in the zones of dialect transition (located in the north of Valencian and south of northwestern Catalan, § 10.2.2).

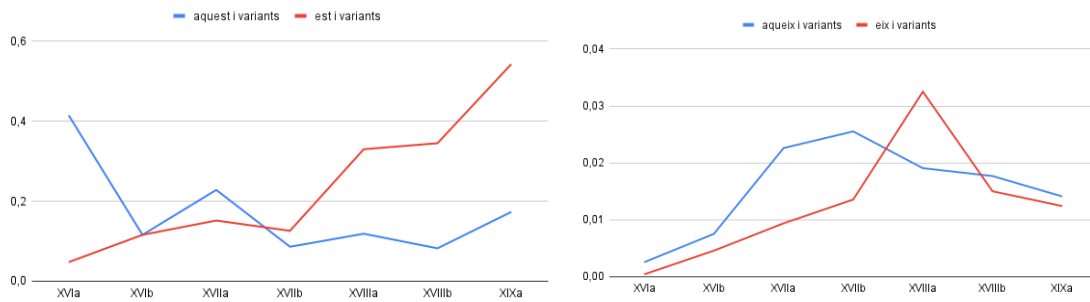
Graphics 53 and 54 (from § 18.3). Evolution of the first-degree (left) and second-degree (right) masculine singular determiner (reinforced and simple, with and without paragoge) in Valencian texts

Nonetheless, this paragoge of *-e* couldn't succeed in all territories. Apart from Valencian texts, we also found this form in other dialects too, but we noticed that sometimes *(aqu)este* is used as a feminine and *(aqu)esta* as a masculine determiner. That is produced because of the eastern Catalan neutralization of *-a* and *-e* in [ə]. Regarding the northwestern Catalan, we presume that the closure of *-a* in /ɛ/ (*esta* /*estɛ*/), typical of that dialect (Veny, 1982: 129), would be phonetically different from /e/ in *este*, but ultimately, these two phonemes are quite similar, and it might become an obstacle to keeping the simple determiners (§ 18).

Then, as our data proves, while Valencian could retain and boost this paragogic variant, the other dialects don't list it (like *eixe*, which does not have any occurrence) or don't have a sizable frequency (*este* has 346 occurrences in non-Valencian texts and, by contrast, Valencian texts get 2103). As a consequence, we expected that the non-Valencian texts opted for the reinforced forms, as the current general Catalan.

Conversely, in non-Valencian texts, the evolutionary tendencies of the determiner forms show an increment of the simple forms in the first degree since the 18th century, whereas in the second degree there is no preference but a fluctuation over the centuries. If we remember the results of the statistical tests applied to the number of syllables, we can observe the predominance of two-syllable forms in non-Valencian texts, which are especially simple determiners because the reinforced ones have mostly three-syllables.

Accordingly, the graphics 46 and 47 (below) showed that in non-Valencian texts the simple forms are preferred to the reinforced forms only in the first degree. Instead, the second degree oscillates between simple and reinforced forms. The statistical tests applied on the simple forms versus the reinforced forms (*aquest* vs. *est* and *aqueix* vs. *eix* and their respective variants) in non-Valencian texts reveal the correlation in each evolutionary tendency but, while the first degree is moderately associated, the second-degree results in a weak association because of its vacillation between the two forms.

Graphics 46 and 47 (from § 18.2.2). Evolution of simple and reinforced determiners of the first degree (left) and second degree (right) in non-Valencian texts

We presume that this divergence between degrees in non-Valencian texts stems from the progressive loss of the intermediate degree in general Catalan. The intermediate degree does not follow the same tendency as the first degree, which has much more frequency and, consequently, more impact. Moreover, in dialects like the Algerese, the Northern Catalan, the Balearic Islands, or the Baix Camp (Colomina, 2008: 551, § 3.2.2.2) the reinforced forms (e.g. *aqueix*, not *eix*) were consolidated.

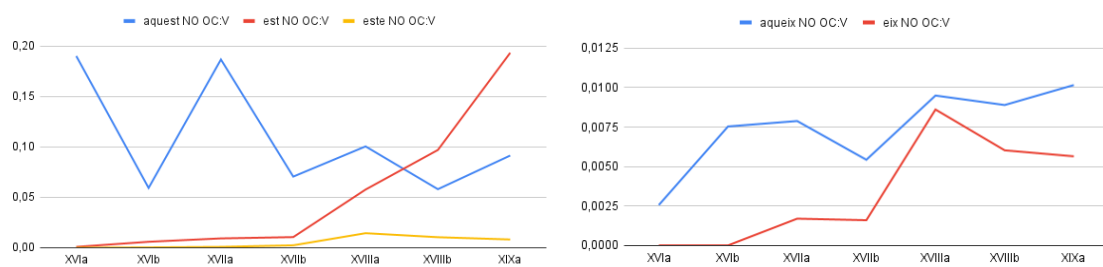
As a result, our corpus does not reveal an evident preference for simple or reinforced forms in the forms *(aqu)eix* and their variants because the intermediate degree was broadly declining in the general Catalan. Moreover, with the exception of Valencian and Ribagorçan, the dialects where the form *aqueix* remains mostly promote the reinforced ones. The boost of the simple determiners at the end of the early modern era in non-Valencian texts are discussed below.

- Review the descriptions of the demonstratives in the Catalan grammars from the early modern period to find out if they match with the results of the corpus of texts from the same period, especially with the demonstratives *est* and *eix*.

When Coromines (DECLC, 1980-2001: s. v. “est”) detected the form *est* and *este* in eastern Catalan areas, especially in Mallorca, he describes its usage as a reflection of the Spanish forms. We agree with him, but we may include the impact of the scholar grammar. As Nebrija (§ 11.2) and other Spanish grammarians (Martín Miñana, 2018) present, the display of the demonstratives in some early modern Catalan grammars shows firstly the simple paradigm, and later the reinforced one, as a second variant. For example, we can find this presentation of the determiner demonstratives in the grammars of Ballot, Petit, or Pers i Ramona (§ 12).

That may promote the simple determiners instead of the reinforced ones. Unlike that, the grammar of Amengual, which is based primarily on the speech of Majorca at the beginning of the 19th century (§ 12), describes only the reinforced determiners which may be the only forms actually used. Therefore, we can affirm that the description of the simple determiners as a priority variant was a stylistic suggestion derived from the traditional grammar (§ 11).

The development of the monosyllable determiners couldn't be explained unless we consider this stylistic employment recommended by the scholar grammar. A demonstrative like *est*, which was phonetically very unstable (Casanova, 1993: 182), would be likely typical of the formal writing field. So, this explanation based on a stylistic reason can explain why the Spanish form *este* barely obtained a low frequency in the non-Valencian texts in contrast to the monosyllabic *est*, which increases considerably from in the second half of the 18th century and even raises its frequency beyond *aquest*.

Graphics 57 and 58 (from § 18.3.1). Evolution of the simple and reinforced masculine singular determiners of the first degree (left) and the second degree (right) in non-Valencian texts

The increase of *est* explains the raise of the monosyllabic forms documented in non-Valencian texts at the end of the early modern Catalan period when we compared the evolution of the demonstratives according to their number of syllables. However, *eix* is monosyllable and its paradigm appears in the grammars too, but it isn't quite as boosted as *est*. That may suppose again the progressive loss of the intermediate degree because we guess that it's easier changing a form (*aquest* > *est*) than applying a component in recession in the general Catalan (that concerned both *aqueix* and *eix*).

- Observe how the positions of the demonstrative determiners work, especially the postnominal position, and find out what components can be put between demonstrative and noun.

Catalan demonstrative determiners have three different distributions: before the noun (e.g. *aquest xiquet és alt*), after the noun (e.g. *el xiquet aquest és alt*), or without an explicit head noun (e.g. *aquest és alt*). Generally, the prototypical position is before the noun and our corpus points towards that assumption since most of the cases are prenominal determiners. Also, there are fewer quantity demonstratives without an explicit head noun. Even so, we identified a text with a lot of demonstratives without a noun (472 occurrences), almost as many prenominal demonstratives (578 occurrences), the *Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens*.

This Valencian text from the first half of the 16th century uses demonstratives in contexts that are barely employed today (§ 18.5). Batlle *et al.* (2016: 545) warn that in Old Catalan we can notice structures where at present we apply the definite article (ex. «*aqueix de l'espital*» = 'el de l'hospital') or a third person (ex. «sens *exos*» = 'sense ells'). The employment of the demonstrative in these contexts currently can be considered impolite (§ 4.3.3) or too repetitive. As Batlle *et al.* (2016: 542) explain, in the Old Catalan there was a propensity to reiterate the referent (or the component that tracks it) so it's common to utilize many demonstratives.

Regarding the postnominal demonstratives, only 11 cases (out of 22) have the current structure based on article + noun + demonstrative (§ 18.5.1). The other 11 occurrences are placed after a noun that does not need an article because it follows a pause, like an apposition, or both noun and demonstrative are included in an exclamative or vocative sentence.

Additionally, we were trying to define if this construction causes some differences in the choice between the simple and reinforced forms, but both have an approximate number of occurrences. Even in the same text, *Calaix de Sastre*, we can find both forms (in particular, *est* and *aquest*) in the postnominal position (§ 18.5.1). Therefore, it seems that there is no preference for reinforced or simple forms in this position.

We also investigated the emphatic *mateix* (and its inflectional variants) after all demonstratives, yet we couldn't detect any distinction or inclination to add *mateix* with a particular demonstrative. It is true that *aquest mateix* has many occurrences but that happens because *aquest* is one of the demonstratives with more frequency and that does not manifest any significant preference for *mateix*.

Other components that can accompany the demonstrative and be set between demonstrative and noun are adjectives, place names, or anthroponyms. As we have

pointed out, the syntax from Old Catalan repeats a lot of the references because of the tendency to clarify every detail (Batlle *et al.*, 2016: 542) so we can observe a recurrence of saying again the place names as well as the habitual application of a demonstrative before a name to establish an anaphoric relation («*aquest* Felip tercer morí dimecres», §18.5). Currently, this employment of the demonstrative before an anthroponym is affective or emphatic instead (RAE-ASALE, 2011: 1298).

This effort at specifying entails the frequent usage of adjectives that track the referent, like *dit*, or also *tal* (considered for that reason as a demonstrative in the *DLC* (IEC, 2016: § 16.4.5)), among others (§ 19.12). In addition, between demonstrative and noun there is sometimes a possessive. We considered whether the construction demonstrative + possessive + noun (or without an explicit head noun) can begin a grammaticalization process like the case of article + stressed possessive + noun.

However, as Batlle *et al.* (2016: 545) explain, sometimes Old Catalan employs the demonstrative instead of the article before the possessive and that does not need to start a grammaticalization process. Moreover, in our corpus, the possessives that accompany the demonstrative are both stressed and unstressed, which might complicate the formation of a particular structure.

- Look into constructions with demonstratives that are being grammaticalized in structures more or less fixed and confirm if these demonstratives are different between Valencian texts and the texts of the rest of the dialects.

We have observed some fixed constructions to identify which demonstrative forms are chosen. For example, we aimed to know if the Valencian *ahí* could be employed in the same constructions as *aquí* or *ací*, as well as *açò* still held the same structures as *això* in non-Valencian texts. We considered only the adverbs and the neuter pronouns because the determiners oscillated indifferently between reinforced and simple forms according to the stylistic use.

As we don't have many occurrences of *ahí*, it's hard to locate it in fixed structures. We have noticed examples like *d'ahí és que*, as well as *d'ací/aquí és que*. In addition, we have found a case of *o per aquí*, which means 'approximately', and the same structure can be heard with *ahí* (specifically *o per ahí*) nowadays in informal Valencian (Martín Miñana, 2019: 79). That demonstrates the current enlargement of the

ahí usage in opposition to the restricted state that this demonstrative had during the early modern era, just like in Spanish (Company & Espinosa, 2014: 181-182).

Regarding neuter pronouns, they can generate many discourse markers because of their semantic unspecificity. The unspecified components that can be used as discourse markers are called *shell nouns* (Schmid, 2000: 10-20; Cuenca, 2014: 739 and Marín & Ribera, 2018: 231). We can barely see divergences between the structures with *açò* or *això*. Even so, we have observed some exceptions. On the one hand, the reformulation marker *açò és* obtains 130 cases (out of 144) from Valencian texts. That proves that not only *açò* was more used in the Valencian texts, but also that it was more employed in grammaticalized structures from the Valencian texts.

Likewise, the concessive marker *no obstant açò* (or *açò no obstant*) has 20 occurrences in Valencian texts in contrast to the 8 occurrences from the non-Valencian texts. Instead, *no obstant això* (or *això no obstant*) appears 5 times in Valencian texts in contrast to the 45 times in non-Valencian texts. Hence, in Valencian texts, *açò* was adopted more frequently for fixed constructions with demonstrative neuter pronouns and anaphoric meaning, while in non-Valencian texts *això* was preferred for these structures.

Apart from that, we could detect *no obstant esto* as well. This neuter pronoun, which is derived directly from the Spanish neuter pronoun *esto*, has less frequency than *açò* or *això*. In fact, the structure with *esto* that appears more often is *esto es*, with only 63 occurrences (out of 211 occurrences of *{açò/això/esto} és*). This reformulation marker was very important in the case of *çò*: almost half of its occurrences are in the structure *çò és*. The other half are relative structures (*çò que*, which are being replaced by *lo que* from the 15th century) or constructions headed by *per* (as *per çò que* or *per çò com*). Only 75 occurrences (specifically 1,27%) of *çò* can be considered non-grammaticalized.

In addition, it's curious that our corpus collected more occurrences of *çò* in the non-Valencian texts than in the Valencian texts. The non-Valencian texts employed the demonstrative *això* instead of *açò*, besides the grammaticalized *çò*, while Valencian texts held both *açò* and *això*, as well as *çò* as a grammaticalized component. Therefore, since the space for neuter pronouns was being shared between more components, the percentage of each neutral form in Valencian texts is smaller than non-Valencian texts.

Moreover, the statistical tests indicate that the evolutive tendency between *çò* and *açò* is related both in non-Valencian texts and in Valencian texts, yet the effect size in non-Valencian texts is weaker than the results in Valencian texts. Eventually, *çò* and *açò* were lost in all Catalan, however Valencian holds the neuter pronoun *açò*, so *açò* and *çò* have a different tendency and Valencian texts express more correlation.

- Examine the referential mechanisms of the early modern demonstratives.

In § 5, we have distinguished several referential functions, based on Diessel's classification (Diessel, 1999a: 93): (situational or temporal) deixis, anaphora, discourse deixis, and deixis *am phantasma* (or imagination deixis). All those functions were already used over the early modern period, so we intended to identify what kind of them are employed more frequently according to every demonstrative category (adverbs, neuter pronouns, and determiners).

As we have collected a large corpus, we should have done a selection of theater texts from the Valencian and the Central Catalan dialects and, as a result, in § 20 we have examined the referential function of 648 first-degree and second-degree demonstratives. On the one hand, we chose theater texts because they represent an oral genre that tries to simulate a conversation; therefore we can compare the results with a contemporary conversational informal corpus (Martín Miñana, 2019).

On the other hand, we have separated between Valencian and Central Catalan because the dialectal opposition may reveal divergences in the demonstrative functions. Even so, we haven't found differences between the referential mechanisms in the demonstratives from the Valencian texts and Central Catalan texts. As we have verified so far, the most distinction between Valencian and Central Catalan is the demonstrative forms.

For example, we have found different frequencies of the several demonstrative adverbs depending on the dialect. In Valencian texts, *ací* is employed 55 times in contrast to 3 occurrences of *aquí* and other 3 of *ahí*, whereas Central Catalan texts show 12 cases of *ací* and 39 of *aquí*. Likewise, the neuter pronouns also show different forms according to the dialect: in Valencian texts *açò* 36 times and *això* 37 times, whereas in Central Catalan texts *açò* barely obtains 11 occurrences and *això* 44 occurrences.

In general, in both dialects, the adverbs are used principally as situational deictics and neuter pronouns as discourse deictics, whereas the determiners don't have that

preference in any function. We haven't detected many cases of deixis *am phantasma* (or imagination deixis): only 8 (out of 649) demonstratives have this referential function and we believe that this low frequency is related to the theater genre.

Unlike informal conversation, in which participants can talk about a non-mentioned referent evoked from a shared knowledge or even common experiences (as in Martín Miñana, 2019), the theater texts shouldn't introduce many unexpected referents because it can be hard to find a reference for a diverse public and may be disorienting.

Regarding the demonstrative categories that can have this function, the deixis *am phantasma* (or imagination deixis) are used by adnominal determiners, as Diessel (1999: 105) declares, but with only one exception: a case of *això*. The same demonstrative appears with this function in the corpus analyzed in Martín Miñana (2019: 84). It is also employed to indicate an unspecific reference (in our early modern corpus: «*Això de la policia són només cerimonials*», Col·loqui Carles Ros, XVIIIa, OC:V, p. 168).

In addition, we have observed a large usage of *açò* even in contexts that nowadays it may employ *això* (i.e. «*tindrem molt bona collita de cùgols, bolets i naps. Açò és lo que puc dir*» (Un col·loqui noticier del 1600, XVIIa, OC:V, p. 318). We believe that over the early modern era the first-degree demonstratives might have more range than currently, although it isn't easy to apply a clear boundary between first and second degree if the referential function is the discourse deixis.

In fact, as the neuter pronouns are used mainly as discourse deictics, it isn't evident when *això* is a high-focus or medium-focus demonstrative. Anyway, we know that Central Catalan texts employ a lot *aquí* and *això*, so this may indicate that these demonstrative forms are being expanded to the high focus. However, all those data expose that the split of the Catalan demonstrative system does not affect the referential functions of every category, but the demonstrative forms and the intensity of their focus.

- Delineate the Catalan demonstrative system in comparison to other Romanic demonstrative systems.

Considering all the data that we presented during this research, we can conclude by trying to situate the Catalan demonstrative system within the Romanic framework. The common idea is to consider the Catalan demonstratives as a bridge between Gallo-

Romance and Ibero-Romance (Pérez Saldanya, 2015: 121), so we aim to refine this conception. First of all, the Catalan demonstrative system from the 15th century was very similar to the current Italo-Romance systems: they have a three-term system with a slightly unstable intermediate degree and their determiners can oscillate between simple and reinforced forms (even the third degree too), with an intermediate derived from IPSE.

Hence, we can interpret that the old demonstrative system has more similarities with some *dialetti* than in other Romanic languages. However, the adverb and neuter pronoun first-degree demonstratives conserved in Valencian, *ací* and *açò*, are related to Occitan demonstratives since ECCE is their etymological basis (§ 8.2).

In addition, as the Occitan, the Catalan neuter pronouns have the oxytone open ending *-ò*, but the intermediate form is coming from IPSE, in line with the Iberoromantic forms: *isso* (Portuguese), *eso* (Spanish), *ixo* (Aragonese). Unlike Catalan, they have a proparoxytone ending. Moreover, neither Portuguese nor Spanish have demonstrative derivated from ECCE. However, like Spanish (and informal Portuguese (§ 9)), Catalan has three positions of the determiner demonstratives (prenominal, postnominal, and without an explicit head noun). Romanian has also these three positions, but the postposition of the demonstrative is more usual in this language than in Spanish or Catalan and it is used also with other components, as the possessive (§ 7.1.1).

On the other hand, the Iberoromantic demonstrative systems have a three-term organization and simple determiners in the first and second degree, while the main Catalan has a two-term system with reinforced determiner demonstratives. Even so, Valencian and Ribagorçan systems do maintain the early modern three-term system and are connected to the Iberoromantic tendency regarding the first and second-degree simple determiners.

In conclusion, although Valencian and Ribagorçan are related to the Iberoromantic forms and degrees, we cannot forget connections to other languages. Therefore, if we consider all dialectal variants as a group, we can say that Catalan demonstratives have their own system made of forms, degrees, and values that are related to some Italo-Romance, Occitan, and Ibero-Romance languages (especially Spanish).

Annexos

ANNEX 1. RELACIÓ DE TOTES LES OBRES CONSULTADES I LA SEUA RESPECTIVA REFERÈNCIA BIBLIOGRÀFICA

S. XVI – PRIMERA MEITAT (XVIa)

Textos administratius

- **L'estudi General de Lleida del 1430 al 1524 4 (OC:NO)**

Lladosa i Pujol, Josep (1970). *L'estudi General de Lleida del 1430 al 1524 – 4*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 188-218.

- **La Germania (OC:V)**

VVAA (2000). *La Germania*, edició de Vicent Vallés Borràs, València, Institució Alfons el Magnànim.

- **Manual de consells de Gandia a la fi del segle XV 2 (OC:V)**

Olaso, Vicent (editor) (2005). *Manual de consells de Gandia a la fi del segle XV - 2*, València, Universitat de València.

- **Jurament dels consellers de la universitat de la ciutat de Mallorca (OR:B)**

Miralles i Montserrat, Joan (ed.) (2006). *Jurament dels consellers de la universitat de la ciutat de Mallorca*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 291-293.

Textos cerimonials

- **Cerimònia de les exèquies del lloctinent i governador don Carles de Pomar (OR:B)**

Llull, Ramon (notari) (2006). *Cerimònia de les exèquies del lloctinent i governador don Carles de Pomar*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 446-448.

- **Ordinarium de administratione sacramentorum (OR:B)**

Tomic, Pere (2006). *Ordinarium de administratione sacramentorum*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 444-445.

Textos científicodidàctics

- **Art nova de trobar (OR:B)**

Tomic, Pere (2006). *Art nova de trobar*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 361-363.

- **Pràctica mercantívol (OR:B)**

Ventallol, Joan (2006). *Pràctica mercantívol*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 357-359.

- **Llibre de coch (OR:C)**

Tomic, Pere (1996). *Libre de coch*, a cura de Veronika Leimgruber, Barcelona, Curial.

Textos contractuals

- **Contracte d'un retaules de les ànimes del purgatori (OR:B)**

Tomic, Pere (2006). *Contracte d'un retaule de les ànimes del purgatori*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Balearics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 441-442.

Textos de literatura popular

- **Rims sobre la Germania (OR:B)**

Miralles i Montserrat, Joan (ed.) (2006). *Rims sobre la Germania*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Balearics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 403-406.

Textos dietarístics

- **Dietari 1 (OC:V)**

Sòria, Jeroni. *Dietari de Jeroni Sòria (fragments seleccionats)*, a cura de Maria Àngels Diéguez Seguí.

- **Dietari 2 (OC:V)**

Sòria, Jeroni. *Dietari de Jeroni Sòria (fragments seleccionats)*, a cura de Maria Àngels Diéguez Seguí.

- **Un memorial de la guerra contra el turc 2 (OR:B)**

Ferrer i Mayans (editor) (1997). *Un memorial de la guerra contra el turc*, Barcelona, Curial.

- **Llibre de les Solemnitats de Barcelona 4 (OR:C)**

Duran i Sanpere, A & Josep Sanabre (editors) (1930), *Llibre de les Solemnitats de Barcelona (vol. I)*, Barcelona, Institució Patxot, 360-414.

- **Llibre de les Solemnitats de Barcelona 5 (OR:C)**

Duran i Sanpere, A & Josep Sanabre (editors) (1930), *Llibre de les Solemnitats de Barcelona (vol. I)*, Barcelona, Institució Patxot, 415-452.

Textos edictals

- **Edicte episcopal sobre els alumns de Turquia (OR:B)**

Tomic, Pere (2006). *Edicte episcopal sobre els alumns de Turquia*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Balearics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 463-464.

Textos epistolars

- **Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens (OC:V)**

VVAA (2003). *Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens (segle XVI) – 1*, a cura d'Eulàlia de Ahumada Batlle, València, Universitat de València

VVAA (2003). *Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens (segle XVI) – 2*, a cura d'Eulàlia de Ahumada Batlle, València, Universitat de València.

- **Cartes triades dels Borja 3 (OC:V)**

VVAA (1998). *De València a Roma. Cartes triades dels Borja*, barcelona: Quaderns Crema.

- **Carta dels jurats del regne de Mallorca al Rei sobre la reforma del monestir de Santa Clara (OR:B)**

Miralles i Montserrat, Joan (ed.) (2006). *Carta dels jurats del regne de Mallorca al Rei sobre la reforma del monestir de Santa Clara*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 449-451.

Textos historiogràfics

- **Primera part de la Història de València (OC:V)**

Beuter, Pere Antoni (1998). *Primera part de la Història de València*, a cura de Vicent Josep Escartí, València, Universitat de València.

- **Libre de la benaventurada vinguda de l'emperador y rey don Carlos en la sua ciutat de Mallorca (OR:B)**

Gomis, Joanot (2006). *Libre de la benaventurada vinguda de l'emperador y rey don Carlos en la sua ciutat de Mallorca y del recebiment que li fonch fet*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 375-378.

- **Cròniques d'Espanya (OR:C)**

Carbonell, Pere Miquel (1997). *Cròniques d'Espanya*, volum 1, a cura d'Agustí Alcoberro, Barcelona, Barcino.

- **Llibre de les grandeses de Tarragona (OR:C)**

Ponç d'Icard, Lluís (1984). *Llibre de les grandeses de Tarragona*, a cura d'Eulàlia Duran, Barcelona, Curial.

Textos judicials

- **La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI 2 (OC:NO)**

Farreny Sistac, M. Dolors (editora). "Transcripció del procés II", *La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 30-34.

- **La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI 3 (OC:NO)**

Farreny Sistac, M. Dolors (editora). "Transcripció del procés III", *La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 35-45.

- **La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI 4 (OC:NO)**

Farreny Sistac, M. Dolors (editora). "Transcripció del procés IV", *La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 46-52.

- **La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI 5 (OC:NO)**

Farreny Sistac, M. Dolors (editora). "Transcripció del procés V", *La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 52-68.

Textos lexicogràfics

- **Glossari llatí-català de les 'Introductiones latinae' (OR:C)**

Colon, Germà (ed.) (2009). *Un vocabulari trilingüe a partir de les Introductiones de Nebrija*, Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura, LXXXV, 58-126.

Textos narratius

- **Obres catalanes [F. Moner] (OR:C)**

Moner, Francesc (1970). *Obres catalanes*, a cura de Peter Cocozzella, Barcelona, Barcino.

Textos onomàstics

- **Homes d'armes de la ciutat de Mallorca (OR:B)**

Miralles i Montserrat, Joan (ed.) (2006). *Homes d'armes de la ciutat de Mallorca*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 471-473.

Textos poètics

- **Devota contemplació [B. Espanyol] (OR:B)**

Espanyol, Benet (2006). *Devota contemplació*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 393-397.

- **Miquel Garcia, a la Joya (OR:B)**

Garcia, Miquel (2006). *Miquel Garcia, a la Joya*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 381-383.

- **Adoració de les sinch plagues de Jesucrist feta per lo mateix Olesa (OR:B)**

Tomic, Pere (2006). *Adoració de les sinch plagues de Jesucrist feta per lo mateix Olesa*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 385-387.

- **Obra del menyspreu del món (OR:B)**

Tomic, Pere (2006). *Obra del menyspreu del món*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 388-392.

Textos religiosos

- **Vida dels gloriosos sants Abdon y Senén, e Ponç (OC:V)**

Tomic, Pere (1987), *La vida dels gloriosos sants Abdon y Senén, e Ponç*, a cura de Max Cahner, Curial, Barcelona, 97-146.

- **Vida de Sant Vicent Ferrer (OC:V)**

Pérec, Miquel (1996). *La vida de sant Vicent Ferrer*, a cura d'Antoni Ferrando Francés, València, Universitat de València / Vicent García Editores, 79-121.

- **Contemplació de la passió de Nostre Senyor Jesucrist (OR:C)**

Hauf, Albert (editor) (1982). *Contemplació de la passió de Nostre Senyor Jesucrist*, Barcelona, Edicions del Mall.

Textos teatrals

- **Consueta dels pastorells (OR:B)**

Miralles i Montserrat, Joan (ed.) (2006). *Consueta dels pastorells*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Balearics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 419-424.

- **Consueta dels set sagraments (OR:B)**

Miralles i Montserrat, Joan (ed.) (2006). *Consueta dels set sagraments*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Balearics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 413-418.

Textos testamentaris

- **Testament de Jacme Mercer, ciutadà de Mallorca (OR:B)**

Tomic, Pere (2006). *Testament de Jacme Mercer, ciutadà de Mallorca*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Balearics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 455-457.

S. XVI – SEGONA MEITAT (XVIIb)

Inventaris

- **Inventari de béns de violer Tomàs Armengol (OR:B)**

Tomic, Pere (2006). *Inventari de béns del violer Tomàs Armengol*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Balearics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 466-470.

Textos administratius

- **Constitucions del convent de Sant Josep (OC:V)**

Fuster, Joan (ed.). *Les Constitucions del convent de Sant Josep de València (segle XVI)*, València, Publicacions de la Universitat de València.

- **El sínode del bisbe Baccallar (OR:A)**

Baccallar, Andreu (1991). *El sínode del bisbe Baccallar. L'Alguer, Església i societat al segle XVI*, edició d'Antoni Nughes, Barcelona, Institut dels Estudis Catalans.

- **Llibre manual de tots los comptes del real patrimoni de Mallorca (OR:B)**

Onofre, Joan (2006). *Llibre manual de tots los comptes del real patrimoni de Mallorca*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Balearics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 434-435.

Textos capitulars

- **Edicte del virrei Lluís Vich i Manrique (OR:B)**

Vich i Manrique, Lluís (2006). *Edicte del virrei Lluís Vich i Manrique*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Balearics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 436-440.

- **Libre del Mostassaf de Mallorca 14 (OR:B)**

Pons, Antonio (ed.) (1949). *Libre del Mostassaf de Mallorca*, Mallorca, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 322-323.

Textos científicodidàctics

- **Llibre dels planetes i dels signes (OR:B)**

Miralles i Montserrat (ed.) (2006). *Llibre dels planetes i dels signes*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Balearics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 368-371.

- **Compendi de la peste y de la precaució y curació de aquella (OR:B)**

Terrades, Francesc (2006). *Compendi de la peste y de la precaució y curació de aquella*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Balearics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 365-367.

Textos de literatura popular

- **Cançons d'amor (OR:B)**

Miralles i Montserrat, Joan (ed.) (2006). *Cançons d'amor*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Balearics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 408-412.

Textos dietarístics

- **Memòries de Perot de Vilanova (OC:NO)**

Vilanova, Perot de (1991). *Cavallers i ciutadans a la Catalunya del cinc-cents*, edició d'Antoni Simon i Tarrés, Barcelona, Curial, 36-88.

- **Relació de l'entrada i estança a València del rei don Felip II (OC:V)**

Escartí, Vicent (ed.) (1998). *Memòria privada (Literatura memorialística valenciana dels segles XV al XVIII)*, València, Edicions 3 i 4, 125-137.

- **Les memòries del cavaller valencià Gaspar Antist (OC:V)**

Antist, Gaspar (1997). *Les memòries del cavaller valencià Gaspar Antist (s. XVI)*, *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 73, 235-272.

- **Relació del furt del Santíssim Sacrament a Alcoi (OC:V)**

Cantó, Gaspar (1998). *Memòria privada (Literatura memorialística valenciana dels segles XV al XVIII)*, València, Edicions 3 i 4, 117-124.

- **Dietari del ciutadà valencià M. Jeroni Llopis 1 (OC:V)**

Llopis, Miquel Jeroni (1995). *Dietari del ciutadà valencià Miquel Jeroni Llopis (s. XVI)*, *Edició i estudi. L'aiguadolç*, 21, 19-36.

- **Dietari del ciutadà valencià M. Jeroni Llopis 2 (OC:V)**

Llopis, Miquel Jeroni (1995). *Dietari del ciutadà valencià Miquel Jeroni Llopis (s. XVI)*, *Edició i estudi. L'aiguadolç*, 21, 19-36.

- **Noticiari 2 [P. Pacs] (OR:B)**

Pacs, Perellós de (2006) *Noticiari 2*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Balearics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 452-454.

- **Un memorial de la guerra contra el turc 3 (OR:B)**

Ferrer i Mayans (editor) (1997). *Un memorial de la guerra contra el turc*, Barcelona, Curial.

- **Un memorial de la guerra contra el turc 4 (OR:B)**

Ferrer i Mayans (editor) (1997). *Un memorial de la guerra contra el turc*, Barcelona, Curial.

- **Llibre de les Solemnitats de Barcelona 6 (OR:C)**

Duran i Sanpere, A & Josep Sanabre (editors) (1930), *Llibre de les Solemnitats de Barcelona (vol. II)*, Barcelona, Institució Patxot, 1-35.

- **Llibre de les Solemnitats de Barcelona 7 (OR:C)**

Duran i Sanpere, A & Josep Sanabre (editors) (1930), *Llibre de les Solemnitats de Barcelona (vol. II)*, Barcelona, Institució Patxot, 36-140.

- **Diari de Frederic Despalau (OR:C)**

Despalau, Frederic (1991). *Cavallers i ciutadans a la Catalunya del cinc-cents*, Barcelona, Curial, 101-177.

- **Memòries de Jeroni de Saconomina (OR:C)**

Saconomina, Jeroni de (1991). *Cavallers i ciutadans a la Catalunya del cinc-cents*, Barcelona, Curial, 189-253.

- **CA-MOD 120. Dietari de Pere Joan Porcar (I) (OC:V)**

PORCAR, J. (2012), Josep Lozano (ed.), *Pere Joan Porcar: coses avengudes en la ciutat y Regne de València. Dietari (1585-1629)*, València, Universitat de València.

- **CA-MOD 369. Llibre de Cerimònies de l'Alguer (OR:A)**

MOLINA, P., ARMANGUÉ, J. (2005), *Llibre de les Cerimònies dels consellers de la ciutat de l'Alguer*, l'Alguer, Ed. del Sol.

- **CA-MOD 391. Bateig i exorcisme d'un nin 1595, Montferrer (OR:S)**

PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Bateig i exorcisme d'un nin 1595, Montferrer*.

- **CA-MOD 474. Llibre de memòries de Bernat Puigcarbó (OR:C)**

GINEBRA I MOLINS, R. (2005), *Guerra, pau i vida quotidiana en primera persona*, Vic: Patronat d'Estudis Osonencs."Epistolaris".

Textos historiogràfics

- **Història general del Regne de Mallorca (OR:B)**

Binimelis, Joan (2006). *Història general del Regne de Mallorca*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Balearics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 373-374.

- **Il·lustracions dels comtats de Rosselló, Cerdanya y Conflent (OR:S)**

Comte, Francesc (1995) *Il·lustracions dels comtats de Rosselló, Cerdanya y Conflent*, Barcelona, Curial.

Textos homilètics

- **Sermó de la Santíssima Trinitat (OR:B)**

Serra Planes, P. Rafael (2006) *Sermó de la Santíssima Trinitat*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Balearics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 465.

Textos judicials

- **La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI 6 (OC:NO)**

Farreny Sistac, M. Dolors (ed.). "Transcripció del procés VI", *La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 68-97.

- **La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI7 (OC:NO)**

Farreny Sistac, M. Dolors (ed.). "Transcripció del procés VI", *La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 98-115.

- **Contracte prematrimonial entre Joan Palou i Margalida Palou (OR:B)**

Miralles i Montserrat, Joan (ed.) (2006). *Contracte prematrimonial entre Joan Palou i Margalida Palou*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Balearics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 458-459.

- **CA-MOD 469. Bregues i avalots en el Benicolet morisc (OC:V)**

MOMPÓ, J.; FERRANDO, A. (2020), «Bregues i avalots en el Benicolet morisc dels anys 90 del segle XVI», ponència presentada al Congrés virtual Internacional: Proscrits, marginats i minories a la Corona d'Aragó (ss. XV-XVIII). Textos i personatges, Universitat de València.

Textos narratius

- **Memòria de la vinguda dels moros en Sóller (OR:B)**

Morell, Antoni (2006). *Memòria de la vinguda dels moros en Sóller*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Balearics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 379-380.

Textos parlamentaris

- **Suplicació sobre la cisterna de l'estudi de gramàtica de Randa (OR:B)**

Genovard, Joanot (2006). *Suplicació sobre la cisterna de l'estudi de gramàtica de Randa*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Balearics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 461-462.

Textos poètics

- **Breu descripció dels mestres que anaren a besar les mans a sa majestat del rei don Felip (OC:V)**

Montmajor, Gaspar Guerau de: Breu descripció dels mestres que anaren a besar les mans a sa majestat del rei don Felip. Edit_CICA: Casanova, Emili.

- **Disputes de viudes i donzelles (OC:V)**

Siurana, Jaume & Lluís Joan Valentí i Martí Pineda (ed.) (2006). *Disputa de viudes i donzelles*, Alacant, Biblioteca Virtual Joan Lluís Vives.

- **Profecies [B. De Mododa] (OR:B)**

Mogoda, Bernat de (2006). *Profecies*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Balearics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 398-402.

Textos religiosos

- **Instrucció y doctrina que ensenye lo que deu considerar y contemplar lo christià (OR:B)**

Caldés, Pere (2006). *Instrucció y doctrina que ensenye lo que deu considerar y contemplar lo cristià*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 353-355.

Textos teatrals

- **Consueta de la nativitat de Jesús Christ (OR:B)**

Miralles i Montserrat, Joan (ed.) (2006). *Consueta de la nativitat de Jesús Christ*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 425-428.

- **Consueta de Susanna (OR:B)**

Miralles i Montserrat, Joan (ed.) (2006). *Consueta de Susanna*, dins de Joan Miralles i Montserrat, *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI. Volum 1*, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 429-433.

S. XVII – PRIMERA MEITAT (XVIIa)

Inventaris

- **CA-MOD 147. Inventaris i encants del notari de Tarragona (OR:C)**

COMPANYS FARRERONS, Isabel, SANMARTÍ ROSET, Montserrat (ed.) (2015), *El llibre segon d'inventaris i encants del notari de Tarragona Bernat Gendre (1579-1612)*, Barcelona, Fundació Noguera.

- **CA-MOD 20. Inventari de l'adroguer de Cadaqués (OR:C)**

VILA, Pep (ed.) (2012), «Inventari de l'adroguer de Cadaqués Nicolau Bofill (1643)», Cadaqués, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [en línia], Vol. 53, Núm. 0, p. 612.

- **CA-MOD 293. Inventari de la possessió de Son Morata (1622) (OR:B)**

VIBOT RAILAKARI, T. (2007), Son Bauçà de la Torre Rodona i Son Morata (Deià). Dues possessions, dues històries, un mateix emplaçament, *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 63, pp. 249-258.

Textos administratius

- **CA-MOD 161. Regoneixença general de la Tinença de Culla (1615) (OC:V)**

BELTRAN ZARAGOZÀ, Andreu (ed.) (1998), *El valencià al segle XVIII*, Castelló, Societat Castellonenca de Cultura.

- **CA-MOD 162. Regoneixença general de la Tinença de Culla (1634) (OC:V)**

BELTRAN ZARAGOZÀ, Andreu (ed.) (1998), *El valencià al segle XVIII*, Castelló, Societat Castellonenca de Cultura.

- **CA-MOD 177. Documentació de Gavà i Eramprunyà (1601-1649) (OR:C)**

CAMPANY GUILLOT, Josep (ed.) (2012), *Gavà i Eramprunyà al segle XVII*, Gavà, Centre d'Estudis de Gavà.

- **CA-MOD 199. Música i Església a Bellpuig durant l'edat moderna (1600-1650) (OC:NO)**

MIRÓ BALRICH, Ramon (ed.) (2006), «Música i església a Bellpuig durant l'Edat Moderna», *Quaderns de El Pregoner d'Urgell*, Núm. 19, pp. 17-65.

- **CA-MOD 208. La processó de dijous sant o de la Sang a Bellpuig (OC:NO)**

- MIRÓ I BALDRICH, Ramon (ed.) (2016), «La processó de dijous sant o de la Sang a Bellpuig (segle XVII-XIX)», *Quaderns de El Pregoner d'Urgell*, Núm. 29, pp. 25-54.
- **CA-MOD 221. Funeràries per la mort de Felip III (OC:NO)**
- MIRÓ I BALDRICH, Ramon (ed.) (1994), «Els fasts barrocs a Tàrraga. Funeràries per la mort de Felip III», *Urtx: revista cultural de l'Urgell*, Núm. 6, pp. 71-94.
- **CA-MOD 232. Rebedor del notari Pere Guarch (OC:V)**
- GUARCH, P. (1984), Josep Martínez Roldán (ed.), *Rebedor del notari Pere Guarch*, Madrid, Confederación Española de Cajas de Ahorros..
- **CA-MOD 234. De com un mestre de minyons demanà permís per a establir-se a Girona (1637) (OR:C)**
- VILA, P. (2001), «De com un mestre de minyons barceloní va demanar permís per a establir-se a Girona (1637)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, Vol. 42, pp. 335-338
- **CA-MOD 239. Testimonis sobre l'encorbament del Jesuset del Miracle d'Alcoi (1627) (OC:V)**
- SANTONJA CARDONA, J. L. (1988), *Iglesia y sociedad en una villa valenciana: Alcoi (1300-1845)*, tesi doctoral, Alacant, Universitat d'Alacant.
- **CA-MOD 257. Procés de Moncada IX. Memòria del gasto de Cheroni Molins (OC:V)**
- GARCIA i OSUNA, A. (2003), *Setze coses evengudes en lo lloch de Moncada (1632-1687)*, Moncada, Ajuntament.
- **CA-MOD 281. Documentació relativa a les cofraries de València XVIIa (OC:V)**
- GHAZALI, M. (2004), *Entre confréries et corporation. Le métier des charpentiers de Valence (XVe - début XIXe siècles). Dossier de candidature au diplôme National d'habilitation à diriger des recherches*, París, Université de Paris X Nanterre.
- **CA-MOD 373. Furs de València de 1645 (OC:V)**
- GARCIA EDO, V. (2016), «Furs de 1645», dins *Furs de València (1238-1645). Transcripció, traducció i estudi de tots els furs promulgats per les Corts Valencianes al llarg de l'època foral*, Generalitat Valenciana/Universitat Jaume I. Disponible a Internet: <http://www.jaumeprimer.uji.es/cgi-bin/fursv/>
- **CA-MOD 408. Llibre de compte d'Andreu Bosch (OR:S)**
- PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Llibre de compte d'Andreu Bosch*.
- **CA-MOD 452. Documentació de la Séquia Reial del Xúquer (OC:V)**
- PERIS ALBENTOSA, P. (1995), *La Sèquia Reial del Xúquer (1258-1847), síntesi històrica i aportacions documentals*, Alzira, Germania.
- **CA-MOD 5. Llibre del Mostassaf d'Elx (OC:V)**
- CANO I IVORRA, Maria Antònia (ed.) (1995), *El 'Llibre de mostassaf d'Elx'. Edició crítica i estudi lingüístic*, Alacant, Universitat d'Alacant.
- **CA-MOD 59. L'ús comercial de la costa marítima d'Oriola (OC:V)**
- MONTOYA, Brauli (ed.) (2013), *L'ús comercial de la costa marítima d'Oriola: edició i notes onomàstiques i lingüístiques sobre el text d'un plet amb la ciutat d'Alacant (1643)*, Alacant.
- **CA-MOD 6. Corts valencianes de 1645 (OC:V)**
- GUÍA MARÍN, Luis (ed.) (1984), *Cortes del reinado de Felipe IV. Cortes valencianas de 1645*, València, Universitat de València
- **CA-MOD 472. Documents notarial de Miquel H. Antolí i Miquel C. Antolí (1599-1637) (OC:V)**

SALVADOR I VINYALS, J. (2014), *Els notaris Miquel Hieroni Antolí i Miquel Cosme Antolí d'"Erbés Jusans" (1583-1637)*, Castelló: Servei de Publicacions de la Diputació de Castelló

Textos capitulars

- **CA-MOD 101. Llibre d'establiments d'Herbers (I) (OC:V)**
GUINOT RODRÍGUEZ, Enric (ed.) (2006), *Establiments municipals del Maestrat, els Ports de Morella i Llucena (segles XIV-XVIII)*, València, Universitat de València
- **CA-MOD 104. Llibre d'ordinacions de la pesquera de la vila de Cadaqués (I) (OR:C)**
PRAT, Enric, SERNA, Èrika, VILA, Pep (ed.) (2006), *Les ordinacions de la pesquera de Cadaqués (s. XVI-XVIII)*, Girona, Universitat de Girona, Servei de Publicacions.
- **CA-MOD 106. Carta de poblament de Beniarjó (OC:V)**
GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, ARDIT, Manuel (ed.) (2015), *Cartes de poblament valencianes modernes*, València, Universitat de València.
- **C CA-MOD 107. Carta de poblament de Redovà (OC:V)**
GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, ARDIT, Manuel (ed.) (2015), *Cartes de poblament valencianes modernes*, València, Universitat de València.
- **C CA-MOD 108. Carta de poblament de Orpesa (OC:V)**
GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, ARDIT, Manuel (ed.) (2015), *Cartes de poblament valencianes modernes*, València, Universitat de València.
- **C CA-MOD 112. Carta de poblament de Cocentaina (OC:V)**
PLA ALBEROLA, Primitivo (ed.) (1986), *Cartas Pueblas del Condado de Cocentaina*, Cocentaina, Ayuntamiento de Cocentaina.
- **C CA-MOD 134. Constitucions d'Esterra d'Àneu (OC:NO)**
RIBERA LLONC, Jordi (ed.) (2006), «Ordenament econòmic i social en les capitulacions municipals de la vila d'Esterra d'Àneu, 1627», *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès* [en línia], Annals 2004-05, pp. 109-120.
- **C CA-MOD 176. Unes ordenances del càrrec de sots-sagristà (OR:C)**
MARTÍ MESTRE, Joaquim Martí Mestre (ed.) (1992), «Unes ordenances del càrrec de sots-sagristà de la Seu de València dels segles XVI i XVII», *Revista de Llengua i Dret*, Núm. 18, pp. 25-66.
- **CA-MOD 24. Confraria de perayres 1614-1650 (OC:V)**
DURAN I PUJOL, M. (2012), *Llibre de la confraria y ofici de perayres de la vila de Igualada*, Barcelona, Fundació Noguera.
- **CA-MOD 242. Consell de la vila d'Alcoi (OC:V)**
SANTONJA CARDONA, J. L. (1988), *Iglesia y sociedad en una villa valenciana: Alcoi (1300-1845)*, tesi doctoral, Alacant, Universitat d'Alacant
- **CA-MOD 319. Uns pactes entre els paers de Bellpuig i Jaume Joan Llopis, cirurgià i barber (1603) (OC:NO)**
LLOBET PORTELLA, J. M. (1996), «Uns pactes entre els paers de Bellpuig i Jaume Joan Llopis, cirurgià i barber (1603)», *Quaderns de El Pregoner d'Urgell*, 9, pp. 3-6
- **CA-MOD 323. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de argenter (OC:V)**

- BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- **CA-MOD 324. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de assaonador (OC:V)**
- BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- **CA-MOD 325. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de batifuller (OC:V)**
- BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- **CA-MOD 326. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de blanquer (OC:V)**
- BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- **CA-MOD 327. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de boter (OC:V)**
- BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- **CA-MOD 328. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols cabanyer-esquimado (OC:V)**
- BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- **CA-MOD 330. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de cantor-ministre (OC:V)**
- BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- **CA-MOD 331. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de capsers (OC:V)**
- BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- **CA-MOD 332. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de carnisser (OC:V)**
- BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- **CA-MOD 333. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de cirurgia (OC:V)**
- BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- **CA-MOD 334. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols corder-espardenyer (OC:V)**
- BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- **CA-MOD 335. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de corredor orella (OC:V)**
- BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- **CA-MOD 336. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de corredor de coll (OC:V)**
- BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- **CA-MOD 337. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de corretger (OC:V)**
- BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València

- **CA-MOD 338. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols d'especier (OC:V)**
BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- **CA-MOD 339. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols ferrer i manyà (OC:V)**
BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- **CA-MOD 341. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de fuster (OC:V)**
BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- **CA-MOD 342. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols guanter-tireter (OC:V)**
BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- **CA-MOD 343. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de paraire (OC:V)**
BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- **CA-MOD 344. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de matalafer (OC:V)**
BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- **CA-MOD 345. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de moliner (OC:V)**
BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- **CA-MOD 346. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de notari (OC:V)**
BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- **CA-MOD 348. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols d'odrrers (OC:V)**
BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- **CA-MOD 349. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de pastisser (OC:V)**
BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- **CA-MOD 351. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de peller (OC:V)**
BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- **CA-MOD 352. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols picadors tapins (OC:V)**
BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- **CA-MOD 353. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de pintor (OC:V)**
BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- **CA-MOD 356. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de sabater (OC:V)**

BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.

- **CA-MOD 357. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de sastre (OC:V)**

BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.

- **CA-MOD 358. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de tapiner (OC:V)**

BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.

- **CA-MOD 359. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de teixidor (OC:V)**

BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.

- **CA-MOD 360. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols teixidorseda-veler (OC:V)**

BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.

- **CA-MOD 361. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de tintorer (OC:V)**

BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.

- **CA-MOD 362. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols torcedor de seda (OC:V)**

BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.

- **CA-MOD 363. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de torner (OC:V)**

BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.

- **CA-MOD 364. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de traginer (OC:V)**

BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.

- **CA-MOD 365. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de velluters (OC:V)**

BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.

- **CA-MOD 405. Capítols matrimonials entre Antic Dauder (OR:S)**

PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Capítols matrimonials entre Antic Dauder, fadrí, cotoner de Perpinyà i Anna de la Porta, donzella, de Perpinyà*.

- **CA-MOD 51. Regles del seminari de Vic (OR:C)**

ROVIRÓ i ALEMANY, I. (1997), «Les Regles per los collegials de st. Joaquim en la ciutat de Vich fundat per lo Rm. Señor don Gaspar Gil, bisbe de Vich, de 1635», *Arxiu de textos catalans antics*, Núm. 16

- **CA-MOD 57. Llibre Groc de Girona (1600) (OR:C)**

GIRONELLA DELGÀ, A. (2007), *Llibre Groc de la ciutat de Girona*, Girona, Fundació Noguera.

Textos científicodidàctics

- **CA-MOD 11. Geografia de Catalunya (OR:C)**

GIL, P. (2002), Josep IGLÉSIES i FORT (ed.), *Geografia de Catalunya*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

- **CA-MOD 2. Tractat del salitre (OR:B)**

ANÒNIM (1982), Joan-Antoni Mesquida Cantallops (ed.), *Tractat del salitre*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Baleàrics.

- **CA-MOD 75. Los profits de la caña (OC:V)**

NAVARRO, Joan Miquel (ed.) (2011), *Caña útil. Los profits de la caña*, Castelló, Ajuntament de Castelló.

Textos contractuals

- **CA-MOD 195. Documents relacionats amb obres d'orfebreria de l'Urgell (I) (OC:NO)**

LLOBET PORTELLA, Josep M. (ed.) (1999), «Vuit documents relacionats amb obres d'orfebreria de l'Urgell (segle XVII)», *Urtx: revista cultural de l'Urgell*, Núm. 12, pp. 127-134.

- **CA-MOD 394. Demanda per fer fer un estandart (OR:S)**

PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Demanda per fer fer un estandart*.

- **CA-MOD 397. Venda d'una mula presa als castellans a Malloles (OR:S)**

PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Venda d'una mula presa als castellans a Malloles*.

- **CA-MOD 398. Venda d'una mula (OR:S)**

PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Venda d'una mula*.

Textos de literatura popular

- **CA-MOD 70. Dos plecs solts poètics de la Guerra dels Segadors (OR:C)**

SENDRA, A. (2015), «Dos plecs solts poètics de la Guerra del Segadors», *Mirabilia/MedTrans*, Vol. 2, pp. 150-157.

Textos dietarístics

- **CA-MOD 12. Diari de Joan Guàrdia (OR:C)**

GUÀRDIA, J. (1986), Antoni Pladevall & Antoni Simon (ed.), *Diari de Joan Guàrdia (Guerra i vida pagesa a la Catalunya del segle XVII)*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes.

- **CA-MOD 121. Dietari de Pere Joan Porcar (II) (OC:V)**

PORCAR, J. (2012), Josep Lozano (ed.), *Pere Joan Porcar: coses avengudes en la ciutat y Regne de València. Dietari (1585-1629)*, València, Universitat de València.

- **CA-MOD 127. Diari de Pere Pasqual (1595-1644) (OR:S)**

SIMÓN I TARRÉS, Antoni, VILA, Pep (ed.) (1998), *Cròniques del Rosselló. Segles XVI-XVII*, Barcelona, Edicions Curial.

- **CA-MOD 128. Diari de Jeroni Cros (1597-1638) (OR:S)**

SIMÓN I TARRÉS, Antoni, VILA, Pep (ed.) (1998), *Cròniques del Rosselló. Segles XVI-XVII*, Barcelona, Edicions Curial.

- **CA-MOD 129. Memòries de l'església de Sant Jaume de Perpinyà (1600-1640) (OR:S)**

SIMÓN I TARRÉS, Antoni, VILA, Pep (ed.) (1998), *Cròniques del Rosselló. Segles XVI-XVII*, Barcelona, Edicions Curial.

- **CA-MOD 169. Memòria de Pere Escrivà i Sabata (1604-1627) (OC:V)**

ESCRIVÀ I SABATA, P. (2012), Vicent Baydal & Vicent J. Escartí (ed.), «El record personal i familiar: la memòria (1604-1627) de Pere Escrivà i Sabata», *Afers*, València, 71-72, pp. 363-380.

- **CA-MOD 171. Memòries curioses de mossèn Vicent Torralba (1609-1651) (OC:V)**
FERRANDO, Antoni (ed.) (1995), «Les memòries curioses (1609-1651) de mossèn Vicent Torralba», *L'Aiguadolç* [en línia], Núm. 21, pp. 37-64.
- **CA-MOD 207. La Comunitat i la Unió de Preveres de Bellpuig al segle XVII (OC:NO)**
MIRÓ I BALDRICH, Ramon (2011), «La Comunitat i la Unió de Preveres de Bellpuig al segle XVII», *Quaderns de El Pregoner d'Urgell*, Núm. 24, p. 17-29.
- **CA-MOD 212. El teatre de Bellpuig durant l'edat moderna (1600-1650) (OC:NO)**
MIRÓ i BALDRICH, R. (2002), «El teatre a Bellpuig durant l'edat moderna», *Quaderns de El Pregoner d'Urgell*, Núm. 15, pp. 19-53.
- **CA-MOD 219. Francisco Vilar, un notari de Ceret (OR:S)**
PEYTAVÍ DEIXONA, Joan (ed.) (2007), «Francisco Vilar, un notari de Ceret al cor de la Guerra dels Segadors», *Afers: fulls de recerca i pensament*, Vol. 22, Núm. 58, pp. 611-654.
- **CA-MOD 223. Festes barroques a Tàrraga (1618-1619) (OC:V)**
MIRÓ BALDRICH, R. (2006), «Festes barroques a Tàrraga, els anys 1618 i 1619», *Urtx: revista cultural de l'Urgell*, Núm. 19, pp. 175-202.
- **CA-MOD 273. Llibre d'Antiguitats de la Seu de València (XVIIa) (OC:V)**
MARTÍ MESTRE, J. (1994), *El Llibre de Antiguitats de la Seu de València*, València, Institut Universitari de Filologia Valenciana.
- **CA-MOD 302. Llibre Ver del Convent de Bellpuig (I) (OC:NO)**
YEGUAS i GASSÓ, J. (2003), *Llibre Ver del Convent de Bellpuig*, Tàrraga, Arxiu Històric Comarcal.
- **CA-MOD 33. Dietari de la Generalitat de Catalunya (1644-1647) (I) (OR:C)**
SANS I TRAVÉ, Josep Maria (2000) (ed.), *Dietari de la Generalitat de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- **CA-MOD 34. Dietari de la Generalitat de Catalunya (1644-1647) (II) (OR:C)**
SANS I TRAVÉ, Josep Maria (2000) (ed.), *Dietari de la Generalitat de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- **CA-MOD 35. Dietari de la Generalitat de Catalunya 1644-1647 (III) (OR:C)**
SANS I TRAVÉ, Josep Maria (2000) (ed.), *Dietari de la Generalitat de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- **CA-MOD 377. Llibreta dels sobreposats de l'horta de Sant Feliu d'Avall, 1631 (OR:S)**
PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Llibreta dels sobreposats de l'horta de Sant Feliu d'Avall, 1631*.
- **CA-MOD 410. L'autobiografia de Bernat Guillem Català de Valeriola (OC:V)**
FENOLLOSA LAGUARDA, C. (2019), *L'Autobiografia de Bernat Guillem Català de Valleriola: estudi crític i edició*, tesi doctoral, València, Universitat de València.
- **CA-MOD 46. Dietari de Jeroni Pujades (I) (OR:C)**
PUJADES, J. (1975), Josep Maria Casas Homs (ed.), *Dietari de Jeroni Pujades I*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana.
- **CA-MOD 47. Dietari de Jeroni Pujades (II) (OR:C)**
PUJADES, J. (1975), Josep Maria Casas Homs (ed.), *Dietari de Jeroni Pujades II*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana.
- **CA-MOD 48. Dietari de Jeroni Pujades (III) (OR:C)**

PUJADES, J. (1975), Josep Maria Casas Homs (ed.), *Dietari de Jeroni Pujades III*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana.

- **CA-MOD 56. Memòries de Josep Aznar (OC:V)**

AZNAR, J. (1995), Alfred Boluda Perucho, Juan P. Galiana Chacón & Vicente Pons Alós (ed.), *Memòries de Josep Aznar*, Xàtiva.

- **CA-MOD 85. Dietari de la Generalitat de Catalunya (1617-1619) (OR:C)**

SANS I TRAVÉ, Josep Maria (2000) (ed.), *Dietari de la Generalitat de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.

Textos edictals

- **CA-MOD 404. Cartell imprès de la crida per la contribució del Batalló (OR:S)**

PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Cartell imprès de la crida per la contribució del Batalló feta per la Junta del Batalló*.

- **CA-MOD 424. Guiatge de nau (1609) (OR:B)**

MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Textos epistolars

- **CA-MOD 183. Diplomatar de la Vall d'Andorra segle XVIIa (OC:NO)**

BASCOMPTE GRAU, Domènec (ed.) (1997), *Diplomatar de la Vall d'Andorra segle XVIII*, Andorra, Arxiu Històric Nacional, Ministeri de Cultura.

- **CA-MOD 22. Lletres Reials a la ciutat de Girona (OR:C)**

ARNALL I JUAN, J., GIRONELLA I DELGÀ, A. (2005), *Lletres Reials a la ciutat de Girona*, Girona, Ajuntament de Girona.

- **CA-MOD 301. La correspondència de l'abat Bernat Massip i el monjo Bartomeu Clua a l'historiador Jeroni Pujades (OC:NO)**

MIRALLES, E. (2007), «Una petita història del monestir de Lavaix de l'any 1620: la correspondència de l'abat Bernat Massip i el monjo Bartomeu Clua a l'historiador Jeroni Pujades», *Ripacurtia*, 5, 2007, pp. 119-140.

- **CA-MOD 379. Carta de Joan Suquet, notari (OR:S)**

PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Carta de Joan Suquet, notari*.

- **CA-MOD 388. Prohibició d'alimentar clients en un hostel del Voló (OR:S)**

PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Prohibició d'alimentar clients en un hostel del Voló*.

- **CA-MOD 420. Lletres entre madò Caterina Martorella i mestre Miquel Nicolau Sabat (OR:B)**

MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Textos historiogràfics

- **CA-MOD 170. La relació verdadera de Maximilià Cerdà de Tallada (OC:V)**

CERDÀ DE TALLADA, M. (2001), Josep Lozano (ed.), «La "Relació verdadera" de Maximilià Cerdà de Tallada», *Caplletra*, Vol. 31, pp. 46-64.

- **CA-MOD 451. Història moral de Catalunya (OR:C)**

GIL I ESTALELLA, PERE (2017), Rodolfo Galdeano Carretero (ed.), *Història moral de Catalunya*, Barcelona, IEC.

Textos homilètics

- **CA-MOD 427. Sermó de la Conquesta (1644) (OR:B)**

MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Textos judicials

- **CA-MOD 7. Processos d'Elda i Oriola (OC:V)**

MONTOYA, Brauli (ed.) (1986), *Variació i desplaçament de llengües a Elda i a Oriola durant l'edat moderna*, Alacant, Institut d'Estudis "Juan Gil-Albert".

- **CA-MOD 13. Procés d'un bruixot (OR:C)**

DEL MOLAR, N. (1968), (ed.), *Procés d'un bruixot*, Olot.

- **CA-MOD 136. Procés per bruixeria contra Antònia Rosquellas (OR:C)**

SENA, Federico (ed.) (1968), «Un proceso de brujas de 1620», *Ausa* [en línia], Vol. 6, Núm. 60, pp. 53-62.

- **CA-MOD 151. Condemnades per bruixes (OR:C)**

GINEBRA, R. (2007), *Condemnades per bruixes. Processos judicials al Vallès i al Moianès a Principis del segle XVII*, Granollers, Associació Cultural Modilianum.

- **CA-MOD 168. Procés judicial de Albalat (OC:V)**

FRESQUET FAYOS, Rafel (ed.) (1999), «L'edició de processos judicials com a font de coneixement de la llengua oral», dins *Edición y anotación de textos: Actas del I Congreso de Jóvenes Filólogos* (pp. 261-274), la Corunya, Universidade Coruña.

- **CA-MOD 236. Vint processos judicials d'Albalat de la Ribera (1611-1649) (OC:V)**

FRESQUET FAYOS, R. (1997), *Vint processos criminals d'Albalat de la Ribera (1611-1666)*, Albalat de la Ribera, Ajuntament.

- **CA-MOD 246. Privilegi de concessió del títol de Vila Reial a Mutxamel (OC:V)**

BLANCO, T. (1628), *Privilegi de concessió del títol de Vila Reial a Mutxamel*, Mutxamel, Ajuntament.

- **CA-MOD 251. Procés de Moncada III. El retrat de la misèria (OC:V)**

GARCIA i OSUNA, A. (2003), *Setze coses evengudes en lo lloch de Moncada (1632-1687)*, Moncada, Ajuntament.

- **CA-MOD 253. Procés de Moncada V. Jo elegesc sepultura (OC:V)**

GARCIA i OSUNA, A. (2003), *Setze coses evengudes en lo lloch de Moncada (1632-1687)*, Moncada, Ajuntament.

- **CA-MOD 279. Procés de Melcior Ortiz (OC:V)**

CANO I IVORRA, M. A. (1992), *La llengua catalana a Elx al segle XVII*, tesi doctoral, Alacant, Universitat d'Alacant.

- **CA-MOD 280. Procés contra Francesc Selva (OC:V)**

CANO I IVORRA, M. A. (1992), *La llengua catalana a Elx al segle XVII*, tesi doctoral, Alacant, Universitat d'Alacant.

- **CA-MOD 287. Procés contra don Pedro del Rejaul (OC:V)**
CANO I IVORRA, M. A. (1992), *La llengua catalana a Elx al segle XVII*, tesi doctoral, Alacant, Universitat d'Alacant.
- **CA-MOD 290. El procés per robatori de Porto Pi (OR:B)**
SERRA I BARCELÓ, J. (2000), «Entorn de l'expulsió dels moriscos: un procés per robatori», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 56, 261-274.
- **CA-MOD 309. Els Clua de Corbera, bandolers de les Terres de l'Ebre. Causes criminals (OC:NO)**
MUÑOZ I SEBASTIÀ, J.-H. (2005), «Els Clua de Corbera, bandolers de les Terres de l'Ebre», *Recerca* (Centre d'Estudis Històrics del Baix Ebre), 9, pp. 39-65.
- **CA-MOD 310. Una dona acusada de bruixeria: Ginestar, any 1615 (OC:NO)**
CASTELLVELL DÍEZ, V. (2013), «Els noms del color de la roba (Ginestar, segle XVIII)», *Miscel·lània del CERE*, 24, pp. 239-246.
- **CA-MOD 383. Requisició a favor de Miquel Aymerich, pagès de Salelles (OR:S)**
PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Requisició a favor de Miquel Aymerich, pagès de Salelles*.
- **CA-MOD 393. Declaració d'atac per preveres (OR:S)**
PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Declaració d'atac per preveres*.
- **CA-MOD 396. Descoberta de tres cadàvers morts a Vivers (OR:S)**
PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Descoberta de tres cadàvers morts a Vivers*.
- **CA-MOD 399. Demanda de col·lecta del tall de Ceret (OR:S)**
PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Demanda de col·lecta del tall de Ceret per tal d'ajudar soldats catalans a Elna*.
- **CA-MOD 400. Possessió cerimonial del mas Roura (OR:S)**
PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Possessió cerimonial del mas Roura, per Magdalena, vídua de Joan Pere Sarís, a Palol, Ceret*.
- **CA-MOD 453. Memorial contra Guerau Riera (OC:V)**
VILA, P. (1996), «Bandositats a Sant Martí Sapresa», *Quaderns de la Selva*, 9, pp. 85-102.
- **CA-MOD 467. Expedient d'enderrocament de cases del Portal del Mar (1638) (OC:V)**
JOVER I CARRASCO, C. (1994), «Expedient d'enderrocament de cases del Portal de la Mar, fora del mur, per a la reparació d'un llenç de muralla (1638). Estudi i transcripció», *Aguaites*, 10, 115-124.
- **CA-MOD 471. Procés d'infanticidi a Lleida (1619) (OC:NO)**
CAMPS I SURROCA; CAMPS I CLEMENTE, M. (1996), «Un polèmic procés per infanticidi a la cort del veguer de Lleida», *Gimbernat: Revista d'Història de la Medicina i de les Ciències de la Salut*, 25, 57-68.
- **CA-MOD 64. Procés Bandoler (OR:C)**
PLANES I ALBETS, R. (ed.) (1993), «La brega de la quadrilla d'en Serrallonga a Osor (1630) el procés per la mort del bandoler Cristòfor Madriguera», *Arxiu de textos catalans antics* [en línia], Vol. 0, Núm. 0, pp. 374 - 394.

Textos lexicogràfics

- **CA-MOD 205. Dos vocabularis d'oficis valencians del segle XVII (OC:V)**

COLOMINA, Jordi (ed.) (1989), «Dos vocabularis d'oficis valencians del segle XVII. G. Tarraoa (1636) i V. Exulve (1643)», *Caplletra. Revista Internacional de Filologia* [en línia], Núm. 6, pp. 179-208.

Textos narratius

- **CA-MOD 3. Viatge de Pere Porter a l'Infern (OR:C)**

ANÒNIM (1999), Pons GURÍ (ed.), *Viatge de Pere Porter a l'infern*, Barcelona, Curial.

Textos parlamentaris

- **CA-MOD 395. Demanda d'ajuda al rei de França (OR:S)**

PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Demanda d'ajuda al rei de França davant dels soldats castellans*.

- **CA-MOD 423. Suplicació al Gran i General Consell (1631) (OR:B)**

MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Textos poètics

- **CA-MOD 189. Poesies de Llorenç Mateu i Sanç (OC:V)**

MATEU I SANÇ, L. (1979), Josep Romeu i Figueras (ed.), «Poesies de Llorenç Mateu i Sanç, autor valencià del segle XVII (II)», *Marges, Els: revista de llengua i literatura*, València, Núm. 16, pp. 65-92.

- **CA-MOD 191. Sextines del primer quart del segle XVII (OR:C)**

ROMEU I FIGUERAS, Josep (1975), «Tres sextines del primer quart del segle XVII», *Els Marges: revista de llengua i literatura*, Núm. 4, pp. 7-21.

- **CA-MOD 270. Poemes catalans en un manuscrit de don Francesc de la Torre i Sebil (OC:V)**

BROWN, K., ESCARTÍ, V. J. (1990), «Edició i estudi d'alguns poemes catalans en un manuscrit de don Francesc de la Torre i Sebil», *Caplletra*, 31, pp. 75-88.

- **CA-MOD 277. Comparació de Catalunya amb Troia (OR:C)**

AYATS PEDREGOSA, L. (1994) (ed.), «Comparació de Catalunya ab Troya», *Estudi General*, 14, pp. 137-155.

- **CA-MOD 291. Cançons glossades de Rafael Bover (OR:B)**

MAS I VIVES, J. (1989), «Vint-i-quatre cançons glossades atribuïdes a Rafael Bover (segle XVII)», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 45, 249-277.

- **CA-MOD 376. Poesia eròtica i pornogràfica catalana del segle XVII (OR:S)**

VILA, P. (1985), *Poesia eròtica i pornogràfica catalana del segle XVII*, Barcelona, Quaderns Crema.

- **CA-MOD 415. Quartilles a Santa Catalina Tomàs (1636) (OR:B)**

MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II.

- **CA-MOD 460. La xàvega dels notaris de la ciutat de València (OC:V)**

CASANOVA, E. (2015), «La xàvega dels notaris de la ciutat de València: edició i estudi», dins *Studia Mediaevalia Curt Wittlin Dicata* (pp. 117-136), Alacant, IIFV.

- **CA-MOD 8. Poesies i col·loquis (OC:V)**

MORLÀ, P. J. (1995), Antoni Ferrando (ed.), *Poesies i col·loquis*, València, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació.

Textos religiosos

- **CA-MOD 29. Consueta de la catedral de València**

MARTÍ MESTRE, J., SERRA ESTELLÉS, X. (2009), *Consueta de la seu de València*, València, Facultat de Teologia San Vicente Ferrer.

- **CA-MOD 414. Devocions molt profitoses de l'examen de consciència**

MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Textos teatrals

- **CA-MOD 10. Comèdia famosa de la gloriosa verge i màrtir Santa Bàrbara (OC:NO)**

GARCIA, V. (1987), Francesc Àngels Massip & J. Francesc Massip (ed.), *Comèdia famosa de la gloriosa verge i màrtir santa Bàrbara*, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona.

- **CA-MOD 110. Comèdia hagiogràfica de Santa Quitèria (OR:C)**

BUTIÑÀ, Julia, PRAT, Enric, VILA, Pep (ed.), «Comèdia hagiogràfica de Santa Quitèria», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [en línia], Girona, Vol. 41, pp. 191-266.

- **CA-MOD 187. Col·loqui valencià del segle XVII (OC:V)**

MARTÍ MESTRE, Joaquim (ed.) (1990), «Un Col·loqui valencià del segle XVII», *Caplletra. Revista Internacional de Filologia* [en línia], Núm. 9, pp. 129-145.

- **CA-MOD 226. Un col·loqui noticier del 1600 (OC:V)**

BLASCO, Ricard. (1984) (ed.), «Un col·loqui noticier del sis-cents», dins *Miscel·lània Sanchis Guarner*, València, Universitat de València, Vol. I, pp. 41-46.

- **CA-MOD 374. Relació dramàtica de la Nativitat del Fill de Déu (OR:S)**

VILA, P. (1989), *Teatre català del Rosselló. Segles XVII-XIX (volum 1)*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes.

- **CA-MOD 45. Famosa comèdia de la gala està en son punt (OC:V)**

MAS i VIVES, J., MORELL i MONTADI, C. (1986), *La famosa comèdia de la gala està en son punt*, Barcelona, Abadia de Montserrat.

S. XVII – SEGONA MEITAT (XVIIb)

Inventaris

- **CA-MOD 381. Declaració de mercaderies que passen la frontera estatal a la duana (OR:S)**

PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Declaració de mercaderies que passen la frontera estatal a la duana o forana*.

- **CA-MOD 429. Inventari de la possessió de So n'Orlandis d'Andratx (OR:B)**

MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- **CA-MOD 457. Inventari del llegat d'un pastor de finals del segle XVIII (OR:S)**

COLOMER I SALOMÓ, J. (2002), «Inventari del llegat d'un pastor de finals del segle XVIII», *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, 13, 131-138.

Textos administratius

- **CA-MOD 113. Estatut de l'Estudi Universitari de Girona (OR:C)**

- SOBREQUÉS I CALLICÓ, Jaume (1978), *Els estudis universitaris a Girona al llarg de la història*, Girona, Universitat de Girona.
- **CA-MOD 114. El lèxic alguerès de l'agricultura i la ramaderia (1650) (OR:A)**
- BOSCH I RODOREDÀ, Andreu (ed.) (2012), *El lèxic alguerès de l'agricultura i la ramaderia entre els segles XVII i XVIII*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- **CA-MOD 117. Regoneixença general de la Tinença de Culla (1658) (OC:V)**
- BELTRAN ZARAGOZÀ, Andreu (ed.) (1998), *El valencià al segle XVIII*, Castelló, Societat Castellonenca de Cultura.
- **CA-MOD 118. Vista del terme de Benassal (1687) (OC:V)**
- BELTRAN ZARAGOZÀ, Andreu (ed.) (1998), *El valencià al segle XVIII*, Castelló, Societat Castellonenca de Cultura.
- **CA-MOD 178. Documentació de Gavà i Eramprunyà (1650-1669) (OR:C)**
- CAMPANY GUILLLOT, Josep (ed.) (2012), *Gavà i Eramprunyà al segle XVII*, Gavà, Centre d'Estudis de Gavà.
- **CA-MOD 193. Establiment i ordinacions de la confraria de Sant Hipòlit de Verdú (OC:NO)**
- FARRÉ I TARGA, Miquel Àngel (ed.) (1998), «El cantirer de Verdú a l'Edat Moderna», *Urtx: revista cultural de l'Urgell*, Núm. 11, pp. 113-122.
- **CA-MOD 200. Música i Església a Bellpuig durant l'edat moderna (1650-1699) (OC:NO)**
- MIRÓ BALRICH, Ramon (ed.) (2006), «Música i església a Bellpuig durant l'Edat Moderna», *Quaderns de El Pregoner d'Urgell*, Núm. 19, pp. 17-65.
- **CA-MOD 209. La processó de dijous sant o de la Sang a Bellpuig (1650-1700) (OC:NO)**
- MIRÓ I BALDRICH, Ramon (ed.) (2016), «La processó de dijous sant o de la Sang a Bellpuig (segle XVII-XIX)», *Quaderns de El Pregoner d'Urgell*, Núm. 29, pp. 25-54.
- **CA-MOD 235. Acta de l'aparició de la Mare de Déu dels Liris a Alcoi (1653) (OC:V)**
- HERNANDIS, P. J. (2007), Vila de Albalat de la Ribera de Xúquer notícia general recopilada en lo any 1704, Albalat, Ajuntament.
- **CA-MOD 282. Documentació relativa a les cofraries de València XVIIb (OC:V)**
- GHAZALI, M. (2004), *Entre confréries et corporation. Le métier des charpentiers de Valence (XVe - début XIXe siècles). Dossier de candidature au diplôme National d'habilitation à diriger des recherches*, París, Université de Paris X Nanterre.
- **CA-MOD 368. Documents sobre la pesta de 1652 a Alaró (OR:B)**
- GUASP GELABERT, B. (1944-1946), «La pesta de 1652 en Alaró», *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, LX-LXII, pp. 92-124.
- **CA-MOD 382. Plecs de 1660 de Tomàs Ferriol, notari de Perpinyà (OR:S)**
- PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Plecs de 1660 de Tomàs Ferriol, notari de Perpinyà*.
- **CA-MOD 389. Albarà per la collita de raïms (OR:S)**
- PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), Albarà per la collita de raïms.
- **CA-MOD 416. Examen de 24 artillers (1696) (OR:B)**
- MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- **CA-MOD 417. Anònim Taxació del preu de les robes (1699) (OR:B)**

MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- **CA-MOD 465. Llibre de la Universitat de Castellar (OR:C)**

ROCAVERT I HOMET, R. (2012), «Llibre de la Universitat de Castellar», *Plaça Vella*, 54, 32-129,

- **CA-MOD 58. Llibre Groc de Girona (1650) (OR:C)**

GIRONELLA DELGÀ, A. (2007), *Llibre Groc de la ciutat de Girona*, Girona, Fundació Noguera.

Textos biogràfics

- **CA-MOD 173. Suma de la vida del rey Don Jaume (OC:V)**

ESCARTÍ, Vicent Josep (2012), «La "Suma de la vida del rey don Jaume" (València, 1699)», *Caplletra. Revista Internacional de Filologia* [en línia], Núm. 52, pp. 229-249.

- **CA-MOD 248. Notícies, vida i miracles del venerable pare Doménec Sarrió (OC:V)**

ROCA RICART, R. (1997), «Notícies, vida i miracles del venerable pare Doménec Sarrió (1609-1677)», *Quaderns d'investigació d'Alaquàs*, 16, pp. 27-52.

Textos capitulars

- **CA-MOD 102. Llibre d'establiments d'Herbers (II) (OC:V)**

GUINOT RODRÍGUEZ, Enric (ed.) (2006), *Establiments municipals del Maestrat, els Ports de Morella i Llucena (segles XIV-XVIII)*, València, Universitat de València.

- **CA-MOD 103. Llibre d'establiments de la vila de Xert (OC:V)**

GUINOT RODRÍGUEZ, Enric (ed.) (2006), *Establiments municipals del Maestrat, els Ports de Morella i Llucena (segles XIV-XVIII)*, València, Universitat de València.

- **CA-MOD 111. Carta de poblament de l'Alqueria d'Asnar (OC:V)**

PLA ALBEROLA, Primitivo (ed.) (1986), *Cartas Pueblas del Condado de Cocentaina*, Cocentaina, Ayuntamiento de Cocentaina.

- **CA-MOD 138. Les ordenances de la vila de Vallbona a les darrerries del segle XVII (OC:NO)**

PIQUER I JOVER, Josep Joan (ed.) (1978), *Les ordenances de la vila de Vallbona a les darrerries del segle XVII*, Lleida, Instituto de Estudios Ilerdenses.

- **CA-MOD 218. La creació del Col·legi de Sant Lluc de Perpinyà (1630-1698) (OR:S)**

LAUAND, Jean (ed.) (2007), Els pintors i el seu notari, *Afers: fulls de recerca i pensament*, Vol. 22, Núm. 58, pp. 656-673

- **CA-MOD 25. Confraria de perayres 1650-1699 (OR:C)**

DURAN i PUJOL, M. (2012), *Llibre de la confraria y ofici de perayres de la vila de Igualada*, Barcelona, Fundació Noguera.

- **CA-MOD 322. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de l'ofici d'albarder (OC:V)**

BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.

- **CA-MOD 329. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de calderer (OC:V)**

BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.

- **CA-MOD 340. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de forner (OC:V)**

BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.

- **CA-MOD 347. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols d'obrer de vila (OC:V)**

BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.

- **CA-MOD 350. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de pedrapiquer (OC:V)**

BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.

- **CA-MOD 354. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de polvorista (OC:V)**

BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.

- **CA-MOD 355. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de rajoler (OC:V)**

BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.

- **CA-MOD 366. Els artesans de la València del s. XVII. Capítols de xalmer (OC:V)**

BAIXAULI JUAN, I. A. (2001), *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, Publicacions de la Universitat de València.

- **CA-MOD 386. Capítols matrimonials o cartes nupcials de parella ja casada (OR:S)**

PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Capítols matrimonials o cartes nupcials de parella ja casada*.

- **CA-MOD 406. Capítols matrimonials entre Onofre Fabre (OR:S)**

PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Capítols matrimonials entre Onofre Fabre, fadrí, mercader de Perpinyà i Àngela Alenyà, donzella, de Perpinyà*.

- **CA-MOD 407. Capítols matrimonials entre Antoni Sobirà (OR:S)**

PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Capítols matrimonials entre Antoni Sobirà, fadrí, mercader de Perpinyà i Dionisa Vallespir, donzella de Perpinyà*.

- **CA-MOD 418. Capítols sobre gales i vestuari de la confraria de Sant Jordi. (OR:B)**

MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears. Vol. II. Segles XVII-XVIII*, Barcelona, Institut d'Estudis Balearics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- **CA-MOD 475. Sobre la unió de les aigües (Ciutat de Mallorca, 1688) (OR:B)**

BERNAT I ROCA, M. (2010), «Sobre la unió de les aigües de les síquies de la Font de la Vila i d'en Baster (Ciutat de Mallorca, 1688)», *BSAL*, 66, 125-138.

- **CA-MOD 52. Les ordinacions de la costa marítima del Regne de València (1673) (OC:V)**

MARTÍ MESTRE, J. (1989), «Les ordinacions de la costa marítima del Regne de València (1673)», *Revista de llengua i dret*, Núm. 13, pp. 77-89.

- **CA-MOD 9. Ordinacions de la Universitat d'Eivissa (OR:B)**

TORRES I TORRES, M. (1993), *Reals ordinacions de la Universitat d'Eivissa (1663). Introducció, estudi lingüístic i transcripció. Eivissa: Editorial Mediterrània. Eivissa: Editorial Mediterrània*.

Textos científicodidàctics

- **CA-MOD 90. L'art de picapedrer de Josep Gelabert (OR:B)**

GELABERT, J. (2014), Joan Miralles (ed.), *Vertaderes traces de l'art de picapedrer*, Mallorca, Edicions UIB.

Textos contractuals

- **CA-MOD 196. Documents relacionats amb obres d'orfebreria de l'Urgell (II) (OC:NO)**
LLOBET PORTELLA, Josep M. (ed.) (1999), «Vuit documents relacionats amb obres d'orfebreria de l'Urgell (segle XVII)», *Urtx: revista cultural de l'Urgell*, Núm. 12, pp. 127-134.
- **CA-MOD 300. Tres contractes de conreu d'heretats de la rodalia de Bellpuig (1652) (OC:NO)**
LLOBET PORTELLA, J. M. (1991), «Notícia de tres contractes de conreu d'heretats de la rodalia de Bellpuig (1652)», *Quaderns de El Pregoner d'Urgell*, 6, pp. 9-13.
- **CA-MOD 315. Documents de Concabella sobre tres retaules i una creu d'argent (XVIIIb) (OC:NO)**
LLOBET PORTELLA, J. M. (2012a), «Documents de Concabella sobre tres retaules i una creu d'argent (1489-1735)», *Urtx. Revista cultural de l'Urgell*, 26, pp. 209-213.
- **CA-MOD 387. Creació d'una botiga de farmacopea a Perpinyà (OR:S)**
PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Creació d'una botiga de farmacopea a Perpinyà*.
- **CA-MOD 419. Contracte de rotes a Son Granada (1693) (OR:B)**
MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Textos dietarístics

- **CA-MOD 141. Memòries de la família Bellolell (1666-1699) (OR:C)**
SIMON I TARRÉS, Antoni (ed.) (1993), *Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes.
- **CA-MOD 146. Memòries de Mossèn Jaume Avellà (OR:C)**
SIMON I TARRÉS, Antoni (ed.) (1993), *Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes.
- **CA-MOD 148. Un interessant manuscrit sobre la Revolta dels Barretines (OR:C)**
ALSINA i GIRALT, Joan (1987), «Un interessant manuscrit sobre la revolta dels barretines», *Arraona. Revista d'Història*, Vol. 1, pp. 79-86.
- **CA-MOD 152. Dietari de Joaquim Aierdi (OC:V)**
AIERDI, J. (1999), Vicent Josep Escartí (ed.), *Dietari. Notícies de València i son regne, de 1661 a 1664 i de 1667 a 1679*, Barcelona, Barcino.
- **CA-MOD 258. La relació del segon centenar de la canonització de sant Vicent Ferrer (1655) (OC:V)**
ESCARTÍ, V. J. (ed.) (1994), «La relació del segon centenar de la canonització de sant Vicent Ferrer (1655) del canonge Vicent Gil», dins *Miscel·lània Germà Colón/2*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 55-76.
- **CA-MOD 261. Les notícies en català del notari valencià Bertomeu Blasco (I) (OC:V)**
ESCARTÍ, V. J. (1992), «Les "Notícies" en català del notari valencià Bertomeu Blasco i Siurana (s. XVII)», dins *Miscel·lània Sanchis Guarner*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 5-26.
- **CA-MOD 292. La pesta de 1652 a Sineu (OR:B)**

MAS I ADROVER, J. (2006), «La pesta de 1652 a Sineu», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 62, pp. 223-244.

- **CA-MOD 303. Llibre Ver del Convent de Bellpuig (II) (OC:NO)**

YEGUAS i GASSÓ, J. (2003), *Llibre Ver del Convent de Bellpuig*, Tàrraga, Arxiu Històric Comarcal.

- **CA-MOD 367. Relació vertadera de lo que han pres los mallorquins axí a los turch (OR:B)**

LLABRÉS, J. (1944-1946), «Corsarios mallorquines del s. XVII (1674)», *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, LX-LXII, pp. 6-14.

- **CA-MOD 4. Arbitris i notes per a Quart i València (OC:V)**

PERIS PERDIGUER, J. (2007), Manuel Ardit & Rafael Valldecabres (ed.), *Arbitris i notes per a Quart i València: la gestió agrícola d'un terratinent de l'Horta (segle XVII)*, València, Universitat de València.

- **CA-MOD 412. Llibre d'Antiguitats de la Seu de València (XVIIb) (OC:V)**

MARTÍ MESTRE, J. (1994), *El Llibre de Antiguitats de la Seu de València*, València, Institut Universitari de Filologia Valenciana.

- **CA-MOD 456. Llibre de notas y cosas curiosas de la família Bonafós de Corbera (OR:S)**

PRAT, E., SERRES-BRIÀ, R., VILA, P. (2000), «El Llibre de notas y cosas curiosas de la família Bonafós de Corbera», *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, 11, 221-258.

- **CA-MOD 473. Llibre de notes de Francesc Joan Lleopart de Vilalleons (OR:C)**

GINEBRA I MOLINS, R. (2005), *Guerra, pau i vida quotidiana en primera persona*, Vic: Patronat d'Estudis Osonencs.

- **CA-MOD 61. Manual de novells arditos (OR:C)**

CARRERAS I CANDI, Francesc (ed.) (1916), *Dietari de l'antic Consell Barceloní, volum quinçè*, Barcelona, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

- **CA-MOD 62. Memòries de Mossèn Curp i altres documents de la parròquia de Vilallonga dels Monts (OR:S)**

CURP, S. (2011), Enric Prat & Pep Vila (ed.), «Revisió de les "Memòries de mossèn Curp, rector de Vilallonga dels Monts" (s. XVII), editades per Emmanuel Coste (1919-1920)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [en línia], Vol. 52, Núm. 0, p. 507.

Textos edictals

- **CA-MOD 403. Cartell imprès de condemna dels Angelets (OR:S)**

PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Cartell imprès de condemna dels Angelets*.

- **CA-MOD 425. Crida sobre aforació de forment (OR:B)**

MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- **CA-MOD 426. Edicte sobre l'estanc de tabac (1686) (OR:B)**

MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Textos epistolars

- **CA-MOD 184. Diplomatarí de la Vall d'Andorra segle XVIIb (OC:NO)**

BASCOMPTE GRAU, Domènec (ed.) (1997), *Diplomatari de la Vall d'Andorra segle XVIII*, Andorra, Arxiu Històric Nacional, Ministeri de Cultura.

- **CA-MOD 317. Cartes sobre la mort d'un home de Montblanc dins la vegueria de Cervera (1685-1686) (OC:NO)**

LLOBET PORTELLA, J. M. (2015), «Un afer relacionat amb la mort d'un home de Montblanc dins la vegueria de Cervera (1685-1686)», *Podall* (Centre d'Estudis de la Conca de Barberà), 4, pp. 76-82.

- **CA-MOD 402. Carta professional i privada entre notaris (OR:S)**

PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Carta professional i privada entre notaris*.

Textos homilètics

- **CA-MOD 260. Sermó de la invenció de la creu (I) (OC:V)**

CASANOVA, E. (1990), «Sermó de la invenció de la Creu, predicat per Mossén Rafael Andrada en 1654: Edició i estudi», dins *III Congrés d'Estudis de la Marina Alta. Actes*, Dènia, Institut d'Estudi Comarcals de la Marina Alta, Institut de Cultura "Juan Gil-Albert", pp. 421-425.

- **CA-MOD 428. Sermó sobre la multiplicació dels pans i dels peixos (1680-85) (OR:B)**

MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Textos judicials

- **CA-MOD 157. Procés judicial de Benassal (1684) (OC:V)**

BELTRAN ZARAGOZÀ, Andreu (ed.) (1998), *El valencià al segle XVIII*, Castelló, Societat Castellonenca de Cultura.

- **CA-MOD 237. Vint processos judicials d'Albalat de la Ribera (1650 i ss) (OC:V)**

FRESQUET FAYOS, R. (1997), *Vint processos criminals d'Albalat de la Ribera (1611-1666)*, Albalat de la Ribera, Ajuntament.

- **CA-MOD 240. Requisitòria presentada per Joaquim Andrés, pilater d'Alcoi (1687) (OC:V)**

SANTONJA CARDONA, J. L. (1988), *Iglesia y sociedad en una villa valenciana: Alcoi (1300-1845)*, tesi doctoral, Alacant, Universitat d'Alacant.

- **CA-MOD 245. Acta de la visita del Dr. Orivay a Oriola l'any 1678 (OC:V)**

MONTOYA, B., CREMADES, F. (2010), «Rerefons lingüístic i mèdic d'un text sobre l'epidèmia de 1678 a Oriola (I: Rerefons lingüístic)», *Estudis Romànics*, 34, pp. 165-207.

- **CA-MOD 249. Procés de Moncada I. Jocs, festes i diversions (OC:V)**

GARCIA i OSUNA, A. (2003), *Setze coses evengudes en lo lloch de Moncada (1632-1687)*, Moncada, Ajuntament.

- **CA-MOD 250. Procés de Moncada II. L'escola de gramàtica (OC:V)**

GARCIA i OSUNA, A. (2003), *Setze coses evengudes en lo lloch de Moncada (1632-1687)*, Moncada, Ajuntament.

- **CA-MOD 252. Procés de Moncada IV. L'aigua emborratxa més que no el vi (OC:V)**

GARCIA i OSUNA, A. (2003), *Setze coses evengudes en lo lloch de Moncada (1632-1687)*, Moncada, Ajuntament.

- **CA-MOD 254. Procés de Moncada VI. Robatoris, extorsions i bandolerisme (OC:V)**

GARCIA i OSUNA, A. (2003), *Setze coses evengudes en lo lloch de Moncada (1632-1687)*, Moncada, Ajuntament.

- **CA-MOD 255. Procés de Moncada VII. El govern del lloc i les preocupacions comunals (OC:V)**

GARCIA i OSUNA, A. (2003), *Setze coses evengudes en lo lloch de Moncada (1632-1687)*, Moncada, Ajuntament.

- **CA-MOD 256. Procés de Moncada VIII. Un pols a la senyoria (OC:V)**

GARCIA i OSUNA, A. (2003), *Setze coses evengudes en lo lloch de Moncada (1632-1687)*, Moncada, Ajuntament.

- **CA-MOD 259. Tres processos de Moncada (OC:V)**

GARCIA i OSUNA, A. (2003), *Setze coses evengudes en lo lloch de Moncada (1632-1687)*, Moncada, Ajuntament.

- **CA-MOD 318. Una visió d'Agramunt a mitjan segle XVII (OC:NO)**

LLOBET PORTELLA, J. M. (1992), «Una visió d'Agramunt a mitjan segle XVII», *Urtx. Revista cultural de l'Urgell*, 4, pp. 123-135.

- **CA-MOD 380. Atestació d'uns testimonis que declaren efectiu el pagament d'un dot (OR:S)**

PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Atestació d'uns testimonis que declaren efectiu el pagament d'un dot*.

- **CA-MOD 390. Conversió d'un luterà 1698, Tresserra (OR:S)**

PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Conversió d'un luterà 1698, Tresserra*.

- **CA-MOD 392. Informació criminal contra Joan Pere Peytaví (OR:S)**

PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Informació criminal contra Joan Pere Peytaví, de Millars, 1672*.

- **CA-MOD 401. Possessió cerimonial d'una terra a Prats de Molló (OR:S)**

PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Possessió cerimonial d'una terra a Prats de Molló per Joan Peytaví, bracer de Prats de Molló*.

- **CA-MOD 422. Un fet d'armes de bandolerisme (1664) (OR:B)**

MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- **CA-MOD 464. Transcripció d'un document de Castellots (OC:NO)**

RIPOLLÈS I DE LA FRAGUA, R. (2003), «Transcripció d'un document de Castellots», dins *III Trobada d'Estudiosos de la Comarca de les Garrigues*, Cervià de les Garrigues, Ajuntament de Cervià de les Garrigues.

- **CA-MOD 466. Quatre processos de crim del notari vallenc Marc Ferriol (OR:C)**

MONTOYA ABAD, B. (1986), «Quatre processos de crim del notari vallenc Marc Ferriol (1675-1680). Transcripció i comentari», *Quaderns de llengua i literatura*, 9, 11-28.

Textos onomàstics

- **CA-MOD 430. Rúbriques estims generals Almudaina i Santa Eulàlia (1685) (OR:B)**

MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Textos poètics

- **CA-MOD 247. Romanç per festivar les noces de Joan Baptista de Valda (OR:C)**

ESCARTÍ, V. J. (2011), «Joan Baptista de Valda: literatura i poder municipal a la València del Barroc», *Estudis Romànics*, 33, pp. 187-207.

Textos religiosos

- **CA-MOD 220. Dos llibres de devoció del notari Lluís Guilla (OR:S)**

MIRALLES, Eulàlia (ed.) (2007), «Dos llibres de devoció del notari Lluís Guilla», *Afers: fulls de recerca i pensament*, Vol. 22, Núm. 58, pp. 675-691.

- **CA-MOD 80. Escrits valencians de Pere Esteve (OC:V)**

ESCARTÍ, Josep V. (ed.) (2005), *Escrits Valencians de Pere Esteve*, València, Institució Alfons El Magnànim.

Textos teatrals

- **CA-MOD 167. El col·loqui entre el doctor Chancleta y un orat o loco de l'Hospital (OC:V)**

TRES, Joan, CLARASÓ, Montserrat (ed.) (1999), «El col·loqui entre el doctor Chancleta y un orat o loco de l'Hospital», *Els Marges: revista de llengua i literatura*, Núm. 63, pp. 39-57.

- **CA-MOD 375. Lloa per la comèdia del «Desdeny ab lo desdeny» (OR:S)**

VILA, P. (1989), *Teatre català del Rosselló. Segles XVII-XIX (volum 1)*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes.

Textos testamentaris

- **CA-MOD 378. Testament de Pere Ciuró, pagès de Cameles (OR:S)**

PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Testament de Pere Ciuró, pagès de Cameles*.

- **CA-MOD 421. Testament de Miquela Nicolau i Bisquerra (1686) (OR:B)**

MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Balearics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

S. XVIII – PRIMERA MEITAT (XVIIIa)

Inventaris

- **CA-MOD 299. Relació de béns de Simó Escoda de Ginestar del 4 d'octubre de l'any 1785 (OC:NO)**

CASTELLVELL DÍEZ, V. (2010) «Els béns de Simó Escoda de Ginestar l'any 1785», *Miscel·lània del CERE*, 20, pp. 63-88.

- **CA-MOD 385. Inventari de béns d'Antoni Marill, pagès del mas Marill (OR:S)**

PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Inventari de béns d'Antoni Marill, pagès del mas Marill, a Morellàs*.

- **CA-MOD 459. Un inventari de la Casa Fina de Palafrugell (1708) (OR:C)**

MATAS, Josep, PRAT, Enric, VILA, Pep (ed.) (2002), *Les cartes de les famílies Roger Rosés*, Palafrugell, Arxiu Municipal de Palafrugell.

Textos administratius

- **CA-MOD 100. Les actes capitulars de la seu de Xàtiva (II) (OC:V)**

GANDIA SILVESTRE, Marc (2015) (ed.), *Les actes capitulars de la Seu de Xàtiva (segle XVIII). Estudi i edició*, València, Universitat de València.

- **CA-MOD 115. El lèxic alguerès de l'agricultura i la ramaderia (1700) (OR:A)**

- BOSCH I RODOREDÀ, Andreu (ed.) (2012), *El lèxic alguerès de l'agricultura i la ramaderia entre els segles XVII i XVIII*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- **CA-MOD 119. Regoneixença general de la Tinença de Culla (1715) (OC:V)**
- BELTRAN ZARAGOZÀ, Andreu (ed.) (1998), *El valencià al segle XVIII*, Castelló, Societat Castellonenca de Cultura.
- **CA-MOD 123. Libro de cuenta y razón de la administración de san Cristóval de Benasal (OC:V)**
- BELTRAN ZARAGOZÀ, Andreu (ed.) (1998), *El valencià al segle XVIII*, Castelló, Societat Castellonenca de Cultura.
- **CA-MOD 125. Llibre de compte de la fàbrica de l'ermita de Sant Cristòbal (OC:V)**
- BELTRAN ZARAGOZÀ, Andreu (ed.) (1998), *El valencià al segle XVIII*, Castelló, Societat Castellonenca de Cultura.
- **CA-MOD 126. Llibre de la confraria del Roser de Cinctorres (OC:V)**
- BELTRAN ZARAGOZÀ, Andreu (ed.) (1998), *El valencià al segle XVIII*, Castelló, Societat Castellonenca de Cultura.
- **CA-MOD 153. Les ordinacions de la capella de música de la Catedral de Girona (OC:V)**
- RIFÉ I SANTALÓ, Jordi (ed.) (1986), «Les ordinacions de la capella de música de la Catedral de Girona», *Recerca musicològica*, Vol. 6-7, pp. 149-171.
- **CA-MOD 158. Llibre de visures de Benassal (1723) (OC:V)**
- BELTRAN ZARAGOZÀ, Andreu (ed.) (1998), *El valencià al segle XVIII*, Castelló, Societat Castellonenca de Cultura.
- **CA-MOD 198. Cort General de Barcelona (1705-1706). Procés del braç eclesiàstic (I) (OR:C)**
- SERRA I PUIG, Eva (ed.) (2014), *Cort General de Barcelona (1705-1706). Procés familiar del braç eclesiàstic*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia.
- **CA-MOD 201. Música i Església a Bellpuig durant l'edat moderna (1700-1749) (OC:NO)**
- MIRÓ BALRICH, Ramon (ed.) (2006), «Música i església a Bellpuig durant l'Edat Moderna», *Quaderns de El Pregoner d'Urgell*, Núm. 19, pp. 17-65.
- **CA-MOD 210. La processó de dijous sant o de la Sang a Bellpuig (1700-1750) (OC:NO)**
- MIRÓ I BALDRICH, Ramon (ed.) (2016), «La processó de dijous sant o de la Sang a Bellpuig (segle XVII-XIX)», *Quaderns de El Pregoner d'Urgell*, Núm. 29, pp. 25-54.
- **CA-MOD 276. El manual de 1700 de Jaume Esteve (OR:S)**
- PEYTAVÍ, J. (2004) (ed.), *El manual de 1700 de Jaume Esteve, notari de Perpinyà*, Barcelona, Fundació Noguera.
- **CA-MOD 283. Documentació relativa a les cofraries de València XVIIIa (OC:V)**
- GHAZALI, M. (2004), *Entre confréries et corporation. Le métier des charpentiers de Valence (XVe - début XIXe siècles). Dossier de candidature au diplôme National d'habilitation à diriger des recherches*, París, Université de Paris X Nanterre.
- **CA-MOD 438. Auditió de comptes de Antthoni Joseph Mulet (1706) (OR:B)**
- MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- **CA-MOD 468. Construcció canonades per portar aigua de Mas Cunill a Torre Xiprer (OR:C)**

SANCHO ORTEGA, C. (2011), «Construcció de canonades per portar aigua des de Mas Cunill fins a la Torre del Xiprer Edició diplomàticointerpretativa d'un text administratiu català del segle XVIII», *Quaderns d'estudi*, 25, 21-53.

- **CA-MOD 93. Documents notarial del Maresme (OR:C)**

SALICRÚ, Xavier (ed.) (2014), "Malgrat durant la Guerra de Successió", Malgrat de Mar, Ajuntament de Malgrat de Mar.

- **CA-MOD 94. La Junta General de Braços de 1713 (OR:C)**

BRINGUÉ I PORTELLA, Josep M. (ed.) (2008), *La Junta General de Braços de 1713*, Barcelona, Parlament de Catalunya, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia.

- **CA-MOD 95. La Junta General de Braços (cartes) (OR:C)**

BRINGUÉ I PORTELLA, Josep M. (ed.) (2008), *La Junta General de Braços de 1713*, Barcelona, Parlament de Catalunya, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia.

- **CA-MOD 97. Les actes capitulars de la seu de Xàtiva (I) (OC:V)**

GANDIA SILVESTRE, Marc (2015) (ed.), *Les actes capitulars de la Seu de Xàtiva (segle XVIII). Estudi i edició*, València, Universitat de València.

Textos biogràfics

- **CA-MOD 88. Rahó de l'esperit (OR:C)**

GARCIA BUSQUETS, Anna (ed.) (2013), «Notícia d'una mística catalana de principi del segle XVIII: Teresa Mir i March i la seva autobiografia espiritual Rahó de l'esperit», *SCRIPTA, Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, Vol. 1, pp. 281-301.

Textos capitulars

- **CA-MOD 105. Llibre d'ordinacions de la pesquera de la vila de Cadaqués (II) (OR:C)**

PRAT, Enric, SERNA, Èrika, VILA, Pep (ed.) (2006), *Les ordinacions de la pesquera de Cadaqués (s. XVI-XVIII)*, Girona, Universitat de Girona, Servei de Publicacions.

- **CA-MOD 26. Confraria de perayres 1700-1749 (OR:C)**

DURAN i PUJOL, M. (2012), *Llibre de la confraria y ofici de perayres de la vila de Igualada*, Barcelona, Fundació Noguera.

- **CA-MOD 314. Capítols matrimonials entre Ramon de Salvador i de Fluvià i Teresa d'Ossó i Domènech, davant el rector d'Ascó (OC:NO)**

SERRANO DAURA, J. (2015), «Els De Salvador d'Ascó, un exemple de la noblesa rural catalana» *Miscel·lània del CERE*, 25, pp. 209-232.

Textos científicodidàctics

- **CA-MOD 109. Art de cuina. Llibre de cuina menorquina del segle XVIII (OR:B)**

ROGER, F. (1993), Andreu Vidal Mascaró (ed.), *Art de la cuina. Llibre de cuina menorquina del segle XVIII*, Ciutadella de Menorca, Institut Menorquí d'Estudis.

- **CA-MOD 130. Memòria de les danses (OR:C)**

GARCIA ESPUCHE, Albert, BORRÀS, Josep, PELLISA, Joan, DOLCET, Josep, MAS, Carles (ed.) (2009), *Dansa i música. Barcelona 1700*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona.

- **CA-MOD 131. Cultura de jardins (OR:C)**
GARCIA ESPUCHE, Albert, RIVERO MATAS, Montse, MONTSERRAT MARTÍ, Josep M., IBÀÑEZ CORTINA, Neus (ed.) (2008), *Jardins, jardineria i botànica. Barcelona 1700*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona.
- **CA-MOD 16. Parnàs Català (OR:C)**
JULIÀ, N. (1979), Albert Rossich (ed.), *Parnàs Català*, Girona, Estudi General.
- **CA-MOD 21. Art de conró (OR:B)**
FONTANET, M. (1979), M. Dolors Juncosa & Catalina Martínez, *Art de conró*, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- **CA-MOD 224. Alguns remeis mèdics casolans del segle XVIII (OR:C)**
GISPERT-SAÛCH, Pilar (1988), «Alguns remeis mèdics casolans del segle XVIII (estudi lingüístic)», dins Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu-Rey, Barcelona, PAM, Vol. III., pp. 253-267.
- **CA-MOD 233. Les cases noves de Poblet (OR:C)**
SÁNCHEZ REAL, José (ed.) (1978), «Las casas nuevas de Poblet», *Estudios históricos y documentos de los archivos de protocolos*, Núm. 6, pp. 273-286.
- **CA-MOD 432. Pronòstich diari per lo any 1741 (OR:B)**
MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- **CA-MOD 65. Receptari de cuina del segle XVIII (OR:B)**
MIRALLES, Joan (ed.) (1989), *Modo de cuynar a la mallorquina*, Mallorca.
- **CA-MOD 77. Avisos, y instrucciones per lo principiant Cuyner (OR:C)**
JUNCOSA I GINESTÀ, Isabel (ed.) (1988), *Avisos, y instrucciones per lo principiant cuyner*, Barcelona, Akribos.

Textos contractuals

- **CA-MOD 295. Documentació relativa a retaules de la Segarra (XVIIIa) (OC:NO)**
LLOBET I PORTELLA, J. M. (1996), «Retaules de la Segarra (segle XVIII)», *Butlletí de la Reial acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, 10, 99-116.
- **CA-MOD 298. Obres a l'església del convent de sant Bartomeu l'any 1738 (OC:NO)**
GARGANTÉ LLANES, M. (2004), «Obres a l'església de Sant Bartomeu l'any 1738», *Quaderns de El Pregoner d'Urgell*, 17, pp. 3-14.
- **CA-MOD 311. Contracte de la construcció del retaule de la capella de Nostra Senyora del Remei del convent de la Santíssima Trinitat d'Anglesola (OC:NO)**
LLOBET PORTELLA, J. M. (2010), «Notícies documentals de dos retaules d'Anglesola (1618 i 1755)», *Urtx. Revista cultural de l'Urgell*, 24, pp. 375-380.
- **CA-MOD 316. Documents de Concabella sobre tres retaules i una creu d'argent (XVIIIa) (OC:NO)**
LLOBET PORTELLA, J. M. (2012a), «Documents de Concabella sobre tres retaules i una creu d'argent (1489-1735)», *Urtx. Revista cultural de l'Urgell*, 26, pp. 209-213.
- **CA-MOD 440. Contracte d'arrendament de la possessió Son Bujosa de Deià (OR:B)**

MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Balearics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Textos de literatura popular

- **CA-MOD 17. Canya i Cordell (OC:V)**

DDAA (1997), Joaquim Martí Mestre (ed.), *Literatura de canya i cordell al País Valencià. Els col·loquis de temàtica jocosa i satírica. Edició i estudi lingüístic*, València, Denes Editorial.

- **CA-MOD 225. Unes cobles de Nadal mallorquines del segle XVIII (OR:B)**

MASSOT I MUNTANER, Josep (ed.) (1988), «Unes cobles de Nadal mallorquines del segle XVIII», dins *Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu-Rey*, Barcelona, PAM, Vol. III, pp. 393-400.

Textos dietarístics

- **CA-MOD 142. Memòries de la família Bellolell (1712-1746) (OR:C)**

SIMON I TARRÉS, Antoni (ed.) (1993), *Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes.

- **CA-MOD 145. Crònica de la Guerra de Successió de les terres de Lleida (OC:NO)**

BACH I RIU, Antoni (ed.) (1983), *Crònica de la Guerra de Successió de les terres de Lleida, escrita per un pagès del Palau d'Anglesola*, Lleida, Edicions de l'IEI.

- **CA-MOD 15. Memòries de Josep Esplugues (OC:V)**

ESPLUGUES, J. (1989), Emili Casanova (ed.), *Memòries d'un capellà del segle XVIII*, València, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació.

- **CA-MOD 150. Amor al rey y a la patria (OR:C)**

IGLÉSIES, Josep (ed.) (1954), *Amor al rey y a la patria*, vinguda per Pere Juan Barceló, dit Carrasclet, en Reus, Reus, Asociación de Estudios Reusenses.

- **CA-MOD 214. El teatre de Bellpuig durant l'edat moderna (1700-1750) (OC:NO)**

MIRÓ i BALDRICH, R. (2002), «El teatre a Bellpuig durant l'edat moderna», *Quaderns de El Pregoner d'Urgell*, Núm. 15, pp. 19-53.

- **CA-MOD 244. Dietari de la Generalitat de Catalunya 1707-1710 (OR:C)**

SANS I TRAVÉ, J. M. (2000) (ed.), *Dietari de la Generalitat de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.

- **CA-MOD 262. Les notícies en català del notari valencià Bertomeu Blasco (II) (OC:V)**

ESCARTÍ, V., J. (1992), «Les "Notícies" en català del notari valencià Bertomeu Blasco i Siurana (s. XVII)», *Miscel·lània Sanchis Guarnier*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 5-26.

- **CA-MOD 271. Relació del siti de Barcelona de Manuel Mas i Soldevila (OR:C)**

ALCOBERRO, A. (2014) (ed.), *Cròniques del setge de Barcelona de 1713-1714*, Barcelona, Barcino.

- **CA-MOD 274. Continuació del Diari (OR:C)**

ALCOBERRO, A. (2014) (ed.), *Cròniques del setge de Barcelona de 1713-1714*, Barcelona, Barcino.

- **CA-MOD 275. Per desengany dels esdevenidors (OR:C)**

ALCOBERRO, A. (2014) (ed.), *Cròniques del setge de Barcelona de 1713-1714*, Barcelona, Barcino.

- **CA-MOD 278. Dietari del convent de Sant Josep (OR:C)**

ALCOBERRO, A. (2014) (ed.), *Cròniques del setge de Barcelona de 1713-1714*, Barcelona, Barcino.

- **CA-MOD 304. Llibre Ver del Convent de Bellpuig (III) (OC:NO)**
YEGUAS i GASSÓ, J. (2003), *Llibre Ver del Convent de Bellpuig*, Tàrraga, Arxiu Històric Comarcal.
- **CA-MOD 372. Llibreta de notes dels actes de la heretat de la Sala y del Boyx (OR:S)**
PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Llibre de notes del Mas de Boix*.
- **CA-MOD 384. Abjuració de Philip Bion, berlinès de 34 anys (OR:C)**
PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), Abjuració de Philip Bion, berlinès de 34 anys, fill del mestre del joc de pilota del rei de Prússia.
- **CA-MOD 409. Final de la cuca de les vinyes. Salses, 1731 (OR:S)**
PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Final de la cuca de les vinyes. Salses, 1731*.
- **CA-MOD 455. Notes de Domingo Portusach (OR:C)**
MASCARELLA I ROVIRA, J. (2001), «Domingo Portusach, un memorialista ripollès entre els segles XVII i XVIII», *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, 12, 2001, pp. 51-78.
- **CA-MOD 458. La festa austriacista de Banyoles de l'any 1710 (OR:C)**
PALMADA, G., VILA, P. (2013), «La festa austriacista de Banyoles de l'any 1710», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, LIV, 429-452.
- **CA-MOD 476. Llibre 2 de QuatreCases de Pruit (OR:C)**
GINEBRA I MOLINS, R. (2005), *Guerra, pau i vida quotidiana en primera persona*, Vic: Patronat d'Estudis Osonencs.
- **CA-MOD 74. Llengua i noticiari d'un clergue rossellonès (OR:S)**
PEYTAVÍ DEIXONA, Joan (ed.) (2013), «Llengua i noticiari d'un clergue rossellonès», *eHumanista/IVITRA*, Vol. 4, pp. 431-452.
- **CA-MOD 86. De Rebus Gestis Ecclesiae (1700) (OR:C)**
SANCHEZ PIÉ, Neus, QUIJADA BOSCH, Joan Maria (ed.) (2014), *Els llibres de notes del capítol catedral de Tarragona*, Tarragona, Rafael Dalmau Editor.
- **CA-MOD 92. Dietari de Francesc Gelat (OR:C)**
SIMON I TARRÉS, Antoni (ed.) (1993), *Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes.

Textos edictals

- **CA-MOD 30. Dedicatòria d'Esquellots (OR:C)**
PEREFERRER, J. (2006), Fina Parés Rigau (ed.), «Dedicatòria d'Esquellots (Gironès, vers el 1730)», *Arxiu de textos catalans antics* [en línia], Vol. 25, pp. 515-521.
- **CA-MOD 447. Edicte del compte de Çavellà sobre lleva de soldats (OR:B)**
MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Textos epistolars

- **CA-MOD 174. Diplomatarí de la Vall d'Andorra segle XVIIIa (OC:NO)**
BUYREU JUAN, Jordi (ed.) (2012), *Diplomatarí de la Vall d'Andorra segle XVIII*, Andorra, Arxiu Històric Nacional, Ministeri de Cultura.

- **CA-MOD 186. Cartes d'Antoni de Bastero, canonge de Girona (1675-1737) (OR:C)**

FELIU I TORRENT, Francesc (ed.) (1998), «Els inicis de la filologia catalana moderna: estudi biogràfic d'Antoni de Bastero i Lledó, canonge de Girona (1675-1737)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, Vol. XXXIX, pp. 235-341.

- **CA-MOD 229. Florilegi epistolar (OR:C)**

VIDAL COLELL, Maria Àngels (ed.) (1988), «Florilegi Epistolar del segle XVIII», dins *Miscel·lània Moreu-Rey*, Barcelona, Abadia de Montserrat, Vol. III, pp. 305-330.

- **CA-MOD 243. Les cartes romanes de mossèn Pinya (1717-1718) (OR:B)**

CORTÉS, G. (2000) (ed.), *Les cartes romanes de mossèn Pinya (1717-1718)*, Palma de Mallorca, Universitat de les Illes Balears.

Textos historiogràfics

- **CA-MOD 238. Albalat i son siti (OC:V)**

HERNANDIS, P. J. (2007), Vila de Albalat de la Ribera de Xúquer notícia general recopilada en lo any 1704, Albalat, Ajuntament.

Textos homilètics

- **CA-MOD 227. Sermó del dia de Sant Vicent (1749) (OC:V)**

CASANOVA, E. (1988), «Sobre els sermons de les festes de Sant Vicent Ferrer al segle XVIII a València», dins *Miscel·lània Moreu-Rey*, Barcelona, Abadia de Montserrat, Vol. 1, pp. 385-407.

Textos judicials

- **CA-MOD 241. Declaracions sobre el robatori al convent carmelità de Tàrrega (1728) (OC:NO)**

MUNTANÉ SANTIVERI, J. X. (2009), Declaracions al voltant d'un robatori sacríleg, *Urtx: Revista cultural de l'Urgell*, 23, pp. 248-284

- **CA-MOD 444. Provisa sobre les millores fetes a la possessió de Bunyolí (OR:B)**

MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- **CA-MOD 445. Avís d'un fet criminat a l'escrivà del batle reial de Lluçmajor (1712) (OR:B)**

MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Textos paremiològics

- **CA-MOD 19. Tractat de adages (OC:V)**

ROS, C. (1978), *Tractat de adages, y refranys valencians y practica pera escriure ab perfecció la lengua valenciana*, València, J. Estevan.

Textos parlamentaris

- **CA-MOD 446. Acta del Consell General de la Universitat de Deià (OR:B)**

MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Textos poètics

- **CA-MOD 286. Relació de la mort de Climent XII i de l'elecció de Benet XIV (OR:C)**
MASCARÓ, J. (1971) (ed.), *Relació de la mort de Climent XII i de l'elecció de Benet XIV*, Barcelona, Universitat de Barcelona. Departament de Filologia Catalana.
- **CA-MOD 36. Els poemes valencians de Josep Vicent Escartí Ortí (OC:V)**
ESCARTÍ i ORTÍ, J. (2001), Joan M. FURIÓ VAYÀ (ed.), «Els poemes valencians de Josep Escartí Ortí. Estudi i edició», *Caplletra 31*, pp. 115-150.
- **CA-MOD 437. Coverbos (OR:B)**
MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- **CA-MOD 76. Pensil celeste de flores (OC:V)**
GASSULLA D'URSINO, C. (2013), Vicent J. Escartí (ed.), "Pensil celeste de flores", *eHumanista/IVITRA*, Vol. 3, pp. 143-229.

Textos polemístics

- **CA-MOD 433. Pròleg de Montalvan para todos (OR:B)**
MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Textos religiosos

- **CA-MOD 194. Goigs a Nostra Senyora de la Bovera (OR:B)**
SALISI I CLOS, Josep M. (ed.) (2005), «Goigs a Nostra Senyora de la Bovera, un manuscrit anònim de 1721», *Urtx: revista cultural de l'Urgell*, Núm. 18, pp. 125-143.
- **CA-MOD 206. El catecisme de Mossèn Francesc Selma (OC:V)**
GIMENO BETÍ, Lluís (ed.) (2015), *El Catecisme de Mossèn Francesc Selma (1712). Edició i estudi lingüístic*, Barcelona, PAM.

Textos teatrals

- **CA-MOD 156. Col·loqui de Carles Ros (OC:V)**
MARTÍ MESTRE, Joaquim (ed.) (2006), «Un col·loqui poc conegut de Carles Ros», *Zeitschrift für Katalanistik*, Vol. 19, pp. 153-196.
- **CA-MOD 203. Comèdia famosa del Gloriós Sant Caietano (OR:B)**
DÍAZ I VALLALONGA, Ramon (ed.) (1997), *A. Albert Burguny i Castelló. Teatre i poesia*, Barcelona, L'Abadia de Montserrat.
- **CA-MOD 204. Albert Burguny i Castelló. Teatre i poesia (OR:B)**
DÍAZ I VALLALONGA, Ramon (ed.) (1997), *A. Albert Burguny i Castelló. Teatre i poesia*, Barcelona, L'Abadia de Montserrat.
- **CA-MOD 263. Col·loquis taurins (1748) (OC:V)**
MARTÍ MESTRE, J. (2014), «El lèxic taurí dels segles XVIII i XIX: a propòsit de toro, bou, brosqüil, corroi altres termes», *Revista de Lengüas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca*, 19, pp. 31-63.

- **CA-MOD 37. Entremès El cego per son profit (OR:B)**
SERRÀ CAMPINS, Antoni (ed.) (1995), *Entremesos mallorquins*, Barcelona, Barcino.
- **CA-MOD 38. Entremès de los fingits segos (OR:B)**
SERRÀ CAMPINS, Antoni (ed.) (1995), *Entremesos mallorquins*, Barcelona, Barcino.
- **CA-MOD 39. Entremès de ne Vetlòria (OR:B)**
SERRÀ CAMPINS, Antoni (ed.) (1995), *Entremesos mallorquins*, Barcelona, Barcino.
- **CA-MOD 40. Entremès del barber (OR:B)**
SERRÀ CAMPINS, Antoni (ed.) (1995), *Entremesos mallorquins*, Barcelona, Barcino.
- **CA-MOD 41. Entremès del misser fet míser (OR:B)**
SERRÀ CAMPINS, Antoni (ed.) (1995), *Entremesos mallorquins*, Barcelona, Barcino.
- **CA-MOD 42. Entremès del moliner (OR:B)**
SERRÀ CAMPINS, Antoni (ed.) (1995), *Entremesos mallorquins*, Barcelona, Barcino.
- **CA-MOD 43. Entremès d'En Llorens Malcasadís (OR:B)**
SERRÀ CAMPINS, Antoni (ed.) (1995), *Entremesos mallorquins*, Barcelona, Barcino.
- **CA-MOD 44. Entremès El Pasquedó (OR:B)**
SERRÀ CAMPINS, Antoni (ed.) (1995), *Entremesos mallorquins*, Barcelona, Barcino.
- **CA-MOD 69. Mare de Déu de les Sogues (OC:NO)**
MIRÓ, R. (ed.) (1996), *Teatre medieval i modern*, Lleida, Publicacions de la Universitat de Lleida.
- **CA-MOD 71. Loa (OR:C)**
SALA VALLDAURA, Josep Maria (ed.) (2007), *Teatre burlesc català del segle XVIII*, Barcelona, Barcino.
- **CA-MOD 72. Vida dels capitulars del Born (OR:C)**
SALA VALLDAURA, Josep Maria (ed.) (2007), *Teatre burlesc català del segle XVIII*, Barcelona, Barcino.
- **CA-MOD 73. Amor menestral (OR:C)**
SALA VALLDAURA, Josep Maria (ed.) (2007), *Teatre burlesc català del segle XVIII*, Barcelona, Barcino.
- **CA-MOD 78. Entremès del batlle y cort dels borbolls (OR:C)**
SALA VALLDAURA, Josep Maria (ed.) (2007), *Teatre burlesc català del segle XVIII*, Barcelona, Barcino.
- **CA-MOD 81. Entremès dels sagristans burlats (OR:B)**
SERRÀ CAMPINS, Antoni (ed.) (1995), *Entremesos mallorquins*, Barcelona, Barcino.
- **CA-MOD 82. Entremès de l'hermità de la guia (OR:C)**
SALA VALLDAURA, Josep Maria (ed.) (2007), *Teatre burlesc català del segle XVIII*, Barcelona, Barcino.
- **CA-MOD 83. Entremès d'en Roagó Florit y na Faldó (OR:B)**
SERRÀ CAMPINS, Antoni (ed.) (1995), *Entremesos mallorquins*, Barcelona, Barcino.
- **CA-MOD 84. Entremès burlesch de dos estudiants (OR:C)**
SALA VALLDAURA, Josep Maria (ed.) (2007), *Teatre burlesc català del segle XVIII*, Barcelona, Barcino.

Textos testamentaris

- **CA-MOD 294. Testament de l'impressor Miguel Capó (1718) (OR:B)**
LLINÁS Y SOCÍAS, G. (1979), «Testamento del impresor Miguel Capó (1718)», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul-liana*, 37, 425-429.

S. XVIII – SEGONA MEITAT (XVIIIb)

Inventaris

- **CA-MOD 297. Escriptura de peces de roba de l'any 1727 a Ginestar (OC:NO)**
CASTELLVELL DíEZ, V. (2013), «Els noms del color de la roba (Ginestar, segle XVIII)», *Miscel·lània del CERE*, 24, pp. 239-246.
- **CA-MOD 320. Inventari de l'Heretat de Can Tudó. Juny de 1773 (OC:NO)**
TORRA I PANNON, C. (2013), «Els Tudó. 120 anys en la història de Can Ginestar (1696-1816)», *Miscel·lània d'Estudis Santjustencs*, 18, pp. 157-288.
- **CA-MOD 450. Inventari dels béns i heretat de Jerònima Perelló i Gastinell (OR:B)**
MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Textos administratius

- **CA-MOD 116. El lèxic alguerès de l'agricultura i la ramaderia (1750) (OR:A)**
BOSCH I RODOREDÀ, Andreu (ed.) (2012), *El lèxic alguerès de l'agricultura i la ramaderia entre els segles XVII i XVIII*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- **CA-MOD 140. Manual d'un notari de Reus (OR:C)**
PUIG I TÀRRECH, Roser (ed.) (2015), *El manual de 1780, de Josep Clot Blet, notari de Reus Roser*, Lleida, Pagès Editors.
- **CA-MOD 159. Molí més alt (1740-1746-1749-1755) (OC:V)**
BELTRAN ZARAGOZÀ, Andreu (ed.) (1998), *El valencià al segle XVIII*, Castelló, Societat Castellonenca de Cultura.
- **CA-MOD 160. Molí més alt (1763) (OC:V)**
BELTRAN ZARAGOZÀ, Andreu (ed.) (1998), *El valencià al segle XVIII*, Castelló, Societat Castellonenca de Cultura.
- **CA-MOD 202. Música i Església a Bellpuig durant l'edat moderna (1750-1799) (OC:NO)**
MIRÓ BALRICH, Ramon (ed.) (2006), «Música i església a Bellpuig durant l'Edat Moderna», *Quaderns de El Pregoner d'Urgell*, Núm. 19, pp. 17-65.
- **CA-MOD 211. La processó de dijous sant o de la Sang a Bellpuig (1750-1764) (OC:NO)**
MIRÓ I BALDRICH, Ramon (ed.) (2016), «La processó de dijous sant o de la Sang a Bellpuig (segle XVII-XIX)», *Quaderns de El Pregoner d'Urgell*, Núm. 29, pp. 25-54.
- **CA-MOD 439. Aranzel de los preus a què se han de vendre las tornas (1788) (OR:B)**
MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- **CA-MOD 60. Manual de Joan Pau Ferrer i Sala, notari de Sitges (OR:C)**
FERRER i SALA, J. P. (2014), Carme Muntaner i Alsina (ed.), *El manual de Joan Pau Ferrer i Sala, notari de Sitges (1794-1796)*, Barcelona, Fundació Noguera.

Textos biogràfics

- **CA-MOD 67. Vida del Pare Esteve (OC:V)**
ESCARTÍ, Vicent J. (2006), *La Vida del pare Pere Esteve, de Leopold Ignasi Planells (1760)*, Dènia.

Textos capitulars

- **CA-MOD 124. Establiments i ordinacions del lloc de la Torre d'en Besora (OC:V)**
BELTRAN ZARAGOZÀ, Andreu (ed.) (1998), *El valencià al segle XVIII*, Castelló, Societat Castellonenca de Cultura.
- **CA-MOD 139. Ordinacions de la vila de Cornudella de Montsant (OC:NO)**
GORT JUANPERE, Ezequiel (ed.) (1998), *Les ordinacions de Cornudella de Montsant al segle XVIII*, Reus.
- **CA-MOD 27. Confraria de perayres 1750-1799 (OR:C)**
DURAN i PUJOL, M. (2012), *Llibre de la confraria y ofici de perayres de la vila de Igualada*, Barcelona, Fundació Noguera.
- **CA-MOD 53. Les ordinacions de Prats i Sansor sobre bestiar, pastures i artigues (OR:C)**
TRESERRA NADAL, J. (2009), Ramón Planes i Albets (ed.), *Les ordinacions de Prats i Sansor sobre bestiar, pastures i artigues, Arxiu de textos catalans antics*, Vol. 28, pp. 661-672.

Textos cerimonials

- **CA-MOD 441. Jurament dels aspirants a la capellania de Ramon Llull (OR:B)**
MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Textos científicodidàctics

- **CA-MOD 132. Tractat d'agricultura (OC:NO)**
JUNCOSA GINESTÀ, Isabel (ed.) (1998), *Tractat d'agricultura: manuscrit anònim de Porrera segle XVIII*, Reus, Centre d'Estudis Comarcal Josep Iglésies.
- **CA-MOD 135. Observaciones sobre historia natural (OC:V)**
CAVANILLES I PALOP, A. J. (1797), *Observaciones sobre la historia natural geografia, agricultura, poblacion y frutos del Reyno de Valencia (1797)*, Madrid, Imprenta Real.
- **CA-MOD 185. Escenografia i preceptiva dramàtica en el teatre rossellonès dels segles XVIII-XIX (OR:S)**
VILA, Pep (ed.) (1990), «Escenografia i preceptiva dramàtica en el teatre rossellonès dels segles XVIII-XIX», *Caplletra: revista internacional de filologia*, Núm. 9, pp. 179-194.
- **CA-MOD 230. L'escenografia de la tragèdia Fructuosa de l'Il·lustríssim Màrtir Sant Fructuós (1774) (OR:S)**
VILA, Pep (ed.) (1988), «L'Escenografia en la tragèdia 'Fructuosa' de l'il·lustríssim màrtir Sant Fructuós (1774)», dins *Miscel·lània Moreu-Rey*, Barcelona, Abadia de Montserrat, Vol. III, p. 330-349.
- **CA-MOD 31. Dels parts (OR:C)**
RAGUER i TUTLLÓ, E. (2005), Josep Grau i Galtés (ed.), «Textos mèdics catalans (pediatria i obstetrícia al s.XVIII) dels parts d'Eduart Raguer i Tutlló», *Gimbernat: revista catalana d'història de la medicina i de la ciència* [en línia], Vol. 43, Núm. 0, pp. 87-99.
- **CA-MOD 462. Llibreta de remeis de diversos mals de Josep Cubí (OR:C)**
RIBAS I SOLÀ, J.; RIGAT I COLL, M.; MAIDEU I PUIG, E. (2016), «Estudi i edició d'una llibreta de remeis de diversos mals de Josep Cubí, de la parròquia de Sant Sadurn de Noya», *Gimbernat*, 65, 99-118.
- **CA-MOD 470. Madasinas Provadas (OR:C)**

VILARDELL I YNARAJA, M.; GINEBRA I MOLINS, R. (2005), «Remeis de finals del segle XVIII i principis del segle XIX», *Gimbernat: Revista d'Història de la Medicina i de les Ciències de la Salut*, 43, 35-63.

- **CA-MOD 55. Llibre de l'art de quynar (OR:C)**

FRA SEVER, d'O. (1982), *Llibre de l'art de quynar*, Girona, Biblioteca del Palau de Perelada.

- **CA-MOD 66. Receptari de Ripoll (OR:C)**

VILA, Pep (ed.) (2000), "Llibre de varias notas que fou del reverent Josep Elias. Any 1781", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, Vol. XLI, p. 267-388.

- **CA-MOD 96. Receptari de rebosteria i de pastisseria (OR:C)**

VILA, Pep, SERNA, Èrika (ed.) (2006), *Receptes i remeis de Pelegrí Estiu: receptari d'adrogueria, pastisseria, rebosteria i remeis casolans dels segles XVIII-XIX*, Girona, Curbet Edicions.

- **CA-MOD 98. Tractat de cereria (OR:C)**

VILA, Pep, SERNA, Èrika (ed.) (2006), *Receptes i remeis de Pelegrí Estiu: receptari d'adrogueria, pastisseria, rebosteria i remeis casolans dels segles XVIII-XIX*, Girona, Curbet Edicions.

- **CA-MOD 99. Tractat d'adrogueria (OR:C)**

VILA, Pep, SERNA, Èrika (ed.) (2006), *Receptes i remeis de Pelegrí Estiu: receptari d'adrogueria, pastisseria, rebosteria i remeis casolans dels segles XVIII-XIX*, Girona, Curbet Edicions.

Textos contractuals

- **CA-MOD 197. Documents sobre el procés constructiu de la parròquia (Torres de Segre) (OC:NO)**

TORRENT TORRENT, Raül (ed.) (1999), «Documents sobre el procés constructiu de la parròquia de Torres de Segre (1746-1769)», *Urtx: revista cultural de l'Urgell*, Núm. 12, pp. 179-234.

- **CA-MOD 217. Contracte construcció l'orgue de l'església parroquial de Bellpuig (OC:NO)**

MIRÓ I BALDRICH, Ramon (ed.) (1998), «L'administració de la Unió de Preveres de Bellpuig XVIII-XIX», *Quaderns de El Pregoner d'Urgell*, Núm. 10, pp. 11-33.

- **CA-MOD 222. Quatre retaules de Santa Maria de Tàrrega (1748-1768) (OC:NO)**

MUNTANÉ SANTIVERI, J. X. (2009), Declaracions al voltant d'un robatori sacríleg, *Urtx: Revista cultural de l'Urgell*, 23, pp. 248-284

- **CA-MOD 296. Documentació relativa a retaules de la Segarra (XVIIIb) (OC:NO)**

LLOBET I PORTELLA, J. M. (1996), «Retaules de la Segarra (segle XVIII)», *Butlletí de la Reial acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, 10, 99-116.

Textos dietarístics

- **CA-MOD 14. Calaix de Sastre (1769-1791) (OR:C)**

MALDÀ, B., AMAT, R. (1988), Ramon Boixareu (ed.), *Calaix de sastre (1769-1791)*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes.

- **CA-MOD 143. Memòries de la família Bellolell (1754-1771) (OR:C)**

SIMON I TARRÉS, Antoni (ed.) (1993), *Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes.

- **CA-MOD 149. Una crònica inèdita de la Guerra de Sucesión (OR:C)**

CONSTANS, Luis G. (ed.) (1950), «Una crònica inèdita de la Guerra de Sucesión», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [en línia], Vol. 5, pp. 73-112.

- **CA-MOD 155. Llibre de Pere Màrtir Coll (OR:C)**

SIMON I TARRÉS, Antoni (ed.) (1993), *Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes.

- **CA-MOD 192. Document familiar del segle XVIII (OR:C)**

MORAN I OCECERINJAUREGUI, Josep (1987), «Document familiar del segle XVIII, Transcripció i comentari lingüístic», *Llengua i literatura*, Núm. 2, pp. 295-319.

- **CA-MOD 215. El teatre de Bellpuig durant l'edat moderna (1750-1800) (OC:NO)**

MIRÓ i BALDRICH, R. (2002), «El teatre a Bellpuig durant l'edat moderna», *Quaderns de El Pregoner d'Urgell*, Núm. 15, pp. 19-53.

- **CA-MOD 289. Memòria de las cosas notables de la vila de Sabadell (OR:C)**

ALSINA I GIRALT, J., FORRELLAD I SOLÀ, M. (2003) (eds.), *Memòria de las cosas notables de la vila de Sabadell comensant en desembre de 1787*, Sabadell, Fundació Bosch i Cardellach/Fundació Caixa Sabadell.

- **CA-MOD 305. Llibre Ver del Convent de Bellpuig (IV) (OC:NO)**

YEGUAS i GASSÓ, J. (2003), *Llibre Ver del Convent de Bellpuig*, Tàrraga, Arxiu Històric Comarcal.

- **CA-MOD 370. Llibre de notes del Mas del Boix (I) (OR:S)**

PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Llibre de notes del Mas de Boix*.

- **CA-MOD 454. Notícies de la casa Thió de Franciac (OR:C)**

MIRAMBELL, E, VILA, P. (2006), «Notícies de la casa Thió de Franciac en època de la Guerra Gran i durant la Guerra del Francès (1791-1811)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLVII, 255-308.

- **CA-MOD 463. Un document familiar català del segle XVIII (OR:C)**

MORAN I OCERINJAUREGUI, J. (1987), «Un Document familiar català del segle XVIII. Transcripció i comentari lingüístic», *Llengua i literatura*, 295-19.

- **CA-MOD 63. Impressor (OR:B)**

SIMÓ, Carme (ed.) (1983), *Mallorca 1740-1800. Memòries d'un impressor*, Mallorca, Abadia de Montserrat.

- **CA-MOD 79. Memòries d'un pagès del segle XVIII (OR:C)**

CANOVAS i CANUT, S. (1978), Jordi GELI & Maria Àngels Anglada (ed.), *Memòries d'un pagès del segle XVIII*, Barcelona, Departament de Filologia Catalana, Universitat de Barcelona.

- **CA-MOD 87. De Rebus Gestis Ecclesiae (1750) (OR:C)**

SANCHEZ PIÉ, Neus, QUIJADA BOSCH, Joan Maria (ed.) (2014), *Els llibres de notes del capítol catedral de Tarragona*, Tarragona, Rafael Dalmau Editor.

Textos epistolars

- **CA-MOD 175. Diplomataris de la Vall d'Andorra segle XVIIIb (OC:NO)**

BUYREU JUAN, Jordi (ed.) (2012), *Diplomataris de la Vall d'Andorra segle XVIII*, Andorra, Arxiu Històric Nacional, Ministeri de Cultura.

- **CA-MOD 180. Epistolari de la família Burgués (I) (OR:C)**

ANTÓN PELAYO, Javier (ed.) (2013), *La correspondència epistolar de la família Burgués (1750-1850)*, Bellaterra, Universitat Autònoma De Barcelona.

- **CA-MOD 23. Cartes famílies Roger Rosés (OR:C)**
MATAS, Josep, PRAT, Enric, VILA, Pep (ed.) (2002), *Les cartes de les famílies Roger Rosés*, Palafrugell, Arxiu Municipal de Palafrugell.
- **CA-MOD 312. Carta de Francesc Canet i Pausà, rector d'Anglesola (OC:NO)**
LLOBET PORTELLA, J. M. (2010), «Notícies documentals de dos retaules d'Anglesola (1618 i 1755)», *Urtx. Revista cultural de l'Urgell*, 24, pp. 375-380.
- **CA-MOD 442. Carta de Francesc Desbrull i Sureda (1761) (OR:B)**
MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- **CA-MOD 49. La casera d'un vell (OR:C)**
VILA, Pep (ed.) (1999), «La casera d'un vell recriminada pel gendre (Palamós, 1771)», *Revista de Girona* [en línia], Núm. 194, pp. 45-47.

Textos homilètics

- **CA-MOD 228. Sermó del dia de Sant Vicent (1757) (OC:V)**
CASANOVA, E. (1988), «Sobre els sermons de les festes de Sant Vicent Ferrer al segle XVIII a València», dins *Miscel·lània Moreu-Rey*, Barcelona, Abadia de Montserrat, Vol. 1, pp. 385-407.
- **CA-MOD 264. Sermó de l'apòstol valencià Sant Vicent Ferrer (OC:V)**
CASANOVA, E. (2013) «Un sermó sobre sant Vicent Ferrer, predicat en un poble vicentí per un dominic l'any 1774», dins J. Massot i Muntaner (coord.), *Miscel·lània Albert Hauf*, Vol. 5, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 85-98.
- **CA-MOD 448. Plàtica sobre el pecat de luxúria (1766) (OC:B)**
MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- **CA-MOD 449. Plàtica sobre els pecats que es cometen en dies de festa (OR:B)**
MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Textos narratius

- **CA-MOD 434. Relació de un cas succeït en esta ciutat de Palma (OR:B)**
MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- **CA-MOD 68. Rondalla de rondalles (OC:V)**
GALIANA, L. (1986), Joan E. Pellicer Borràs (ed.), *La "Rondalla de rondalles"*, València, Institut de Filologia Valenciana.

Textos poètics

- **CA-MOD 188. Obres poètiques de Josep Robrenyo (1783-1838) (OR:C)**
LLUCH, Marc, MALÉ Jordi (ed.) (1993), «Josep Robreño (1783-1838): Exegesi constitucional d'un poema», *Anuari Verdaguier* [en línia], Núm. 8, pp. 111-144.
- **CA-MOD 216. A cantar meravellas grans (OR:S)**

COMAS LAMARCA, Mercè (ed.) (2009), «"A cantar meravelles grans": les Alegrias de Nadal», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, Núm. I, pp. 333-356.

- **CA-MOD 272. Poemes d'Ignasi Ferreres (OR:C)**

ROMEU I FIGUERAS, J. (ed.) (1990), «Poemes inèdits d'Ignasi Ferreres, escriptor del segle XVIII», *Llengua i literatura*, 3, pp. 121-191.

- **CA-MOD 284. Poesia arcàdica a l'Alguer (OR:A)**

ARMANGUÉ HERRERO, J. (1997), «La introducció de la poesia arcàdica a l'Alguer (1778-1790)», *Els Marges: revista de llengua i literatura*, 59, pp. 81-100.

- **CA-MOD 435. Poesies de Josep de Togores i Sanglada (OR:B)**

MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- **CA-MOD 436. Cobblas al naxament (1768) (OR:B)**

MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Textos religiosos

- **CA-MOD 431. Mysteris y plàcticas del Santíssim Rossari de Maria (1767) (OR:B)**

MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Textos teatrals

- **CA-MOD 18. Lucrècia (OR:B)**

RAMIS i RAMIS, J. (1968), Jordi Carbonell (ed.), *Lucrècia*, Barcelona, Edicions 62.

- **CA-MOD 231. Comèdia del rei irritat (OR:S)**

MIRÓ, R., VILA, P. (2012), «Comèdia de un rey irritat / contra sa filla per ser enamorada / de un caballer, una obra del Barroc rossellonès popular», dins *Actes del IV Congrés d'Història de Girona, "La Girona del barroc"*, Rosselló, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*.

- **CA-MOD 265. Col·loqui nou en què trata les llàgrimes dels suaristes (OC:V)**

MARTÍ MESTRE, J. (2011), «El "Coloqui nou en què trata de les llàgrimes dels suaristes..."», una mostra literària de les tensions entre tomistes i antitomistes en la València del darrer terç del segle XVIII», *Miscel·lània Albert Hauf*, Vol. 2, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 55-84.

- **CA-MOD 267. Comèdia hagiogràfica de santa Tecla (OR:C)**

PRAT, E., BUTINYÀ i JIMÉNEZ, J., VILA, P. (1993), «Comèdia de Santa Tecla (obra hagiogràfica del segle XVIII)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [en línia], 32, pp. 197-265.

Textos testamentaris

- **CA-MOD 443. Testament de Margarita Ribot (OR:B)**

MIRALLES I MONTSERRAT, J. (2006), *Antologia de textos de les Illes Balears*. Vol. II. Segles XVII-XVIII, Barcelona, Institut d'Estudis Baleàrics/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

S. XIX – PRIMERA MEITAT (XIXa)

Textos administratius

- **CA-MOD 122. Llibre de visures de Tírig (OC:V)**
BELTRAN ZARAGOZÀ, Andreu (ed.) (1998), *El valencià al segle XVIII*, Castelló, Societat Castellonenca de Cultura.
- **CA-MOD 181. Concòrdia entre Anton Bosch i Cardellach i el seu fill (OR:C)**
SANTESMASES OLLÉ, Josep Ollé (ed.) (2012), «Concòrdia entre Anton Bosch i Cardellach i el seu fill Agustí Bosch i Vives, 8 de novembre de 1816», *Arraona*, Núm. 33, pp. 92-101.
- **CA-MOD 307. Llibre de l'administració de Sant Magí (1786-1882) (IIa part, 1816-1837) (OC:NO)**
LLOBET PORTELLA, J. M. (2013), «Llibre de l'administració de Sant Magí (1786-1882). Segona part: 1816-1837», *Quaderns Barri de Sant Magí*, 23, pp. 25-43.
- **CA-MOD 308. Llibre de l'administració de Sant Magí (1786-1882) (Ia part, 1786-1815) (OC:NO)**
LLOBET PORTELLA, J. M. (2012), «Llibre de l'administració de Sant Magí (1786-1882). Primera part: 1786-1815», *Quaderns Barri de Sant Magí*, 22, pp. 19-26.

Textos capitulars

- **CA-MOD 28. Confraria de perayres 1800-1813 (OR:C)**
DURAN i PUJOL, M. (2012), *Llibre de la confraria y offici de perayres de la vila de Igualada*, Barcelona, Fundació Noguera.

Textos científicodidàctics

- **CA-MOD 133. Índex del llibre mestre de la família Silvestre (OR:C)**
VILA, Pep (ed.) (2014), «El receptari o llibre mestre de la família adroguers i confiters de Verges», *Estudis del Baix Empordà* [en línia], Vol. 33, pp. 335-379.
- **CA-MOD 137. Resumen de las drogas de monsieur Lamerí (OR:C)**
VILA, Pep (ed.) (2014), «El receptari o llibre mestre de la família adroguers i confiters de Verges», *Estudis del Baix Empordà* [en línia], Vol. 33, pp. 335-379.
- **CA-MOD 321. Preceptiva poètica (OR:B)**
FEBRER I CARDONA, A. (2008), *Preceptiva poètica*, ed. Joan R. Veny-Mesquida, Barcelona – Institut Menorquí d'Estudis, «Biblioteca Filològica», 61.
- **CA-MOD 461. Manual de tenyir les teles (OR:C)**
PALMADA, G. (2017), «El manual de tenyir teles de cotó de Josep Colomer (1807)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, LVIII, 279-306.
- **CA-MOD 54. Varias recetas (OC:V)**
MARTÍ MESTRE, J. (2001), «Llengua i societat en la medicina tradicional i popular dels segles XVIII i XIX», *Caplletra*, Núm. 31 (2001), pp. 173-212.

Textos dietarístics

- **CA-MOD 144. Memòries de la família Bellolell (1800-1836) (OR:C)**

SIMON I TARRÉS, Antoni (ed.) (1993), *Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes.

- **CA-MOD 182. Calaix de sastre (1815-1816) (OR:C)**

D'AMAT i DE CORTADA, R. (2003), Ramon Boixareu (ed.), *Calaix de sastre XI 1815-1816*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes.

- **CA-MOD 269. Successos de Barcelona (1822-1835 (OR:C))**

OLLÉ ROMEU, J. M. (1981) (ed.), *Successos de Barcelona (1822-1835)*, Barcelona, Curial Edicions/Universitat de Barcelona.

- **CA-MOD 306. Llibre Ver del Convent de Bellpuig (V) (OC:NO)**

YEGUAS i GASSÓ, J. (2003), *Llibre Ver del Convent de Bellpuig*, Tàrraga, Arxiu Històric Comarcal.

- **CA-MOD 32. El dietari sobre la Guerra del Francès (OR:C)**

BRUGUÉS, R. (2009), Gemma Estrada i Planell, «El Dietari sobre la Guerra del Francès de Ramon Brugués, de Can Llucià de les Parres (Castellolí)», *Miscellanea Aqualatensia* [en línia], 2009, Núm. 13, pp. 159-182.

- **CA-MOD 371. Llibre de notes del Mas del Boix (II) (OR:S)**

PEYTAVÍ DEIXONA, J. (inèdit), *Llibre de notes del Mas de Boix*.

- **CA-MOD 411. Memòria de las cosas notables (1800-1804) (OR:C)**

ALSINA I GIRALT, J., FORRELLAD I SOLÀ, M. (2003) (eds.), *Memòria de las cosas notables de la vila de Sabadell comensant en desembre de 1787*, Sabadell, Fundació Bosch i Cardellach/Fundació Caixa Sabadell.

- **CA-MOD 91. Crònica de l'argenter Miquel Feu sobre la Guerra del Francès a Girona (OR:C)**

BOHIGAS, Jordi, MIRAMBELL, Enric, PRAT, Enric, VILA, Pep (ed.) (2009), «La crònica de l'argenter Miquel Feu sobre la Guerra del Francès a Girona ciutat i comarques», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, Vol. L, pp. 357-470.

Textos epistolars

- **CA-MOD 179. Epistolari de la família Burgués (II) (OR:C)**

ANTÓN PELAYO, Javier (ed.) (2013), *La correspondència epistolar de la família Burgués (1750-1850)*, Bellaterra, Universitat Autònoma De Barcelona.

Textos homilètics

- **CA-MOD 190. Sermons patriòtics en valencià durant la Guerra de la Independència (OC:V)**

CASANOVA, Emili., MARTÍNEZ, Francesc A. (ed.) (2001), «La guerra i la paraula. Sobre els sermons patriòtics en valencià durant la guerra de la Independència», *Caplletra*, Núm. 31, pp. 213-240.

Textos judicials

- **CA-MOD 313. Document notarial relacionat amb la construcció dels canals d'Urgell (OC:NO)**

LLOBET PORTELLA, J. M. (2009), «Documents relacionats amb la construcció dels canals d'Urgell (1817-1819)», *Urtx. Revista cultural de l'Urgell*, 23, pp. 453-466.

Textos narratius

- **Colecció de varies conversacions (CIVAL) (OC:V)**

ANÒNIM (1820), *Colecció de varies Conversacions al-lusives al nou sistema constitucional que passaren entre els dos acreditats patriòtics Saro Perengue, carreter del Poble de Godella, y el Doctor Cudól, abogad de esta Ciutat de Valencia, en el añ 1820*, València, Francisco Brusóla.

Textos poètics

- **CA-MOD 268. Composicions en català de Bru Bret (OR:C)**

ROSSICH, A. (1994) (ed.), «Un acadèmic de començament del XIX: Bru Bret», *Estudi general: Revista de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona*, 14, pp. 197-214.

- **CA-MOD 285. Poesia de Bartomeu Simon (OR:A)**

ARMANGUÉ HERRERO, J. (1996), *Llengua i cultura a l'Alguer durant el segle XVIII: Bartomeu Simon*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Textos teatrals

- **CA-MOD 166. La font de Llúria (1822) (OC:V)**

FUERTES ZAPATA, J. V. (2014), Fuertes Zapata (ed.), «La font de Llúria. Un milacre de Sant Vicent Ferrer», *SCRIPTA, Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, Núm. 4, pp. 96-110.

- **CA-MOD 266. Col·loquis taurins (1831) (OC:V)**

MARTÍ MESTRE, J. (2014), «El lèxic taurí dels segles XVIII i XIX: a propòsit de toro, bou, brosqüil, corroi altres termes», *Revista de Lengüas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca*, 19, pp. 31-63.

- **CA-MOD 413. Comèdia nova del canonge Molet (OR:C)**

VILA, P. (2000), *Comèdia nova, en dos actes, de la resurrecció del canonge Molet*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya.

- **CA-MOD 50. La presa de Christo Jesus y la sua pasió y mort (OR:B)**

FRAU FERRIOL, A. (2015), *Estudi i edició d'un text passionístic del segle XVIII: La presa de Christo Jesus y la sua pasió y mort*, Mallorca, Universitat de les Illes Balears.

- **CA-MOD 89. Un entremès català sobre la Guerra del Francès (OR:C)**

PRAT, Enric, VILA, Pep (ed.) (2010), «"España despierta a los bramidos del mònstruo de Europa": un entremès català sobre la Guerra del Francès», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [en línia], Vol. 51, Núm. 0, pp. 353-402.

ANNEX 2. OCURRÈNCIES DE CADA DEMOSTRATIU CADA 50 ANYS EN CADA DIALECTE DE TOT EL CORPUS

ADVERBIS DE PRIMER I SEGON GRAU

<i>ACÍ</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	19	769	0	18	139	0	945
XVIb	24	17	47	4	114	3	209
XVIIa	44	193	0	2	515	83	837
XVIIb	11	71	0	52	40	7	181
XVIIIa	31	184	0	23	506	2	746
XVIIIb	1	53	0	1	33	26	114
XIXa	0	74	0	3	2	0	79
TOTAL	130	1361	47	103	1349	121	3111
<i>AQUÍ</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	7	435	0	14	69	0	525
XVIb	8	5	15	10	33	18	89
XVIIa	38	105	0	8	330	57	538
XVIIb	14	3	0	32	77	17	143
XVIIIa	87	8	0	159	171	24	449
XVIIIb	17	6	0	32	217	45	317
XIXa	4	2	1	75	146	1	229
TOTAL	175	564	16	330	1043	162	2290
<i>AHÍ</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	0	2	0	0	0	0	2
XVIb	0	0	2	0	0	0	2
XVIIa	0	10	0	0	3	0	13
XVIIb	0	6	0	3	0	0	9
XVIIIa	1	24	0	0	0	0	25
XVIIIb	0	18	0	0	0	0	18
XIXa	0	11	0	0	1	0	12
TOTAL	1	71	2	3	4	0	81

PRONOMS NEUTRES DE PRIMER I SEGON GRAU

<i>AÇÒ</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	2	140	2	6	8	0	158
XVIb	4	270	4	12	13	0	303
XVIIa	8	534	8	21	26	0	597
XVIIb	15	1044	16	42	52	0	1169
XVIIIa	30	2070	32	84	104	0	2320
XVIIIb	60	4129	64	168	207	0	4628
XIXa	119	8187	126	333	410	0	9175
TOTAL	238	16374	252	666	820	0	18350

<i>AIXÒ</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	2	31	0	1	1	0	35
XVIb	7	3	2	3	21	0	36
XVIIa	17	115	0	3	137	48	320
XVIIb	15	65	0	75	26	15	196
XVIIIa	8	82	0	200	356	7	653
XVIIIb	91	61	1	9	193	25	380
XIXa	6	48	0	60	124	0	238
TOTAL	146	405	3	351	858	95	1858

<i>ESTO</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	0	0	0	0	0	0	0
XVIb	0	0	0	0	0	0	0
XVIIa	0	3	0	0	1	0	4
XVIIb	0	1	0	0	1	0	2
XVIIIa	8	1	0	211	42	1	263
XVIIIb	17	0	0	23	110	0	150
XIXa	3	0	0	18	45	0	66
TOTAL	28	5	0	252	199	1	485

DETERMINANTS DE PRIMER I SEGON GRAU

<i>EST</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	0	102	0	0	2	0	104
XVIb	0	54	0	2	7	9	72
XVIIa	28	89	0	1	87	26	231
XVIIb	20	4	0	17	22	7	70
XVIIIa	98	8	0	3	614	2	725
XVIIIb	34	22	0	21	950	9	1036
XIXa	19	0	0	0	666	0	685
TOTAL	199	279	0	44	2348	53	2923

<i>AQUEST</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	4	719	0	32	410	0	1165
XVIb	17	275	29	31	63	41	456
XVIIa	41	269	0	19	2735	72	3136
XVIIb	21	13	0	112	288	21	455
XVIIIa	66	24	5	125	1052	1	1273
XVIIIb	20	7	2	12	551	22	614
XIXa	9	0	13	185	116	1	324
TOTAL	178	1307	49	516	5215	158	7423

<i>ESTE</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	0	1	0	0	0	0	1
XVIb	0	10	0	0	1	0	11
XVIIa	0	182	0	0	12	1	195
XVIIb	0	403	0	15	0	0	418
XVIIIa	7	1241	0	134	38	0	1420
XVIIIb	5	158	0	90	10	4	267
XIXa	0	108	0	6	23	0	137
TOTAL	12	2103	0	245	84	5	2449

<i>AQUESTE</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	0	0	0	0	0	0	0
XVIb	0	0	0	0	0	0	0
XVIIa	0	22	0	0	0	0	22
XVIIb	0	2	0	0	0	0	2
XVIIIa	0	16	0	0	0	0	16
XVIIIb	0	1	0	0	0	0	1
XIXa	0	0	0	0	0	0	0
TOTAL	0	41	0	0	0	0	41

<i>ESTA</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	2	634	0	5	65	0	706
XVIb	6	119	54	20	97	33	329
XVIIa	155	557	0	26	1421	123	2282
XVIIb	67	388	1	262	281	19	1018
XVIIIa	193	1819	3	452	1809	0	4276
XVIIIb	82	171	0	55	1639	37	1984
XIXa	30	113	2	27	733	0	905
TOTAL	535	3801	60	847	6045	212	11500

<i>AQUESTA</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	65	349	0	16	286	0	716
XVIb	12	40	23	7	31	37	150
XVIIa	39	138	0	8	353	32	570
XVIIb	7	6	0	40	17	5	75
XVIIIa	30	22	3	59	69	1	184
XVIIIb	13	2	2	9	146	19	191
XIXa	3	1	10	81	58	0	153
TOTAL	169	558	38	220	960	94	2039

<i>ESTOS</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	1	224	0	1	17	0	243
XVIb	0	87	2	3	20	15	127
XVIIa	16	204	0	1	348	33	602
XVIIb	11	122	1	30	20	4	188
XVIIIa	27	212	0	50	434	0	723
XVIIIb	19	37	0	12	596	2	666
XIXa	5	49	0	6	339	0	399
TOTAL	79	935	3	103	1774	54	2948

<i>AQUESTS</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	1	8	0	0	37	0	46
XVIb	0	2	0	0	0	4	6
XVIIa	0	5	0	1	12	0	18
XVIIb	0	0	0	3	0	0	3
XVIIIa	0	0	0	12	1	0	13
XVIIIb	0	2	0	6	9	0	17
XIXa	0	0	0	57	0	0	57
TOTAL	1	17	0	79	59	4	160

<i>AQUESTOS</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	0	30	0	2	22	0	54
XVIb	4	7	3	0	5	10	29
XVIIa	1	36	0	0	114	3	154
XVIIb	1	2	0	3	6	1	13
XVIIIa	5	4	0	3	15	0	27
XVIIIb	1	0	0	0	35	2	38
XIXa	0	0	2	1	14	0	17
TOTAL	12	79	5	9	211	16	332

<i>ESTES</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	0	145	0	6	13	0	164
XVIb	0	12	1	5	22	57	97
XVIIa	22	108	0	2	25	3	160
XVIIb	7	71	0	5	1	0	84
XVIIIa	5	116	0	5	6	0	132
XVIIIb	1	36	0	1	42	0	80
XIXa	0	28	0	0	68	0	96
TOTAL	35	516	1	24	177	60	813

<i>AQUESTES</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	0	45	0	3	95	0	143
XVIb	1	12	2	1	1	32	49
XVIIa	2	41	0	2	62	10	117
XVIIb	1	3	0	8	4	2	18
XVIIIa	4	7	0	11	14	0	36
XVIIIb	0	3	1	2	7	1	14
XIXa	0	0	1	59	4	0	64
TOTAL	8	111	4	86	187	45	441

<i>EIX</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	0	1	0	0	0	0	1
XVIb	0	2	0	0	0	0	2
XVIIa	10	7	0	0	11	5	33
XVIIb	3	1	0	0	2	5	11
XVIIIa	6	0	0	0	99	2	107
XVIIIb	4	0	0	0	34	25	63
XIXa	0	0	0	0	20	0	20
TOTAL	23	11	0	0	166	37	237

<i>AQUEIX</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	0	30	0	1	5	0	36
XVIb	3	0	2	4	13	1	23
XVIIa	28	20	0	3	66	24	141
XVIIb	8	1	0	13	10	3	35
XVIIIa	8	0	0	48	62	0	118
XVIIIb	35	1	0	1	29	28	94
XIXa	0	0	0	25	10	1	36
TOTAL	82	52	2	95	195	57	483

<i>EIXE</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	0	0	0	0	0	0	0
XVIb	0	0	0	0	0	0	0
XVIIa	0	21	0	0	0	0	21
XVIIb	0	23	0	0	0	0	23
XVIIIa	0	37	0	0	0	0	37
XVIIIb	0	15	0	0	0	0	15
XIXa	0	26	0	0	0	0	26
TOTAL	0	122	0	0	0	0	122

<i>AQUEIXE</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	0	0	0	0	0	0	0
XVIb	0	0	0	0	0	0	0
XVIIa	0	5	0	0	0	0	5
XVIIb	0	1	0	0	0	0	1
XVIIIa	0	2	0	0	0	0	2
XVIIIb	0	0	0	0	0	0	0
XIXa	0	0	0	0	0	0	0
TOTAL	0	8	0	0	0	0	8

<i>EIXA</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	0	5	0	0	0	0	5
XVIb	0	4	7	0	5	0	16
XVIIa	27	41	0	1	56	10	135
XVIIb	9	26	0	39	9	3	86
XVIIIa	24	26	0	1	214	4	269
XVIIIb	2	11	0	0	46	27	86
XIXa	0	12	0	5	3	0	20
TOTAL	62	125	7	46	333	44	617

<i>AQUEIXA</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	0	1	0	0	0	0	1
XVIb	0	0	0	0	0	0	0
XVIIa	18	13	0	3	169	13	216
XVIIb	53	0	0	50	7	6	116
XVIIIa	3	1	0	21	70	3	98
XVIIIb	25	0	0	0	16	21	62
XIXa	0	0	0	5	5	0	10
TOTAL	99	15	0	79	267	43	503

<i>EIXOS</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	0	7	0	0	1	0	8
XVIb	0	0	0	0	0	1	1
XVIIa	4	19	0	0	7	3	33
XVIIb	1	5	0	1	2	1	10
XVIIIa	5	10	0	0	19	0	34
XVIIIb	0	3	0	0	8	1	12
XIXa	0	19	0	2	11	1	33
TOTAL	10	63	0	3	48	7	131

<i>AQUEIXOS</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	0	32	0	0	0	0	32
XVIb	0	0	0	0	0	0	0
XVIIa	3	3	0	0	5	6	17
XVIIb	0	0	0	1	2	0	3
XVIIIa	1	2	0	0	12	0	15
XVIIIb	11	0	0	0	2	1	14

XIXa	0	0	0	1	0	0	1
TOTAL	15	37	0	2	21	7	82

<i>EIXES</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	0	2	0	0	0	0	2
XVIb	0	1	0	0	0	1	2
XVIIa	1	4	0	0	8	1	14
XVIIb	1	1	0	6	2	1	11
XVIIIa	1	0	0	0	29	0	30
XVIIIb	1	0	0	0	3	6	10
XIXa	0	4	0	0	2	0	6
TOTAL	4	12	0	6	44	9	75

<i>AQUEIXES</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	0	9	0	0	0	0	9
XVIb	0	0	0	0	0	0	0
XVIIa	3	6	0	0	4	2	15
XVIIb	3	1	0	2	0	2	8
XVIIIa	2	2	0	1	6	0	11
XVIIIb	12	0	0	0	3	1	16
XIXa	0	0	1	0	0	2	3
TOTAL	20	18	1	3	13	7	62

ALTRES DEMOSTRATIUS ANALITZATS

<i>ALLÍ</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	0	308	0	16	230	0	554
XVIb	88	301	23	14	137	5	568
XVIIa	39	520	0	3	840	49	1451
XVIIb	17	503	0	54	107	4	685
XVIIIa	63	294	0	10	412	1	780
XVIIIb	50	125	0	5	444	10	634
XIXa	26	78	0	7	231	0	342
TOTAL	283	2129	23	109	2401	69	5014

<i>ALLÀ</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	2	102	0	3	21	0	128
XVIb	2	38	4	3	5	0	52
XVIIa	4	96	0	1	100	5	206
XVIIb	2	37	0	28	90	2	159
XVIIIa	14	77	0	17	67	0	175
XVIIIb	29	32	0	7	45	3	116
XIXa	6	25	0	1	14	0	46
TOTAL	59	407	4	60	342	10	882

<i>HI (no haver-hi ni CI)</i>	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	17	37	0	8	97	0	159
XVIb	16	11	32	3	22	7	91
XVIIa	37	92	0	7	445	60	641
XVIIb	35	25	0	17	67	19	163
XVIIIa	35	10	1	130	228	16	420
XVIIIb	12	1	1	15	574	42	645
XIXa	2	0	12	29	296	9	348
TOTAL	154	176	46	209	1729	153	2467

ÇO	OC:NO	OC:V	OR:A	OR:B	OR:C	OR:S	TOTAL
XVIa	57	445	0	38	446	0	986
XVIb	33	150	98	31	165	61	538
XVIIa	109	1079	0	2	1065	156	2411
XVIIb	66	219	0	260	251	81	877
XVIIIa	31	100	0	22	452	30	635
XVIIIb	31	16	0	5	365	12	429
XIXa	1	0	7	3	8	2	21
TOTAL	328	2009	105	361	2752	342	5897

*ANNEX 3. FRAGMENT DEL MANUSCRIT PERTANYENT AL CAPBREU DE LA
CONFRARIA D'ÒRFENES A MARIDAR DE VALÈNCIA (SEGLES XIV-XVII) AMB
DEMOSTRATIU SUBRATLLAT*

Referències bibliogràfiques

- ABNEY, Steven Paul (1917). «The English Noun Phrase in its Sentential Aspect», tesi doctoral (MIT dissertation), Massachusetts.
- ALCINA, Juan; BLECUA, José Manuel (1975). *Gramática española*, Barcelona, Ariel.
- ALIBÈRT, Lois (1976). *Grammatica occitana: segon los parlars lengadocians*, Montpellier, Centre d'Estudis Occitans.
- ALVAR, Manuel (1953). *El dialecto aragonés*, Madrid, Gredos.
- ALVAR, Manuel; POTTIER, Bernard (1983). *Morfología histórica del español*, Madrid, Gredos.
- AMAT I DE CORTADA (1987). *Calaix de sastre (volum I, 1769-1791)*, ed. Ramon Boixareu, Barcelona, Curial.
- AMENGUAL, Juan José (1835). *Gramática de la lengua mallorquina*, Palma, Impremta Reial D. Juan Guasp y Pascual. Disponible en línia: <https://play.google.com/books/reader?id=IV1JAAAAMAAJ&pg=GBS.PR1&hl=c> [Última consulta: 07/01/2022].
- ANDERSON, Stephen R.; KEENAN, Edward L. (1985). «Deixis», *Grammatical Categories and the Lexicon (Language Typology and Syntactic Description)*, Cambridge, Cambridge UP, 3, 259-308.
- ANDRADE, António (1999). «Demonstrativos e [ana]fóricos em Latim», *Ágora. Estudos Clássicos em Debate*, 1, 155-171.
- ANÒNIM [1470] (2017). *Capbreu de la Confraria d'Òrfenes a Maridar a València (segles XIV-XVII)*, edició a cura de M. Adela García-Menacho i M. Milagros Cárcel, València, Universitat de València.
- AVRAM, Mioara (1986). *Gramatica pentru toti*, Bucarest, Editura Academiei Române
- AZEREDO, José Carlos de (2008). *Gramática Houaiss da língua portuguesa*, São Paulo, Parábola Editorial.
- BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1947). *Los complementos pronominalo-adverbiales derivados de IBI e INDE en la Península Ibérica*, Madrid, Instituto Antonio de Nebrija.
- BAGNO, Marcos (2016). *Gramática pedagógica do português brasileiro*, São Paulo, Parábola.
- BAKER, Mark C. (1996). *The polysynthesis parameter*, Oxford, Oxford University Press.

- BALLESTER, Xaverio (2003). «Tiempo al tiempo de las lenguas indoeuropeas», *Faventia*, 25, 1, 125-153.
- BALLESTER, Xaverio (2006). «In Principio Era il Dimostrativo», *Quaderni di semantica*, 27, 1/2, 13-30.
- BALLOT, Josep Pau (1814). *Gramatica y apologia de la llengua catalana*, Barcelona, Estampa Joan Francesc Piferrer. Disponible en línia: https://books.google.es/books?id=m0eQAVqZ_DkC&printsec=frontcover&dq=Gramatica+y+apolog%C3%ADa+de+la+llengua+cathalana&hl=ca&sa=X&ved=0ahUKEwiT1v7fkKrLAhUEthQKHbWIBXMQ6AEIJjAA#v=onepage&q=Gramatica%20y%20apolog%C3%ADa%20de%20la%20llengua%20cathalana&f=false. [Última consulta: 07/01/2022].
- BARTOLOMÉ, Bravo (1795). *Thesaurus hispano-latinus utiusque linguae verbis et phrasibus abundans*, Barcelona, Excudebat Joannes Franciscus Piferrer. Disponible en línia: <https://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/thesaurus-hispanolatinus-utriusque-linguae-verbis-et-phrasibus-abundans--0/html/ff5579b2-82b1-11df-acc7-002185ce6064.html> [Última consulta: 21/03/2022].
- BASSO, Renato Miguel; GONÇALVES, Rodrigo Tadeu (2014). *História concisa da língua portuguesa*, Brasil, Editora Vozes, 2014.
- BASTUJI, Jacqueline (1976). *Les relations spatiales en Turc contemporain: Étude sémantique (Études Linguistiques XX)*, Paris, Klincksiek.
- BATLLE, Mar; MARTÍ, Joan; MORAN, Josep; RABELLA, Joan Anton (2016). *Gramàtica històrica de la llengua catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BEGIONI, Louis (2011). «L'évolution du système du démonstratif du latin classique au français moderne: un processus déflexif», *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Philologia*, 56, 87-99.
- BELTRAN, Andreu (1999). «La llengua al nord del País Valencià», *Caplletra*, 26, 131-151.
- BELTRAN CALVO, Vicent; SEGURA-LLOPES, Carles (2019). *Els parlars valencians*, València, Universitat de València.
- BENVENISTE, Emile (1966). *Problèmes de linguistique Générale*, París, Gallimard.

- BEREA-GĂGEANU, Elena (1983). «Pronumele și adjectivul demonstrativ în limba română contemporană. Evoluție și sistem», *Limba română*, XXXII, 2, 104-115.
- BLOOMFIELD, Leonard (1933). *Language*, Nova York, Holt, Rinehart i Winston.
- BRIZ, Antonio; PRUNYONOSA, Manuel (1987). *Sintaxi i semàntica de l'article*, València, Universitat de València.
- BRODIN, Greta (1970). *Termini dimostrativi toscani. Studio storico di morfologia, sintassi e semantica*, Lund, Gleerup.
- BRUCART, Josep M. (2008). «Els determinants», *Gramàtica del català contemporani*, Barcelona, Empúries, 2, §7, 1435-1516.
- BRZOWSKA-ZBURZYŃSKA, Beata (2009). «Uso temporal de algunos marcadores de localización espacial en español y en francés», *Études Romanes de Brno*, 30, 2, 213-220.
- BÜHLER, Karl (1979). *Teoría del lenguaje*, trad. Julián Marías, Madrid, Alianza.
- BÜHLER, Karl (1982). «The deictic field of language and deictic words», *Speech, Place, and Action: Studies in Deixis and Related Topics* (Jarvella, Robert J & Klein, Wolfgang (ed.)), Nova York, Wiley, 9-30.
- BURIDANT, Claude (2019). *Grammaire du français médiéval*, Strasbourg, Société de Linguistique Romane, 173-216.
- CAFFI, Claudia (1990). «Modulazione, mitigazione, lítóte», *Dimensioni della linguistica*, Milano, Franco Angeli, 169-199».
- CAFFI, Claudia (2005). *Mitigation, Studies in Pragmatics 4*, Amsterdam, Elsevier.
- CALAFORRA, Guillem (1998). *Wilhelm Meyer-Lübke i Das Katalanische*. Introducció i traducció, Barcelona, Institut dels Estudis Catalans.
- CALVO, Vicente; ESPARZA, Miguel Ángel (1993). «Una interpretación de la *Gramática Castellana* de Nebrija a la luz de la tradición gramatical escolar», *Cuadernos de Filología Clásica. Estudios latinos*, 5, 149-180.
- CANO GONZÁLEZ, Ana M. (1990). «Algunas observaciones sobre la diacronía del artículo», *Revista de filología románica*, 7, 57-74.
- CARLIER, Anne; DE MULDER, Walter (2010). «The emergence of the definite article: *ille* in competition with *ipse* in Late Latin», *Subjectification, Intersubjectification and Grammaticalization*, Berlín/Nova York, De Gruyter, 241-275.
- CASANOVA, Emili (1986). «Evolució de la segona persona del singular del present d'indicatiu del verb *ser* en català», *Actes del Setè Col·loqui internacional de*

- Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 467-494.
- CASANOVA, Emili (1993). «Evolució i interferència en el sistema demostratiu català: una explicació», *Actes del novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 3, 161-195.
- CASANOVA, Emili (2001). «L'evolució de la construcció *ço que > lo que*, i d'altres amb *lo*: Factors i conseqüències», *Katalanisch in Geschichte und Gegenwart*, Tübingen, Satauffenburg Verlag, 39-64.
- CASSANY, Jordi (2020). *El valencià o català, llengua dins del diasistema occitanoromànic. Fonamentació i revisió*, tesi doctoral, Universitat de València, Disponible en línia: <https://www.educacion.gob.es/teseo/imprimirFicheroTesis.do?idFichero=NEb%2B8f0BnrM%3D>
- CHEN, Rong (1990). «English Demonstratives: A Case of Semantic Expansion». *Language Sciences*, 12, 2/3, 139-153.
- CICA = *Corpus Informatitzat del Català Antic* (2009). J. Torruella (dir.), junt amb Manel Pérez Saldanya i Josep Martines. Disponible en línia: <http://cica.cat/> [Última consulta: 27/08/2021].
- CIVAL = *Corpus Informatitzat del Valencià* (2013). Acadèmia Valenciana de la Llengua. Disponible en línia: <http://cival.avl.gva.es/> [Última consulta: 27/08/2021].
- CLARK, Eve (1978). «From gesture to word: On the natural history of deixis in language acquisition», *Human Growth and Development*, Oxford, Oxford University Press, 85-120.
- COLOMINA, Jordi (1985). *L'alacantí: un estudi sobre la variació lingüística*, Alacant, Diputació Provincial de Alacant / Institut d'Estudis "Juan Gil-Albert".
- COLOMINA, Jordi (2008). «Paradigmes flectius de les altres classes nominals», *Gramàtica del català contemporani*, Barcelona, Empúries, 1, §3, 535-582.
- COLOMINA, Jordi (2021). *La llengua de Sant Vicent Ferrer. I. Estudi lingüístic*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- COLON, Germà; SOBERANAS, Amadeu-J. (1985). *Panorama de la lexicografia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.

- COMPANY, Concepción; ESPINOSA, Rosa Maria (2014). «Adverbios demostrativos de lugar», *Sintaxis histórica de la lengua española. Tercera parte: Adverbios, preposiciones y conjunciones. Relaciones interoracionales*, México, UNAM/Fondo de Cultura Económica. 1, 129-246.
- CORDE = *Corpus diacrónico del español*. Real Academia Española. Disponible en línea: <https://corpus.rae.es/cordenet.html> [Última consulta: 29/08/2021].
- CORNISH, Francis (1999). *Anaphora, Discourse and Understanding: Evidence from English and French*, Oxford, Clarendon Press.
- COSTA, Sônia (2003). *Adverbiais espaciais e temporais do português. Índicios Diacrônicos de Gramaticalização*, tesi doctoral, Universidade Federal da Bahia, 2. Disponible en línea: http://media.wix.com/ugd/c8e334_726afe6be66d452b9f96c25c5d54bbbe.pdf [Última consulta: 16/08/2021].
- COVALC = *Corpus de València Col-loquial*. Àngela Magraner i Pau Martín [inèdit].
- CRAIG, Colette G. (1991). «Ways to Go in Rama: A case study in polygrammaticalization», *Grammaticalization: Volume II. Types of grammatical markers*, 2, 455-492.
- CROCCO, Clàudia (2017). «Everyone has an accent. Standard Italian and regional pronunciation», Boston/Berlín, De Gruyter, 89-117.
- CUENCA, M. Josep (2010). «Díctics espacials i gramàtica en narracions orals», *Estudis romànics*, 32, 101–123.
- CUENCA, M. Josep (2014). «The use of demonstratives and context activation in Catalan parliamentary debate», *Discourse Studies*, 16, 6, 729–752.
- CUENCA, M. Josep (2017). «Connectors en la construcció discursiva del debat parlamentari», *Zeitschrift für Katalanistik*, 30, 99–121.
- CUENCA, M. Josep; RIBERA, Josep (2013). «Usos y estrategias de traducción inglés-español de los demostrativos», *Anuario de Letras. Lingüística y Filología*, I, 2, 37-84.
- CUNHA, Celso; CINTRA, Lindley (2008). *Nova gramática do português contemporâneo*, Rio de Janeiro, Lexikon.
- DA MILANO, Federica (2010). «Dimostrativi, aggettivi e pronomi», *Enciclopedia dell'italiano*, Roma, Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 1, 373-374.

- DAVIS, Christopher; POTTS, Christopher (2010). «Affective demonstratives and the division of pragmatic labor», *Logic, Language and Meaning. 17th Amsterdam Colloquium, Amsterdam, The Netherlands, December 16-18, 2009*, 42-52.
- DCECH = *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico* (1980-1991). Joan Corominas, amb la col·laboració de José Antonio Pascual, Madrid, Gredos.
- DCVB = *Diccionari català-valencià-balear* (1993). Palma de Mallorca, Editorial Moll.
 Disponible en línia: <https://dcvb.iec.cat/>.
- DE CARVALHO, Paulo (1991). «“Deixis objective” vs “deixis subjective” sur le “substantifs démonstratifs” du latin», *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, LXXXVI, 1, 211-244.
- DECLC = *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (1980-2001). Joan Coromines amb la col·laboració de Joseh Gulsoy i Max Cahner i l'auxili tècnic de Carles Duarte i Angel Satué, Barcelona, Curial.
- DEX ONLINE = *Dexonline. Dicționare ale limbii române* (2004-2002). Asociația dexonline. Disponible en línia: <https://dexonline.ro/>.
- DÍAZ, María Tadea (1998). *Sintaxis y semántica de la construcción con sustantivo en posición nuclear*, València, Universitat de València, LynX, Annexa 11.
- DIESEL, Holger (1999a). *Demonstratives. Form, function and grammaticalization*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
- DIESEL, Holger (1999b). «The morphosyntax of demonstratives in synchrony and diachrony», *Linguistic Typology*, 2, 1-49.
- DIESEL, Holger (2006). «Demonstratives, joint attention, and the emergence of grammar», *Cognitive Linguistics*, 17, 4, 463-489.
- DIESEL, Holger (2014). «Demonstratives, Frames of Reference, and Semantic Universals of Space», *Language and Linguistics Compass*, 8, 3, 116-132.
- DIEWALD, Gabriele (2002). «A model for relevant types of contexts in grammaticalization», *New Reflections on Grammaticalization*, Amsterdam, Benjamins, 103-120.
- DIONÍS DE TRÀCIA (2003). «*Ars grammatica* de Dionisio Tracio» (introducció i traducció de Jorge Beltrán, Juan Felipe González; Juan Sebastián Páramo; William Alciades Rodríguez; Oscar Orlando Vargas), *Forma y Función*, 16, 222-264.

- DINCAȘ, Irina (2010). «Pronumele și adjectivul pronominal demonstrativ în limba română actuală și în limba arabă modernă standar: o abordare contrastivă», *Romanische Bibliographie Online Datenbank*, Berlin/Boston, De Gruyter, 211-220.
- DÍSCOL, Apol·Ioni (1987). *Sintaxis* (estudi i traducció de Vicente Becares Botas), Madrid, Gredos.
- DI TULLIO, Ángela (2013). «Ahí y por ahí en el español de Argentina», *Anuario de Letras. Lingüística y Filología*, 1/2, 327-356.
- DONAT, Eli (2007). «Donato, Arte menor» (traducció de Lucas Dezotti), *Letras Clásicas*, 11, 181-204. DOI: <https://doi.org/10.11606/issn.2358-3150.v0i11p181-204>.
- DNV = *Diccionari Normatiu Valencià* (2013). Acadèmia Valenciana de la Llengua. Disponible en línia: <http://www.avl.gva.es/lexicval/>.
- DRAGOMIRESCU, Adina; PANĂ DINDELEGAN, Gabriela; NEDELCU, Isabela (2010). *Morfosintaxa limbii române*, Bucarest, Editura Universitații, pp. 155-165.
- EGIDO, M. Cristina (2000). «Sobre los demostrativos: orígenes y evolución», *Estudios humanísticos. Filología*, 22, 85-110.
- EGUREN, Luis (1999). «Pronombres y adverbios demostrativos. Las relaciones deícticas», *Gramática descriptiva de la lengua española*, Madrid, Espasa, 1, 927-972.
- ENRIQUE-ARIAS, Andrés (2018). «Factores diatópicos en la variación entre *este* y *aqueste* en la historia del español», *Actas del X Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico II, 2, 1553-1569.
- ESCARTÍ, Vicent Josep (2013). «Carles Gassulla d'Ursino (1674-1745) i el *Pensil celeste de flores*. A propòsit d'un autor quasi desconegut», *eHumanista/IVITRA*, 3, 143-229.
- FERNÁNDEZ GONZÁLEZ, José Ramón (1985). *Gramática histórica provenzal*, Oviedo, Universidad de Oviedo.

- FERNÁNDEZ-JARDÓN, José Manuel (1983). *Los determinantes identificadores en español: artículo, demostrativos y posesivos*, Madrid, Delta.
- FERNÁNDEZ RAMÍREZ, Salvador (1951). *Gramática española. Los sonidos, el nombre y el pronombre*, Madrid, Revista de Occidente.
- FERRANDO, Antoni; NICOLÀS, Miquel (2011). *Història de la llengua catalana*, Barcelona, Universitat Oberta de Catalunya.
- FILLMORE, Charles J. (1982). «Towards a Descriptive Framework for Spatial Deixis», *Speech, Place, and Action*, 31-59.
- FONT, Antoni (1637). *Fons Verborum et phrasium ad iuventutem latinam imbuendam et thesauris variis derivatus*, Barcelona, Mathevat. Disponible en línea: https://books.google.es/books?vid=BNC:1001905156&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false [Última consulta: 21/03/2022].
- FONTÁN, Antonio (1965). «Historia y sistemas de los demostrativos latinos», *Emerita*, 33, 71-107.
- FOULET, Lucien (1954). «L'effacement des adverbes de lieu II. Ici, là et leur groupe», *Romania*, 75, 300, 433-456.
- FREI, Henri (1944). «Systèmes de déictiques», *Acta Linguistica*, 4, 111-129.
- GABELENZ, Georg von der (1901). *Die Sprachwissenschaft. Ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*, Leipzig, Weigel.
- GARCÍA FAJARDO, Josefina (2006). «Los demostrativos. Funciones y valores referenciales», *Sintaxis histórica de la lengua española. Segunda parte: la frase nominal*, 2, 1, 465-608.
- GARCÍA GARCÍA, Serafina (2013). «Ese: de demostrativo a artículo. Una cala en la lengua hablada de los medios de comunicación», *Español Actual*, 99, 7-24.
- GHOMESHI, Jila; PAUL, Ileana; WILTSCHKO Martina (Ed.) (2009). *Determiners: Universals and variation*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
- GIRÓN ALCONCHEL, José Luis (1998). «Sobre el reajuste morfológico de los demostrativos en el español clásico», *Actas del IV Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, Logroño, Universidad de La Rioja, 1, 493-502.

- GIVÓN, Talmy (2015). «The evolution of indefinite markers», *The Diachrony of Grammar*, Amsterdam, John Benjamins 1, 307-326.
- GNV = *Gramàtica Normativa Valenciana* (2006). València, Acadèmia Valenciana de la Llengua. Disponible en línia: <https://www.avl.gva.es/gnv/>.
- GREENBERG, Joseph H. (1978). «How does a Language acquire gender markers», *Universal of human language, Vol. 3: Word Structure*, Standford, Standford University Press, 47-82.
- GRICE, Paul (1975). «Logic and conversation», *Syntax and semantics 3: Speech arts*, Nova York, Academic Press, 41-58.
- GUILLOT-BARBANCE, Céline; MARCHELLO-NIZIA, Christiane (2015). «Spécialisation morpho-syntaxique et changement sémantique: le cas du démonstratif français», *Langue Française*, 187, 79-109.
- GUL = *Guia d'usos lingüístics* (2002). València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana. Disponible en línia: <https://web.ua.es/iifv/Guiausos.pdf>.
- GUZMÁN, Martha; SÁEZ, Daniel M. (2019). «Morfosintaxis histórica de los demostratives e indefinidos desde la época colonial a la actual», *Estudios de morfosintaxis històrica hispanoamericana*, 1, 1, 733-914.
- HAIMAN, John (1994). «Ritualization and the Development of Language», *Perspectives on Grammaticalization*, Amsterdam, Benjamins, 3-28.
- HALLIDAY, Michael Alexander Kirkwood; HASAN, Ruqaiya (1976). *Cohesion in English*, Londres, Longman.
- HARRIS, Martin (1978). *The evolution of French Syntax. A Comparative Approach*, Londres/Nova York, Longman, 67-87.
- HARRIS, Martin (1980). «The marking of definiteness in Romance», *Historical Morphology*, 141-156.
- HARRIS, Martin; VINCENT, Nigel (1988). *The Romance Languages*, Londres, Routledge.
- HASPELMATH, Martin (1999). «Why is grammaticalization irreversible?», *Linguistics*, 37, 1043-1068.
- HEINE, Bernd (2002). «On the role of context in grammaticalization», *New Reflections on Grammaticalization*, Amsterdam, Johns Benjamins, 83-101.

- HEINE, Bernd; CLAUDI, Ulrike; HÜNNEMEYER, Friederike (1991). *Grammaticalization: A conceptual framework*, Chicago, University of Chicago Press.
- HELLINGER, Marlis; BUBMANN, Hadumod (2003). *Gender Across Languages: The linguistic representation of women and men*, 3, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
- HERNÁNDEZ GONZÁLEZ, Carmen (1980?). *El nacimiento del artículo en los documentos lingüísticos del reino de Castilla*, Valladolid, Universitat de Valladolid [inèdit].
- HIMMELMANN, Nikolaus (1996). «Demonstratives in Narrative Discourse: A taxonomy of universal uses», *Studies in Anaphora*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamin, 205-254.
- IEA (INSTITUT D'ESTUDIS ARANESI); AALO (ACADÈMIA ARANESA DERA LENGUA OCCITANA) (2015). *Gramatica basica der occitan aranés (tèxte provisionau)*, Lleida, Arts Gràfiques Bobalà.
- IEC (INSTITUT DELS ESTUDIS CATALANS) (2016). *Gramàtica de la llengua catalana*, Barcelona, Institut dels Estudis Catalans.
- ISO ECHEGOYEN, José Javier (1974). «En torno al sistema deíctico pronominal en latín y su paso a las lenguas románicas», *Revista Española de Lingüística*, 4, 459-472.
- JESPERSEN, Otto (1975). *La filosofía de la Gramática*, Barcelona, Anagrama.
- JUNGBLUTH, Konstanze (2004/2005). «Os pronomes demonstrativos do português brasileiro na fala e na escrita», *Cadernos de Linguagem e Sociedade*, 7, 83-105.
- KANY, Charles (1976). *Sintaxis hispanoamericana*, Madrid, Gredos.
- LACAVALLERIA, Pere (1696). *Gazophylacium catalano-latinum, dictiones phrasibus*, Barcelona, Antoni Lacavalleria. Disponible en línia: https://books.google.es/books?id=7i8leqmsug4C&printsec=frontcover&hl=ca&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [Última consulta 21/03/2022].
- LAKOFF, Robin (1974). «Remarks on *This* and *That*», *Papers from the Tenth Regional Meeting*, Chicago Linguistics Society, 345-356.
- LAMÍQUIZ, Vidal (1967). «El demostrativo en español y en francés. Estudio comparativo y estructuración». *Revista de Filología Española*, 50, 1/4, 163-202.

- LAMUELA, Xavier (2012). «La llengua occitana: caracterització i situació actual», *Mot So Razo*, 10, 31-44.
- LAPESA, Rafael (1985). *Estudios de lingüística histórica*, Madrid, Paraninfo.
- LAPESA, Rafael (1961). «Del demostrativo al artículo», *Nueva Revista de Filología Hispánica*, 15, 23-44.
- LEDESMA, Amanda (1987). «El significado de los demostrativos en el *corpus lysiacum*», *Emerita: Revista de lingüística y filología clásica*, 55, 2, 209-232.
- LEDGEWAY, Adam (2015). «Varieties in Italy», *Manual of Deixis in Romance Languages*, Berlín/Boston, De Gruyter, 75-139.
- LEISS, Elisabeth (2000). *Artikel und Aspekt. Die grammatischen Muster von Definitheit*, Berlín/New York, 272-274.
- LEVINSON, Stephen C. (1983). *Pragmatics*, Cambridge, Cambridge University Press.
- LYONS, John (1977). *Semantics*, Cambridge, Cambridge University Press, 2 volums.
- MAIDEN, Martin (2018). *The Romance Verb: Morphonic Structure and Diachrony*, Regne Unit, Oxford.
- MANOLIU, M. Maria (2006). «La dialèctiques du changement linguistique: les sept vies du démonstratif roumain», *Antic și modern. In honorem Luciae Wald*, Bucarest, Humanitas, 377-392.
- MARÍN, Maria Josep; RIBERA, Josep (2018). «Estructures encapsuladores amb valor metadiscursiu en el debat parlamentari», *Caplletra*, 64, 227-252.
- MARINE, Talita de Cássia (2005). «O sistema dos pronomes demonstrativos no português do Brasil: uma especialização das formas», *Revista do GEL*, 2, 39-53.
- MARINER, Sebastian (1973). «Situación del neutro románico en la oposición genérica», *RSEL*, 3, 23-38.
- MARTÍN MIÑANA, Pau (2018). «El sistema demostrativo español y catalán a lo largo de las gramáticas», *Orillas: revista d'ispanística*, 7, 329-347.
- MARTÍN MIÑANA, Pau (2019). «La referència del demostratiu en la conversa col·loquial», *La construcción del discurso en español y catalán / La construcció del discurs en espanyol i català*, Hamburg, Buske, 65-86.

- MARTÍN MIÑANA, Pau (2022). «Emotivitat a través dels demostratius valencians», *ELUA. Estudios de Lingüística*, Alacant, Universitat d'Alacant, 37, 67-92.
- MARTINES, Josep (2010). *L'anomenat lo neutre. L'expressió de l'abstracció en català: una aproximació diacrònica*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat/Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
- MARTINES, Josep (2019). «La gramàtica del català de l'edat moderna. Un avanç», *Caplletra*, 66, 115-119.
- MARTINES, Josep; PÉREZ SALDANYA, Manel; RIGAU, Gemma (en premsa). *Gramàtica del català antic / Old Catalan Grammar*, John Benjamins / Empúries.
- MARTÍNEZ, Hernán; URDETA, Lino; DOMÍNGUEZ, Carmen Luisa (2003). «Estudio fonético-sintáctico de algunos marcadores discursivos: propuesta de formalización para desambiguarlos automática o informáticamente», *Lengua y Habla*, 8, 1, 59-79.
- MARTÍNEZ GAVILÁN, M. Dolores (2004). «El artículo y el pronombre personal en la *Gramática* de Juan Villar (1651): una anticipación de la doctrina de Bello», *Nuevas aportaciones a la historiografía lingüística: actas del IV Congreso Internacional de la SEHL*, Madrid, Arco-Libros, 2, 1067-1081.
- MARTINS, Ana María (2016). «Introdução: O português numa perspetiva diacrónica e comparativa», *Manual de linguística portuguesa*, Berlín/Boston, De Gruyter, 1-39.
- MASSIP, M. Àngels (1992-1993). «Consideraciones sobre el origen de la llengua catalana. Diferencias en el latín hispánico. El contacto lingüístico vasco-catalán en las comarcas noroccidentales», *Revista de llengües y literatures catalana, gallega y vasca*, 3, 21-31.
- MATOS, M. Manuela; MUDINE, Soraia Aboo (1997). «Acó e Aló», *Actas do XII Encontro da APL*, 211-217. Disponible en línia: <https://apl.pt/wp-content/uploads/2017/12/1996-15-1.pdf> [Última consulta: 21/08/2021].
- MCNEILL, David; CASSELL, Justine; LEVY, Elena T. (1993). «Abstract deixis», *Semiotica*, 95, 1, 2, 5-19.

- MEILÁN, Antonio José (1988). «*Y < ibi* en castellano medieval, ¿sintagma o morfema?», *Verba: Anuario galego de filoloxia*, 15, 421-432.
- MEILÁN, Antonio José (2007). «El adverbio *y < ibi* del castellano medieval: su morfematización y translexematización», *Archivum: Revista de la Facultat de Filosofia y Letras*, 57, 197-218.
- MEILLET, Antoine (1921). «L'évolution des formes grammaticales», *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, Champion, 130-148.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón (1904/1940). *Manual de gramática histórica española*, Madrid, Espasa Calpe.
- MIRALLES I MONTSERRAT, Joan (2018). «Textos editats de l'edat moderna a les Illes Balears (1601-1832)», *Notandum*, 48, v. 1, 11-32.
- MÓIA, Telmo (1993). «Sobre o lugar dos demonstrativos na arquitectura semântica do sintagma nominal (2ª versão, revista)», *Cadernos de Semântica*, 11. Disponible en https://www.clul.ulisboa.pt/files/telmo_moia/tmoia_demonstrativos1993.pdf [Última consulta: 14/08/2021].
- MONTOYA, Brauli (1986). *Variació i desplaçament de llengües a Elda i a Oriola durant l'Edat Moderna*, Alacant, Institut d'Estudis Juan Gil-Albert.
- MORELL I MONTADI (1986). *La famosa comèdia de la gala està en son punt. Edició i estudi*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- NAGORE, Francho (1979). *Gramática de la lengua aragonesa*, Saragossa, Librería General.
- NAGORE, Francho (2003). *El aragonés del siglo XIV. Según el texto de la Crónica de San Juan de la Peña*, Osca, Instituto de Estudios Altoaragoneses.
- NEBRIJA, Antonio de [1492] (2007). *Gramática de la lengua castellana*. Asociación Cultural Antonio de Nebrija (ed.). Disponible en <https://antoniodebrija.elcastellano.org/indice.html> [Última consulta: 03/01/2022].

- NEBRIJA, Antonio de [1532] (2003). *Introductiones in Latinam grammaticem* (ed. Juan Varela de Salamanca), Alicante, Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. En línia. <<http://www.cervantesvirtual.com/obra/introducciones-in-latinam-grammaticem--2/>> [Última consulta: 29/10/2021]
- NICOLAE, Alexandru (2019). *La réorganisation diachronique du système des démonstratifs en roumain* [Handout]. XXIXe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes (CILPR), Copenhague, Dinamarca. Versió reduïda disponible en línia: <http://www.slir.org/wp-content/uploads/Section-4.pdf> [Última consulta: 25/07/2021].
- NICULA, Irina (2009). «Dinamica pronomelor și a adjectivelor demonstrative în limba română actuală», *Dinamica limbii române actuale. Aspecte gramaticale și discursive*, Bucarest, Editura Academiei Române, 181-194.
- NUGHES, Antoni (1991). *El sínodo del bisbe Baccallar. L'Alguer. Església i societat al segle XVI*, Barcelona, Institut dels Estudis Catalans
- NUYTS, Jan (2005). «Modality: Overview and linguistic issues», *The Expression of Modality*, Berlin, Mouton de Gruyter, 1-26.
- NYROP, Christopher (1979a). *Grammaire historique de la langue française*, Ginebra, Slatkine Reprints, 1, 415-426.
- NYROP, Christopher (1979b). *Grammaire historique de la langue française*, Ginebra, Slatkine Reprints, 2, 292-310.
- PANĂ DINDELEGAN, Gabriela (2013). *The Grammar of Romanian*, Oxford, Oxford University Press.
- PANĂ DINDELEGAN, Gabriela (2015). *The Syntax of Old Romanian*, Oxford, Oxford University Press.
- PABÓN S. DE URBINA, José M. (2006). *Diccionario manual Griego clásico – español*, Barcelona, Vox.
- PENNY, Ralph J. (2008). *Gramática històrica del espanyol*, Barcelona, Ariel, 3a ed., 133-140.
- PÉREZ GUARRO, Jordi (2013). *Proposta didàctica per presentar el contrast entre el passat perifràstic i el perfet en el nivell bàsic de català com a L2*, Treball de Final de Grau, Universitat de Barcelona.

- PÉREZ SALDANYA, Manel (1988). *Els sistemes modals d'indicatiu i de subjuntiu*, Barcelona, Institut de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- PÉREZ SALDANYA, Manel (2002). «Les relacions temporals i aspectuals», *Gramàtica del català contemporani*, Barcelona, Empúries, 3, § 22, 2567-2662.
- PÉREZ SALDANYA, Manel (2015). «Paradigms as triggers of semantic change: Demonstrative adverbs in Catalan and Spanish», *Catalan Journal of Linguistics*, 14, 112-135.
- PÉREZ SALDANYA, Manel (2018). «La reestructuració del sistema de conjuncions causals durant l'edat moderna», *eHumanista/IVITRA*, 14, 554-569.
- PÉREZ SALDANYA, Manel; RIGAU, Gemma (2011). «Totz hic viuen ací, e yo sol no yuc viure! Una aproximació històrica als adverbis demostratius», *Noves aproximacions a la fonologia i la morfologia del català*, 459-488.
- PERRET, Michele (1988). *Le signe et la mention: Adverbes embrayeurs "ci", "ça", "la", "iluec" en moyen français (XVIe-XVe siècles)*, Geneva, Droz.
- PERS I RAMONA, Magí (1847). *Gramàtica catalana-castellana*, Barcelona, Imprenta A. Berdeguer. Disponible en línia: https://books.google.es/books?vid=BNC:1001707437&hl=ca&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false. [Última consulta: 07-01-2022].
- PETIT I AGUILAR, Joan (1823). *Gramàtica catalana predispositiva per la més fàcil intel·ligència de la espanyola y llatina, disposada en forma de pregunta y resposta, per un pare que desidja ensenyar a sos fills el modo de pronunciar en escrit lo idioma català conforme vuy se parla*, Alacant, Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Disponible en línia: http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/gramatica-catalana-predispositiva-per-la-mes-facil-inteligencia-de-la-espanola-y-llatina-disposada-0/html/ffd9a37c-82b1-11df-acc7-002185ce6064_710.html [Última consulta: 07/01/2022]
- PETIT I AGUILAR, Joan ([1823] 1998). *Gramàtica catalana*, edició i estudi de Jordi Ginebra, Barcelona, Institut dels Estudis Catalans.
- PONS BORDERÍA, Salvador (dir.): *Corpus Val.Es.Co 3.0*. Disponible en línia: <http://www.valesco.es> [Última consulta: 01/03/2022].

- POTTS, Christopher; SCHWARZ, Florian (2010). «Affective ‘this’», *Linguistic Issues in Language Technology*, CSLI Publications, 1, 5, 1-30.
- PRADO, María Elena (1997). «Los demostrativos como elementos referenciales», *Contextos*, 29/30, 33-48.
- PRISCIÀ (1855). *Institvtionvm Grammaticarvm Libri I - XII* (en *Grammatici Latini*, edició de Henrici Keil, Martin Hertz). Leipzig: B. G. Tevneri, 2. Disponible en línia:
<https://archive.org/details/PriscianiInstitutionumGrammaticarumLibri/PriscianiInstitutionumGrammaticarumLibriI-xiihertz.1855/page/n625/mode/2up> [Última consulta: 14/03/2021]
- PRISCIÀ (1859). *Institvtionvm Grammaticarvm Libri XIII - XVIII* (en *Grammatici Latini*, edició de Henric Keil, Martin Hertz). Leipzig: B. G. Tevneri, vol. 3. En línia.
<https://archive.org/details/PriscianiInstitutionumGrammaticarumLibri/PriscianiInstitutionumGrammaticarumLibriXiii-xviiihertz.1859> [Última consulta: 14/03/2021].
- RABELLA, Joan Anton (2009). «L’article literari i l’article salat: variable diatòpica i diastràtica», *Per a una gramàtica del català antic*, Alacant, IIFV, 151-161.
- RAE (REAL ACADEMIA ESPAÑOLA); ASALE (ASOCIACIÓN DE ACADEMIAS DE LA LENGUA ESPAÑOLA) (2011). *Nueva gramàtica de la llengua espanyola*, Madrid, Espasa, Morfología/Sintaxis.
- RANSON, Diana L. (2005). «Variation of the Spanish Demonstratives *aqueste* and *este*», *Studies on Ibero-Romance Linguistics. Dedicated to Ralph Penny*, 187-214
- RAUTA, Aurelio (1973). «Capitolul XI. Adverbul», *Gramática rumana*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 172-181.
- RECASENS, Daniel (2017). *Fonètica històrica del català*, Barcelona, IEC.
- RENZI, Lorenzo (1987). *Nuova introduzione alla filologia romanza*, Bolonya, Il Mulino.
- RIBERA, Josep (2020). *La sintaxi dels pronoms clítics no personals en català antic*, Alacant, Universitat d’Alacant.
- RIBERA, Josep; CUENCA, M. Josep (2013). «Use and translation of demonstratives in fiction: a contrastive approach (English-Catalan)», *Catalan Review: international journal of Catalan culture*, 27, 27-49.

- RIBERA, Josep; MARTÍN, Pau (1-6 de juliol de 2019). *L'evolució diacrònica del demostratiu de segon grau aqueix en català antic*, comunicació del XXIXe Congrés Internacional de Linguistique et de Philologie Romanes, Copenhague.
- RICCA, Davide (2010). «Il sintagma avverbiale» en G. Salvi i L. Renzi (ed.) *Grammatica dell'italiano antico*, volum 1, Bologna, Il Mulino, 715-754.
- RICO, Albert; SOLÀ, Joan (1995). *Gramàtica i lexicografia catalanes: síntesi històrica*. València: Universitat de València.
- RODRÍGUEZ, Bonifacio (2003-2004). «Del latín al romance en español: la evolución del género en los pronombres», *Contextos*, XXI-XXII, 41-44, 19-117.
- ROEHRS, Dorian (2009). *Demonstratives and Definite Articles as Nominal Auxiliaries*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
- ROHLFS, Gerhard (1968). *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti. Morfologia*, 2, Torino, Giulio Einaudi.
- ROHLFS, Gerhard (1969). *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti. Sintassi e formazione delle parole*, 3, Torino, Giulio Einaudi.
- RONJAT, Jules (1980). *Grammaire historique des parlers provençaux modernes*, Ginebra, Slatkine Reprints, 3 i 4, 86-93 i 483-487.
- ROSÀS, Laia (2016). *El parlar de la conca central de la Noguera Ribagorçana: fronteres dialectals a la Terreta*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona.
- ROSETTI, Alexandru (1966). *Istoria librii române din secolul XIII-lea pâna la începutul secolului al XVIII-lea*, Bucarest, Editura Științifică, 282-299.
- RUIZ GURILLO, Leonor (2010) «Interrelaciones entre gramaticalización y fraseología en español», *Revista de Filología Española*, 90, 1, 173-194.
- SALA, Marius (1998). *De la latină la română*, Bucarest, Univers Enciclopedic.
- SANTANACH I SUÑOL, Joan (2011). «La decadència de la Decadència. Consideracions sobre un concepte historiogràfic prescindible», *Llengua i literatura. Barcelona 1700*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona / Barcino, 22-57.
- SARMIENTO, Ramón (1993). «Lo que sabemos de Nebrija (1492)», *Anuario de Letras. Lingüística y Filología*, 31, 379-393.

- SATORRE, F. Javier (2009). «Revisión de la categoría “adverbio” en español», *Revista de Filología Española*, 89, 1, 129-152.
- SATORRE, F. Javier (2016). «Los demostrativos y el tiempo en español», *Revista Iberoamericana de Lingüística*, 11, 209-275.
- SATORRE, F. Javier (2018). «Demostrativos, tiempo y fraseología: *a eso de*», *Cómo se hacen las unidades fraseológicas: continuidad y renovación en la diacronía del espacio castellano*, Berlín, Peter Lang, 231-243.
- SCHACHTER, Paul (1985). «Parts-of-speech system», *Language typology and syntactic description, I: Clause structure*, Cambridge, Cambridge University Press, 3-61.
- SCHMID, Hans-Jörg (2000). *English abstract nouns as conceptual shells*, Berlín, Mouton de Gruyter.
- SEVA, Antoni (1996). *Diccionari bàsic llatí-català*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- SICHEL, Ivy; WILTSCHKO, Martina (2018). «Demonstrative Pronouns and the Linguistic Encoding of Appraisal», *Proceedings of the 35th West Coast Conference on Formal Linguistics*, Somerville, Cascadilla Proceedings Project, 365-373.
- SMITH, John Charles (1995). «L'évolution sémantique et pragmatiques des adverbis déictiques *ici, là* et *là-bas*», *Langue française*, 107, 43-57.
- SMITH, Jane S. (2006). «From adverb to discourse marker and beyond. The status of *là* in Franco-American French», *Historical Romance Linguistics: Retrospective and perspectives*, Amsterdam, John Benjamins, 375-387.
- SOLÀ, Joan (1991). *Episodis d'història de la llengua catalana*, Barcelona, Empúries.
- SOSNOWKI, Roman (2010). *Deissi spaziale nei testi teatrali italiani del XVI secolo*, Cracòvia, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- SOSNOWKI, Roman (2013). «Place deixis in the 16th century grammars of Italy. The case of *cotesto*», *Deixis and Pronouns in Romance Languages*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins, 253-270.
- STRAUSS, Susan (1993). «Why 'this' and 'that' are not complete without 'it'», *Papers from the 29th regional meeting of the Chicago linguistic society* (K. Beals, G. Cooke, D. Kathman, S. Kita, K. McCulloch, & D. Testen (Ed.)), Stanford: CSLI, 403-417.
- STRAUSS, Susan (2002). «*This, that* and *it* in spoken American English: a demonstrative system of gradient focus», *Language sciences*, 24, 131-152.

- TEKAVČIĆ, Pavao (1972). *Grammatica storica dell'italiano*, Bolonya, Il Mulino, 2.
- TEYSSIER, Paul (1981). «Le système des déictiques spatiaux en portugais aux XIVe, XVe et XVIe siècles», *Cahiers de Linguistique Hispanique Médiévale*, Université de Paris, 6, 5-32.
- TODOLÍ, Júlia (1998). *Els pronoms personals*, València, Universitat de València.
- TOMÁS, Guillermo (2020). *El aragonés medieval. Lengua y Estado en el reino de Aragón*, Zaragoza, Universidad de Zaragoza.
- TOMASELLO, Michael (2014). *A Natural History of Human Thinking*, Harvard, University Press.
- TOMASELLO, Michael; CAMAIONI, Luigia (1997). «A comparison of the gestural communication of apes and human infants», *Human Development*, 40, 7-24.
- TORDERA, Juan Carlos (2010). *Lingüística computacional y anáfora*, tesi doctoral, Universitat de València.
- TORRE, Pere (1653 o posterior). *Dictionarium, sev Thesavrvs catalano-latinus verborum ac phrasium*, Barcelona, Raphaelis Figueró. Disponible en línia: https://books.google.es/books?vid=BNC:1001010778&printsec=frontcover&dir_esc=y#v=onepage&q&f=false [Última consulta: 21/03/2022].
- TRAUGOTT, Elizabeth Closs (2004). «Historical pragmatics», *The Handbook of Pragmatics*, Oxford, Blackwell, 538-561.
- TRAUGOTT, Elizabeth Closs (2010). «(Inter)subjectivity and (inter)subjectification: A reassessment», *Subjectification, Intersubjection and Grammaticalization*, Berlin, Mouton de Gruyter, 29-71.
- TRAUGOTT, Elizabeth Closs (2012). «Pragmatics and language change», *The Cambridge Handbook of Pragmatics*, Cambridge, Cambridge University Press, 549-565.
- TRAUGOTT, Elizabeth Closs; DASHER, Richard B. (2002). *Regularity in Semantic Change*, Cambridge University Press.
- TRECCANI = *Treccani: Vocabolario Treccani* online, Istituto della Enciclopedia Italiana. Disponible en línia: <http://www.treccani.it/vocabolario/>.
- TLFi = *Trésor de la Langue Française Informatisé*, Nancy, ATILF, CNRS-Université de Lorraine. Disponible en línia: <http://stella.atilf.fr/>.
- ULLASTRA, Josep (1980). *Grammatica Cathalána*, estudi i edició de Montserrat Anguera i Soler, Barcelona, Bibliograf.

- ULLDEMOLINS, Amanda (2018). *Grau d'integració del tortosí en l'estàndard planificat i difós pels mitjans de comunicació i pel sistema d'ensenyament*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.
- VALDÉS, Juan de [1535] (1969). *Diálogo de la lengua*, Madrid, Castalia.
- VALLS, Esteve; GONZÁLEZ, Manuel (2016). «La subgrupació romànica de la llengua catalana: una aproximació dialectomètrica de base fonètica a l'Atlas Linguistique Roman», *Studia Romanica Posnaniensia*, 42, 2, 5-27. Disponible en línia: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/srp/article/view/6603> [Última consulta: 28/08/2021]
- VANDERBAUWHEDE, Gudrun; DESMET, Piet; LAUWERS, Peter (2011). «The Shifting of the Demonstrative Determiner in French and Dutch in Parallel Corpora: from Translation Mechanisms to Structural Differences», *Meta: Journal des traducteurs = translators journal*, 56, 2, 443-464.
- VANELLI, Laura (1992). *La deissi in italiano*, Padova, Università di Padova.
- VANELLI, Laura (2010). «I Dimostrativi» en G. Salvi i L. Renzi (ed.) *Grammatica dell'italiano antico*, volum 1, Bologna, Il Mulino, 275-296.
- VANELLI, Laura; RENZI, Lorenzo (1995). «La deissi», *Grande grammatica italiana di consultazione*, Bolonya, Il Mulino, 3, 261-375.
- VARRÓ, Marc Terenci (1998). *La lengua latina. Libros VII-X y fragmentos* (traducció de Luís Alfonso Hernández Miguel), Madrid, Gredos.
- VENY, Joan (1982). *Els parlars catalans*, Palma, Moll, 3a edició.
- VENY, Joan (1999). *Aproximació al dialecte eivissenc*, Palma, Moll.
- VINCENT, Nigel (2017). «Determination and quantification», *Manual of Romance Morphosyntax and Syntax*, Berlín/Boston, De Gruyter, 727-770.
- VINDENES, Urd (2018). «Cyclic renewal of demonstratives», *Studies in Language*, 42, 3, 641-668.
- VIRDIS, Maurizio (2017). «Superstrato spagnolo», *Manuale di linguistica sarda* (a cura d'Eduardo Blasco Ferrer, Peter Kock i Daniela Marzo), Berlin/Boston, De Gruyter.
- WANNER, Dieter (1987). *The Development of the Romance Clitic Pronouns. From Latin to Old Romance*, Berlín/Nova York/Amsterdam, Mouton de Gruyter.

WANNER, Dieter (2014). «The position of Ibero-Romance in the Romania and of Portuguese within Ibero-Romance», *Portuguese-Spanish Interfaces. Diachrony, synchrony, and contact*, Amsterdam/Philadelphia, Benjamins, 11-34.